

Кароткі нарыс БЕЛАРУСКАГА ПЫТАНЬНЯ

КАРОТКІ НАРЫС

БЕЛАРУСКАГА ПЫТАНЬНЯ

Кнігарня Наша Ніва

КАРОТКІ НАРЫС

БЕЛАРУСКАГА ПЫТАНЬНЯ

Мінск
Выдавец І. П. Логвінаў
2009

УДК 881.161.3
ББК 84 (4Бел)
Н 28

Сэрыя заснаваная ў 2006 г.

Дадзеная публікацыя рэалізаваная ў рамках праграмы польскай замежнай дапамогі Міністэрства замежных справаў РП у 2008 годзе. Непасрэдны выканаўца праграмы Ўсходнеэўрапейскі дэмакратычны цэнтар. Дадзеная публікацыя выражае толькі погляды аўтараў і не адлюстроўвае афіцыйны погляд МЗС РП.

Упершыню надрукаваны ў часопісе ARСHE 2007-11.

Кароткі нарыс беларускага пытаньня. — Мінск : І. П. Логвінаў, 2009. — 396 с. — (Кнігарня «Наша Ніва»).

ISBN 978-985-6901-22-8.

УДК 881.161.3

ББК 84 (4Бел)

ISBN 978-985-6901-22-8

© Выдавец Логвінаў І. П., 2009

ЗЬМЕСТ

Кароткая прадмова да «Кароткага нарысу беларускага пытаньня»	11
---	----

Частка I. Гістарычнае разьвіцьцё Беларусі 22

Разьдзел I

Тэрыторыя, якую займалі плямёны, ад якіх паходзяць беларусы. Характарыстыка плямёнаў. Пэрыяд княстваў. Літоўская заваёва. Вялікае Княства Літоўскае. Адукацыя на Беларусі ў XVI і XVII стагодзьдзях. Рэлігійныя і нацыянальныя адносіны. Падзелы Польшчы. Удзел Беларусі ў польскіх паўстаньнях. Усясьветная вайна. Нямецкая акупацыя. Заняцьце Беларусі польскімі і бальшавіцкімі войскамі. Бальшавіцкая акупацыя. Рыская дамова і Сярэдняя Літва	22
--	----

Разьдзел II

Польскія і расейскія ўплывы, пад якімі разьвівалася Беларусь	27
--	----

Разьдзел III

Этнаграфічныя межы беларускага абшару	29
---------------------------------------	----

Разьдзел IV

Нацыянальныя адносіны ў Беларусі	30
----------------------------------	----

Разьдзел V

Беларуская мова і яе помнікі	33
------------------------------	----

Частка II. Разьвіцьцё беларускага руху ад яго пачатку да нямецкай акупацыі падчас усясьветнай вайны 36

Разьдзел VI

Аснова беларускага руху. Першая палітычная праява — «Мужыцкая праўда». Русіфікацыя Беларусі і рэпрэсіі пасьля задушэньня паўстаньня 1863 г. Беларускія арганізацыі: «Загляне сонца...» і яе наступныя пераўтварэньні; Беларуская рэвалюцыйная партыя ў Менску;	
---	--

Беларуская Рэвалюцыйная Грамада; Беларуская Сацыялістычная Грамада. Краёвыя камітэты. Зьезды. Разьвіцьцё беларускага руху падчас расейска-японскай вайны. Газэты «Наша Доля» і «Наша Ніва» 36

Разьдзел VII

Пазыцыя палякаў адносна разьвіцьця беларускай справы. Арганізацыя Рамана Скірмунта. Пэрыяд 1906—1915 гг. Беларускае школьніцтва падчас усясьветнай вайны. Нямецкія мерапрыемствы. Вільня і Менск як два цэнтры беларускага руху 42

Частка III. Разьвіцьцё беларускага руху падчас Усясьветнай вайны 46

Разьвіцьцё беларускага руху на Віленшчыне 46

Разьдзел VIII

Антон Луцкевіч. Нямецкая палітыка адносна акупаванага краю. Адносіны з палякамі, беларусамі і літоўцамі. «Гоман». Беларуская дэкларацыя да акупацыйных уладаў. Стварэньне літоўскай Тарыбы. Адозва ад 11.XII.1917 г. 46

Разьвіцьцё беларускага руху на Меншчыне 51

Разьдзел IX

Расейская рэвалюцыя. Арганізацыя беларускага войска. Беларускі нацыянальны камітэт у Менску. Раман Скірмунт. Зьезды. Беларускі камітэт дапамогі ахвярам вайны. Цэнтральная рада беларускіх арганізацыяў. Цэнтральная беларуская вайсковая рада. Вялікая беларуская рада 51

Разьдзел X

I Усебеларускі зьезд у Менску. Разгон зьезду бальшавікамі. Выканаўчы зьезд Рады I Усебеларускага зьезду. Ухвала зьезду. Роспуск Цэнтральнай беларускай вайскавай рады. Недапушчэньне беларускай дэлегацыі да ўдзелу ў працы мірнай канфэрэнцыі ў Берасьці 55

Разьдзел XI

Заняцьце Менску палякамі ноччу з 18 на 19 лютага 1918 г. Кампанія Выканаўчага камітэту Рады I Усебеларускага зьезду. Народны сакратарыят. Першы ўнівэрсал ад 21.II.1918 г. Адносіны на Беларусі падчас нямецкай акупацыі 58

Разьдзел XII

Дзейнасьць Выканаўчага камітэту Рады I Усебеларускага зьезду падчас нямецкай акупацыі. Уступленьне земстваў у камітэт. II Устаўная грамата

Выканаўчага камітэту ад 9 сакавіка 1918 г. Рада Беларускай Народнай Рэспублікі 62

Разьдзел XIII

Усталяваньне кантакту зь Вільняй. Ухвала аб незалежнасьці Беларусі і III Устаўная грамата ад 25 сакавіка 1918 г. Раскол у Радзе Беларускай Народнай Рэспублікі. Раскол у Беларускай Сацыялістычнай Грамадзе. Стварэньне партыяў: беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў (эсэраў), беларускіх сацыялістаў-фэдэралістаў, незалежных сацыялістаў і Беларускай камуністычнай партыі. Беларускае нацыянальнае прадстаўніцтва ў Менску. Перамовы ў справе ўзмацненьня Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. Рада народных міністраў. Урад А. Луцкевіча. Эсэраўскія камітэты. Настроі беларускага насельніцтва 64

Разьдзел XIV

Адступленьне немцаў зь Беларусі. IV Устаўная грамата (Рады Беларускіх Народных міністраў) ад 29.XI.1918 г. Уцёкі Рады міністраў у Вільню, Горадню і Прагу Чэскую. V Устаўная грамата ад 8.XII.1918 г. 72

Разьдзел XV

Заняцьце Менску бальшавікамі. Пазыцыя беларускіх эсэраў. Абвяшчэньне Савецкай Беларусі. Урад Жылуновіча. Далейшае прасоўваньне савецкай арміі на захад. Арганізацыя камуністычнага ладу на Беларусі. Маніфэст ад 2.I.1919 г. Аб'яднаньне Беларускай і Літоўскай рэспублік. Савецкая зямельная рэформа 76

Разьдзел XVI

Заняцьце Вільні і Менску польскімі войскамі. Адозва Галоўнакамандуючага польскага войска. Надзеі і настроі беларусаў. Галасы беларускай прэсы. Прывітаньне Начальніка Пілсудзкага ў Менску. Зьмена настрою сярод беларусаў. Кіраваньне генэральнага камісара. Падаўленьне беларускага руху польскімі ўладамі. Асьветная палітыка на Белай Русі 80

Разьдзел XVII

Пазыцыя беларускіх эсэраў. Канфэрэнцыя ў Смаленску ў 1919 г. і эсэраўска-бальшавіцкае пагадненьне. Стаўленьне эсэраў да іншых арганізацыяў. Апанаваньне Беларускай вайсковай камісіі 86

Разьдзел XVIII

Скліканьне і раскол у Радзе Рэспублікі. Стварэньне ўраду Ластоўскага і антыпольскай Рады, а таксама Найвышэйшай Рады. Арышт Ластоўскага. Выезд яго пасля вызваленьня ў Рыгу і Коўна. Адступленьне польскага войска 90

Разьдзел XIX

Палянафільскія беларускія арганізацыі. «Зялёны Дуб». Беларускі палітычны камітэт. Генэрал Ст. Булак-Балаховіч. Слуцкае паўстаньне. «Краёвая сувязь». Беларускія беспартыйныя актывісты (ББА) 95

Разьдзел XX

Літоўска-савецкая дамова ад 19.VII.1920 г. Сярэдняя Літва 9.X.1920 г. Праекты Гіманса. Спроба паразуменьня ўраду Ластоўскага з Польшчай падчас Рыскай канфэрэнцыі 102

Частка IV. Разьвіцьцё беларускага руху падчас і пасля заключэньня рыскага міру 104

Беларускія справы ў Сярэдняй Літве 104

Разьдзел XXI

Перанос у Вільню цэнтру беларускага руху. Усталяваньне кантактаў з Коўнам. Беларуска-літоўскае пагадненьне ад 11.XI.1920 г. Усебеларускі зьезд у Вільні ў студзені 1921 г. 104

Разьдзел XXII

Плыні, якія існавалі сярод беларускіх палітыкаў. Генэрал Балаховіч. Арганізацыі: Беларускі нацыянальны камітэт. Мэмарандум у Лігу нацыяў. Найвышэйшая Беларуская Рада і Беларускі дзяржаўны камітэт. Беларускія камуністы, эсэраўскі «Абласны камітэт», «Сувязь» Алексюка 110

Разьдзел XXIII

Справа выбараў у Віленскі сойм. Агітацыя і антывыбарчыя пастановы беларускіх групаў. Пастанова групы Алексюка за выбары ў Віленскі сойм. Пастановы Віленскага і Варшаўскага соймаў 118

Разьдзел XXIV

Сьвяткаваньне гадавіны 25 сакавіка 1922 г. у Вільні. Віленскія ўрачыстасьці, зьвязаныя з прыняцьцем улады польскім урадам. Кампанія Беларускага нацыянальнага камітэту ў сувязі з далучэньнем Віленшчыны да Польшчы 129

Разьдзел XXV

I Беларуская нацыянальна-палітычная канфэрэнцыя ў Празе Чэскай 26—30.IX.1921 г. і яе пастановы 135

Разьдзел XXVI

Адносіны беларускіх палітыкаў з замежжам: з Бэрлінам, Венай, Парыжам, Лёнданам. Польска-літоўская канфэрэнцыя ў Брусэлі 141

Беларускія справы ў Ковенскай Літве 144

Разьдзел XXVII

Беларускае міністэрства. Адносіны зь літоўскім урадам. Вяртаньне канфіскаваных немцамі беларускіх грошай. Літоўска-савецкая агітацыя. Праекты беларуска-літоўскай фэдэрацыі. Стаўленьне беларускіх дзеячоў да Ластоўскага 144

Савецкая Беларусь 149

Разьдзел XXVIII

Беларуская кампанія да 1920 г. Дэкрэт аб незалежнасьці Беларусі 16.VIII.1920 г. Зьезд Камуністычнай партыі Беларусі 23.XI.1920 г. Савет народных камісараў Беларусі. Сэсія Цэнтральнага выканаўчага камітэту 4.II.1921 г., справы беларускай мовы і школьніцтва. Інстытут беларускай культуры. Беларуская прэса 149

Беларускія справы ў Польшчы ў 1922—1927 гг. 161

Разьдзел XXIX

Сойм 1922 г. і беларуская кампанія 161

Разьдзел XXX

Арганізацыя і дзейнасьць дывэрсійна-паўстанцкіх групаў:
а) партыі беларускіх эсэраў, б) Саюзу сялянскай самаабароны 163

Разьдзел XXXI

Узмацненьне беларускай кампаніі. Вільнацбелкам як галоўная беларуская арганізацыя. Беластоцкі працэс. Справа польска-літоўскіх межаў 179

Савецкая Беларусь і беларуская эміграцыя 190

Разьдзел XXXII

Менская дамова 17.III.1923 г. Канфэрэнцыя ў Празе Чэскай у чэрвені 1923 г. Павелічэньне тэрыторыі Савецкай Беларусі ў лютым 1924 г. Акт аб'яднаньня беларускіх эсэраў з камуністамі 190

Разьдзел XXXIII

Дывэрсія 204

Беларускія арганізацыі з 1924 да 1927 гг. 215

Разьдзел XXXIV

Беларускі рэвалюцыйны камітэт. Камуністычная партыя Заходняй Беларусі (КПЗБ). Уплывы Камуністычнай партыі Польшчы і пастановы

Цэнтральнага выканаўчага камітэту Беларускай камуністычнай партыі (ЦВК БКП)	215
Разьдзел XXXV Сялянска-работніцкі блёк, Беларуская сялянска-работніцкая грамада (БСРГ), Беларускі нацыянальны камітэт у Варшаве, ВБНКам, Беларускі нацыянальны камітэт у Коўне	244
Разьдзел XXXVI Віленскі Беларускі нацыянальны камітэт (Вільнацбелкам, ВБНКам)	266
Разьдзел XXXVII Беларускі сялянскі саюз (БСС)	277
Разьдзел XXXVIII Аб'яднаньне беларусаў-каталікоў. Беларуская хрысьціянская дэмакратыя. Ліга абароны правоў беларусаў-каталікоў. Сэктанцтва	290
Разьдзел XXXIX Часовая беларуская рада (ЧБР) і Цэнтральны камітэт па беларускіх справах	302
Разьдзел XL Праская група беларускіх эсэраў	317
Польская Беларусь	328
Разьдзел XLI Ліквідацыя Беларускай сялянска-работніцкай грамады	328
Замест пасьяслоўя. Кароткі нарыс гісторыі ўзаемаадносін беларускага нацыянальнага руху і II аддзелу Галоўнага камандаваньня (Генэральнага штабу) Войска Польскага ў 1918—1922 гг.	337
Іменны паказальнік	385

КАРОТКАЯ ПРАДМОВА ДА «КАРОТКАГА НАРЫСУ БЕЛАРУСКАГА ПЫТАНЬНЯ»

Шырокаю тропай
Ў час гэты «спакус»
На мапу Эўропы
Ўзышоў беларус.
У лапцях лазовых,
Па сьвітцы ручнік,
І сьветам Хрыстовым
Зіе аблік.

Гэтыя радкі ў самым пачатку 1920-х гг. напісаў адзін зь песняроў, а пасля, як гэта звычайна ў нас вялося, і пакутнікаў Беларусі — Уладзімер Жылка. У эпіграф да гэтай працы ягонья словы вынесеныя зусім не выпадкава.

На досьвітку ХХ ст., калі беларуская ідэя, матэрыяльна ўвасобленая ў выглядзе кніжак Багушэвіча, вершаў Цёткі і нячастых нумароў «Нашай Нівы», яшчэ толькі пачынала зьбіраць па вёсках і мястэчках пяці заходніх губэрняў агромністай імперыі сваіх першых прыхільнікаў, бадай што ніхто не глядзеў на беларусаў іначай, як толькі праз прызму этнаграфіі. Для царскіх чыноўнікаў, як і для расейскіх ды польскіх навукоўцаў, беларус быў ня больш чым абарыгенам пэўнай тэрыторыі — працавітым, часьцей за ўсё непісьменным, абсалютна абыякавым да сваёй калісьці слаўнай мінуўшчыны «мужыком», які разам з усё больш шпаркім разьвіцьцём капіталістычных адносінаў хутка мусіў непазьбежна растварыцца ў расейскім і польскім этнічным моры. Праз дваццаць гадоў сытуацыя была ўжо прынцыпова іншай. Беларусы, хоць і не дамагліся паўнавартаснай нацыянальнай дзяржаўнасьці, сталі, аднак, канкрэтнай палітычнай праблемай для тых краінаў, дзе яны змушаныя былі жыць пасля ганебнага Рыскага міру 1921 г. Жылка трапна напісаў, што беларус «узышоў на мапу Эўропы». Як аказалася, uzyшоў дзеля таго, каб больш зь яе не сыходзіць.

Палітычныя колы Польскай Рэспублікі, якая пасля заканчэньня бурлівых ваенных падзеяў завалодала значнай часткай тэрыторыі, дзе беларусы здаўна складалі большасьць насельніцтва, натуральна, зусім ня мог радаваць той факт, што беларускае пытаньне набыло дастаткова значную ў параўнаньні з ранейшымі часамі вагу. Вядома, вастрэня беларускай праблемы не ішла для палякаў ні ў якое параўнаньне з вастрэняй праблемы ўкраінскай, асабліва на землях былога «аўстрыйскага забору», ва Ўсходняй Галіччыне. Але ўсё ж цалкам ігнараваць яе ўжо не выпадала. А гэта значыць — на барацьбу з «падрыўной дзейнасьцю» (а менавіта гэтак найчасьцей ацэньвалася любая праява беларускай нацыянальнай актыўнасьці нават у самай, здавалася б, бяскрыўднай сфэры) трэба было кінуць ня толькі брутальныя вайскова-паліцэйскія, але і інтэлектуальныя сілы. Бо «ворага» для больш пасьпяховага зь ім змагань-

ня пажадана ўсебакова ведаць, па магчымасьці адсочваючы ўсе больш-менш значныя працэсы ў ягоных цэнтрах і лякальных асяродках.

Матэрыяльным увасабленьнем імкненьня польскіх службаў бясьпекі розных узроўняў як мага глыбей зразумець фэномэн беларускага руху сталі вялікія стосы аналітычных матэрыялаў, зь якімі сёньня старанна дасьледчык мае магчымасьць знаёміцца ў польскіх, беларускіх ды літоўскіх архівах. Калі нават браць датычныя беларускага руху дакумэнты адно толькі польскай контравыведкі без прыцягненьня матэрыялаў іншых падобных структураў — то і тады яны ўражваюць. І ня толькі колькасьцю, але і разнастайнасьцю. Тут ёсьць і агульныя агляды гэтага руху, і шматлікія справаздачы II (выведвальных) аддзелаў за пэўныя пэрыяды часу (гадавыя, паўгадавыя, кварталныя, месячныя, тыднёвыя і г. д.). Значны комплекс складаюць першасныя матэрыялы, на аснове якіх пасля складаліся абагульняльныя дакумэнты (даклады і рапарты розных установаў і службовых асобаў, службовае і прыватнае ліставаньне і інш.). Акрамя таго, польскія службоўцы сачылі за беларускай пэрыёдыкай, скрупулёзна яе аналізавалі.

Відаць, у нейкі момант адказныя супрацоўнікі галоўнай варшаўскай управы II аддзелу Генэральнага штабу польскага войска і самі адчулі, што перастаюць належным чынам даваць сабе рады з гэтым папяровым морам. Тым больш што посьпехі ў барацьбе з «крэсовымі змоўцамі» зусім не былі проста прапарцыйнымі ў адносінах да колькасьці ствараных папераў. У лістападзе 1922 г. адбыліся першыя выбары ў польскі парлямэнт з удзелам беларусаў, падчас якіх апошнія, аб'яднаўшыся зь іншымі нацыянальнымі меншасьцямі краіны, нечакана правялі ў сойм і сэнат ажно (у тых умовах менавіта «ажно», а не «ўсяго толькі») 11 паслоў і 3 сэнатараў. Ды нават ня ў колькасьці праведзеных парлямэнтараў была справа (у сойме, які складаўся з 444 паслоў, і сэнаце з 111 сэнатараў яны былі б лёгка нэўтралізаваныя), а ў тым, што, як зь непрыхаванай трывогай адзначалі аналітыкі II аддзелу, адбылося *«завязаньне беларускай выбарчай сеткай шырокага і сталага кантакту з народнымі масамі — зьява, якая першы раз сустракаецца ў гісторыі адраджэньцага беларускага руху: народ і палітызаваная інтэлігенцыя непасрэдна сутыкнуліся і пачалі ўзаемадзейнічаць паміж сабой»*. Разьвіваючы думку далей, тыя самыя аналітыкі рабілі выснову: *«Распачалася новая эра ў разьвіцьці беларускай справы, эра, якую можна назваць дзяржаўнай, бо беларускі незалежніцкі рух здабыў шырокі грунт і адначасова з тым — значныя фінансавыя сродкі з ураду ўласнай дзяржавы (Савецкай Беларусі). Сфэдэраваны ж з роднасным у памкненьнях і структуры ірэдэнтсыцкім украінскім рухам і абапіраючыся на памежныя дзяржавы, ён робіцца сур'ёзнай пагрозай для цяперашняга маёмаснага стану Польшчы на ўсходзе»*¹.

Далейшая хада падзеяў таксама не давала польскім службоўцам аптымізму. Разьвіцьцё беларускага руху ў Польшчы не спынялася, і дынаміка гэтага працэсу трывожыла палякаў усё больш. Асабліва небясьпека стала адчувацца тады, калі бальшавіцкія ўлады ў суседнім СССР канчаткова наважыліся на правядзеньне беспрэцэдэнтнага экспэрымэнту ў сфэры нацыянальнай палітыкі. У БССР

¹ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW) w Rembertowie. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2659. K. 287.

гэта знайшло адлюстраваньне ў пачатку ажыццяўленьня вельмі супярэчлівай, але ўсё ж такі не зусім «папяровай» палітыкі беларусізацыі. Сярод яе практычных мерапрыемстваў адным з найбольш гучных і вызначальных стала т. зв. «узбуіненне» (а фактычна проста вяртаньне часткі раней адлучаных земляў) тэрыторыі БССР у сакавіку 1924 г. Для беларускіх дзеячоў у Польшчы, якія доўга вагаліся і не маглі канчаткова вызначыцца з палітычнай арыентацыяй, гэта стала сапраўдным «момантам ісьціны». Пасьля гэтага Менск у сьвядомасьці большасьці зь іх стаў успрымацца як своеасаблівы «беларускі П'ёмонт», а Польшча — як безумоўна варожая сіла, зь якой немагчыма дамовіцца, а застаецца толькі весці бескампрамісную барацьбу. Хто тады мог думаць, што за гэтае самае антыпольскае (і адначасова прасавецкае) змаганьне многія заходнебеларускія дзеячы заплацяць уласным жыцьцём ня ў польскіх турмах і лягерах, але акурат у савецкіх. У той час такое разьвіцьцё падзеяў здавалася неверагодным, і перасьцярогі найбольш абачлівых адзінак (як, напрыклад, старшыні Рады БНР у эміграцыі Пятра Крачэўскага²) успрымаліся як малаверства, баязьлівасьць, а часам нават і як наўпроставая здрада нацыянальным ідэалам.

Прадстаўнікі польскіх спэцслужбаў уважліва сачылі за гэтымі працэсамі і, натуральна, думалі, як ім супрацьстаяць. Хутчэй за ўсё, канчаткова ідэя пра неабходнасьць нейкага ўнармаваньня дагэтуль расьцярушаных зьвестак пра працэс гістарычнага разьвіцьця беларускага нацыянальнага руху высьпела ў гало-

² Пятро Крачэўскі ў сваім эмацыйным лісьце, дасланым да паслоў Беларускага пасольскага клубу 28 траўня 1924 г., у адказ на прапанову апошніх урачыста здаць мандаты ўраду БНР на карысьць ураду БССР, пісаў:

Вы хочаце нас, прысягаўшых на вернасьць народу і народнапраўству супраць гвалтаў палякаў і камуністаў, зрабіць служкамі саветаў, прадаўшы і чэсьць і інтарэсы народу за помпу, пасьля якой я ня ведаю, чым мы маглі б стацца, мусіць, зьменатычнікамі, бо ў камуністы ні нас, ні Вас ня прымуць. А што станецца з Вамі і зь беларускім народам пад польскай акупацыяй, калі мы дамо ў польскія рукі галоўны аргумэнт абвінавачаньня беларускага руху, што мы сапраўды бальшавікі і носім у сабе тую заразу, якую праз Польшчу хочам перакінуць у Эўропу? Бо толькі гэтымі довадамі супроць нас, але і Вас, а беларускае сялянства вынішчаць дашчэнта, як гэтага хочацца ім даўно... Вас проста баламуцяць і больш нічога.

...Вы ведаеце, што ў Б.С.С.Р. ад беларусаў у Саўнаркоме толькі два чалавекі, а рэшта палякі, жьды і расейцы. Ці ж гэта беларускі ўрад? Эканамічныя засабы ўсе ў руках чужых. Беларускіх школ менш, ніж чужых, і г. д.

Ня думайце, што за беларусаў Масква пойдзе на разрыў Рыскай умовы з палякамі і Маскоўскай 12 ліпеня зь Літвінамі. Яны карыстаюцца намі як засабам, але ніколі як мэтай. А ці ж ня пішуць яны ў № 1 «Жизнь Национальностей», што аўтаномныя рэспублікі ўжо не патрэбныя, досыць самаадзначэньня, прадстаўніцтва ў саюзе ўжо яны цяпер ня маюць — цэнтралізаваныя. Чаму ж заўтра гэтага ня могуць зрабіць і з так званым СССР з цэнтрам у Маскве? Гарантый ніякіх няма, і голасу нават сваіх камуністаў зь Менску мы ня чуем, апроча тых, хто мяняе вехі, але для іх усё роўна, бо яны будуць служыць хоць чорту, абый плацілі грошы. (Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НА РБ). Ф. 325. Воп. 1. Спр. 217. А. 93—94.)

Як з пазыцыі сёньняшняга дня — дык на дзіва прарочыя словы. Але ж няма, як вядома, прарокаў у сваёй айчыне.

вах адказных супрацоўнікаў II аддзелу Генэральнага штабу тады, калі ў сярэдзіне 1920-х гг. беларускі рух у II Рэчы Паспалітай выліўся ў нешта новае, чаго раней не было, што называлася Беларускай рабоча-сялянскай грамадой. Наўрад ці выпадакова тое, што хоць сам твор датаваны 31 студзеня 1928 г., падзеі ў ім апісваюцца толькі за час, які папярэднічаў студзеню 1927 г., калі польскія ўлады распачалі адкрытыя рэпрэсіі ў дачыненні да грамадоўскага кіраўніцтва.

Аднак жа ёсць дакументальныя сведчанні, што задумы стварэння падобнай працы ўзніклі ў кіраўніцтва II аддзелу і раней. Так, у 1924 г. вядомы (далёка не заўсёды з лепшага боку) беларускі дзяяч Рамуальд Зямкевіч жаліўся ў чарговым сваім рапарце ў гэтую ўстанову:

У мінулым 1923 годзе ў II адзеле Штабу маёр Чарноцкі³ прапанаваў ніжэй падпісанаму напісаць кніжку пра Беларусь, зместам якой павінна была быць: гісторыя, літаратура, грамадскі рух, палітычныя партыі і перспектывы рэалізацыі нацыянальна-палітычных пастулятаў.

Мне абячалася дастаўка савецкіх, літоўскіх і нямецкіх выданняў і ўсемагчымая дапамога. Нічога з гэтага ня зроблена.

А такая кніжка, выдадзеная сакрэтна, у малой колькасці паасобнікаў, у руках палітыкаў і міністраў магла б быць вялікай дапамогай для арыентацыі...

...Ніжэй падпісаны, як актыўны супрацоўнік гэтага руху з 1903 году, які ведае ўсіх дзеячаў асабіста, мае такія матэрыялы, якіх ня мае больш ніхто ў Варшаве⁴.

Неабходнасьць такога «дапаможніка для арыентацыі» была канчаткова ўсвядомленая функцыянерамі II аддзелу толькі празь некалькі гадоў. І на гэты раз ня толькі ўсвядомленая, але і рэалізаваная. Пры гэтым непазбежна ўзнікае лягчынае пытаньне: хто ж урэшце стаў аўтарам працы?

У першую чаргу пры акрэсьленьні кола магчымых аўтараў прыгадваецца той самы Р. Зямкевіч. Ці не маглі яму праз чатыры гады паўтарыць прапанову аб напісанні аналітычнай працы і на гэты раз ня проста прапанаваць, але і забясьпечыць умовы для выканання задання? Наўрад ці, і на гэта ёсць важкая прычына. Да часу напісання нарысу Зямкевіч канчаткова вычарпаў свой і так ня вельмі вялікі крэдыт даверу ў вачах сваіх шэфэў з II аддзелу. Пры гэтым апошнія ў 1926 г. падазравалі яго ня проста ў тым, што ён за грошы прадае ім не зусім адпаведную праўдзе інфармацыю, але нават у тым, што ён «на даручэнне Беларускага камітэту мэтаксіравана ўтрымлівае кантакт з органамі бясьпекі, каб з аднаго боку — арыентавацца, што гэтыя органы ведаюць ці хочуць ведаць пра беларускую акцыю, а з другога — хоча скіраваць органы бясьпекі на памылковы шлях, адхіліць непажаданых людзей, каб гэтым самым прыкрыць акцыю беларускіх падрыўных элементаў»⁵. Наўрад ці чалавека з такім іміджам маглі дапусьціць да стварэння сакрэтнага выдання, якое пасьля мелася стаць крыніцай звестак, фактычна, для вызначэння палітычнага курсу ў дачыненні да беларусаў. Ды, зрэшты, для таго, каб пераканацца, што да напісання «Кароткага нары-

³ Чарноцкі Віктар (1886—1925) — кіраўнік нацыянальнага сектара II аддзелу Генэральнага штабу.

⁴ SAW. Oddziai II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2501.

⁵ Тамсама.

су...» Зямкевіч наўрад ці меў нейкае дачыненне, дастаткова прачытаць некалькі невялікіх уводных раздзелаў, прысьвечаных гістарычнаму шляху беларусаў са старажытных часоў да Першай усясьветнай вайны. Занадта шмат у гэтай частцы працы элементарных факталагічных памылак, каб дапусьціць, што пісаў яе чалавек, які справядліва лічыцца выдатным знаўцам беларускай гісторыі і культуры, ды які, урэшце, і сапраўды браў удзел у беларускім руху ледзьве ня з самых ягоных вытокаў, маючы асабістыя знаёмствы з галоўнымі яго лідэрамі. Ці мог Зямкевіч, напрыклад, згадаць пры пераліку беларускіх дзеячоў-«нашаніўцаў» Якуба Коласа і Тараса Гушчу як двух розных дзеячоў? Ці аналягічна зрабіць з Владам і Вацлавам Ластоўскім? Ці пераблытаць Яўхіма Карскага з Браніславам Эпімахам-Шыпілам? Пытаньні хутчэй рытарычныя.

Калі ж не Зямкевіч, то хто? Беластоцкі гісторык Алег Латышонак выказваў меркаваньне, што аўтарам «Кароткага нарысу...» зьяўляецца адзін зь вядучых спэцыялістаў у беларускім пытаньні сярод супрацоўнікаў II аддзелу Станіслаў Блонскі-Ліс⁶. Аргумэнтацыя ягоная грунтуецца на тым, што ў некаторых сытуацыйных рапартах са стопацэнтна ўстаноўленым аўтарствам С. Блонскага (напрыклад, рапарт аб атрадзе С. Балаховіча для II аддзелу 3 арміі ад 30 жніўня 1920 г., рапарта аб стане беларускай справы ад 6 сьнежня 1920 і 3 сакавіка 1921 г. і г. д.) можна заўважыць «падабенства стылю і ацэнак» з разглядамай працай. Да таго ж С. Блонскі зьяўляецца аўтарам іншай аналітычнай машынапіснай працы — «Балахоўцы», якая сёньня захоўваецца ў Бібліятэцы Нацыянальнага інстытуту імя Асалінскіх у Вроцлаве і пра якую піша ўсё той самы Латышонак.

Аднак латышонкава вэрсія пра аўтарства Блонскага цалкам адпадае пасьля ўважлівага азнаямленьня зь біяграфіяй апошняга. З гэтага азнаямленьня вынікае, што Станіслаў Блонскі працаваў у II аддзеле Генэральнага штабу толькі да студзеня 1925 г., пасьля чаго перайшоў на звычайную вайсковую афіцэрскую службу і служыў у пэрыфэрыяльных вайсковых акругах (нават не на тэрыторыі Заходняй Беларусі), аж пакуль у 1934 г. ня быў адпраўлены ў адстаўку праз кепскі стан здароўя. Да таго ж ягонае звальненьне з II аддзелу было ня добраахвотным, а вымушаным: загад аб вызваленьні яго ад пасады быў выдадзены шэфам II аддзелу яшчэ 20 кастрычніка 1923 г., а пасьля на працягу больш чым году Блонскі быў вымушаны проста змагацца за тое, каб яму дазволілі застацца на вайскавай службе⁷. Дзеля ўсяго гэтага ягоны ўдзел у 1928 г. у напісаньні «Кароткага нарысу...» выглядае ня толькі сумнеўным, але ўвогуле немагчымым.

⁶ Łatyszonek, O. Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923. Białystok, 1995. S. 19.

Блонскі-Ліс (Błoński-Lis) Станіслаў (1890—1939) — польскі вайскавец. З 1915 г. праводзіў дзейнасьць у межах Польскай вайскавай арганізацыі на Любліншчыне, зь лістапада 1918 г. у польскім войску, у 1920 г. быў кіраўніком сэкцыі дэфэнзывы Камандаваньня 7 арміі. Зь ліпеня 1920 г. працаваў у штабе Галоўнага камандаваньня афіцэрам сувязі з фармаваньнямі генэрала Станіслава Булак-Балаховіча, у лістападзе 1920—студзені 1921 г. кіраўнік II аддзелу балаховіцкай арміі. У студзені—жніўні 1921 г. рэфэрэнт «Крэсовага» аддзяленьня II аддзелу Галоўнага камандаваньня, са жніўня 1921 да кастрычніка 1923 г. рэфэрэнт нацыянальнага аддзяленьня II аддзелу Генэральнага штабу. У 1925—1934 г. служыў у розных пяхотных частках польскага войска. Пад час верасьнёўскай кампаніі 1939 г. браў удзел у абароне Любліна, загінуў у кастрычніку 1939 г.

⁷ SAW. Kolekcja Akt Personalnych. Sygn. I.481.B.8723. S. 1.

Але нават калі б Блонскі і ў 1928 г. працягваў працаваць у II аддзеле, па-ранейшаму займаючыся ў ім беларускімі справамі, то і тады падабенства стылю і ацэнак выршальным аргументам на карысьць ягонага аўтарства не было б. Калі параўноўваць зьмест «Нарысу» са зьместам сытуацыйных справаздачаў II аддзелу за розныя прамежкі часу, часам можна заўважыць амаль што стопрацэнтнае супадзеньне асобных сказаў ці нават цэлых абзацаў. Дзеля гэтага можна зь вялікай доляй верагоднасьці прыпусьціць, што непасрэдны аўтар «Кароткага нарысу...» мог атрымаць ад свайго кіраўніцтва заданьне падрыхтаваць ня цалкам новую працу, але абагульненне-кампіляцыю з шматлікіх ужо наяўных. Пераносачы ж у тэкст абагульненай працы цэлымі кавалкамі элементы працаў ранейшых, аўтар, нагуральна, гэтым самым пераносіў і ранейшы стыль, і ранейшыя ацэнкі.

У такім выпадку ня так ужо і важна, хто канкрэтна рабіў, ня выключана, толькі чыста тэхнічную працу па зборы тэксту і ягоным кампанаваньні. Такіх асобаў магло быць і некалькі, і калі так, то цалкам лягічным і адпаведным рэчаіснасьці зьяўляецца акрэсьленьне на вокладцы «Кароткага нарысу...», што гэта «праца II аддзелу Генэральнага штабу». Менавіта II аддзелу ў цэлым, а ня нейкага аднаго канкрэтнага ягонага супрацоўніка.

Другое цікавае і немалаважнае пытаньне — у колькі службовых сэйфаў гэтая праца мусіла трапіць пасля яе падрыхтоўкі і выданьня, г. зн., які быў ейны наклад? Праўда, пра клясычны друкарскі наклад у нашым выпадку казаць не выпадае: праца друкам ніколі не выдавалася і існуе толькі ў машынапісе. Сам спосаб памнажэньня — яскравае сьведчаньне таго, што колькасьць паасобнікаў не была асабліва вялікай.

Сёньня мы можам дакладна казаць пра пяць вядомых нам арыгінальных паасобнікаў, тры зь якіх захоўваюцца ў Цэнтральным вайсковым архіве ў Рэмбэртаве (Польшча), а два — у бібліятэцы Варшаўскага ўнівэрсытэту. Ёсьць таксама асабіста ня спраўджаная, але дастаткова верагодная інфармацыя пра наяўнасьць яшчэ аднаго фаліянту «Кароткага нарысу...» у літоўскіх архівах. Што ж тычыцца Беларусі, дык публікатарам пакуль не ўдалося выявіць на яе тэрыторыі ніводнага паасобніка, аднак гэта зусім ня сьведчыць, што ён тут нідзе не захоўваецца⁸. Кожны з паасобнікаў «Кароткага нарысу бела-

⁸ У 1956 г. у Маскоўскім дзяржаўным пэдагагічным інстытуце была абароненая кандыдацкая дысэртацыя В. П. Панамарэні «Каталіцкая царква Заходняй Беларусі — зброя каліяніяльнай палітыкі буржуазна-наменчыцкай Польшчы (1919—1939 гг.)». Сама назва яскрава сьведчыць пра большы ідэялічную, чым навуковую мэту дасьледаваньня, але ў нашым выпадку важнейшым зьяўляецца іншае. На с. 10 аўтарэфэрату да дысэртацыі ёсьць спасылка на «Кароткі нарыс беларускага пытання», і пры гэтым, як з таго самага аўтарэфэрату вынікае, у польскіх архівах і бібліятэках аўтар не працаваў. Затое працаваў ён у Літоўскім цэнтральным дзяржаўным архіве, архіве Цэнтральнай бібліятэкі Акадэміі навук Літоўскай ССР, Берасьцейскім, Пінскім і Гарадзеньскім абласных архівах. Дзеля гэтага можна меркаваць, што прынамсі ў адным з гэтых архіваў захоўваецца (ці захоўваўся) яшчэ адзін паасобнік «Кароткага нарысу...». Не выключаецца, аднак, што аўтар мог знаёміцца з гэтай крыніцай і ў самой Маскве. Тое, што ў архівах маскоўскіх «кампэтэнтных устаноў» можна знайсці самыя нечаканыя рэчы, пацвярджае хоць бы той факт, што пратаколы Маршалкоўскага суду над лідэрам Незалежнай сялянскай партыі Сьільвэстрам Ваявудзім (дарэчы, каштоўную крыніцу па гісторыі беларускага нацыянальнага руху), якія шмат гадоў лічыліся незваротна страчанымі, варшаўскі гісторык Шыман Рудніцкі выявіў менавіта там.

рускага пытання» быў пранумараваны. Напрыклад, той, зь якога рабіўся пераклад, мае № 3. Так ці іначай, можна безь вялікай рызыкі памыліцца прыпусьціць, што ў самым лепшым выпадку ў свой час было выраблена ня больш за 1—2 дзясяткі паасобнікаў гэтай працы.

Варта сказаць колькі словаў пра «Кароткі нарыс...» як пра гістарычную крыніцу і адначасова здабытак міжваеннай польскай гістарыяграфіі. Менавіта так ацэньвалі гэты твор польскія гісторыкі-беларусісты (нярэдка беларусы паводле паходжаньня), якія пачалі ўводзіць яго ў шырокі навуковы ўжытак дзесьці ў канцы 1980-х гг. Іхняя ацэнка твору была ў цэлым станоўчая, хоць прысутнічала таксама разуменьне ягонага спэцыфічнага характару і неабходнасьць крытычнага стаўленьня. Алег Латышонак ужо ў самым пачатку сваёй кнігі, прысьвечанай гісторыі беларускіх вайсковых фармаваньняў, заўважаў:

Найбольш вартая праца, прысьвечаная беларускай праблематыцы, якая ўзьнікла ў міжваенны пэрыяд, — гэта «Кароткі нарыс беларускага пытання», які быў створаны ў II адзеле Генэральнага штабу польскага войска і прызначаны «толькі для службовага карыстаньня». Гэтая праца дае нам шмат цікавых фактаў, якія датычаць беларускага нацыянальнага руху»⁹.

Менавіта з «Кароткага нарысу беларускага пытання» пачынала пералік асноўных польскіх публікацыяў на беларускую тэматыку Алена Глагоўская¹⁰. Малгажата Мароз таксама пісала пра «каштоўную, але не пазбаўленую пмылак працу II адзелу Генэральнага штабу польскага войска»¹¹. Зразумела, што гэтыя і іншыя навукоўцы ня толькі ў цэлым прыхільна згадвалі, але і актыўна спасылаліся на «Кароткі нарыс...», падавалі часам шырокія цытаты зь яго.

Затое няпроста растлумачыць, чаму тады, калі без спасылак на «Кароткі нарыс...» не выходзіла практычна ніводная сур'ёзная навуковая праца на беларускую тэматыку ў Польшчы, у Беларусі гэтая крыніца доўгі час заставалася практычна не задзейнічанай пры дасьледаваньні айчынай гісторыі. Проста ня ведаць пра яе існаваньне беларускія навукоўцы не маглі, бо шырока карысталіся пры напісаньні сваіх дасьледаваньняў працамі польскіх гісторыкаў. Тым ня менш, факт застаецца фактам: да нядаўняга часу непасрэдна «Кароткі нарыс...» беларускімі гісторыкамі амаль не выкарыстоўваўся. Не рабіліся таксама спробы ўвядзеньня яго ў шырокі навуковы ўжытак празь перавыданьне.

Часткова гэтую сытуацыю можна патлумачыць агульнымі тэндэнцыямі разьвіцьця айчынай гістарыяграфіі: пачынаючы з пачатку 1990-х гг. хуткі і для большасьці яе грамадзянаў неспадзяваны распад магутнай камуністычнай імперыі з адной «адзіна правільнай» ідэалёгіяй адкрыў новыя магчымасьці для раней фактычна забароненага вывучэньня гісторыі

⁹ Łatyzzonek, O. Białoruskie formacje wojskowe 1917—1923. S. 11—12.

¹⁰ Głogowska, H. Białoruś 1914—1929: kultura pod presją polityki. Białystok, 1996. S. 8.

¹¹ Moroz, M. «Krynica»: ideologia i przywódcy białoruskiego katolicyzmu. Białystok, 2001. S. 6.

беларускага нацыянальнага руху. Адкрыццё раней засакрэчаных частак дзяржаўных і партыйных архіваў, абмежаваны, але ўсё ж такі доступ да калісьці недасяжных архіваў савецкіх спэцслужбаў выклікалі відавочны ўздым беларускай гістарыяграфіі. У працу па выяўленьні, аналізе і друку дакумэнтаў уключыліся шматлікія гісторыкі, адны моманты карэнным чынам пераглядаючы, а дасьледаваньне іншых наагул распачынаючы практычна з чыстага аркуша. Натуральна, што ва ўмовах такога багацьця і такой нераспрацаванасьці архіўных матэрыялаў нейкія нават бясспрэчна важныя і каштоўныя крыніцы, асабліва тыя, якія знаходзіліся за мяжой, маглі застацца на заднім пляне. Не пашанцавала менавіта «Кароткаму нарысу беларускага пытання». Падаецца, што немалое значэньне тут мае ў тым ліку і тое, што палітычная дзейнасьць беларусаў у Польшчы (а менавіта ёй прысьвечаная вельмі значная частка «Кароткага нарысу...») чамусьці выклікала ў нашых гісторыкаў куды меншую зацікаўленасьць, чым, напрыклад, спробы беларускага дзяржаўнага будаўніцтва ў 1918—1921 гг. ці грамадзка-палітычныя працэсы ў БССР у 1920—1930-х гг.

Як бы там ні было, факт застаецца фактам: да нядаўняга часу «Кароткі нарыс...» выкарыстоўваўся беларускімі гісторыкамі толькі апасродкавана, праз працы гісторыкаў польскіх. І трэба прызнаць, што сёньня публікацыя ў Беларусі гэтага твору наўрад ці мае гэткае самае значэньне, якое яна магла б мець у пачатку 1990-х гг. Перавыдадзены ў той час, «Кароткі нарыс...» непазьбежна стаў бы ў першую чаргу крыніцай фактычных звестак пры напісаньні новых працаў па найноўшай гісторыі Беларусі (як гэта адбылося, напрыклад, з такімі неадназначнымі крыніцамі, як сьледчыя паказаньні Антона Луцкевіча і Браніслава Тарашкевіча¹²). Гэтае ягонае значэньне да канца ня страчанае і цяпер, бо многія з закранутых афіцэрамі II аддзелу падзеяў да гэтай пары не дасьледаваліся ці дасьледаваліся павярхоўна. Але пры гэтым трэба ўлічваць, што ў апошнія пятнаццаць гадоў у Беларусі створаная даволі салідная гістарыяграфія беларускага нацыянальнага руху. Па гэтай тэматыцы пісаліся манаграфіі і артыкулы, абараняліся дысэртацыі, выдаваліся зборнікі дакумэнтаў зь беларускіх і замежных архіваў (сярод апошніх можна асабліва адзначыць грунтоўнае выданьне — «Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі»¹³). Таму далёка ня ўся зьмешчаная на старонках «Кароткага нарысу...» фактычная інфармацыя сёньня будзе для беларускіх гісторыкаў адкрыццём. Тыя самыя веды, якія мы ўжо маем, дазваляюць нам зірнуць на гэтую крыніцу больш крытычна, супастаўляючы зьмешчаную ў ёй інфармацыю зь іншай, часта больш верагоднай. А вынікі гэтага супастаўленьня нярэдка сьведчаць пра тое, што крыніца сапраўды, кажучы словамі Малгажаты Мароз, «не пазбаўленая пэўных памылак».

¹² Антон Луцкевич: материалы следственного дела НКВД БССР / Подгот. к печати, введение и комментарии В. Н. Михнюка, Н. М. Климовича и А. Н. Гесь. Минск, 1997; Валахановіч, А. І.; Міхнюк, У. М. Сповідзь у надзеі застацца жывым. Мінск, 1999.

¹³ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1—2. Вільня—Менск—Нью-Йорк—Прага, 1998.

Больш таго — памылкі польскія службоўцы маглі рабіць вельмі сур'ёзныя, прытым часам аж да такой ступені, што іхнае бачаньне сытуацыі ня мела аніякай сувязі з сапраўднай рэчаіснасцю.

Ці азначае гэта, што час «Кароткага нарысу...» прайшоў, а звесткі, якія ён утрымлівае, для беларускай гістарычнай навукі на сучасным этапе — другарадныя, састарэлыя, занадта ідэялізаваныя, перакручаныя і, як вынік, — малакаштоўныя? Зусім не, бо «Кароткі нарыс...» важны для нас ня толькі як прадмет чыста гістарыяграфічнага ці крыніцазнаўчага аналізу. Нават зробленыя ў ім памылкі нельга ўспрымаць як звычайныя хібы гісторыка-даследчыка. Ня трэба забывацца, што «Кароткі нарыс...» — праца выключна для службовага выкарыстання, якая пасля, можна меркаваць, знайшла практычны ўжытак пры выпрацоўцы плянаў дзеянняў польскіх службаў бяспекі ў дачыненні да беларускага нацыянальнага руху. Прадугледжаны яшчэ перад пачаткам яго стварэння непублічны характар твору дае падставу прыпусьціць, што ягоныя аўтары (ці аўтар) пры ягонай падрыхтоўцы прынамсі імкнуліся да праўдзівага адлюстравання рэальнай сытуацыі, бо ў адваротным выпадку яны ашуквалі б саміх сябе. Пра гэта ўскосна сьведчыць і тое, што «Кароткі нарыс...» — зусім не панэгірык афіцыйнай палітыцы польскага ўраду адносна беларусаў. На ягоных старонках пракідаюцца і вельмі крытычныя ў адносінах да гэтай палітыкі ацэнкі і высновы. І калі ў такой сытуацыі аўтары «Нарысу...» памылкі ўсё ж рабілі, то гэта ў значнай ступені было адбіткам агульных стэрэатыпаў мыслення тагачасных польскіх кіроўных колаў. Няздольнасць пераадолець гэтыя стэрэатыпы стала адным з тых фактараў, якія сярод іншага перадвызначылі тое, што польска-беларускія адносіны ў II Рэчы Паспалітай цяжка было назваць прязнымі да самага заканчэння існавання гэтай дзяржавы. Акрамя таго, дапушчаныя ў тэксьце факталагічныя недакладнасці (асабліва ў дачыненні да тых падзеяў, інфармацыя пра якія не публікавалася ў адкрытым друку) маглі быць вынікам сьвядомай і, як вынікае, цалкам пасьпяховай дэзынфармацыі II аддзелу з боку зацікаўленых у гэтым дзяржаваў, палітычных і грамадзкіх арганізацыяў ці асобных людзей.

Такім чынам, сёння «Кароткі нарыс...» можна разглядаць у трох аспэктах:

1. Як дагэтуль не напісаную беларускімі гісторыкамі абагульненую працу па гісторыі беларускага нацыянальнага руху. «Кароткі нарыс...» быў практычна першай настолькі маштабнай ягонай хронікай.

2. Як каштоўную, хоць пры гэтым неадназначную і супярэчлівую крыніцу па гісторыі беларускага руху. Так, тут пад адной вокладкай сабраныя праграмныя дакумэнты галоўных беларускіх партыяў (Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі (БХД), Беларускай сялянска-работніцкай грамады (БСРГ), Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў (БПСР) і інш.), шэраг іншых дакумэнтаў, у тым ліку такіх, якія да гэтага часу ня ўведзеныя ў шырокі навуковы ўжытак.

3. Як працу, дзе выкладзены спэцыфічны погляд супрацоўнікаў польскіх спэцслужбаў на гісторыю Беларусі ў цэлым і гісторыю беларускага нацыянальнага руху ў прыватнасці.

Асаблівую спэцыфіку і пікантнасьць «Кароткаму нарысу беларускага пытання» надае тое, што ягонаму стварэньню папярэднічала, можа, і ня вельмі доўгая ў катэгорыях часу, але надзвычай насычаная і цікавая гісторыя ўзаемных адносінаў беларускага нацыянальнага руху і польскай вайскавай выведкі — II аддзелу Генэральнага штабу польскага войска. Гэтая старонка ў нашай гісторыі — даволі неадназначная і спрэчная, калі не сказаць — балячая. Відаць, менавіта дзеля гэтага яе да сёньняшняга дня, сьвядома ці несьвядома, але амаль не закраналі беларускія гісторыкі. Аўтарамі гэтай публікацыі зроблена спроба навуковага асэнсаваньня дадзенай зьявы, практычным вынікам чаго стаў вялікі артыкул на тэму гісторыі ўзаемаадносін II аддзелу і беларускага нацыянальнага руху ў 1919–1923 гг., зьмешчаны ў заключнай частцы гэтага выданьня. Пакуль жа варта каротка акрэсьліць тыя асноўныя прынцыпы, якімі кіраваліся аўтары пры падрыхтоўцы да друку тэксту «Кароткага нарысу беларускага пытання».

Тэкст «Кароткага нарысу...» падаецца цалкам, у перакладзе на беларускую мову. У тых выпадках, калі ў арыгінале працы па-польску цытуецца дакумэнт, першапачаткова напісаны па-беларуску, — у перакладзе ён прыводзіцца ў адпаведнасьці зь беларускім арыгіналам, адно што толькі ягоная артаграфія і пунктуацыя адаптаваныя да сучаснага беларускага клясычнага правапісу. Усе падобныя выпадкі разам з пазначэньнем першакрыніцы агаворваюцца ў камэнтарах. Калі беларускамоўнага арыгіналу аўтарам з той ці іншай прычыны выявіць не ўдалося — пераклад рабіўся з польскага тэксту, зьмешчанага ў «Кароткім нарысе...». У выпадку, калі дакумэнт першапачаткова пісаўся па-расейску — на беларускую мову ён перакладаўся з «Кароткага нарысу...», але пры наяўнасьці такой магчымасьці зьвяраўся з арыгіналам.

У тэксце «Кароткага нарысу...» згадваецца шмат прозьвішчаў беларускіх, польскіх, літоўскіх і іншых дзеячоў. Многія зь іх малавядомыя ці нават зусім невядомыя ня толькі для шырокага чытача, але нават і для адмыслоўцаў. Дзеля гэтага было прынятае рашэньне даць у камэнтарах пра такіх асобаў больш ці менш падрабязныя біяграфічныя даведкі. Пры гэтым асабліва трэба падкрэсьліць, што пэўныя факты жыцьця і дзейнасьці некаторых зь іх узноўленыя на аснове архіўных дакумэнтаў усё тых самых польскіх спэцслужбаў. Прыцягваліся да гэтага таксама іншыя даступныя аўтарам дакумэнты зь беларускіх, польскіх, літоўскіх і расейскіх архіваў, выдадзеныя дакумэнтальныя зборнікі, матэрыялы пэрыядычнага друку, айчынныя і замежныя энцыклапэдычныя даведнікі. Пры гэтым у асобных выпадках маглі выкарыстоўвацца даволі неадназначныя, суб'ектыўныя і нават тэндэнцыйныя крыніцы, як, напрыклад, «Сьпіс удзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917–1924 гг.), складзены паводле падабраных матэрыялаў з архіву БНР», створаны савецкімі спэцслужбамі ў 1920-х гг.¹⁴. Аднак выпадкі, калі тая ці іншая крыніца зьвестак для камэнтатараў была адзінай і яна падавалася ім самім дастаткова сумнеўнай, адмыслова адзначаюцца. На агульнавядомых беларускіх дзеячоў, накшталт братоў Луцкевічаў, Вацлава Ластоўскага, Браніслава Тарашкевіча і

¹⁴ НА РБ. Ф. 4. Воп. 21. Спр. 31. А. 3–60.

іншых біяграфічныя даведкі не складаліся. Выключэнні рабіліся толькі ў тым выпадку, калі ў распараджэнні аўтараў меліся звесткі, якія значна пашыралі ці наагул аспрэчвалі інфармацыю, раней зьмешчаную ў агульнадаступных энцыклапедычных і даведкавых выданнях. Асобы, пра якіх ніякіх дадатковых біяграфічных звестак аўтарам публікацыі высветліць не ўдалося, пазначаюцца ў тэксьце зорачкай (*).

У камэнтарых пазначаюцца таксама некаторыя выяўленыя фактаграфічныя недакладнасьці і пры неабходнасьці падаецца дадатковая інфармацыя. Даюцца тлумачэнні некаторым спецыфічным зьявам тагачаснага жыцьця ў Польшчы. Частка I «Гістарычнае разьвіцьцё Беларусі» камэнтавалася зусім мінімальна з увагі на тое, што самі яе складальнікі наўрад ці ставілі сабе задачу асьвятліць гэты аспект вельмі глыбока і дакладна. Для нас жа наагул значэньне мае не факталёгічнае нападзеньне гэтай часткі (у факталёгіі там дапушчана надзвычай шмат нават элемэтарных памылак), а тыя агульныя ўяўленьні, якія мелі польскія службоўцы пра паходжаньне і папярэдні гістарычны шлях таго народу, справамі якога ім воляю лёсу давалося на пэўным этапе займацца.

Усе дыяграмы, схемы і пляны, якія фігуруюць у тэксьце, перазьнятыя з арыгіналу. Апрача таго, публікатарамі быў дадаткова падабраны шэраг дадатковых ілюстрацыяў да тэксту, у большасьці сваёй малавядомых, а часам нават і ўнікальных.

На заканчэньне застаецца назваць тых людзей, без ласкавага спрыньня якіх падрыхтоўка «Кароткага нарысу...» да друку была б значна абцяжараная. У першую чаргу тут трэба згадаць прафэсара Варшаўскага ўнівэрсытэту, доктара габілітаванага Шымана Рудніцкага. Менавіта зь ягонай уласнай ксэракопіі аўтарамі цяперашняй публікацыі ў свой час была зьнятая яшчэ адна адбітка, зь якой пасьля рабіўся пераклад крыніцы на беларускую мову. У працэсе перакладу пасільную дапамогу аказваў гісторык Янка Лялевіч з Горадні. Пры падрыхтоўцы камэнтароў, падборы ілюстрацыяў і напісаньні аналітычнага артыкула былі скарыстаныя матэрыялы, кансультацыйныя парады, перакладчыцкія і пасярэдніцкія паслугі гісторыкаў Уладзімера Ляхоўскага, Анатоля Сідарэвіча і Алега Гардзіенкі зь Менску, Юрася Грыбоўскага і Іааны Героўскай-Калаўр з Варшавы, Алега Латышонка зь Беластоку, этнолягаў Юрася Ёнуковіча зь Менску і Алены Івановай з Прагі, доктара палітычных навук Гулбата Рцхіладзэ з Тбілісі. Усім гэтым людзям — шчырая падзяка ад аўтараў публікацыі.

Алесь Пашкевіч, Андрэй Вашкевіч, Андрэй Чарнякевіч.

Частка I

ГІСТАРЫЧНАЕ РАЗЬВІЦЦЁ БЕЛАРУСІ

Разьдзел I

Тэрыторыя, якую займалі плямёны, ад якіх паходзяць беларусы. Характарыстыка плямёнаў. Пэрыяд княстваў. Літоўская заваёва. Вялікае Княства Літоўскае. Адукацыя на Беларусі ў XVI і XVII стагодзьдзях. Рэлігійныя і нацыянальныя адносіны. Падзелы Польшчы. Удзел Беларусі ў польскіх паўстаньнях. Усясьветная вайна. Нямецкая акупацыя. Заняцьце Беларусі польскімі і бальшавіцкімі войскамі. Бальшавіцкая акупацыя. Рыская дамова і Сярэдняя Літва

Абшар, які сёньня займаюць беларусы, у IX і X стст. займалі рускія плямёны: 1) дрыгавічоў — паміж Прыпяцьцю і Дзьвіной, 2) крывічоў — у верхнім цячэньні Дзьвіны, Волгі і Дняпра і 3) радзімічаў — на Сожы.

Пра перадгісторыю гэтых плямёнаў мы ведаем наагул мала.

У курганы клаліся прадметы, якія, на думку дадзенага народу ці племені, памерлы чалавек павінен быў мець у замагільным жыцьці. Зразумела, што ў старажытных народах памерламу чалавеку клалі ў магілу прадметы, якія ён ужываў пры жыцьці. Таму ўсё тое, што знаходзяць у перадгістарычных магілах, характарызуе жыцьцё тых часоў.

Зброю ў беларускіх курганах знаходзяць рэдка. Часьцей у іх знаходзяць сельскагаспадарчыя інструмэнты, вагі, рамесныя прылады і г. д. Гэта сьведчыць аб тым, што плямёны, пра якія ідзе гаворка, мелі не ваяўнічы, а хутчэй спакойны характар. Займаліся яны пераважна земляробствам, у значнай ступені жывёлагадоўляй. Даволі разьвітыя былі гандаль і рамэствы: ткацтва, бондарства і ганчарства.

Вельмі часта ў курганах знаходзяць рознага кшталту ўпрыгожаньні, а менавіта нашыйнікі, вырабленыя з срэбра, бронзы, шкла, амэтыстаў і іншых дарагіх камянёў. Некаторыя з гэтых аздобаў — вельмі майстэрскай работы і сьведчаць пра добрае пачуцьцё прыгажосьці ў цікавых для нас плямёнаў. Даволі часта знаходзяць пярсьцёнкі і бранзалеты, што сьведчыць пра дабрабыт жыхароў.

Перадгістарычны нарыс згаданых трох плямёнаў цяжка дакладна ўкласьці ў акрэсьленыя храналгічны парадак. Празь сёньняшнюю этнаграфічную беларускую тэрыторыю перасоўваліся розныя славянскія плямёны, якія

імкнуліся на поўнач і на ўсход. Частка зь іх заставалася ў гэтай мясцовасці і асымілявалася з ужо аселымі плямёнамі, частка ж ішла далей у адзначаных кірунках. Наступныя захопнікі зноў пакідалі жменьку сваіх супляменьнікаў, і так паступова, памалу збіралася вялікая колькасць насельніцтва. Фармаваліся паселішчы. Паселішчы гэтыя выбіралі сабе ўладара, які імі кіраваў, бараніў ад захопнікаў і ўсталёўваў парадак. Часам найбольш энэргічным і разумным асобам з моцнай і нязломнай воляй самім удавалася ўзяць уладу ў свае рукі, захапіць навакольныя паселішчы і стварыць удзельнае княства. Такое княства ў залежнасці ад пэўных умоваў і здольнасцяў свайго ўладара ўзмацнялася і выклікала зайздрасць і нянавісьць суседніх князёў або, наадварот, дзеля няздольнасці і недалужнасці свайго князя занепадала, бяднела, пакуль нарэшце не рабілася здабычай мацнейшага.

У выніку ў X ст. існавалі наступныя княствы: Менскае, Тураўскае, Друцкае, Слуцкае, Наваградзкае, Нясвіскае, Пінскае, Сьвіслацкае і іншыя, больш дробныя. Паступова ўсё больш пачынаюць вылучацца два наймацнейшыя: на паўночным захадзе Полацкае і на паўднёвым захадзе Кіеўскае.

Кіеў паступова стаў цэнтральным пунктам усходняга гандлю, да якога сьцякаліся ўсе багацьці. Абодва гэтыя княствы ў XI ст. вялі барацьбу, не без удзелу Польшчы (II паход Баляслава Храбрага на Кіеў у 1018 г.). У 1054 г. кіеўскі трон заняў Ізяслаў, сын Яраслава. У 1069 г. ён пацярпеў паразу ў бітве з полаўцамі і быў выгнаны сваім братам Усеваладам, полацкім князем, які аб'яднаў пад сваёй уладай Друцкае, Менскае, Аршанскае, Слуцкае, Віцебскае і іншыя княствы, і замахнуўся нават на кіеўскі трон. Баляслаў Сьмелы дапамог, аднак, князю Ізяславу і пасадзіў яго як польскага леньніка на кіеўскі трон. Гэтая барацьба цягнулася да 1132 г.

Тым часам полацкі трон занялі літоўскія князі. Першым зь іх быў Мінгайла, якога ў 1190 г. выбралі на трон самі палачане. Па нейкім часе Полацкае княства зусім занепадае, і ў 1238 г. уладу над ім і іншымі суседзямі забірае наваградзкі князь Міндоўг. Ён аб'ядноўвае пад сваёй уладай Полацкае, Смаленскае, Тураўскае, Пінскае, Друцкае, Віцебскае і іншыя княствы.

Такім чынам, у XIII ст. цяперашнія беларускія землі часткова добраахвотна, часткова праз заваёвы адышлі пад уладу Літвы, а ў XIV ст. увайшлі ў яе склад.

Літоўцы хутка паддаліся вышэйшай беларускай культуры, у выніку чаго ўсе тыя, хто выйшаў з народных асяродкаў і ўвайшоў у склад прывілеяваных колаў, — беларусізаваліся.

У 1386 г. літоўскія князі прымаюць хрост. У тым самым годзе адбываецца каранаванне князя Ўладзіслава Ягайлы на караля Польшчы. Была падпісаная Крэўская унія, паводле якой Літва і Беларусь аб'ядналіся з Польшчай у фэдэрацыю. Пачынаецца росквіт гарадоў, настае мір, лад і парадак. Падчас панавання Казімера Ягелончыка ў 1457 г. шляхце былі дадзеныя прывілеі, якія вызвалілі яе ад даніны і павіннасцяў. Разьвіваецца жыццё земляўласнікаў. У 1492 г. Казімер Ягелончык выдае т. зв. нешаўскае заканадаўства, у першую чаргу скіраванае супраць магнатаў. Нельга было караць без судовага сьледства, судзьдзі выбіраліся. Адбывалася гэта наступным чынам:

земляўласнікі прадстаўлялі з кожнага павету чатырох кандыдатаў, а кароль прызначаў аднаго зь іх судзьдзём. Дзякуючы заканадаўству земляўласнікі здабылі ўплыў на палітыку. У гарадах увадзілася магдэбурскае права. Пачаў разьвівацца ў поўную сілу гандаль ня толькі з найбліжэйшымі гарадамі прылеглай Русі — Масквой і Ноўгарадам, але нават з аддаленымі.

У 1500 г. зьніклі ўдзельныя княствы, замест іх узьніклі ваяводзтвы.

Вялікае Княства Літоўскае ўсё больш аб'ядноўвалася з Польшчай. Нарэшце, у 1569 г. у выніку Люблінскай уніі адбылося злучэньне Польшчы зь Вялікім Княствам Літоўскім у адзіную Рэч Паспалітую. У акце уніі гаварылася, што:

«Карона Польская і Вялікае Княства Літоўскае ўжо зьяўляюцца адным непадзельным і неадрозным целам, а таксама неадрознай і адзінай супольнай Рэччу Паспалітай, якая зь дзвюх дзяржаваў і народаў у адзін народ зьлілася і змацавалася».

Павінен быў быць адзін кароль, які абвяшчаўся каралём польскім, вялікім князем літоўскім, рускім, прускім, падляскім і інфлянцкім. Рада і соймы ў далейшым мусілі быць агульнымі для Польшчы і Літвы. Скасоўваліся асобныя літоўскія соймы, а таксама ўсе абмежаваньні для палякаў у Літве і ліцьвінаў у Польшчы. Усе пасады, якія існавалі ў Вялікім Княстве Літоўскім перад уніяй, захоўваліся. Кожны трэці сойм Рэчы Паспалітай мусіў адбыцца ў Літве, у Горадні. На кожны трэці сойм Літва таксама давала соймавых маршалкаў.

Вялікае Княства Літоўскае было падзелена на 10 ваяводзтваў. Пры гэтым розныя часткі тэрыторыі княства насілі гістарычныя назвы. Віленскае ваяводзтва разам з паўночнай часткай Троцкага лічыліся сапраўднай Літвой. Полацкае, Віцебскае, Мсьціслаўскае і ўсходняя частка Менскага складалі Белую Русь. Наваградзкае ваяводзтва разам з разьмешчанай на поўдзень ад Горадні часткай Троцкага ваяводзтва і заходняй часткай Менскага называліся Чорнай Руссю. Нарэшце, паўднёвыя ўскраіны Брэст-Літоўскага і Менскага ваяводзтваў мелі назву Палесьсе.

У 1580 г. кароль Стэфан Баторый засноўвае ў Полацку езуіцкі калегіум. Такі самы калегіум быў створаны Мікалаем Крыштафам Радзівілам у Нясьвіжы, у 1585 г. — у Воршы, у 1600 г. — у Дынабургу, а ў 1616 г. — Пятром Пацам у Мсьціславе. У 1635 г. князь Станіслаў Альбрэхт Радзівіл заснаваў калегіум у Пінску, у наступныя гады Гансеўскі — у Віцебску, а ў 1657 г. біскуп ксёндз Геранім Сангушка — у Менску. У 1696 г. Станіслаў Ляшчынскі адкрыў калегіум у Слуцку. Усе гэтыя калегіумы ўжывалі практычна аднолькавую сыстэму навучаньня.

У першай палове XVI ст. беларусы былі зьмешаныя ў рэлігійным пляне. Частка прыняла хрост паводле каталіцкага абраду, а частка — паводле ўсходняга. У XVII ст. пачало шырыцца сэктанцтва, пераважна кальвінізм і арыянства, асабліва сярод шляхты ўсходняга веравызнаньня. Дзеля здабыцця рускага насельніцтва для каталіцтва ўзьнікла ідэя уніі, г. зн. аб'яднаньня двух абрадаў у межах адзінай царквы. Гэты лёзунг быў кінуты ксяндзамі-езуітамі Скаргам і Хэрбэстам.

Нацыянальным пытаньнем польскі ўрад зусім не займаўся. Яно было кінута на самацёк. Ніхто ня думаў пра тое, якія вынікі будуць атрымацца з культурнай працы, зь яе развіцця або занядаваньня. Дзяржаўных школаў альбо моўных законаў у той час не існавала. Мовай выкладаньня ў школах была лаціна, а грамадства мела поўную свабоду выбару веравызнаньня і нацыянальнасьці. Школы можна было засноўваць каму заўгодна і якія заўгодна, не было ніякай афіцыйнай каталіцкай прапаганды і ніякага прымусу. Вядома, усё сказанае пра школьніцтва датычыла толькі магнатаў і шляхты як прывіляваных клясаў. Для іншых жа пластоў грамадства асьвета была недаступная.

Другая палова XVII ст. — пэрыяд цяжкіх выпрабаваньняў для Русі. Казацкія войны, маскоўскія наезды спустошваюць вёскі і зьнішчаюць край, які бяднее і пачынае хіліцца да заняпаду.

У XVIII ст. Вялікае Княства Літоўскае ў адміністрацыйным пляне падзялялася на 11 ваяводзтваў, прычым Інфлянцкае княства было агульнай уласнасьцю Літвы і Кароны, а леннае Курляндзкае княства намінальна лічылася Смаленскім ваяводзтвам.

Падзел Польшчы адміністрацыйна пераўтварыў землі Вялікага Княства Літоўскага, у тым ліку і беларускія.

5 жніўня 1772 г. Расея, Прусія і Аўстрыя падпісалі першыя дамовы аб падзеле Польшчы. Паводле іх Расея захапіла наступныя ваяводзтвы: Інфлянцкае, Полацкае (за выняткам малой часткі тэрыторыі на левым беразе Дзьвіны), Мсьціслаўскае, Віцебскае (без Аршанскага павету) і частку Менскага. Агулам да Расеі адышлі 94 354 028 км² (ці 1692 мільяў квадратных).

Паводле другога падзелу Польшчы ў 1793 г. Расея забрала ўсходнюю частку Віленскага і Наваградзкага ваяводзтваў, Менскае, частку Брэст-Літоўскага і Валынскага, Кіеўскае, Брацлаўскае і Падольскае, агулам 253 730 048 км² (альбо 4550 мільяў квадратных). Расейскі забор ішоў з поўначы наступнай лініяй: ад мястэчка Друя на Дзьвіне (Віленскае ваяводзтва) на возера Нарач уздоўж усходняй мяжы Віленскага ваяводзтва да Ракава Менскага, затым амаль праз Стоўпцы, Нясьвіж і Пінск да аўстрыйскай мяжы, нарэшце, па Днястры да вусьця Ягорліка.

Паводле трэцяга падзелу ў 1795 г., Расея заняла ўсю Літву да Нёмана, межы Берасьцейскага і Наваградзкага ваяводзтваў да ракі Буг і большую частку Жмудзі, а таксама рэшту Валыні і частку Холмшчыны. Разам гэта складала 121 846 004 км² (альбо 2185 мільяў квадратных), з 1 176 590 чал. насельніцтва.

Аўстрыя захапіла, сярод іншага, паўднёвую частку Берасьцейскага і Холмскага ваяводзтваў, а таксама частку Падляшша да Бугу.

Прусія, сярод іншага, — частку Падляшша на правым беразе Бугу, частку Троцкага ваяводзтва і Жмудзі на левым беразе Нёмана разам зь Беластокам.

Пасьля бітвы пад Енай (1806 г.) ваколіцы Беластоку (Беластоцкі, Бельскі, Сакольскі і Драгічынскі паветы) увайшлі ў склад Расеі ў якасьці «Беластоцкай вобласьці», рэшта ж — у склад Варшаўскага княства, у Аўгустаўскае ваяводзтва.

Кацярына II пасья першага падзелу Польшчы стварыла з захопленых земляў два намесьніцтвы: Полацкае і Магілёўскае.

Павал I у 1797 г. з абодвух гэтых намесьніцтваў стварыў Беларускаю губэрню са сталіцаю ў Віцебску.

Пасья другога падзелу Польшчы гэты самы Павал I з атрыманых Расей часткі Менскага, паўднёвай часткі Полацкага, большай часткі Наваградзкага і ўсходняй часткі Берасьцейскага ваяводзтваў стварыў Менскую губэрню.

У 1795 г., пасья апошняга падзелу Польшчы, былі створаныя Віленская і Слоніўская губэрні.

У 1796 г. абедзьве гэтыя губэрні былі аб'яднаныя ў Літоўскую губэрню, якую, аднак, Аляксандар I хутка падзяліў на Віленскую і Гарадзенскую, а таксама вярнуў ліквідаванае Паўлам I Магілёўскае намесьніцтва ў выглядзе аднайменнай губэрні.

Полацкая губэрня была перайменаваная ў Віцебскую.

Магілёўская, Віцебская і Менская губэрні называліся беларускімі.

Падчас паўстаньня 1831 г. на Меншчыне кіраўніком паўстаньня быў Радзішэўскі, на Піншчыне — Ціт Пуслоўскі.

Паўстаньне 1863 г. таксама не засталася бяз водгаласу на крэсах. Траўгут быў кіраўніком паўстанцаў Кобрынскага павету.

Пасья падаўленьня студзеньскага паўстаньня на Беларусі пачаліся бязьлітасныя, суровыя рэпрэсіі, бо расейскі ўрад не прызнаваў ні беларускага народу, ні Ўніяцкай царквы.

Падчас усясьветнай вайны беларускія землі былі арэнай мноства бітваў. Адступаючы перад немцамі ў 1915 г., расейцы страшэнна нішчылі край, палячы гарады, паселішчы, вёскі, эвакуюючы насельніцтва. Немцы паступова прасунуліся аж да Воршы, дзе заставаліся аж да 1918 г. У пачатку 1919 г. яны пакінулі Беларусь. Большую частку пакінутых імі тэрыторыяў занялі бальшавікі.

Пасья завяршэньня ўсясьветнай вайны на землях Беларусі зь пераменным посьпехам вялася польска-бальшавіцкая вайна, у выніку чаго гэтыя землі пераходзілі з рук у рукі. У 1920 г. амаль усю Беларусь занялі бальшавікі, астатнюю частку — літоўцы. Пасья пераможнай польскай вайны, заключэньня дамовы ў Рызе і акцыі генэрала Жалігоўскага¹⁵, якая скончылася далучэньнем Віленшчыны да Польшчы, частка Беларусі перайшла да Польшчы, а частка — да Савецкай Расеі.

¹⁵ Жалігоўскі (Żeligowski) Люцыян (1865—1947) — польскі палітычны і вайсковы дзяяч, генэрал. Браў удзел у польска-савецкай вайне, у 1920 г. камандзір 1-й Літоўска-Беларускай дывізіі, якая 9 кастрычніка 1920 г. захапіла Вільню і Віленскі край (менавіта гэтая акцыя маецца на ўвазе ў тэксьце). Да сьнежня 1921 г. быў вярхоўным правіцелем т. зв. Сярэдняй Літвы.

Разьдзел II

Польскія і расейскія ўплывы, пад якімі разьвівалася Беларусь

Як бачна з папярэдняга разьдзелу, Беларусь на працягу свайго гістарычнага разьвіцьця ўваходзіла ў склад Літвы, Польшчы і Расеі. Гэтыя 3 культуры, асабліва польская і расейская, адыгралі вялікую ролю ў гісторыі разьвіцьця Беларусі.

З найстаражытнейшых часоў на Вялікае Княства Літоўскае, а значыць, і на Беларусь, найбольшы ўплыў меў польскі элемент.

Літоўскія плямёны літоўцаў, прусаў і яцьвягаў захоплівалі значную колькасьць польскіх палонных, якія былі пянэрамі польскай культуры, галоўным чынам земляробчай. Яны спрычыняліся да спольшчваньня тэрыторыяў, якія ляжалі на ўсход ад польскай дзяржавы.

Па меры аб'яднаньня Літвы з Польшчай польская культура ўсё шырэй ішла на ўсход. Ішлі туды перш за ўсё польскія асаднікі, а акрамя іх таксама рамесьнікі, бортнікі, рыбакі і г. д.

Пасьля Люблінскай уніі ў 1569 г. уплыў Польшчы распаўсюджваўся на ўсход усё больш: 1) праз наплыў палякаў; 2) праз палянiзацыю мясцовых жыхароў. Гарады і магнацкія рэзідэнцыі былі тымі асяродкамі, зь якіх польскасьць выпраменьвалася на ўсе бакі, прышчапляючы польскія звычай, культуру і мову.

Наколькі, аднак, пашыралася сфера ўплываў Польшчы, настолькі шырылася і беларуская культура. Гэтыя два працэсы адбываліся адначасова. Польская культура пераважна ўплыў рабіла на мяшчанскія і шляхецкія пласты, ніжэйшыя ж, народныя пласты, падпадалі пад уплыў беларускай культуры. Мяжа паміж літоўскай і беларускай масамі пастаянна перасоўвалася на захад і поўнач такім чынам, што літоўскі элемент зьмяншаўся, а беларускі рос. Зьмяняліся культура і мова — народ зь літоўскага ператвараўся ў беларускі.

Беларуская мова хутка стала дзяржаўнаю моваю Літвы (XIV ст.). Сьпярша на ёй размаўлялі баяры і шляхта. Пашырэнне беларушчыны працягвалася яшчэ і сёньня, хоць абуджэнне літоўскай нацыянальнай сьвядомасьці значна яго затармазіла.

На тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага суперніцтва польскай і беларускай культураў трымалася доўга. Толькі ў 1696 г. беларуская мова была выцесьненая з установаў польскай мовай і лацінай.

У пэрыяд дзейнасьці Віленскага ўнівэрсытэту (XIX ст.) польскі ўплыў дасягнуў апагею. Рэшта беларускай шляхты ў гэты час канчаткова спалынізавалася. Захавалася ў яе толькі пачуцьцё правінцыйнай адметнасьці.

Як адзначалася вышэй, беларуская культура выцясьняла літоўскую. Гэта спрыяла пашырэнню польскай культуры, якую лягчэй мог успрыняць чалавек, які размаўляў на блізкай да польскай беларускай мове, чым на літоўскай, якая ад польскай зусім адрозная. У якасьці пацьверджаньня

можна прывесці факт, што перад усясьветнай вайной існавалі вёскі, дзе самыя старыя жыхары ўмелі размаўляць па-літоўску, сярэдняе пакалень не карысталася беларускай мовай, а маладзейшыя ўжо ўсьведамлялі сябе палякамі і лічылі польскую мову роднай.

XIX стагодзьдзе — гэта сутыкненьне на тэрыторыі Беларусі польскай і расейскай культуры. Польская культура пашыралася на тэрыторыі Беларусі добраахвотна, як лягічны гістарычны вынік, расейская ж ўводзілася шляхам прымусу і рэпрэсіяў. Перш за ўсё яе ўводзіла Праваслаўная царква. Беларускае насельніцтва ўсходняй часткі краю робіцца апірышчам праваслаўя. Заходняя частка краю — гэта каталіцкі элемент.

Мікалай I у 1839 г. рашыўся на прымусовы перавод уніятаў у праваслаўе. Гэты акт вельмі разлаваў беларускае насельніцтва і скіраваў яго супраць Расеі, у выніку чаго польскія ўплывы ўзраслі.

Акрамя царквы расейскую культуру пашырала чынавенства.

Польская культура, традыцыйна абапёртая на адукаваньня і заможныя пласты, выцясьняецца ў сфэру асабістых зносінаў расейскай культуры, падтрыманай урадам.

Беларускай інтэлігенцыі ў той час не было. Быў цёмны, абыякавы селянін, які не разьбіраўся ў нацыянальных адносінах, а таксама польская і расейская інтэлігенцыя. Абуджэньне народу адбудзецца трохі пазьней, пра што будзе гаворка пасьля. З прычыны таго, што нацыянальная сьвядомасьць беларусаў была не абуджаная, пра мінулае гэтага народу можна казаць хутчэй як пра мінулае этнаграфічнае, а не нацыянальнае.

Пасьля паўстаньня 1863 г., калі кіраваў граф Мураўёў, прымяняліся ўсе сродкі, якія павінны былі надаць Беларусі чыста расейскі характар, бо расейцы не прызнавалі беларускага народу.

Расейскія ўлады з аднаго боку выцясьнялі польскасьць праз стварэньне буйной расейскай уласнасьці замест польскай, прызначэньне на ўсе пасады праваслаўных расейцаў, забарону на набыцьцё зямлі асобамі польскага паходжаньня, сэквэстар маёнткаў удзельнікаў паўстаньня 1863 г., закрыцьцё каталіцкіх касьцёлаў, высылку асобаў, якіх падазравалі ва ўдзеле ў паўстаньні. З другога боку, стваралася ўсё больш новых асяродкаў расейскай культуры.

Забарона на выданьне газэтаў і кніг на польскай і беларускай мовах, забарона на размовы па-польску ў грамадзкіх месцах, забарона вывешваньня польскамоўных надпісаў выдалялі зь Беларусі ўсе вонкавыя праявы гэтай польскасьці.

Толькі Каталіцкі касьцёл, вакол якога гуртаваліся і беларускія, і літоўскія, і латыскія народныя масы, быў праявай польскасьці і асяродкам, зь якога яна мела магчымасьць распаўсюджвацца.

Беларускі народ падзяляўся ў той час на 2 групы: каталіцкую і праваслаўную. Прадстаўнікі гэтага народу, якія атрымлівалі адукацыю, калі паходзілі з каталіцкай сям'і, рабіліся палякамі, калі з праваслаўнай — расейцамі. Такім чынам, у пэўнай ступені рэлігія зьяўлялася паказчыкам нацыянальнасьці: каталіцкая — польскай, праваслаўная — расейскай.

Апрача таго, апірышчам расейскасці стаў габрэйскі элемент. Захаваўшы жаргон¹⁶, ён, аднак, стаў расейскім з гледзішча перакананняў і ладу жыцця. Дзякуючы габрэйам гарады нават у каталіцкай частцы Беларусі сталі больш расейскімі¹⁷.

Разьдзел III

Этнаграфічныя межы беларускага абшару

Межы абшару, які займаюць беларусы, наступныя:

На захадзе — вельмі неўсталяваная і нерэгулярная, паміж літоўскім і беларускім элементамі¹⁸. Ідзе каля Друзгенік, затым пераходзіць у Лідзкі павет Віленскай зямлі. У ваколіцах Новага Двара, Эйшышак і Беньяконяў — мешаніна літоўскіх вёсак зь беларускімі і беларуска-польскімі. Падобнае становішча ў Троцкім павеце. Каля Эйшышак мяжа праходзіць празь Вяльлю. Беларусы займаюць паўднёвыя часткі Віленскага і Сьвянцянскага паветаў. Кемлі, Мэйшагола, Лынтупы да мяжы Дзісенскага павету, мяжа былой Ковенскай губэрні і Дзісенскага павету да возера Дрысьвяты — вось прыблізная лінія, якая падзяляе літоўцаў і беларусаў.

Усходняя частка Азёрскага павету да мяжы гэтага павету з Курляндыяй — мяшаная літоўска-беларуская тэрыторыя.

Этнаграфічны беларускі абшар мяжуе з польскім, прычым пераходзіць у Аўгустаўскі павет. У Сакольскім і Аўгустаўскім паветах цяжка размежаваць палякаў і беларусаў з прычыны спольшчання апошніх.

¹⁶ Жаргон — агульнапрынятая назва габрэйскай мовы ідыш, якая шырока ўжывалася нават самімі габрэямі да першай навуковай канфэрэнцыі ў пытаньнях мовы ідыш і літаратуры на ёй, што адбылася ў Чарнаўцах на Букавіне 30 жніўня—3 верасня 1908 г. Гэтая канфэрэнцыя абвясціла ідыш нацыянальнай мовай габрэйскага народу. Нягледзячы на гэта, вельмі многія і пасля яе працягвалі лічыць ідыш толькі жаргонам.

¹⁷ Габрэі, якія жылі на тэрыторыі Беларусі (т. зв. «літвакі»), сапраўды былі куды больш русіфікаваныя, чым тыя габрэі, якія жылі ў Польскім каралеўстве. Аднак іхнюю расейскасць таксама нельга перабольшваць і абсалютызаваць. Так, напрыклад, Зьмітрок Бядуля ў сваёй вядомай працы «Жыды на Беларусі» пісаў: «У пэрыядзе амрацьвення беларускага нацыянальнага ўсведамленьня жыды, як і самі беларусы, хоць добра ведалі беларускую мову, але глядзелі на яе як на «мужыцкую» і, русіфікуючыся самі, несьвядома служылі русіфікатарскай ідэі Вялікарасеі. Але гэта была тая багатая кляса, якая атрымала сваю навуку ў расейскіх школах, а што тычыцца простых месчачковых жыхароў, то, апрача роднай мовы, яны ведаюць толькі беларускую» (Бядуля З. Выбраныя творы. Мінск, 2006. С. 406).

¹⁸ Тут і далей падкрэсліваныя ў тэксьце належаць аўтарам «Кароткага нарысу...».

Этнаграфічны беларускі абшар мяжуе з украінскім уздоўж Нарава ў Бельскім павеце да Белавескай пушчы, вышэй Пружанаў ідзе на ўсход і нязначна на поўнач. Паміж Шчарай і Прыпяццю займае паўночную частку Пінскага павету насупраць Давыд-Гарадка. Далей мяжа ідзе ўздоўж Прыпяці да Мазыру. Ад Мазыру паварочвае на поўдзень, а затым нязначна на захад да мяжы былых Менскай і Валынскай губэрняў насупраць Оўручу. Ад гэтага пункту ідзе на ўсход уздоўж мяжы былой Менскай губэрні з Валынскай, Кіеўскай, Чарнігаўскай. Захапіўшы частку былой Чарнігаўскай губэрні, беларускі абшар уваходзіць у былую Смаленскую губэрню. Тут суседзі беларусаў — велікаросы.

У былых Смаленскай, Арлоўскай, Калускай, Цьвярской і Пскоўскай губэрнях межы паміж згаданымі элементамі цяжка акрэсьліць з тае прычыны, што абодва гэтыя роднасныя племені зьліваюцца і ўтвараюць пераходны элемент.

У былой Віцебскай губэрні беларусы мяжуюць з латышамі ў Люцынскім павеце, пачынаючы ад Корсаўкі, прычым усходняя і цэнтральная часткі гэтага павету — беларускія альбо беларуска-латыскія.

Далей беларуска-латыская мяжа цягнецца ўздоўж мяжы Дрысенскага і Дынабурскага паветаў да р. Дзьвіны і ўздоўж Дзьвіны да Ілукшты¹⁹.

Разьдзел IV

Нацыянальныя адносіны ў Беларусі

На этнаграфічным беларускім абшары сустракаюцца іншанацыянальныя выспы, перш за ўсё:

1) польскія:

а) гарады і іх найбліжэйшыя ваколіцы, напрыклад, Вільня, Коўна, Менск, Беласток і г. д.,

б) шляхецкія вёскі (засьценкі),

с) буйныя і сярэднія зямельныя ўладаньні.

2) велікароскія:

а) у выглядзе элементу, які перасяліўся ў межы былой Рэчы Паспалітай з Расеі пад уплывам перасьледу, галоўным чынам рэлігійнага,

б) у выглядзе элементу, праз пасярэдніцтва якога расейскі ўрад калянізаваў беларускія землі.

3) літоўскія, нямецкія, караімскія, татарскія паселішчы.

4) габрэйскія ў гарадах.

¹⁹ Тэрыторыя расьсяленьня беларусаў апісваецца ў адпаведнасьці з «Этнаграфічнай картай беларускага племені», складзенай у 1917 г. акадэмікам Яўхімам Карскім.

Нацыянальныя адносіны на Беларусі вельмі складаныя, улічваючы разнастайнасць яе жыхароў. Акрамя таго, у гэтай сфэры пануе блытаніна, бо акрамя беларусаў, літоўцаў, палякаў, латышоў, расейцаў, габрэяў і г. д., якія адносяць сябе да той ці іншай нацыянальнасці, ёсць людзі, якіх невядома куды залічваць. Сустрэкаюцца асобы, якія размаўляюць на адной мове, а далучаюць сябе да іншага народу. Так, напрыклад, тут ёсць людзі, якія лічаць сябе літоўцамі, а па-літоўску гаварыць ня ўмеюць. Ёсць палякі, якія размаўляюць па-літоўску, па-беларуску ці па-латыску. Часта веравызнаньне ёсць паказчыкам нацыянальнасці.

Доказам блытаніны, якая пануе ў гэтай сфэры, можа быць факт, што часта чальцы адной сям'і залічваюць сябе да розных народаў²⁰.

Каб даць хоць прыблізнае лічбавае ўвасабленьне нацыянальнага становішча, якое панавала на тэрыторыі Беларусі, трэба выкарыстаць статыстыку 1897 г.²¹. Недахопы гэтай статыстыкі неаднаразова адзначалі нават самі расейцы. Польскі элемент у ёй зьменшаны на карысьць беларусаў, літоўцаў, велікаросаў. Беларускі элемент таксама зьменшаны, бо ягонае праваслаўная частка ўпісвалася ў большасці выпадкаў у рубрыку велікаросаў.

Губэрня	Беларусы	Русіны ^а	Літоўцы	Палякі	Латышы	Габрэі	Велікаросы	Немцы	Іншыя
Віленская	891 771	912	279 720	129 651	471	202 368	78 562	2915	1307
Гарадзенская	705 045	362 526	3366	161 662	426	278 542	74 143	10 284	7415
Ковенская	37 798	1682	1 019 774	139 618	35 118	212 028	72 872	11 762	3642
Менская	1 633 091	10 069	376	64 617	1256	343 466	83 999	3987	2647
Віцебская	788 599	420	3235	50 377	264 062	174 240	198 001	7361	3951
Магілёўская	1 389 782	3559	3600	17 526	7027	203 507	58 155	1806	1802
Разам	5 446 086	379 168	1 310 071	563 451	308 429	1 414 151	565 732	38 115	20 964

Пасьля ўсясьветнай вайны нацыянальныя адносіны зьмяніліся. На тэрыторыі Польскай Рэспублікі 30.09.1921 г. быў зроблены перапіс насельніцтва. У Віленскім, Сьвянцянскім і Ашмянскім павэтах перапіс насельніцтва рабіўся ў 1919 г. былой Цывільнай управай усходніх земляў. Паводле гэтых перапісаў, нацыянальныя адносіны на «беларускіх» землях у 1921 г. выглядалі так:

²⁰ Найбольш хрэстаматычным падобным прыкладам ёсць сытуацыя, якая склалася ў сям'і спадчыннага літоўска-беларускага шляхціца Леанарда Іваноўскага. З чатырох ягоных сыноў двое (Юры і Станіслаў) у пачатку XX ст. сталі актыўнымі дзеячамі польскага нацыянальнага руху, трэці (Тадэвуш) — літоўскага, а чацьвёрты (Вацлаў) — беларускага.

²¹ У 1897 г. быў праведзены Першы Ўсерасейскі перапіс насельніцтва.

²² Русінамі ў польскіх афіцыйных установах у міжваенны пэрыяд часта называлі ўкраінцаў. Самі ўкраінцы гэтага назову не прызнавалі і актыўна супраць яго змагаліся.

Ваяводзтвы і паветы	Разам насельніцтва	Палякі %	Русіны %	Габрэі %	Беларусы %	Немцы %	Літоўцы %	Тутэйшыя %	Іншыя, %
Беластоцкае ваяв.	1 305 284	76,9	—	12,4	9,1	0,3	0,5	—	0,8
Пав. Беласток	186 754	69,4	—	25,1	3,4	1,1	—	—	больш за 1,0
Пав. Бельск	147 095	59,2	—	10,0	30,5	—	—	—	0,3
Пав. Горадня	154 372	55,5	—	16,8	26,3	—	0,6	—	0,8
Пав. Саколка	90 264	87,3	—	7,2	5,1	—	—	—	0,4
Пав. Ваўкавыск	115 261	69,6	—	9,3	20,7	—	—	—	0,4
Пав. Высокае Мазавецкае	70 975	89,1	—	10,0	0,5	—	—	—	0,4
Віленская адм. акруга	797 775	57,3	—	8,4	25,4	—	5,5	0,9	2,5
Пав. Вільня-горад	128 954	56,2	—	36,1	1,4	—	2,3	—	больш за 4,0
Пав. Ашмянны	78 843	78,3	—	5,5	4,9	—	—	8,6	2,7
Пав. Сьвянцянны	129 872	45,4	—	4,7	13,9	—	25,6	2,2	больш за 8,2
Пав. Браслаў	62 682	69,6	—	4,2	14,8	—	8,6	—	больш за 2,8
Пав. Дунілавічы	112 911	43,9	—	2,5	53,0	—	0,2	—	0,4
Пав. Дзісна	173 032	43,5	—	3,8	51,5	—	0,6	—	0,6
Пав. Вілейка	127 539	42,1	—	5,0	52,5	—	—	—	0,4
Наваградзкае ваяв.	822 904	54,0	—	6,9	37,7	—	1,2	—	0,2
Пав. Баранавічы	104 161	42,6	—	9,4	47,4	—	—	—	0,6
Пав. Ліда	193 190	77,0	—	4,7	13,1	—	5,0	—	0,2
Пав. Нясвіж	114 046	39,0	—	9,3	51,5	—	—	—	0,2
Пав. Наваградак	102 034	35,4	—	5,5	58,8	—	—	—	0,3
Пав. Слонім	116 151	31,4	—	10,6	57,7	—	—	—	0,3
Пав. Стоўпцы	73 940	69,8	—	5,3	24,6	—	—	—	0,3
Пав. Валожын	118 584	69,1	—	4,1	26,6	—	—	—	0,3
Палескае ваяв.	880 898	24,3	17,7	10,4	42,6	0,1	—	4,4	0,5
Пав. Берасьце н/Б	116 773	33,1	2,3	18,2	47,0	—	—	0,3	больш за 1,1
Пав. Драгічын	63 192	14,6	5,8	9,5	29,2	—	—	40,2	0,7

Ваяводзтвы і паветы	Разам насельніцтва	Палякі, %	Русіны, %	Габрэі, %	Беларусы, %	Немцы, %	Літоўцы, %	Тутэйшыя, %	Іншыя, %
Пав. Кобрын	64 447	61,7	3,4	7,8	26,5	—	—	0,4	0,2
Пав. Косаў	48 853	17,1	—	8,7	74,0	—	—	—	0,2
Пав. Лунінец	89 270	19,8	1,8	6,8	70,4	0,1	—	—	больш за 1,1
Пав. Пінск	147 621	18,8	0,2	13,5	65,8	—	—	1,1	0,6
Пав. Пружаны	64 393	44,2	0,2	8,8	46,7	—	—	—	0,1
Пав. Сарны	131 652	17,2	70,4	9,9	0,4	0,3	—	1,2	0,6
Пав. Столін	96 094	18,5	11,8	7,9	60,7	—	—	—	больш за 1,1

Гэтая статыстыка сёння ўжо неактуальная. Колькасныя адносіны каталікоў да праваслаўных зьмяніліся на карысьць праваслаўных дзякуючы вяртанню з Расеі значнай колькасці апошніх. Акрамя гэтага, падчас перапісу насельніцтва ў 1919 г. няпольскае насельніцтва ўхілялася ад яго, што адсоткава павялічыла колькасць палякаў.

Рост нацыянальнай сьведомасьці ў выніку беларускай, літоўскай, савецкай і нямецкай агітацыяў паменшыў колькасць каталікоў, якія лічаць сябе палякамі альбо хацелі раней імі стаць. Таму пададзеныя адсоткавыя суадносіны палякаў у дачыненні да іншых народаў зьмяніліся не на іх карысьць.

Разьдзел V

Беларуская мова і яе помнікі

Беларуская мова ўтварылася ў XIII ст. Пасьля шматвяковых эвалюцыяў і разьвіцьця пад многімі ўплывамі яна дайшла да сённяшняга стану.

Галоўным чынам на яе ўплывалі царкоўна-славянская і польская мовы, акрамя таго — літоўская, фінская і г. д. Апрача беларускай мовы утварыліся дыялекты ў тых мясцовасьцях, дзе беларускі элемент сутыкаўся з суседнімі.

Такім чынам утварыліся гаворкі: беларуска-велікароская, беларуска-ўкраінская, беларуска-польская.

Вышэй ужо адзначалася, што беларуская мова стала дзяржаўнай мовай Літвы ўжо ў часы Альгерда. Ёй карысталіся літоўскія князі, паны і баяры. Пад уплывам польскай і царкоўна-славянскай дзяржаўнай беларуская мова ўсё больш мянялася. Існавалі дзьве беларускія мовы: дзяржаўная і народная. Яны ўсё больш аддаляліся адна ад адной. Урэшце, калі насельніцтва

пачало карыстацца польскай мовай, гэтая дзяржаўная мова, фактычна царкоўна-славянская зь беларускімі напластаваньнямі, мусіла саступіць месца польскай. Польская мова стала дзяржаўнай у 1696 г.

У беларускім пісьменстве засталіся помнікі ад абедзвюх беларускіх моваў.

Дзяржаўная мова пакінула т. зв. «граматы» смаленскіх, віцебскіх і полацкіх князёў XIII ст., Біблію Скарыны, надрукаваную ў 1517—1519 гг., частку Новага Завету таго самага Скарыны, надрукаваную ў 1525 г. Самым важным помнікам старой беларускай мовы ёсьць Літоўскі Статут, надрукаваны ў 1588 г.

Народная мова ўжывалася галоўным чынам сялянамі і ва ўніяцкіх вясковых цэрквах, шляхта ж карысталася ёй толькі ў мясцовасьцях, аддаленых ад культурных цэнтраў.

На народнай беларускай мове была выдадзеная гумарыстычная пародыя «Энэіды».

У XIX ст. павялічылася цікавасьць да беларускай мовы. Дзякуючы польскай інтэлігенцыі зьяўляецца польска-беларуская літаратура. Мова была польская, але змест — беларускі.

Прадстаўніком гэтага кірунку ёсьць Ян Баршчэўскі (1790—1851), які выдаў па-польску зборнік беларускіх казак і легендаў пад назвай «Шляхціц Завальня, ці Беларусь у фантастычных апавяданьнях», шэраг вершаў, зь якіх захаваліся толькі два, а таксама ўрываек твору, напісанага на фоне падзеяў 1812 г., пад назвай «Рабункі мужыкоў».

Акрамя Баршчэўскага вядомыя Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, які пісаў па-польску і па-беларуску, а таксама Каратынскі і Ўладзіслаў Сыракомля.

Уся гэтая літаратурная дзейнасьць была, аднак, вельмі слабая і далёкая ад беларускага народу.

У 1862 г. зьяўляецца першы беларускі лемантар.

Падчас паўстаньня 1863 г. узьнікае новы від літаратурнай дзейнасьці — польская рэвалюцыйная літаратура на беларускай мове ў выглядзе антыўрадавых брашураў і адозваў. У гэты самы час выходзіць беларускае выданьне пад назвай «Гутарка». Чуюцца антырасейскія рэвалюцыйныя песьні.

Рэвалюцыйная літаратура, пашыраная палякамі, выклікала процідзеянне, падтрыманае расейскім урадам. Зьявіліся адозвы, брашуры зусім процілеглага духу, чым згаданыя вышэй.

Рэпрэсіі, якія выклікала паўстаньне 1863 г., забарона на ўжываньне лацінскага шрыфту, імкненьне да зьнішчэньня польскасьці на Беларусі перарвалі літаратурную дзейнасьць, прымушаючы палякаў, якія ёй займаліся, да намаганьняў, скіраваных на абарону польскасьці.

Толькі этнаграфічныя выданьні — дасьледаваньні беларускага насельніцтва на польскай і расейскай мовах, сьведчылі тады пра пэўнае існаваньне жыцьця гэтага народу.

Літаратурная дзейнасьць канчаткова ня зьнікла, аднак толькі ў апошнім дзесяцігодзьдзі XIX ст. яна выходзіць на новую стадыю.

Сваім абуджэннем беларуская творчасць абавязаная галоўным чынам дзейнасці студэнтаў беларускага паходжання, якія вучыліся ў Пецярбургу, Маскве і Харкаве. Мэтай гэтай творчасці была народная асвета.

У 1891 г. у Кракаве выходзіць «Дудка беларуская», а ў Познані «Смык беларускі» Багушэвіча.

Новы этап у развіцці беларускай літаратуры — нацыянальна-беларуская літаратура, прадстаўнікамі якой былі палякі Аляксандар Ельскі і Ян Неслухоўскі.

На тэрыторыі краю выдалі «Вязанку» Неслухоўскага на беларускай мове, бо цэнзару паведамілі, што напісаная яна на баўгарскай мове²³.

У Менску выходзіць нелегальная радыкальная газета пад назвай «Гоман»²⁴.

Як відаць з вышэйпададзенага, беларуская літаратура грунтавалася толькі на дзейнасці польскага элементу, які знаходзіўся на тэрыторыі Беларусі.

Беларускі рух пачынае набываць больш канкрэтныя формы толькі на пачатку ХХ ст. Беларуская моладзь, галоўным чынам зь беларускага навуковага асяродку, бярэцца за культурную працу сярод народных масаў. Толькі тады беларускі рух пачынае пранікаць у масы і толькі тады робіцца рухам нацыянальна-беларускага характару.

²³ «Вязанка» Янкі Лучыны была выдадзена ў Пецярбургу ў 1903 г., г. зн. яшчэ да зняцця забароны на друк выданняў на беларускай мове ў Расейскай імперыі.

²⁴ Нелегальны часопіс «Гоман» выдаваўся беларускай фракцыяй народніцкай арганізацыі «Народная воля» ў Пецярбургу ў 1884 г. Часопіс выходзіў на расейскай мове.

Частка II

РАЗЬВІЦЬЦЁ БЕЛАРУСКАГА РУХУ АД ЯГО ПАЧАТКУ ДА НЯМЕЦКАЙ АКУПАЦЫІ ПАДЧАС УСЯСЬВЕТНАЙ ВАЙНЫ

Разьдзел VI

Аснова беларускага руху. Першая палітычная праява — «Мужыцкая праўда». Русіфікацыя Беларусі і рэпрэсіі пасля задушэньня паўстаньня 1863 г. Беларускае арганізацыі: «Загляне сонца...» і яе наступныя пераўтварэньні; Беларуская рэвалюцыйная партыя ў Менску; Беларуская Рэвалюцыйная Грамада; Беларуская Сацыялістычная Грамада. Краёвыя камітэты. Зьезды. Разьвіцьцё беларускага руху падчас расейска-японскай вайны. Газэты «Наша Доля» і «Наша Ніва»

Падмуркам беларускага руху ёсьць зямельнае пытаньне. Акрамя яго на разьвіцьцё беларускага руху ўплывае падтрымка дзейнасьці розных элемэнтаў зьвонку, дзякуючы якой зазначаецца пастаянны, хоць і павольны прагрэс у нацыянальным усьведамленьні беларускіх масаў. Тое, што менавіта зямельнае пытаньне зьяўляецца адной з найгалоўнейшых асноваў беларускага руху і тым пытаньнем, якое ўскладняе польска-беларускія адносіны, робіцца зразумелым, калі ўлічыць, што 75 % беларускага насельніцтва займаецца сельскай гаспадаркай, а каля 90 % жыве зь зямлі. Ураджайнасьць зямлі тут у некалькі разоў меншая, чым у Познанскім ваяводзтве. Зямельны голад, які пануе на Беларусі, можна добра ўявіць, калі ведаць, што сялянская зямля раздробленая, і на чалавека прыпадае каля 1,6 га (1,5 дзесяціны, 2,9 моргаў²⁵). Можна таму зразумець, што бальшавіцкая і антыпольская агітацыя знаходзіць спрыяльны грунт у асяродку беларускіх сялянаў, бо яна зьвяртае іхнюю ўвагу на буйную польскую зямельную ўласнасьць, якая складае 45 % маёнткавай зямлі. З больш чым 13 000 000 га маёнткавай зямлі ў руках палякаў знаходзіцца каля 5 900 000 га.

Прапаганда, пра якую ніжэй будзе больш падрабязная гаворка, даводзіць сялянам, што трэба імкнуцца да падзелу панскай зямлі паміж сялянамі бяз выкупу. Такім чынам, зямельнае пытаньне злучаецца з нацыянальным і ўскладняецца з прычыны польскага стану землеўладаньня. Імкненьне да валоданьня зямлёй абуджана сярод беларусаў часткова натуральна, часткова штучна. Натуральнай абудзіцелькай стала галеча, прычына якой хава-

²⁵ Морг — даўняя адзінка зямельнай плошчы, шырока распаўсюджаная ў Польшчы і Беларусі. Прыблізна раўнялася 0,71 га.

ещца ў раздрабленні сялянскай зямлі, слабым разьвіццём прамысловасці, якая ня можа паглынуць лішку вясковага насельніцтва, слабой эміграцыі, адсутнасці сезонных заробкаў, што выклікана прамысловым застоём, і пасяляваенным знішчэнні. Штучнай абудзіцельскай ёсць агітацыя вонкавых элементаў — бальшавіцкіх, літоўскіх і нямецкіх, якія ва ўласных мэтах хацелі зрабіць немагчымым супольнае жыццё Польшчы і Беларусі.

Грамадзкі дзяяч Каліноўскі, паляк²⁶, удзельнік паўстання 1863 г., выдаваў беларускую газету пад назвай «Мужыцкая праўда», мэтай якой было падбухторванне беларускага народу да барацьбы з Расеяй. Дзейнасць Каліноўскага — гэта першая праява беларускай палітычнай дзейнасці. Расея пасля задушэння паўстання рабіла ўсялякія высілкі, каб процідзейнічаць разьвіццю беларускага руху. Як ужо адзначалася вышэй, з мэтай русіфікацыі беларусаў забаранялася друкаванне кніжак і пэрыядычных выданняў на беларускай мове, забараняліся гутаркі ў грамадзкіх месцах па-беларуску, уніятаў змушалі пераходзіць у праваслаўе.

Знішчаючы рэпрэсіямі ўсялякія праявы беларускасці, расейскі ўрад ствараў да сябе варожыя настроі сярод насельніцтва. Аднак па нейкім часе ў нацыянальнай палітыцы Расеі пазначыўся пэўны паварот. Хочучы зрусіфікаваць беларусаў, трэба было стварыць сярод іх атмасферу настолькі прыхільную да сябе, каб любая антыдзяржаўная праца стала беспаспяховай. Таму сяляне надзяляліся зямлёй, ім быў адкрыты доступ у школы, натуральна, расейскія, і да т. п. Дзякуючы гэтаму павялічылася заможнасць беларускіх масаў і пачала стварацца адсутная дагэтуль сялянская напайнтэлігенцыя, выхаваная ў расейскім духу і поўнасьцю адданая Расеі. Пра тое, што палітыка мірнай русіфікацыі дала на беларускай глебе добры плён, сьведчыць той факт, што да пачатку вайны нацыянальная сьвядомасць сярод беларусаў наагул адсутнічала.

Беларускі рух узьнік, адпаведна, позна. Яго стварыла нованароджаная беларуская інтэлігенцыя. У дзевяностых гадах мінулага стагодзьдзя некалькі студэнтаў пецяярбургскіх вышэйшых навучальных устаноў з прафэсараў Карскім²⁷ на чале стварылі культурна-асьветніцкую суполку «Загляне сонца і ў наша аконца»²⁸. Сябрамі гэтай суполкі былі: браты Антон і Іван Луцкевічы, Вацлаў Іваноўскі, Станкевіч²⁹ і іншыя. Арганізацыя паставіла

²⁶ Пытаньне нацыянальнай прыналежнасці і ўсьведамленьня Каліноўскага да сённяшняга дня дыскусійнае нават у беларускай гістарыяграфіі, аднак трэба ўлічваць, што па-беларуску гэты дзяяч пісаў ня толькі агітацыйныя матэрыялы, але і перадсьмяротныя вершы.

²⁷ У дадзеным выпадку выдавочная памылка аўтараў працы. Яўхім Карскі пераблытаны з Браніславам Эпімахам-Шыпілам.

²⁸ «Загляне сонца і ў наша аконца» было першым беларускім легальным выдавецтвам, якое дзейнічала ў Пецяярбургу ў 1906—1914 гг. У 1890-х гг. дзейнасць падобнай арганізацыі была немагчымай праз забарону на друкаванне кнігаў на беларускай мове.

²⁹ Тут маецца на ўвазе Станкевіч Станіслаў (1886—1964) — беларускі нацыянальны дзяяч, стрыечны брат кс. Ад. Станкевіча. Актыўна працаваў у культурна-асьветніцкай сфэры. У пач. XX ст. жыў у Пецяярбургу, супрацоўнічаў з выдавецтвам «Загляне сонца і ў наша аконца». Займаўся распаўсюдам беларускай кнігі, разам з Зоськай Верас у 1920—1930-х гг. выдаваў беларускія адрўныя календары. Аўтар дзвюх кніжак паэзіі.

сабе за фармальную задачу таварыскае збліжэньне асобаў беларускага паходжаньня і пашырэньне сярод іх культу роднай мовы, прыхаванай жа мэтай было выданьне і распаўсюд газэтаў і брашураў беларускіх аўтараў, што было забаронена ўладамі.

На той час у Менску пачала нелегальна выходзіць радыкальная беларуская газэта «Гоман», якая праяўляла нагонкі беларускі рэвалюцыйны рух³⁰.

У 1902 г. студэнцкая моладзь, выгадаваная на польскай культуры, арганізавала ў Менску таварыства пад назвай «Беларуская рэвалюцыйная партыя». У яе ўвайшлі вядомыя ўжо нам па «Загляне сонца...» Антон і Іван Луцкевічы, беларускі пісьменьнік Казімер Кастравіцкі (Каганец), рабочы Віктар Зелязей³¹ і іншыя.

У Вільні і Пецяярбургу былі заснаваныя аддзелы партыі, прычым да стварэньня віленскага аддзелу мелі дачыненне студэнт Францішак Умястоўскі (псэўд. Дзядзька Пранук) і вучань гімназіі Аляксандар Бурбіс (Піліп). Пецяярбурскі аддзел арганізавалі студэнт Вацлаў Іваноўскі (Вацюк Тройца) і студэнтка Алёйзія Пашкевіч (Цётка). Выконваючы пастаўленыя задачы, партыя выдала ў Лёндане «Песьню» Багушэвіча³², а таксама першую праклямацыю, напісаную па-польску Лявонам Малецкім зь Вільні і размножаную на гектографе³³.

У тым самым 1902 г. партыя памяняла назву на «Беларускую Рэвалюцыйную Грамаду». Гэта была партыя з радыкальнай сацыяльнай праграмай, якая знаходзілася пад уплывам расейскіх сацыялістаў-рэвалюцыянэраў.

Уступілі ў Грамаду і бралі вельмі актыўны ўдзел у яе працы студэнты Фэлікс Стацкевіч (Аганёк), Матушэвіч і А. Уласаў.

У 1903 г. утварыўся друкаваны орган Беларускай Рэвалюцыйнай Грамады — беларуская газэта пад назвай «Свабода»³⁴. У тым самым годзе адбыўся першы агульны зьезд партыі, на якім яна прыняла палітычную праграму ППС³⁵, а таксама, дэманструючы перавагу сацыялістычных

³⁰ Гл. зацем 24.

³¹ Зелязей Віктар (1881—пасья 1951) — беларускі нацыянальны дзяяч. У 1905 г. адзін з кіраўнікоў БСГ. На ягонаў кватэры ў Менску ў студзені 1906 г. адбыўся ІІ зьезд БСГ. На пачатку 1908 г. арыштаваны. Быў у высылцы, вярнуўся ў Менск пасья Лютаўскаў рэвалюцыі 1917 г. У 1920-я гг. працаваў у Інбелкульце. У 1951 г. жыў у Ратамцы каля Менску. Далейшы лёс невядомы.

³² Маецца на ўвазе зборнік «Пес'ні», выдадзены ў 1904 г. У яго ўвайшлі ня толькі творы Ф. Багушэвіча, але таксама А. Пашкевіч (Цёткі) і К. Каганца. Друкаваньне выданьня адбывалася ня ў Лёндане, а ў Кракаве.

³³ Маецца на ўвазе адова Беларускаў рэвалюцыйнаў партыі «Да інтэлігенцыі», якая выйшла ўвосень 1902 г. і была пасья перадрукаваная лёнданскаў газэтаў «Przedświt» — органам ППС. Аўтарства Лявона Малецкага, студэнта Пецяярбурскага тэхналягічнага інстытуту, да канца не даказанае.

³⁴ На самаў справе адзіны нумар газэты «Свабода» быў падрыхтаваны В. Іваноўскім, В. Валейкам, Р. Мілерам і А. Пашкевіч (Цёткаў) у 1902 г. Аднак выпусьціць яго ў сьвет тады ня здоделі.

³⁵ Польская сацыялістычная партыя (ППС) (Polska Partia Socjalistyczna — PPS) — левая палітычная партыя ў Польшчы, заснаваная ў 1893 г. Да 1918 г. дзейнічала ў асноўным на тэрыторыі Каралеўства Польскага. Адным зь яе лідэраў быў Юзаф Пілсудзкі. У міжваенным часе дзейнічала на ўсёй тэрыторыі Польшчы і заўсёды мела даволі значны ўплыў.

уплываў, зьмяніла сваю назву на «Беларускую Сацыялістычную Грамаду»³⁶. Паводле даступных крыніцаў, найважнейшымі пунктамі праграмы былі патрабаваньне аўтаноміі Беларусі з соймам у Вільні і правядзеньне зямельнай рэформы на аснове канфіскацыі ўсіх зямельных маёнткаў бяз выкупу з падзелам атрыманай такім чынам зямлі паміж малазямельнымі і беззямельнымі.

Тым часам прыйшлі 1904—1905 гг., расейска-японская вайна і вызваленчы рух сярод народаў, што знаходзіліся ў расейскай няволі. У 1904 г. адбыліся зьезды краёвай інтэлігенцыі з удзелам беларусаў³⁷. Увесь беларускі рух пачынае ажываць, ператвараючыся ў нешта больш сур'эзнае і прыцягваючы да сябе ўжо карэнную беларускую інтэлігенцыю і напаўінтэлігенцыю. У 1904 г. Беларускай Сацыялістычнай Грамадой ствараюцца Першыя краёвыя камітэт у Менску і Другі краёвы камітэт у Вільні.

Параза Расеі ў вайне на тэрыторыі Маньчжурыі ажывіла надзеі на зьвяржэньне ненавіснага царскага ўраду і заахвоціла да больш актыўнай рэвалюцыйнай кампаніі. У 1905 г. выдаюцца першыя ўжо друкаваныя праклямацыі, адбітыя ў Вільні ў друкарні ППС. Пры канцы 1905 г. партыя стварае ўласную друкарню ў Менску, якой кіраваў Ф. Стацкевіч (Аганёк), папярэдне пасланы ў Галіччыну для вывучэньня наборнай справы.

Пра адзінства праграмы Беларускай Сацыялістычнай Грамады з ППС сьведчыць ня толькі факт друкаваньня праклямацыяў у друкарні згаданай партыі, але таксама і факт распаўсюджваньня беларускай арганізацыяй брашураў ППС, надрукаваных у Лёндане, пад назвамі «Хто праўдзівы прыяцель беднага народу», «Як зрабіць, каб людзям добра стала на сьвеце», «На што ідуць мужыцкія грошы» і г. д.³⁸

Вышэй ужо адзначалася, што каля 90 % беларускага насельніцтва жылі зь зямлі. Гарадзкога пралетарыяту амаль не было, бо прамысловасьць была разьвітая слаба. Хочучы аказаць хоць бы які палітычны ўплыў, дзеячы Беларускай Сацыялістычнай Грамады мусілі былі абAPERціся на які-небудзь пласт насельніцтва. Яны стараліся абAPERціся на самы шматлікі — на вёску. Свае ўплывы сярод вясковага люду яны хацелі ўмацаваць шляхам высоўваньня лезунгу, які мусіў падзейнічаць з прычыны ўжо апісанага вышэй зямельнага голаду. Гэты лезунг, высунуты зьездам у 1903 г., абяцаў канфіскацыю зямельных маёнткаў бяз выкупу на карысьць малазямельных

³⁶ Пытаньне, калі Беларускай Рэвалюцыйнай Грамада была перайменаваная ў Беларускую Сацыялістычную Грамаду, застаецца дыскусійным. Паводле ўспамінаў А. Бурбіса, гэта адбылося на I зьездзе партыі ў 1903 г., паводле сьведчаньняў А. Луцкевіча і Я. Хлябцэвіча — на II зьездзе ў пачатку 1906 г. У той самы час у партыйных улетках, выдадзеных у 1904—1905 гг., сустракаюцца абодва варыянты.

³⁷ Гэтыя зьезды адбыліся ў 1905 г., і на іх, сярод іншага, абмяркоўвалася пытаньне формы магчымай будучай аўтаноміі краю.

³⁸ Гэтыя брашуры былі надрукаваныя ў лёнданскай друкарні ППС пры канцы 1902—пачатку 1903 гг. у адпаведнасьці з рэзалюцыямі VI зьезду ППС у Любліне (чэрвень 1902 г.), якія прадугледжвалі наданьне большай увагі нацыянальнай спэцыфіцы ў партыйнай працы ў Літве і Беларусі.

і безьзямельных. І таму, кінуты ў масы ўпершыню, ён трапіў на спрыяльны грунт і паволі пачаў на ім пускаць парасткі.

Вядома, што напрыканцы 1905 г. адбыўся вясковы зьезд³⁹. Ён павінен быў зацікавіць праграмай і прыцягнуць да палітычнай працы беларускія сялянскія масы.

На гэтым зьездзе дзеячы Беларускай Сацыялістычнай Грамады пайнфармавалі сялянаў пра задачы партыі і пазнаёмілі іх са справай будучай аграрнай рэформы, паводле пастановы 1903 г. Акрамя гэтага на зьездзе быў утвораны Беларускі вясковы саюз, які меў за мэту дамаганьне аграрнай рэформы паводле прынятай пастановы і партыйных пастулятаў. Дзякуючы посьпехам рэвалюцыі і зьмякчэньню кіроўнага рэжыму ў 1905 г. у Фінляндыі адбыўся зьезд рэвалюцыйных партыяў паасобных нацыянальнасьцяў расейскай дзяржавы. Беларускаю Рэвалюцыйную Грамаду на гэтым зьездзе прэзэнтаваў Іван Луцкевіч⁴⁰.

У студзені 1906 г. у Менску адбыўся II зьезд Беларускай Сацыялістычнай Грамады. Гэты зьезд пастанавіў:

1. Стварыць Краёвы беларускі фонд зямлі, адабранай ад паноў і ўраду.

2. Адабраную зямлю аддаць безьзямельным і малазямельным у пажыцьцёвае валоданьне.

3. Дзяржаўны фонд зямлі прызнаць уласнасьцю краю.

4. Зямлю адбраць у паноў бяз выкупу, спосабам, вызначаным мясцовай краёвай дзяржаўнай арганізацыяй.

Як бачна з прыведзенага, на зьездзе імкнуліся вызначыць пастуляты ў зямельнай справе.

Акрамя таго, зьезд, падобна на тое, выказаўся за аўтаномію Беларусі з соймам у Вільні. На зьездзе адбыліся выбары ў Цэнтральны камітэт партыі. У яго ўвайшлі: Антон Луцкевіч, Іван Луцкевіч, Вацлаў Іваноўскі і Аляксандар Бурбіс.

У гэты час Беларускай Сацыялістычнай Грамада пачынае партыйную агітацыю сярод народных настаўнікаў і школьнай моладзі, імкнучыся да ўвядзеньня беларускай мовы ў школьную адукацыю, а таксама арганізуе Беларускі саюз настаўнікаў і Беларускі саюз настаўніцкіх сэмінарыяў. Акрамя гэтага Беларускай Сацыялістычнай Грамада, жадаючы атрымаць уплыў на рабочых, арганізуе прафэсійныя рабочыя саюзы ў Менску. Летам 1906 г. партыя арганізавала сялянскія забастоўкі ў Менскай губэрні. Разьвіцьцём сваёй дзейнасьці арганізацыя абавязана С. Кукелю,

³⁹ Тут ідзе гаворка пра першы сялянскі зьезд, які адбыўся ў сакавіку 1905 г. у Менску. БСГ арганізоўвала яго супольна з партыяй эсэраў.

⁴⁰ Канфэрэнцыя сацыялістычных рэвалюцыйных партыяў Расеі праходзіла ў Фінляндыі на пачатку 1905 г. Сярод іншага, на ёй у супольнай дэкларацыі Польскай сацыялістычнай партыі і БСГ абвяшчалася неабходнасьць «выдзяленьня тэрыторыі гістарычнай Літвы (Літвы і Беларусі) разам з усімі нацыянальнасьцямі, што яе насяляюць, у асобны палітычны арганізм».

К. Янкоўскай⁴¹, А. Бурбісу, Ф. Стацкевічу, Ф. Скандратаву⁴¹, А. Шабуню⁴², К. Кастравіцкаму і інш.

З вышэйпададзенага відаць, што беларускі рух праяўляе ў гэты час вялікую актыўнасць. Калі пачаткова ён быў рухам палякаў і расейцаў — сымпатыкаў беларушчыны, то цяпер ён пачынае пранікаць у сялянскія і работніцкія масы і набывае форму адраджэнскага народнага руху, ужо нацыянальна беларускага. Мы бачым, што Беларуска-Сацыялістычная Грамада намагаецца прыцягнуць да сваёй працы з аднаго боку сялянскія масы, а з другога — карэнную беларускую інтэлігенцыю і напаўінтэлігенцыю, якая выйшла з гэтых масаў. Акрамя таго, беларуская інтэлігенцыя мясцовага паходжання пачала беларусізавацца. Дзякуючы гэтаму беларускі рух набыў братоў Антона і Івана Луцкевічаў, знакамітага беларускага паэта Івана Луцэвіча (Янку Купалу) і г. д.

Гэтую актыўнасць у працы ў развіцці беларускага руху можна патлумачыць перш за ўсё вельмі ўдалым гістарычным момантам — расейска-японскай вайной, якая, як ужо вышэй адзначалася, абудзіла нацыянальныя рухі ўсіх прыгнечаных народаў.

Неўзабаве, аднак, рэчаіснасць паказала немагчымасць рэалізацыі ўсіх шырока акрэсленых плянаў. Таму беларускі рух, прыстасоўваючыся да ўмоваў, спыняецца на культурна-асветніцкай дзейнасці і на далейшым пашырэнні сьведомасці беларускага народу.

Вынікам гэтай дзейнасці і здабыткам вялікага значэння становіцца штотыднёвік «Наша Доля», першы нумар якога выйшаў у верасні 1906 г. Гэтая газэта мела два выданні: для беларусаў-праваслаўных яна друкавалася расейскім шрыфтам, а для каталікоў — польскім.

Аднак для тагачасных умоваў кірунак «Нашай Долі» быў яшчэ залішне радыкальны. Таму ўжо пасля выдання шасці нумароў, зь якіх пяць былі канфіскаваныя, штотыднёвік перастаў выходзіць.

На яго месцы стварыўся народны штотыднёвік пад назвай «Наша Ніва» пад рэдакцыяй Антона Луцкевіча⁴³, які, як і «Наша Доля», выходзіў у двух выданнях.

Хутка «Наша Ніва» згуртавала вакол сябе ўсю айчынную інтэлігенцыю народнага паходжання, якая разумела народ і хацела працаваць для яго.

⁴¹ Магчыма, маецца на ўвазе Скандракоў Сяргей (1876—1953) — беларускі навуковец, журналіст, грамадскі дзяяч. Падчас рэвалюцыі 1905—1907 гг. сябра Менскага камітэту Беларускай Сацыялістычнай Грамады, рэдактар-выдавец газеты «Голос Белоруссии» (у 1906 г. выйшаў адзін нумар, канфіскаваны пасля царскімі ўладамі), у якой змясціў матэрыялы на беларускай мове. Адзін з заснавальнікаў кніжнага таварыства «Мінчук». Пасля 1917 г. займаўся навуковай і педагагічнай працай.

⁴² Шабуня Антон (1876—1920) — беларускі нацыянальны дзяяч, адзін з заснавальнікаў БСГ. Скончыў Маскоўскі ўніверсітэт, працаваў адвакатам у Менску. Ягоныя кватэра ў Менску і фальварак на Ігуменшчыне выкарыстоўваліся дзеячамі БСГ для паседжанняў і сховішча ад уладаў, асабліва падчас рэвалюцыі 1905—1907 гг.

⁴³ Антон Луцкевіч, нягледзячы на тое, што актыўна супрацоўнічаў з «Нашай Нівай» і зьяўляўся адным зь яе асноўных публіцыстаў, у дарэвалюцыйны перыяд ніколі ня быў афіцыйным рэдактарам газеты. Гэтую пасаду ў розны час займалі С. Вольскі, А. Уласаў і Я. Купала.

Яна стала асяродкам усяго беларускага руху, які ўвасабляўся ў дзейнасці Беларускай Сацыялістычнай Грамады. У «Нашай Ніве» дружна працавалі маладыя пісьменьнікі, паводле паходжаньня сяляне, рабочыя, рамесьнікі, народныя настаўнікі і г. д. Яны выдавалі газету вельмі старанна, умела прыстасоўваючы яе да разумовага ўзроўню сялянства і яго зацікаўленасцяў. Гэта былі Казімер Кастравіцкі (Каганец), вядомы ўжо нам як сябар Беларускай рэвалюцыйнай партыі, Аляіза Пашкевіч (Цётка), сябра пецяярбурскага аддзелу Беларускай рэвалюцыйнай партыі, Ядвігін Ш., Леўчык, Я. Кола⁴⁴, Т. Гушча⁴⁵, Ян Луцэвіч (Янка Купала), М. Багдановіч, З. Бядуля, А. Гарун, Ф. Аляхновіч, а таксама публіцысты Вацлаў Ластоўскі, (А. Навіна)⁴⁶, Власт⁴⁷, Я. Лёсік і іншыя. У сваіх артыкулах згаданыя пісьменьнікі патрабавалі шанаваньня народнай мовы, увядзеньня яе ў школы, у цэрквы абодвух вызнаньняў, а таксама стварэньня ўмоваў для нацыянальнага і культурнага разьвіцця Беларусі.

Як ужо зазначалася, «Наша Ніва», як і «Наша Доля», друкавалася лацінскім шрыфтам для беларусаў-каталікоў і кірыліцай — для беларусаў-праваслаўных. Аднак зь цягам часу, галоўным чынам пад уплывам фінансавых цяжкасцяў, «Наша Ніва» стала выдавацца толькі кірылічным шрыфтам.

Разьдзел VII

Пазыцыя палякаў адносна разьвіцця беларускай справы.
Арганізацыя Рамана Скірмунта. Пэрыяд 1906–1915 гг.
Беларускае школьніцтва падчас усясьветнай вайны. Нямецкія
мерапрыемствы. Вільня і Менск як два цэнтры беларускага руху

Польскае грамадства мусіла заняць пэўную вызначаную пазыцыю адносна разьвіцця беларускага рэвалюцыйнага руху. Пазыцыя гэтая, аднак, мусіла быць нэгатыўнай, хоць бы з тае прычыны, што разьвіццё беларускага руху ў той форме, у якой ён выяўляўся, пагражала зьнішчэньню польскага землеўладаньня на Беларусі. Акрамя гэтага, для польскасьці на краях даволі пагражальнай была зьява, што да беларушчыны пачалі далучацца многія ранейшыя палякі. Магчымасьць беларуска-польскага канфлікту разумелі як палякі, так і беларусы. Для зьмякчэньня супярэчнасьцяў у 1908—

⁴⁴ Кола Я. — хутчэй за ўсё, маецца на ўвазе Якуб Колас.

⁴⁵ Гушча Тарас — адзін з псеўданімаў Якуба Коласа.

⁴⁶ Навіна Антон — адзін з псеўданімаў Антона Луцкевіча.

⁴⁷ Власт — адзін з псеўданімаў Вацлава Ластоўскага.

1909 г. была ўтвораная арганізацыя, на чале якой стаў Раман Скірмунт⁴⁸. Мэтай гэтай арганізацыі было апанаваньне беларускага руху, а затым яго выкарыстаньне ў духу беларуска-польскага сужыцця.

Эпахальнымі ў гісторыі свайго разьвіцця беларусы лічылі пасьлярэвалюцыйныя гады 1906—1915 да выбуху ўсясьветнай вайны, а дакладней да нямецкай акупацыі. Па праўдзе кажучы, з прычыны перасьледу, які прымяняўся расейскім урадам да беларускіх дзеячоў, палітычная праца ў гэты пэрыяд амаль зусім не вялася. Тым ня менш, існаваньне беларускай газэты («Наша Ніва»), а таксама культурна-асьветніцкая праца мелі свой уплыў на рост нацыянальнай сьвядомасьці сярод беларусаў. Хоць у параўнаньні з часам расейска-японскай вайны гэта быў пэрыяд высьпяваньня, ён меў, тым ня менш, сваё значэньне.

Толькі выбух усясьветнай вайны і акупацыя Беларусі нямецкімі войскамі ў 1915 г. стварылі зноў больш прыдатныя ўмовы для разьвіцця беларускіх нацыянальных памкненьняў.

Немцы, аточаныя практычна з усіх бакоў, мусілі хапацца за ўсе сродкі для аслабленьня сваіх ворагаў. Яны намагаліся падарваць згуртаванасьць Расеі праз падтрымку сэпаратысцкіх і рэвалюцыйных імкненьняў паасобных народаў і партыяў, якія знаходзіліся пад расейскай уладай. Менавіта таму яны пачалі падтрымліваць разьвіццё літоўскага, беларускага і ўкраінскага народаў. Вядома, у такой ступені, у якой гэта адпавядала іхным уласным інтарэсам.

Каб зацікавіць беларускія масы і ўцягнуць іх у працу, беларускія дзеячы ў такіх выключных умовах з дапамогай нямецкіх акупацыйных уладаў пачалі ствараць беларускія школы.

Яны мусілі пераадолець шмат цяжкасьцяў, напрыклад, адсутнасьць прыдатнай мовы. Граматыкі беларускай мовы папросту не існавала. Слоўнікавы запас народных гаворак быў вельмі бедны і ня меў словаў для акрэсьленьня больш складаных паняткаў. Акрамя таго, немагчыма было праводзіць заняткі на мове, якая ня мела самай элемэнтарнай спэцыяльнай і тэхнічнай тэрміналёгіі. Вялікай праблемай быў таксама недахоп адукаваных людзей, якія маглі б выкладаць па-беларуску.

З дапамогай значнай патэнцыйнай энэргіі, накопленай беларускімі дзеячамі, недахопы і перашкоды, якія паўставалі пры рэалізацыі пастаўленай мэты, удалося пераадолець. Праблему адсутнасьці прыдатных для навучаньня беларускай мовы, граматыкі, навуковай тэрміналёгіі вырашылі такім чынам, што пачалі спачатку выкладаць на расейскай мове. Другой праблема — адсутнасьці адпаведных настаўнікаў, якія выкладалі б па-беларуску, далі рады праз прыцягненьне настаўнікаў з былых расейскіх школаў. Такім чынам, беларускае школьніцтва існавала толькі як мэта, магчымая для да-

⁴⁸ Маецца на ўвазе Краёвая партыя Літвы і Белай Русі, спроба стварэньня якой была зробленая ў 1907 г. Паводле праекту Скірмунта, яна мусіла стаць пэўнага кіталту Краёвым саюзам з трыма партыйнымі філіямі — польскай, літоўскай і беларускай, кожная зь якіх мела б высокі ўзровень самастойнасьці. Да канца гэты праект Р. Скірмунту давесьці не ўдалося.

сягнення, але толькі ў будучыні. Зь цягам часу настаўнікі, у большай ці меншай ступені авалодаўшы мовай, пачалі ўводзіць яе ў школы. Пры дапамозе акупацыйных уладаў былі ўтвораныя некалькі гімназіяў і некалькі соцень звычайных школаў. Акрамя таго, нямецкія ўлады фінансавалі і спрыялі распаўсюду беларускай прэсы, а таксама распачалі зацятую анты-польскую прапаганду пад закулісным кіраўніцтвам нямецкіх вайсковых рэфэрэнтаў.

Каб мець магчымасьць зарыентавацца ў далейшым разьвіцці беларускага руху, трэба адразу паказаць тыя ўплывы, якія яго фінансавалі і кіравалі ім і якія прывялі да таго, што рух, створаны і выгадаваны жыўшымі на Беларусі палякамі, вырваўся з-пад іхных уплываў і ўрэшце павярнуўся супраць Польшчы.

Беларускі рух, нягледзячы на ўсе намаганьні ўжо вядомых нам дзеячоў, быў залішне слабы, каб нават пры такіх спрыяльных умовах, як усясьветная вайна і расейская рэвалюцыя, мець магчымасьць пасьпяхова разьвівацца самастойна. Ён мусіў мець дастаткова моцную і ўмелую замежную дапамогу, каб падштурхнуць беларускі народ у цвёрда акрэсьлены кірунак дзейнасьці. Такіх апекуноў беларусы знайшлі. Беларускі рух знаходзіўся ў такіх «шчасьлівых» умовах, што мог выкарыстоўвацца для дасягнення дзвюх мэтаў. Пачаткова ён мог паслужыць для падрыву суцэльнасьці вялікай расейскай дзяржавы, пасьля, дзякуючы падзелу беларускіх земляў паміж Расеяй і Польшчай, мог стаць агменем незадаволенасьці і ачагом бунту на тэрыторыі таго, хто даваў горшыя ўмовы для побыту і нацыянальнага разьвіцця. Вышэй ужо неаднаразова адзначалася, што зямля была той справай, якая добра падыходзіла для эксплуатаваньня з гледзішча супярэчнасьці інтарэсаў беларускага сялянства і польскага грамадзянства. І ў пазьнейшым апісаньні мы неаднаразова сустрэнемся з патрабаваньнем падзелу зямлі зь вялікіх маёнткаў паміж малазямельнымі і беззямельнымі ды пераканаемся, што вырашэньне зямельнай праблемы было тым стымулам, які ўплываў на нацыянальнае ўсьведамленьне і пранікненьне беларускага руху ў сялянскі асяродак. Зямельная праграма пазьней эксплуатавалася бальшавікамі і выклікала шмат выступленьняў, падчас якіх нават пралілася кроў, выразна прадэманстравалі, хто падштурхоўвае да дзеяньняў спакойны і лагодны беларускі народ.

Акрамя гэтага, для дзяржавы, якая хацела б выкарыстаць беларускі народ, ён быў зручны таму, што амаль ня меў інтэлігенцыі. Яе можна было стварыць, а стварыўшы ў сабою ж падрыхтаваных умовах, настроіць такім чынам, каб можна было ёю кіраваць.

Беларускім рухам першымі зацікавіліся немцы, а пасьля Савецкая Расея і Літва.

Усясьветная вайна змусіла Нямецчыну, якая змагалася з мацнейшымі супернікамі, да выкарыстаньня ўсіх іхных слабых бакоў. Нас цяпер цікавіць выкарыстаньне слабасьцяў Расеі. Беларускі рух быў адной зь іх. Першапачаткова ўзгаданыя замаскаванай пад беларускасьць польскай ірыдэнтай (польска-беларускай арганізацыяй Р. Скірмунта), падтрыманы

рэвалюцыйнымі расейскімі сферамі, што імкнуліся да зьвяржэння царызму, беларускі рух добра падыходзіў для нямецкіх мэтаў. Таму падчас акупацыі яны пачалі падтрымліваць інтэлігенцкі рух, засноўваюць школьніцтва і ствараць такім чынам прыхільную для сябе атмасферу сярод беларускіх палітычных дзеячоў.

Ад моманту, калі Польшча рашуча адхіліла нямецкія дамаганьні, калі стварыла на ўсходніх ускраінах польскую вайсковую адзінку ў выглядзе корпусу генэрала Доўбара-Мусьніцкага⁴⁹, беларускі рух пачаў выкарыстоўвацца як процівага для народатворчых польскіх задумаў. (У сувязі з гэтым трэба адзначыць, што корпус генэрала Доўбара-Мусьніцкага неаднаразова выступаў як абаронца буйной польскай зямельнай уласнасці. Арганізаваныя корпусам карныя экспедыцыі супраць сялянаў сталі прычынаю, што палякі зрабіліся найбольш ненавісным элементам, што паняцце «паляк» стала раўназначным паняццю «пана», які выступае супраць народных памкненняў. Гэтая нянавісць да палякаў пасля эксплюатавалася немцамі ў іхнай антыпольскай палітыцы.)

З часу стварэння корпусу ген. Доўбара-Мусьніцкага беларускі рух пачынае ўключаліся ў гульню ў якасці фактару, выкарыстаньне якога супраць Польшчы давала шмат магчымасцяў. Гэта зразумелі і Нямецчына, і Расея, і нават Літва. Для немцаў беларуская справа была важнай, бо магла стрымліваць кансалідацыю Польшчы і аслабляць яе. Аслабленне Польшчы магло быць дасягнутае хоць бы шляхам адарвання ад яе беларускіх земляў. Менавіта тут сышліся інтарэсы Нямецчыны, Савецкай Расеі і Літвы. Гэта трэба мець на ўвазе пры разглядзе далейшай гісторыі Беларусі.

Пераходзячы цяпер да разгляду далейшага развіцця беларускага руху, трэба падкрэсьліць, што падчас усясьветнай вайны і расейскай рэвалюцыі яно ішло ў двух незалежных адзін ад аднаго кірунках. Першы зь іх меў асяродак у Вільні і арыентаваўся на фэдэрацыю зь Літвой, другі ж канцэнтравалася ў Менску і па чарзе хіліўся да Польшчы, да Расеі і да поўнай незалежнасці.

⁴⁹ Доўбар-Мусьніцкі (Dowbor-Muśnicki) Юзэф (1867—1937) — польскі вайсковы дзеяч, генэрал, правадыр выступленьня супраць Савецкай Расеі ў 1918 г. У 1917—1918 гг. быў арганізатарам і камандуючым I Польскага корпусу ў Расеі. Гэты корпус веў актыўныя ваенныя дзеянні на тэрыторыі Беларусі, праводзячы падчас іх рэпрэсіі супраць мясцовага сялянства.

Частка III

РАЗЬВІЦЬЦЁ БЕЛАРУСКАГА РУХУ ПАДЧАС УСЯСЬВЕТНАЙ ВАЙНЫ

РАЗЬВІЦЬЦЁ БЕЛАРУСКАГА РУХУ НА ВІЛЕНШЧЫНЕ

Разьдзел VIII

Антон Луцкевіч. Нямецкая палітыка адносна акупаванага краю. Адносіны з палякамі, беларусамі і літоўцамі. «Гоман». Беларуская дэкларацыя да акупацыйных уладаў. Стварэньне літоўскай Тарыбы. Адозва ад 11.XII.1917 г.

Беларуская справа ў віленскім асяродку звязаная з постацьцю Антона Луцкевіча, несумненна, аднаго з самых выдатных беларускіх дзеячоў. Ён паходзіў з польскай сям'і з засьценку ў Шаўляўскім павеце ў Літве. Быў стрыечным братам вядомага менскага польскага патрыёта д-ра Яна Офэнбэрга⁵⁰. Скончыў гімназію ў Шаўлях, потым паехаў у Пецяярбург, дзе паступіў на фізыка-матэматычны факультэт. Зь ягонай асобай мы ўжо сутыкаліся, бо ён быў адным з сяброў студэнцкага гуртка «Загляне сонца...», адным з заснавальнікаў арганізацыі «Беларуская рэвалюцыйная партыя», разам з якой перажыў унутраную эвалюцыю і стаў сябрам Беларускай Сацыялістычнай Грамады. Акрамя гэтага, ён быў адным з галоўных дзеячоў, што задавалі тон і кірунак газэце «Наша Ніва». У пачатку сваёй дзейнасьці трымаўся польскай арыентацыі.

Трохі выклаўшы вышэй супольнасьць нямецка-беларускіх інтарэсаў, пайдзем цяпер да разьвіцьця беларускай справы ў віленскім асяродку.

Палітыка Нямецчыны ў дачыненьні да паступова акупаваных тэрыторыяў Літвы не была аднароднай. Гэта вынікала зь няведаньня тых адносінаў, якія акупанты засьпелі на захопленых тэрыторыях.

Разьлічваючы апынуцца ў расейскай краіне, немцы апынуліся ў краі, польскасьць якога адразу кідалася ў вочы, бо ўсё расейскае прышлае насельніцтва, чыноўнікі зь сем'ямі пакінулі край разам з адступаўшымі

⁵⁰ Офэнбэрг (Ofenberg) Ян Якуб (1867—1953) — польскі грамадзкі дзяяч. Працаваў лекарам у Радашкавічах, з 1898 г. у Менску. У 1902—1903 гг. быў кіраўніком Менскага таварыства лекараў, з 1903 г. — галоўным лекарам шпіталю Менскага дабрачыннага таварыства. Пасьля ўсталяваньня ў Менску бальшавіцкай улады жыў у Варшаве. Сымпатызаваў беларускаму нацыянальнаму руху, быў знаёмы з многімі беларускімі дзеячамі. Браты Луцкевічы былі ягонымі стрыечнымі пляменьнікамі.

расейскімі войскамі⁵¹. На месцы ж засталіся галоўным чынам палякі, габрэі, літоўцы і каталіцкая частка беларусаў, якія хінуліся да Польшчы.

Палякам за кароткі прамежак часу ўдалося арганізаваць школьнае навучаньне і вылучыцца як дамінантны элемент, які мог прадстаўляць большасьць насельніцтва і адыгрываць кіраўнічую ролю.

Нямецкія войскі, увайшоўшы ў Вільню, былі ўражаныя яе польскасьцю і прадэманстравалі сваю ўражанасьць адозвай, падпісанай графам Пфэйлем і апублікаванай 18.IX.1915 г., вынятка зь якой прыводзяцца:

Нямецкія збройныя сілы выгналі расейскія войскі з тэрыторыі польскага гораду Вільні і ўвайшлі ў гэты славуты і поўны традыцыі горад. Ён быў заўсёды жамчужынай у слаўным Польскім Каралеўстве. Гэтае Каралеўства — сябар нямецкаму народу. Нямецкае войска горада спачувае польскаму насельніцтву, выстаўленаму на такія цяжкія выпрабаваньні... Нямецкія збройныя сілы жадаюць прыкласьці ўсе намаганьні, каб аблегчыць насельніцтву Польшчы цяжкасьці навізанай яму вайны. Так будзе і ў Вільні...

Клопат пра бясьпеку і дбаньне пра парадак і спакой у горадзе павінны застацца ў вопытных руках ранейшага гарадзкога начальства...

Няхай Бог дабраславіць Польшчу.

Літва павінна была стаць здабычай нямецкай анэксіённай палітыкі. Пра гэта казаў у сваёй прамове канцлер Райху Бэтман-Гольвер⁵² 5 красавіка 1916 г., гаворыць нам таксама пра гэта «Europas Zukunftskarte»⁵³ ад 1912 г. (гл.: Ладнов, Е. *Огнем і Мечом, голодом и болезнями*. С. 225⁵⁴). Паводле гэтай мапы, «Deutsches Kaiserreich»⁵⁵ павінна было цягнуцца ўздоўж Балтыйскага мора, займаючы Пецярбург, затым ніжэй за Дзьвінск і Вільню, вылучаючы невялікае

⁵¹ Тут аўтары працы замоўчваюць той факт, што асноўная маса ўскачоў з тэрыторыі Беларусі падчас Першай усясьветнай вайны былі праваслаўнымі беларусамі — карэннымі жыхарамі гэтых земляў, а прышлы расейскі элемент складаў адносна невялікую частку.

⁵² Бэтман-Гольвер (Bethmann Hollweg) Тэабальд (1856—1921) — германскі дзяржаўны дзяяч. У 1909—1917 гг. быў райхсканцлерам Германскай імперыі і міністрам-прэзідэнтам Прусіі, адыграў значную ролю ў разьвязваньні Першай усясьветнай вайны.

⁵³ «Мапа будучай Эўропы» (ням.).

⁵⁴ Маеца на ўвазе кніга Яўгена Ладнова «Огнем и мечом, голодом и болезнями», якая выйшла ў Варшаве ў 1922 г. пад шыльдай Варшаўскага Беларускага нацыянальнага камітэту. Яе выданьне было прымеркаванае да парлямэнцкіх выбараў у Польшчы ў 1922 г., на якія заходнебеларускія нацыянальныя партыі і арганізацыі ішлі ў складзе Блёку нацыянальных меншасьцяў Польскай Рэспублікі. Актыўны ўдзел у арганізацыі гэтага агульнадзяржаўнага блёку бралі прадстаўнікі нямецкай нацыянальнай меншасьці ў Польшчы. Я. Ладноў, звязаны зь беларускім рухам і адначасова супрацоўнічаючы з Паддзелам Генэральнага штабу, намагаўся ў гэтай працы, пры дапамозе гэндэнтыйна падабраных фактаў, даказаць, што толькі дзякуючы нямецкім інтрыгам была зьнішчаная Расея і можа быць разбураная Польшча. Акрамя гэтай кнігі Ладноў у той самы перадвыбарчы час выдаў прапагандыскую брашуру на польскай мове «Przeciwno blokowi z Niemcami» («Супраць блёку зь немцамі»), надрукаваную ў Баранавічах, а трохі пазьней, у 1923 г., у Варшаве — францускамоўную брашуру «Les protocoles de Ludendorff-Stinnes-Tchitchérine» («Пракаколы Людэндорфа-Стынеса-Чычэрына»).

⁵⁵ «Германская імперыя» (ням.).

«Königreich Polen» (Deutscher Bundesstaat)⁵⁶. На поўдзень ад нямецкага абшару, ахопліваючы польскую выспу, павінны былі цягнуцца абшары «Oesterreich-Ungarn»⁵⁷, некуды далёка на поўнач і ўсход, амаль пад Пецярбург.

Прыгадаць вышэйзгаданую мапу трэба таму, што нямецкая экспансія імкнулася на ўсход, а таксама таму, што ў адносінах да беларускіх і літоўскіх тэрыторыяў мапа 1912 г. адпавядала вайскавай кампаніі 1915—1918 гг.

Немцы хутка зарыентаваліся, што «палякі ў Віленскай адміністрацыйнай акрузе зьяўляюцца адзіным народам, які мае дзяржаватворчыя якасьці» (ліст фон Бэкерата⁵⁸, былога начальніка ўправы Вільні, да генэрала Людэндорфа⁵⁹). Яны разумелі, што палякі, імкнучыся да аднаўленьня Польшчы, будуць, натуральна, процістаяць нямецкім анэксійным дамаганьням. Таму «галоўнакамандуючы на ўсходзе выдаў распараджэньне, каб у падуладных яму акругах змагаліся з польскімі ўплывамі і процістаялі ім, а таксама падтрымлівалі іншыя народы (літоўцаў, беларусаў і габрэяў)»⁶⁰.

Немцы зьвярнуліся перш за ўсё да беларусаў. Яны ў гэты час сталі самым прывіляваным народам. Разам з польскай, літоўскай і жаргонам беларуская мова стала афіцыйнай мовай. Як ужо вышэй згадвалася, нямецкія ўлады пачалі падтрымліваць і ствараць беларускае школьніцтва. Акупацыйныя ўлады стварылі беларускую газету пад назвай «Гоман»⁶¹, у якой сярод іншых працавалі Іван і Антон Луцкевічы і Вацлаў Ластоўскі. У гэтай газэце Антон Луцкевіч разгарнуў кампанію ў кірунку стварэньня беларуска-літоўскай дзяржавы. У гэтай справе дарэчным будзе цытаваньне артыкулу, у якім думка пра аднаўленьне былога Вялікага Княства Літоўскага як незалежнай дзяржавы выказваецца зусім выразна.

У апошні год жыцця, калі справа вызваленьня Літвы і прынамсі часткі Беларусі, занятай нямецкімі войскамі, пастаўлена на парадак дня, грамадзкая думка беларусаў і літоўцаў стварыла палітычную ідэю, якая зусім выразна кажа пра незалежнае існаваньне былога В. кн. Літоўскага. Новая краёвая палітычная формула адкідае пры гэтым усе тыя абмежаваньні, якія нам хочучь навязаць чужыя для нас людзі, што прыехалі з суседняй Польшчы; ні бе-

⁵⁶ «Польскае каралеўства» (саюзная зь Нямецчынай дзяржава) (ням.).

⁵⁷ «Аўстра-Вугоршчына» (ням.).

⁵⁸ Бэкерат (Beckerath) фон — нямецкі ротмістар, начальнік Віленскай вайскавай управы ў пачатку нямецкай акупацыі ў Першую ўсясьветную вайну. Займаў выразна прапольскую пазыцыю. Пра беларусаў пісаў: «Беларусы ніколі не выказвалі імкненьня да дзяржаўнае самастойнасьці. Некаторыя імкненьні сэпаратыстычныя, якія разьвіваюць некалькі археоліягаў і літаратаруў зь Вільні, трэба залічыць да мясцовых справаў, якія ня маюць палітычнага значэньня». Пад ціскам прадстаўнікоў няпольскіх нацыянальных групаў Віленшчыны, у першую чаргу літоўцаў, вясной 1916 г. гэты дзяяч быў заменены на гаўптмана Поля (Pohl), які ведаў літоўскую мову.

⁵⁹ Людэндорф (Ludendorff) Эрых (1865—1937) — нямецкі генэрал, падчас Першай усясьветнай вайны камандуючы нямецкімі войскамі на ўсходнім фронце.

⁶⁰ Ладнов, Е. Огнем и мечом, голодом и болезнями. Варшава, 1922 (заўвага аўтара «Кароткага нарысу...»).

⁶¹ «Гоман» — беларуская газета, выдавалася ў Вільні зь лютага 1916 г. да канца 1918 г. спачатку толькі лацінкай, а пасля лацінкай і кірыліцай. Яе рэдактарамі былі Вацлаў Ластоўскі і Язэп Салавей (зь сярэдзіны 1917 г.).

ларусы, ні літоўцы, ні іншыя сыны нашай зямлі ня могуць пагадзіцца зь меркаваньнем, каб еднасьць беларуска-літоўскага краю з Польшчай была пастаўленая ў якасьці ўмовы вызваленьня. Наш край можа вызначыць падставы сваіх адносінаў да суседзяў, нельга яму навязваць зьверху той ці іншай формы стасункаў, якія выцякаюць зь яго патрэбаў.

Падтрымліваючы беларускі рух і яго антыпольскае стаўленьне, акупацыйныя ўлады, аднак, не дазволілі склікаць канфэрэнцыі Вялікага Княства Літоўскага, якая павінная была, паводле праекту Антона Луцкевіча, складацца з тых асобаў дэмакратычных поглядаў, якія імкнуцца да аднаўленьня беларуска-літоўскай дзяржаўнасьці⁶².

У канцы 1915 г. у Вільні ствараецца кансьпірацыйны Беларускі нацыянальны камітэт⁶³, сябрамі якога былі: прадстаўнікі Віленшчыны браты Антон і Іван Луцкевічы, Буйло, Гарэцкі, Родзевіч, два браты Станкевічы⁶⁴ і Валэйша⁶⁵, а таксама Павал Аляксюк⁶⁶ і Сянкевіч⁶⁷, якія прадстаўлялі Гарадзеншчыну⁶⁷.

⁶² Тут ідзе гаворка пра спробу стварэньня ў канцы 1915 — пачатку 1916 гг. т. зв. Канфэдэрацыі Вялікага Княства Літоўскага, якая павінна была згуртаваць прадстаўнікоў усіх асноўных краёвых нацыянальнасьцяў. Гэтая ідэя правалілася ў першую чаргу праз супярэчнасьці паміж яе меркаванымі суарганізатарамі.

⁶³ Правільна «Беларускі народны камітэт».

⁶⁴ Пад братамі Станкевічамі маглі мецца на ўвазе стрыечныя браты Адам і Станіслаў Станкевічы. Іхнім сваяком зьяўляўся таксама і Янка Станкевіч. Аднак, у любым разе, аўтарамі «Кароткага нарысу...» тут зробленая памылка, бо ўсе гэтыя дзеячы ў 1915 г. знаходзіліся па-за межамі Вільні.

⁶⁵ Валэйша Станіслаў — беларускі грамадзкі дзяяч. З канца 1915 г. адзін з арганізатараў беларускага каапэратыву «Райніца» ў Вільні, быў яго віцэ-маршалам. У 1920 г. фігураваў у сьпісе «беларускіх работнікаў у Вільні і ваколіцах». Быў сябрам прэзыдыюму Віленскай Беларускай рады, сябрам Віленскага БНК, загадчыкам яго юрыдычнага аддзелу і старшынём Рэвізійнай камісіі. Зьяўляўся таксама старшынём рэвізійнай камісіі Беларускага камітэту дапамогі ахвярам вайны, старшынём Рады старшыняў Беларускага музычна-драматычнага гуртка, уваходзіў у склад Беларускай цэнтральнай школьнай рады. Падчас парлямэнцкіх выбараў 1922 г. зьяўляўся старшынём Беларускага цэнтральнага выбарчага камітэту гораду Вільні. У пачатку 1920-х гг. арганізатар і старшыня Беларускага грамадзянскага сабраьня ў Вільні, пасьля актывіст палянафільскіх арганізацыяў. Заснаваў г. зв. Беларускі клуб у Вільні, які ў 1925 г. быў закрыты польскімі ўладамі як асяродак азартных гульняў. 19 жніўня 1933 г. у заходнебеларускай газэце «Родны край» згадвалася, што Валэйша «сядзіць у вастросе за крымінальныя праступкі».

⁶⁶ Аляксюк Павал (1892 — пасьля 1931) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1915 г. быў адным з заснавальнікаў Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны ў Вільні і ягоным паўнамоцным прадстаўніком на Гарадзеншчыне. Удзельнік I Усебеларускага зьезду. У 1918—1919 гг. кіраваў Гарадзенскім БНК, у 1919—1920 гг. — Беларускай вайскавай камісіяй. Са жніўня 1920 г. старшыня Беларускага палітычнага камітэту ў Варшаве, узначаліў створаны С. Булаком-Балаховічам «беларускі ўрад» у Мазыры. У 1921 г. стварыў арганізацыю «Беларуская краёвая сувязь», якая прапагандавала саюз з Польшчай і насуперак пастанове Віленскага БНК удзельнічала ў выбарах у Віленскі сойм. Удзельнічаў у беларускай нацыянальна-палітычнай нарадзе ў Празе ў верасьні 1921 г. У 1920-я гг. працаваў адвакатам у Наваградку. Быў намесьнікам старшыні і старшынём Наваградзкай павятовай управы ТЫШ. Абіраўся ў Наваградзкі павятовы сойм. Згодна зь беларускімі газэтамі, у 1931 г. падпаліў сваю маёмасьць у Наваградку, якую перадаў гэтым застрахаваў на 100 тысяч злотых, за што трапіў у турму. Далейшы лёс невядомы.

⁶⁷ Пры пераліку сяброў Віленскага Беларускага народнага камітэту дапушчаныя вялікія недакладнасьці. Прынамсі, Леапольд Родзевіч, Максім Гарэцкі, Канстанцыя Буйло і абодва Станкевічы ніяк не маглі ўваходзіць у яго склад, бо ў 1915 г. знаходзіліся далёка па-за межамі Вільні.

У Вільні ў 1915 г. быў створаны Беларускі камітэт дапамогі ахвярам вайны.

Грамадзкія і палітычныя пастулаты беларусы сфармулявалі ў дэкларацыі, паддазенай Райхсканцлеру праз Начальніка Управы Літвы ў Вільні ў сьнежні 1917 г. Дэкларацыя была складзеная, безумоўна, пры падтрымцы акупацыйных уладаў. Пастулаты гучалі наступным чынам:

Маючы на ўвазе:

1) што беларуска-літоўскія землі складаюць праўна-дзяржаўную і эканамічна-гаспадарчую цэласць, створаную цягам вякоў на грунце супольнай гандлёва-прамысловай арганізацыі;

2) што агульныя эканамічныя ўмовы краю патрабуюць вольнага доступу да мора, сыстэма ж дарогаў і рэк адмыслова звязвае яго з партамі Балтыйскага мора праз пасярэдніцтва Курлянды;

3) што ў сацыяльных умовах побыту народаў толькі аднаўленьне страчанай дзяржаўнасьці злучаных у адно цэлае літоўска-беларускіх земляў можа забяспечыць нашаму краю і яго народам максымум вольнага і ўсебаковага разьвіцця паводле лэзунгаў эўрапейскай дэмакратыі аб праве народаў на самавызначэньне;

4) што ўсе акупаваныя беларуска-літоўскія землі складаюць аснову былога незалежнага Вялікага Княства Літоўскага, якое ўжо падчас свайго стварэньня складалася з двух народаў: літоўскага і беларускага,

мы, ніжэй падпісаныя прадстаўнікі беларускай арганізаванай грамадзкасьці, выказваем патрабаваньне беларускага народу, каб акупаваныя беларуска-літоўскія землі складалі незалежную дэмакратычную дзяржаву, складзеную зь дзвюх аўтаномных нацыянальна-тэрытарыяльных адзінак: беларускай і літоўскай у найцясьнейшым саюзе з Курляндыяй.

Беларускае грамадзтва моцна жадае, каб у імя права адзінства беларускага народу, падзеленага лініяй фронту, а таксама ў імя адзінства ўсіх беларуска-літоўскіх земляў, якія заўсёды складалі ядро Вялікага Княства Літоўскага, у склад згаданай дзяржаўнай арганізацыі была ўключаная таксама рэшта беларускіх земляў як часткі цэлага. Мы сьведчым, што беларускае арганізаванае грамадзтва, паводле вышэйадзначанага, у сваёй палітычнай арыентацыі лічыць абавязковым апору на тую з суседніх вялікіх дзяржаваў (вядома, на Нямецчыну. — **заўвага аўтара «Кароткага нарысу...»**), якая на аснове мірных пагадненьняў узмоцніць сваё панаваньне на ўзбярэжжы Балтыкі, неабходным для жыцьця і вольнага разьвіцця нашага краю».

Немцы, аднак, зарыентаваўшыся, што ўплывы беларусаў малыя, зьвярнуліся ў сваю чаргу да літоўцаў, якія лепш падыходзілі для анэксійнай і антыпольскай палітыкі. Літоўцы ўтварылі Краёвую Радз (Тарыбу), якая 11 сьнежня 1917 г., сярод іншага, праклямавала:

...аднаўленьне незалежнай літоўскай дзяржавы са сталіцай у Вільні і разарваньне ўсіх дзяржаўных сувязяў, якія існавалі паміж ёй і іншымі народамі...

Разам з тым вельмі важным быў наступны пункт гэтай ухвалы:

...Улічваючы жыцьцёвыя інтарэсы Літвы, якія патрабуюць трывалых і шчыльных стасункаў з Германскай імперыяй, Краёвая рада выказваецца за вечныя і моцныя са-

юзныя адносіны літоўскай дзяржавы з Германскай імперыяй, якія павінны знайсці сваё ўвасабленьне перш за ўсё ў ваеннай, камунікацыйнай канвэнцыях, а таксама ў мытным і манэтэрным саюзе.

У 1918 г. была створаная Беларуская Рада, якая дэлегавала ў Тарыбу 6 прадстаўнікоў, а таксама кандыдата на пасаду беларускага міністра пры літоўскім урадзе⁶⁸.

Аднак параза Нямецчыны на заходнім фронце зьвяла ў нішто ўсе яе анэксіянісцкія намеры. Немцы мусілі адступіць зь Літвы, а іхнае месца пачалі займаць бальшавікі.

РАЗЬВІЦЦЁ БЕЛАРУСКАГА РУХУ НА МЕНШЧЫНЕ

Разьдзел IX

Расейская рэвалюцыя. Арганізацыя беларускага войска.
Беларускі нацыянальны камітэт у Менску. Раман Скірмунт.
Зьезды. Беларускі камітэт дапамогі ахвярам вайны.
Цэнтральная рада беларускіх арганізацыяў. Цэнтральная
беларуская вайсковая рада. Вялікая беларуская рада

Абуджэньне сэпаратысцкіх нацыянальных памкненьняў падчас расейскай рэвалюцыі ахапіла і беларусаў. Палякі і ўкраінцы вылучаліся ва ўсёй Расеі і стваралі асобныя вайсковыя адзінкі. У часы Керанскага беларусы, асабліва жаўнеры і афіцэры, зажадалі прадэманстраваць сваю асобнасьць ад расейцаў і стварыць беларускія нацыянальныя часткі. Рэвалюцыйныя ўлады не маглі афіцыйна забараніць гэтай беларускай кампаніі, бо ім не дазваляў гэтага абвешчаны лёзунг «самавызначэньня народаў». Аднак сэпаратысцкія памкненьні беларусаў былі для іх непрыемнай нечаканасьцю. Справа арганізацыі беларускага войска пасоўвалася паволі з тае прычыны, што расейскія ўлады чынілі перашкоды, а таксама таму, што нацыянальна сьвядомых беларусаў было няшмат.

Наагул думка аб незалежнай Беларусі і стварэньні незалежнага войска не дайшла яшчэ да беларускага народу. Гэтая ідэя нават сярод беларускіх дзеячоў

⁶⁸ Віленская Беларуская Рада дэлегавала сваіх прадстаўнікоў у Літоўскую Тарыбу 27 лістапада 1918 г. Гэтымі прадстаўнікамі былі Вацлаў Ластоўскі, Іван Луцкевіч, Янка Станкевіч, Дамінік Сямашка, Уладзіслаў Талочка і Казімер Фалькевіч. 4 красавіка 1919 г. у Тарыбу былі кааптаваныя два прадстаўнікі (Іван Карчынскі і Канстанцін Бялецкі) Беларускай Рады Гарадзеншчыны. Міністрам беларускіх справаў у 1918 г. быў прызначаны Язэп Варонка.

ня высьпела канчаткова. Незалежнасьць Беларусі не была тым лёзунгам, які мог падштурхнуць да дзеянняў увесь беларускі народ. Гэты лёзунг быў залішне новы. Трэба ўлічваць, што ідэі, якія высоўваліся лідэрамі беларускага руху, былі чужыя народным масам, яшчэ далёкім ад нацыянальнага ўсьведамленьня. Лёзунг незалежнай Беларусі ня быў народжаны масамі, якія пад прыгнётам захопнікаў чакаюць толькі зручнага моманту, каб скінуць сваё ярмо. Гэта было не імкненьне, народжанае воляй народу, які зразумеў патрабаваньне моманту, а хутчэй пераймальны парыў групы дзеячоў, за прыклад якім служылі палякі і ўкраінцы.

Рэвалюцыйны рух паўплываў на рост Беларускай Сацыялістычнай Грамады, якая пачала гуртаваць беларусаў ня толькі ва ўсходняй частцы Беларусі, але і ў глыбіні Расеі.

У гэты час адбыўся шэраг зьездаў, на якіх дзеячы абмяркоўвалі актуальныя справы, дэманструючы адначасова тое, што беларускі рух жыве і выкарыстоўвае ўмовы, якія стварыліся пасля расейскай рэвалюцыі. 23.ІІІ.1917 г. адбыўся зьезд Беларускай Сацыялістычнай Грамады ў Менску⁶⁹, у траўні 1917 г. адбыўся зьезд беларускіх ксяндзоў, у ліпені — першы зьезд беларускіх каапэратываў і г. д.

Грамадзкае, палітычнае і нацыянальнае жыццё праявілася тады ў існаваньні Беларускай Сацыялістычнай Грамады з аддзеламі ў Пецярбургу, Маскве, Віцебску, Бабруйску, ва Ўкраіне і ў Сібіры; Беларускага нацыянальнага камітэту ў Менску⁷⁰; Беларускай нацыянальнай грамады ў Менску, Магілёве, Пецярбургу і ў Маскве⁷¹, а таксама цэлага шэрагу каапэратываў.

Беларускі нацыянальны камітэт у Менску стараўся з усіх гэтых арганізацыяў стварыць нейкае прадстаўніцтва, якое прадстаўляла б беларускі рух нагонкі. Дзеля гэтага рабіліся спробы скліканьня зьезду. Зьезд адбыўся летам 1917 г.⁷² і стварыў Цэнтральную раду беларускіх арганізацыяў, мэты якой не былі тады зусім выразна акрэсьленыя. Ва ўсялякім разе, гэта быў першы крок да наладжваньня сувязяў паміж паасобнымі арганізацыямі і да стварэньня адзінкі прадстаўнічага характару.

Цэнтральная рада беларускіх арганізацыяў на сваіх сходах больш дакладна вызначыла гэтую ідэю. З 5 па 17 лістапада 1917 г. адбыўся зьезд беларусаў-вайскоўцаў Заходняга фронту⁷³, на якім была створаная Цэнтральная беларуская

⁶⁹ Канфэрэнцыя Беларускай Сацыялістычнай Грамады адбылася ў Менску 25 сакавіка 1917 г., непасрэдна перад адкрыцьцём зьезду беларускіх нацыянальных арганізацыяў 25—27 сакавіка 1917 г. На гэтай канфэрэнцыі пастанавілі аднавіць легальную дзейнасьць арганізацыі.

⁷⁰ Беларускі нацыянальны камітэт у Менску — орган палітычнага прадстаўніцтва беларускага нацыянальнага руху ў сакавіку—ліпені 1917 г.

⁷¹ Беларуска народная грамада — грамадзка-палітычная, культурна-асьветная і дабрачынная арганізацыя, якая дзейнічала ў 1917—1918 гг. сярод нараджэнцаў Беларусі. Першапачаткова была заснаваная ў Маскве, аднак мела філіі ў іншых гарадох былой Расейскай імперыі. Выступала за аўтаномію Беларусі ў складзе Расеі.

⁷² Маецца на ўвазе зьезд беларускіх нацыянальных партыяў і грамадзкіх арганізацыяў, які адбыўся 8—10 (21—23) ліпеня 1917 г. у Менску.

⁷³ На самай справе гэты зьезд, які дакладна называўся зьездам беларусаў-вайскоўцаў Заходняга фронту, 12-й арміі Паўночнага фронту і Балтыйскага флэту, праходзіў у Менску з 31 кастрычніка па 6 лістапада (паводле старога стылю — з 13 па 19 лістапада) 1917 г.

вайсковая рада. Старшынём гэтай рады быў выбраны Сымон Рак-Міхайлоўскі, віцэ-старшынямі — афіцэры Вячаслаў Адамовіч⁷⁴ і Ярашэвіч⁷⁵. Мэтай Цэнтральнай беларускай вайсковай рады была арганізацыя беларускага войска. З прычыны таго, што Цэнтральная вайсковая рада, як сьведчыць яе назва, мела ахапіць усе вайсковыя справы і прадстаўляць вайсковыя шэрагі паасобных франтоў, 3—8 сьнежня 1917 г. яна склікала вайсковыя зьезды франтоў: Паўночнага ў Віцебску, Паўднёвага ў Кіеве, Румынскага ў Адэсе⁷⁶.

Згаданыя зьезды, а таксама зьезд беларускіх уцякацкіх арганізацыяў, скліканы Беларускай нацыянальнай грамадой у Маскве⁷⁷, выказалі ідэю стварэньня адзінай, найвышэйшай арганізацыі, якая б ахапіла ўвесь комплекс справаў беларускага народу.

Гэтыя зьезды яшчэ стаялі на пазыцыі саюзу з Расеяй.

У Менску ўтварылася Вялікая беларуская рада, у склад якой уваходзілі прадстаўнікі ўсіх існых беларускіх арганізацыяў⁷⁸. Цэнтральная беларуская вайсковая рада была аўтаномнай адзінкай Вялікай рады.

Вынікі працы Вялікай рады зусім нязначныя. Яна, безумоўна, мела шмат добрай волі і, мабыць, даволі шырокія пляны, але ёй не хапала людзей, з дапамогай якіх можна было б узяць уладу на тэрыторыі краю ў свае рукі. Акрамя таго, яна ня мела настолькі моцнай волі, каб зрабіць нейкія дзеянні. Таму ў далейшым Вялікая рада толькі зьбіралася на нарады, улада ж над цэлым краем знаходзілася ў руках Рэвалюцыйнага камітэту, які дзейнічаў у якасьці органу Часовага рэвалюцыйнага ўраду⁷⁹.

⁷⁴ Адамовіч Вячаслаў — старэйшы (1864—1939) беларускі палітычны й вайсковы дзяяч, выдавец, публіцыст. У 1907—1914 гг. выдаваў у Коўне газету «Северо-западный телеграф». З 1917 г. удзельнічаў у беларускім вайсковым руху. У 1919—1920 гг. быў сябрам Беларускай вайсковай камісіі, браў удзел у стварэньні арганізацыі «Зялёны Дуб». У 1920-я гг. браў удзел у дзейнасьці беларускіх палянафільскіх арганізацыяў.

⁷⁵ Ярашэвіч Міканор (1885—пасля 1937) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1917 г. адзін з кіраўнікоў Менскай губэрнскай земскай управы. У пачатку сакавіка 1918 г. кааптаваны ў Раду БНР, 25 сакавіка 1918 г. выйшаў зь яе, не пагадзіўшыся з прыняцьцем III Устаўной граматы. У 1919—1920 гг. узначальваў Менскую губэрнскую ўправу.

⁷⁶ 3—8 (16—21) сьнежня 1917 г. — гэта час працы толькі аднаго зь пералічаных зьездаў беларусаў-вайскоўцаў — Румынскага фронту ў Адэсе. Зьезд беларусаў-вайскоўцаў Паўночнага фронту праходзіў з 15 па 20 лістапада (з 28 лістапада па 3 сьнежня) 1917 г., а зьезд беларусаў-вайскоўцаў Паўночна-Заходняга фронту — з 17 па 22 сьнежня 1917 г. (з 30 сьнежня 1917 г. па 4 студзеня 1918 г.).

⁷⁷ У 1917 г. адбыліся 2 зьезды ўцекачоў-беларусаў, арганізаваныя Беларускай народнай грамадой у Маскве. Першы зь іх адбыўся 24—27 верасьня 1917 г., а другі — 19—21 лістапада 1917 г.

⁷⁸ Вялікая беларуская рада была ўтвораная на 2-й сэсіі Цэнтральнай рады беларускіх арганізацыяў, якая праходзіла з 15 па 24 кастрычніка 1917 г. у Менску. Гэтая арганізацыя праіснавала да сьнежня 1917 г. і склала свае паўнамоцтвы пасля скліканьня I Усебеларускага зьезду.

⁷⁹ Маецца на ўвазе Ваенна-рэвалюцыйны камітэт Заходняга фронту, утвораны менскімі бальшавікамі 26 кастрычніка 1917 г., адразу пасля здзяйсненьня дзяржаўнага перавароту ў Петраградзе. У яго складзе не было ніводнага беларуса. Гэты орган дзейнічаў да 26 лістапада 1917 г., калі замест яго былі створаныя Абласны выканаўчы камітэт Заходняй вобласьці і фронту (Аблвыканкамзах) і Савет народных камісараў Заходняй вобласьці і фронту.

Тым часам у кастрычніку 1917 г. абрынуўся ўрад Керанскага, да ўлады прыйшлі бальшавікі. Армія канчаткова расклалася, а Расея занепадала. Папярэднне ўладкаваньне ператварылася ў руіны, на якіх стаялі правядыры новага ладу, Ленін і Троцкі, дэмагагічнымі лёзунгамі здабываючы сабе папулярнасьць сярод зьнясіленых вайною работніцкіх і сялянскіх масаў.

Увесь адміністрацыйны апарат быў рэарганізаваны ў камуністычным духу, ствараліся Саветы з удзелам рабочых, сялянаў і жаўнераў. У Менску стварыўся Савет народных камісараў Заходняга краю і фронту ў наступным складзе:

Ландар⁸⁰ (латыш) — старшыня Савету народных камісараў,

Берсан⁸¹ (габрэй) — народны камісар нацыянальных справаў,

Рэзаўскі⁸² (латыш) — народны камісар унутраных справаў,

Харунжы Мясьнікоў⁸³ — народны камісар вайсковых справаў (камандаваньне Заходняга фронту).

Крывашэін⁸⁴ — камэндант гораду і камандзір менскага гарнізону.

Вялікая беларуская рада намагалася пасунуць далей справу ўтварэньня беларускага войска. Савет народных камісараў перашкаджаў гэтай працы. Ня могучы прыйсьці да паразуменьня з бальшавіцкімі ўладамі, Вялікая беларуская рада паставіла склікаць зьезд прадстаўнікоў усіх беларускіх партыяў і арганізацыяў, зь якіх утварылася сама, а таксама дэлегатаў гарадоў і вясковых гмінаў, каб атрымаць ад яго паўнамоцтвы для далейшай працы. Акрамя таго, многія актуальныя справы патрабавалі разгляду ў больш шырокім коле. Нягледзячы на перашкоды савецкіх уладаў, Рада арганізавала гэты зьезд.

⁸⁰ Ландар Карл (1883—1937) — савецкі дзяяч, у 1917—1918 гг. старшыня Савету народных камісараў (СНК) Заходняй вобласьці і фронту.

⁸¹ Берсан Станіслаў (1895—1919) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч. Сябра Савету народных камісараў Заходняй вобласьці і фронту і Часовага рабоча-сялянскага ўраду ССРБ.

⁸² Рэзаўскі Людвіг (1887—1980) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч. Зь лістапада 1917 г. народны камісар народнай асьветы і ўнутраных спраў СНК Заходняй вобласьці і фронту.

⁸³ Мясьнікоў (Мясьнікян) Аляксандар Фёдаравіч (1886—1925) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч, у 1918—1919 гг. фактычны кіраўнік савецкіх уладных структураў на тэрыторыі Беларусі.

⁸⁴ Крывашэін Мікалай Іванавіч (1885—?) — савецкі партыйны дзяяч. У сьнежні 1917 г. быў начальнікам гарнізону г. Менску. З пачатку 1918 г. намесьнік старшыні Менскага Савету рабочых і салдацкіх дэпутатаў.

Разьдзел X

І Усебеларускі зьезд у Менску. Разгон зьезду бальшавікамі.
Выканаўчы зьезд Рады І Усебеларускага зьезду. Ухвала
зьезду. Роспуск Цэнтральнай беларускай вайсковай рады.
Недапушчэньне беларускай дэлегацыі да ўдзелу ў працы
мірнай канфэрэнцыі ў Берасьці

У зьездзе, які пачаўся 5 сьнежня 1917 г., узялі ўдзел прадстаўнікі губэрнскіх земстваў, павятовых, гмінных і вясковых самаўрадаў, прафэсійных і каапэратыўных саюзаў, вайскоўцаў з фронту і тылоў арміі, камітэтаў уцекачоў і да таго падобных грамадзкіх і палітычных арганізацыяў Беларусі. Найбольш былі прадстаўленыя ўсходнія часткі краю. Усяго ў зьездзе ўзялі ўдзел 1872 прадстаўнікі, прычым 1167 чалавек з правам галасаваньня, а 705 з дарадчым голасам.

Старшынём зьезду быў выбраны Іван Серада⁸⁵, акрамя гэтага, абраная была т. зв. Рада зьезду, складзеная з блізка 50 асобаў, якая была нібыта канвэнтам сэньёраў⁸⁶. Згаданы зьезд быў разагнаны бальшавікамі. Што датычыць прычыны разгону, то даступныя крыніцы супярэчлівыя.

Адны сьцьвярджаюць, што яго выклікала наступная пастанова зьезду, якая знаходзілася ў супярэчнасьці з наяўнай арганізацыяй Савету народных камісараў Заходняй вобласці і фронту:

Замацоўваючы сваё права на самавызначэньне, абвешчанае расейскай рэвалюцыяй, і зацьвярджаючы рэспубліканскі дэмакратычны лад на абшары беларускай зямлі, для ратаваньня роднага краю і для забесьпячэньня яго ад падзелу і адлучэньня ад Расейскай Дэмакратычнай Фэдэратыўнай Рэспублікі, Першы Ўсебеларускі Зьезд пастанаўляе: неадкладна стварыць орган краёвай улады ў выглядзе Ўсебеларускага савету сялянскіх, салдацкіх і рабочых дэпутатаў, які часова становіцца на чале кіраваньня краем, уваходзячы ў дзелавыя адносіны з цэнтральнай уладай, адказнай перад саветам рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў.

Іншыя крыніцы адмаўляюць існаваньне падобнай пастановы⁸⁷ і іначай прадстаўляюць прычыну разгону зьезду. Падаецца нават, што найбольш верагодным зьяўляецца ніжэйпададзеная хада гэтага канфлікту паміж зьездам і савецкім урадам. Пачаткова народны камісар унутраных справаў Рэзанскі⁸⁸ хацеў надаць паседжаньням зьезду кірунак, згодны з духам існай улады, і з гэтай мэтай выступіў з прамовай. Калі, аднак, ён запрапанаваў замяніць беларускі сьцяг, што вісеў на ганаровым месцы над трыбунай, назваўшы

⁸⁵ Серада Янка (1879—насьля 1943) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Старшыня І Усебеларускага зьезду ў сьнежні 1917 г. У 1918 г. старшыня Рады БНР.

⁸⁶ Канвэнтам сэньёраў у польскай палітычнай практыцы называўся савет старэйшынаў у парламэнце, у які ўваходзілі лідэры парламэнцкіх палітычных партыяў.

⁸⁷ На самай справе такая пастанова існавала.

⁸⁸ Так у тэксьце. Тут і далей гэтае прозьвішча належыць чытаць як Рэзаускі.

яго «трохколернай аначай», на чырвоны інтэрнацыянальны сьцяг, дык яго вынеслі з залі паседжаньяў. Тады бальшавікі распрацавалі праект выкліканья расколу сярод удзельнікаў зьезду. Інструмэнтам ім паслужыў рамесьнік і паэт Фабіян Шантыр⁸⁹. Ён выступіў як «беларускі бальшавік» з прамоваю, у якой заклікаў да адзінства з бальшавікамі. Частка, якую Шантыр назваў «левай плыньню зьезду», адлучылася ад рэшты зьезду і праектавала выданьне адозвы да беларускага народу. Аднак пасля яе канфіскацыі бальшавікамі гэтая частка зноў злучылася з рэштай зьезду. Паўторная кансалідацыя абодвух бакоў адбылася таксама пад уплывам патрыятычных чытаньяў кс. Гадлеўскага «Пра полацкі пэрыяд гісторыі Беларусі» і праф. Карскага «Пра асаблівасьці беларускай мовы, а таксама пра тэрыторыю і этнаграфію Беларусі». На прапанову Алексюка будынак Шляхецкага клюбу ў Менску быў прызнаны беларускай нацыянальнай уласнасьцю. Аднадумства сярод удзельнікаў зьезду, аднак, не пратрымалася доўга. Беларусы зь Віленшчыны і Гарадзеншчыны пад кіраўніцтвам Язэпа Варонкі не хацелі заставацца ў шчыльным саюзе з Расеяй. Зь імі салідарызаваліся віцябляне і менчукі, у меншай ступені смальяне. Затое магілёўцы сталі на грунт расейскай арыентацыі і выказаліся супраць усялякай аўтаноміі.

У той самы час народныя камісары, разумеючы, што рыхтаваньня ўхвалы ня будуць поўнасьцю сваім духам супадаць зь іхнымі плянамі, вырашылі разagnaць зьезд перад прыняцьцем якіх-кольвек важных рэзалюцыяў. У ноч з 17 на 18 сьнежня 1917 г. народны камісар унутраных справаў Рэзанскі разам з кіраўніком гораду Крывашэіным увайшлі ў залю паседжаньяў і паведамлі прысутных пра роспуск зьезду, а таксама арыштавалі ягоны прэзыдыюм. Нягледзячы на гэта, старшыня Серада заявіў, што паседжаньне працягваецца. Крывашэіну зрываюць шапку з галавы і б'юць яго. У адказ на гэта ў залю ўваходзіць камандзір Першага менскага пяхотнага палка Рамнёў⁹⁰ з атрадам салдатаў, якія абкружаюць прэзыдыюм. У зале запанавала мітусьня, збудаваліся барыкады, пачаліся кулачныя бойкі. Аднак, нягледзячы на супраціў, арыштаваны прэзыдыюм быў накіраваны ў Савет народных камісараў.

З гэтага часу беларускі рух часова перайшоў на нелегальнае становішча. Назаўтра, гэта значыць 18.XII.1917 г., Рада зьезду (частка, якая засталася на волі) сабралася на паседжаньне, на якім быў створаны Выканаўчы камітэт Рады І Усебеларускага зьезду ў наступным складзе:

Язэп Варонка — старшынства і замежныя справы,

Сымон Рак-Міхайлоўскі — вайсковыя справы,

Іван Серада — унутраныя справы,

⁸⁹ Шантыр Фабіян (1887—1920) — беларускі нацыянальны дзяяч. У 1917 г. адзін зь лідэраў левага крыла БСГ. У студзені 1919 г. камісар у нацыянальных справах Часовага рабоча-сялянскага ўраду ССРБ. Арыштаваны бальшавікамі і расстраляны.

⁹⁰ Рамнёў — прапаршчык, камандзір менскага Першага пяхотнага палка, сфармаванага адразу пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. Аснову яго склалі зьняволеныя падчас кіраванья Часовага ўраду рэвалюцыйныя салдаты Заходняга фронту.

Косьцевіч⁹¹ — справы асьветы,
 Прушынскі — справы працы,
 Бадунова — справы сацыяльнай апекі,
 Грыб — справы сельскай гаспадаркі,
 Заяц⁹² — кіраўнік справаў камітэту,
 Лагун⁹³, Дыла, Аляксандар Бурбіс — без партфэляў,
 Гутман⁹⁴ (сацыяліст) — прадстаўнік габрэйскай меншасці,
 Д-р Зарубавэль⁹⁵ — прадстаўнік габрэйскай меншасці,
 Мічуліс⁹⁶ — прадстаўнік літоўскай меншасці,
 Прыстар⁹⁷ (ППС) — прадстаўнік польскай меншасці,

⁹¹ Косьцевіч (пс. Краўцоў) Макар (1891—1939) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, пісьменьнік. Удзельнік Слуцкага паўстання 1920 г., аўтар словаў гімну паўстанцаў «Мы выйдзем шчыльнымі радамі».

⁹² Заяц Леанард (1890—1935) — беларускі нацыянальны дзяяч. Зь лютага 1918 г. у складзе Народнага сакратарыяту БНР. Загадчык канцылярыі і дзяржаўны сакратар у Народнай радзе БНР.

⁹³ Лагун Язэп (1894—1920) — беларускі дзяяч, зь верасьня 1917 г. сябра Выканкаму Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыі ў Петраградзе. З красавіка 1918 г. старшыня 1-й беларускай сэкцыі РКП(б) пры Пецяргофскім райкаме партыі, пазьней загадчык Петраградзкага аддзелу Беларускага нацыянальнага камісарыяту.

⁹⁴ Гутман Мойша — габрэйскі дзяяч, у 1917 г. сябра Ўкраінскай цэнтральнай рады і Савету нацыянальных сацыялістычных партыяў Расеі, з канца 1917 г. сябра Выканаўчага камітэту Рады І Усебеларускага зьезду ад Габрэйскай сацыялістычнай рабочай партыі. Пасьля быў сябрам Рады БНР ад габрэйскай нацыянальнай меншасці, у траўні 1918 г. — сябрам дэлегацыі ў справах замежных перамоваў БНР. І Устаўная грамата БНР была напісаная ў ягоным доме і, як мяркуецца, пад ягонай рэдакцыяй.

⁹⁵ Маецца на ўвазе Зрубовел (Віткін) Якаў (1886—1967) — адзін зь лідэраў габрэйскай партыі Паалей-Сьён. Народзіўся і жыў у Палтаве, у 1906 г. уцёк ад перасьледу паліцыі ў Вільню, дзе заснаваў габрэйскае таварыства «Дзёр хамер». Пасьля арыштаваны, але апраўданы судом. Эміграваў у Аўстрыю, пасьля ў Палестыну, дзе быў генэральным сакратаром партыі Паалей-Сьён. У 1914 г. арыштоўваўся турэцкімі ўладамі, уцёк, у 1917 г. вярнуўся ў Расею. У Кіеве ўдзельнічаў у працы Габрэйскай нацыянальнай рады Ўкраіны. У міжваенны час адзін зь лідэраў партыі Паалей-Сьён у Польшчы. З 1935 г. у Ізраілі, браў удзел у выданьні кнігаў і часопісаў на ідыш, патрабаваў афіцыйнага статусу для гэтай мовы. Адзін з заснавальнікаў таварыства ізраільска-савецкай дружбы.

⁹⁶ Мічуліс (Mičiulis) Пюс (1882—1923) — літоўскі драматург і грамадзка-палітычны дзяяч. У 1916—1918 гг. працаваў у Менску як мясцовы ўпаўнаважаны Літоўскага камітэту пацярпелых ад ваенных дзеянняў. У 1918 г. пераехаў у Вільню, быў сябрам прэзыдыюму Літоўскага клубу, старшынём Літоўска-беларускай камісіі, адказным рэдактарам польскамоўнай газеты «Głos Ludu». Быў высланы разам зь іншымі 32 літоўскімі і беларускімі дзеячамі ўладамі Сярэдняй Літвы зь Вільні ў лютым 1922 г.

⁹⁷ Прыстар (Prystor) Аляксандар (1874—1941) — польскі палітык, сябра ППС, адзін з найбліжэйшых паплечнікаў Ю. Пілсудзкага. У 1917 г. працаваў у Галоўным камітэце Польскага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны у якасьці паўнамоцнага прадстаўніка гэтага камітэту высланы ў Менск. Пасьля прыходу ў Менск немцаў працаваў у гарадзкой управе ў якасьці сакратара асьветнай камісіі. У 1920-х гг. неаднаразова займаў міністэрскія пасады, у 1931—1933 гг. — прэм'ер-міністар Польшчы.

Злобін⁹⁸ — прадстаўнік велікароскай меншасці.

Прадстаўнікоў нацыянальных меншасцяў увёў у камітэт пасля вызвалення з кароткачасовага арышту Язэп Варонка.

Выканаўчы камітэт быў, уласна кажучы, патаемным урадам.

Такім чынам, на Беларусі існавалі два ўрады: савецкі — адкрыты і беларускі — заканыспіраваны. Аднак абедзвэ гэтыя ўлады не валодалі рэальнай сілай. Беларускі ўрад перш за ўсё наагул ня меў грошай. Таму не маглі быць і мовы пра магчымасць стварэння якой-небудзь вайсковай сілы. Калі адзін зь менскіх палкоў, які складаўся пераважна зь беларусаў, захацеў перайсці пад камандаваньне Выканаўчага камітэту, бальшавікі вырашылі высласць яго ў Арол. Калі полк адмовіўся падпарадкоўвацца, яго перасталі забяспечваць харчаваньнем. Забяспечыць узбунтаваных камітэт ня мог, бо ня меў грошай. Тады полк дэмабілізаваўся, і салдаты разьехаліся па хатах. Уладу, як з гэтага відаць, мелі толькі «рэўкомы». Неўзабаве пасля гэтага бальшавікі распусцілі Беларускаю цэнтральную вайсковую раду і арыштавалі яе віцэ-старшыню Езавітава, сакратара Захарку і Бадунува⁹⁹.

У мірнай канфэрэнцыі, якая адбывалася ў Берасьці пры канцы 1917 г., прадстаўнікі Беларусі ня бралі ўдзелу. Дэлегацыю, складзеную з доктара Цьвікевіча, Рак-Міхайлоўскага і Серады, зь якіх толькі дwoch першых прыбылі да Берасьця, немцы на патрабаваньне Троцкага на канфэрэнцыю не дапусьцілі. Не ўдалося таксама беларускім дэлегатам узяць удзел у мірнай канфэрэнцыі ў якасьці сяброў украінскай дэлегацыі. Бо тады беларускай дзяржавы яшчэ не было, а беларускі народ, як, дарэчы, і шмат іншых, на мірнай канфэрэнцыі прадстаўляў Троцкі.

Разьдзел XI

Заняцьце Менску палякамі ноччу з 18 на 19 лютага 1918 г.

Кампанія Выканаўчага камітэту Рады І Усебеларускага зьезду.

Народны сакратарыят. Першы ўнівэрсал ад 21.ІІ.1918 г.

Адносіны на Беларусі падчас нямецкай акупацыі

У выніку перапынку ў мірных перамовах у Берасьці нямецкія войскі займалі новыя тэрыторыі на ўсходзе. Бальшавікі ж з прычыны дэзарганізацыі войска не маглі змагацца на фронце, тым больш што і ўнутры краіны адчувалі сябе няўпэўнена праз варожае стаўленьне насельніцтва. Таму ноч-

⁹⁸ Злобін Павал (1882—?) — расейскі палітычны дзеяч, сябра партыі эсэраў з 1903 г. Прадстаўнік велікароскай меншасці ў Выканаўчым сакратарыяце І Усебеларускага зьезду, міністар велікароскіх справаў у Народным сакратарыяце БНР зь лютага па красавік 1918 г., прадстаўнік земстваў у Радзе БНР. У 1920—1930-я гг. жыў у Маскве, неаднаразова арыштоўваўся савецкімі ўладамі.

⁹⁹ Кароткачасовы арышт бальшавікамі Кастуса Езавітава, Васіля Захаркі і Палуты Бадуновай адбыўся ў студзені 1918 г.

чу з 18 на 19 лютага 1918 г. Савет народных камісараў на чале з Ландарам уцёк зь Менску. З гэтага скарысталі каля двух дзясяткаў жаўнераў і афіцэраў польскіх вайсковых фармаваньняў, якія знаходзіліся ў Менску ў адпачынку або праездам. Разам са жменькай моладзі зь мясцовай польскай інтэлігенцыі ноччу з 18 на 19 лютага 1918 г. яны раззброілі колькітысячны бальшавіцкі гарнізон, захапілі вайсковыя склады, сховішчы амуніцыі і цалкам авалодалі горадам. Пра зьмену ўлады камэндант гораду палкоўнік Бялінскі абвясціў насельніцтву 19 лютага 1918 г., г. зн. на другі дзень. У той жа дзень ужо зусім законна дзейнічала польская камэндатура.

Нешматлікія малыя патрулі хадзілі па горадзе і раззбройвалі паасобных салдат савецкай арміі, якія сьпяшаліся на станцыю. Добраахвотнікі эскартавалі цэлыя абозы расейскіх запасаў да мясцовых вайсковых складоў.

Беларусы таксама зарыентаваліся, што надышоў адпаведны час для дзейнасьці. Перш за ўсё Выканаўчы камітэт Рады І Усебеларускага зьезду даручыў ротмістру Якубені¹⁰⁰, які фармаваў у Воршы эскадрон беларускай коньніцы, арыштаваць народных камісараў, якія накіраваліся туды¹⁰¹. Аднак гэтая акцыя не ўдалася, а ротмістар Якубені сам быў арыштаваны бальшавікамі. Выканаўчы камітэт пастанавіў неадкладна стварыць беларускія ўзброеныя сілы, якія б занялі горад і тым самым надалі яму беларускі характар. Але гэта таксама не ўдалося. Не было ні грошай, ні арганізацыі.

Ня могуць стварыць войска, беларусы намагаліся стварыць уласны ўрад з той мэтай, каб нямецкія войскі, наступаючы, апынуліся перад здзейсьненым фактам існаваньня цывільнай улады.

З гэтай мэтай Рада зьезду дакааптавала шэраг новых асобаў і на паседжаньні ад 20.ІІ.1918 г. вылучыла з Выканаўчага камітэту Рады І Усебеларускага зьезду беларускі ўрад, т. зв. Народны сакратарыят. Старшынём Народнага сакратарыяту стаў Язэп Варонка, які ўзяў таксама на сябе заможныя справы.

Народным сакратаром унутраных справаў стаў Макрэў¹⁰²,

¹⁰⁰ Якубені Рышард — беларускі палітычны і вайсковы дзяяч, у 1918 г. сябра Рады БНР ад вайскоўцаў беларускай службы, уваходзіў у дэлегацыю Рады для замежных перамоваў. У пачатку 1918 г. арганізоўваў у Воршы беларускі конны дывізіён. Летам 1918 г. быў камандзірам Беларускага коннага (уланскага) палка, які фармаваўся ў ваколіцах Пскова.

¹⁰¹ Перад гэтым Якубені ўсяляк імкнуўся дэманстраваць ляяльнасьць да бальшавіцкіх уладаў. 22 студзеня 1918 г. у газэце «Оршанский вестник» было надрукаванае падпісанае Якубені («Якобині») і іншымі камандзірамі баталёну прывітаньне «ўлады Саветаў у асобе Аршанскага Савету салдацкіх, рабочых і сялянскіх дэпутатаў» з абяцаньнем «сваёй поўнай падтрымкі ва ўсіх яго пачынаньнях на карысьць працоўнага народу» і адначасовай просьбай «аказаць нам сваю дапамогу для як мага хутчэйшага фармаваньня, каб у будучыні мы маглі ўсе разам ісьці рука аб руку».

¹⁰² Макрэў Іван — эсэр, публіцыст, па нацыянальнасьці ўкраінец, у 1917 г. — старшыня менскага Савету сялянскіх дэпутатаў, зь лютага па красавік 1918 г. — народны сакратар унутраных справаў БНР. Пайшоў у адстаўку ў красавіку 1918 г. у знак пратэсту супраць прыняцця ІІІ Устаўной граматы БНР.

« « асьветы « Смоліч,
 « « юстыцыі « Бялевіч¹⁰³,
 « « краёвай гаспадаркі « Серада,
 « « камунікацыяў « інж. Рэдзька¹⁰⁴,
 « « фінансаў « Белкінд¹⁰⁵,
 « « сацыяльнай апекі « Бадунова,
 « « велікаросаў « Злобін,
 « « поштаў і тэлеграфаваньняў « Карабач¹⁰⁶,
 « « дзяржаўнага кантролю « Крачэўскі,
 кіраўніком справаў Народнага сакратарыяту — Заяц.

21.ІІ.1918 г. Выканаўчы камітэт выдаў Першую Ўстаўную граматы да народаў Беларусі наступнага зместу:

Радзімая старонка наша апынулася ў новым цяжкім становішчы. Дзе цяпер уласьць, што тут была, няма ведама. Мы стаімо перад тым, што край наш можа быць заняты нямецкімі войскамі.

Вы павінны ўзяць сваю долю ў свае ўласныя рукі.

Беларускі Народ павінен здзейсьніць сваё права на самавызначэньне, а нацыянальныя меншасьці на нацыянальна-пэрсанальную аўтаномію.

Права нацый павінна знайсці сваё здзяйсньне шляхам скліканьня на дэмакратычных пачатках Устаноўчага Сойму.

Але і да скліканьня Сойму ўся ўлада на Беларусі павінна належаць тым народам, якія на ёй жывуць.

Выканаўчы Камітэт Рады Першага Ўсебеларускага Зьезду, даданы прадстаўнікамі рэвалюцыйнай дэмакратыі нацыянальных меншасьцяў, здзяйсняючы заданні Зьезду, абвешчае сябе тымчасоваю Ўладаю на Беларусі, паходзячаю да кіраваньня

¹⁰³ Бялевіч Яфім (1888—?) — беларускі нацыянальны дзяяч. Міністар юстыцыі і фінансаў у Народным сакратарыяце БНР. Быў дыпламатычным прадстаўніком БНР у Кіеве, Адэсе, Бэрліне і інш.

¹⁰⁴ Рэдзька В. Ф. — інжынер-чыгуначнік, сакратар шляхоў зносінаў у першым Народным сакратарыяце БНР, пайшоў у адстаўку 26 лютага 1918 г.

¹⁰⁵ Белкінд Г. М. — народны сакратар фінансаў у першым Народным сакратарыяце БНР, прадстаўляў у ім абласны камітэт партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў. Пайшоў у адстаўку ў красавіку 1918 г. у знак пратэсту супраць прыняцьця III Устаўной граматы БНР.

¹⁰⁶ Карабач Аляксандар (1878—?) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Быў паштовым чыноўнікам, да беларускага руху далучыўся напярэдадні Першай усясьветнай вайны пад уплывам братаў Луцкевічаў. У 1918 г. — сябра Рады БНР, міністар пошты і тэлеграфу. Сябра паліткамісіі Віленскага БНК. Сябра ЦК БПСР кіраўнік віленскай філіі партыі. Старшыня заходняй групы беларускіх эсэраў. У 1919 г. арыштоўваўся палякамі, каля сямі тыдняў прасядзеў у турме на Лукішках. Дэпартаваны ў лютым 1922 г. польскімі ўладамі ў ліку 33 беларускіх і літоўскіх дзеячоў з тэрыторыі Віленшчыны. Пасьля гэтага быў прадстаўніком Віленскага БНК у Коўне, а таксама займаў пасаду кіраўніка справаў у Міністэрстве беларускіх справаў. Старшыня Саюзу беларускіх стральцоў у Лівне. Удзельнік ліквідацыйнага зьезду БПСР у 1924 г. у Менску. Далейшы лёс невядомы.

краем і да найхутчэйшага скліканьня Ўсебеларускага Ўстаноўчага Сойму, на аснове агульнага, простага, роўнага, таемнага і прапарцыянальнага выбарнага права, дзеля ўсяго дарослага насяленьня, не рухаючыся з нацыянальнасьцю, рэлігіяй і полам.

Тымчасовую народную ўладу краю, якая паставіць сабе заданьне абароны і зацьверджаньня здабыткаў рэвалюцыі, будзе зьдзяйсняць створаны намі Народны Сакратарыят, які з гэтага дня пачаў выпאўняць свае абавязкі. Асабісты склад сакратарыяту будзе апублікаваны потым.

Дана ў Менску Беларускім 21 (8) лютага 1918 року.

Выканаўчы Камітэт Рады Ўсебеларускага Зьезду¹⁰⁷.

Вышэйпададзеная адозва распаўсюджвалася па Менску на дзвюх мовах — беларускай і расейскай. Назаўтра, 22 лютага, як немцы занялі горад, паўсюль былі разьлепленыя сьпісы зь пералікам поўнага складу Народнага сакратарыяту.

Прадстаўнікі беларускай правіцы Скірмунт і Аляксюк павіталі немцаў на станцыі. Аляксюк за гэта быў выключаны з Рады зьезду.

Нямецкая акупацыя не прайшла без уплыву на далейшае разьвіццё беларускай справы. Перш за ўсё дзякуючы ёй беларускія землі былі так-сяк аб'яднаныя, а адначасова нямецкая армія адгарадзіла іх ад ранейшай расейскай улады. Нямецкія ўлады не прызнавалі беларускага ўраду. 25 лютага 1918 г. акупацыйныя ўлады дзеля ўласных патрэбаў занялі дом губэрнатора, у якім засядаў Народны сакратарыят, канфіскавалі касу з грашыма, адабранымі ў аднаго з уцякаўшых народных камісараў, зьнялі беларускі сьцяг, замяніўшы яго нямецкім, і вымусілі Народны сакратарыят пакінуць будынак.

Пратэст Народнага сакратарыяту выніку не прынёс. Праўда, немцы не распусьцілі ні Выканаўчага камітэту, ні Народнага сакратарыяту, але зусім зь імі не лічыліся і не дазвалялі ім аніводнай вонкавай праявы дзейнасьці. Строгія кары за ўдзел у недазволенах сходах і да т. п., абмежаваньні ў сувязях з правінцыяй перадвызначылі, што ўвесь сакратарыят стаў фікцыяй. Уся Беларусь была падзеленая на тры часткі, а насельніцтва, якое яе насяляла, ня мела магчымасьці кантактаваць паміж сабой.

Акупацыйныя ўлады пачалі грабежніцкую эксплюатацыю краю, зусім ня лічачыся з патрэбамі насельніцтва акупаваных тэрыторыяў.

¹⁰⁷ Беларускі тэкст граматы падаецца згодна з выданьнем: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 1. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 46—47.

Разьдзел XII

Дзейнасьць Выканаўчага камітэту Рады І Усебеларускага зьезду падчас нямецкай акупацыі. Уступленьне земстваў у камітэт.
II Устаўная грамата Выканаўчага камітэту ад 9 сакавіка 1918 г.
Рада Беларускай Народнай Рэспублікі

Нягледзячы на строгія нямецкія прадпісаньні, сябры Выканаўчага камітэту патаемна зьбіраліся на нарады. Затое Народны сакратарыят у гэты пэрыяд не праяўляў ніякай дзейнасьці. Праявай дзейнасьці Выканаўчага камітэту было ўступленьне ў яго земстваў і гарадзкіх самаўрадаў. Абедзьве гэтыя арганізацыі — прарасейскай арыентацыі — увайшлі ў паразаменьне з Выканаўчым камітэтам, спадзеючыся, што стварэньне моцнай краёвай арганізацыі дазволіць зьменшыць нямецкае самавольства. Выканаўчы камітэт, дзякуючы гэтай кансалідацыі адчуўшы сябе мацнейшым, імкнуўся да палітычнага вырашэньня лёсу Беларусі. З гэтай мэтай 9 сакавіка 1918 г. была абвешчаная II Устаўная грамата, якая прадугледжвала як будучы дзяржаўны лад, гэтак і канстытуцыю ў асноўных пунктах.

У часе сусьветнай вайны, што бурьць адны моцныя дзяржавы і аслабляе другія, абудзілася Беларусь да дзяржаўнага жыцьця. Пасьля трох з паловай няволі ізноў на ўвесь сьвет кажа беларускі народ аб тым, што ён жыве і будзе жыць. Вялікі Народны Збор — Усебеларускі Зьезд 5—17 сьнежня 1917 року, дбаючы аб долі Беларусі, зацьвердзіў на яе землях рэспубліканскі лад. Выпаўняючы волю Зьезду і баронячы дзяржаўныя правы народу, Спаўняючы Камітэт Рады Зьезду гэтак пастанаўляе аб дзяржаўным устрою Беларусі і аб правах і вольнасьцях яе грамадзян і народаў:

1. Беларусь у рубяжох расьсяленьня і лічбенай перавагі беларускага народу абвешчаецца Народнаю Рэспублікай.
2. Асноўныя законы Беларускай Народнай Рэспублікі зацьвердзіць Устаноўчы Сойм Беларусі, скліканы на асновах агульнага, роўнага, простага, патаемнага і прапарцыянальнага выбарчага права, не зважаючы на пол, народнасьць і рэлігію.
3. Да часу, пакуль зьбярэцца Устаноўчы Сойм Беларусі, заканадаўчая ўлада ў Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Радзе Усебеларускага Зьезду, дапоўненай прадстаўнікамі нацыянальных меншасьцяў Беларусі.
4. Спаўняючая і адміністрацыйная ўлада ў Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Народнаму Сакратарыяту Беларусі, які назначаецца Радаю Зьезду і перад ёю трымае атвет.
5. У рубяжох Беларускай Нацыянальнай Рэспублікі абвешчаецца вольнасьць слова, друку, сходаў, забастовак, хаўрусаў; безумоўная вольнасьць сумленьня, незачэпнасьць асобы і памяшканьня.
6. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі ўсе народы маюць права на нацыянальна-пэрсанальную аўтаномію; абвешчаецца роўнае права ўсіх моваў народаў Беларусі.

7. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі права прыватнай уласнасьці на зямлю касуецца. Зямля перадаецца бяз выкупу тым, хто самі на ёй працуюць. Лясы, азёры і нутро зямлі абвяшчаюцца ўласнасьцю Беларускай Народнай Рэспублікі.

8. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі ўстанаўляецца найбольшы 8-і гадзіновы рабочы дзень.

Абвяшчаючы ўсе гэтыя правы і вольнасьці грамадзян і народаў Беларускай Народнай Рэспублікі, мы, Спаўняючы Камітэт Рады Зьезду, абавязуемся пільнаваць законнага парадку жыцця ў Рэспубліцы, сьцерагчы інтарэсаў усіх грамадзян і народаў Рэспублікі і захаваць правы і вольнасьці працоўнага люду. А таксама даложым усіх сілаў, каб склікаць у найбліжэйшым часе Ўстаноўчы Сойм Беларусі.

Усіх верных сыноў Беларускай зямлі клічам памагчы нам у цяжкой і атветнай нашай працы.

Спаўняючы Камітэт Рады 1-га Ўсебеларускага Зьезду.

Выдана ў Менску Беларускамі 9 сакавіка 1918 року¹⁰⁸.

Такім чынам, не чакаючы скліканьня сойму, Выканаўчы камітэт сам перадвызначыў і вырашыў шэраг важных справаў, такіх, як лад Беларусі, выбарчае права, правы грамадзянаў, раўнапраўе паасобных народаў, якія жывуць у Беларусі, скасаваньне зямельнай уласнасьці і ўсталяваньне 8-гадзіннага працоўнага дня.

Уключэньне апошніх двух пунктаў мела на мэце здабыць уплывы сярод сялянскіх і рабочых масаў. Падобна на тое, што адначасова Выканаўчы камітэт хацеў абвясціць поўную незалежнасьць Беларусі. Не зрабіў ён гэтага толькі таму, што лічыўся зь земствамі і гарадзкімі самаўрадамі. Яны былі патрэбныя камітэту з прычыны валоданьня імі грашыма, але былі залішне русафільскія, каб пагадзіцца на падобную ўхвалу.

Пасьля выданьня II Устаўной граматы Выканаўчы камітэт, маючы ў сваім складзе прадстаўнікоў земстваў і гарадоў, абвясціў сябе прадстаўнічай уладай Беларусі і прыняў назву «Рада Беларускай Народнай Рэспублікі».

¹⁰⁸ Беларускі тэкст граматы падаецца згодна з выданьнем: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 1. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 52—53.

Разьдзел XIII

Усталяваньне кантакту зь Вільняй. Ухвала аб незалежнасьці Беларусі і III Устаўная грамата ад 25 сакавіка 1918 г. Раскол у Радзе Беларускай Народнай Рэспублікі. Раскол у Беларускай Сацыялістычнай Грамадзе. Стварэньне партыяў: беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянэраў (эсэраў), беларускіх сацыялістаў-фэдэралістаў, незалежных сацыялістаў і Беларускай камуністычнай партыі. Беларускае нацыянальнае прадстаўніцтва ў Менску. Перамовы ў справе ўзмацненьня Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. Рада народных міністраў. Урад А. Луцкевіча. Эсэраўскія камітэты. Настроі беларускага насельніцтва

Як адзначалася вышэй, акупацыйныя ўлады падзялілі Беларусь на часткі, якія не маглі ўзаемадзейнічаць паміж сабой. Аднак віленскія дзеячы, выпадкова даведаўшыся, што ў Менску ў беларускай справе мелі месца пэўныя факты, прыслалі ў Менск сваіх прадстаўнікоў¹⁰⁹. Каля 20 сакавіка 1918 г. зь Вільні ў Менск прыбылі 5 сяброў Віленскай Беларускай нацыянальнай рады¹¹⁰, а менавіта: Антон і Іван Луцкевічы, Дамінік Сямашка¹¹¹, Ян Станкевіч і Туркевіч¹¹².

У гэты самы час была падпісаная Берасьцейская дамова¹¹³, па ўмовах якой Віленшчына і амаль што ўся Гарадзеншчына аддаваліся Літве, а

¹⁰⁹ Як сьведчаць цяпер вядомыя нам дакумэнты, віленскія дзеячы даведаліся пра менскія падзеі не выпадкова, а імкнуліся ў Менск мэтакіравана. Аднак нямецкія ўлады гэтыя памкненьні стрымлівалі. Перад выездам дэлегацыі беларускіх дзеячоў у Менск зьезьдзіў нямецкі агент, цэнзар газэты «Гоман» Эдмунд Зуземіль, і толькі пасля гэтага браты Луцкевічы, Сямашка і Туркевіч атрымалі дазвол на паездку.

¹¹⁰ Дэлегацыя віленскіх дзеячоў прыбыла ў Менск 23 сакавіка 1918 г.

¹¹¹ Сямашка Дамінік (1878—1932) — беларускі і літоўскі палітычны дзеяч. У 1918—1919 гг. уваходзіў у склад Літоўскай Тарыбы як прадстаўнік беларускіх арганізацыяў. У чэрвені 1920—лютым 1922 г. кіраўнік Міністэрства беларускіх справаў ва ўрадзе Літвы.

¹¹² Туркевіч Язэп (1874—?) — беларускі грамадзка-палітычны дзеяч. Паходзіў зь вёскі Каркажышкі Падбродзкай воласьці Сьвянцянскага павету Віленскай губэрні. Працаваў сталяром, у 1910—1914 гг. — мэханікам на будове млыноў. Уздзельнічаў у рэвалюцыйным руху. У час першай расейскай рэвалюцыі ўступіў у БСГ. Падчас нямецкай акупацыі служыў вартаўніком у Віленскім магістраце, быў адным з актыўных дзеячоў рабочых прафсаюзаў у Вільні. Уваходзіў у Беларускаю сацыял-дэмакратычную работніцкую групу і Беларускі народны камітэт. Адзін з тых дзеячоў, якія прыехалі зь Вільні ў Менск у сакавіку 1918 г. дзеля абвешчэньня БНР. У 1920—1921 гг. служыў у Дэпартаменце забесьпячэньня (аправізацыі) пры Часовай кіроўнай камісіі Сярэдняй Літвы як ахоўнік складоў і віленскай фабрыкі «Вікторыя». У 1922 г. балятаваўся ў польскі сойм ад Беларускага цэнтральнага выбарчага камітэту. У сярэдзіне 1920-х гг. быў рэдактарам шэрагу заходнебеларускіх газэтаў. Арыштоўваўся польскімі ўладамі.

¹¹³ Берасьцейская мірная дамова была падпісаная 3 сакавіка 1918 г., а ратыфікаваная IV Надзвычайным Усерасейскім зьездам Саветаў 15 сакавіка 1918 г. і германскім імператарам Вільгельмам II 26 сакавіка 1918 г.

дзесяць паведаў Чарнігаўскай, Магілёўскай, Менскай і Гарадзенскай губэрняў — Украіне.

Пад уплывам абодвух гэтых фактаў: прыезду дэлегатаў Віленскай Беларускай нацыянальнай рады і заключэньня Берасьцейскай дамовы, у якой ня згадвалася пра беларускую дзяржаву, левая частка Рады Беларускай Народнай Рэспублікі, насуперак волі прадстаўнікоў земстваў, гарадзкіх самаўрадаў і сяброў расейскай арыентацыі, прыняла на паседжаньні ноччу з 24 на 25 сакавіка 1918 г. пастанову аб незалежнасьці Беларусі. У выніку гэтай пастановы згаданыя вышэй прадстаўнікі, нязгодныя зь ёй, пакінулі сход і разарвалі адносіны з Радай.

25 сакавіка 1918 г. была абвешчаная наступная III Устаўная грамата, якая гучала так:

Устаўная Грамата Беларускай Народнай Рэспублікі:

Год назад народы Беларусі разам з народамі Расеі скінулі ярмо Расейскага царызму, які найцяжэй прыціснуў быў Беларусь; не пытаючыся народу, ён укінуў наш край у пажар вайны, якая чыста зруйнавала гарады і вёскі беларускія.

Цяпер мы, Рада Беларускай Народнай Рэспублікі, скідаем з роднага краю апошняе ярмо дзяржаўнай залежнасьці, якое гвалтам накінулі расейскія цары на наш вольны і незалежны край.

Ад гэтага часу Беларускай Народнай Рэспублікаю абвешчаецца Незалежная і Вольная Дзяржава. Самі народы Беларусі, у асобе свайго Устаноўчага Союму, пастаўляюць аб будучых дзяржаўных зьвязях Беларусі.

На моцы гэтага трацяць сілу ўсе старыя дзяржаўныя зьвязі, якія далі магчымасьць чужому ўраду падпісаць і за Беларусь трактат у Берасьці, што забівае на сьмерць беларускі народ, дзелячы зямлю яго на часткі.

На моцы гэтага ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі мае ўвайсьці ў адносіны з зацікаўленымі старанамі, прапануючы ім перагледзець тую частку Берасьцейскага Трактату, якая датычыць Беларусі, і падпісаць міравую ўмову з усімі ваяваўшымі дзяржавамі.

Беларуская Народная Рэспубліка павінна абняць усе землі, дзе жыве і мае лічбэнную перавагу беларускі народ, а ўласна: Магілёўшчыну, беларускія часткі Меншчыны, Гродзеншчыны (з Гроднай, Беластокам і інш.), Віленшчыны, Віцебшчыны, Смаленшчыны, Чарнігаўшчыны і сумежныя часткі суседніх губэрняў, заселеныя беларусамі. Беларускай Народнай Рэспублікаю пацьверджывае ўсе тыя правы і вольнасьці грамадзян і народаў Беларусі, якія абвешчаны Устаўнай Граматай ад 9-га сакавіка 1918 году.

Абвешчаючы аб незалежнасьці Беларускай Народнай Рэспублікі, Рада яе пакладае свае надзеі на тое, што ўсе любячыя волю народы дапамогуць беларускаму народу ў поўнай меры здзейсьніць яго палітычна-дзяржаўныя ідэалы.

Рада Беларускай Народнай Рэспублікі.

Дана ў Менску Беларускай

25 сакавіка 1918 году¹¹⁴.

¹¹⁴ Беларускі тэкст граматы падаецца згодна з выданьнем: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 1. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 62—63.

Пастанова ад 25 сакавіка 1918 г. аб незалежнасьці Беларусі лічыцца нацыянальнымі беларускімі элітамі пераломным фактам у гісторыі гэтай краіны. Дзень 25 сакавіка прызнаны нацыянальным сьвятам. Несумненна, пастанова была знамянальнай, бо ўпершыню зусім выразна ставіла справу незалежнасьці Беларусі. Акрамя таго, яна намагалася ператварыць яе ў міжнародную справу, звярнуўшыся да ўсіх народаў па дапамогу ў ажыццяўленьні сваіх палітычных і дзяржаўных ідэалаў. Тым ня менш, пастанова выклікала зусім нечаканыя вынікі. Перш за ўсё, як гэта адзначалася вышэй, адбыўся раскол у Радзе Рэспублікі, які яе яшчэ больш паслабіў. Акрамя гэтага, адбыўся раскол у Беларускай Сацыялістычнай Грамадзе.

Беларуская Сацыялістычная Грамада была той арганізацыяй, у якой канцэнтраваліся ўсе нацыянальныя беларускія імкненьні і ўсе левыя кірункі рэвалюцыйнай ідэалёгіі. Яе дзеячы стварылі Вайсковую раду, адыгрывалі галоўную ролю на Ўсебеларускім зьездзе. Яна была стваральніцай ранейшых палітычных канцэпцыяў. Пасьля абвяшчэньня III Устаўной граматы аб незалежнасьці Беларусі ў Беларускай Сацыялістычнай Грамадзе адбыўся раскол, у выніку якога арганізацыя як такая перастала існаваць.

Прычынаў расколу магло быць шмат. Аднак самай галоўнай была, несумненна, дзейнасьць Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, якая вылучылася з Расейскай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў¹¹⁵, а таксама камуністаў. Як беларускія эсэры, так і камуністы імкнуліся да апанаваньня Беларускай Сацыялістычнай Грамады. Калі апанаваньне Грамады не ўдалося, яны імкнуліся да яе расколу дзеля перацягваньня яе сяброў у свае арганізацыі. Вядома, што з гэтай мэтай беларускія эсэры ўвялі ў Беларускаю Сацыялістычную Грамаду сваіх сяброў: Бадунову, Цьвікевіча, Грыба і Трафімава¹¹⁶, камуністы ж — Хадкевіча¹¹⁷, Рагулю¹¹⁸, Шантыра і Шоўкава¹¹⁹.

¹¹⁵ Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў вылучылася не з аналягічнай расейскай партыі, а зь Беларускай Сацыялістычнай Грамады. Яна пачала фармавацца ў красавіку 1918 г., а канчаткова арганізацыйна аформілася толькі ў траўні 1918 г.

¹¹⁶ Трафімаў Яўсей (1886—1970) — беларускі палітычны дзяяч, адзін зь лідэраў БПСР.

¹¹⁷ У бальшавіцкім «Сьпісе ўдзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)...» фігуруе нейкі Хаткевіч як «сябра Выканкаму воінаў-беларусаў Паўночнага фронту, сябра Часовай Цэнтральнай Беларускай вайскавай рады».

¹¹⁸ Рагуля Васіль (1879—1955) — беларускі палітык і грамадзкі дзяяч, педагог. Да рэвалюцыі працаваў настаўнікам, быў перакананым праціўнікам беларускага руху. У 1922 г. быў выбраны паслом у польскі сойм як беларускі кандыдат. Пасольскія абавязкі выконваў у 1922—1927 гг., у 1928—1930 гг. сэнатар. Сябра Беларускага пасольскага клубу. Адзін зь лідэраў Беларускага сялянскага саюзу.

¹¹⁹ Шоўкаў (Шаўковы) Раман — беларускі палкоўнік, са жніўня 1918 г. штаб-афіцэр для камандзіровак пры Радзе Народных міністраў БНР, у 1918—1919 гг. вайсковы дарадца вайскова-дыпляматычнай місіі БНР у Латвіі і Эстоніі. З канца 1919 г. у Менску, адзін з заснавальнікаў «левай групы» ў партыі эсэраў. Супрацоўнічаў з польскай выведкай; згодна зь яе інфармацыяй, падчас адной з пазездак у Савецкую Расею быў арыштаваны, пасля выпушчаны на волю і камандаваў у бальшавікоў палком. Паводле стану на жнівень 1925 г. жыў у Літве, дзе займаўся «антыпольскай дзейнасьцю». Характарызаваўся як «энэргічны і адважны чалавек, з практычным розумам, добры прамоўца, які выдатна валодае беларускай мовай» (гл.: Centralne Archiwum Wojskowe (CAW) w Rembertowie. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2680. Podteczk 4).

Яны стварылі такую атмасфэру, што раскол гэтай арганізацыі быў пытаньнем вельмі кароткага часу. Аднак жа непасрэднай прычынай, якую выкарысталі эсэры і камуністы, было прыняцьце пастановы аб незалежнасьці Беларусі. Адарваньне Беларусі ад Расеі супярэчыла як поглядам беларускіх эсэраў, выхаваных на ідэалах расейскіх рэвалюцыянэраў, так і камуністаў.

Беларуская Сацыялістычная Грамада распалася на 4 партыі:

Беларускія эсэры, ранейшыя сябры Расейскай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў і сымпатыкі зь Беларускай Сацыялістычнай Грамады стварылі партыю беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянэраў. Яе сябрамі былі: 1) Баранаў¹²⁰, 2) Бараноўскі¹²¹, 3) Бадунова, 4) Хлябовіч, 5) Хадкевіч, 6) Цьвікевіч, 7) Гайдэдэй, 8) Грыб, 9) Езавітаў, 10) Касьцяльніцкі¹²², 11) Косьцевіч, 12) Козіч¹²³, 13) праф. Крачэўскі, 14) Курбскі¹²⁴, 15) Ластоўскі, 16) Мамонька, 17) Мядзёлка¹²⁵, 18) Рак-Міхайлоўскі, 19) Міхалевіч¹²⁶,

¹²⁰ Баранаў (Баран) Сяргей (1892—1937?) — беларускі палітык і грамадзкі дзяяч, сябра партыі беларускіх эсэраў. У 1922 г. выбраны паслом у польскі сойм. У 1923 г. арыштаваны польскімі ўладамі, асуджаны на 6 гадоў турэмнага зьнявольеньня. Датэрмінова вызвалены ў снежні 1926 г. У 1928 г. эміграваў у БССР.

¹²¹ Бараноўскі Андрэй (1895—1938) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Сябра БПСР. Дзейнічаў на Случчыне, удзельнік Слуцкага паўстаньня 1920 г.

¹²² Магчыма, маецца на ўвазе Сяргей Касьцяльніцкі, у 1920 г. сябра Беларускага таварыства прыгожага мастацтва ў Менску.

¹²³ Козіч Навум (1866—?) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Сябра БПСР. 13 снежня 1919 г. быў абраны сакратаром Народнай Рады БНР. У пачатку 1920-х гг. удзельнік антыпольскага партызанскага руху на Гарадзеншчыне, уваходзіў у склад беларускага паўстанцкага штабу Гарадзенскай акругі. Быў «падазронным» падчас працэсу 45-ці ў Белаастоку ў траўні 1923 г. Пасля ўдзельнічаў у працы мясцовых гурткоў БСРГ і ТБШ. Вылучаўся ў польскі сойм ад Беспартыйнага блёку супрацоўніцтва з урадам падчас выбараў у 1930 г.

¹²⁴ Курбскі-Кузьняцоў Уладзімер (1898—?) — беларускі нацыянальны дзяяч, сябра БПСР. Дзейнічаў у Горадні, у 1918—1920 гг. сябра шэрагу мясцовых беларускіх арганізацыяў. Восеньню 1920 г. быў вэрбоўшчыкам Беларускай вайсковай камісіі на Гарадзенскім павеце. У 1921—1922 гг. арганізоўваў партызанскі рух на Гарадзеншчыне. У сярэдзіне 1920-х гг. шчыльна супрацоўнічаў з КПЗБ. Арыштоўваўся польскімі ўладамі. У 1928—1931 гг. уваходзіў у склад палянафільскага Беларускага нацыянальнага камітэту ў Горадні. Восеньню 1930 г. супрацоўнічаў з гарадзенскай беларускай газэтай «Беларуская думка» палянафільскага кірунку. Падчас Другой усясьветнай вайны актыўна друкаваўся ў беластоцкай беларускай газэце «Новая дарога».

¹²⁵ Мядзёлка Паўліна (1893—1974) — беларуская грамадзкая і культурная дзяячка, пэдагог.

¹²⁶ Міхалевіч Уладзімер — беларускі нацыянальны дзяяч, сябра БПСР. У 1920 г. быў кіраўніком пэрсанальнага аддзелу Беларускай вайсковай камісіі, паводле іншых зьвестак — кіраўніком агульнага аддзелу ці справаводам БВК. У 1921 г. адміністратар віленскай беларускай газэты «Беларускі зван». Сакратар сходу замежнай групы БПСР у Коўне 7 ліпеня 1921 г. У лютым 1922 г. высланы польскімі ўладамі зь Вільні. Паводле стану на 1925 г. жыў у Менску.

20) Муха¹²⁷, 21) Новік¹²⁸, 22) Асьвяцінскі¹²⁹, 23) Сямёнаў¹³⁰, 24) Сяргеєў, 25) Сакалоўскі¹³¹, 26) Шантыр, 27) Трафімаў, 28) Захарка, 29) Заяц і іншыя.

Цэнтральны выканаўчы камітэт беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянэраў складалі: 1) Баранаў, 2) Бадунова, 3) Цьвікевіч, 4) Грыб, 5) праф. Крачэўскі, 6) В. Ластоўскі, 7) Мамонька, 8) Мядзёлка.

Варонка стварыў партыю беларускіх сацыялістаў-фэдэралістаў. Акрамя гэтага, утварылася партыя незалежных сацыялістаў¹³².

Некаторыя дзеячы зь Беларускай Сацыялістычнай Грамады, якія да гэтага падавалі сябе як сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, але былі бальшавіцкімі агентамі і праводзілі камуністычную працу, утварылі камуністычную партыю¹³³. Да яе належалі: 1) Хадкевіч, 2) Муха, 3) Асьвяцінскі, 4) Шантыр і 5) Рагуля. Першыя чатыры адназначна былі агентамі бальшавікоў і сябрамі Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў.

¹²⁷ Муха Васіль (1889—?) — беларускі дзяяч, левы сацыяліст-рэвалюцыянэр. Паходзіў зь сялян Менскай губэрні. У 1917 г. матрос Балтыйскага флёту, сябра абласнога камітэту арміі, флёту і рабочых Фінляндыі. Удзельнік 3-га зьезду БСГ ў кастрычніку 1917 г., абраны ў склад яе ЦК. Быў кандыдатам ва Устаноўчы сход па выбарчай акрузе Заходняга фронту, выстаўлены БСГ і Першым зьездам воінаў-беларусаў Заходняга фронту. Быў намесьнікам старшыні апошняга зьезду. Дэлегат I Усебеларускага зьезду, сябра яго Рады.

¹²⁸ Новік Станіслаў — беларускі нацыянальны дзяяч, паручнік. Сябра БПСР. Жыў у Горадні. Восеньню 1919 г. быў сябрам Таварыства беларускіх вайскоўцаў у Горадні. Ёсьць інфармацыя, што ў 1920 г. быў сябрам БВК. Магчыма, удзельнічаў у Слуцкім паўстанні. Летам 1921 г., магчыма, быў адным з кіраўнікоў Гарадзенскага беларускага прытулку. Сябра Гарадзенскага беларускага правінцыйнага камітэту. Вяснію 1924 г., паводле зьвестак польскай дэфэнзывы, браў удзел у канспірацыйных паседжаньнях мясцовай беларускай арганізацыі ў будынку беларускай школы. 11 кастрычніка 1924 г. абраны сакратаром Паятовага камітэту беларускіх справаў у Горадні, а 23 лістапада таго ж году — старшынём Гарадзенскага беларускага дабрачыннага таварыства. У кастрычніку 1924 г. супраць С. Новіка была ўзбуджаная крымінальная справа за спробу стварэньня ў 1920 г. арганізацыі «Работніцка-сялянская сувязь».

¹²⁹ Асьвяцінскі — такое напісаньне прозьвішча у тэксце тут і далей у некаторых іншых месцах. Маецца на ўвазе Асьвяцінскі Марк (1888—1938) — беларускі палітычны дзяяч, сябра БПСР, удзельнік Слуцкага паўстаньня 1920 г.

¹³⁰ Сямёнаў — згодна з бальшавіцкім «Сьпісам удзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)...» у свой час зьяўляўся сябрам Выканкаму Часовай Цэнтральнай беларускай вайсковай рады.

¹³¹ Магчыма, маецца на ўвазе А. Сакалоўскі, які ў 1920 г. узначальваў Менскае беларускае спажывецкае таварыства «Залатагорская хаўрусная крама». Акрамя таго, нейкі Сакалоўскі у бальшавіцкім «Сьпісе ўдзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)...» фігураваў як «сябра Выканкаму Цэнтральнай беларускай вайсковай рады».

¹³² У 1918 г., акрамя БПСР і БСРФ, узнікла Беларуска сацыял-дэмакратычная партыя (БСДП), у якую ўваходзілі браты Луцкевічы, В. Іваноўскі, Б. Тарашкевіч, С. Рак-Міхайлоўскі і іншыя. Беларуска сацыял-дэмакратычная партыя незалежных сацыялістаў (БПНС) была створаная Сымонам Рак-Міхайлоўскім толькі ў 1922 г. у выглядзе левага крыла БСДП, прытым, як падаецца, насамрэч гэтая партыя існавала толькі на паперы.

¹³³ Дадатковых зьвестак пра ўтварэньне ў 1918 г. беларускай камуністычнай партыі ня выяўлена.

Так распалася Беларуска-Сацыялістычная Грамада — гэты канглямерат разнастайных палітычных, сацыяльных і нацыянальных кірункаў і адценьняў. Кожная са створаных партыяў пачала ісьці сваім уласным, адметным шляхам у адпаведнасьці са сваёй ідэалёгіяй.

Пасьля абвяшчэньня пастановы аб незалежнасьці Беларусі прадстаўнікі земстваў, гарадзкіх самаўрадаў і кансэрватыўных партыяў выйшлі з Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. Усе згаданыя прадстаўнікі далучыліся да групы актывістаў польска-нямецкай арыентацыі, Беларускага народнага прадстаўніцтва, старшынём якога быў Раман Скірмунт, а сакратаром Павал Аляксук.

Дзякуючы гэтаму, а таксама дзякуючы распаду Беларускай Сацыялістычнай Грамады Рада Беларускай Народнай Рэспублікі была ў вельмі значнай ступені аслабленая, узрасло ж значэньне Беларускага народнага прадстаўніцтва. Хочучы засьцерагчыся ад канчатковага заняпаду, Рада Рэспублікі паставіла на адным са сваіх паседжэньняў прапанаваць Раману Скірмунту ўступіць разам з усёй партыяй у Радз, а таксама прыняць пасаду старшыні Народнага сакратарыяту. Гэтыя пляны, аднак, не былі рэалізаваныя з прычыны супраціву ранейшага старшыні, Варонкі, які не хацеў скласьці сваіх паўнамоцтваў. Раз Рада Беларускай Народнай Рэспублікі не валодала сілай, якая б прымусіла Варонку выконваць пастановы Рады, то вымушаная была адступіць і запрапанавала кампраміс — парлямэнцкі ўрад.

Усе партыі, прадстаўленыя ў Радзе, павінны былі дэлегаваць у Народны сакратарыят сваіх прадстаўнікоў. Аднак да гэтага не дапусьцілі эсэры, адна з найбольш шматлікіх групавак Рады. Таму старшынём быў прызначаны Іван Серада. Урад Серады, аднак, доўга не пратрымаўся, бо ў кастрычніку 1918 г. мусіў пайсьці ў адстаўку, а місія фармаваньня кабінэту была даручаная Антону Луцкевічу. Серада ўвесь час свайго ўрадаваньня стараўся павялічыць значэньне ўсяго беларускага руху. Перш за ўсё Народны сакратарыят з Радаю намагаліся здабыць папулярнасьць сярод насельніцтва, а таксама сярод польскай буржуазіі і грамадзянства. Дабіваючыся падтрымкі Беларускага народнага прадстаўніцтва, Рада мусіла зрушыцца направа. Дзякуючы гэтаму тады ў Радз увайшлі прадстаўнікі Польскай рады Менскай зямлі¹³⁴, памешчыкаў, расейскіх кадэтаў¹³⁵, гарадскога магістрату і г. д. Народны сакратарыят быў перайменаваны ў Радз Народных міністраў. Урад Серады таксама праводзіў перамовы з бальшавікамі ў справе прызнаньня незалежнасьці Беларусі. Бальшавікі згаджаліся прызнаць акт незалежнасьці, але толькі пры той умове, што ў Беларусі будзе ўведзены савецкі лад.

¹³⁴ Польская рада Менскай зямлі — найбуйнейшая польская арганізацыя ў Менску, якая існавала з траўня 1917 да 1920 г. Яе старшынём быў Г. Кіневіч. Даволі прыязна ставілася да беларускіх незалежніцкіх памкненьняў.

¹³⁵ Кадэты — сябры Канстытуцыйна-дэмакратычнай партыі (Партыі народнае свабоды), якая дзейнічала ў Расеі ў 1905—1917 гг. Выступалі за канстытуцыйна-парлямэнцкую манархію, дэмакратычныя свабоды, прымусовае пазбаўленьне памешчыкаў зямлі за выкуп, заканадаўчае разьвязаньне «рабочага пытання».

У кастрычніку 1918 г. Антон Луцкевіч сфармаваў урад, пра склад якога няма дакладных звестак. Вядома толькі, што ў яго ўвайшлі Цярэшчанка¹³⁶ ў якасці міністра фінансаў, а таксама Лёсік, Смоліч і Бадунова¹³⁷.

Ужо казалася, што беларускія эсэры 25 сакавіка поўнасьцю выйшлі з Рады і Народнага сакратарыяту. Час да восені яны прысьвяцілі арганізацыі партыі. У палітычных справах яны займалі чакальную пазыцыю, хочучы ахапіць сваім уплывам як вёску, так і горад. За кароткі час яны пакрылі край сеткай сваіх правінцыйных камітэтаў. Яны былі створаныя ў Горадні, Слуцку, Дзісьне, Бабруйску, Барысаве, Менску, Вільні, Ігумене, Рэчыцы, Мазыры, Пінску, Баранавічах, Ашмянах, Кобрыне, Слоніме і іншых, драбнейшых мястэчках.

У правінцыйны камітэт у Горадні ўвайшлі: 1) Баранаў, 2) Якубецкі¹³⁸, 3) Курбскі, 4) Новік і 5) Разумовіч¹³⁹.

¹³⁶ Цярэшчанка Кузьма (1888—1923) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1918—1919 гг. — міністар унутраных справаў ва ўрадзе А. Луцкевіча. Узначальваў Беларускі нацыянальны камітэт у Менску. Са сьнежня 1919 г. — сябра прэзыдыюму Найвышэйшай Рады БНР.

¹³⁷ Паводле Ф. Турука (Белорусское движение: очерк истории национального и революционного движения белорусов. Москва, 1921. С. 52), Луцкевіч, акрамя выкананьня прэм'ерскіх абавязкаў, быў і міністрам замежных справаў. В. Іваноўскі быў міністрам народнай асветы, Т. Грыб — міністрам унутраных справаў, А. Цвікевіч — міністрам юстыцыі, Л. Заяц — дзяржаўным кантралёрам, В. Захарка — міністрам фінансаў, Я. Ладноў — ваенным міністрам, А. Смоліч — міністрам земляробства, Я. Варонка — міністрам нацыянальных справаў. Цярэшчанка стаў выконваць абавязкі міністра ўнутраных справаў з 22 лістапада 1918 г. Звестак пра ўдзел ва ўрадзе на чале з А. Луцкевічам Я. Лёсіка і П. Бадуновай ня выяўлена.

¹³⁸ Якубецкі Андрэй (1892—?) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Сябра БПСР. У 1919—1920 гг. — намесьнік старшыні і старшыня Беларускай вайсковай камісіі. 17 сьнежня 1920 г. прызначаны Найвышэйшай Радай галоўнакамандуючым войскамі БНР. З траўня 1922 г. жыў у Дзвінску ў Латвіі, браў чынны ўдзел у працы мясцовых беларускіх арганізацыяў.

¹³⁹ Разумовіч Вячаслаў (пс. Хмара) (каля 1886 — пасля 1937) — беларускі вайсковы і грамадзка-палітычны дзяяч. Нейкі Разумовіч падчас усталяваньня савецкай улады ў горадзе ў жніўні 1920 г. быў памочнікам гарадзенскага ваенкома. На «працэсе 45-ці» ў Беластоку ў траўні 1923 г. сьцьвярджалася, што В. Разумовіч быў пры бальшавіках у Горадні камэндантам гораду. Пасьля прыходу польскіх войскаў уцёк з Горадні ў Літву. Атрымаў у верасьні 1920 г. паўнамоцтвы на арганізацыю ў Віленскай і Гарадзенскай губэрнях партызанскіх атрадаў для барацьбы з палякамі. У канцы 1920 г. — ад'ютант Беларускага асобнага батальёну літоўскай арміі. Пасьля супрацоўнічаў з польскай дэфэнзывай. Зь верасьня 1924 г. — у Празе. Спрабаваў шантажаваць літоўскі ўрад сувяззю з антыпольскай партызанкай. У 1930—1937 гг. выдаў на чэскай мове дакумэнтальна-біяграфічную трылёгію «Grimassy světové války: Vzpomínki atamana partizanů» («Грымасы ўсясьветнай вайны: Успаміны атамана партызанаў»).

У правінцыйны камітэт у Слуцку ўвайшлі: 1) Бараноўскі, 2) Бярдзюк*, 3) Асьвяцімскі, 4) Паўлюкевіч¹⁴⁰, 5) Пракулевіч¹⁴¹, 6) Русак¹⁴², 7) Жаўрыд¹⁴³.

У правінцыйны камітэт у Дзісьне ўвайшлі: 1) Гіршман*, 2) Кудрыцкі*, 3) Мятла¹⁴⁴, 4) і 5) браты Пашкевічы¹⁴⁵, 6) Зысман*.

У правінцыйны камітэт у Бабруйску ўвайшлі: 1) Разанаў*, 2) Шантыр, 3) Шыла¹⁴⁶.

У правінцыйны камітэт у Барысаве ўвайшлі: 1) Гунько*, 2) Кушаль¹⁴⁷, 3) Кранікоўскі*.

¹⁴⁰ Паўлюкевіч Арсень (1889 (паводле іншых зьвестак 1892)—1941) — беларускі палітычны дзяяч, лекар. Далучыўся да беларускага руху ў пачатку 1920 г. У лістападзе 1920 г. узначаліў адноўлены Слуцкі БНК, кіраўнік яго мэдычна-санітарнага аддзелу. Падчас збройнага чыну загадваў шпіталем паўстанцаў. Удзельнічаў у Праскай канфэрэнцыі ў верасьні 1921 г. У красавіку 1922 г. арыштоўваўся польскімі ўладамі. У 1920-х гг. жыў у Вільні. У сярэдзіне 1920-х гг. быў стваральнікам і кіраўніком шэрагу беларускіх палінафіліскіх арганізацыяў: Часовай беларускай рады, «Прасьветы», «Беларускай хаткі», Беларускага камітэту для справаў самакіраваньня, Беларускай нацыянальнай рады, Беларускай нацыянальнай партыі. У 1927 г. дапамагаў Барысу Кавэрду ў падрыхтоўцы замаху на савецкага пасла Пятра Войкава. У 2-й палове 1930-х гг. быў арыштаваны польскімі ўладамі за шпіянаж на карысьць СССР, у 1939 г. знаходзіўся ў Каргуз-Бярозе. Пасьля пачатку Другой усясьветнай вайны браў удзел у дзейнасьці польскай падпольнай вайсковай арганізацыі «Wilki» («Ваўкі»). У канцы 1940 г. арыштаваны немцамі, 4 красавіка 1941 г. накіраваны ў канцлягер Асьвенцым, дзе й загінуў 20 кастрычніка 1941 г.

¹⁴¹ Пракулевіч Уладзімер (1887—1938) — беларускі нацыянальны дзяяч, сябра БПСР, адзін з кіраўнікоў Слуцкага паўстаньня. З 1923 г. — дзяржаўны сакратар ураду БНР.

¹⁴² Русак Васіль (1896 — 1954) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, сябра БПСР. Актыўны ўдзельнік Слуцкага паўстаньня 1920 г. З 1923 г. — у Празе на вучобе, адзін з кіраўнікоў Замежнага бюро БПСР.

¹⁴³ Жаўрыд Павал (1889—1939) — беларускі палітычны дзяяч. Дэлегат I Усебеларускага зьезду. У канцы 1920 г. — камісар Слуцшыны, адзін з кіраўнікоў Слуцкага паўстаньня 1920 г. З 1921 г. працаваў у Віленскім БНК. З 1923 г. — у Менску.

¹⁴⁴ Мятла Пятро (1890—1936) — беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзяяч. У 1922—1927 гг. — дэпутат польскага сойму. Адзін са стваральнікаў і лідэраў Беларускай сялянска-работніцкай грамады (БСРГ). У 1927 г. арыштаваны і зьяволены. У 1930 г. датэрмінова вызвалены, выехаў у БССР, дзе быў рэпрэсаваны.

¹⁴⁵ Пашкевічы, браты. Такое напісаньне прозьвішча гэтых дзяячоў сустракаецца на працягу ўсяго «Кароткага нарысу...». Хутчэй за ўсё, маюцца на ўвазе браты Пашковічы:

Пашковіч Мікалай (1893—1938(?)) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, сябра ЦК БПСР.

Пашковіч Іван (1898—1938) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, сябра БПСР.

¹⁴⁶ Шыла Мікола (1888—1948) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, сябра ЦК БПСР. У беларускім руху з «нашаніўскай» пары. У 1917 г. быў адным зь лідэраў Беларускай цэнтральнай вайсковай рады. Дэлегат I Усебеларускага зьезду ў Менску. З 1918 г. сябра ЦК БПСР. Падчас польска-савецкай вайны 1920 г. удзельнічаў у антыпольскім падпольным руху. У 1920 г. быў інструктарам БНК Меншчыны на Слуцкі павет. З 1921 г. — у Вільні, уваходзіў у склад Віленскага БНК, рэдактар шэрагу віленскіх беларускіх газэтаў левага кірунку. Арыштоўваўся польскімі ўладамі. Пасьля Другой усясьветнай вайны эміграваў, з канца 1944 г. жыў у Заходняй Нямеччыне.

¹⁴⁷ Кушаль Францішак (1895—1968) — беларускі грамадзка-палітычны і вайсковы дзяяч. У 1919—1921 гг. уваходзіў у склад Беларускай вайсковай камісіі. З 1922 г. на службе ў польскім войску. Падчас Другой усясьветнай вайны ўдзельнічаў у стварэньні беларускіх вайсковых фармаваньняў. Пасьля вайны жыў у эміграцыі.

У правінцыйны камітэт у Менску ўвайшлі: 1) Багданаў, 2) Грыб, 3) Езавітаў, 4) Касьціцкі, 5) Крачэўскі, 6) Мамонька, 7) Міхалевіч, 8) Шыла, 9) Трафімаў, 10) Захарка, 11) Заяц.

У правінцыйны камітэт у Вільні ўвайшлі: 1) Цьвікевіч, 2) Краскоўскі¹⁴⁸, 3) А. Луцкевіч.

Праграмай беларускіх эсэраў было стварэньне Беларускай Народнай Рэспублікі ў этнаграфічных межах і ў шчыльным саюзе з Савецкай Расеяй. У гэтым кірунку эсэры праводзілі энэргічную кампанію. Аднак у той самай ступені, як інтэлігенцыя падпадала пад уплыў эсэраўскай ідэалёгіі, настолькі ж беларускі селянін надалей заставаўся абыякавым. Агітацыя, якая з прычыны акупацыі павінна была праводзіцца ў беларускім народзе асьцярожна, не трапляла на ўрадлівы грунт. Таму дзейнасьць беларускіх эсэраў праз абыякаваць і пасіўнасьць масаў мусіла абмежавацца набыцьцём уплываў сярод інтэлігенцыі і заснаваньнем мясцовых правінцыйных камітэтаў з мэтай пашырэння сьведомасьці ў народзе.

Гэта былі межы, за якія праца беларускіх эсэраў у той час ня выйшла.

Разьдзел XIV

Адступленьне немцаў зь Беларусі. IV Устаўная грамата (Рады Беларускіх Народных міністраў) ад 29.XI.1918 г. Уцёкі Рады міністраў у Вільню, Горадню і Прагу Чэскую. V Устаўная грамата ад 8.XII.1918 г.

У лістападзе 1918 г. пасля паразу на заходнім фронце ў Нямеччыне выбухнула рэвалюцыя. Акупацыйная нямецкая армія ў Беларусі, стварыўшы на расейскі ўзор уласны саветы, сьпешна вярталася на сваю радзіму. Вызваленыя немцамі тэрыторыі пачалі займаць бальшавікі.

Рада Беларускай Рэспублікі разам з Радай Народных міністраў прызнала гэты момант адпаведным для ўзяцця ўлады ў краі ў свае рукі. Ня маючы ніякіх сілаў для стрыманьня бальшавікоў, якія наступалі сьледам за адступаўшымі нямецкімі войскамі, яна выдала IV Устаўную грамату наступнага зместу:

Ад Рады Народных міністраў.

Рада Беларускай Народнай Рэспублікі, атрымаўшы свае паўнамоцтвы ад Беларускага Народу на Ёсебеларускім Зьездзе, у граматах з 9 і 25 марца 1918 году апавесьціла,

¹⁴⁸ Краскоўскі Іван (1880—1955) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, пэдагог. У 1918 г. уваходзіў у склад ураду Украінскай Народнай Рэспублікі. У 1920 г. — старшыня БНК у Вільні. З 1922 г. дырэктар Дзьвінскай беларускай гімназіі ў Латвіі. З 1925 г. у Менску. Арыштаваны і высланы. Пасьля вайны жыў у Чэхаславаччыне.

што ўся ўласць на Беларускай зямлі пераходзіць у рукі народу. Зямля, лясы і прыроднае багацьце краю былі аб'яўлены народнымменьем.

Усьлед за гэтым Рада прыступіла да будаваньня незалежнай Беларускай Дзяржавы на асновах, устаноўленых Устаўной Граматай з 25 марца г. г.

Нямецкая акупацыя прыпыніла гэту работу і зрабіла немагчымай перадачу ўласці ў рукі народу і разьвязку зямельнага пытаньня на справядлівых асновах.

Цяпер, калі Народ Нямецкі завёў новы лад на сваёй зямлі, і акупацыйныя войскі пакідаюць наш край, — настаў мамэнт, каб Народ Беларускі, сотні гадоў пакутаваўшы ў чужацкай няволі, стаўся поўным гаспадаром на сваёй вольнай і незалежнай зямлі. Беларускі Ўрад, зложаны з прадстаўнікоў усіх беларускіх сацыялістычных партыяў і ўпаўнамоцаны Радай Беларускай Народнай Рэспублікі, кліча Народ Беларускі выкарыстаць гэты асаблівы мамэнт — мамэнт зьніштажэньня старога ладу вольнымі народамі.

Няхай усе грамадзяне Беларусі гуртуюцца навакол Рады Беларускай Народнай Рэспублікі і Беларускага Ўраду і твораць на ўсёй Беларусі свае валасныя, павятовыя і мястовыя Беларускія Рады, каб арганізаваны народ запраўды мог узяць у свае рукі ўласць у сваёй старонцы.

Цьвёрда стоячы на грунце здабыткаў рэвалюцыі, Беларускі Ўрад усімі сіламі будзе паддзяержываць на нашай зямлі лад, кіруючыся да таго, каб згодна з законамі, выдаванымі правадаўчымі ўстановамі Беларускай Народнай Рэспублікі, глаўнае багацьце народу — лясныя абшары — перайшлі на ўласнасьць краю, каб тыя, хто сваёй працай на ральлі корміць увесь край, былі справядліва надзелены зямлёй, каб узмацавалася наша незалежная Беларуская Рэспубліка, і каб чужыя нам людзі ізноў не запанавалі над намі.

Беларускі Ўрад будзе рупіцца перш за ўсё аб тое, каб чым хутчэй сабраўся Ўстаноўчы Сойм Беларусі і каб чым хутчэй наш народ сам завёў на сваёй зямлі праўдзівую волю для ўсіх яе грамадзян.

Рада Народных міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі¹⁴⁹.

Значная частка Рады Рэспублікі разам з Радай міністраў падрыхтавалася да ўцёкаў у Вільню. Пасьля сыходу немцаў і заняцьця тэрыторыі Беларусі бальшавікамі Рада выдала таксама адозву да дэмакратыі ўсяго сьвету, пратэстуючы супраць бальшавіцкага ўварваньня.

З гэтай адозвай была высланая дэлегацыя ў Бэрлін, Парыж, Бэрн, Варшаву і ў Вільню, да Літоўскай Тарыбы.

Ад'яжджаючы ў Вільню, Беларуская Рада і Рада міністраў выдалі наступную V Устаўную Грамату:

Народзе Беларускі і ўсе народы Беларускай зямлі!

Слухай голасу тваіх прадстаўнікоў, што працуюць тваім іменем і дзеля твайго шчасьця. Шмат сотняў гадоў панавалі на Беларусі чужынцы, а працоўны народ наш гібеў у зьдзеку, няволі і цемнаце. Бесканечныя войны палівалі нашу старонку рэкамі крыві,

¹⁴⁹ Беларускі тэкст граматы падаецца згодна з выданьнем: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 1. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 308—309.

а звадкі між народамі і верамі ў самой Беларусі атручвалі дух народны, зьнішчалі ўсе здабыткі культуры і не давалі тварыцца новым. Аж зразумелі ўрэшце лепшыя сыны Беларусі, што прычына ўсіх няшчасцяў — гэта палітычны заняпад народу Беларускага, яго няволя і пакора, і прагалосілі яны на ўсю Беларусь, што павінен устаць Беларускі народ, скінуць пути няволі і з парабка гаспадаром зрабіцца на сваёй зямлі.

Разыйшоўся голас гэты па Беларусі і абудзіўся Народ. І на вялікі ўсенародны сход, які адбыўся ў сьнежны месяцы 1917 г. у Менску і называецца Ўсебеларускім Зьездам, прыслаў Народ Беларускі каля дзвёх тысяч чалавек сваіх лепшых прадстаўнікоў з усіх частак, усіх валасьцей, усіх закуткаў Беларускай Зямлі. Не збаяўшыся цёмных сілаў, што тады панавалі на Беларусі, перад наведзенымі кулямётамі і навіслымі штыкамі сказаў Зьезд волю Народу Беларускага аб яго будучыні. Народ Беларускі выракаецца сваіх няпрошаных апекуноў. Ён устанаўляе на сваёй зямлі Дэмакратычную Рэспубліку і хоча прамаўляць на сусьветным міравым кангрэсе вуснамі сваіх уласных прадстаўнікоў. Ён творыць войска для абароны свайго права і даручае ўладу ў Беларусі выбранай на зьездзе Радзе і яе Спаўняючаму Камітэту.

Паны камісары разагналі Ўсебеларускі Зьезд і шукалі спосабу знішчыць Раду Зьезду. Ды не ўдалося гэта ім. Пасьля іхняга ўцёку зь Менску ўлада перайшла да Спаўняючага Камітэту Рады Зьезду і той стварыў тады першае Міністэрства Беларускае — Народны Сакратарыят, а таксама пачаў тварыць беларускае Народнае войска.

Пасьля якоў няволі ізноў запанавалі на сваёй зямлі Беларускі Народ. Але нядоўгае было гэтае панаваньне. Цераз тры дні прыйшлі ў Менск войскі нямецкага імператара. Яны гвалтам адабралі ад Народнага Сакратарыяту ўладу і спынілі яго работу. Патамна мусіў пасьля таго зьбірацца Беларускі Ўрад, хаваючыся ад нямецкіх жандармаў, але ні на мінуту не забываўся ён аб вялікіх абавязках, на яго народам узложаных. 9 сакавіка 1918 г. Спаўняючы Камітэт Рады Зьезду выдаў Устаўную Грамату, якая тлумачыла тыя правы працоўнага народу, што выдаў Усебеларускі Зьезд. А 25 сакавіка ён, злучыўшыся з прадстаўнікамі Земстваў і Гарадоў і ўтварыўшы разам Раду Беларускай Народнай Рэспублікі, абвесьціў Беларусь незалежнай і вольнай Дзяржаваю, каб не дазволіць далей чужынцам камандаваць Беларускім Народам, разрываць яго на часткі, ды гандляваць Беларусью на сусьветным рынку. Так былі скінуты з Беларускага Народу апошнія пути няволі, якія ціснулі яго празь вякі.

Ішоў час, але не зьмяняўся ўціск нямецкага імператарскага Ўраду. З усяго краю надыходзілі да Рады Беларускай Народнай Рэспублікі скаргі і пратэсты проці гэтага ўціску, а Рада нічога не магла зрабіць, бо яшчэ не пасьпеў сабраць Беларускі Народ сілы свае і моцным плячом падперці сваю Раду. Ня маючы сілы, Рада Рэспублікі надзеялася хоць сваёю пакораю зьмякчыць цяжкае палажэньне Беларусі. Яна некалькі разоў звярталася да нямецкага ўраду, просячы, каб той прызнаў Беларускі Народ вольным і незалежным і даў яму можнасьць самому ўпраўляць сваёю зямлёю. Нямецкі ўрад кожны раз адказваў адмоўна.

Тым часам у Нямецчыне сталася рэвалюцыя, і нямецкае войска ня хоча больш аставацца ў нашай зямлі, зь якой гэтак несправядліва зрабіў яго даўнейшы імператарскі ўрад. Беларусь ізноў астаецца вольнаю і яе ўрад мае абвесьціць выбары да Беларускага Устаноўчага Сойму, які сваім голасам умацуе правы народу і ўстановіць дзяржаўны лад Беларусі. Але хоць шмат зьмяніла рэвалюцыя, ды не зьмяніла яна нешчаслівай долі Беларускай. Ня хочучь панаехаўшыя ў наш край чужынцы выпускаць са сваіх

рук лейцаў, у якіх трымалі дагэтуль Беларускі Народ. У Менску, у Кіеве разам з нашымі адступнікамі яны твораць фальшывыя ўрады і крычаць аб сваім праве на панаваньне над Беларускім Народам, аб тым, што Беларусь ніяк ня можа быць вольная, а павінна канечне ісьці зноў у ярмо. Пры гэтым яны не шкадуюць выдумак, каб ачарніць Раду Рэспублікі і словамі сваімі апаганіць яе працу¹⁵⁰. Уся мэта гэтых людзей пасварыць беларусаў між сабою, а пасья, абьясьціліўшы іх, аддаць у даўнейшую няволю, пад панаваньне новага цара і яго чыноўнікаў.

Рада Рэспублікі, аднак, верыць у сьветлы і здаровы розум народу Беларускага і ўсіх дэмакратычных народаў Беларусі, якія не дадуць сябе ашукаць хітрым ворагам Рэспублікі. Яна вядзе далей сваю працу, а для спаўненьня сваіх загадаў яна ўстанавіла новы склад Рады Беларускіх Народных міністраў, які павінен вывесці Беларусь на сьветлы лепшы шлях, абараніць праўдзівую яе незалежнасьць і даць працоўнаму малазямельнаму народу зямлю, а работнікам дагаднейшыя варункі працы і склікаць Устаноўчы Сойм Беларускай Народнай Рэспублікі.

Перад сьвітаньнем новага дня, які суліць нашай Бацькаўшчыне культурны росквіт і дзяржаўную незалежнасьць, павінны абудзіцца ўсе жывыя дэмакратычныя сілы Беларусі. Усе, хто хоча бачыць сваю многапакутную Бацькаўшчыну — Беларусь вольнай, багатай і шчаслівай, усе, хто хоча, каб працоўны народ Беларусі ня знаў больш зьдзеку над сабою і няволі, няхай усюды злучаюць свае сілы, ствараючы на мыйсцох Беларускія Рады, і зьвязваючы іх з Радаю Рэспублікі. Толькі ім, гэтым арганізацыям працоўнага Народу Беларусі, належыць цяпер, да сазыву Устаноўчага Сойму ўлада на мыйсцох, а ня Земству, не чыноўнікам, не ўсякім самазванцам і чужынцам. Толькі на іх павінен апірацца Беларускі Народны Ўрад у сваёй чыннасьці. Сам народ, абуджаны рэвалюцыяй, няхай бароніць сваю волю і незалежнасьць, права на сваю родную зямлю і мейсца на сьвеце сярод усіх Народаў.

Чувайце, грамадзяне Беларускай Народнай Рэспублікі! Надыходзе гадзіна апошняга суду над народамі. Няхай жа не пагасьне ў сэрцах вашых жывы агонь замілаваньня да волі і агульна грамадзянскага шчасьця.

Няхай жыве незалежная Беларускай Народная Рэспубліка!

Няхай жыве працоўны народ Беларусі і салідарнасьць вольных народаў!

Няхай растуць Беларускія сялянскія і работніцкія Рады па ўсёй Беларусі!

Менск, 8.XII.1918 г.

«Рада Беларускай Народнай Рэспублікі»¹⁵¹.

Мэтай гэтай адозвы, шмат у якіх месцах не адпаведнай праўдзе, павінна было быць пастаўленьне бальшавікоў перад зьдзейсьненым фактам увядзеньня ў Беларусі саветаў у выглядзе беларускіх сялянскіх і рабочых радаў.

¹⁵⁰ Тут галоўным чынам маюцца на ўвазе тья інтрыгі супраць прадстаўнікоў ураду БНР, у першую чаргу супраць Аляксандра Цьвікевіча, якія пачынаў весці ў той час у Кіеве Аляксандар Бахановіч. Трохі пазьней гэты дзяяч перабярэцца ў Адэсу і там паспрабуе незаконна абвясціць сябе «прэзыдэнтам Беларускай Рэспублікі».

¹⁵¹ Беларускі тэкст граматы падаецца згодна з выданьнем: *История Беларуси в документах и материалах* / Авт.-сост. И. Н. Кузнецов, В. Г. Мазец. Минск, 2000. С. 320—323.

Пасьля выданьня V Устаўной Граматы частка беларускага ўраду выехала ў Вільню, пра што было заяўлена публічна. Па меры пасоўваньня бальшавікоў на захад беларускі ўрад пераехаў зь Вільні ў Горадню і, нарэшце, у Прагу Чэскую¹⁵².

Ня могучы выконваць сваіх абавязкаў, беларускі ўрад намагаўся разгарнуць пэўную прапаганду за мяжой з мэтай зацікаўленьня заходнеэўрапейскай грамадзкай думкі беларускімі справамі.

Гэтыя намаганьні мелі за мэту прызнаньне вялікімі дзяржавамі правоў беларусаў на самастойнае дзяржаўнае жыцьцё. Луцкевіч у якасьці старшыні народных міністраў езьдзіў у Парыж і падаў мірнай канфэрэнцыі, якая тады адбывалася там, мэмарандум у беларускай справе.

Беларусы намагаліся разгарнуць агітацыю і ў іншых эўрапейскіх сталіцах, абапіраючыся галоўным чынам на Бэрлін, ня маючы, аднак, ні адпаведных сувязяў на міжнародным узроўні, ні сродкаў на прапаганду. Таму яны і не маглі разьвіць вельмі энэргічнай кампаніі.

Акрамя гэтага, ад імя Беларусі часта выступалі расейскія элемэнтны, што толькі шкодзіла беларускай кампаніі.

Разьдзел XV

Заняцьце Менску бальшавікамі. Пазыцыя беларускіх эсэраў. Абвяшчэньне Савецкай Беларусі. Урад Жылуновіча. Далейшае прасоўваньне савецкай арміі на захад. Арганізацыя камуністычнага ладу на Беларусі. Маніфэст ад 2.1.1919 г. Аб'яднаньне Беларускай і Літоўскай рэспублік. Савецкая зямельная рэформа

9.XII.1918 г. бальшавікі занялі Менск.

Першым крокам камісараў было абвяшчэньне аб адхіленьні ад улады беларускага ўраду памешчыкаў — Беларускай Рады. Сябры беларускага ўраду, а таксама Рады Рэспублікі, былі абвешчаныя ворагамі рэвалюцыі, пастаўленыя па-за законам і падлягалі выдачы ў рукі савецкіх уладаў. Акрамя таго, бальшавікі ўсюды пачалі ствараць органы савецкай улады.

Лявіца Рады Рэспублікі і ўраду Луцкевіча, а таксама беларускія эсэры ня выехалі зь Менску.

¹⁵² У Горадню ўрад БНР перабраўся ў канцы сьнежня 1918 г. і знаходзіўся там да сакавіка 1919 г. Пасьля ён на кароткі час вярнуўся ў Менск, дзе ў сьнежні 1919 г. раскалоўся з утварэньнем Беларускай Найвышэйшай Рады. Пасьля гэтага старшыня ўраду БНР В. Ластоўскі выехаў на нейкі час у Рыгу, адкуль пераехаў у Коўна. Толькі ў 1923 г. ўрад БНР афіцыйна пераехаў у Прагу.

Некаторыя сябры Рады і ўраду былі дэманстрацыйна арыштаваныя, але ўжо назаўтра выпушчаныя на волю. Да іх належалі: Серада (былы старшыня Ўсебеларускага зьезду і былы старшыня Народнага сакратарыяту), Мамонька, Бадунова, Вацлаў Іваноўскі (міністар асьветы ў кабінэце Луцкевіча) і Трэпка.

12.XII. (па старым стылі) 1918 г. у Смаленску была ўрачыста абвешчаная Савецкая Сацыялістычная Беларуская Рэспубліка¹⁵³. Быў сфармаваны ўрад, праўда, толькі часовы, які пратрымаўся ўсяго да 27.II.1919 г., у наступным складзе:

- 1) Жылуновіч — старшыня народных камісараў,
- 2) Чарвякоў — камісар асьветы,
- 3) Дыла — камісар працы,
- 4) Чарнушэвіч¹⁵⁴ — камісар сацыяльнага забесьпячэньня,
- 5) Фальскі¹⁵⁵ — камісар замежных справаў,
- 6) Шантыр Фабіян — камісар нацыянальных справаў,
- 7) Пузыроў¹⁵⁶ — камісар аховы здароўя,
- 8) Квачанюк¹⁵⁷ — камісар юстыцыі.

Вышэйзгаданыя сябры ўраду былі камуністамі-беларусамі. Акрамя іх ва ўрад уваходзілі наступныя расейскія камуністы:

- 9) Мясьнікоў — камісар вайсковых справаў,
- 10) Рэйнгольд¹⁵⁸ — камісар фінансаў,
- 11) Новіч Коля¹⁵⁹ — камісар харчовага забесьпячэньня,

¹⁵³ Тут у тэксьце відавочная памылка. Рашэньне аб стварэньні Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь было прынятае 31 сьнежня 1918 г., а адпаведны маніфэст быў выдадзены 1 студзеня 1919 г. Увогуле карыстаньне старым стылем у дачыньні да канца 1918 — пачатку 1919 гг., як гэта робіць у гэтым выпадку аўтар «Кароткага нарысу...», неапраўдана — да гэтага часу дзеяньне юліянскага календара на тэрыторыі Расеі было ўжо адменена бальшавікамі.

¹⁵⁴ Чарнушэвіч Зьміцер (1882—1938) — беларускі палітычны і дзяржаўны дзяяч. У 1917—1918 гг. дзейнічаў на Случчыне, пасля ў Маскве, працаваў памочнікам загадчыка Белнацкаму. У студзені 1919 г. стаў камісарам сацыяльнага забесьпячэньня ССРБ, пасля — Літбел.

¹⁵⁵ Фальскі Усевалад (1886—?) — беларускі палітычны і культурны дзяяч. Адзін са стваральнікаў беларускага прафэсійнага тэатру. Сябра Беларускай сацыяльна-дэмакратычнай рабочай партыі. У Часовым рабоча-сялянскім урадзе ССРБ быў камісарам замежных справаў. Пасьля некалькі разоў арыштоўваўся бальшавіцкімі ўладамі, апошні раз у верасьні 1921 г., калі быў прысуджаны да расстрэлу, замененага на 5 гадоў турмы.

¹⁵⁶ Пузыроў Ларывон (1894—?) — беларускі палітычны і дзяржаўны дзяяч. У кастрычніку 1917 г. стаў старшынём Савету рабочых і салдацкіх дэпутатаў г. Вейлікі. У студзені 1919 г. узначаліў камісарыят аховы здароўя ССРБ, зь лютага — Літбелу.

¹⁵⁷ Квачанюк Аляксандар — беларускі палітычны дзяяч, у сьнежні 1918 г. знаходзіўся ў распараджэньні менскай беларускай сэкцыі РКП(б). У студзені 1919 г. стаў камісарам юстыцыі Часовага сялянска-рабочага ўраду ССРБ. У лютым 1919 г. камандзіраваны ЦБ КП(б)Б для пастаноўкі савецкай і партыйнай працы ў Рэчыцкі павет. Далейшы лёс невядомы.

¹⁵⁸ Рэйнгольд Ісак (1897—1936) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч. У 1917—1919 гг. быў народным камісарам фінансаў Заходняй вобласці і фронту, ССРБ, Літбел.

¹⁵⁹ Так у тэксьце. На самай справе камісарам харчаваньня ў першым урадзе ССРБ быў Калмановіч (Кальмановіч) Майсей (1882—1937).

- 12) Пікель¹⁶⁰ — камісар народнай гаспадаркі,
- 13) Андрэеў¹⁶¹ — камісар сельскай гаспадаркі,
- 14) Іванцоў¹⁶² — камісар унутраных справаў,
- 15) Савіцкі¹⁶³ — камісар камунікацыяў,
- 16) Разэнталь¹⁶⁴ — камісар поштаў і тэлеграфаваньняў,
- 17) Яркін¹⁶⁵ — камісар надзвычайкі,
- 18) Берсан — камісар дзяржаўнага кантролю,
- 19) Найдзянкоў¹⁶⁶ — камісар у справах бежанцаў.

Дзякуючы такому падзелу функцыяў беларусы ў гэтым урадзе былі ў меншасці. Галоўнай асобай тут быў Мясьнікоў, камісар вайсковых справаў. Кіраваньне краем зьменена паводле маскоўскага ўзору, і ўся дзяржаўная незалежнасьць Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі была толькі фікцыяй.

Дзякуючы займаньню бальшавікамі тэрыторыяў, якія пакідалі немцы, хутка значная частка этнаграфічна беларускага абшару апынулася пад уладай Саветаў. З гэтых тэрыторыяў толькі частка складала т. зв. Беларускаю Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку, а менавіта: з 189 500 км² этнаграфічных беларускіх земляў урад Савецкай Беларусі меў пад сваёй уладай толькі 52 304 км² з 1 569 647 грамадзянамі.

Урад Жылуновіча выдаў 2.1.1919 г.¹⁶⁷ маніфэст, у якім паведаміў пра ўступленьне Беларусі ў фэдэрацыю вольных народаў Расеі, Латвіі, Літвы і Украіны.

¹⁶⁰ Пікель Рычард (1896—1936) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч, у 1917—1919 гг. старшыня Савету народнай гаспадаркі Заходняй камуны і ССРБ. У красавіку 1919 г. рэдагаваў газету «Звезда».

¹⁶¹ Андрэеў Аляксандар (1892—1938) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч. У 1918 г. — загадчык земаддзелу Аблвыканкамзаху. У студзені 1919 г. — камісар земляробства ў Часовым рабоча-сялянскім урадзе Беларусі.

¹⁶² Так у тэксьце. На самай справе маецца на ўвазе Іваноў Сямён (1880—1955) — савецкі дзяржаўны і гаспадарчы дзяяч. Зь лістапада 1917 па сьнежань 1918 г. — старшыня Смаленскага губвыканкаму, адначасова ўзначальваў губкам РКП(б). У студзені 1919 г. ўзначальваў Камісарыят унутраных справаў Часовага рабоча-сялянскага ўраду Беларусі. Зь лютага па чэрвень 1919 г. быў намесьнікам старшыні ЦВК Літбел.

¹⁶³ Савіцкі Іван (1887—?) — савецкі дзяржаўны і гаспадарчы дзяяч. Насуперак цьверджаньням аўтараў «Кароткага нарысу...», ён беларускае паходжаньне, відаць, меў, бо нарадзіўся ў в. Козіна Быценскай воласьці Слонімскага павету Гарадзенскай губэрні ў сялянскай сям'і. У 1918—1920 гг. пачаргова быў камісарам шляхоў зносін Заходняй вобласьці, ССРБ, Літбел, Заходняга фронту.

¹⁶⁴ Разэнталь Карл (1890—1983) — савецкі палітычны дзяяч, у 1917—1918 гг. — старшыня Слуцкага савету рабочых і салдацкіх дэпутатаў. У студзені—жніўні 1919 г. ўзначальваў Камісарыяты поштаў і тэлеграфаваньняў ССРБ і Літбел.

¹⁶⁵ Яркін Віктар (1889—1937) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч. Дэлегат I зьезду КП(б)Б, сябра ЦБ. Са студзеня 1919 г. — старшыня Надзвычайнай камісіі ССРБ. З сакавіка 1919 г. — старшыня Менскага гарадскога савету рабочых і чырвонаармейскіх дэпутатаў.

¹⁶⁶ Найдзянкоў Рыгор (1889—1919) — савецкі дзяржаўны і партыйны дзяяч. У 1918—1919 гг. старшыня Камісіі ў справах палонных і бежанцаў Заходняй вобласьці і ССРБ. Арыштаваны 23 траўня 1919 г. за падман партыі і злоўжываньне паўнамоцтвамі. Расстраляны.

¹⁶⁷ На самай справе маніфэст быў выдадзены 1 студзеня 1919 г.

У гэтым маніфэсьце, сярод іншага, паведамлялася:

...Паміж працоўнымі народамі Расеі, Літвы, Украіны і Латвіі ад сягоньняшняга дня становіцца і вы вольнымі і поўнапраўнымі гаспадарамі вольнай незалежнай Беларускай Сацыялістычнай Рэспублікі! Ад сёньняга дня Беларусь — Савецкая Рэспубліка — становіцца Рэспублікай працоўнага народу рабочых, сялянскае бядноты і чырвонаармейцаў Беларусі!¹⁶⁸

Акрамя гэтага, маніфэст заклікаў да барацьбы з палякамі як ворагамі рэвалюцыі і беларускага народу, а таксама абвешчаў незаконнымі Беларускаю Радую і створаны ёю ўрад.

Пасоўваючыся на захад, бальшавіцкія войскі ноччу з 5 на 6 студзеня 1919 г. занялі Вільню, затым Лідую і накіраваліся на Горадню.

Пасьля заняцьця Вільні бальшавікі стварылі Літоўскую Савецкую Рэспубліку на чале зь Міцкевічам-Капсукасам¹⁶⁹.

Пасьля абвешчэньня пастановы аб незалежнасьці Беларусі быў зьліквідаваны створаны ў Маскве ў 1917 г. пасля I Усебеларускага зьезду ў Менску т. зв. Беларускі нацыянальны камісарыят¹⁷⁰. Замест яго быў створаны Беларускі пададзел нацыянальных меншасьцяў пры Камісарыяце народнай асьветы ў Маскве. Гэты пададзел займаўся амаль выключна рээвакуацыяй беларускіх школаў.

Пасьля ўтварэньня Літоўскай Рэспублікі пачаліся перамовы з мэтай аб'яднаньня дзвюх рэспублік.

27 лютага 1919 г. Літоўская і Беларуска Савецкія Рэспублікі канчаткова аб'ядналіся, прычым да РСФСР была далучаная ўсходняя частка былой Беларускай Рэспублікі, а менавіта Віцебская, Магілёўская губэрні і г. д.

Новая адзінка, сфэдэраваная з Савецкай Расеяй, мела назву «Сацыялістычная Рэспубліка Саветаў Літвы і Беларусі» (скарочана Літбелрэспубліка). Пэрыяд яе існаваньня працягваўся да 19 красавіка 1919 г., г. зн. да заняцьця Вільні польскімі войскамі, і называўся Літбеларускай эрай.

На працягу гэтага даволі кароткага пэрыяду часу камуністы ўзяліся за арганізацыю ў Беларусі бальшавіцкай улады.

Былі ўтвораныя валасныя саветы, укаранялася нянавісьць паміж сялянамі і «панамі». Праз прыпамінаньне ранейшых крыўдаў у сялянскіх

¹⁶⁸ Беларускі тэкст цытаты з маніфэсту даецца паводле выданьня: 1 января 1919 года: Временное рабоче-крестьянское советское правительство Белоруссии: документы и материалы / Сост. В. Д. Селеменев (рук.) и др.; науч. ред. М. Ф. Шумейко, Минск, 2005. С. 14.

¹⁶⁹ Міцкевіч (Міцкявічус)-Капсукас Вінцас (Вінцэнт) (1880—1935) — адзін з арганізатараў Камуністычнай партыі Літвы, дзяяч міжнароднага камуністычнага руху. У лютым 1919 г. быў абраны старшынём СНК Літоўска-Беларускай ССР. З канца 1921 г. на партыйнай працы ў Маскве, быў адным з кіраўнікоў Камінтэрну.

¹⁷⁰ Насамрэч Беларускі нацыянальны камісарыят (Белнацкам) быў створаны ў Петраградзе дэкрэтам СНК РСФСР 31 студзеня 1918 г. З сакавіка 1918 г. працаваў у Маскве на правах аддзелу наркамату ў справах нацыянальнасьцяў пры ўрадзе РСФСР. Меў аддзяленьні ў Петраградзе, Смаленску, Віцебску, Саратаве. Зьліквідаваны ў 1919 г.

масах узбуджалася жаданьне помсты і адплаты. Пад уплывам умелай агітацыі, якая змагла выкарыстаць зямельны голад сярод сялянства і яго галечу, запалалі панскія двары, палілася панская кроў, пайшлі з дымам стагодзьдзямі зьбіраныя помнікі польскай культуры і мастацтва.

Польскія памешчыкі мусілі ўцякаць у Польшчу, бо бальшавікі загадвалі ўсіх буйных землеўладальнікаў забіваць разам зь сем'ямі. Гэта рабілася для таго, каб не было нашчадкаў, якія ў выпадку нейкіх зьменаў маглі б успомніць пра захопленую зямлю.

Бальшавікі выдалі дэкрэт, згодна зь якім землі «паноў» былі нацыяналізаваныя, кіраваньне ж імі аддадзена мясцовым валасным і фальваркавым «саветам». Было інвэнтарызавана ўсё, што не было спалена ці разрабавана.

Бальшавікі не праводзілі падзелу зямлі паміж сялянамі, як таго сяляне хацелі. У прынятых на карысьць дзяржавы зямельных маэнтках ствараліся т. зв. камуністычныя ячэйкі, у якія ўцягваліся фальваркавыя парабкі. Задачай «ячэек» была супольная праца на вызначанай ім зямлі і супольнае спажываньне ўраджаю зь яе.

Сяляне не былі задаволеныя такой арганізацыяй. Кожны зь іх жадаў мець хоць бы кавалак зямлі для сябе. Адначасова з гэтым атрады чырвонагвардзейцаў усё часцей наведвалі вёскі і засьценкі, рэквізуючы збожжа, сена, хлеб, мяса, коней, вазы, дамацканае палатно і г. д.

Штодзённая рэчаіснасьць не спаўняла мараў. Падзел зямлі, які быў найбольшай спакусай для сялянства і асновай, на якую з самага пачатку абпёрся беларускі рух, не надыходзіў. Усё гэта ў сукупнасьці пачало ацьверажаць дагэтуль спачувальнае бальшавікам сялянства.

Разьдзел XVI

Заняцьце Вільні і Менску польскімі войскамі. Адозва Галоўнакамандуючага польскага войска. Надзеі і настроі беларусаў. Галасы беларускай прэсы. Прывітаньне Начальніка Пілсудзкага ў Менску. Зьмена настрояў сярод беларусаў. Кіраваньне генэральнага камісара. Падаўленьне беларускага руху польскімі ўладамі. Асьветная палітыка на Белай Русі

Паход бальшавікоў на Захад сьледам за адыходзячымі нямецкімі войскамі атрымаў, аднак, супраціў з боку польскага войска. Супраціў гэты ўсё больш узмацняўся. Нарэшце 19 красавіка 1919 г. польскія войскі раптоўным і глыбокім выпадам занялі і здолелі ўтрымаць Вільню.

22.IV.1919 г. была абнародаваная наступная адозва Галоўнакамандуючага:

Ваш край ужо стоколькідзясят гадоў ня ведае свабоды, гнябёны варожым гвалтам расейскім, нямецкім, бальшавіцкім, — гвалтам, каторы, не пытаючыся насяленьня, накідаў чужацкія прымернікі паступкаў, зьвязываючы волю, часта ламаючы жыццё. Гэтакая безупынная няволя, добра вядомая і мне самому, як радзіўшамуся на гэтай нешчаслівай зямельцы, павінна быць урэшце спынена, і на гэтай быццам забытай праз Бога старонцы павінны запанаваць свабода ды правы свабоднай, нічым не зьвязанай гутаркі аб жаданьнях і патрэбах.

Польскае войска, каторае я з сабой прывёў, каб выкінуць гаспадараваньне гвалту і сілы, каб спыніць кіраваньне краем проціў волі жыхароў, гэтае войска нясе ўсім Вам свабоду.

Хачу Вам даць магчымасьць разьвязаць унутраныя нацыянальныя і рэлігійныя справы гэтак, як самі захочаце, без якога-небудзь гвалту або націску з боку Польшчы. Дзеля гэтага, нягледзячы на тое, што на Вашай зямлі грымяць яшчэ гарматы ды льецца кроў, — ня ўводжу Ваенны загад, але цывільны, у каторы паклічу мясцовых людзей, сыноў гэтае зямлі.

Мэты гэтага Цывільнага Ўраду вось якія:

1. Дапамагчы жыхарам гутарыць аб сваім лёсе і сваіх патрэбах праз свабодна выбраных прадстаўнікоў. Выбары гэтыя будуць зроблены на аснове роўнага, тайнага, агульнага, простага, бяз розьніцы полу, галасаваньня.

2. Памагчы каму трэба жыўнасьцю, памагчы ў працы вытвараючай, абясьпечыць лад і супакой.

3. Заапекавацца ўсімі, бяз розьніцы веры і нацыянальнасьці.

На чале ўраду я паставіў Юра Асмалоўскага¹⁷¹, да каторага проста, або празь людзей ім назначаных, зьвяртайцеся адкрыта і шчыра ў кожнай патрэбе і ў справах, каторыя ляжаць Вам на сэрцы і цікавяць Вас.

/—/ Я. Пілсудзкі

Вільня, 22 красавіка 1919 г.¹⁷²

На беларускія эсэраўскія колы гэтая адозва не зрабіла ўражаньня. У колах жа, спрыяльных Польшчы, яна абудзіла вялікія надзеі. Былі спадзяваньні на канчатковае вырашэньне палітычнага лёсу Беларусі ў шчыльным саюзе з Польшчай.

Акрамя адозвы Начальніка Пілсудзкага таксама зьявіліся адозвы генэрала Рыдза-Сьміглага¹⁷³ ад 21.IV.1919 г. на чатырох мовах, камандуючага фронтам ген. Шаптыцкага¹⁷⁴ на беларускай і польскай мовах, вайсковыя загады і г. д.

¹⁷¹ Асмалоўскі (Osmałowski) Ежы Марцін (1874 — перад 1954) — польскі палітык, у 1919—1920 гг. генэральны камісар усходніх земляў.

¹⁷² Беларускі тэкст адозвы падаецца згодна з наступнай публікацыяй: Да насяленьня В. Кн. Беларуска-Літоўскага // Звон. 1919. 25 жніўня. № 1. С. 1—2.

¹⁷³ Рыдз-Сьміглы (Rydz-Śmigły) Эдвард (1886—1941) — польскі вайсковы і палітычны дзяяч. У 1917 г. узначалваў Польскую вайсковую арганізацыю, у 1918 г. вайсковы міністар. У 1920 г. камандзір 2 арміі і Паўднёвага фронту. У 1935—1939 гг. фактычны дыктатар Польшчы.

¹⁷⁴ Шаптыцкі (Szeptycki) Станіслаў Марыя (1867—1946) — польскі генэрал, у 1920 г. камандзір 1 і 4 арміі, а таксама Літоўска-Беларускага фронту.

Адозва генэрала Рыдза-Сьміглага, сярод іншага, казала:

...Польскае войска ўвайшло ў Літву і ў Беларусь з мэтай вызваленьня ўсяго насельніцтва гэтага краю з чужынскай няволі. Інтэрвэнцыя польскіх узброеных сілаў не перадвызначае палітычнага вырашэньня пытання беларуска-літоўскіх земляў. Мы далёкія ад усялякіх захопніцкіх намераў і гвалтоўнага навязваньня мясцоваму насельніцтву тых або іншых формаў дзяржаўнага палітычнага жыцьця. Будучыню гэтага краю вырашыць нічым не абмежаваная воля насельніцтва на аснове самавызначэньня.

У Загадзе № 2 сьцьвярджалася, што:

...на абшарах, занятых польскімі войскамі, афіцыйнай мовай зьяўляецца польская мова. Урадавыя распараджэньні будуць выдавацца на польскай мове з адначасовым іх перакладам на беларускую мову. Насельніцтва падчас сваіх адносінаў з уладамі можа карыстацца разам з польскай і беларускай мовай.

На ўсходніх землях, якія адбіраліся ў бальшавікоў, была створаная Цывільная ўправа ўсходніх земляў на чале з п. Асмалоўскім. Мэты гэтай установы вызначаліся наступным чынам:

1. Палягчэньне насельніцтву выказваньня наконт свайго лёсу і патрэбаў праз свабодна выбраных прадстаўнікоў. Выбары гэтыя адбудуцца на падставе роўнага, тайнага, усеагульнага, непасрэднага і бяз розьніцы полу галасаваньня.

2. Прадастаўленьне тым, хто мае ў гэтым патрэбу, дапамогі ў здабыцці харчаваньня, падтрымка вытворчай працы, забесьпячэньне парадку і спакою.

3. Ахоп апекай усіх, ня робячы розьніцы паводле прыкметы веравызнаньня ці нацыянальнасьці.

Надзеі беларусаў узрасьлі пасля заняцьця палякамі Менску 8 жніўня 1919 г. Ахоплене энтузіязмам пасля адозвы Начальніка Пілсудзкага насельніцтва ў сваёй большасьці схільнае было лічыць заняцьце краю польскімі войскамі хутчэй як канчатковае і незваротнае ўключэньне ў Польшчу.

Адлюстраваньнем настрояў насельніцтва могуць служыць выняткі з артыкулаў беларускай прэсы.

«Звон»¹⁷⁵ ад 25.VIII. 1919 пісаў:

Зьвяртаемса да польскай дэмакратыі з гэтакімі словамі: колісь, за часоў быўшага Вялікага Княства Беларуска-Літоўскага, нашы продкі памаглі вашым продкам збавіцца ад нямецкай крыжацкай навалы; колісь супольна мы бараніліся ад нашых ворагаў і былі дужыя і культурныя, але калі Польшча перастала паважаць нашы дзяржаўныя і культурна-нацыянальныя патрэбы, то гэта прывяло да згубы і даўгалетняга палону і нас і вас¹⁷⁶.

¹⁷⁵ «Звон» — штодзённая беларуская палітычна-эканамічная і літаратурная газета, якая выдавалася са жніўня да кастрычніка 1919 г. у Менску. Рэдактарам газеты была Ядвіга Луцэвіч.

¹⁷⁶ Беларускі тэкст цытаты падаецца згодна з: Нашае заданьне // Звон. 1919. 25 жніўня. № 1. С. 1.

У «Звоне» ад 27.VIII.1919 г. мы знаходзім наступныя разважаньні:

Польшча павінна дапамагчы Беларусі. Павінна пасунуць свае войскі яшчэ далей на ўсход і адабраць ад бальшавікоў усходнюю Беларусь і злучыць яе ў адно цэлае. Беларусь мае права спадзявацца, што Польшча не забыла свайго даўнейшага саюзніка і кампана. Стары друг лепш новых двух... Няўжо ж дзеля таго, што Беларусь так заняпала і абяднела і не бяз гістарычнай віны з боку Польшчы, дык яна ня мае права на братэрскую помач ад свайго вінавайцы ў гэты рашучы і адпаведны момант? Не, разам мы заняпалі, разам нам трэба і вясці сваё абдуваньне. Трэба рабіць да канца¹⁷⁷.

На 18 верасня 1919 г. быў аб'яўлены прыезд Начальніка Пілсудзкага ў Менск. «Звон» ад 17.IX.1919 г. пісаў:

Гэтымі днямі прыяжджае да Менску Начальнік Польскай Дзяржавы Язэп Пілсудзкі. Гэта дзякуючы яму наш змучаны, абяздолены край збаўляецца ад крывавага панаваньня над намі маскоўцаў. Гэта ён зьвяртаўся да насяленьня Беларусі з адозваю, у каторай абвяшчаў, што нясе нам волю і збаўленьне ад векавой крыўды і няволі. Прывет табе, Начальніку Польскай Дзяржавы, на тваей роднай зямельцы — Беларусі¹⁷⁸.

Дэлегацыя Беларускага нацыянальнага камітэту, які арганізаваўся ў Менску, у якую згадзіліся ўвайсьці нават беларускія эсэры, вітала Начальніка Пілсудзкага ў залі Шляхецкага клюбу. Прадстаўнік Камітэту¹⁷⁹ сказаў:

Вітаю цябе, Начальніку, ад імені нашых беларускіх дэлегацыяў, прадстаўляючых тут така беларускае насяленьне. Выслаўляю гарачую падзяку за звальненьне Менску і Меншчыны ад новага цяжкага нападу маскоўскага імперыялізму, каторы на гэты раз прыбраўся ў бальшавіцкую вопратку.

Але плачуць яшчэ маткі ў Віцебску, стогнуць людзі ў Магілёве, маўчыць, бо забаронены, голас абімшэлых званіц Смаленска.

Верым і спадзяемся, што разам з вольным Менскам, Вільняй і Горадняй вольнымі і шчаслівымі будуць нашыя адвечныя астрогі на рубяжах Масквы — Віцебск і Магілёў, і стары Смаленск.

Гэтага мы спадзяемся, у гэта мы верым — а гэтымі верай і надзеяй абдараваў нас братні народ, каторага слаўнаму прадстаўніку гатовы мы сказаць на Меншчыне ня толькі нашае сягоньнешняе «дзякуй», але і заўсёды: «Здароў будзь, прыходзь да нас, госьцю мілы, суседзе дарагі»¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Беларускі тэкст цытаты падаецца згодна з: Трэба рабіць да канца // Звон. 1919. 27 жніўня. № 2. С. 1.

¹⁷⁸ Беларускі тэкст цытаты падаецца згодна з: Прыезд у Менск Начальніка Польскай Дзяржавы // Звон. 1919. 17 верасня. № 11. С. 1.

¹⁷⁹ Ад імя Часовага Беларускага нацыянальнага камітэту Ю. Пілсудзкага ў Менску вітаў Аляксандар Прушынскі (Алесь Гарун).

¹⁸⁰ Беларускі тэкст прамовы А. Прушынскага падаецца паводле публікацыі ў газэце «Звон» ад 1 кастрычніка 1919 г., № 17, с. 3.

З гэтай прамовы і з прыведзеных галасоў прэсы відаць, якія шырокія пляны строілі беларусы, якія надзеі віравалі ў беларускім грамадстве. Пакуль у ім бралі верх палянафільскія настроі. Гэта, аднак, не пратрывала доўга.

Адносіны паміж мясцовым насельніцтвам і польскімі ўладамі паступова пачалі псавацца. На гэта паўплываў шэраг прычынаў, аднак найгалоўнейшай была бяздарнасьць нашых уладаў. Іх паводзіны, прыдатныя толькі для акупаванага краю, непрыманьне пад увагу настрояў і інтарэсаў беларускага насельніцтва, адсутнасьць рашучай і пасьяждоўнай нацыянальнай палітыкі і г. д. не маглі прынесці пазытыўнага выніку.

Кіраваньне генэральнага камісара Асмалоўскага не атрымала сымпатыяў беларусаў. Перш за ўсё, амаль усе пасады занялі мясцовыя памешчыкі-палякі, якія часта злоўжывалі сваёй уладай і выкарыстоўвалі яе для расправы над сялянамі за зьнішчэньне сваёй маёмасьці падчас бальшавіцкай акупацыі. Такім чынам, сваімі паводзінамі яны часта дыскрэдытавалі польскую адміністрацыю.

На пасады павятовых камісараў (старостаў) прызначаліся пераважна мясцовыя памешчыкі. Яны выконвалі свае абавязкі з уласных маэнткаў, часта далёка ад сядзібы павятовай улады.

Войтамі ў гмінах прызначаліся толькі палякі і каталікі, часьцяком вельмі непапулярныя сярод насельніцтва.

У выніку савецкай зямельнай рэформы сяляне часта валодалі «панскай» зямлёй, цяпер жа мусілі яе — часта засеяную — пакідаць празь вяртаньне законных уладальнікаў.

Войтаўскае самавольства таксама раздражняла мясцовае насельніцтва. Лёгка зразуменьце расчараваньне беларусаў, калі ўлічыць, што яны віталі ўваходзячыя польскія войскі як вызваліцеляў, але памыліліся ў сваіх спадзяваньнях.

Акрамя ўсяго гэтага, сялянам вельмі далася ў знакі падводная павіннасьць. Акрамя вазоў на вайсковыя мэты, якія рэквізавалі паасобныя атрады, кожны войт у гміне патрабаваў некалькі дармовых вазоў штодзень — на т. зв. стойкі, для карыстаньня паліцыі, жандармэрыі і г. д. Насельніцтва было даведзенае да галечы вайною і неаднаразовымі расейскімі і нямецкімі рэквізыцыямі. І сяляне, і коні былі патрэбныя для палявых работ, і без таго запозьненых. Лёгка сабе ўявіць горыч, якую адчувалі прызначаныя «на падводы», асабліва калі аказвалася, што яны былі лішнімі.

Беларусы праглі моцнай улады. Аднак легкадумства, самавольства, частыя злоўжываньні і нецярпімасць чыноўнікаў, няздольных да зразуменьня інтарэсаў мясцовага насельніцтва, відавочна супярэчылі адозьве Галоўнакамандуючага, раздражнялі і выклікалі непрыязь да палякаў, якіх спачатку лічылі братамі і збаўцамі.

Польскае кіраваньне стала непапулярным ня толькі сярод народных масаў. Беларускаю інтэлігенцыю злавала падаўленьне адміністрацыйнымі ўладамі нацыянальнага духу, які толькі адраджаўся. Чапляліся з пастаяннымі правамеркамі і судамі да штодзённай беларускай газеты «Беларусь»¹⁸¹, у Мен-

¹⁸¹ «Беларусь» — штодзённая беларуская палітычна-эканамічная і літаратурная газета, якая выдавалася з кастрычніка 1919 да ліпеня 1920 гг. у Менску. Пераемніца газеты «Звон». Рэдактарамі газеты пачаргова былі Ядвіга Луцэвіч, Язэп Лёсік, Кузьма Цярэшчанка.

ску не былі дазволеныя пастаноўкі п'есаў беларускіх пісьменьнікаў Янкі Купалы і Каганца і г. д.

Раскіданыя па Беларусі асяродкі Стражы крэсовай¹⁸² і Камітэту абароны крэсаў¹⁸³ праводзілі залішне адкрытую прапаганду за далучэньне Беларусі да Польшчы. Занадта сьпешная і жорсткая рэвіндыкацыя каталіцкіх або нямецкіх касьцёлаў¹⁸⁴, якія часам больш за сто гадоў былі цэрквамі, выклікала раздражненьне і непрыязнасьць сярод праваслаўнай большасьці беларусаў.

Польская палітыка ў адносінах да насельніцтва на толькі што занятых тэрыторыях не была пасьлядоўнай і сплянаванай. З аднаго боку, заглушаліся праявы нацыянальнай сьвядомасьці, з другога ж — пасья сустрэчы Паўла Алексюка і праф. Іваноўскага з маршалам Пілсудзкім¹⁸⁵ — дазволена стварэньне спачатку ў Вільні, а пасья ў Менску Беларускай вайскавай камісіі, мэтай якой павінна было стаць фармаваньне беларускага нацыянальнага войска пад польскім камандаваньнем для барацьбы з бальшавікамі.

Польскія ўлады намагаліся разьвіваць адукацыю. Беларускае школьнае рада¹⁸⁶, створаная беларускімі дзеячамі, арганізавала дзьве прыватныя гімназіі ў Вільні і Менску, а таксама некалькі дзясяткаў звычайных школаў. Аднак і ў галіне школьнай палітыкі не было пасьлядоўнасьці. У школах Менскай акругі польскія ўлады на працягу некалькіх месяцаў тры разы зьмянялі мову выкладаньня. Спачатку дазволілі навучаць па-беларуску, потым загадалі па-расейску, і нарэшце — па-польску.

Адозва Галоўнакамандуючага ад 22 красавіка 1919 г., якая абвясьціла, што польскае войска прынесла Беларусі волю, а пасья заняцьце Менску абудзілі вялікія надзеі на братнюю дапамогу Польшчы. Усе радаваліся вызваленьню з-пад бальшавіцкага ярма і верылі ў аб'яднаньне ўсіх беларускіх земляў пад польскай уладай.

¹⁸² Страж крэсова (Towarzystwo Straży Kresowej — Таварыства стражы крэсовай) — грамадзка-палітычная арганізацыя ў 1920-я гг., створаная з мэтай абароны польскіх інтарэсаў на т. зв. усходніх крэсах. Ставіла сваёй мэтай адраджэньне польскага грамадзкага, палітычнага, гаспадарчага і культурнага жыцця на тэрыторыі т. зв. «усходніх крэсаў» праз стварэньне на месцах польскіх грамадзка-гаспадарчых арганізацыяў. Падвяргалася вострай крытыцы з боку беларускіх нацыянальных арганізацыяў як сродак правядзеньня ўрадавай палітыкі палянізацыі.

¹⁸³ Камітэт абароны крэсаў — арганізацыя, створаная ў Варшаве ў 1918 г. На чале яе стаяў князь Я. Сапега. Мела на мэце спрыяць уключэньню беларускіх земляў у склад польскай дзяржавы.

¹⁸⁴ Рэвіндыкацыя (ад лац. *re* (паўторны) і *vindicato* (абарона, ахова)) — палітыка польскіх уладаў, скіраваная на вяртаньне Каталіцкаму касьцёлу культываных будынкаў, якія ў часы Расейскай імперыі былі ад яго адабраныя і перададзеныя Праваслаўнай царкве.

¹⁸⁵ Дадатковых зьвестак пра сумесную сустрэчу гэтых двух дзеячоў зь Ю. Пілсудзкім выявіць не ўдалося, але абодва яны неаднаразова сустракаліся зь Пілсудзкім самастойна ці ў складзе розных дэлегацыяў.

¹⁸⁶ Маецца на ўвазе Цэнтральная беларуская школьная рада (ЦБШР) — нацыянальная культурна-асьветная арганізацыя, якая была ўтвораная ў снежні 1919 г. у Менску і апекавалася беларускаю школьнаю справаю. Яе старшынём першапачаткова быў Сымон Рак-Міхайлоўскі. У міжваенны перыяд працягвала дзейнасьць у Вільні.

Аднак фактам зьяўляецца тое, што пачатковы энтузіязм прыгасаў, пераходзіў у непрыязь і нарэшце зноў ператварыўся ў нянавісьць да ўсяго польскага. Несумненна, той дысананс, які ўвайшоў у беларуска-польскія адносіны ў 1919—1920 гг., аказвае ўплыў і на сёньняшнія ўзаемныя стасункі. Ён зьяўляецца прычынай, што антыпольская агітацыя на тэрыторыях, прызнаных польскімі, і дзейнасьць падрыўных арганізацыяў знайшла тысячы прыхільнікаў. Антыпольскі настрой адпаведна зьяўляецца настроем большасьці беларускага насельніцтва.

Разьдзел XVII

Пазыцыя беларускіх эсэраў. Канфэрэнцыя ў Смаленску ў 1919 г. і эсэраўска-бальшавіцкае пагадненьне. Стаўленьне эсэраў да іншых арганізацыяў. Апанаваньне Беларускай вайсковай камісіі

Тым часам польскія войскі ў 1919 г. пасоўваліся далей на ўсход. Надзеі, абуджаныя адозвай Галоўнакамандуючага, не спраўджваліся. На беларускіх тэрыторыях разбудоўвалася польская адміністрацыя, што прымалася большасьцю беларусаў з засьцярогай. Праўда, і ў гэты час беларускі рух меў сваю правіцу, па-згодніцку настроеную адносна Польшчы, але меў ён таксама і лявіцу, якая ўсё больш інтэнсіўна пачала дзейнічаць супраць Польшчы.

Актыўная апазыцыйная пазыцыя эсэраў праявілася ў тым, што яны пачалі выкарыстоўваць непрыязнасьць насельніцтва да Польшчы і паралізаваць працу беларускіх правых палянафільскіх і згодніцкіх партыяў. Пазбаўленыя матэрыяльных сродкаў і збройнай сілы, яны праз пасярэдніцтва Бадуновой, Трафімава, а таксама камуністаў Асьвяцімскага і Шантыра зьвярнуліся да бальшавікоў, бачачы ў іх сваіх паплечнікаў.

Восеньню 1919 г. у Смаленску адбылася сустрэча з бальшавікамі, у выніку чаго было заключана пагадненьне, пасля падпісаньня якога эсэры атрымалі значныя грашовыя сродкі на антыпольскую дзейнасьць, стварэньне паўстанцкіх бандаў, літаратуру, выданьне праграмы партыі і г. д.

Смаленскае пагадненьне гучыць наступным чынам:

Пар. 1. «Беларуская партыя эсэраў (сацыялістаў-рэвалюцыянэраў)» павінна ісьці поруч з Расейскай камуністычнай партыяй.

Пар. 2. «Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў» разам з Расейскай камуністычнай партыяй праводзіць барацьбу супраць усіх ворагаў ураду Саветаў.

Пар. 3. «Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў» арганізуе паўстаньне ў тыле польскіх войскаў і агітуе сярод беларусаў за паўстаньне супраць Польшчы.

Пар. 4. «Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў» ужывае ўсе сродкі, каб узяць у свае рукі «Беларускую вайсковую камісію» ў Менску, а ў выпадку, калі гэта ня ўдасца — справакуе яе.

Пар. 5. «Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў» бярэ на сябе абавязак сачыць за ўсімі мясцовымі арганізацыямі, скіраванымі супраць савецкага ўраду і падачы яму пра іх пэўнай інфармацыі, у выпадку ж такой патрэбы пачынае ліквідацыю гэтых арганізацыяў.

Акрамя гэтага, бальшавікі гарантавалі эсэрам удзел у беларускім урадзе ў выпадку выгнаньня палякаў зь Беларусі.

Вышэйзгаданае пагадненьне з боку беларусаў падпісалі: Бадунова, Мамонька, Трафімаў, Асьвяцімскі і Шантыр.

Пасьля вяртаньня з канфэрэнцыі ў Смаленску беларускія эсэры правялі канфэрэнцыю ў Менску ў наступным складзе: 1) Бандарчык¹⁸⁷, 2) Баранаў, 3) Берднік¹⁸⁸, 4) Бадунова, 5) Буцько, 6) Цьвікевіч, 7) Цыбульскі, 8) Грыб, 9) Якубецкі, 10) Касьцяльніцкі, 11) Казёл, 12) Ластоўскі, 13) Мамонька, 14) Мядзёлка, 15) Міхалевіч, 16) Асьвяцімскі, 17) Я. Пашкевіч, 18) М. Пашкевіч, 19) Русак, 20) Сыменка, 21) Шантыр, 22) Шыла, 23) Цярэшчанка, 24) Трафімаў, 25) Усьціновіч, 26) Заяц, 27) Жаўрыд, 28) Здановіч, 29) Жылка і 30) прадстаўнік камуністаў Шоўкаў.

На канфэрэнцыі ў Менску было пададзена да ведама сяброў партыі беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў пагадненьне, заключанае ў Смаленску. Была выбраная выканаўчая камісія, якая занялася ўвядзеньнем у жыцьцё паасобных пунктаў пагадненьня. Выканаўчая камісія наступным чынам правяла падзел працы паміж асобнымі сябрамі.

Даручана:

1) Якубецкаму — увайсці ў Беларускую вайсковую камісію;

2) Асьвяцімскаму і Пракулевічу — пашырыць і ўзмоцніць антыпольскую агітацыю ў Слуцкім павеце;

¹⁸⁷ Бандарчык Хведар (1893 — пасьля 1931) — беларускі палітычны і вайсковы дзяяч, педагог. У 1917 г. штабс-капітан, служыў у батальёне папаўненьня 1 грэнадэрскай дывізіі. Уступіў у БСГ, быў сябрам Выканаўчага камітэту Цэнтральнай беларускай вайскавай рады, адзін з ініцыятараў стварэньня Беларускага настаўніцкага хаўрусу ў Менску. Уваходзіў у склад Беларускай вайскавай рады. Пасьля быў сябрам БПСР, уваходзіў у Часовы беларускі нацыянальны камітэт у Менску, адзін з кіраўнікоў Цэнтральнага беларускага саюзу сельскай гаспадаркі. Браў удзел у антыпольскім падпольным руху. У 2-й палове 1920-х гг. настаўнічаў на Ігуменшчыне, займаўся краязнаўствам. У 1930 г. праходзіў па справе «Саюзу вызваленьня Беларусі».

¹⁸⁸ Берднік Янка — беларускі дзяяч, сябра партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў. У сярэдзіне 1920 г. арыштоўваўся польскімі ўладамі на абвінавачаньні ў супрацоўніцтве з бальшавікамі. У сьнежні 1920 г. быў удзельнікам зьезду партыі эсэраў у Менску, дзе ўзначальваў групу, якая выступала за ляяльнае стаўленьне да камуністаў.

3) Цярэшчанку і Трафімаву — сабраць павятовых агітатараў і запрапанаваць ім увайсці ў кантакт з Аўсянікамі¹⁸⁹ у БВК, а таксама з падпаручнікамі польскага войска Ваявудзкім Сылвэстрам¹⁹⁰;

4) Баранаву — арганізацыйную працу на Гарадзеншчыне;

5) Бадуновай, Грыбу і Мамоньцы — разagnaць Беларускаю Раду. Аднак потым яе проста прызналі няіснай і выбралі сваю;

6) Пашкевічу — падабраць надзейных людзей сярод афіцэраў рэзэрву БВК;

7) Ластоўскаму і Цьвікевічу — падабраць міністраў і стварыць урад Беларускай Народнай Рэспублікі;

8) Бараноўскаму і Жаўрыду — арганізаваць баявыя дружыны ў Слуцкім павеце;

9) Бадуновай — правядзеньне агітацыі сярод выбраных пэўных афіцэраў з БВК;

10) Шылу — выклікаць раскол сярод сяброў Менскага мастацкага таварыства¹⁹¹;

11) Бердніку — праводзіць выведку сярод афіцэраў БВК у кантакце са Здановічам;

12) Церахаву — праводзіць агітацыю сярод менскай вучнёўскай групы;

13) Бандарчыку — езьдзіць у якасці кур'ера з важнымі даручэньнямі ў Ваенны рэвалюцыйны савет Заходняга фронту ў Смаленску,

14) Козічу — купляць і захоўваць зброю і абмундзіраваньне.

Акрамя гэтага, астатнім было даручана дапамагаць згаданым сябрам партыі.

Пасля акрэсьленьня праграмы працы канфэрэнцыя абвясціла ліквідацыю Беларускай Рады ў Менску і стварэньне на яе месцы новай Рады, у якую ўвайшлі: 1) Бадунова, 2) Берднік, 3) Цьвікевіч, 4) Грыб, 5) Якубецкі, 6) Козіч, 7) Ластоўскі, 8) Луцкевіч, 9) Мамонька, 10) Трафімаў і 11) Захарка.

Выконваючы падпісанае з бальшавікамі пагадненьне, беларускія эсэры пачалі ў Віленшчыне і Гарадзеншчыне моцную антыпольскую агітацыю. Яна

¹⁸⁹ Аўсянік Антон (1888 — 1933?) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Сябра БСГ. У 1918 г. старшыня Беларускай рады ў Бабруйску, у 1918—1920 гг. сябра Рады БНР. Сябра шэрагу дэлегацыяў БНР на міжнародных перамовах. У 1919—1920 гг. намеснік старшыні Беларускай вайскавай камісіі. У 1920—1921 гг. паўнамоцны прадстаўнік БНР у Літве. У 1922—1927 гг. пасол польскага сойму, да 1926 г. уваходзіў у Беларускі пасольскі клюб. Пасля эміграваў у БССР.

¹⁹⁰ Ваявудзкі (Wojewódzki) Сылвэстар (1892 — 1938) — польскі грамадзка-палітычны дзяяч. Меў маёнтак на Лідчыне. У Першую ўсясьветную вайну ўдзельнічаў у польскіх легіёнах, сябра Польскай вайскавай арганізацыі. У 1918—1921 гг. штатны афіцэр II аддзелу Галоўнага камандаваньня. У 1922—1927 гг. пасол сойму Польшчы, выбраны са сьпісу Польскай народнай партыі «Вызваленьне». Адзін са стваральнікаў і лідэраў Незалежнай сялянскай партыі. З 1928 г. жыў у Гданьску. Удзельнік Эўрапейскага сялянскага кангрэсу 1930 г. у Бэрліне. З 1930 г. у Менску. У 1931 г. арыштаваны, у 1933 г. асуджаны на 10 гадоў лягераў. У 1936 г. праведзена дадатковае расьсьледаваньне. 25 красавіка 1938 г. асуджаны да НМН. Расстраляны.

¹⁹¹ Відаць, тут маецца на ўвазе Таварыства працаўнікоў беларускага мастацтва, якое дзейнічала ў Менску ў 1919—1920 гг. Яго старшынём быў Міхась Чарот.

значна павялічыла колькасць іх прыхільнікаў, бо незадавальненне масаў польскім кіраваннем усё больш узмацнялася.

Акрамя гэтага, з гэтай трыманьня ўсёй беларускай справы ў сваіх руках, беларускія эсэры ня толькі стваралі свае ўласныя арганізацыі, але імкнуліся і да апанавання іншых. У гэты час яны апанавалі Беларускае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны¹⁹², Беларускія нацыянальныя камітэты ў Вільні і Горадні¹⁹³, Беларускія прытулкі ў Вільні і Горадні¹⁹⁴, беларускія школы, Тав. «Беларускае мастацтва» і да т. п.

Згодна з пар. 4 пагаднення з урадам Саветаў эсэры павінны былі апанаваць Беларускую вайсковую камісію, арганізацыю, якая дапамагала вайсковым сілам Польшчы. Па нядоўгім часе ім удалося ўвесці ва ўправу камісіі сваіх людзей, якімі, акрамя Якубецкага, былі: 1) Кушаль, 2) Рак-Міхайлоўскі, 3) Аўсянік, 4) Прушынскі, 5) Здановіч (камуніст). Акрамя гэтага, яны ўвялі савецкага рэзідэнта-наглядчыка, якім быў палкоўнік Шоўкаў, адмыслова прысланы са Смаленску.

Дзякуючы гэтаму эсэры і камуністы сталі амаль што адзінымі кіраўнікамі гэтай найважнейшай справы — стварэння беларускага войска. Выкарыстоўваючы свае ўплывы, яны не дапускалі ў беларускае войска афіцэраў, пра якіх было вядома, што яны — ворагі бальшавікоў. Не прымалі яны таксама былых афіцэраў арміяў Карнілава, Дутава, Калчака або Юдзеніча. Затое ахвотна прымалі і вэрбавалі былых афіцэраў і салдат савецкай арміі.

Апанаваўшы Беларускую вайсковую камісію, эсэры і камуністы пачалі выкарыстоўваць яе дзеля сваіх мэтаў. Агітацыйная праца па вёсках праводзілася наступным чынам:

Беларуская вайсковая камісія атрымлівала ў польскім камандаваньні пропускі для сваіх агентаў, якія ехалі на правінцыю нібыта для вэрбоўкі ахвотнікаў у беларускія атрады.

Камісія арганізавала адмысловыя курсы для агітатараў. На правінцыю пасылаліся толькі тыя, якія на экзамене здолелі паказаць поўнае разуменне і пранікнёнасьць эсэраўскай праграмай. Да агентаў, якія ішлі на агітацыю, прамаўлялі Бадунова і Якубецкі, адзначаючы, што сваёй працай яны набліжаюць жаданы момант вызвалення Беларусі ад польскай акупацыі.

Забясьпечаныя пропускамі эмісары ішлі ў народ, сеючы антыпольскую агітацыю і заклікаючы да ўзброеных выступленьняў. Яны таксама пранікалі ва ўжо створаныя Беларускай вайскавай камісіяй аддзелы і або перацягвалі іх на свой бок, або раскладалі, калі агітацыйная кампанія не

¹⁹² Беларускае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны — дабрачынная арганізацыя, створаная для дапамогі ўцёкачам усясьветнай вайны. Дзейнічала ў 1915 — сярэдзіне 1920-х гг. у Вільні.

¹⁹³ Беларускія нацыянальныя камітэты ў Вільні і Горадні — каардынацыйныя прадстаўнічыя органы беларускіх нацыянальна-дэмакратычных партыяў і арганізацыяў. Віленскі БНК дзейнічаў у 1921—1938 гг., Гарадзенскі — у 1918—1921 гг.

¹⁹⁴ Адмысловыя беларускія прытулкі для дзяцей у Вільні і Горадні дзейнічалі з канца 1910-х і на працягу амаль што ўсёй 1920-х гг. У іх дзейнасці бралі ўдзел многія вядомыя беларускія дзеячы.

карысталася поспехам. Не спыняліся яны нават перад забойствамі найбольш устойлівых камандзіраў.

Апрача гэтага, эсэры пачалі фармаваць партызанскія атрады, якія ў выпадку паспяховага савецкага наступлення павінны былі дапамагаць савецкім войскам, дзейнічаючы ў тылах польскіх войскаў і сеючы сярод іх замяшаньне і дэзарганізацыю. Хутка гэтая антыпольская кампанія пачала даваць плён. Насельніцтва спачатку нападала на паасобных жаўнераў, потым пачало нападаць на панскія двары. У адносінах паміж дваром і вёскай надалей узмацняліся недавер і нянавісьць.

Разьдзел XVIII

Скліканьне і раскол у Радзе Рэспублікі. Стварэньне ўраду Ластоўскага і антыпольскай Рады, а таксама Найвышэйшай Рады. Арышт Ластоўскага. Выезд яго пасья вызваленьня ў Рыгу і Коўна. Адступленьне польскага войска

10 лістапада 1919 г. адбылося паседжаньне адноўленай Рады Беларускай Рэспублікі¹⁹⁵. Адразу пасья пачатку паседжаньня вымаляваўся раскол на правіцу, якая хацела супрацоўніцтва з Польшчай, і на лявіцу, якая выключала ўсялякі кампраміс і выразна была настроеная супраць Польшчы.

Прадстаўнікі згодніцкіх партыяў прапанавалі высланьне Радай прывітальнай тэлеграмы да Начальніка дзяржавы Юзэфа Пілсудзкага. Эсэры катэгарычна выказаліся супраць гэтай прапановы. Аказалася, што Рада няздольная ні на якія дзеянні.

У выніку рознагалосьсяў паміж тагачасным прэм'ерам Падарэўскім¹⁹⁶ і Луцкевічам ніякіх перамоваў з польскім урадам не адбылося.

12 сьнежня, г. зн. празь месяц пасья першага сходу Рады, правая яе частка запрапанавала стварэньне «Дырэкторыі», складзенай зь некалькіх асобаў. Эсэры не пагадзіліся з гэтым праектам. 13 сьнежня эсэры, а таксама сацыялісты-фэдэралісты колькасьцю 50 чалавек прызналі сябе поўнай Радай і не дапусьцілі ў залю паседжаньняў 37 чалавек згодніцкай меншасьці. Гэтая аднабаковая Рада пацьвердзіла сваю пастанову ад 25 сакавіка 1918 г., якая абвясняла незалежнасьць Беларусі, ухваліла пратэст супраць польскай «акупацыі» і выбрала новы прэзыдыюм.

¹⁹⁵ Згаданае паседжаньне Рады Беларускай Народнай Рэспублікі адбылося 12 лістапада 1919 г.

¹⁹⁶ Падарэўскі (Paderewski) Ігнацы Ян (1860—1941) — польскі піяніст і кампазытар, палітычны дзяяч. У студзені — лістападзе 1919 г. быў прэм'ер-міністрам і міністрам замежных справаў Польшчы, прадстаўляў Польшчу на Парыскай мірнай канфэрэнцыі.

Старшынём Рады Рэспублікі стаў праф. Пятро Крачэўскі, а старшынём Рады міністраў Вацлаў Ластоўскі.

Склад ураду Ластоўскага быў наступны:

Ластоўскі Вацлаў — старшыня Рады міністраў,

Вальковіч Аляксандар¹⁹⁷ — міністар фінансаў,

Краскоўскі — міністар асьветы,

Палкоўнік Езавітаў — міністар вайсковых справаў,

Грыб Тамаш — міністар унутраных справаў,

Цьвікевіч Аляксандар — міністар замежных справаў,

Жыдаховіч — міністар нацыянальных меншасьцяў,

Кс. Станкевіч — міністар вызнаньняў¹⁹⁸.

Урад Ластоўскага меў наступных дыпляматычных прадстаўнікоў:

у Бэрліне: прадстаўнік — Бароўскі¹⁹⁹,

сакратар — Бандажэўскі,

службовец — доктар Цьвікевіч Іван²⁰⁰ (брат міністра);

у Празе Чэскай: прадстаўнік — Вяршынін²⁰¹,

сакратар — Станкевіч (брат ксяндза)²⁰²;

¹⁹⁷ Вальковіч Аляксандар (1892—1937) — беларускі палітычны дзяяч, сябра БПСР. Быў прадстаўніком БНР пры ўрадзе Грузіі, народным сакратаром фінансаў БНР. Падчас польскай акупацыі Беларусі ў 1919—1920 гг. арыштаваны, уцёк за мяжу. У 1925 г. вярнуўся ў БССР, працаваў у Наркамзе фінансаў.

¹⁹⁸ «Кароткі нарыс…» зьяўляецца адзінай вядомай на сёньня крыніцай, дзе паведамляецца, што Адам Станкевіч займаў міністэрскую пасаду ва ўрадзе БНР у 1919 г. У іншых дакумэнтах такі міністэрскі партфэль увогуле ня згадваецца.

¹⁹⁹ Бароўскі Андрэй (1873—1945) — беларускі палітычны і грамадзкі дзяяч. Нарадзіўся ў Мітаве, з-тым жыву ў Вільні. Учас рэвалюцыйных падзеяў 1905—1907 гг. уступіў у партыю эсэраў. Паводле непасьверджаных зьвестак, у гады Першай усясьветнай вайны знаходзіўся ва ўцякацтве на тэрыторыі Расеі. У 1918 г. вяртаецца ў Вільню, удзельнічае ў спектаклях Беларускай драматычнай дружны пад кіраўніцтвам Ф. Аляхновіча. У 1919 г. уступае ў БПСР, сябра Беларускага нацыянальнага камітэту ў Вільні, актыўна ўдзельнічае ў разьвіцці беларускіх сельскагаспадарчых і спажывецкіх каапэратываў на Віленшчыне. Пасьля ўтварэньня Цэнтральнага беларускага саюзу сельскай гаспадаркі (Цэнтрбелсаюзу) зьяўляецца сябрам яго праўленьня і ўпаўнаважаным прадстаўніком па Віленскай акрузе. У красавіку 1920 г. накіроўваецца ў Бэрлін у якасьці гандлёвага экспэрта Надзвычайнай місіі БНР у Нямеччыне, у 1921—1925 гг. — яе кіраўнік. Пасьля 1925 г. адышоў ад беларускіх палітычных справаў, але застаўся жыву ў Бэрліне. Аднавіў свае кантакты зь беларускімі нацыянальнымі арганізацыямі ў 2-й палове 1930-х гг. Летам 1940 г. быў адным з ініцыятараў стварэньня і кіраўніком Беларускага камітэту самапомачы. Пасьля пачатку вайны Нямеччыны з СССР працаваў у беларускім адзеле германскай прэс-службы «Вінэта-10».

²⁰⁰ Цьвікевіч Іван (1891—1938) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, публіцыст і рэдактар. У 1921—1923 гг. працаваў у пасольстве РСФСР у Нямеччыне. У 1924 г. пераехаў у Менск.

²⁰¹ Вяршынін Мікола (1878—1934) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Удзельнік рэвалюцыі 1905—1907 гг., пасьля яе выехаў у эміграцыю ў Аўстра-Вугоршчыну, жыву ў Празе. З 1918 г. консул БНР у Чэхаславацчыне. Пасьля ліквідацыі ўраду БНР у 1925 г. узначальваў Беларускаю грамаду ў Празе.

²⁰² Маецца на ўвазе Янка Станкевіч, які, паводле некаторых зьвестак, быў стрыечным братам ксяндза Адама Станкевіча.

у Канстантынопалі (а таксама ў Баўгарыі і Сэрбіі):

прадстаўнік — палкоўнік Ермачэнка²⁰³.

Склад Рады Рэспублікі выглядаў наступным чынам:

Прэзідыюм: 1) Старшыня Крачэўскі, 2) Бадунова, 3) Козіч, 4) Мамонька, 5) Захарка, акрамя гэтага: 6) Баранаў, 7) Буцько, 8) Гарэцкі, 9) Грыб, 10) Езавітаў, 11) Карабач, 12) Краскоўскі, 13) протагэрэй Карчынскі²⁰⁴, 14) кс. Кухта²⁰⁵, 15) Ліндэ, 16) Паўліна Грыб-Мамонька (жонка міністра — цяпер ужо памерла), 17) Міхалевіч, 18) Аўсянік, 19) Пракулевіч, 20) Родзевіч, 21) Гусак, 22) Станкевіч, 23) кс. Станкевіч, 24) Шыла, 25) Тарашкевіч, 26) Вальковіч, 27) Валэйша, 28) Варонка.

У той самы час прыхільнікі «дырэкторыі» — згодніцкая частка Рады — засядалі пад кіраўніцтвам Лёсіка ў прыватным памяшканьні аднаго з радных. Вынікам гэтага паседжаньня стала стварэньне Найвышэйшай Рады, у якую ўвайшлі: 1) старшыня Іван Серада (С-Д), а таксама сябры: 2) кс. Абрантовіч, капэлян рэлігійнага саюзу «Хрысьціянская злучнасьць»²⁰⁶, 3) Вацлаў Іваноўскі, рэдактар газэты «Беларусь», 4) Лёсік (левы С-Д), 5) Рак-Міхайлоўскі, 6) Смоліч (С-Д), 7) Цярэшчанка (правы С-Р) і 8) Уласаў (С-Д).

²⁰³ Ермачэнка Іван (1894—1970) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У грамадзянскую вайну ў Расеі быў ад’ютантам генэрала П. Урангеля. У 1921 г. — прадстаўнік ураду БНР у Канстантынопалі і генэральны консул на Балканах, заснаваў консульскія аддзелы БНР у Югаславіі і Баўгарыі. У міжваенны пэрыяд жыў у Празе. Падчас Другой усясьветнай вайны ўзначальваў Беларускаю народную самапомач.

²⁰⁴ Карчынскі Іван (1864—пасья 1932) — беларускі грамадзка-палітычны і царкоўны дзяяч, праваслаўны сьвятар. З 1890 г. — інспэктар царкоўна-прыходзкіх школаў Гарадзенскай праваслаўнай япархіі. З 1904 г. — ключнік і протагэрэй Барыса-Глебскага манастыра ў Горадні. Падчас Першай усясьветнай вайны ў эвакуацыі ў Маскве. У 1917 г. — сябра Саюзу беларускага праваслаўнага духавенства. Сябра Гарадзенскай управы і Гарадзенскага БНК. У красавіку 1919 г. кааптаваны ў склад літоўскай Тарыбы. У канцы 1919 г. уваходзіў у склад Рады БНР. У верасьні 1920 г. выступіў адным з ініцыятараў беларускага антыпольскага партызанскага руху ў шчыльнай сувязі зь Літвой. У 1921 г. у якасьці праваслаўнага капэляна служыў у літоўскім беларускім батальёне. Быў сябрам штабу арганізацыі В. Разумовіча-«Хмары» ў Мерачы. Затым жыў у Коўне, пасья, магчыма, у Парыжы.

²⁰⁵ Кухта (Кукта) Язэп (Юозапас) (1873—1942) — літоўскі рэлігійны і грамадзка-палітычны дзяяч, ксёндз. Быў плябанам шэрагу віленскіх касьцёлаў, пэўны час выкладаў літоўскую мову ў Віленскай духоўнай сэмінарыі. Актыўны ўдзельнік літоўскага нацыянальнага руху. Адзін з падпісантаў мэмарандуму да нямецкіх акупацыйных уладаў з просьбай аб прызнаньні незалежнасьці Літвы ў 1917 г. Выдалены зь Вільні ўладамі Сярэдняй Літвы ў лютым 1922 г. разам зь іншымі 32 літоўскімі і беларускімі дзеячамі. Пасьля гэтага быў прызначаны адміністратарам часткі Віленскага біскупства, якая засталася ў складзе незалежнай Літвы. З 1926 г. — біскуп Кайшадарскі. Прыязна ставіўся да беларускага руху, у 1940 г. прыслаў віншавальную тэлеграму А. Станкевічу ў сувязі з 25-мі ўгодкамі сьвятарства і нацыянальнай дзейнасьці апошняга.

²⁰⁶ Відаць, маецца на ўвазе Беларуская хрысьціянская злучнасьць — арганізацыя, створаная каталіцкімі ксяндзамі-беларусамі ў траўні 1917 г. Пазьней яна стала асновай для стварэньня ў 1926 г. Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі.

Найвышэйшая Рада ўтварыла ўрад на чале з А. Луцкевічам²⁰⁷. Як бачна, у Найвышэйшай Радзе апынуліся сярод іншых Цярэшчанка і В. Іваноўскі, былы сябар ураду Ластоўскага ў Менску. Гэта магло быць або вынікам расколу ў партыі эсэраў, якая падзялілася на правую частку, што супрацоўнічала з Найвышэйшай Радай, і левую, якая падтрымлівала ўрад Ластоўскага, або вынікам палітыкі партыі эсэраў, якая імкнулася мець сваіх людзей нават у палітычных арганізацыях, сабе варожых, каб трымаць руку на пульсе ўсяго беларускага жыцця.

Вышэйапісаныя падзеі раскалолі беларускі рух на дзве групы. Утварыліся два ўрады, дзве рады Рэспублікі, прычым больш згодніцкая, якая назвалася Найвышэйшай, мела менш уплываў у сваім грамадстве, чым эсэраўска-камуністычная Рада.

Ластоўскі, прызначаны на пасаду кіраўніка ўраду, выдаў адозву да насельніцтва, у якой абвясціў створаны ўрад выканаўчай уладай.

Адозва была распаўсюджаная канспірацыйным шляхам. Польскі ўрад, праінфармаваны пра эсэраўскую працу, загадаў арыштаваць урад Ластоўскага як нелегальную арганізацыю. Астатнія выбітныя сябры Рады і партыі эсэраў, сярод іх старшыня Рады Крачэўскі, уцяклі за мяжу.

Ластоўскі быў зняволены найдаўжэй з усіх сяброў кабінэту — адзін месяц. Выпушчаны на волю вясною 1920 г., ён выехаў у Рыгу²⁰⁸. Выселены з Рыгі ў выніку польскага дыпляматычнага ўмяшаньня, ён накіраваўся ў Коўна, дзе за гэты час сабраліся астатнія сябры ягонага ўраду. Урад Ластоўскага распачаў з Коўна антыпольскую міжнародную дыпляматычную кампанію, а таксама дывэрсійна-паўстанцкую на тэрыторыі Гарадзеншчыны і Віленшчыны. Антыпольская палітыка ўраду Ластоўскага выкарыстоўвалася і фінансавалася галоўным чынам Нямецчынай, савецкім і літоўскім урадамі.

Польскія ўлады не прызналі афіцыйным органам ні Найвышэйшай Рады, ні эсэраўска-камуністычнай Рады.

Найвышэйшая Рада, аднак, працавала, уяўляючы зь сябе кірунак, які імкнуўся да фэдэрацыі з Польшчай.

Найвышэйшая Рада цалкам увайшла ў Часовы беларускі нацыянальны камітэт у Менску²⁰⁹, старшынём якога быў Цярэшчанка. Камітэт галоўным чынам займаўся беларускім школьніцтвам, гаспадарчымі справамі, Таварыствам прыгожага мастацтва і г. д. Аднак «нацыянальна-арганізацыйныя і культурныя інструктары», якія высылаліся камітэтам на правінцыю, ча-

²⁰⁷ На самай справе ў Найвышэйшую Раду ўвайшлі толькі 5 сяброў: Янка Серада, Сымон Рак-Міхайлоўскі, Кузьма Цярэшчанка, Язэп Лёсік і Аляксандар Уласаў. Акрамя таго, Найвышэйшая Рада не стварала новага кабінэту міністраў, а толькі заклікала А. Луцкевіча да далейшага выканання абавязкаў прэм'ера. Мала таго, ня маючы гарантыяў з польскага боку, Найвышэйшая Рада да пары ўстрымалася ад усялякіх дэкларацыяў на карысьць саюзу з Польшчай.

²⁰⁸ Вацлаў Ластоўскі пераехаў у Рыгу ў лютым 1920 г.

²⁰⁹ Часовы беларускі нацыянальны камітэт у Менску — беларуская грамадзка-палітычная арганізацыя — каардынацыйны орган беларускага нацыянальнага руху ў гады польска-савецкай вайны 1920 г. Дзейнічаў з 10 жніўня 1919 г. да ліпеня 1920 г. Першым старшынём быў А. Прушынскі, К. Цярэшчанка заняў гэтую пасаду 17 кастрычніка 1919 г.

ста былі эсэраўска-камуністычнымі агентамі і праводзілі кампанію ў гэтым духу.

Часовы беларускі нацыянальны камітэт стварыў Беларускаю школьную раду, якая да ліпеня 1920 г., г. зн. да адступленьня польскай арміі, змагла легальна адчыніць 233 беларускія пачатковыя школы з 12 000 вучняў. Асьветная кампанія праводзілася пры падтрымцы польскага ўраду, які разам з уладамі Менскага акруговага школьнага інспэктарату даваў на школы неабходныя сродкі.

Тым часам пачалося адступленьне польскай арміі. Пасьля выхаду зь Менску польскіх войскаў Найвышэйшая Рада раскалолася. Яе частка — Уласаў, Дубейкаўскі²¹⁰, Рак-Міхайлоўскі і Цярэшчанка — перабралася ў Варшаву, дзе была прызнаная польскімі ўладамі. Старшыня Найвышэйшай Рады Серада, а таксама Лёсік засталіся ў Менску. Пасьля заключэньня Рыскай дамовы Рак-Міхайлоўскі і Цярэшчанка перабраліся ў Вільню і ўвайшлі ў Беларускі нацыянальны камітэт. Урэшце, Цярэшчанка і Смоліч выехалі ў Менск і супрацоўнічалі з урадам Савецкай Беларусі.

У 1920 г. была выдадзеная брашура Луцкевіча на польскай і расейскай мовах пад назвай «Польская акупацыя на Беларусі»²¹¹. Улічваючы зьмест, распаўсюджвалася яна пасьпяхова, асабліва на Гарадзеншчыне і Віленшчыне, робячы вялікае ўражаньне на беларускае сялянства. Яе выкарыстоўвалі беларускія настаўнікі, якія праводзілі агітацыю ў эсэраўскім духу, пашыраючы ўплывы арганізацыі С-Р.

Дзякуючы гэтай кампаніі быў падрыхтаваны грунт для беларускіх выступленьняў падчас адступленьня польскай арміі. 10 ліпеня 1920 г. бальшавіцкія войскі занялі Менск. На адступаўшыя польскія атрады неаднаразова нападалі цэлымі вёскамі, забіваючы жаўнераў. У адказ на напады нашыя войскі рабілі карныя экспэдыцыі, у выніку чаго ў польска-беларускія адносіны ўрываўся ўсё большыя рознагалосьсі і нянавісьць.

Так адбылася зьмена настрою сярод беларускага насельніцтва. Гэтае насельніцтва, якое спачатку з энтузіязмам сустрэла адозву Галоўнакамандуючага, марыла пра аб'яднаньне Віцебску, Магілёва і Смаленску пад польскай уладай, у выніку ж забівала жаўнераў з адступаўшых польскіх атрадаў.

²¹⁰ Дубейкаўскі Лявон (1867—1940) — беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзяяч. З 1919 г. — старшыня Беларускага камітэту ў Варшаве, фактычна зьяўляўся паслом БНР у Польшчы. Супрацоўнічаў з II аддзелам Генэральнага штабу польскага войска, неаднаразова выступаў з адозвамі і зваротамі, супярэчнымі пазыцыі Віленскага БНК. Пасьля адышоў ад палітыкі і заняўся культурнай дзейнасьцю.

²¹¹ Была выдадзеная і беларускамоўная вэрсія гэтай брашуры.

Разьдзел XIX

Палянафільскія беларускія арганізацыі. «Зялёны Дуб».
Беларускі палітычны камітэт. Генэрал Ст. Булак-Балаховіч.
Слуцкае паўстаньне. «Краёвая сувязь». Беларускія
беспартыйныя актывісты (ББА)

Сярод беларусаў існаваў ня толькі антыпольскі кірунак. Было некалькі арганізацыяў, якія імкнуліся абапірацца на Польшчу.

Арганізацыя «Зялёны Дуб». Яе пачаткі сягаюць у тыя часы, калі расейская армія, адступаючы пад нямецкім націскам, мусіла пакінуць беларускія абшары. Беларускія жаўнеры і прызыўнікі, ня хочучы сыходзіць з родных мясцінаў, пачалі хавацца па лясах. Адсюль паходзіць іх назва «зялёных».

Спачатку гэта былі разрозьненыя банды дзэртэраў бязь цьвёрда акрэсьленага пляну дзеяньняў, аднак з пэўнай нацыянальнай і антыбальшавіцкай афарбоўкай.

Падчас бальшавіцкай акупацыі ў 1918—1919 г. «зялёныя» надалей праводзілі дывэрсійную акцыю. Зь цягам часу беларускія дзеячы пастараліся ўзяць гэты рух у свае рукі.

У 1919 г. утварылася беларуская сялянская партыя «Зялёны Дуб», якая імкнулася да стварэньня Беларускай Народнай Рэспублікі, зьвязанай з Польшчай. Партыя мела свой уласны кабінэт міністраў, а таксама стварала атрады, якія павінны былі разам з польскімі войскамі змагацца супраць бальшавікоў і іх прыхільнікаў. Баявыя атрады партыі былі падзеленыя на пяцёркі. На чале партыі «Зялёны Дуб» стаў атаман Дзяргач (В. Адамовіч-сын)²¹², які адначасова быў начальнікам узброеных сілаў партыі. Гэтая партыя, нягледзячы на прапольскія сымпатыі, ня мела вялікіх заслугаў. У беларускім грамадзтве яна ня мела ўплываў і не магла паралізаваць дзейнасьці эсэраў.

Восеньню 1920 г., дзякуючы ініцыятыве Аляксюка, у Варшаве ўтварыўся Беларускі палітычны камітэт у наступным складзе: Аляксюк, Адамовіч

²¹² Адамовіч Вячаслаў малодшы (Язэп Дзяргач) (1890—?) — беларускі грамадзка-палітычны і вайсковы дзеяч, сын Вячаслава Адамовіча-старэйшага. З 1912 г. — карэспандэнт «Нашай Нівы». У час польска-савецкай вайны — сябра БВК, кіраўнік адкрытых 5 студзеня 1920 г. у Менску курсаў вэрбовачных агентаў БВК. Адзін са стваральнікаў сялянскай паўстанцкай арганізацыі «Зялёны Дуб» і начальнік штабу яго партызанскіх атрадаў. Уваходзіў у многія палянафільскія арганізацыі. Супрацоўнічаў з II аддзелам Генэральнага штабу ў якасьці інфарматара, сьвядом прадаваў яму за грошы непраўдзівую інфармацыю. У 1926 г. высланы за межы Польшчы, жыў у Гданьску. Трымаў шчыльныя кантакты зь мясцовай расейскай эміграцыяй. Працаваў псаломшчыкам у праваслаўнай царкве. Далейшы лёс невядомы.

(бацька), Яўген Міткевіч²¹³, Сянькевіч²¹⁴ і іншыя. 12 кастрычніка 1920 г. Камітэт прыйшоў да паразуменьня з генэралам Станіславам Булак-Балаховічам.

Асноўныя тэндэнцыі вышэйзгаданай групы паказвае прыкладзены ліст да ген. Балаховіча.

Будучы глыбока перакананымі, што армія Пана Генэрала, у склад якой уваходзіць такая значная частка беларусаў, безумоўна прынясе нашаму краю сапраўдную волю і магчымасьць стварэньня свайго дзяржаўнага быту, мы прыступаем да супрацоўніцтва з Вамі, моцна верачы, што нашая прысутнасьць дадасць гарту беларускаму жаўнеру, які змагаецца за існаваньне сваёй айчыны, а беларускаму народу, на землях якога змаганьне будзе адбывацца, мы прынесем абарону ў ваенных завірухах, а таксама прыйдзем з дапамогай у стварэньні неабходных формаў адміністрацыйнага жыцця.

Беларускі палітычны камітэт абавязаўся праводзіць вэрбавачную кампанію ў павінную ўтварыцца беларускую армію пад камандаваньнем генэрала Булак-Балаховіча, той жа павінен быў аддаваць Беларускаму палітычнаму камітэту цывільную ўладу на паступова займаных этнаграфічна беларускіх тэрыторыях. Беларускі палітычны камітэт увайшоў у кантакт з Расейскім палітычным камітэтам²¹⁵ на чале з Савінкавым²¹⁶, які па сутнасьці быў расейскай арганізацыяй і ў гэтай кампаніі прынёс больш шкоды, чым

²¹³ Міткевіч Яўген (1890—?) — беларускі палітычны дзяяч палянафільскай арыентацыі. Падчас польска-савецкай вайны служыў на польскім вайсковым тэлеграфі ў Менску. Восеньню 1920 г. — сябра Беларускага палітычнага камітэту. У красавіку—жніўні 1922 г. — рэдактар гарадзенскай газэты «Беларускі шлях». Зь верасьня 1922 г. — старшыня ЦК Арганізацыі беларускіх беспартыйных актывістаў. На выбарах у польскі сойм у 1922 г. вылучаўся ад праўрадавага Дзяржаўнага аб'яднаньня на крэсах. У 1924 г. зьяўляўся кіраўніком Беларускага дабрачыннага таварыства ў Горадні, аднак быў адхілены ад сваіх абавязкаў за растрату. З 1925 г. у Баранавічах. Зьяўляўся фактычным рэдактарам мясцовай беларускай газэты «Сялянская воля». У 1927 г. супрацоўнічаў зь Беларускай нацыянальна-радыкальнай партыяй Ф. Умястоўскага. На выбарах у польскі сойм у 1928 г. беспасьпяхова выстаўляў у Наваградзкай акрузе ўласны спіс Беларускага гаспадарчага саюзу незалежных сялян і рабочых, які не дабіўся посьпеху.

²¹⁴ Сянькевіч Язэп — беларускі дзяяч, сябра Беларускай Рады Віленшчыны і Гарадзеншчыны. Адзін зь лідэраў Беларускага палітычнага камітэту, займаў у апошнім пасаду міністра ўнутраных справаў і фінансаў.

²¹⁵ Расейскі палітычны камітэт (РПК) — арганізацыя, якая існавала ў Польшчы ў 1920 г. Яго кіраўнікамі былі Барыс Савінкаў, Дзьмітрый Філосафаў, Зінаіда Гіпіўс і інш. Ставіў сабе за адну з мэтаў стварэньне на тэрыторыі Польшчы расейскіх узброеных фармаваньняў. У снежні 1920 г. быў ліквідаваны «з прычыны зьмены палітычных стасункаў і інтэрнаваньня на польскай тэрыторыі расейскіх арміяў, якія змагаліся зь бальшавікамі». Замест ліквідаванага РПК быў створаны Расейскі эвакуацыйны камітэт.

²¹⁶ Савінкаў Барыс Віктаравіч (1879—1925) — расейскі палітык, да рэвалюцыі адзін зь лідэраў партыі эсэраў, арганізатар многіх тэрарыстычных актаў. Падчас польска-савецкай вайны 1920 г. быў старшынём Расейскага палітычнага камітэту ў Варшаве, арганізаваў т. зв. Расейскую нацыянальную армію, супрацоўнічаў з С. Булак-Балаховічам.

карысьці. Вінаватых ў беспасьпяховасьці кампаніі Савінкава былі былыя царскія генэралы: Перамыкін²¹⁷ і Брэдаў²¹⁸. Гэтыя генэралы не звярталі ўвагі на дэмакратычныя лезунгі Савінкава. Дзякуючы сваім перакананьням і вайскавай сіле, якую мелі ў распараджэньні, яны выклікалі тое, што арганізацыя Савінкава была далёкай ад дэмакратычных лезунгаў і стала манархісцкай.

Ген. Станіслаў Булак-Балаховіч разам са створанай ім добраахвотніцкай арміяй прабіраўся ў тылы бальшавіцкіх войскаў і шырыў паніку і замяшаньне. Калі польскія войскі адступілі пад Варшаву, атрады ген. Булак-Балаховіча па-ранейшаму засталіся на крэсах — на Палесьсі і Валыні, абцяжарваючы бальшавіцкія апэрацыі, а падчас адступленьня Чырвонай арміі дапамагалі разьбіваць дэарганізаваныя савецкія баявыя адзінкі.

Запозьненым рэхам беларуска-бальшавіцкага змаганьня было Слуцкае паўстаньне.

На Слуцчыне ўтварыўся мясцовы самаўрад — Павятовая беларуская рада ў Слуцку, падтрыманая ўрадам Саветаў. Была створаная павятовая міліцыя, у склад якой увайшлі беларусы пераважна антыбальшавіцкай скіраванасьці. Менавіта гэтая міліцыя стала цэнтрам паўстанцкага руху.

Пасьля заключэньня польска-бальшавіцкага перамір'я былыя паплечнікі польскай арміі, ген. Булак-Балаховіч, Перамыкін і армія Ўкраінскай Народнай Рэспублікі (атаман Пятлюра) перайшлі за польскую дэмаркацыйную лінію і пачалі самастойную вайсковую кампанію супраць Саветаў.

З гэтага скарысталася Беларуская рада ў Слуцку, якая намервалася выклікаць агульнае паўстаньне ўсёй Белай Русі супраць бальшавікоў. З гэтай мэтай быў скліканы зьезд усяго Слуцкага павету. Гэты зьезд вырашыў праводзіць агульную барацьбу з бальшавікамі з мэтай стварэньня незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі. Вярхоўнай уладай зьезд прызнаў Беларускую Найвышэйшую Раду (дарэчы, ужо няісную)²¹⁹, а для кіраваньня рухам на Слуцчыне стварыў Слуцкую раду на чале з Пракулевічам.

²¹⁷ Перамыкін (Пярмікін) Барыс Сяргеевіч (1890—1971) — расейскі вайсковец, генэрал-маёр. Удзельнік «белых» вайсковых фармаваньняў на тэрыторыі Ўкраіны. У 1920 г. на тэрыторыі Польшчы разам з Б. Савінкавым арганізаваў т. зв. Расейскую народную армію. Пасьля заканчэньня вайсковых дзеяньняў жыў у Францыі, працаваў на заводзе, у палітыцы ня ўдзельнічаў. Падчас II Усясьветнай вайны служыў у 1-й дывізіі арміі Ўласава. Пасьля вайны жыў у Аўстрыі.

²¹⁸ Брэдаў Мікалай Эмілевіч (1883—1945(?)) — расейскі вайсковец, генэрал-лейтэнант. Адзін з кіраўнікоў Рускай добраахвотніцкай арміі ва Ўкраіне. Пасьля разгрому арміі Дзянікіна інтэрнаваны ў Польшчы. Здолеў перабрацца ў Крым, дзе ваяваў у складзе вайсковых фармаваньняў П. Урангеля. Пасьля 1920 г. — у эміграцыі ў Турэччыне і Баўгарыі. У 1945 г. арыштаваны НКВД. Далейшы лёс невядомы.

²¹⁹ Найвышэйшая Рада фактычна спыніла сваё існаваньне ў канцы 1920 г., пасьля прызнаньня яе прадстаўнікамі ўраду БНР на чале з В. Ластоўскім. Аднак фармальна яе ліквідацыя ў той час аформленая не была.

Неадкладна пачалася вэрбоўка і арганізацыя войска, асновай для якога стала згаданая вышэй міліцыя. Так утварылася першая беларуская брыгада, т. зв. «Слуцкая брыгада», якая налічвала каля 4000 чалавек. Камандзірам гэтага атраду быў Андрэй Якубецкі, а ягоным памочнікам — Жаўрыд. Як аказалася пазьней, абодва дзейнічалі ў паразуменьні з бальшавікамі.

Першая Беларуская слуцкая брыгада, замацаваўшы валоданьне раёнам Слуцку, пасунулася на больш чым дзесяць кілямэтраў на ўсход, прыхільна вітаная мясцовым насельніцтвам.

Далейшаму разьвіццю гэтага паўстаньня перашкодзілі, з аднаго боку, вялікі недахоп зброі, а зь іншага — прыпіраньне бальшавікамі атрадаў Балаховіча, Перамыкіна і ўкраінцаў да дэмаркацыйнай лініі і прымусу іх да пераходу на польскі бок, дзе яны былі раззброеныя.

Разгром Балаховіча дазволіў савецкаму ўраду кінуць на першую беларускую брыгаду дзьве дывізіі — 8 і 17, дзякуючы чаму паўстанцы былі разьбітыя, раздробленыя і вымушаныя перайсьці праз польскую мяжу, дзе былі раззброеныя і інтэрнаваныя.

Паўстаньне Слуцкага павету было першым самастойным выступленьнем беларусаў у барацьбе за нацыянальную незалежнасьць.

Партызанскі беларускі рух захоўваўся ў 1920 і 1921 гг., ствараючы бальшавікам нямала клопату. Бальшавікі ўрэшце задушылі гэты рух, прымяняючы бязьлітасны тэрор і правакацыю.

Раскладаньне арміі Балаховіча было ажыццэўлена эсэрамі і савінкаўцамі. Эсэры, пасья заключэньня вышэйзгаданага пагадненьня з бальшавікамі, імкнуліся да ліквідацыі ўсіх антыбальшавіцкіх арганізацыяў і паўстаньняў, якія пачалі пашырацца падчас экспэдыцыяў ген. Балаховіча.

Напрыклад, падчас выправы ген. Балаховіча на Менск як эсэры, так і савінкаўцы пачалі дэмаралізаваць ягонае войска. Яны праводзілі агітацыю сярод жаўнераў і афіцэраў добраахвотніцкай арміі, склікаючы мітынгі, на якіх прамаўлялі ў камуністычным духу, дамагаючыся ўвядзеньня выбарчага права і імкнучыся ўсімі сіламі да падарваньня вайскавай дысцыпліны. Дзякуючы ўплывам згаданых агітатараў 2-я брыгада добраахвотніцкай арміі стала поўнасьцю няздольнай да баявых дзеяньняў і пры першым жа наступленьні Чырвонай арміі часткова здалася бальшавікам, а часткова пачала адступаць да польскай мяжы. Тое самае было ў штабе ген. Балаховіча. Эсэры і савінкаўцы выклікалі хаос, наўмысна дрэнна выконваючы свае абавязкі і г. д. Загады ген. Балаховіча не выконваліся, а часьцяком штаб нават выдаваў свае загады, зусім ім супярэчныя. Такім чынам, ген. Балаховіч паказаў сваю непадрыхтаванасьць да такой высокай пасады, ня могучы навязаць падначаленым свайго аўтарытэту, у выніку чаго адбылося падзеньне вайскавай дысцыпліны. Прымяненьне ген. Балаховічам цялесных пакараньняў ня толькі ў адносінах да жаўнераў, але і ў дачыненьні да афіцэраў не падняло дысцыпліны, а толькі стварыла банду, якая залежала ад настрою свайго «бацькі», але

была няздольная да сыстэматычных ваенных дзеяньняў. Такім чынам, паход ня ўдаўся; ген. Балаховіч разам з сваімі атрадамі мусіў адступіць у Польшчу, дзе паўстанцы былі раззброеныя і інтэрнаваныя. Адступленьне атрадаў Балаховіча на тэрыторыю Польшчы выклікала правал Слуцкага паўстаньня, да чаго імкнуліся эсэры. На больш моцны супраціў натыкнуліся савецкія агітатары пры спробе ліквідаваць «Зялёны Дуб». Гэтыя агітатары адразу былі дэканспіраваныя, часткова выгнаныя, а часткова пазабіваныя. Урэшце, аднак, савінкаўцам, г. зьв. «Саюзу абароны Радзімы і свабоды»²²⁰, удалося ў сярэдзіне 1921 г. ліквідаваць штаб арганізацыі «Зялёнага Дубу» ў Лунінцы, што дало магчымасьць Жаўрыду і Русаку разгарнуць больш шырокую антыпольскую прапагандыцкую кампанію ў ваколіцах гэтага гораду.

Акрамя вышэйзгаданых арганізацыяў пэўнага апісаньня заслугоўвае «Краёвая сувязь»²²¹. Яе мэтай было аб'яднаньне ўсіх польскіх, літоўскіх і беларускіх грамадзкіх плыняў, якія арыентаваліся на Польшчу, у адну вялікую партыю, якая б давяла да аб'яднаньня земляў былога Вялікага Княства Літоўскага і далучэньня іх да Польшчы. Найважнейшую ролю тут адыгрывалі В. Пупка²²², Аляксук, а таксама В. Адамовіч (сын), які ўжываў псеўданім Язэп Дзяргач. Гэтая арганізацыя фінансавалася польскім урадам, аднак не прынесла вялікай карысьці.

Забягаючы трошкі наперад, трэба для паўнаты палянафільскіх арганізацыяў згадаць пра Беларускіх беспартыйных актывістаў (ББА), якая ўтварылася ў сакавіку 1922 г.

²²⁰ «Саюз абароны Радзімы і свабоды» — арганізацыя афіцэраў расейскага войска, якая ўзьнікла ў сакавіку 1918 г. у Маскве з мэтай арганізацыі паўстаньняў дзеля звяржэньня савецкай улады. У ліпені 1918 г. Саюз падняў мяцеж у шэрагу расейскіх гарадоў. Пасьля падаўленьня мяцежу дзейнасьць арганізацыі на тэрыторыі Расеі спынілася, але працягвалася на тэрыторыі Польшчы.

²²¹ «Краёвая сувязь» — беларуская палянафільская арганізацыя, створаная Паўлам Алясюком у красавіку 1921 г. Адзіная зь беларускіх арганізацыяў, якая ўдзельнічала ў выбарах у Віленскі сойм у 1922 г. Фармальна «Краёвая сувязь» мела разгалінаваную структуру, і ў яе склад нібыта ўваходзілі палітычная партыя «Сялібнікі» і шэраг беларускіх каапэратываў, але ўсе гэтыя арганізацыі, як адзначалі ў сваіх рапартах польскія дзяржаўныя службоўцы, былі зьбольшага «папяровыя». Абгрунтаванасьць гэтых іхніх ацэнак пацьвярджаецца фактам імгненнага і бясьсьледнага зьнікненьня «Краёвай сувязі» з палітычнай сцэны неўзабаве пасьля выбараў у Віленскі сойм. Тым ня менш, ліквідацыйнага сходу ў той час праведзена не было, і фармальна арганізацыя існавала да сярэдзіны 1920-х гг.

²²² Пупка Вацлаў (1879—пасля 1925) — беларускі дзяяч. Паходзіў зь мястэчка Івянец. У 1913—1914 гг. служыў у Менскім акруговым судзе. У 1914—1920 гг. працаваў старэйшым рэфэрэнтам у Менскім магістраце, у 1920 г. — ліквідатарам ва Ўправе ў справах ліквідацыі былых зямельных банкаў у Менскай акрузе. У 1919—1920 гг. быў сябрам Часовага беларускага нацыянальнага камітэту ў Менску. У 2-й пал. 1920 г. служыў у польскім войску як добраахвотнік. У 1921 г. працаваў у Дэпартаманце аправізацыі Ўрадавай камісіі Сярэдняй Літвы, загадваў складам. Удзельнічаў у працы беларускіх палянафільскіх арганізацыяў, быў афіцыйным старшынём «Краёвай сувязі».

Яе старшынём быў Я. Міткевіч, сакратаром — Я. Шурпа²²³, акрамя таго, з арганізацыяй супрацоўнічалі Адамовічы — бацька і сын. Гэтая арганізацыя высоўвала мінімум беларускіх патрабаванняў — старалася заваяваць беларускае сялянства, раздаючы будаўнічы матэрыял, урадавыя дапамогі на абжыццё і г. д. Рэзалюцыя, якая ўключала Віленскую зямлю ў Польшчу²²⁴, была прынятая ў тым ліку і дзякуючы працы ББА. Пасля далучэння Віленшчыны да Польшчы, аж да прызначэння выбараў у Варшаўскі сойм, арганізацыя ў паразуменні з польскімі мясцовымі ўладамі працавала над забеспячэннем дабрабыту крэсовага насельніцтва, над яго збліжэннем з Польшчай, дапамагала ў барацьбе зь беларуска-літоўскім бандытызмам.

Падчас выбараў у Сойм Рэспублікі, уваходзячы ў склад выбарчай арганізацыі т. зв. Дзяржаўнага аб'яднання на крэсах (сьпіс №22)²²⁵, арганізацыя выступала супраць сьпісу № 16 Блёку нацыянальных меншасцяў²²⁶. Гэтая кампанія ня мела посьпеху дзякуючы памылковай тактыцы польскіх арганізацыяў ва ўсходніх ваяводзтвах, якія, недаацэнь-

²²³ Шурпа Янка (1891—пасля 1938) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Нарадзіўся ў вёсцы Саволёўка Жыдамлянскай воласьці Гарадзенскага павету. Скончыў гарадзкую вучыльную ў Горадні і вучыўся ў тэхнічнай школе ў Санкт-Пецярбургу. Падчас Першай усясьветнай вайны служыў у войску. Пасля бальшавіцкага перавароту 1917 г. працаваў у Маскве ў Міністэрстве поштаў і тэлеграфу дырэктарам аддзелу перавозак і паштова-тэлеграфна-тэлефоннай сувязі. У 1918 г. быў арыштаваны бальшавікамі, уцёк у Горадню. У 1919 г. — настаўнік у Гарадзенскай беларускай школе. Сябра Цэнтральнага беларускага настаўніцкага саюзу Гарадзеншчыны. У 1919—1921 гг. браў удзел у стварэнні беларускіх вайсковых фармаваньняў, быў вэрбовачным афіцэрам Беларускай вайскавай камісіі. Вясной 1921 г. быў камандзірам вучэбнай роты ў Дарагускім лягеры на Холмшчыне для інтэрнаваных случкі паўстанцаў. Супрацоўнічаў з II аддзелам польскага Генэральнага штабу, у паразуменні зь ім браў удзел у заснаванні беларускіх палянафільскіх арганізацыяў. Сакратар арганізацыйнага камітэту Арганізацыі беларускіх беспартыйных актывістаў у Горадні. У 1924 г. узначалваў Гарадзенскі беларускі прытулак. 23 лістапада 1924 году быў абраны старшынём Гарадзенскага беларускага дабрачыннага таварыства. Тады ж увайшоў у склад палянафільскага Камітэту беларускіх справаў. Летам 1926 г. працаваў у Свідзельскім камітэце Польскай народнай партыі «Пяст». Займаўся адвакацкай практыкай у Свідзельскай гміне. У 1927 г. — адзін з кіраўнікоў створанай Ф. Умястоўскім Беларускай нацыянальнай радыкальнай партыі. На парлямэнцкіх выбарах 1928 і 1930 гг. падтрымліваў Беспартыйны блёк супрацоўніцтва з урадам. У 1931—1932 гг. працаваў у Асавецкай крэнасьці, у 1932—1934 гг. быў вайсковым асуднікам, а ў 1935—1937 гг. — супрацоўнікам Гарадзенскай гарадзкой управы. Далейшы лёс невядомы.

²²⁴ Маецца на ўвазе рэзалюцыя Рады паслоў Лігі нацыяў, прынятая 15 сакавіка 1923 г., згодна зь якой Віленская зямля і ўсходняя Галіччына прызнаваліся дзяржаўнымі тэрыторыямі Польскай Рэспублікі.

²²⁵ Дзяржаўнае аб'яднаньне на крэсах — праўрадавая арганізацыя, адмыслова створаная дзеля выстаўленьня сьпісаў на выбарах у польскі парлямэнт восенню 1922 г. На яго чале стаяў брат Ю. Пілсудзкага Ян. Падчас згаданых выбараў аб'яднаньне пацярпела поўную паразу, зь яго сьпісу № 22 не прайшоў ніводзін дэпутат у сойм, і быў выбраны толькі адзін сэнатар у Наваградзкім ваяводзтве.

²²⁶ Блёк нацыянальных меншасцяў — аб'яднаньне нацыянальных меншасцяў Польскай Рэспублікі на парлямэнцкіх выбарах 1922 і 1928 гг. На выбарах 1922 г. дасягнуў вялікага посьпеху, заняўшы агульнае 2-е месца і атрымаўшы 66 пасольскіх і 23 сэнатарскія мандаты (11 і 3 адпаведна — беларусы).

ваючы блёк меншасьцяў, не хацелі ствараць агульнага польскага блёку. Са сьпісу № 22 не прайшоў ніводзін пасол у сойм.

Арганізацыя ББА выступала супраць Беларускага нацыянальнага камітэту ў Вільні. Таксама адзінай зь беларускіх арганізацыяў яна выказала пратэст у сувязі з прызнаньнем Беларускага нацыянальнага камітэту галоўнай беларускай арганізацыяй на тэрыторыі Польскай Рэспублікі. Гэта мела месца пасля выбараў у Варшаўскі сойм. Прадзяржаўная дзейнасьць Беларускіх беспартыйных актывістаў, якая асабліва разьвівалася на Гарадзеншчыне, выцесніла ўплывы як Беларускага пасольскага клюбу²²⁷, які вымушаны быў зачыніць свае «сакратарыяты» ў Крынках і Пружанах, так і віленскага Беларускага нацыянальнага камітэту. Дзейнасьць ББА таксама паўплывала на зьмяншэньне антыдзяржаўнай беларускай агітацыі на Гарадзеншчыне. Друкаваным органам ББА спачатку быў «Беларускі шлях»²²⁸, затым «Селянская гутарка»²²⁹ — «непэрыядычная» газэта антыбальшавіцкага кірунку, якая прапагандавала супрацоўніцтва беларусаў з Польшчай.

З тае прычыны, што дзеячы ББА таксама, як высветлілася, не адзначаліся высокімі маральнымі якасьцямі, польскі ўрад скасаваў выдаваньне субсыдыяў, у выніку чаго арганізацыя паволі заняпала.

Агляд згаданых палянафільскіх арганізацыяў паказвае, што, нягледзячы на падтрымку з польскага боку, ніводная зь іх не дала сур'ёзных вынікаў. «Зялёны Дуб» ня меў адпаведных людзей; ген. Булак-Балаховіч, нягледзячы на вялізную папулярнасьць сярод народу, няшмат зрабіў, бо аказаўся камандзірам, не падрыхтаваным да той ролі, якую яму належала адыграць. Савінкаў дзеля благага падбору памочнікаў прынёс больш шкоды, чым карысьці. Аляксюк аказаўся папросту ашуканцам. Дзеячы ББА ня мелі добрага рэпутацыі сярод беларусаў. Шэраг іншых дзеячоў, якія належалі да згаданых арганізацыяў, аказаліся кар'ерыстамі і дэмагогамі, ганяючыся за нелегальнымі прыбыткамі. Такім чынам, прычынай няўдачаў у дзейнасьці палянафільскіх арганізацыяў была, перш за ўсё, апора польскіх уладаў на ненадзейныя альбо неадпаведныя элемэнтны. Адмоўна таксама паўплывала расейская рэвалюцыя. Разьняволены індывідуалізм, хваравітыя амбіцыі людзей, якія не дараслі да заняцця падобнага роду пасадаў, магчыма, наагул пераўзыходзячых іх асабістыя магчымасьці, — такія былі рысы гэтых псэўда-дзеячоў, якіх закранула плямай расейскай рэвалюцыі і зь якімі нам выпала пачаць працу. Акрамя гэтага, перашкаджалі таксама даволі нізкі разумовы ўзровень і досыць слаба разьвітае арганізацыйна-грамадзкае пацьцё сярод усяго беларускага грамадзтва.

²²⁷ Беларускі пасольскі клуб — беларуская нацыянальная фракцыя ў польскім парлямэнце I (1922—1927) і II (1928—1930) скліканьняў.

²²⁸ «Беларускі шлях» — беларуская палянафільская газэта, якая непэрыядычна выходзіла ў Горадні з 22 красавіка да 2 жніўня 1922 г. Яе рэдактарам быў Яўген Міткевіч.

²²⁹ «Селянская гутарка» — беларуская палянафільская газэта, якая непэрыядычна выходзіла ў Горадні з 29 жніўня па 31 сьнежня 1923 г. Ініцыятарам выданьня быў Яўген Міткевіч, а рэдактарам Антон Савіцкі.

Няўдачы ў працы беларускіх палянафільскіх арганізацыяў акрамя матэрыяльных стратаў прынеслі таксама вялікую шкоду ў маральным і прапагандысцкім плянах.

Разьдзел XX

Літоўска-савецкая дамова ад 19.VII.1920 г. Сярэдняя Літва
9.X.1920 г. Праекты Гіманса²³⁰. Спроба паразуменьня ўраду
Ластоўскага з Польшчай падчас Рыскай канфэрэнцыі

Калі польскія войскі летам 1920 г. адступалі пад націскам бальшавікоў, літоўцы вырашылі выкарыстаць гэтую сытуацыю, каб атрымаць тэрыторыі, на якія прэтэндавалі.

З гэтай мэтай 19 ліпеня 1920 г. у Маскве была падпісаная мірная дамова паміж Ковенскай Літвой і РСФСР²³¹, паводле ўмоваў якой Літва атрымала ўсю тэрыторыю, дагэтуль спрэчную, паміж Польшчай і Літвой зь Вільняй, Горадняй, Лідай, Ашмянамі, Сьвянцямі, усім Азёраўскім паветам, часткай Віленскага, Сакоўскага ваяводзтваў і г. д. Узамен на згаданую саступку Літва пагадзілася на праход праз гэтую тэрыторыю савецкіх войскаў, якія змагаліся з Польшчай. Акрамя гэтага, літоўскія войскі перайшлі празь «лінію Керзана», што разьмяжоўвала польскі і літоўскі элемэнты, уварваліся ў этнаграфічную Польшчу, заняўшы Сувалкі і Сэйны і атакаваўшы, без абвяшчэньня Польшчы вайны, атрады польскіх войскаў. Такім чынам, 14 ліпеня літоўцы занялі Вільню²³².

Іхнае панаваньне на занятых тэрыторыях было непрацяглым. Польшча адраклася ад прэтэнзіяў на этнаграфічныя літоўскія землі паўночнай часткі былой Сувалцкай губэрні, аднак лічыла, што Гарадзеншчына і перш за ўсё Віленшчына павінны ўвайсьці ў склад польскай дзяржавы.

Таму польскія войскі ў пераможным кантранаступе 1920 г., ачышчаючы польскія землі ад бальшавікоў, вызвалілі Сэйны і Сувалкі ад літоўскіх войскаў, а 9 кастрычніка 1920 г. генэрал Жалігоўскі заняў Вільню. Маскоўская дамова, заключаная паміж Літвой і РСФСР, аказалася пустой паперкай.

Была ўтвораная Сярэдняя Літва з сталіцай у Вільні. Ёй кіравала Часовая кіроўная камісія.

Літоўцы з дапамогай дыпляматычнай кампаніі дамагаліся ад вялікіх дзяржаваў уключэньня Віленшчыны ў Літву. На Захадзе разумелі, што до-

²³⁰ Гіманс (Hymans) Поль (1865—1941) — бэльгійскі палітык, у 1918—1920, 1924—1925, 1927 і 1934—1935 гг. — міністар замежных справаў Бэльгіі, у 1920 г. — старшыня Рады Лігі нацыяў.

²³¹ Сапраўдная дата падпісаньня гэтае дамовы — 12 ліпеня 1920 г.

²³² На самай справе Вільню 14 ліпеня 1920 г. заняла Чырвоная армія, якая саступіла месца літоўскім войскам толькі 27 жніўня 1920 г.

браахвотна Польшча Вільню не аддасць. Дзеля гэтага Ліга нацыяў прапанавала плебісцыт, на які, аднак, Літва не пагадзілася. Тады Ліга нацыяў падала т. зв. праект Гіманса, які засноўваўся на аб'яднаньні Літвы з Польшчай. Польшча прыняла гэты праект як аснову для дыскусіі. Аднак літоўцы надалей супраціўляліся, нягледзячы на тое, што гэты праект улічваў многія іхныя пажаданьні. Калі літоўцы не пагадзіліся на «абноўлены праект Гіманса», які ўлічваў вельмі шмат літоўскіх пажаданьняў, Ліга нацыяў прызнала сваю ініцыятыву завяршанай, тым больш што на гэты праект не згадзілася і Польшча²³³.

Тагачасны Начальнік дзяржавы Юзэф Пілсудзкі лічыў, што лёс спрэчнага краю мусіць вырашаць само насельніцтва. Згодна з гэтым пачалася арганізацыя выказваньня волі насельніцтва Віленшчыны. Было вырашана склікаць асобны Віленскі сойм, які б вырашыў справу адносінаў да Польшчы. (Справа выбараў будзе падрабязней апісаная ў разьдзеле XXIII.)

Падчас мірнай канфэрэнцыі, якая ў гэты час адбывалася ў Рызе, у асяродку антыпольскіх дзеячоў адбыўся пэўны паварот, які сьведчыў пра існаваньне сярод іх розных плыняў. Урад Ластоўскага, які знаходзіўся ў Коўне, наладзіў кантакт з пасланцам Найвышэйшай Рады Цярэшчанкам і пасля паразуменьня зь ім прапанаваў у Рызе польскаму паўнамоцнаму міністру Васілеўскаму²³⁴ падтрымку польскіх прэтэнзіяў на беларускія тэрыторыі ўзамен на гарантаньне Польшчай (пасля прынцыповага прызнаньня незалежнасьці Беларусі) шэрагу саступак у адміністрацыйнай, культурнай і асьветнай галінах. Да вырашэньня беларускай справы з апорай на Польшчу схіляўся нават Чарвякоў, беларускі камуніст, які знаходзіўся ў Рызе ў якасьці экспэрта бальшавіцкай дэлегацыі. Чарвякоў, у выпадку пасьпяховага выніку перамоваў беларусаў з Польшчай, павінен быў на мірнай канфэрэнцыі адкрыта перайсьці ў антыбальшавіцкі лягэр.

Аднак праз поўнае непрыманьне пад увагу польскімі дэлегатамі беларускіх пастулятаў уся гэтая канцэпцыя правалілася. Польшчы засталіся верныя толькі некаторыя дзеячы Найвышэйшай Рады — Ластоўскі ж вярнуўся ў Коўна, дзе ягоная кампанія пачала ахопліваць больш шырокія колы і дзе ягоныя ўплывы значна павялічыліся.

²³³ Першы праект Гіманса прадугледжваў кантанальную пабудову літоўскай дзяржавы з ковенскім і віленскім кантонамі. Агульнай сталіцай павінна была стаць Вільня, а Літва мусіла заключыць з Польшчай канвэнцыю ў ваеннай, гандлёвай і замежнапалітычнай сфэрах. У другім праекце ішла гаворка толькі пра аўтаномію віленскай акругі ў складзе літоўскай дзяржавы.

²³⁴ Васілеўскі (Wasilewski) Леан (1870—1936) — польскі палітычны дзяяч, адзін зь лідэраў ППС. Прыхільнік Ю. Пілсудзкага. У 1918 г. быў міністрам замежных справаў Польшчы. Браў удзел у мірных перамовах у Рызе ў 1920—1921 гг. Напісаў некалькі кніг, прысьвечаных нацыянальнаму пытаньню ў Польшчы, у якіх выступаў супраць паліянацыі беларусаў і ўкраінцаў і за іхную дзяржаўную асыміляцыю.

Частка IV

РАЗЬВІЦЬЦЁ БЕЛАРУСКАГА РУХУ ПАДЧАС І ПАСЬЛЯ ЗАКЛЮЧЭНЬНЯ РЫСКАГА МІРУ

БЕЛАРУСКІЯ СПРАВЫ Ё СЯРЭДНЯЙ ЛІТВЕ

Разьдзел XXI

Перанос у Вільню цэнтру беларускага руху. Усталяваньне кантактаў з Коўнам. Беларуска-літоўскае пагадненьне ад 11.XI.1920 г. Усебеларускі зьезд у Вільні ў студзені 1921 г.

Падчас заняцьця беларускіх тэрыторыяў польскімі войскамі першапачаткова самай моцнай сярод беларусаў была польская арыентацыя. Польскае войска давала пэўны выхад беларускім памкненьням стварэньнем Беларускай вайсковай камісіі, першых беларускіх узброеных фармаваньняў, школаў і г. д.

Аднак з часам, як ужо зазначалася вышэй, сытуацыя зьмянілася не на карысьць Польшчы. Рыская дамова падзяліла Беларусь паміж Польшчай і Савецкай Расеяй.

У той час беларускія палітыкі мелі шырокае палітычныя памкненьні. Яны імкнуліся да стварэньня вялікай незалежнай дзяржавы, якая б аб'ядноўвала ўсе этнаграфічныя беларускія землі. Няма нічога дзіўнага, што іх не задавальнялі бальшавіцкія саступкі на карысьць беларускай мовы ў культурна-асьветнай галіне і нават абвясчэньне незалежнасьці ў шчыльнай сувязі з Савецкай Расеяй. Польшча, звязаная Рыскай дамовай, не магла ўлічыць беларускіх памкненьняў у тым аб'ёме, у якім гэтага хацелі б беларусы.

Празь неразуменьне важнасьці гэтага пытаньня соймавай большасьцю, а таксама ўрадам Польшча не магла зрабіць нават такіх саступак, якія беларускаму руху дала Савецкая Расея, тым больш што яна пачынала прымяняць у беларускай палітыцы дэмагагічныя лёзунгі, разьлічваючы на немагчымасьць іх ажыцьцяўленьня Польшчай.

Паводле прынятых у выніку мірнай дамовы абавязкаў, польскі ўрад ня мог цягнуць на сваёй тэрыторыі беларускіх элемэнтаў, якія арганізоўвалі б антыбальшавіцкія паўстаньні. Адсюль вынікае шэраг арыштаў і інтэрнаваньняў сярод беларускіх дзеячоў. З другога боку, некаторыя рэпрэсіі мясцовых польскіх уладаў, як, напрыклад, прыпыненьне выхаду беларускіх газэтаў і зачыненне школы ў Горадні, выклікалі новае расчараваньне сярод беларускіх дзеячоў.

Самыя прыхільныя дагэтуль да польскай дзяржаўнасці беларусы прыйшлі да пераканання, што, прынамсі часова, падтрымкі з боку польскай дзяржавы яны чакаць ня могуць.

Беларускі рух шукаў асяродзды, прыхільнага да сябе. Найбольш спрыяльныя для яго развіцця ўмовы прыпалі на час перад выбарамі ў Віленскі сойм на тэрыторыі Сярэдняй Літвы. Наяўнае там палітычнае становішча і імкненне не раздражняць няпольскія нацыянальнасці давалі беларускім дзеячам гарантыю беспакaranaга правядзення сваёй кампаніі, перш за ўсё магчымае свабоднага выказвання ў прэсе²³⁵.

Таму ў гэты час (1920—1922 гг.) пункт цяжару беларускай палітычнай кампаніі пераносіцца ў Сярэдняю Літву.

Аднак для развіцця дзейнасці на віленскай глебе палітыкам не хапала зыходнага становішча, апірышча і матэрыяльных сродкаў.

Шукаючы падтрымку і сродкі, пэўныя беларускія колы наладзілі кантакт з урадам Ластоўскага ў Коўне.

Урад Ковенскай Літвы напярэдадні вызначэння сваіх межаў і ўрэгулявання віленскай справы намагаўся згуртаваць у сваіх мэтах беларускі элемент, разумеючы, што ён адыграе сур'ёзную ролю падчас будучага плебісцыту ў Сярэдняй Літве.

Таму першыя крокі беларускіх палітыкаў, скіраваныя на здабыццё дапамогі Ковенскай Літвы, былі прынятыя ў Коўне прыхільна.

30 кастрычніка 1920 г. дэлегацыя, высланае для перамоваў зь літоўскім урадам, выдала дэкларацыю наступнага зместу:

Урад Беларускай Народнай Рэспублікі, атрымаўшы 27-га кастрычніка 1920 г. вестку аб тым, што Высокі Ўрад Рэспублікі Літоўскай ідзе насустрач думцы аб палітычным паразуменні і каардынацыі сіл народа літоўскага з народам беларускім, пасылае паўнамоцную дэлегацыю ў складзе прадстаўленых тут асоб. Дэлегацыі даручана канкрэтна дагаварыцца зь літоўскім урадам аб варунках нашага добрасуседзкага жыцця і аб супольнай барацьбе ў абарону незалежнасці і непадзельнасці тэрыторый абодвух народаў.

Падзеі апошніх часоў і бяспраўны захват літоўска-беларускай зямлі прыслужнікамі польскага імперыялізму, якія аружным гвалтам патапталі сьвятныя правы нашы на спакойную, творчую працу і развіццё, пераконваюць урад Беларускай Народнай Рэспублікі, што толькі злучанымі ўсімі Літва і Беларусь здолеюць захаваць усю паўнату свайго дзяржаўнага сувэрэнітэту.

Слаўнае мінуўшае Вялікага Княства Літоўскага дае прыклады, сходныя сучаснаму моманту: у час, калі літоўскаму і беларускаму народам загражаў заняпад пад навалай захаду і ўсходу, яны па мудрай мьслі волатаў літоўскае дзяржаўнасці знаходзілі ў аб'яднанні сваім ня толькі моц абараніцца, але і давясці да найбольшага росквіту сваё гаспадарства.

²³⁵ Тут мае месца відавочнае прыхарошванне рэальнай сытуацыі. Улады Сярэдняй Літвы ўсё ж чынілі перашкоды распаўсюджванню беларускай агітацыі, у тым ліку і праз прэсу. Так, на час выбараў у т. зв. Віленскі сойм не было дазволена выданне газэтаў беларускіх хрысціянскіх дэмакратаў — «Krynica» і «Świetań».

Ужо трэці год будуюцца Літоўская Рэспубліка. Ужо трэці год будуюцца Беларуская Рэспубліка. І мы бачым, што паміж абодвума будаўніцтвамі існуе неразрыўная, арганічная сувязь. Само жыццё сьведчыць, што Літва і Беларусь гэтулькі зацікаўлены эканамічна і палітычна адна ў другой, што добрасуседзкі згавор іх — справа немінучая. Як і ў гістарычным прошлым, так і ХХ сталецьці яны ня могуць ісьці разьбежнымі шляхамі.

На вялікі жаль, да апошняга часу наша ідэйная еднасьць дзеля розных прыпадковых прычын адкрыта і фармальна адзначана не была. Невыразнасьцю нашых адносін карысталіся старыя нашы ліхадумцы, ладзіўшыя на гэтым свае хіжацкія пляны.

Беларускі Народ лічыць, што далей так цягнуцца ня можа. І нам, дэлегацыі Беларускай Народнай Рэспублікі, даручана сваім урадам пайсьці да канца насустрач справядлівым жаданьням ураду літоўскага і далажыць сіл сваіх, каб перад абліччам усяго сьвету дайсьці братняй угоды.

Доля Беларусі зляжылася к сягоньяшняму дню так, што яна апынулася ў шмат цяжэйшых варунках, чым Літва. І Беларусь чакае ад братняе Літвы, як ад стараны дужэйшай, першага рашучага слова.

Падпісалі:

/-/ Цьвікевіч	/-/ Ластоўскі
/-/ Язэп Варонка	Старшыня дэлегацыі
/-/ Галавінскі ²³⁶	
Паўнамоцныя сябры	/-/ Аўсянік
дэлегацыі	Сакратар дэлегацыі ²³⁷

11 лістапада 1920 г. у выніку працы беларускай і літоўскай дэлегацыяў было падпісана пагадненьне. Зьмест пагадненьня быў наступны:

Пагадненьне,

заклучанае паміж урадам Беларускай Народнай Рэспублікі і ўрадам Літоўскай Дэмакратычнай Рэспублікі:

«Беручы пад увагу правечную дружбу беларускага і літоўскага народаў, супольнасьць іх інтарэсаў у цяперашні час і патрэбу на будучыя часы ўмацаваць асновы сваёй лучнасьці і добрасуседзкіх адносін, урад Беларускае Народнае Рэспублікі і ўрад Літоўскае Дэмакратычнае Рэспублікі пастанавілі ўчыніць умову аб узаемным падтрыманьні адзін аднаго, дзеля чаго ўпаўнамочылі:

Беларускі ўрад: старшыню Рады Народных Міністраў Вацлава Ластоўскага, міністра юстыцыі Аляксандра Цьвікевіча, сябра Рады Рэспублікі Язэпа Варонку, радніка Па-

²³⁶ Галавінскі Аляксандар (1886—?) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Вясной 1921 г. у якасьці прадстаўніка ўраду БНР быў дэлегаваны у Маскву. З 1921 г. у Літве: старшыня Беларускай нацыянальнай сувязі, замежнага ЦК БПС-Р у Коўне. Удзельнічаў у ліквідацыі ўраду БНР у кастрычніку 1925 г.

²³⁷ Беларускі тэкст дэкларацыі падаецца паводле: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 2. Вільня—Нью-Ёрк—Менск—Прага, 1998. С. 947. Падобна на тое, што пераклад у II адзеле Генэральнага штабу рабілі зь някаснай рукапіснай копіі, бо ў тэксце, зьмешчаным у «Кароткім парысе...», прысутнічаюць прагалы, а ў канцы яго зьмешчаная заўвага: «У гэтай адозьве ёсьць шэраг нечытэльных словаў, якія пададзеныя ў дужках».

сольства на Украіне інж. Аляксандра Галавінскага, сябра Рады Рэспублікі інж. Антона Аўсяніка.

Літоўскі ўрад: віцэ-міністра загранічных спраў Пятраса Клімаса²³⁸, дырэктара палітычнага дэпартаменту Міністэрства загранічных спраў — Бронюса Балутіса²³⁹, сябра Устаноўчага сойму — Вальдэмараса Чарнэцкіса²⁴⁰, сябра Устаноўчага сойму — Сіманаса Разэнбаўмаса²⁴¹, міністра без партфелю па беларускіх справах у Літве Дамінікаса Сямашку і Д-ра Юргіса Шаўліса²⁴².

Вышэйпісананыя ўпоўнамочныя, сабраўшыся гэтае даты ў месцы Коўне і абмяняўшыся данымі ім верагодчымі лістамі, якія абাপольна прызнаны былі правільнымі, згадзіліся ў ніжэйпісаным:

Пар. 1. Урад Беларускае Народнае Рэспублікі абяцае далажыць усіх высілках да таго, каб жыхары-беларусы тых месц, дзе мае адбыцца плебісцыт паміж Літвой і Польшчай, падавалі галасы ў карысьць Літвы. Гэты плебісцыт, датычучы адносінаў выключна паміж Літвой і Польшчай, не разьвязвае пытаньня аб граніцах паміж Беларусью і Літвой, якое пытаньне разьвязваецца на аснове параграфу шостага гэтае ўмовы.

Пар. 2. Урад Беларускае Народнае Рэспублікі згаджаецца, каб усе яго вайсковыя фармаваньні, твораныя на літоўскай тэрыторыі, былі выкарыстаны ўрадам Літоўскае Дэмакратычнае Рэспублікі на яе абарону. Аб парадку выпраўленьня гэтага параграфу ўмовы паміж старанамі маецца асобная ўгода.

Пар. 3. Урад Літоўскае Дэмакратычнае Рэспублікі дае ўраду Беларускае Народнае Рэспублікі і Прэзыдыюму Рады Беларускае Народнае Рэспублікі месца афіцыйнага побыту і чынасьці ў каторым зь месц Літоўскае Рэспублікі па ўзаемнай угодзе міністраў загранічных спраў абодвух урадаў.

Асобы, ухадзячыя ў склад Прэзыдыюму Рады Беларускае Народнае Рэспублікі і беларускага ўраду, а таксама яго дыпляматычныя агенты, карыстаюцца правам экстрэьтарыяльнасьці.

Урадоўцы беларускага ўраду могуць быць затрымліваны літоўскімі ўладамі толькі зь яго веданьня.

²³⁸ Клімас (Klimas) Пятрас (1891—1969) — літоўскі палітык, з 1919 г. — віцэ-міністар замежных справаў Літвы, пасля — міністар.

²³⁹ Балутіс (Balutis) Бронюс Казіс (1880—1967) — літоўскі дыплямат. У 1920 г. — дырэктар палітычнага дэпартаменту Міністэрства замежных справаў Літвы, у 1920—1921 гг. — віцэ-міністар замежных справаў, у 1921—1927 гг. — дырэктар Дэпартаменту заходняй палітыкі, у 1927 г. — генэральны сакратар МЗС Літвы.

²⁴⁰ Чарнэцкіс (Čarneckis) Вальдэмарас Вітаўтас (1893—1942) — літоўскі палітык, дэпутат літоўскага сойму ў 1919—1920 гг., у 1918—1925 гг. неаднаразова займаў міністэрскія пасады ў розных урадах.

²⁴¹ Разэнбаўм (Rozenbaumas) Сіман (1859—1935) — габрэйска-літоўскі дзяяч, адвакат, уладжэнец Пінску. Перад рэвалюцыяй займаўся адвакацкай практыкай у Менску, зьяўляўся старшынём сямініскай арганізацыі Расеі. У 1915—1919 гг. жыў у Вільні і кіраваў габрэйскай сямініскай арганізацыяй. У 1917 г. як прадстаўнік габрэяў кааптаваны ў Літоўскую Тарыбу. У 1919—1924 гг. зьяўляўся міністрам Літвы ў габрэйскіх справах. У першым урадзе Літвы выконваў таксама абавязкі віцэ-міністра замежных справаў. У 1924 г. выехаў у Палестыну, дзе з 1929 г. выконваў абавязкі генэральнага консула Літвы.

²⁴² Шаўліс (Šaulys) Юргіс (1879—1948) — літоўскі палітык і дыплямат. Адзін са стваральнікаў Канфэдэрацыі Вялікага Княства Літоўскага ў 1916 г., сябра яе Рады. У міжваенны час знаходзіўся на дыпляматычнай службе, быў амбасадарам Літвы ў шэрагу эўрапейскіх краінаў.

Асобы, прыналежачы да складу беларускага ўраду і Прэзыдыюму Рады Беларускае Народнае Рэспублікі, а такжа іх служачыя, не павінны ўмешвацца ў загады літоўскага ўраду, ці агітаваць супроць літоўскае дзяржавы і яе ўраду.

Гэткі ж абавязак прыймае на сябе літоўскі ўрад у стасунку да ўраду Беларускае Народнае Рэспублікі.

Пар. 4. Беларускі і літоўскі ўрады ўзаемна заабавязываюцца падтрымліваць адзін аднаго перад урадамі загранічных дзяржаў.

Пар. 5. Урад Літоўскае Дэмакратычнае Рэспублікі абяцае дапамагчы ўраду Беларускае Народнае Рэспублікі зрабіць пазыку за граніцай. Формы і варункі дапамогі ўстанаўляюцца ўгодай міністраў загранічных спраў абодвух урадаў.

Пар. 6. Усе пытаньні аб адносінах паміж беларускай і літоўскай дзяржавамі павінны разьвязвацца дабравольнай угодай іх Урадаў. Гранічнае пытаньне паміж абедзьвюма дзяржавамі павінна быць вырашана мірным ладам пасля скліканьня правамоцнага Прадстаўнічага Збору Беларускае Народнае Рэспублікі. Да таго часу мясцовасьці зь пераважаючым беларускім жыхарствам, уходзячыя ў склад Літоўскай Рэспублікі, павінны ўпраўляцца на асновах нацыянальна-тэрытарыяльнай аўтаноміі.

Пар. 7. Калі які-небудзь параграф умовы гэтае будзе пагражаць каторай старане вайсковым закалотам з трэцяй дзяржавай, то гэты параграф для старон неабавязковы.

Пар. 8. Тэрмін гэтае ўмовы старонамі не азначаецца, але старана, жадаючая яго парваць, абавязана папярэдзіць аб гэтым другую старану за шэсьць месяцаў наперад.

Пар. 9. Апавешчаньне гэтай умовы ў цэлым або ў часьці можа быць учынена толькі са згоды абедзьвюх умаўляючыхся старон.

Пар. 10. Гэтая ўмова ўложена ў двух экзэмплярах на беларускай і літоўскай мовах. Абодва тэксты лічацца аўтэнтчнымі.

Гэтая ўмова падпісана і змацавана дзяржаўнымі пячацямі ў месьце Коўне, Лістапада Адзінацатага Дня, Году Тысяча Дзевяцьсот Двацатага.

Падпісалі:

Паўнамоцныя прадстаўнікі ўраду Беларускае Народнае Рэспублікі	Паўнамоцныя прадстаўнікі ўраду Літоўскай Дэмакратычнай Рэспублікі
/-/ Ластоўскі	/-/ П. Клімас
/-/ А. Цьвікевіч	/-/ Балуціс
/-/ Язэп Варонка	/-/ В. Чарнэцкіс
/-/ А. Галавінскі	/-/ С. Разэнбаўмас
/-/ Антон Аўсянік	/-/ Сямашка
/-/ Доктар Шаўліс	
Згодна з арыгіналам	/-/ Антон Аўсянік Сакратар дэлегацыі Беларускае Народнае Рэспублікі

Пячатка:

Надзвычайная дыпляматычная місія Беларускае Народнае Рэспублікі

Горад Коўна, 11 лістапада 1920 г.²⁴³

²⁴³ Беларускі тэкст пагадненьня падаецца згодна з выданьнем: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. Вільня—Нью-Ёрк—Менск—Прага, 1998. С. 953—955.

Удакладненнем вышэйпададзенай дамовы можна лічыць афіцыйны ліст доктара Пурыцкіса²⁴⁴, літоўскага міністра замежных справаў, да Ластоўскага, у якім ад імя свайго ўраду літоўскі міністар выказваў згоду (у выпадку спрыяльных Літве вынікаў плебісцыту на спрэчных тэрыторыях) на ўтварэнне палітычнай адзінкі з тэрыторыяў, якія знаходзіліся на поўдзень ад мяжы, вызначанай расейска-літоўскай дамовай ад 12 ліпеня 1920 г. Гэты край атрымаў бы аўтаномію на дэмакратычных прынцыпах і быў бы звязаны зь Літвой толькі фэдэрацыйнымі сувязямі.

Адначасова з падпісаннем пагаднення паміж беларускім і літоўскім урадамі было падпісана «пагадненне аб пазыцы аднаго мільёна аўксінаў²⁴⁵ (1 000 000), якую даў літоўскі ўрад Беларускай Народнай Рэспубліцы». Пагадненне падпісалі ў Коўне 13.IX.1920 г. Ластоўскі, старшыня Рады Народных Міністраў, і А. Цьвікевіч, міністар юстыцыі, — зь беларускага боку, і доктар Пурыцкіс, міністар замежных справаў, — зь літоўскага боку.

Хутка пасля падпісанья беларускімі і літоўскімі паўнамоцнымі прадстаўнікамі згаданых пагадненняў у Бэрлін была пасланая беларуская дэлегацыя, якая мела на мэце дабівацца згуртавання дзеля беларускага руху нямецкіх палітычных сфэраў і атрыманья пазыкі ад нямецкага ўраду.

Аднак гэты ўрад не хацеў даваць грашовай дапамогі непрызнанаму ніводнай зь вялікіх дзяржаваў беларускаму ўраду. Аднак жа, беручы пад увагу саюз Літвы зь Беларусьсю, ён абяцаў даць пазыку пад гарантыі літоўскага ўраду. Пазыка павінна была скласьці каля 40 000 000 нямецкіх марак і пайсьці на фармаваньне беларускіх партызанскіх атрадаў для вядзеньня барацьбы з Польшчай у выпадку яе ўзброенага канфлікту зь Літвой.

У выніку беларуска-літоўскага пагаднення з Ковенскай Літвы пачалі прыходзіць грошы, недахоп якіх перад гэтым адчувалі ў сваёй працы беларускія дзеячы ў Сярэдняй Літве.

У студзені 1921 г. у Вільні адбыўся зьезд прадстаўнікоў усіх беларускіх палітычных арганізацыяў. На гэтым зьездзе прысутнічалі прадстаўнікі Найвышэйшай Рады Смоліч, Цярэшчанка і іншыя, прадстаўнікі Дзяржаўнага камітэту Аляксюк і Ўласаў, прадстаўнік Беларускай вайскавай камісіі Якубені, а таксама прадстаўнікі Сярэдняй Літвы, ураду Ластоўскага з Ковенскай Літвы і заканспіраваныя дзеячы з тэрыторыяў, занятых бальшавікамі.

Сярод прысутных наагул былі вялікія разыходжаньні. Частка выказвалася за тое, каб удзельнічаць у выбарах у Сярэдняй Літве і падтрымаць там польскія намеры. Іншыя ўдзельнікі выказваліся ў зусім адваротным кірунку. Некаторыя раілі заняць пасіўную пазыцыю, бо як Польшча, так і Саветы стараюцца выкарыстаць беларускую справу для сябе, зусім не беручы пад увагу беларускіх нацыянальных памкненняў. Дзеля гэтага яны

²⁴⁴ Пурыцкіс (Purickis) Юозас (1883—1934) — літоўскі палітычны дзеяч, доктар філязофіі. У чэрвені 1920—лютым 1922 г. быў міністрам замежных справаў Літвы ў кабінэце К. Грынюса.

²⁴⁵ Аўксін (літ. auksinas) — літоўская назва нямецкай остмаркі, якая, згодна з пагадненнем літоўскага ўраду і германскай Усходняй крэдытнай касы, грала ролю плацёжнага сродку на тэрыторыі Літвы да ўвядзеньня літа ў 1922 г.

лічылі, што трэба пусьціць падзеі на самацёк, працуючы толькі на полі асьветы і пашырэння сьвядомасьці беларускага народу.

Прадстаўнікі Ковенскай Літвы падтрымлівалі апошнія меркаваньне, а таксама сталі на грунце шчыльнай літоўска-беларускай фэдэрацыі.

Мэтай зьезду, сярод іншага, было агульнае паразуменьне ў зьнешніх выступленьнях і вынясенне беларускай справы на міжнародную арэну.

Зьезд ухваліў зварот да польскага ўраду з адмысловай дэкларацыяй з просьбай розных палёгкаў для беларускага насельніцтва, якое жыве на тэрыторыі Польшчы. У згаданай дэкларацыі была просьба аб:

- 1) прызнаньні правоў беларускай мовы ва ўстановах і адміністрацыі;
- 2) стварэньні школаў зь беларускай мовай выкладаньня;
- 3) уліку найбольш важных інтарэсаў беларускага насельніцтва, пакрыўджанага «шавіністычным» абыходжаньнем польскіх чыноўнікаў.

Гэтая дэкларацыя павінна была ў пачатку лютага 1921 г. быць пададзенай польскаму міністру замежных справаў дэлегатам Уласавым.

Ня маючы надзеі, што польскі ўрад улічыць пералічаныя патрабаваньні, на прапанову Грыба і Мамонькі быў падрыхтаваны мэмарандум у Лігу нацыяў²⁴⁶, у якім адзначалася, што Польшча і Саветы самавольна падзялілі беларускія тэрыторыі, зь якіх першая захапіла 100 000 км² з 4,5-мільённым насельніцтвам. Затым мэмарандум уключаў доўгія гістарычныя і этнаграфічныя высновы і казаў пра польскі ўціск.

З асаблівым націскам мэмарандум падкрэсьліваў беларускі характар Гарадзенскай зямлі і прыходзіў да высновы, што толькі Буг і Нёман могуць складаць справядлівую польска-беларускую мяжу. Гэты мэмарандум павінен быў уручаны адмысловай дэлегацыяй сакратару Лігі нацыяў у Жэнэве.

Разьдзел XXII

Плыні, якія існавалі сярод беларускіх палітыкаў. Генэрал Балаховіч. Арганізацыі: Беларускі нацыянальны камітэт. Мэмарандум у Лігу нацыяў. Найвышэйшая Беларуская Рада і Беларускі дзяржаўны камітэт. Беларускія камуністы, эсэраўскі «Абласны камітэт», «Сувязь» Алексюка

З пункту погляду плыняў, што існавалі сярод беларускіх палітыкаў — за выключэньнем беларускіх нацыянал-дэмакратаў, землеўладальнікаў, а таксама асобаў, скампрамэтаваных у вачах бальшавікоў — большая част-

²⁴⁶ Маецца на ўвазе мэмарандум, пададзены ў Лігу нацыяў дэлегацыяй Беларускай Народнай Рэспублікі 16 сьнежня 1920 г. (гл.: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 2. Вільня—Нью-Ёрк—Менск—Прага, 1998. С. 975—983).

ка беларускіх палітыкаў ахвотна прыняла б заняцце ўсёй этнаграфічнай Беларусі ці ўрадам Саветаў, ці літоўцамі, бо такім чынам адбылося б аб'яднанне беларускіх земляў.

Аўтарытэт Польшчы ў гэты час сярод беларускіх дзеячоў паменшыўся, бо зменшылася надзея на выкананне ёю беларускіх патрабаванняў.

Некаторая частка беларускіх дзеячоў, шукаючы новыя шляхі, пачала хіліцца да генэрала Станіслава Булак-Балаховіча, прапануючы яму ўзяцьце ў свае рукі абароны беларускіх справаў.

Генэрал Булак-Балаховіч, бачачы карысныя для сябе абставіны, ахвотна пагадзіўся на гэтую прапанову і распачаў крокі з мэтай пачатку новай барацьбы за незалежнасць Беларусі, у выпадку, калі б польска-бальшавіцкія перамовы ў Рызе не прывялі да заключэння міру.

1.ІІ.1921 г. у генэрала Балаховіча адбыўся патаемны сход, у якім узялі ўдзел прадстаўнікі Беларускага палітычнага камітэту, беларускіх нацыянальных арганізацыяў, а таксама прадстаўнікі партызанаў («Зялёны Дуб»).

Мэтай гэтага сходу было вызначэнне мэтадаў і праграмы, якія беларусы павінны былі прыняць у барацьбе з бальшавікамі.

Асноўным было імкненне да арганізацыі партызанскай вайны, абапёртай галоўным чынам на аўтарытэце генэрала Балаховіча сярод беларускіх сялян.

Акрамя таго, было выказана пажаданне, каб Польшча дапамагла сфармаваць зь беларускіх уцекачоў рабочыя дружыны для засьцярогі беларускіх нацыянальных элементаў ад бальшавіцкай агітацыі і захавання іх для нацыянальнай справы.

Адначасова на згаданым сходзе было ўхвалена выданне беларускай газеты ў Варшаве, якая б мела беларускія нацыянальныя тэндэнцыі і прапагандавала супольныя эканамічныя і дзяржаўныя інтарэсы з Польшчай.

Аднак кантакт, наладжаны паміж генэралам Балаховічам і паўнамоцнымі прадстаўнікамі Найвышэйшай Рады Смолічам і Тарашкевічам²⁴⁷, ня быў трывалы. Хутчэй за ўсё, згаданыя дзеячы не хацелі браць на сябе далекасяжныя абавязкі ў дачыненні да чалавека, які дзейнічаў на карысць Польшчы, у той час, калі сярод беларускіх дзеячоў пачаў нараджацца пэсымізм адносна ажыццяўлення Польшчай беларускіх памкненняў.

На тэрыторыі Сярэдняй Літвы ў гэты час дзейнічалі наступныя беларускія палітычныя групы:

²⁴⁷ Згодна з інфармацыяй, якую атрымалі польскія спецслужбы, 3 лютага 1921 г. у Вільні адбылася сустрэча прадстаўнікоў Беларускага палітычнага камітэту В. Адамовіча і П. Алексюка і Найвышэйшай Рады Б. Тарашкевіча і А. Уласава. Падчас сустрэчы было выказана меркаванне аб неабходнасці аб'яднання ўсіх кірункаў беларускай палітычнай думкі пад агульным кіраўніцтвам Найвышэйшай Рады дзеля таго, каб быў створаны своеасаблівы кабінэт міністраў па прынцыпе запрашэння галоўных асобаў з асноўных беларускіх палітычных кірункаў: Слуцкай Беларускай Рады, Беларускага палітычнага камітэту, Найвышэйшай Рады. Пэрсанальна кабінэт павінен быў выглядаць прыблізна так: Б. Тарашкевіч — старшыня, В. Адамовіч, А. Паўлюкевіч, А. Смоліч, П. Жаўрыд (CAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.5169). Праўда, гэтым плянам так і не наканавана было здзейсніцца.

1) Найбольш сур'ёзнай і ўплывовай арганізацыяй быў Беларускі нацыянальны камітэт. У гэтай арганізацыі згрупаваліся найбольш значныя інтэлектуальныя сілы. Камітэт намагаўся падпарадкаваць сабе ўрад Ластоўскага і з гэтай мэтай падтрымліваў зь ім шчыльную сувязь, аказваючы яму ўсялякую дапамогу. Апрача таго, камітэт меў кантакты з усімі беларускімі групамі, уключаючы камуністаў.

Сацыяльная праграма гэтай арганізацыі была палітычна радыкальная. Камітэт імкнуўся да стварэння Вялікага Княства Беларуска-Літоўскага (Літоўска-Беларускай Рэспублікі) у агульных межах на поўнач і ўсход ад Бугу і Нарава аж да Дзвіны.

У якасці актуальнай праграмы Віленскі Беларускі нацыянальны камітэт (Вільнацбелкам) лічыў абавязковым стварэнне беларускага кантону, які б меў поўную нацыянальна-культурную аўтаномію (а таксама пэўныя рысы дзяржаўнасці, у першую чаргу войска) у межах прынамсі чатырох павеатаў: Ашмянскага, Наваградзкага, Слонімскага і Баранавіцкага. Гэтая канцэпцыя не выключала фэдэрацыі з Польшчай. У 1921 г. ВБНК заняў пазыцыю падтрымкі праекту Гіманса²⁴⁸ з карэкцюкамі на карысьць беларускай мовы ў Віленскім кантоне, які браўся ня як нацыянальная, а як тэрытарыяльная адзінка. У чэрвені 1921 г. быў высланы ліст у Лігу нацыяў, які гучаў наступным чынам (пераклад з французскае мовы):

Да Яго Эксцэленцыі Прэзыдэнта Лігі Нацыяў
Ваша Эксцэленцыя!

Праект Гіманса па вырашэнні польска-літоўскай спрэчкі ў адносінах да беларускай тэрыторыі, адна частка якой бяз згоды насельніцтва была аддадзена Літве (паводле дамовы ў Маскве ад 12 ліпеня 1920 г.), а другая — Польшчы (паводле Рыскай дамовы) — гэты праект у сваёй аснове прыняты беларускім насельніцтвам гэтай тэрыторыі прыхільна. Аднак, каб інтарэсы гэтага насельніцтва не пацярпелі ні з аднаго, ні з другога боку, мы, яе прадстаўнікі, просім Вашу Эксцэленцыю ўзяць пад увагу наступныя рэчы:

1. Падзел нашай тэрыторыі, частка якой была прызнана Польшчай у якасці Савецкай Беларусі, прыносіць шкоду ня толькі ідэі нашай незалежнасці, але таксама ўсёй нашай дэмакратыі, сьцягам якой зьяўляецца дэмакратычная, а не савецкая рэспубліка (паўстаньні ў Слуцку, Ігумене, Віцебску, Смаленску і ў нэўтральным пасе). Беларускае насельніцтва перакананае, што такім грубым парушэннем прынцыпу самавызначэння народаў, прынцыпу, прызнаным дэмакратыяй усяго сьвету, на якім грунтуецца Вэрсальская дамова, нельга вырашыць усходняй справы. Раней ці пазней, але гэты штучны падзел будзе ануляваны аб'яднаньнем усіх частак Беларускай Дэмакратычнай і Незалежнай Рэспублікі.

Маючы гэта на ўвазе і лічачы, што падзел нашай тэрыторыі пагражае існаваньню беларускага народу, мы патрабуем, каб падзел Заходняй Беларусі паміж Польшчай і Літвой неадкладна быў ануляваны і каб кантанальная арганізацыя, прапанаваная Гімансам, ахапіла ўсе беларускія тэрыторыі, якія не належаць ні Расеі, ні Савецкай Беларусі (ранейшыя Гарадзенская, Віленская і заходняя частка Менскай губэрні).

²⁴⁸ Маецца на ўвазе першы праект Гіманса.

2. Палітыка, якая праводзіцца Польшчай і Літвой на беларускіх абшарах, саступленых ім бальшавікамі, даказвае, што абедзвю дзяржавы маюць на мэце поўнае зьнішчэньне беларускага народу на гэтых тэрыторыях, бо, напрыклад, на частцы беларускай тэрыторыі, саступленай бальшавікамі Польшчы (Гарадзенская, Віленская і Менская губэрні), польскі ўрад адбірае зямлю ў беларускіх сялян для польскіх вайсковых каляністаў (соймавы закон ад 20.XII.1920 г.²⁴⁹), руйнуе гаспадарчыя беларускія арганізацыі, зачыняе каапэратывы і беларускія школы, адбіраючы іх памяшканьні нават з дапамогай войска, і прымушае адкрываць польскія школы, забараняючы адкрываць беларускія (нават якія ўтрымліваюцца насельніцтвам), зусім не дазваляе выдаваць газэты і засноўваць беларускія культурныя ўстановы. Змаганьне з усім беларускім набывае асабліва шырокі размах у Гарадзенскім павеце, які польскі ўрад хоча штучна ператварыць у чыста польскую акругу. Гэта змаганьне сьвядома праводзіцца варшаўскім урадам. Міністар унутраных спраў пан Скульскі²⁵⁰ з цынічнай шчырасьцю заявіў беларускай дэлегацыі, што на працягу 50 гадоў у межах Польшчы не застанецца ад беларусаў ніякага сьледу. Літоўская палітыка адносна беларусаў абсалютна не адрозьніваецца ад польскай. Літоўскі ўрад ва ўсіх сваіх урадавых заявах сьцьвярджае, што ўсе каталікі Віленскай і Гарадзенскай земляў — літоўцы, якія забыліся літоўскую мову і размаўляюць па-польску або па-беларуску. Падчас кароткага панаваньня Літвы ў Вільні літоўскі ўрад ня даў магчымасьці адкрыцьця ніводнай беларускай школы, у той час як праз два ці тры месяцы пасля сыходу літоўцаў акрамя гімназіі, заснаванай у 1918 г., былі адчыненыя 10 школаў.

Усе памкненьні беларускага народу, каб атрымаць тэрытарыяльную аўтаномію на абшарах, дзе ён складае большасць, былі адкінутыя літоўскімі ўрадам і парлямэнтам. Літоўскі ўрад не забяспечыў нават нацыянальнай аўтаноміі беларусам — праз гэта нават пункт пагадненьня паміж урадам Беларускай Народнай Рэспублікі і Літоўскай Дэмакратычнай Рэспублікі (11.XI.1920 г.), датычны беларускай тэрытарыяльнай аўтаноміі, ня быў выкананы. У той жа самы час, дзеля перакананьня Эўропы ў сваёй талерантнасьці, літоўскі ўрад стварыў т. зв. Міністэрства беларускіх спраў, якое змагаецца супраць усялякіх беларускіх нацыянальных праяваў. На чале гэтага міністэрства стаіць літоўскі чыноўнік, якому ўсё арганізаванае беларускае грамадзтва выказала свой недавер²⁵¹. Дарэмна мы патрабавалі, каб літоўскі ўрад адправіў яго ў адстаўку.

3. Польшча прапануе кантанальную сыстэму, абапёртую на нацыянальны прынцып. Ковенскі кантон прызнаецца цалкам літоўскім, а віленскі — цалкам польскім. Такая канцэпцыя памылковая ў самой сваёй аснове, бо нельга не заўважыць факту, што ў межах, прапанаваных праектам Гіманса, знаходзіцца 65 % беларусаў і 15 % габрэяў і што на ўсім беларускім абшарах ад лініі Рыскай дамовы знаходзіцца сама меней 70 % беларусаў і 18 % габрэяў. Такім чынам, меркаваны віленскі кантон ня можа лічыцца польскім, таму мы патрабуем:

²⁴⁹ Закон аб асадніцтве быў прыняты польскім соймам не 20, а 17 сьнежня 1920 г. Згодна зь ім вызначаўся парадак надзяленьня зямлёю заслужаных жаўнераў польскага войска і ствараўся асобны фонд зь зямельных плошчаў, размешчаных на ўсходніх тэрыторыях Польшчы, куды перадаваліся і прыватнаўласніцкія землі, пакінутыя гаспадарамі, пры ўмове, што ўладальнікі ня вернуцца на свае надзелы да 1 красавіка 1921 г.

²⁵⁰ Скульскі (Skulski) Леапольд (1878—1939) — польскі палітычны дзяяч, у 1919—1920 гг. — прэм'ер-міністар, у 1920—1921 гг. — міністар замежных спраў Польшчы. Трымаўся скрайне шавіністычных поглядаў.

²⁵¹ Пасаду міністра беларускіх спраў у літоўскім урадзе займаў у той час Дамінік Сямашка.

- a) каб віленскі кантон разглядаўся ня як нацыянальная адзінка, а толькі як тэрытарыяльная;
- b) каб у межах віленскага кантону ўсе тры нацыянальнасці карысталіся роўнымі правамі;
- c) каб беларуская мова ў двухкантоннай дзяржаве карысталася правамі дзяржаўнай мовы нароўні з польскай і літоўскай;

d) каб кожная гміна выбірала на сваёй тэрыторыі дзяржаўную мову паводле ўласнай волі. Ня маючы ўласных прадстаўнікоў на Брусэльскай канфэрэнцыі, дзе Польшча і Літва хацелі б у згодзе на шкоду беларускаму народу падзяліць беларускія тэрыторыі, мы ад імя гэтага народу падаем Вам, Ваша Эксцэленцыя, гэты выраз ягонай волі і заяўляем, што ўсялякія іншыя тлумачэнні яго волі зусім не адпавядаюць патрэбам і вымаганьням тых, хто пазбаўлены голасу бакамі, якія бяруць удзел у перамовах. Заяўляем, што беларускі народ не працягне шчыра сваю руку да іншых народаў гэтага краю, пакуль яго слушныя патрабаванні ня будуць уваасобленыя ў жыццё. Усякае іншае вырашэнне беларускай справы ў польска-літоўскай спрэчцы параніць цела новай дзяржавы, і яно ніколі не загоіцца.

Ад імя Беларускага нацыянальнага камітэту ў Вільні.

Вільня, 15 чэрвеня 1921 г.

Найбольш выбітнымі сябрамі Нацыянальнага камітэту былі: старшыня Фабіян Ярэмч²⁵², ксёндз Адам Станкевіч, дырэктар Беларускай гімназіі Міхал Кахановіч²⁵³, паэт²⁵⁴ Максім Гарэцкі і Аляксандар Карабач.

Беларускі нацыянальны камітэт праводзіў увесь комплекс беларускай культурна-асветніцкай і гаспадарчай працы. Філіі Віленскага каапэратыўнага саюзу²⁵⁵ складалі арганізацыйную сетку камітэту. Саюз быў сур'ёзным фінансавым інстытутам, які імкнуўся да апанавання ўсяго эканамічнага жыцця Віленшчыны.

На чале саюзу стаяў Чыжэўскі, даўнейшы расейскі каапэратар, які меў мала супольнага з беларускім нацыянальным рухам. Затое ён быў прасякнуты расейскім духам²⁵⁶. Пры яго дапамозе камуністычнай групе Русецкага²⁵⁷

²⁵² Ярэмч Фабіян (1891—1958) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Зь вясны 1920 г. — старшыня Віленскага БНК. У 1922—1935 гг. быў паслом польскага сойму трох скліканьняў. У 1925—1930 гг. старшыня Беларускага пасольскага клюбу, адзін зь лідэраў Беларускага сялянскага саюзу.

²⁵³ Кахановіч Міхал (1882—1934) — беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзяяч, у 1919—1922 гг. — дырэктар Віленскай беларускай гімназіі. У 1922—1925 гг. быў паслом польскага сойму, уваходзіў у Беларускі пасольскі клуб. З 1925 г. жыў у БССР. У 1933 г. арыштаваны і ў хуткім часе расстраляны.

²⁵⁴ Так у тэксьце. На самай справе Гарэцкі прэзаік, а не паэт.

²⁵⁵ Віленскі каапэратыўны саюз — у сярэдзіне 1923 г. зьліўся з Саюзам таварыстваў спажывцоў Віленшчыны і стаў называцца Каапэратыўны саюз спажывецкіх таварыстваў зь сядзібай у Вільні. Намесьнікам яго старшыні, паляка Турскага, стаў беларус Буцька.

²⁵⁶ Чыжэўскі Станіслаў — беларускі дзяяч, каапэратар, старшыня Віленскага каапэратыўнага саюзу. Сябра Таварыства беларускай школы. Выступаў на старонках беларускай прэсы з папулярнымі артыкуламі на каапэратыўныя тэмы. Закіды Чыжэўскаму ў расейскім паходжаньні і адпаведнай сьвядомасьці рабіліся ў пачатку 1920-х гг. на старонках польскай прэсы і, відаць, адтуль перайшлі і ў «Кароткі нарыс...». Віленскія беларусы гэта аспрэчвалі, пры гэтым адным з аргументаў, якім яны апэравалі, зьяўлялася тое, што Чыжэўскі нават паводле веравызнаньня не праваслаўны, а рыма-каталік.

²⁵⁷ Русецкі Эдмунд (1893—1938) — беларускі палітычны дзяяч. Зь лютага 1918 г. — сябра Менскага падпольнага камітэту РКП (б). Зь ліпеня 1919 г. — у Чырвонай Арміі, арганізоўваў партызанскі рух на акупаваных Польшчай тэрыторыях. З 1921 г. — на гаспадарчай працы ў БССР.

і Цярэшчанкі ўдалося разам з утвораным імі Саюзам сельскай гаспадаркі²⁵⁸ ўвайсці ў саюз і атрымаць там пэўныя ўплывы.

Падчас выбараў ва ўправу саюзу кааператываў праз моцную апазыцыю Чыжэўскі трохі адышоў у цень. Ва ўправу ўвайшлі: старшыня інжынер Трэпка, сябры: Смоліч, Сталыгва²⁵⁹, Пятровіч (літовец), Чыжэўскі, Буцька²⁶⁰ і Антон Луцкевіч.

З палякаў быў абраны Бабянскі²⁶¹, але адрокся, а таксама Пётар Пяткевіч²⁶², старшыня сьвянцянскага соймаку, адзін зь лідэраў «Адраджэньня»²⁶³.

²⁵⁸ Маецца на ўвазе створаны ў 1921 г. Саюз сельскай гаспадаркі Віленскага краю, які стаў фактычна прадаўжальнікам традыцыяў Цэнтральнага беларускага саюзу сельскай гаспадаркі (Цэнтралбелсаюзу) — беларускага сельскагаспадарчага кааператыву, створанага за часамі польскай акупацыі ў Менску.

²⁵⁹ Сталыгва Уладзіслаў (1874—?) — беларускі грамадзка-культурны дзяяч. Нарадзіўся ў фальварку Сталыжын Нацкай воласьці Лепельскага павету Віцебскай губэрні. З 1890 г. працаваў на чыгунцы ў Рызе, адкуль быў звольнены за ўдзел у рэвалюцыйных падзеях 1905 г. У 1906—1910 гг. працаваў галоўным карэспандэнтам у Пецябурскай канторы Пецябурскага транспартнага таварыства. З сакавіка па кастрычнік 1910 г. быў зьявольнены ў пецябурскіх «Красах» за ранейшыя антыўрадавыя дзеяньні ў Рызе. З кастрычніка 1910 па красавік 1914 гг. жыў у Варшаве, працаваў у мясцовым электрычным таварыстве на пасадах рэфэрэнта, скарбніка і бухгалтара. Уваходзіў у беларускі гурток у Варшаве, браў у яго дзейнасьці чынны ўдзел. З красавіка 1914 па верасень 1915 гг. працаваў у Віленскім сельскагаспадарчым таварыстве. Пасьля пачатку нямецкай акупацыі эвакуаваўся ў Арол, а затым у Пецябург, дзе працаваў начальнікам бухгалтарскага аддзелу мясцовага Дэпартаменту сельскай гаспадаркі. Зь ліпеня 1916 да ліпеня 1918 г. кіраваў бюро Дырэкцыі кааператывунага таварыства пецябурскіх чыноўнікаў. У 1918 г. вярнуўся ў Беларусь. Некаторы час жыў у родным фальварку, з пачатку 1919 г. працаваў у Менску ў Камісарыяце асьветы БНР, загадваў аддзелам аправізацыі. У кастрычніку 1919 г. выехаў у свой фальварак у Лепельскім павеце, дзе заняўся кааперацыяй. Быў старшынём кааператыву ў Нацкай воласьці, уваходзіў ва ўправу Полацка-Лепельскага саюзу кааператываў. Пры наступленьні бальшавікоў у траўні 1920 г. выехаў у Вільню, уступіў у Віленскі кааператывуна саюз. Быў дэлегаваны ў Горадню для кіраваньня мясцовай філіяй гэтага саюзу. З Горадні выехаў у Варшаву, дзе ўступіў у Беларускаю вайсковую камісію ў якасьці кіраўніка канцылярыі. Зь лістапада 1920 г. па красавік 1921 г. працаваў у Часовай кіроўнай камісіі Сярэдняй Літвы, быў кіраўніком канцылярыі яе прадстаўніцтва ў Варшаве. Затым працаваў у кааперацыі на Віленшчыне.

²⁶⁰ Буцька — відаць, маецца на ўвазе Будзька Эдуард (1882—1958) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, кааператар. У 1918 г. заснаваў у сваім родным мястэчку Будславе беларускую гімназію, пасля яе закрыцьця займаўся арганізацыяй беларускай кааперацыі. Падчас Другой усясьветнай вайны настаўнічаў, пасля — у эміграцыі.

²⁶¹ Бабянскі (Babiański) Антон — віленскі польскі дзяяч, у 1921—1922 гг. — дырэктар Дэпартаменту аправізацыі Часовай кіроўнай камісіі Сярэдняй Літвы.

²⁶² Пяткевіч (Pietkiewicz) Пётар — польскі грамадзка-палітычны дзяяч на Віленшчыне, старшыня Сьвянцянскага павятовага соймаку. У 1922 г. пасол Віленскага сойму са сьпісу Польскай народнай партыі «Адраджэньне». Быў у Віленскім сойме сябрам Інтэрпэляцыйнай камісіі.

²⁶³ «Адраджэньне» («Odrodzenie») — польская сялянская арганізацыя на Віленшчыне, фактычна мясцовая філія Польскай народнай партыі «Вызваленьне». Пасьля правядзеньня выбараў у Віленскі сойм аб'ядналася з «Вызваленьнем».

Другой сфэрай дзейнасці камітэту былі школы. Беларускае школьніцтва ў гэты час было ў значнай ступені апанавана расейцамі, якія заставаліся ў кантакце з Савінкавым і падавалі сябе як беларусаў. Прычынай гэтага быў недахоп беларускіх настаўніцкіх сілаў.

Аднак трэба адзначыць, што беларусы, асабліва афіцыйны кіраўнік беларускага школьніцтва Тарашкевіч, сур'эзна і шчыра змагаліся з русіфікатарскім элеэнтам. На тэрыторыі Сярэдняй Літвы знаходзілася 135 беларускіх школаў²⁶⁴.

Падчас існавання Сярэдняй Літвы камітэт пачаў распаўсюджваць сфэру сваіх уплываў і на Латгалію, а таксама падтрымліваў блізкія стасункі з польскай народнай партыяй «Адраджэньне».

Акрамя Беларускага нацыянальнага камітэту, існавала Найвышэйшая Беларуская Рада, якая вылучылася пасля расколу Рады Беларускай Народнай Рэспублікі на зьездзе ў Менску ў лістападзе 1919 г.²⁶⁵. Афіцыйна Найвышэйшая Рада амаль не функцыянавала як такая на тэрыторыі Сярэдняй Літвы. Яе сябрамі былі: Рак-Міхайлоўскі, маёр Якубецкі, інжынэр Трэпка, Браніслаў Тарашкевіч, прафэсар Вацлаў Іваноўскі, Аркадзь Смоліч, Антон Луцкевіч, Яўген Ладноў²⁶⁶. Гэтыя людзі, расьсеяныя па разнастайных беларускіх установах і пляцоўках, аказвалі вялікі ўплыў на нацыянальную працу і палітычныя пераўтварэньні, аднак рэдка выступалі (толькі на замежных пляцоўках) з мандатамі Найвышэйшай Рады.

Палітычны кірунак Найвышэйшай Рады можа быць акрэсьлены як прыязны Польшчы і ў любым выпадку антылітоўскі і антынямецкі.

²⁶⁴ Паводле інфармацыі Крыстыны Гамулкі, у пачатку 1921 г. на тэрыторыі Сярэдняй Літвы існавала 178 дзяржаўных беларускіх пачатковых школаў (Gomółka, K. Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej. Gdańsk, 1992. S. 103).

²⁶⁵ Найвышэйшая Рада ўтварылася ў Менску 13 сьнежня 1919 г.

²⁶⁶ Ладноў Яўген Міхайлавіч (? — пасля 1932) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1905 г. — сябра ваеннай арганізацыі эсэраў у Адэсе, удзельнік рэвалюцыі 1905—1907 гг. у Расеі. Падчас Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. знаходзіўся ў Харкаве, быў таварышам старшыні Харкаўскага губэрнскага савету сялянскіх дэпутатаў. Як дэлегат Харкаўскай думы ўдзельнічаў у Дзяржаўнай нарадзе ў Маскве 12—15 жніўня 1917 г. Паводле ўласных сьведчаньняў, празь некалькі дзён пасля бальшавіцкага перавароту ўступіў у камандаваньне войскамі Паўночнага раёну (ад Харкава да Бярдзянска), беспаспяхова намагаўся арганізаваць супраціў бальшавікам, пасля чаго 7 лістапада 1917 г. звольнены са службы «с преданием военно-революционному суду». Пасьпеў выехаць з Харкава, прысутнічаў на I Усебеларускім зьездзе, быў абраны ў склад яго выканкаму. У 1918 г. — ваенны міністар ва ўрадзе БНР, са сьнежня 1919 г. — міністар замежных справаў. У лютым 1919 г. прызначаны ўрадам БНР сябрам, пазьней старшынём беларускай дэлегацыі на Парыскую мірную канфэрэнцыю. Супрацоўнічаў з II аддзелам Генэральнага штабу польскага войска. Ініцыятар стварэньня Беларускага дзяржаўнага камітэту вясной 1921 г. у Вільні. Падчас парлямэнцкіх выбараў у Польшчы ў 1922 г. падтрымліваў праўрадавае Дзяржаўнае аб'яднаньне на крэсах. У 1923 г. сумесна з Л. Дубейкаўскім апублікаваў некалькі адкрытых лістоў, у якіх крытыкаваў і абвінавачваў кіраўніцтва беларускага нацыянальнага руху ў Польшчы. 10 траўня 1923 г. беларускае прэс-бюро распаўсюдзіла інфармацыю аб тым, што Я. Ладноў зьяўляецца правакатарам і рэкамэндавала ўсім беларускім арганізацыям і дзясячам «пазьбягаць блізкага знаёмства зь ім». У 1932 г. жыў у Францыі. Далейшы лёс невядомы.

Пад уплывам дзеячоў з Найвышэйшай Рады стварыўся Беларускі дзяржаўны камітэт як кіроўны палітычны інстытут, забяспечаны мандатамі шматлікіх групаў, які імкнуўся да кансалідацыі ўсяго беларускага руху.

Дзяржаўны камітэт спачатку дзейнічаў канспірацыйна. Ён, безумоўна, меў антылітоўскі і антынямецкі характар і быў у пастаянным кантакце з Польшчай. Роля камітэту ў выяўленьні нямецкага кіраўніцтва ва «ўрадзе Ластоўскага» была такой пасьпяховай, што ў значнай ступені падарвала раней бесканкурэнтны асабісты ўплыў Ластоўскага. Ластоўскі намагаўся нават усталяваць кантакт зь Дзяржаўным камітэтам, не выключаючы і падпарадкаваньня яму.

Склад Дзяржаўнага камітэту ў 1921 г. быў наступны:

Старшыня — Антон Луцкевіч,

віцэ-старшыня — Ладноў,

сакратар — Тарашкевіч,

скарбнік — Дубейкаўскі,

Сябры: кс. Адам Станкевіч, Ярэміч, Гарэцкі, Рак-Міхайлоўскі, Смоліч, Буцька.

Пачаткова ў склад Дзяржаўнага камітэту не ўваходзілі эсэры, але сустрэчы, праведзеныя з Пракулевічам і Жаўрыдам, прывялі да пазытыўных вынікаў.

У сфэры ўплываў Дзяржаўнага камітэту знаходзіўся і генэрал Станіслаў Балаховіч²⁶⁷.

Інтэнсіўную дзейнасьць разьвівалі беларускія камуністы на чале з Русецкім. Летам 1921 г. да іх далучыўся Кузьма Цярэшчанка.

Легальным агенцтвам камуністаў быў Саюз сельскай гаспадаркі. Яны мелі сталы кантакт зь беларускімі камуністамі ў Менску, а менавіта з Адамовічам²⁶⁸, камісарам вайсковых справаў. У паразуменьні зь Менскам беларускія камуністы падрыхтаваліся да выступленьня на выпадак узброенага канфлікту паміж Польшчай і Савецкай Расеяй.

²⁶⁷ Дакладная дата заснаваньня Беларускага дзяржаўнага камітэту — 17 красавіка 1921 г. Як вынікае з паказаньняў Антона Луцкевіча і Браніслава Тарашкевіча, дадзеных імі пасля арышту НКВД, Камітэт сваім стварэньнем быў абавязаны інтрыгам ІІ аддзелу Генэральнага штабу, які ўздзейнічаў на беларускіх дзеячоў праз свайго агента Яўгена Ладнова. Нягледзячы на спэцыфічнасьць крыніцы, сьведчаньні гэтыя — дастаткова верагодныя, бо адны паказаньні не супярэчаць другім. Пры гэтым як Тарашкевіч, так і Луцкевіч сьцьвярджалі, што Беларускі дзяржаўны камітэт быў ліквідаваны адразу ж пасля таго, як высветлілася сапраўдная роля Ладнова (гл.: Антон Луцкевіч: материалы следственного дела НКВД БССР / Подгот. к печати, введение и комментарии В. Н. Михнюка, Н. М. Климовича и А. Н. Гесь. Минск, 1997. С. 64—66; Валахановіч, А. І.; Міхнюк, У. М. Споведзь у надзеі застацца жывым. Мінск, 1999. С. 42—43). Дадатковыя дакумэнты па гэтай справе гл.: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. Вільня—Нью-Ёрк—Менск—Прага, 1998. С. 1081—1083, 1090—1091.

²⁶⁸ Адамовіч Язэп (1897—1937) — беларускі савецкі палітычны дзяяч. У 1920—1924 гг. быў наркамам вайсковых справаў, у 1924—1927 гг. — старшыня СНК БССР.

Акрамя згаданых арганізацыяў у кастрычніку 1920 г. у Вільні быў утвораны эсэраўскі Абласны камітэт, у які ўвайшлі: Дубіна²⁶⁹, Якубецкі, Карабач, Крачэўскі, Міхалевіч, Пракулевіч, Родзевіч, Шыла, Цярэшчанка, Жаўрыд. Гэты камітэт быў віленскім цэнтрам эсэраўскай агітацыі на ўсе беларускія ўскраіны, а таксама нібыта прадстаўніцтвам ураду Ластоўскага і сувязным паміж Коўнам і Менскам.

Да Абласнога камітэту з часам (пасля заняпаду Дзяржаўнага камітэту) далучыліся Луцкевіч, Лаўрыновіч²⁷⁰, Сьвятагор-Стэпін, Мятла і іншыя.

Зь Менску са спэцыяльнымі паўнамоцтвамі прьяжджала Бадунова, якая сярод іншага імкнулася да стварэння Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі ў этнаграфічных межах.

Сярод вышэйзгаданых арганізацыяў самай нешматлікай была «Краёвая сувязь» Паўла Алексюка. Яна апэравала скрайне палянафільскімі лезунгамі і мела вельмі невялікія ўплывы ў беларускім грамадстве.

Нямала да гэтага спрычынілася агульная думка пра Алексюка як пра прадажнага дзеяча, спэкулянта і нават растратчыка.

Друкаваным органам гэтай групы была газэта «Jednaść»²⁷¹.

Разьдзел XXIII

Справа выбараў у Віленскі сойм. Агітацыя і антывыбарчыя пастановы беларускіх групаў. Пастанова групы Алексюка за выбары ў Віленскі сойм. Пастановы Віленскага і Варшаўскага соймаў

Як ужо адзначалася вышэй, Польшча вырашыла склікаць сойм у Вільні, які б вырашыў лёс Віленшчыны. Аднак большасць беларускіх арганізацыяў выказалася супраць выбараў і абвясціла іх байкот.

²⁶⁹ Дубіна Ўлас — беларускі грамадзка-палітычны дзеяч. У беларускім руху з 1917 г. Актывіст БПСР, сябра БНК Случчыны і таварыства «Папараць-кветка». Удзельнік Случкага паўстання. Пасля падаўленьня паўстання быў школьным інструктарам Віленскага БНК, арганізоўваў нацыянальныя школы, культурна-асьветніцкія гурткі і каапэратывы. Адначасова ўваходзіў у Віленскі абласны камітэт БПСР. У пачатку 1922 г. у ліку 33 літоўскіх і беларускіх дзеячоў высланы з тэрыторыі Польшчы ў Літву. З 1923 г. — у БССР. У 1933 г. арыштаваны ГПУ і высланы за межы Беларусі. Далейшы лёс невядомы.

²⁷⁰ Прозьвішчам «Лаўрыновіч» у 1923 г. часта падпісваў перадавыя артыкулы ў газэтах Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі «Наша будучына», «Вольны сыяг», «Наш сыяг» і інш. Антон Луцкевіч.

²⁷¹ «Jednaść» — беларуская газэта палянафільскай арыентацыі, друкаваны орган «Краёвай сувязі». Выдавалася ў Вільні пад рэдакцыяй Васіля Шышкова з 6 траўня 1921 г. да пачатку 1922 г.

Беларускі нацыянальны камітэт заставаўся ў шчыльным кантакце з урадам Ластоўскага ў Коўне.

Луцкевіч, былы старшыня Рады міністраў згодніцкай Найвышэйшай Рады, бачачы відавочную перавагу ўплываў Ластоўскага і эсэраўскага кірунку, пагадзіўся з гэтай новай сытуацыяй. Хоць вонкава ён выказваўся супраць поглядаў Ластоўскага, у сапраўднасьці кірунак дзейнасьці Вільнацбелкаму, стваральнікам якога ён быў і на чале якога стаяў, падпарадкоўваўся палітыцы, вызначанай Коўнам. Празь перавагу эсэраў лінія, якой ішла палітыка беларускіх дзеячоў, супадала з той, якая змяшчалася ў патаемным пагадненьні эсэраў з бальшавікамі ў 1919 г.²⁷²

Перад выбарамі ўплыў Ластоўскага ў Сярэдняй Літве значна ўзрос. Ягоная агітацыя знаходзіла водгук ня толькі сярод беларусаў, але таксама і сярод літоўскіх, габрэйскіх і расейскіх элементаў, ваража настроеных у дачыненні да Польшчы.

Характар агітацыі Ластоўскага выцякаў з залежнасьці як асабістай, так і ягоная ўраду ад Ковенскай Літвы. Выдаваная ім прэса і яго прыхільнікі не маглі ісьці толькі ў кірунку задавальненьня беларускіх нацыянальных інтарэсаў. Згодна з пар. 1 пагадненьня, заключанага паміж урадам Ластоўскага і ўрадам Ковенскай Літвы, беларускі ўрад абяцаў:

далажыць усіх высілкаў да таго, каб жыхары-беларусы тых месц, дзе мае адбыцца плебісцыт паміж Літвой і Польшчай, падавалі галасы ў карысьць Літвы.

Улічваючы нямецкі ўплыў на ўрад Ковенскай Літвы, Ластоўскі мусіў лічыцца і зь ім. Да таго ж Нямецчына пагадзілася даць беларусам пазыку, прызначаючы яе на антыпольскую кампанію.

Таму ва ўсёй палітыцы Ластоўскага найперш відаць востры антыпольскі кірунак. Ковенская Літва ў гэты час дэманстравала прыхільнасьць да беларусаў і давала ім на сваёй зямлі прытулак настолькі, наколькі яны падтрымлівалі Літву ў яе спрэчцы з Польшчай за Віленшчыну. Таму яны давалі магчымасьць і сродкі на прапаганду сярод беларусаў — грамадзянаў Польскай Рэспублікі.

Увага Ластоўскага і ягоная агітацыя ў першую чаргу былі скіраваныя на Гарадзенскую і Віленскую землі.

На Гарадзеншчыне гэтая акцыя насіла выключна кансьпірацыйны характар. У Горадні мелі свой цэнтар закансьпіраваныя агенты Ластоўскага, якія атрымлівалі з Коўна матэрыяльныя сродкі, а таксама агітацыйныя матэрыялы, што пасля распаўсюджваліся па ўсёй беларускай тэрыторыі.

На Віленшчыне ўплывы і праца Ластоўскага былі больш адкрытымі і ўзаемадзейнічалі з антыпольскай працай літоўцаў і апазыцыяй габрэяў.

Праз Горадню і Вільню ўплыў Ластоўскага ішоў углыб Рэспублікі. Напрыклад, гэта адзначалася на ўсёй тэрыторыі Наваградзкага ваяводзтва.

²⁷² Гл. разьдзел XVII.

Ластоўскі, выконваючы пар. 1 беларуска-літоўскага пагаднення, абапіраўся на дэкларацыю, якую ў свой час агучыў у Ковенскім сойме прэм'ер-міністар Грынюс²⁷³:

1. Перад Лігай нацыяў Ковенская Літва гарантуе для Ўсходняй Літвы (Віленшчыны) краёвую аўтаномію з уласным соймам у Вільні.
2. Гэты аўтаномны сойм павінен выдаць пастанову з гарантыямі правоў для беларускай мовы, будзе адчыняць беларускія школы, суды і вёсці ўсю беларускую гаспадарку.
3. Агульны літоўскі сойм у Коўне, аб'яднаны з аўтаномным Віленскім соймам, будзе кіраваць замежнымі справамі, якія датычаць вайны і міру. Будзе існаваць агульнае войска, фінансы і чыгуначная ўправа.
4. Літоўскі сойм гарантуе для народаў Усходняй (Сярэдняй) Літвы — беларусаў, палякаў, габрэяў і татараў — поўную аўтаномію, прызнаючы роўныя правы іх мовам²⁷⁴.

Чацьверты пункт згаданай дэкларацыі Грынюса прыхільнікі Ластоўскага стараліся выкарыстаць дзеля каардынацыі габрэйскай выбарчай кампаніі зь беларускай. Гэтай мэты яны дасягнулі. Габрэйская прэса заявіла, што адносіны габрэяў да віленскіх выбараў будуць залежаць ад пазыцыі, якую ў гэтай справе зоймуць беларусы.

Урад Ластоўскага на паседжаньні 6.XII.1921 г. прыняў наступную пастанову:

Дзеля таго,

- 1) што тэрыторыя так званай Срадковай Літвы штучна выразана з цэлага краю і не становіць ні эканамічнага, ні палітычнага самаістага арганізму,
- 2) што выбары ў Сойм маюць адбывацца пад польскай акупацыяй і пад прэсыяй акупацыйных улад,
- 3) што актыўныя беларускія сілы загнаны акупацыйнымі ўладамі Сярэдняй Літвы ў турмы, канцэнтрацыйныя лягеры і ў эміграцыю, а астаўшыся на мейсцы тэарызаваны — пастанаўляем выбары ў Віленскі Сойм актыўна байкатаваць²⁷⁵.

Згодна з гэтай пастановай Беларускай нацыянальнай камітэт у Вільні прыняў сваю пастанову, у якой падаў матывы, празь якія беларусы Віленшчыны ня могуць узяць удзелу ў выбарах у сойм. Гэтая пастанова гучыць наступным чынам:

²⁷³ Грынюс (Grinius) Казіс (1866—1950) — літоўскі палітычны дзяяч. Паводле адукацыі быў лекарам, у 1892 г. працаваў у пункце па барацьбе з халерай у Менску. 3 19 чэрвеня 1920 г. па 2 лютага 1922 г. быў прэм'ер-міністрам, з 7 чэрвеня да 17 сьнежня 1926 г. — прэзідэнтам Літвы. Дэкларацыя Грынюса, пра якую вядзецца гаворка, была агучаная ім з соймавай трыбуны 17 сьнежня 1921 г.

²⁷⁴ Насамрэч у «Кароткім нарысе...» зьмешчаны толькі кароткі пераказ дэкларацыі К. Грынюса. У арыгінале яна была куды больш аб'ёмная і дэталёвая.

²⁷⁵ Беларускае тэкст пастановы падаецца згодна з выданьнем: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 2. Вільня—Нью-Ёрк—Менск—Прага, 1998. С. 1252.

Прымаючы пад увагу:

- 1) што Заходне-Беларускія землі, якія адыйшлі ад Расеі, штучна падзелены на часткі паміж «Сярэдняй Літвой» і Польскай Рэчпаспалітай,
- 2) што ў спорцы паміж Польскай і Літоўскай Рэспублікамі аб тэрыторыі «Сярэдняй Літвы», у межах каторае беларусы становяць безумоўную большасць, голас Беларускага Народу і яго інтарэсы зусім ня прымаюцца пад увагу,
- 3) што збіраны цяпер Сойм «Сярэдняй Літвы» мае пастанаўляць аб долі толькі аднае часткі Заходняе Беларусі — пад той час, як другая зусім пазбаўлена права самастанаўленьня,
- 4) што нягледзячы на разнароднасць насялення «Сярэдняе Літвы» і спорнасць яе тэрыторыі, уся ўлада знаходзіцца выключна ў руках адной нацыянальнасці — польскай, у значнай меры нават не ў руках грамадзян краю,
- 5) што функцыі і характар Сойму афіцыйна не ўстаноўлены, а факт склікання яго пры аднастаронняй уладзе не дае пэўнасці, што праектаваны Сойм будзе сапраўдным выяўленьнем волі краю,
- 6) што ў працягу блізка трох гадоў усімі спосабамі, даступнымі дзяржаўнай уладзе, праводзілася на зямлі Беларускай палітыка нацыянальнага ўціску беларусаў, зачыняліся беларускія школы, газеты, эканамічныя арганізацыі і нішчылася ўсялякая праца над культурным і эканамічным развіццём Беларускага Народу,
- 7) што, пасля такой трохгадовай палітыкі, цяпер, пры кароткім 30-дзённым выбарчым пэрыядзе, дэзарганізаванае і дэзарыентаванае беларускае насяленне ня здолее сьвядома і свабодна выявіць свае думкі і жаданні, тым больш, што нават і на час выбараў не абвешчаны адпаведныя гарантыі свабоды; што і далей уладаю вядзецца палітыка закрывання беларускіх школ, зачынення і забароны незалежнае беларускае прэсы і г. д.,
- 8) што пры такіх варунках вольнае і сьвядомае выяўленьне волі насялення нашага краю дарогай выбараў у праектаваны Сойм немагчыма, —
Беларускі нацыянальны камітэт гэтым заяўляе, што сапраўднае выяўленьне волі насялення нашага краю ў Віленскім Сойме, які здаўна выпісаны, як палітычны кліч, на штандарах усяе краёвае дэмакратыі, магчыма толькі пры ўчасці ў упраўленьні краем усіх яго нацыянальнасцяў, на парытэтных асновах, пры фактычным забеспячэнні грамадзкае і нацыянальнае свабоды ў працягу даўжэйшага часу і пры пашырэнні выбараў у Віленскі Сойм на ўсе Беларускія землі, якія адыйшлі ад Расеі. Толькі пры такіх умовах магчыма так патрэбнае аб'яднаньне ўсіх нацыянальнасцяў краю на грунце творчае дзяржаўнае працы і правільнага выяўленьня волі ўсяго насялення²⁷⁶.

Аднак ня ўсе беларускія арганізацыі выказаліся супраць выбараў у Віленскі сойм.

12 і 13 сьнежня 1921 г. у Вільні адбыўся зьезд прадстаўнікоў Заходняй Беларусі, арганізаваны партыяй Алексюка, т. зв. «Краёвай сувяззю». На зьезд прыехалі каля ста пяцідзесяці асобаў. Большасць зь іх былі сялянамі, якія цікавіліся беларускім рухам, але мала арыентаваліся ў палітыцы і не разумелі рознагалосьяў, якія падзялялі паасобныя беларускія групы.

²⁷⁶ Беларускі тэкст пастановы падаецца паводле: Беларускі зьвон. 1921. 16 сьнежня. С. 6.

Зьезд насіў выключна беларускі характар і быў добра арганізаваны. Пасля выдалення элементаў, якія намагаліся яго сарваць (напрыклад, эсэра Пракулевіча, ксяндза Адама Станкевіча зь Беларускага нацыянальнага камітэту ў Вільні, групы студэнтаў-беларусаў), зьезд прыняў рэзалюцыю, якая заклікала беларусаў узяць удзел у галасаванні.

Змест гэтай рэзалюцыі быў наступны:

Маючы на ўвазе:

- 1) што гістарычная будучыня звязвае беларускі народ з Польскай Рэспублікай і што гэта сувязь цалкам адпавядае яго нацыянальным патрэбам,
 - 2) што з Расеяй, як крыніцай імперыялізму і ворагам усялякага нацыянальнага руху, павінна быць выключана ўсялякая магчымасць уваходу ў дзяржаўны саюз,
 - 3) што Польшча зьяўляецца тым мурам, які бароніць ад усіх экспансій Усходу,
 - 4) што Рыская і бальшавіцка-літоўская дамовы разьдзерлі жывое цела Беларусі на часткі,
 - 5) што Беларусь павінна быць непадзельнай і ўвайсці як аўтаномная адзінка ў склад Польскай Рэспублікі,
 - 6) што Рыская дамова далучыла да Польшчы значную частку беларускіх земляў,
 - 7) што беларускі народ павінен з апошніх сілаў праводзіць узброенае і дыпляматычнае змаганьне, каб вызваліць беларускія землі, якія цяпер знаходзяцца ў бальшавіцка-маскоўскай няволі,
 - 8) што польская канстытуцыя гарантуе беларускаму народу ўсе нацыянальныя правы,
 - 9) што прызнаньне польскай дзяржаўнасці зьяўляецца адным з падмуркаў нашай нацыянальнай працы,
 - 10) што парламэнт — найлепшы спосаб барацьбы за нацыянальныя правы беларускага народу,
 - 11) што Віленшчына павінна быць аўтаномнай часткай Польскай Рэспублікі разам зь іншымі абшарамі Заходняй Беларусі,
 - 12) што літоўскі ўрад на працягу ўсяго часу сваёй дзяржаўнай дзейнасці варожа ставіўся да нацыянальнага беларускага руху і аспрэчваў нашыя правы на Віленшчыну, —
- Зьезд горача заклікае беларускі народ узяць удзел у выбарах у Віленскі сойм, выказаўшы нашу нязломную волю да далучэння гэтых земляў да Польшчы.
- Адначасова зьезд заклікае сялянскія масы беларускага народу да арганізацыйнай працы ў сувязі з ужо блізкімі выбарамі ў Варшаўскі сойм. Сяляне павінны памятаць, што толькі пасылаючы сапраўдных прадстаўнікоў беларускага народу ў сойм Польскай Рэспублікі яны змогуць пасьпяхова бараніць правы народу.

Зьезд пастанавіў:

- 1) выказаць падзяку польскаму народу за вызваленне часткі беларускіх земляў зь няволі маскоўскіх камуністаў,
- 2) моцна стаць на грунт аб'яднання беларускага народу з польскім народам, прызнаючы польскую дзяржаўнасць і аўтаномію для Беларусі,
- 3) прыняць удзел і працаваць сярод беларускага народу падчас выбараў у сойм Сярэдняй Літвы і ў Варшаўскі сойм Польскай Рэспублікі,
- 4) усімі сіламі дамагацца злучэння ў адно цэлае тых беларускіх земляў, якія паводле Рыскай дамовы аддадзеныя маскоўскім камуністам,

5) выказаць пагарду тым, хто сее нязгоду сярод беларускага народу, прыкрываючыся яго імем, праводзіць камуністычную агітацыю, а таксама тым асобам, якія выступваюць ад імя беларускага ўраду, які цяпер знаходзіцца ў Коўне і ня мае нічога агульнага зь беларускім народам.

Палітычныя апанэнты Алексюка выдалі шэраг пратэстаў супраць гэтага зьезду. Пратэставалі: Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні, карпарацыя студэнтаў-беларусаў, паасобныя таварыствы і нават асобныя людзі, як, напрыклад, Сьцяпура²⁷⁷, які спачатку быў сакратаром зьезду, а потым адмовіўся ад удзелу ў паседжаньнях.

Зьезд выслаў дэлегацыю ў Варшаву, якая перадала польскаму ўраду прынятыя рэзалюцыі²⁷⁸.

Узмоцненая агітацыя супраць выбараў у Віленскі сойм вымусіла Кіроўную камісію Сярэдняй Літвы ноччу з 19 на 20 студзеня 1922 г. арыштаваць 33 найбольш шкодных беларускіх і літоўскіх агітатараў²⁷⁹. Імі былі²⁸⁰: 1) Аўгустайціс

²⁷⁷ Сьцяпура Канстанцін — старшыня камітэту «Краёвай сувязі» ў Дзятлаве Слонімскага павету. Паводле ягоных словаў, запрошаны на зьезд ня быў, а прыехаў з уласнай ініцыятывы. Пакінуў зьезд на знак пратэсту супраць недэмакратычных умоваў яго правядзеньня і пасля гэтага даслаў адкрыты ліст у беларускія і іншыя віленскія газеты з адмежаваньнем ад кіраўнікоў «Краёвай сувязі». Паводле зьвестак з заходнебеларускай прэсы, пасля нейкі Канстанцін Сьцяпура служыў у польскім войску, у сярэдзіне 1923 г. арыштаваны польскімі ўладамі на абвінавачаньне ў утрыманьні кантактаў з урадам БНР В. Ластоўскага. Выехаў у БССР, праходзіў па справе Ю. Лістапада ў канцы 1925 — пачатку 1926 гг. Уцёк у Латвію. Атрымаўшы ў латышоў т. зв. «нансэнаўскі пашпарт», выехаў празь Нямецчыну ў Прагу. Далейшы лёс невядомы.

²⁷⁸ Дэлегацыя прадстаўнікоў беларускага зьезду ў Вільні на чале з Паўлам Алексюком прыбыла ў Варшаву 15 сьнежня. Празь дзень, 17 сьнежня, дэлегацыю прынялі польскія прэм'ер-міністар і міністар унутраных справаў. На запрашэньне польскага прэзыдэнта беларускія дзеячы прысутнічалі ў ягонай ложы падчас пастаноўкі «Пана Тадэвуша» ў Варшаўскім тэатры. На 20 сьнежня 1921 г. была запланаваная аўдыенцыя сяброў дэлегацыі ў Кіраўніка дзяржавы Ю. Пілсудзкага.

²⁷⁹ З гэтых 33 чалавек беларусамі былі 13: Улас Дубіна, Максім Гарэцкі, Андрэй Якубецкі, Аляксандар Карабач, Іван Краскоўскі, Зінаіда Купчык, Вінцэнт Лемеш, Уладзімер Міхалевіч, Цімафей Машочак, Палікарп Невядомскі, Аляксей Палікіша, Уладзімер Пракулевіч і Сяргей Рогач.

²⁸⁰ Імёны і прозьвішчы большасьці літоўскіх дзеячоў у «Кароткім нарысе...» падаюцца ў славянізаваным варыянце. У міжваенны час такі падыход шырока практыкаваўся ў польскай, беларускай і нават у літоўскай польскамоўнай прэсе. Па-літоўску гэтыя імёны і прозьвішчы гучаць так: Пранас Аўгустайціс (Pranas Augustaitis), Ёнас Аўгевічус (Jonas Augevičius), Міколас Біржышка (Mykolas Biržiška), Вікторас Біржышка (Viktoras Biržiška), Юозас Дыша (Juozas Dyša), Юозас Грабаўскас (Juozas Grabauskas), Пятрас Інсода (Petras Insoda), Станіславос Яцкевічус (Stanislovas Jackevičius), Юозапас Кукта (Juozapas Kukta), Чэсловас Ландсбэргіс (Česlovas Landsbergis), Марыя Марцішаўскайтэ (Marija Marcišauskaitė), Андрус Міціюнас (Andrius Miciūnas), Піюс Мічуліс (Pijus Mičiulis), Юргіс Мілерыс (Jurgis Mileris), Андрус Рандаманскіс (Andrius Rondomanskis), Ёнас Сямашка (Jonas Siemaška), Баясловас Садзэвічус (Boleslovas Sadzevičius), Ёнас Шумас (Jonas Šumas), Тадас Шульцас (Tadas Šulcas).

Францішак²⁸¹, 2) Аўргевіч Ян²⁸², 3) Біржышка Міхал²⁸³, 4) Біржышка Віктар²⁸⁴, 5) Дубіна Ёлас, 6) Дыша Язэп, 7) Грабоўскі Язэп²⁸⁵, 8) Гарэцкі Максім, 9) Інсольда Пётар²⁸⁶, 10) Яцкевіч Станіслаў, 11) Якубецкі Андрэй, 12) Карабач Аляксандар, 13) Краскоўскі Іван, 14) кс. Кухта Язэп, 15) Купчык Зінаіда, 16) Ланцберг Часлаў²⁸⁷, 17) Лемеш Вінцэнт²⁸⁸, 18) Марцішэўская Марыя²⁸⁹,

²⁸¹ Аўгустайціс (Augustaitis) Пранас (1883—1941) — літоўскі навуковец і грамадзка-палітычны дзяяч, прафэсар, доктар філязофіі. З 1920 г. жыў у Вільні, настаўнічаў у літоўскай жаночай гімназіі. Працаваў у Часовым літоўскім камітэце, у кастрычніку 1920 — лютым 1921 гг. быў яго старшынём. Пасля высялення зь Вільні выкладаў ангельскую мову і літаратуру ва ўнівэрсытэце імя Вітаўта Вялікага ў Коўне, у 1923—1939 гг. быў сакратаром яго гуманітарнага факультэту. У 1933 г. уваходзіў у Літоўска-беларускае таварыства, створанае ў Коўне.

²⁸² Аўгевічус (Augevičius) Ёнас (1887—?) — літоўскі грамадзка-палітычны дзяяч, лекар. Пасля выдалення зь Вільні працаваў у Міністэрстве аховы здароўя, у 1927—1931 гг. — вайсковым лекарам. Друкаваўся ў навуковых выданнях.

²⁸³ Біржышка (Biržiška) Міколас (1882—1962) — літоўскі нацыянальны дзяяч, гісторык літаратуры. На пачатку 1920-х гг. быў рэдактарам некалькі літоўскіх польскамоўных выданняў, актыўна ўдзельнічаў у нацыянальным руху. Быў дырэктарам Віленскай літоўскай гімназіі імя Вітаўта Вялікага. Пасля выдалення зь Вільні — прафэсар Ковенскага ўнівэрсытэту, яго прарэктар (1925—1926) і рэктар (1926—1927). У 1925—1935 гг. — старшыня Саюзу вызвалення Вільні. У 1933 г. уваходзіў у Літоўска-беларускае таварыства, створанае ў Коўне.

²⁸⁴ Біржышка Віктарас (1886—1964) — літоўскі нацыянальны дзяяч, навуковец-матэматык. Брат М. Біржышкі. Браў удзел у літоўскім нацыянальным руху яшчэ да рэвалюцыі. У Вільні жыў з канца 1920 г., быў настаўнікам літоўскай гімназіі імя Вітаўта Вялікага, выкладчыкам настаўніцкай сэмінарыі і Найвышэйшых курсаў Літоўскага навуковага таварыства. Быў сябрам Віленскага літоўскага камітэту. Неаднаразова арыштоўваўся палякамі. У 1922—1939 гг. працаваў у Коўне ва ўнівэрсытэце Вітаўта Вялікага, у 1940—1944 гг. — у Віленскім ўнівэрсытэце. Пасля вайны жыў на эміграцыі ў ЗША.

²⁸⁵ Грабаўскас (Grabauskas) Юозас (1873—?) — літоўскі дзяяч, настаўнік. Падчас забароны на літоўскі друк супрацоўнічаў зь літоўскімі газэтамі. У 1920—1922 гг. жыў у Вільні, рэдагаваў газэты «Vilniaus Garsas» («Віленскі голас») і «Nasza Ziemia» («Наша зямля»). Летам 1921 г. вёў літоўскія народныя настаўніцкія курсы ў Вільні, быў дырэктарам сярэдняй школы, арганізаванай таварыствам «Rytas» («Раніца»). Пасля выдалення зь Вільні ў 1923—1925 гг. — вызытатар Міністэрства адукацыі Літвы.

²⁸⁶ Маецца на ўвазе Інсода (Insoda) Пятрас Повілас (1893—1954) — літоўскі дзяяч. Са сьнежня 1921 г. выдаваў у Вільні літоўскую польскамоўную газэту «Litwa Niepodległa». Высланы ўладамі Сярэдняй Літвы ў Коўна. У 1924 г. эміграваў у ЗША, удзельнічаў у розных мясцовых літоўскіх гуртках, дапамагаў Саюзу стралкоў і Саюзу вызвалення Вільні.

²⁸⁷ Ландсбэргіс (Landsbergis) Чэсловас (1869—пасля 1946) — літоўскі грамадзкі і гаспадарчы дзяяч, інжынер. Кіраваў у Вільні Літоўскім гандлёва-прамысловым банкам, які быў закрыты палякамі 5 кастрычніка 1921 г. Пасля высылкі ў Ковенскую Літву да лістапада 1925 г. служыў на чыгунцы, быў дырэктарам Літоўскага банку ў Клайпэдзе. У 1946 г. арыштаваны савецкімі ўладамі, далейшы лёс невядомы.

²⁸⁸ Лемеш Вінцэнт — беларускі дзяяч, настаўнік. У 1916 г. скончыў беларускія настаўніцкія курсы ў Вільні. У сьнежні 1921 г. быў рэдактарам аднадзёнкі «Голас праўды», якая заклікала беларускае насельніцтва Віленшчыны ня браць удзелу ў выбарах у Віленскі сойм.

²⁸⁹ Марцішэўская (Марцішаўскайтэ, Marcišauskaitė) Марыя — літоўская нацыянальная дзяячка, адна з кіраўнікоў літоўскага асьветніцкага таварыства «Rytas» («Раніца») у Вільні. Была таксама рэдактаркай газэты «Vilniaus Garsas» («Віленскі голас»). Пасля ў Коўне ўзначальвала выдавецкае таварыства «Vytis» («Пагоня»).

19) Міхалевіч Уладзімер, 20) Міцюнас Андрэй', 21) Мічуліс Пій, 22) Мяшочак Тамаш²⁹⁰, 23) Мілерыс Юры²⁹¹, 24) Невядомскі Палікарп²⁹², 25) Пракулевіч Уладзімер, 26) Палікша Аляксей²⁹³, 27) Равідзіс Язэп', 28) Рогач Сяргей²⁹⁴, 29) Рандаманскі Андрэй²⁹⁵, 30) Сямашка Ян', 31) Сладзевіч Баляслаў', 32) Шумас Ян', 33) Шульц Тадэвуш²⁹⁶.

Акрамя гэтага, былі зробленыя ператрусы ў Беларускай нацыянальнай камітэце ў Вільні, у Беларускай цэнтральнай школьнай радзе, у гімназіі, кнігарні і ў рэдакцыях беларускіх газэт.

У канцы студзеня 1922 г. адбыліся выбары ў Віленскі сойм з удзелам 64 % выбаршчыкаў²⁹⁷.

Нягледзячы на тое, што Аляксук разьвіў вельмі энэргічную перадвыбарчую агітацыю, вынікі галасавання засьведчылі поўную адсутнасьць уплыву гэтага палітыка на беларускія масы. За сьпіс Аляскука, які быў выстаўлены ў дзьвюх выбарчых акругах²⁹⁸, было аддадзена толькі 2400 галасоў. Боль-

²⁹⁰ Маецца на ўвазе Мяшочак Пімафей — у 1920 г. удзельнік Слуцкага паўстаньня, сябар Рады Слуцкіны.

²⁹¹ Мілерыс (Mileris) Юргіс (1894—?) — літоўскі дзяяч, настаўнік. Быў настаўнікам у літоўскім дзіцячым прытулку ў Вільні і адначасова сам вучыўся ў настаўніцкай сэмінарыі таварыства «Rytas». Пэўны час быў справаводам Цэнтральнага камітэту пацярпелых ад вайны. Пасьля выдаленьня зь Вільні быў дырэктарам пачатковай школы ў Коўне. Працягваў пэдагагічную дзейнасьць і пасьля Другой усясьветнай вайны.

²⁹² Невядомскі Палікарп — беларускі дзяяч, сябра Беларускага нацыянальнага камітэту, сакратар Саюзу сельскагаспадарчых рабочых. Пасьля высяленьня зь Вільні жыў у Коўне, у «Тэзісах дакладу ЦК КП(б)Б аб беларускім руху за кардонам» ад 16 кастрычніка 1925 г. згадваўся як прыхільнік Вацлава Ластоўскага.

²⁹³ Палікша Аляксей — беларускі дзяяч. Пасьля выдаленьня зь Вільні жыў у Коўне, зьяўляўся сябрам мясцовай «Беларускай грамады» на чале зь Я. Варонкам.

²⁹⁴ Рогач Сяргей (1891—?) — беларускі дзяяч. У 1920 г. удзельнічаў у Слуцкім паўстаньні, камандаваў 2-й кампаніяй І Слуцкага палка. Інтэрнаваны польскімі ўладамі. Пасьля выдаленьня зь Вільні спачатку жыў у Літве, у 1923 г. выехаў на вучобу ў Прагу, скончыў агранамічны факультэт Найвышэйшай тэхнічнай школы. У 1927 г. выехаў у СССР. Далейшы лёс невядомы.

²⁹⁵ Рандамоніс-Рандаманскіс (Randamonis-Randomanskis) Андрус (1889—1943) — літоўскі журналіст, публіцыст, хімік. З 1919 г. жыў у Вільні, дзе быў настаўнікам літоўскай гімназіі, удзельнічаў у розных літоўскіх таварыствах і шмат друкаваўся на літоўскай і польскай мовах, рэдагаваў польскія газэты. Пасьля выдаленьня зь Вільні у 1922—1938 гг. працаваў у Міністэрстве сельскай гаспадаркі Літвы, быў настаўнікам ІІІ Ковенскай гімназіі. У 1925 г. быў адным з заснавальнікаў і кіраўнікоў Саюзу вызваленьня Вільні.

²⁹⁶ Шульцас (Šulcas) Тадас (1880—1940) — літоўскі навуковец і грамадзка-палітычны дзяяч, інжынэр-тэхноляг. Займаўся праблемамі суднабудаўніцтва, вырабу абсталяваньня для харчовай прамысловасьці. З 1920 г. жыў у Вільні, працаваў у рэдакцыі газэты «Vilnietis» («Вілянчук»). Пасьля высылкі зь Вільні выкладаў у Найвышэйшай тэхналягічнай школе ў Коўне, з 1927 г. — на тэхналягічным факультэце Літоўскага ўнівэрсытэту.

²⁹⁷ Насамрэч выбары ў Віленскі сойм адбыліся не ў канцы, а ў пачатку студзеня 1922 г. (8 дня). Арышт і высылка зь Вільні беларускіх і літоўскіх дзеячоў не папярэднічалі выбарам, а адбыліся праз два тыдні пасьля іх.

²⁹⁸ П. Аляксук выставіў свае сьпісы ў Камайскай і Ашмянскай выбарчых акругах, якія, згодна з афіцыйнай статыстыкай, былі найбольш беларускімі паводле складу насельніцтва.

шасьць беларускага грамадства пачула голас адозвы Беларускага нацыянальнага камітэту і не ўзяла ўдзелу ў галасаваньні²⁹⁹.

Трэба зазначыць, што ў апошнія дні перад галасаваньнем сярод беларусаў пазначыліся пэўныя ваганьні. Пад уплывам некаторых беларускіх дзеячоў і пад ціскам левых польскіх партыяў перад самымі выбарамі частка беларусаў рашылася на ўдзел у галасаваньні. Недахоп часу не дазволіў прыцягнуць да галасаваньня яшчэ большыя масы, аднак выбары паказалі, што некаторая частка беларусаў аддала свае галасы за «Адраджэньне».

Можна меркаваць, што калі б не зацятае змаганьне Беларускага нацыянальнага камітэту з Алексюком і надта малая папулярнасьць апошняга і калі б кампанія польскіх партыяў, скіраваная на прывабліваньне беларусаў да выбарчых урнаў, была больш сплянаваная і скаардынаваная, то адсотак прагаласаваўшых быў бы значна большы, а ўплыў Ластоўскага на віленскія выбары — зусім нязначны.

5 лютага большасьць арыштаваных былі вывезеныя віленскімі ўладамі ў нэўтральную зону³⁰⁰ і там вызваленыя, але бяз права вяртаньня на Віленшчыну.

Ператрусы, арышты і вываз выклікалі сярод беларусаў замяшаньне і новую хвалю расчараваньня.

Дзейнасьць Беларускага нацыянальнага камітэту зноў была скіраваная на шлях пратэстаў. Доказам гэтага можа быць пратэст Беларускага нацыянальнага камітэту ад 13 лютага 1922 г.³⁰¹.

19—20 мінулага студня месяца польская ўлада «Сярэдняй Літвы», ператросшы цэлы рад беларускіх культурных устаноў, арыштавала каля 20 беларускіх дзеячоў і культурных працаўнікоў з старшынём Беларускага Нацыянальнага Камітэту на чале.

У ноч з 3 на 5 гэтага лютага блізу ўсе яны, у большасьці нават не дапрошаныя, без ніякага публічнага судовага разгляду інкрымінаваных ім праступкаў, украдкам вы-

²⁹⁹ Згодна з афіцыйнымі зьвесткамі, падчас выбараў у Віленскі сойм галасаваў толькі 41 % беларускага насельніцтва (у вясковых акругах — 44,5 %). Аднак пры гэтым трэба ўлічваць, што польская дзяржаўная статыстыка можа выкарыстоўвацца толькі для вызначэння выбарчых паводзінаў праваслаўнай часткі беларускага насельніцтва. Наконт галасаваньня беларусаў-каталікоў можна рабіць толькі пэўныя прыпушчэньні. Так, у некаторых гмінах колькасць выбаршчыкаў-хрысьціян, які не ўзялі удзелу ў галасаваньні, значна перавышала колькасць афіцыйна зафіксаваных там беларусаў і літоўцаў. Напрыклад, у Опсаўскай гміне Браслаўскага павету, паводле афіцыйнай статыстыкі, жылі толькі 219 беларусаў, «тутэйшых» і расейцаў (усе яны ўлічваліся разам) і 13 літоўцаў, а не галасавалі 1331 чалавек хрысьціянскага веравызнаньня (Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922. Oświecenie akcji wyborczej i jej wyników na podstawie źródeł urzędowych. Wilno, 1922. S. 155). Вядома, сёньня вельмі цяжка вызначыць, у якой ступені на падобную пазыцыю выбаршчыкаў паўплывала беларуская агітацыя, а ў якой іншыя фактары.

³⁰⁰ Маецца на ўвазе нэўтральная зона, усталяваная паміж польскімі і літоўскімі войскамі Кантрольнай камісіяй Лігі нацыяў 30 лістапада і 17 сьнежня 1920 г.

³⁰¹ Насамрэч гэтая рэзалюцыя была прынятая Віленскім БНК 8 лютага 1922 г.

везены з Бацькаўшчыны, засуджаныя няма ведама кім на баніцыю³⁰² і пазбаўленыя нават магчымасці апраўдацца і давясці сваёй нявіннасці.

Беларускі Нацыянальны Камітэт гэтым станоўча пратэстуе проці такога грубага парушэння элементарных асноваў права і справядлівасці і проці яўнага гвалту над грамадзкай свабодай высланых беларусаў.

Беларускі Камітэт шчыра дзякуе тым прадстаўніком Краёвай польскай дэмакратыі, якія ўжо запратэставалі проці патаптаньня ўрадам «Сярэдняй Літвы» права і нацыянальнае і грамадзкае свабоды, разумеючы, што кожнае такое парушэнне ўладаю правоў адной нацыянальнай групы ў роўнай меры грозна для ўсіх братніх дэмакратый краю.

Беларускі Камітэт вітае такжа выступленні прадстаўнікоў жыдоўскай дэмакратыі ў асобе старшыні Жыдоўскай Гміны места Вільні д-ра Выгодзкага³⁰³, і саюзу Жыдоўскіх Журналістаў і Літаратараў, якія апублікавалі свае гарачыя пратэсты проці гвалтаў над беларускімі дзеячамі, і гэтым шле ім шчырае дзякуй ад сябе і ад імя пацярпеўшых.

Беларускі Камітэт шле свой прывет усім пацярпеўшым беларускім і літоўскім дзеячам, цвёрда верачы, што раней ці пазней праўда пераможа, што ў самым хуткім часе яны здалеюць свабодна вярнуцца ў родную зямлю дзеля карыснай творчай працы, ад якой цяпер адарваныя³⁰⁴.

Трэба звярнуць увагу, што тон гэтага пратэсту быў іншы, чым папярэдніх выступленняў камітэту. Перш за ўсё ён быў скіраваны да польскага ўраду, а таксама падкрэсліў прыхільную да беларусаў пазыцыю пэўнай часткі польскай прэсы і грамадзтва.

Трэба дадаць, што ўсе арыштаваныя, акрамя Якубецкага і Пракулевіча, былі вельмі ваража настроеныя ў дачыненні да польскага ўраду. Выдаленне гэтых людзей выключыла найбольш палкія і неўраўнаважаныя элементы. Факт арыштаў і вывазу значна паспрыяў аздаўленьню адносінаў у Вільнацбелкаме. Адбылася рэарганізацыя камітэту, а ўся яго дзейнасць была скіраваная на больш памяркоўны шлях.

20 лютага 1922 г. Віленскі сойм дзевяноста шасьцю галасамі пры шасьці ўстрымаўшыхся прыняў пастанову, якая ўключала Вільню і Віленскую зямлю ў Польшчу. Зьмест гэтай пастановы быў наступны:

У імя Ўсемагутнага Бога, Мы, Сойм у Вільні, скліканы свабоднай і ўсеагульнай воляй насельніцтва Віленскай зямлі, які валодае ўсімі правамі на вырашэнне лёсу гэтай зямлі, памятаючы пра шматвяковыя павязі, якія, замацаваныя актамі ў Гародні і Любліне і ўхвалямі травеньскай канстытуцыі 1791 г., нашы землі сілай добраах-

³⁰² Баніцыя — від пакарання ў даўняй Рэчы Паспалітай. Асуджаны на яе мусіў пакінуць краіну і страцаў усе грамадзянскія правы.

³⁰³ Выгодзкі Якуб (1857—1941) — габрэйскі грамадзкі і палітычны дзеяч, лекар. Ардынатар і дырэктар шпіталью у Вільні, старшыня віленскай габрэйскай абшчыны. Да рэвалюцыі адзін з заснавальнікаў партыі кадэтаў на Віленшчыне. Быў міністрам габрэйскіх справаў у літоўскім урадзе. У 1922—1930 гг. быў паслом польскага сойму, таксама выбіраўся радным г. Вільні. Падтрымліваў сіянісцкі рух. Забіты немцамі.

³⁰⁴ Беларускі тэкст рэзалюцыі цытуецца паводле: Беларускі зван. 1922. 17 лютага. № 4 (29). С. 3.

вотных пагадненняў злучылі ў адно з Польшчай, а таксама пра ахвярна пралітую ў змаганні народу за свабоду пасля нешчаслівых падзелаў Айчыны кроў нашых бацькоў, ушаноўваючы мужнасць і самаахвярнасць польскага жаўнера, сына гэтай зямлі Юзэфа Пілсудзкага, геройскі чын генэрала Жалігоўскага — згодна з правам народу на самавызначэнне, ад імя насельніцтва гэтай зямлі, яго цяпер жывучых і будучых пакаленняў, маючы на мэце забеспячэнне свабоды і ўсебаковага духовага і матэрыяльнага разьвіцця — на паседжаньні 20 лютага 1922 г. вырашаем і пастанаўляем:

1. Усе праўна-дзяржаўныя сувязі, навязаныя нам сілай расейскай дзяржавай, лічым незваротна разарванымі і няіснымі, а таксама адмаўляем права Расеі ўмешвацца ў справы Віленскай зямлі.
2. Праўна-дзяржаўныя прэтэнзіі, якія выказвае на Віленскую зямлю Літоўская Рэспубліка, знайшоўшы сваё выяўленьне ў літоўска-савецкай дамоў ад 12 ліпеня 1920 г., як і ўсялякія іншыя, адкідаем і назаўсёды адхіляем.
3. Урачыста сьцьвярджаем, што мы не прызнаем ніякіх рашэнняў як наконт лёсу нашай зямлі, так і наконт яе ўнутранага ўладкаваньня, прынятых зьнешнімі чыньнікамі супраць нашай волі.
4. Віленская зямля безумоўна і безагаворачна складае неадрыўную частку Польскай Рэспублікі.
5. Польская Рэспубліка валодае поўным і выключным правам дзяржаўнага кіраваньня Віленскай зямлёй.
6. Адпаведныя ўлады Польскай Рэспублікі валодаюць адзіным і выключным правам вырашэння пра законы і ўладкаваньне Віленскай зямлі згодна з Канстытуцыяй Польскай Рэспублікі ад 17 сакавіка 1921 г.
7. Заклікаем Заканадаўчы сойм і ўрад Польскай Рэспублікі да неадкладнага выкананьня правоў і абавязкаў, якія вынікаюць з факту прыналежнасці Віленскай зямлі да Польскай Рэспублікі.

24 сакавіка 1922 г. Заканадаўчы сойм Польскай Рэспублікі аднагалосна зацьвердзіў пастанову Віленскага сойму. Такім чынам, пытаньне дзяржаўнай прыналежнасці паўночна-ўсходніх земляў было вырашана. Сярэдняя Літва перастала існаваць.

Згодна з пастановай Заканадаўчага сойму Польскай Рэспублікі, у сакавіку 1922 г. для выкананьня адміністрацыйнай улады II інстанцыі ў Віленскай зямлі быў прызначаны дэлегат ураду П. Роман³⁰⁵.

Надзеі беларусаў і літоўцаў пасля пастаноў Віленскага і Варшаўскага соймаў скіраваліся на Лігу нацыяў, бо вырашэнню віленскай справы яшчэ не хапала міжнароднай санкцыі. Гэты недахоп зрабіў магчымым падняць-

³⁰⁵ Маецца на ўвазе Роман (Roman) Валеры (1877—1952) — польскі юрыст і палітык. У 1921—1922 гг. быў палескім ваяводам, у 1922—1924 гг. — дэлегат польскага ўраду на Віленшчыну. Пасля быў прызначаны старшынём камісіі па пераглядзе дзейных на т. зв. «усходніх краёў» законаў. Пасля травеньскага перавароту 1926 г. — адзін з найбліжэйшых папчэнікаў Ю. Пілсудзкага. У 1928—1935 гг. сэнатар, адзін з кіраўнікоў праўрадавай фракцыі ў Сэнате — Беспартыйнага блёку супрацоўніцтва з урадам.

це віленскага пытання на эўрапейскай арэне, пакуль не адбылося прызнання польскіх межаў канфэрэнцыяй паслоў, пра што будзе ісьці гаворка ніжэй.

Разьдзел XXIV

Сьвяткаваньне гадавіны 25 сакавіка 1922 г. у Вільні. Віленскія ўрачыстасьці, зьвязаныя з прыняцьцем улады польскім урадам. Кампанія Беларускага нацыянальнага камітэту ў сувязі з далучэньнем Віленшчыны да Польшчы.

Як вядома, 25.ІІІ.1918 г. Рада Беларускай Народнай Рэспублікі, якая існавала ў той час у Менску, абвясціла незалежнасьць Беларусі. Гэты дзень быў прызнаны беларускім нацыянальным сьвятам. У 1922 г. гэтую гадавіну ўрачыста адзначалі. У ёй таксама ўзялі ўдзел габрэі і расейцы, дэманструючы сваю салідарнасьць зь беларусамі.

На гэтым сьвяткаваньні выступілі з прамовамі сярод іншых Тарашкевіч, Луцкевіч і Смоліч. Найбольшай увагі заслугоўвае прамова Тарашкевіча. Ён заявіў, што Люблінская унія забрала ў беларускага народу інтэлігенцыю, аслабіўшы яго гэтым і нават прывёўшы амаль да поўнага заняпаду беларускай культуры.

Толькі ў XIX ст. беларускі нацыянальны рух пачынае адраджацца, набываючы ў XX ст. больш выразную форму. Пачаткова патрабавалі толькі аўтаноміі. З моманту выбуху рэвалюцыі беларуская інтэлігенцыя, вывучаючы настроі беларускага народу, прыйшла да перакананьня, што беларускі народ хоча незалежнасьці. Наступствам гэтага было абвясчэньне 25.ІІІ.1918 г. Радай Беларускай Народнай Рэспублікі незалежнасьці Беларусі.

Далей Тарашкевіч казаў, што суседзі Беларусі, у прынцыпе пагаджаючыся на яе незалежнасьць, разумеюць яе кожны па-свойму і стараюцца выкарыстаць ва ўласных палітычных мэтах. Ён нагадаў, што бальшавікі абвясцілі беларускую незалежнасьць, але яна зьяўляецца толькі сурагатам.

Фактычнай незалежнасьці беларускі народ ня мае і не чакае яе ад суседзяў. Беларусы трымаюць яе ва ўласных сэрцах, а зрэалізуюць тады, калі прыйдзе адпаведны момант.

Далей Тарашкевіч падчас свайго выступленьня зазначыў, што, аднак, калі на Катэдральнай плошчы ў Вільні стаяў расейскі жандар, пра падобную ўрачыстасьць 25 сакавіка не магло весьціся і гаворкі. Сёньня там стаіць польскі жаўнер і не замінае беларусам сьвяткаваць.

Наагул прамова была стрыманая, і яна не раздражняла ніводнай з асобных нацыянальнасцяў, прадстаўнікі якіх бралі ўдзел у сьвяткаваньнях.

З польскага боку прысутнічалі прадстаўнікі ППС, «Адраджэньня», «Вызвалення»³⁰⁶, дэмакратаў³⁰⁷ і студэнцкай моладзі.

Перад урачыстасцямі, звязанымі з прыняццем польскім урадам улады над землямі Сярэдняй Літвы, паміж рознымі беларускімі групамі адбывалася ажыўленая дыскусія ў справе ўдзелу ў іх. На паседжанні Беларускага нацыянальнага камітэту і яго Палітычнай камісіі было вырашана, што ў актах выразна ўрачыстага характару (набажэнствы, прывітаньні і г. д.) беларусы не павінны браць удзелу. Затое было вырашана выслать афіцыйную дэлегацыю ад розных арганізацыяў для падачы польскім уладам сваіх пастулятаў, перш за ўсё культурна-асветніцкіх.

Такая стрыманасць беларусаў у дачыненні да віленскіх урачыстасцяў стала працягам лініі паводзінаў, прынятай Палітычным камітэтам у адносінах да віленскіх выбараў і ўсёй польскай палітыкі ад моманту далучэння былой Сярэдняй Літвы да Польшчы. Нэгатыўна ставячыся да гэтага далучэння, але адначасова высылаючы дэлегатаў да прадстаўнікоў польскага ўраду, беларусы сьведома і мэтакіравана хацелі падкрэсьліць прызнаньне новай улады. Такія інструкцыі атрымалі беларускія дэлегаты Ярэміч, старшыня Вільнацбелкаму, Тарашкевіч, старшыня Школьнай рады³⁰⁸, Кахановіч, дырэктар беларускай гімназіі і Трэпка, сябра камітэту Школьнай рады.

Пэралічаныя дэлегаты ўзялі ўдзел у раўце і прыёме дэлегацыяў Начальнікам дзяржавы, былі на аўдыенцыі ў старшыні Рады міністраў Панікоўскага³⁰⁹. Акрамя гэтага, Ярэміч быў на сьняданку, наладжаным прэм'ер-міністрам.

На прыёме дэлегацыяў у Начальніка дзяржавы выступаў толькі Тарашкевіч, кажучы, што, калі Польшча ўлічыць патрэбы беларускага культурна-нацыянальнага жыцця, то беларусы стануць ляяльнымі грамадзянамі дзяржавы.

На аўдыенцыі ў старшыні Рады міністраў пачаргова выступалі Ярэміч, Тарашкевіч і Трэпка. Ярэміч заявіў, што польскі ўрад прымае ня толькі правы, але і абавязкі, якія вынікаюць зь яго валодання гэтым краем. Беларускае

³⁰⁶ Польская народная партыя (НСЛ) «Вызваленьне» (Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) «Wyzwolenie») — польская сялянская партыя левацэнтрэцкай арыентацыі, якая дзейнічала ў 1915—1931 гг. Мела даволі лібэральную праграму ў нацыянальным пыганні, выказвалася за забеспячэньне нацыянальным меншасцям у Польшчы асноўных нацыянальных правоў.

³⁰⁷ Дэмакраты — ня вельмі шматлікая, але адносна ўплывовая група віленскай інтэлігенцыі, якая падтрымлівала т. зв. «краёвую ідэю». Да гэтай групы належалі такія вядомыя польскія дзеячы, як Людвік Абрамовіч, Людвік Хамінскі, Тадэвуш Урублеўскі, Чэслаў Янкоўскі, Браніслаў Кшыжаноўскі, Зыгмунт Нагродзкі і іншыя. Выказваліся за роўныя правы для ўсіх народаў, якія жылі на тэрыторыі былога Вялікага Княства Літоўскага. Друкаваным органам віленскіх дэмакратаў была газета «Przegląd Wileński» («Віленскі агляд»).

³⁰⁸ Маецца на ўвазе Цэнтральная беларуская школьная рада.

³⁰⁹ Панікоўскі (Ponikowski) Антон (1878—1949) — польскі палітычны дзяяч, з 19 лістапада 1921 г. па 6 чэрвеня 1922 г. — прэм'ер-міністар Польшчы.

насельніцтва, ляляльна выконваючы свае абавязкі польскіх грамадзянаў, мае права вымагаць ад польскай дзяржавы задаволеньня культурна-асьветніцкіх і эканамічных патрэбаў.

Тарашкевіч выступаў у справах адукацыі і высунуў наступныя пажаданьні:

1) стварэньне пры Міністэрстве асьветы адмысловай управы па беларускіх справах,

2) выдзяленьне субсыдыяў для гімназіі ў Вільні,

3) заснаваньне настаўніцкай сэмінарыі,

4) стварэньне сеткі агульных беларускіх школаў.

Антон Трэпка казаў пра злоўжываньні адміністрацыі, якая сваёй нацыянальнай і рэлігійнай нецярпімасьцю будзіць на ўсходніх крэсах новае дысыдэнцтва, што адыграла сваю згубную ролю ў гісторыі Польшчы ў XVIII стагодзьдзі³¹⁰.

Беларускія прамовы былі напоўненыя горыччу і засьцярогамі, што беларуска-польскія адносіны не складуцца ў адпаведнасьці зь іх пажаданьнямі.

Пасьля выдаленьня зь Вільні 4—5 лютага 1922 г. некаторых сяброў Беларускага нацыянальнага камітэту на чале з ранейшым старшынём былі праведзеныя новыя выбары ў прэзыдыюм, у які ўвайшлі: Ярэміч, ксёндз Адам Станкевіч і Кахановіч.

У красавіку 1922 г. была выбраная т. зв. Палітычная камісія камітэту, у якую акрамя старшыні камітэту увайшлі: Тарашкевіч, Луцкевіч і Багдановіч³¹¹, рэктар праваслаўнай сэмінарыі³¹².

Палітычная камісія павінна была кіраваць усёй палітычнай працай Вільнацбелкаму. Пасьля стварэньня яна атрымала ад пленуму камітэту наступныя справы для вырашэньня:

1) выпрацоўка формулы пераходу дзейнасьці Беларускага нацыянальнага камітэту да працы на грунце польскай дзяржаўнасьці,

2) выпрацоўка праграмы выбарчай кампаніі ў Варшаўскі сойм.

У справе выбараў у Варшаўскі сойм выбарчая праца камітэту мела на мэце ахоп як мага больш шырокіх масаў выбаршчыкаў. Для ўцягваньня ў яе расейцаў і праваслаўных беларусаў быў наладжаны кантакт з праваслаўным сьвятарствам. Гэтым тлумачылася ўключэньне ў склад Палітычнай камісіі Багдановіча, які дагэтуль у палітычнай працы ўдзелу ня браў.

³¹⁰ У Рэчы Паспалітай дысыдэнтамі называлі вернікаў-хрысьціянаў, якія належалі да канфэсіяў, адрозных ад рыма-каталіцкай. Неталерантная палітыка ўладаў адносна гэтых групаў насельніцтва стала афіцыйнай падставай суседніх краінаў для ўмяшаньня ва ўнутраныя справы дзяржавы і ўрэшце да трох яе падзелаў.

³¹¹ Багдановіч Вячаслаў Васілевіч (1876—пасля 1939) — беларускі грамадзка-палітычны і рэлігійны дзяяч. У 1922—1930 гг. — сэнатар Польскай рэспублікі, сябра Беларускага пасольскага клюбу. Выступаў супраць аўтакефаліі Праваслаўнай царквы ў Польшчы і за далейшае арганізацыйнае надпарадкаваньне яе маскоўскай патрыярхіі.

³¹² Віленская (Літоўская) праваслаўная сэмінарыя — навучальная ўстанова Праваслаўнай царквы, якая вяла гісторыю з 1828 г. (у Вільні працавала з 1845 г.).

У пачатку траўня 1922 г. старшыня Беларускага нацыянальнага камітэту Ярэміч даў інтэрвію прадстаўніку Ўсходняга агенцтва³¹³, якое было надрукавана ў № 101 віленскай «Gazety Krajowej»³¹⁴. У гэтым інтэрвію Ярэміч, сярод іншага, казаў, што ранейшая палітыка польскага ўраду не давала беларусам магчымасьці культурнага разьвіцця празь адсутнасьць акрэсьленай нацыянальнай праграмы. Таму Беларускі нацыянальны камітэт выступаў супраць уключэньня Віленшчыны ў Польшчу. Беларусы, лічачы, што яны ня маюць дастатковых гарантыяў і магчымасьці разьвіцця ў перадвыбарчы пэрыяд, вырашылі ўстрымацца ад галасаваньня ў Віленскі сойм. Пасьля ўключэньня Віленшчыны ў Польшчу беларусы жадаюць ляляльна стаяць на грунце польскай дзяржаўнасьці і чакаюць далейшых дзеяньняў польскага ўраду.

Як старшыня прадстаўніцтва беларускага грамадства на Віленшчыне, я разам з прадстаўнікамі паасобных арганізацыяў быў на аўдыенцыі ў пана Начальніка дзяржавы і старшыні міністраў. Мы адзначылі, што стаім на грунце польскай дзяржаўнасьці, але просім пра гарантаваньне нам права на штодзённы побыт і культурнае разьвіццё. Сваю пазыцыю мы акрэсьліваем наступным чынам: калі будзе талерантнасьць, то будзе і ляляльнасьць.

Паводле Ярэміча, беларускія пастулаты ахоплівалі ўрэгуляваньне трох пытанняў:

- 1) справы культурнага разьвіцця (школьнае пытаньне),
- 2) справы адміністрацыі,
- 3) справы гаспадарчай арганізацыі.

У выпадку вырашэньня балючых пытанняў і ажыццяўленьня прынцыпаў Канстытуцыі ад 17 сакавіка³¹⁵ Польшча можа разьлічваць на поўную ляляльнасьць беларусаў.

У адносінах праектаванай палітычнай аўтаноміі Віленскай зямлі БНК не займаў ніякай пазыцыі.

Вышэйзгаданае інтэрвію выклікала вострую дыскусію ўнутры Беларускага нацыянальнага камітэту. Падчас гэтай дыскусіі зноў пазначылася розьніца палітычных поглядаў паасобных беларускіх групаў і выявіўся моцны ўплыў ураду Ластоўскага. Гэты ўрад намагаўся любой цаной не дапусьціць да паразуменьня віленскіх беларусаў з польскім урадам.

Некаторыя сябры БНК лічылі, што ў сваіх заявах Ярэміч пайшоў за надта далёка і ягоная пазыцыя была залішне ляляльная. Найбольш атакаваў

³¹³ Усходняе агенцтва (Agencja Wschodnia) — прыватнае польскае прэс-агенцтва, заснаванае ў 1920 г. А. Шчэпанюкам. Існавала да 1939 г.

³¹⁴ «Gazeta Krajowa» («Краёвая газэта») — друкаваны орган віленскіх дэмакратаў. Выходзіла ў Вільні з 1920 па ліпень 1922 гг. Рэдактарамі газэты былі Людвік Абрамовіч (1920—1921) і Людвік Хамінскі (1921—1922).

³¹⁵ Маецца на ўвазе польская Канстытуцыя ад 17 сакавіка 1921 г., якая гарантавала поўнае забесьпячэньне ўсіх правоў нацыянальных меншасьцяў. Дзейнічала да красавіка 1935 г.

Ярэміча кс. Адам Станкевіч. Да расколу, аднак, справа не дайшла праз набліжэнне выбараў у Варшаўскі сойм. Дыскусія над інтэрвію прывяла да кампрамісу. Старшыня Беларускага нацыянальнага камітэту накіраваў у рэдакцыю «Gazety Krajowej» ліст з абвержаннем. У гэтым лісьце Ярэміч адзначаў, што «інтэрвію сапраўды мела месца, але некаторыя з выкладзеных у ім пытанняў наагул не закраналіся, а некаторыя былі недакладна перададзеныя».

Акрамя гэтага абвержання Палітычная камісія Беларускага нацыянальнага камітэту на паседжанні 12 траўня 1922 г. паставіла, каб прэзідыюм камітэту выслаў у прэсу наступны камунікат:

Прэзідыюм Беларускага нацыянальнага камітэту, пасля азнаямлення са зместам інтэрвію прадстаўнікоў прэсы са старшынём Беларускага камітэту, распаўсюджанага Ёсходнім агенцтвам, канстатуе, што інтэрвію ў шмат якіх пунктах было недакладнае і выдуманнае, у сувязі з чым заяўляе:

- 1) што Беларускі нацыянальны камітэт пакуль не прыняў ніякай паставы па віленскай справе,
- 2) што дэлегаты камітэту да пана Начальніка дзяржавы і старшыні Рады міністраў не падалі ніякіх палітычных заяваў у сувязі з актамі далучэння Віленшчыны да Польшчы і толькі нагадалі пра абавязкі ў дачыненні да беларускага насельніцтва, якія вынікаюць з гэтага акту.

Вышэйпададзенае абвержанне падпісалі Ярэміч, кс. Станкевіч і Кахановіч.

Нягледзячы на кампраміснае вырашэнне справы, рознагалосці рабіліся ўсё больш значнымі, што ўрэшце вымусіла Ярэміча пакінуць пасаду старшыні Беларускага нацыянальнага камітэту. Новым старшынём стаў А. Луцкевіч, а намеснікам яго быў кс. Станкевіч.

Жадаючы, аднак, захаваць кантакты з польскімі ўладамі, Беларускі нацыянальны камітэт выслаў да дэлегата ўраду Романа дэлегацыю, якая складалася з Луцкевіча, Станкевіча і Кахановіча. Гэтая дэлегацыя выклала дэлегату ўраду шэраг надзённых праблемаў.

Затым на паседжанні 28 траўня 1922 г. Беларускі нацыянальны камітэт прыняў наступную прапанову:

1. Лічачы, што любая дзейнасць і любое палітычнае выступленне ўсіх беларускіх арганізацыяў павінны мець за мэту ідэал непадзельнай і незалежнай Беларускай Русі, Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні непарушна стаіць на сваёй прынцыповай пазыцыі.
2. Лічачыся, аднак, з фактамі далучэння да Польшчы ўсёй Заходняй Беларусі, а таксама з наяўным палітычным станам беларускай справы, Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні ставіць сабе за задачу ўсебаковую абарону правоў беларускага насельніцтва пад уладай польскай дзяржавы, карыстаючыся ўсімі праўнымі сродкамі, дапушчальнымі Канстытуцыяй Рэспублікі.

З гэтай дэкларацыі вынікала, што Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні надалей займаў стрыманую пазыцыю адносна Польшчы.

Прычынаў на тое было некалькі:

1) нявызначанасць палітычнага становішча Віленшчыны ў міжнародным разуменні;

2) адсутнасць прыхільных крокаў з боку польскага ўраду ў дачыненні да нацыянальнага беларускага руху і цяжкасці з атрыманнем саступак для беларускага школьніцтва.

Пэўныя засьцярогі ў беларусаў выклікала асоба З. Гансяроўскага³¹⁶, школьнага куратара ў Вільні, які ў сваіх заявах зусім не згадаў пра школьніцтва нацыянальных меншасцяў;

3) праект выбарчага закону ў Варшаўскі сойм, які не задавальняў жаданняў беларусаў³¹⁷.

Акрамя гэтых прычынаў, якія называліся беларусамі, існавалі яшчэ вонкавыя фактары, якія ўплывалі на фармаванне пазыцыі віленскіх беларусаў і іх стаўленне да Польшчы.

Нямецка-савецкая дамова ў Рапала³¹⁸ і вышэйзгаданыя патаемныя сустрэчы, якія мелі месца паміж немцамі і прадстаўнікамі Саветаў з аднаго боку і літоўцамі і ўрадам Ластоўскага з другога, абуджалі ў віленскіх беларусаў надзеі на іншую раскладку палітычных адносінаў на ўсходзе і на магчымасць новай актуалізацыі беларускай справы на міжнароднай арэне.

³¹⁶ Зыгмунт Гансяроўскі займаў пасаду школьнага куратара ў Віленскай навучальнай акрузе да 1925 г. Пасля гэтага ён выехаў на аналігічную працу ў Люблін.

³¹⁷ Праект выбарчага закону ў парламэнт Польскай Рэспублікі прадугледжваў увядзеньне т. зв. дзяржаўнага сьпісу. З 444 паслоў сойму 372 выбіраліся ў акругах непасрэдна насельніцтвам, а 72 уваходзілі зь дзяржаўнага сьпісу (з 111 сэнатараў — адпаведна 93 і 18). Выдзеленыя для гэтага сьпісу мандаты дзяліліся паміж партыямі прапарцыйна агульнай колькасці галасоў, аддадзеных за той ці іншы сьпіс на тэрыторыі ўсёй краіны. Правам атрымання мандатаў зь дзяржаўнага сьпісу карысталіся толькі тыя партыі, якія атрымалі мандаты як мінімум у шасьці розных акругах. Гэтая норма была нявыгадная для нацыянальных меншасцяў, ніводная зь якіх не магла самастойна правесці паслоў і сэнатараў у столькіх акругах.

³¹⁸ Нямецка-савецкая дамова ў італьянскім мястэчку Рапала была заключаная 16 красавіка 1922 г. падчас Генуэскай канфэрэнцыі. Прадугледжвала ўсталяваньне палітычных і гандлёвых стасункаў паміж Нямецкай і Савецкай Расеяй — краінамі, якія пасля Першай усясьветнай вайны былі фактычна сьпіхнутыя на ўзбочыну эўрапейскай і ўсясьветнай палітыкі.

Разьдзел XXV

І Беларуска нацыянальна-палітычная канфэрэнцыя ў Празе
Чэскай 26—30.ІХ.1921 г. і яе пастановы

У верасьні 1921 г. у Празе Чэскай урадам Ластоўскага была скліканая палітычная канфэрэнцыя беларускіх дзеячоў, на якую прыбылі 37 дэлегатаў з розных месцаў Беларусі. Найбольш была прадстаўленая Ковенская Літва на чале з Ластоўскім. У канфэрэнцыі ўзялі ўдзел наступныя групы:

Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў — 18 чалавек,
Беларуская партыя сацыялістаў-фэдэралістаў — 6 чалавек,
нацыянальныя сацыялісты — 5 чалавек,
сацыял-дэмакраты — 3 чалавекі,
беспартыйныя — 5 чалавек.

Дэлегаты нібыта прадстаўлялі 42 беларускія грамадзкія і палітычныя арганізацыі.

Паседжаньні пленуму ішлі 5 дзён, з 26 па 30 верасьня 1921 г.

Зьезд вялікім інфармацыйна-справаздачным дакладам адкрыў Ластоўскі. Ён казаў пра межы 1772 г., пра мірную дамову ў Рызе, пра крывадушнасьць польскіх і савецкіх дыпляматаў. Прывітальныя прамовы ад імя сваіх партыяў казалі на зьездзе наступныя выступоўцы:

Лазараў³¹⁹ — як прадстаўнік партыі расейскіх эсэраў,
Лартас³²⁰ — як прадстаўнік партыі ўкраінскіх сацыял-дэмакратаў,
Аёла³²¹ — як прадстаўнік партыі грузінскіх сацыял-дэмакратаў³²².

³¹⁹ Лазараў Ягор Ягоравіч (1855—1937) — расейскі палітычны дзеяч, нарадаволец, сябра партыі эсэраў. Да рэвалюцыі двойчы высылася ў Сібір, доўга жыў на эміграцыі. Вярнуўся ў Расею ў 1917 г., быў дэпутатам Устаноўчага сходу, затым — міністрам асьветы ў апазыцыйным бальшавіцкім уладзе Камітэце абароны Устаноўчага сходу ў Самары. У 1919 г. выехаў у ЗША, адтуль перабраўся ў Чэхаславачыну. Супрацоўнічаў з часопісам «Воля России».

³²⁰ Лартас — так у арыгінале. Маецца на ўвазе Мартас Барыс Мікалаевіч (1879—1977) — украінскі нацыянальны дзеяч. У 1917 г. быў сябрам Цэнтральнай рады, генэральным сакратаром зямельных справаў у ёй. У 1919 г. — міністар фінансаў УНР, пасля прэм'ер-міністар. З 1920 г. — на эміграцыі ў Чэхіі і Нямеччыне.

³²¹ Аёла (Аіоло) Рыгор — грузінскі палітычны дзеяч, меншавік. Паводле паходжаньня габрэў. У 1917—1918 гг. жыў у Баку, быў адным зь лідэраў мясцовых меншавікоў, рэдактарам іхнай партыйнай газеты «Искра». Пасьля жыў на эміграцыі ў Празе. Ажانیўшыся з грузінкай, наладзіў стасункі з мясцовай грузінскай дыяспарай, вылучыўся на вядучыя ролі ў яе асяродку. У пачатку 1920-х гг. стаў старшынём праскай грузінскай абшчыны. Выконваў абавязкі консула Грузінскай Дэмакратычнай Рэспублікі ў Празе. У якасьці прадстаўніка грузінскіх меншавікоў часта прысутнічаў і выступаў на розных мерапрыемствах іншых эмігранцкіх нацыянальных супольнасьцяў у Празе, у тым ліку і беларускай. Уваходзіў у Бюро Саюзу народаў Усходняй Эўропы. Адзін зь вельмі нямногіх замежных дзеячоў, прозьвішча якога прысутнічала ў «Сьпісе ўдзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)...». Фігураваў у ім як «грузінскі меншавік, зьвязаны зь беларускімі нацдэмамі».

³²² Паводле беларускай прэсы, акрамя згаданых трох выступоўцаў Беларуска нацыянальна-палітычную канфэрэнцыю таксама віталі ўкраінец Мікіта Шапавал, расеец Гурэвіч, прадстаўнікі Кубанскай рады, казачтва і інш.

Пасля іх гаварылі іншыя, малюючы ў чорных, пэсымістычных колерах стан падзеленых паміж Польшчай і Савецкай Расеяй беларускіх земляў.

Пасля сканчэння выступленьняў аднагалосна былі прынятыя ніжэйпададзеныя рэзалюцыі:

Рэзалюцыя аб дзяржаўным будаўніцтве Беларусі:

Беларуская Нацыянальна-Палітычная нарада ў Празе, абмеркаваўшы пытаньне аб дзяржаўным будаўніцтве Беларусі, у поўнай сьведомасьці надзвычайнай вагі гэтага пытаньня, зазначае:

а) Беларусь зьяўляецца краем працоўнага беларускага сялянства, рабочых і працоўнай інтэлігенцыі, дзеля чаго Беларусь павінна быць дзяржавай працоўнага народу;

б) Беларусь павінна быць дзяржавай непадзельнай і ні ад каго не залежнай. Народа зазначае, што ніякія гэтак званыя арыентацыі ня могуць быць падставай дзяржаўнага будаўніцтва Беларусі. Адзінай асновай дзяржавы, адзінай сілай, якая збудуе Беларусь і забяспечыць ёй нармальнае разьвіццё, зьяўляецца сам працоўны беларускі народ;

в) пасля здзяйсненьня беларускай дзяржаўнасьці, пасля таго як на беларускай зямлі запануе ўласная, ні ад каго не залежная ўлада, Беларусь працягне руку згоды дзеля вольнага саюзу ўсім народам, зь якімі яна жыве побач і якіх яна лічыць за роўных братоў сваіх. Першай мэтай гэтакага саюзу павінна быць узаемная абарона народных вольнасьцяў, якія здабудуць народы сваёй барацьбой.

Прымаючы пад увагу сучасны стан Беларусі, Беларуская Нацыянальна-Палітычная нарада зазначае:

а) што адзіным заканадаўчым органам Беларусі зьяўляецца Рада БНР, маючая прэ-емсыцьвеннасьць улады ад Усебеларускага Кангрэсу 1917 г.

б) што адзінай законнай уладай Беларусі зьяўляецца ўрад БНР, маючы мандат ад Рады БНР.

Прымаючы пад увагу, што праца ўраду БНР зьяўляецца адпавядаючай тым мэтам, якія прыняты нарадай, і што ў першую чаргу яна кіруецца да абароны непадзельнасьці і незалежнасьці Беларусі, Беларуская Нацыянальна-Палітычная нарада пастанаўляе аб'яднаць каля ўраду БНР сілы ўсіх беларускіх партыяў, арганізацыяў і груп дзеля дзяржаўнага будаўніцтва Беларусі.

Рэзалюцыя аб пэрсаніфікацыі вярхоўнай улады Беларусі гучала наступным чынам:

Прэзыдыюм Беларускай Нацыянальна-Палітычнай Канфэрэнцыі ў Празе абвешчае на падставе пастановаў, прынятых усімі беларускімі партыямі і арганізацыямі, што адзіным паўнамоцным заканадаўчым утварэньнем на тэрыторыі Беларусі зьяўляецца Рада Беларускай Народнай Рэспублікі і яе прэзыдыюм з Крачэўскім на чале.

Законна абраным беларускім урадам зьяўляецца Рада міністраў на чале з В. Ластоўскім.

Аб Рыскім трактце:

Стоячы на грунце граматы Рады Беларускай Народнай Рэспублікі ад 25-га сакавіка 1918 г., апавесціўшай незалежнасьць Беларусі ў межах лічэбнай перавагі беларускага народу, Беларуска-Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе, зложаная з прадстаўнікоў беларускіх палітычных партыяў і нацыянальных арганізацыяў з-пад усіх цяперашніх акупацый Беларусі, сабраўшыся ў Прагу, аднагалосна заяўляе:

- 1) Беларускі народ вёў, вядзе і будзе вьсьці барацьбу за незалежнасьць і непадзельнасьць Беларусі;
- 2) што ўсе ранейшыя пратэсты беларускіх палітычных і нацыянальных арганізацыяў, у свой час заяўленыя супроць Рыскага Трактату, дзелячага Беларусь паміж Расіяй і Польшчай, Нарадай аднагалосна пацьвярджаюцца;
- 3) Беларуска-Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе заклікае ўсе актыўныя беларускія сілы да самай рашучай рэвалюцыйнай барацьбы ўсякімі маючыміся ў іх распараджэньні спосабамі супроць падзелу Беларусі і заклікае лічыць ворагам беларускага народу кожнага таго, каторы згадзіўся бы прызнаць Рыскі мірны трактат.

У «рэзалюцыі» аб становішчы беларускага народу пад акупацыямі сярод іншага казалася:

Пад акупацыяй Польшчы знаходзіцца больш як 100 000 кв. кл. беларускай зямлі; на захопленых польскім імперыялізмам гэтых тэрыторыях бушуе цяпер нічым не агранічаны польскі шавінізм і нечуваны нацыянальны ўціск і зьдзек над беларускім народам.

З мэтай задушыць беларускі вызваленчы рух палякі нішчаць беларускую культуру і інтэлігенцыю, кіруючыся да поўнага зьнішчэньня на гэтых землях беларускага племені. Землі беларускіх уцекачоў польскі ўрад раздае салдатам — ураджэнцам Польшчы. Сьвядомае беларускае сялянства польскі ўрад гноіць па турмах і канцэнтрацыйных табарах, ён зачыняе культурныя, нацыянальныя і эканамічныя арганізацыі, забараняе друк, беларускую школу і мову. Беларуска-Нацыянальна-Палітычная Нарада, у імя справядлівасьці і захаваньня беларускай нацыі і культуры, вымагае ад Лігі Нацый і ўсіх народаў сьвету адкінуць агідны польскі шавінізм і імперыялізм у яго этнаграфічныя межы за Буг і Нараў.

З наступным дакладам пра эканамічны стан Беларусі выступіў удзельнік зьезду Душэўскі. Пасьля заканчэньня ўсіх выступленьняў была прынятая пратэставая рэзалюцыя:

У момант, калі беларускі народ часова ляжыць распластаны і абязволены сваімі суседзямі, калі ён ня можа сам распараджацца сваім добром, калі мільёны беларусаў яшчэ не вярнуліся з выгнаньня, у якім яны апынуліся за час вялікай эўрапейскай вайны — акупанты як з усходу, так і з захаду, як маскоўскія камуністы, так і палякі хіжацка экспloatуюць, грабяць і распрадаюць дабро беларускага народу, стараюцца для падняцьця эканамічнага стану сваіх мэтраполій раздаць нявыгадныя для беларускага народу канцэсіі, стараюцца ўрэшце насільна калянізаваць часова апусьцеўшыя і нават не апусьцеўшыя землі сваімі жаўнерамі, ставячы Беларусь перад праблемай эміграцыі.

Беларуская Нацыянальна-Палітычная нарада, уважаючы цяперашніх гаспадароў на Беларусі, як часовых акупантаў, ня маючых права на дабро беларускае, рашуча пратэстуе проціў хіжацкай і грабежнай гаспадаркі акупантаў і заяўляе, што:

- 1) распрадажа лясоў, зямель і другога багацця беларускага народу суседзямі-акупантамі ёсць грабежніцтва, з каторым беларускі народ будзе вясці барацьбу;
- 2) раздача акупантамі канцэсій на Беларусі чужынцам ёсць насільле, зь якім беларускі народ ніколі ня згодзіцца, але наадварот, будзе вясці барацьбу. Беларуская Нацыянальна-Палітычная нарада папярэджвае канцэсіянераў, што права на канцэсіі, выданыя акупантамі, Беларусь ніколі не прызнае;
- 3) насільная калянізацыя польскімі жаўнерамі Віленшчыны і Гродзеншчыны робіцца бяз згоды беларускага народу, але, наадварот, супроць яго волі і пратэстаў. Дзеля гэтага Беларусь будзе вясці самую рашучую барацьбу з калянізацыяй і ніколі не прызнае каляністаў за сваіх грамадзян.

Канфэрэнцыя вырашыла арганізаваць пастаяннае эканамічнае бюро зь сядзібай у Празе. У склад бюро ўвайшлі: Душэўскі, Дубейкаўскі, Жытлоўскі³²³ і Боеў³²⁴.

Далей зьезд без дыскусіі прыняў выпрацаваную камісіяй рэзалюцыю, якая тычылася дзейнасьці генэрала Балаховіча і Савінкава. Адносна генэрала Балаховіча было прызнана: дзеля таго, што генэрал Балаховіч не падтрымліваецца беларускім грамадзтвам, не ачысьціўся ад абвінавачваньняў, якія яму рабіліся праз рабункі і пагромы, што самавольна абвясціў сябе лідэрам беларускага нацыянальнага руху, зьезд прыняў рашэньне лічыць яго ўзурпатарам і афэрыстам.

³²³ Жытлоўскі Самуіл (1870—?) — габрэйска-беларускі палітычны дзяяч. Нараджэнец Віцебску. Да Першай усясьветнай вайны жыў у Віцебску, Рызе, Маскве і Пецярбургу, удзельнічаў у расейскім сіянісцкім руху. Пасьля Першай усясьветнай вайны перабраўся ў Нямеччыну. У 1920 г. узяты на працу ў якасьці супрацоўніка Надзвычайнай дыпляматычнай місіі БНР у Бэрліне. У 1921 г. прызначаны міністрам у справах нацыянальных меншасьцяў ва ўрадзе БНР, імкнуўся наладзіць сувязі БНР з уплывовымі міжнароднымі сіянісцкімі арганізацыямі. Выступаў за актыўнае беларуска-габрэйскае супрацоўніцтва ў розных сфэрах. У 1921—1922 г. езьдзіў па розных эўрапейскіх краінах і пераконваў лідэраў усясьветнага габрэйства ў неабходнасьці маральнай і матэрыяльнай падтрымкі беларускага руху. Супрацоўнічаў з БНР да канца 1922 г.

³²⁴ Боеў Усевалад Мікалаевіч (?—1954) — беларуска-расейскі грамадзка-палітычны дзяяч, адвакат. У канцы 1918 — вясной 1919 г. зьяўляўся віцэ-старшынём гарадзенскай беларускай губэрнскай управы. Адзін з заснавальнікаў у Горадні таварыства «Бацькаўшчына». Летам 1919 г. дэпартаваны палякамі разам з І. Карчынскім у Варшаву (паводле іншых зьвестак — у Кракаў). З 1920 г. — у Лівне, займаўся прыватнай адвакацкай дзейнасьцю. Супрацоўнічаў з расейскамоўнай газэтай «Эхо Литвы». У пачатку 1921 г. — загадчык аддзелу расейскіх справаў пры літоўскім урадзе. Паводле В. Разумовіча, у 1921—1922 гг. быў сувязным паміж урадам БНР і 5 групай беларускіх партызанаў. Удзельнічаў у Беларускай нацыянальна-палітычнай нарадзе ў Празе. Старшыня «агульнага сходу грамадзян і палітычных дзеячоў беларускай калёніі ў Лівне», які адбыўся 22 жніўня 1923 г. у Коўне і на якім была прынятая пастанова аб абвясчэньні «маральнага байкоту беларускага грамадзтва» В. Ластоўскаму і К. Луж-Душэўскаму. Т. Грыб выкарыстоўваў тэрмін «боеўшчына» ў якасьці сыноніму супрацоўніцтва зь літоўскім урадам. Пасьля Другой усясьветнай вайны жыў у ЗША, быў сакратаром Расейскага манархічнага клюбу ў Чыкага.

Такім жа рашучым чынам зьезд выказаўся супраць Савінкава, які з дапамогай Польшчы распачынае паўстаньне ва Ўсходняй Беларусі, а ў Заходняй праводзіць русіфікацыйную працу.

Акрамя таго, аднагалосна была прынятая рэзалюцыя, падрыхтаваная сэкцыяй дапамогі ахвярам вайны і голаду, якая ўтрымлівала пратэст супраць габрэйскіх пагромаў.

У апошнім дакладзе, зробленым Цьвікевічам, была закранутая справа Вільні. Згодна з гэтай прамовай канфэрэнцыя прыняла ніжэйпрыведзеную рэзалюцыю:

Прымаючы пад увагу, што пытаньне дзяржаўнай незалежнасьці Віленскай тэрыторыі, на якой беларусы складаюць пераважную большасьць, вырашана Лігай Нацый без учасьця прадстаўнікоў беларускага народу і нават без фармальнага азнаямленьня зь яго воляй шляхам свабоднага народнага рэфэрэндуму, Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе, стоячы на грунце абароны правоў народу на яго тэрыторыі, зазначае, што пастанову Лігі Нацый беларускі народ будзе лічыць часовай да моманту скліканьня Найвышшага Заканадаўчага органу Беларусі, якому адзіна прыналежаць права ўстанавіць сталыя межы Беларусі.

Пастановы Лігі Нацый, трактуючыя беларусаў у Віленшчыне як нацыянальную меншасьць, зьяўляюцца процівагаворучымі фактамі жыцьця, дзеля чаго Нарада рашуча проціў іх пратэстуе.

Прызнаваючы Літву за векавога гістарычнага сябра народу беларускага, зь якім яе звязывае агульнасьць як палітычных, гэтак і эканамічных інтарэсаў, Нарада выражае сваю пэўнасьць, што Беларусь і Літва знойдуць цяпер, як і раней, адпаведныя шляхі добрасуседзкага жыцьця. Слаўная сталіца старога Беларуска-Літоўскага Княства Вільня павінна зьявіцца ня яблыкам спрэчкі паміж беларускай і літоўскай дэмакратыямі, але фактарам іх аб'яднаньня.

З другога боку, Беларуская Нацыянальна-Палітычная Канфэрэнцыя заяўляе, што яна лічыцца з той небяспекай з боку польскага імперыялізму, якая схавана ў прынятай Лігай Нацый канстытуцыйнай канструкцыі новай Літвы і лічыць патрэбным, у згодзе з народам літоўскім, прылажыць усе ўсільля да таго, каб плян захопленьня беларуска-літоўскай зямлі і закабаленьня Беларускага і Літоўскага народаў Польшчай ня быў выкананы.

Беларуская нацыянальна-палітычная канфэрэнцыя, акрамя таго, з жалем канстатавала, што пастанова Лігі нацый, якая аддае Горадню і ўсю Гарадзеншчыну пад уладу Польшчы, зьяўляецца чарговым падзелам Беларусі, зробленым на гэты раз ужо не ваюючымі бакамі, а міжнароднай установай, што мае быць арэпагам справядлівасьці.

У справе Гарадзеншчыны было прынята:

Гродзеншчына павінна быць зьвернута Беларусі. Гродненшчына павінна быць аб'яднана з усёй беларускай зямлёй. Няхай ведае беларускае насяленьне Гродзеншчыны, што сьвяты час гэтага аб'яднаньня хутка прабе і няхай ня траціць веры ў гэта ў будучай барацьбе.

Падчас паседжаньня, прысьвечанага віленскай справе, адбылася ажыўленая дыскусія паміж Цьвікевічам і Алексюком. Апошні прыехаў на зьезд са спазьненнем і ўзяў удзел толькі ў дыскусіі ў віленскай справе. Ён выказаў сваё палітычнае «крэда» як прыхільнік польскай арыентацыі.

На гэта яму вельмі жыва адказаў Цьвікевіч, зазначаючы, што ў Польшчы ад Дашыньскага³²⁵ да генэрала Галера³²⁶ ўсе паўтараюць, што Беларусі як такой няма і ня будзе.

Далей ён даказваў, што ніякая арыентацыя ня можа забяспечыць нацыянальнага жыцця Беларусі, што няма месца гістарычнай эвалюцыі, бо толькі ўсясьветная рэвалюцыя магла б вызваліць прыгнечаныя народы. Адзіным лэзунгам Беларусі зьяўляецца «Вольная і незалежная Беларусь».

Аб Слуцкім паўстаньні была прынятая наступная рэзалюцыя:

Сялянская Беларусь, праснуўшаяся ад летаргічнага сну векавой няволі, распачала змаганьне за сваё вольнае і роўнае жыццё сярод іншых вольных народаў. Чацьвёрты ўжо год змагаецца Беларусь з насільствам рожных акупантаў. У гэтым змаганьні беларускі народ добра сабе ўсвядоміў, што справа вызваленьня і адраджэньня яго бацькаўшчыны ёсьць справа яго ўласных рук. Беларускі народ пераканаўся, што ні ад Масквы, ні ад Варшавы яму няма чаго чакаць для палепшаньня сваёй долі. Цэлым радам паўстаньняў, у працягу гэтых чатырох гадоў, беларускі народ ясна паказаў, куды ён імкнецца і на каго пакладае ён усе свае надзеі.

Найяскраўшым момантам у гэтым гераічным змаганьні, апроча паўстаньняў у Віцебшчыне, Віленшчыне, Ашмяншчыне і г. д., зьяўляецца паўстаньне ў Слуцкыне, калі сам сярмяжны народ, стыхійна паўстаўшы з аружжам у руках за непадзельнасьць і незалежнасьць сваёй бацькаўшчыны, напісаў на сваім штандары: ні польскіх паноў, ні маскоўскіх камуністаў.

Беларуская Нацыянальна-Палітычная нарада ў Празе канстатуе, што гэтае паўстаньне было задушана пераважаючымі сіламі абодвух бакоў. Слава паўшым змаганьнікам. Беларуская Нацыянальна-Палітычная нарада прасьцерагае беларускі народ, каб не было непатрэбнага праліцця крыві, устрымацца ад неарганізаваных выступленьняў, але моцна аб'яднаць свае сілы к таму моманту, калі прабе час агульна-народнага рэвалюцыйнага змаганьня за права кожнага народу быць гаспадаром у сваім краі³²⁷.

Вышэйпрыведзеная рэзалюцыя выразна сьведчыць пра рашучае стаўленьне беларускіх дзеячоў і партыяў, якія бралі ўдзел у Праскай канфэрэнцыі, да «акупантаў», перш за ўсё да Польшчы, бо з Саветамі эсэраў ужо тады аб'ядноўвала патаемнае пагадненьне (глядзі вышэй). Усе рашэньні

³²⁵ Дашыньскі (Daszyński) Ігнацы (1866—1936) — польскі палітык, адзін зь лідэраў Польскай сацыялістычнай партыі (ППС). Прэм'ер Часовага народнага (г. зв. «Люблінскага») ураду ў 1918 г., у 1920—1921 гг. — віцэ-прэм'ер. Быў паслом сойму ў 1919—1935 гг., віцэ-маршалкам у 1922—1927 і маршалкам у 1928—1930 гг.

³²⁶ Галер (Haller) Юзэф Уладзіслаў (1873—1960) — польскі генэрал, падчас I Усясьветнай вайны камэндант польскага Ўсходняга Легіёну.

³²⁷ Беларускія тэксты ўсіх рэзалюцыяў Беларускай нацыянальна-палітычнай нарады ў Празе падаюцца паводле: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 2. Вільня—Нью-Ёрк—Менск—Прага, 1998. С. 1220—1226.

і скаргі ў гэтым кірунку былі толькі маскаваным сапраўднага стану рэчаў, якое на патрабаванні бальшавікоў рабілася для Эўропы.

Акрамя выкладзеных вышэй справаў канфэрэнцыя зацьвердзіла прапанаваны ёй Ластоўскім плян беларускага паўстання ў Віленшчыне і Гарадзеншчыне, распрацаваны палкоўнікам Вэнтам³²⁸. Час паўстання прызначаўся на сакавік 1922 г.

Пяцідзённая праца канфэрэнцыі скончылася 30 верасня 1921 г.

На гэтым зьездзе беларускія лявіца і цэнтар аб'ядналіся дзеля далейшай, ужо скаардынаванай дзейнасці супраць Польшчы.

Усе прынятыя на зьездзе рэзалюцыі павінны былі стаць падставой і дырэктывай для агульнай беларускай палітыкі, якой павінны былі падпарадкоўвацца ўсе беларускія грамадзкія і палітычныя групы.

Што датычыць прыхільнікаў польскай арыентацыі, то на зьездзе іх было толькі двоіх: Дубейкаўскі і Аляксук. Дубейкаўскі праз агульныя антыпольскія настроі быў вымушаны абачліва абараняць свае дыпляматычныя тэзы. Аляксук жа, выразна стоячы на грунце польскай арыентацыі, вельмі варожа ўспрымаўся большасцю сяброў канфэрэнцыі.

Разьдзел XXVI

Адносіны беларускіх палітыкаў з замежжам: з Бэрлінам, Венай, Парыжам, Лёнданам. Польска-літоўская канфэрэнцыя ў Брусэлі

Вышэй зазначалася, што беларускія палітыкі жадалі вывесці беларускую справу на міжнародную арэну. Акрамя прыведзеных мэмарандумаў да Лігі нацыяў і канфэрэнцыі ў Празе трэба таксама адзначыць як факты меншай вагі ўзаемяны зь іншымі эўрапейскімі дзяржавамі.

³²⁸ Вэнт (Вент) Павал — беларускі вайсковы дзяяч, генэрал-маёр. Памешчык зь Меншчыны. У пачатку 1919 г. знаходзіўся ў Адэсе (у чыне палкоўніка), ягоная кандыдатура разглядалася на камандзіра беларускіх узброеных сілаў, якія ў той час у паразуменні зь французамі намагаліся стварыць мясцовы Беларускі нацыянальны цэнтар. Паводле дакумэнтаў ад ураду БНР лічыўся начальнікам штабу ўсяго беларускага войска. Пасьля адступленьня з Адэсы французам і белагвардзейскіх фармаваньняў у красавіку 1919 г. перайшоў на бок бальшавікоў, пачаў фармаваць 1-ю беларускую савецкую брыгаду. За правіну быў асуджаны рэвалюцыйным трыбуналам да адпраўкі на фронт, але далучыўся да антыбальшавіцкага паўстання М. Грыгор'ева, якое мела месца ў красавіку—траўні 1919 г. З канца 1919 г. быў вайсковым дарадцам Вайскава-дыпляматычнай місіі БНР у Латвіі і Эстоніі, у красавіку 1920 г. уваходзіў у дэлегацыю БНР для вядзеньня мірных перамоваў з урадам РСФСР у якасьці дарадцы. У другой палове 1920 г. выконваў розныя дыпляматычныя місіі ў Бэрліне, Празе, Парыжы, Жэнэве. У траўні 1921 г. працаваў «як землемер пры парцэляцыі дваровых зямель Прагі (у Пардубіцах)».

Вядома, што пасля заключэння дамовы паміж урадам Ковенскай Літвы і ўрадам Ластоўскага (11.XI.1920 г.) у Бэрлін выехала беларуская дэлегацыя, задачай якой было правядзеньне перамоваў у справе атрымання пазыкі.

Беларусы мелі інфармацыю, што стаўленьне ангельскага вайсковага прадстаўніка ў Коўне вельмі прыхільнае да праекту фэдэрацыі Беларусі з Ковенскай Літвой. Беларусы імкнуліся да незалежнай і непадзельнай Беларусі. Аднак у выпадку, калі атрымання незалежнай дзяржавы аказалася б немагчымым, яны праклямавалі стварэнне беларускага кантону зь Вільняй у якасці сталіцы. Аб'яднанне гэтага кантону з ковенскім кантонам давала б беларуска-літоўскую дзяржаву. Гэты праект нарадзіўся пад уплывам праекту Гіманса, і паводле яго Вільня лічылася беларускім горадам.

Калі б рэалізацыя і гэтай, другой, канцэпцыі не ўдалася, заставалася трэцяя, самая сьціплая, — шырокая аўтаномія ў межах польскай дзяржавы.

Для паразуменьня з ангельцамі, якія, як зазначалася, прыхільна глядзелі на праект беларуска-літоўскай фэдэрацыі, Лур'е³²⁹, кіраўнік беларускай дэлегацыі ў Бэрліне, прыбыў 22 лютага 1921 г. у Парыж і прыкладаў намаганьні дзеля атрымання візы для выезду ў Ангельшчыну, жадаючы аб'яднаць для беларускай справы шырокія палітычныя колы Лёндану.

Калі ў Бэрліне адбываліся нямецка-беларускія перамовы пад кіраўніцтвам Лур'е, у Вену на зьезд сацыялістычных партыяў прыбыла дэлегацыя, якая складалася з Грыба і Бароўскага, прадстаўнікоў беларускіх эсэраў. Дэлегаты адзначылі, што з бэрлінскай дэлегацыяй яны ня маюць нічога супольнага, назвалі яе «самазванай» і «авантурнага характару». Акрамя таго, дэлегаты сьцьвярджалі, што бэрлінская дэлегацыя, з аднаго боку, працавала супольна зь нямецкімі і расейскімі манархістамі, а зь іншага — дамаўлялася з бальшавікамі.

У пачатку 1921 г. у Брусэлі адбывалася польска-літоўская канфэрэнцыя.

Урад Ластоўскага 6.IV.1921 г. накіраваў да старшыні канфэрэнцыі ў Брусэлі ліст, у якім прасіў пра допуск на канфэрэнцыю, падчас якой павінен быў адбыцца падзел беларускага насельніцтва паміж Польшчай і Літвой, дэлегацыі беларускага ўраду.

У гэтым лісьце Ластоўскі адзначаў, што адзінай супольнай мяжой Польшчы і Літвы павінен быць Аўгустоўскі канал. На захад і поўнач ад яго зна-

³²⁹ Лур'е Ісак (1890—пасля 1933) — габрэйска-беларускі палітычны і грамадзкі дзяяч. Ураджэнец Пінску, сын вядомага сьпяваўца Рыгора Лур'е. Да Першай усясьветнай вайны актыўна ўдзельнічаў у сьпяваўчым руху на тэрыторыі Расеі. З 1913 г. жыў у Швэцыі. З 2-й пал. 1918 г. супрацоўнічае з бэрлінскім прадстаўніцтвам БНР, зьяўляецца яго пазаштатным карэспандэнтам. У 1919 г. пераяжджае ў Капэнгаген, дзе стварае прыватнае «Балтыйскае тэлеграфнае агенцтва». Пры фінансавай падтрымцы К. Езавітава і кіраўніцтва Надзвычайнай дыпламатычнай місіі БНР у Нямецчыне ў 1920 г. стварае Беларускае прэс-біюро ў Капэнгагене. У студзені 1921 г. на кароткі час узначальвае Беларускае прэс-біюро ў Коўне, а ў верасні таго ж году арганізуе падобную інфармацыйную службу ў «вольным горадзе» Гданьску. У 1922 г. спыняе актыўнае супрацоўніцтва з БНР. У ліпені 1923 г. пераходзіць на сталую працу ў Габрэйска-Амэрыканскае эміграцыйнае біюро. Да сярэдзіны 1930-х гг. жыве зь сям'ёй у Кілі (Нямецчына), пазьней, паводле непацьверджаных зьвестак, эмігруе ў Італію.

ходзяцца выключна беларускія тэрыторыі. Дзеля справядлівага вырашэння справы трэба было б аддаць іх пад уладу законнага беларускага ўраду.

Аднак жа, ня вельмі верачы ў магчымасьць стварэння беларускай дзяржавы, Ластоўскі ўключыў у свой ліст такі абзац:

Калі б у цяперашні момант па нейкіх прычынах гэта (перадача беларускіх тэрыторыяў беларусам) складала б цяжкасці, то беларускае насельніцтва Віленскай і Гарадзенскай земляў, улічваючы фэдэрацыйнае пагадненне, якое існуе паміж літоўскім і беларускім урадамі, жадала б бачыць сваю ўласную тэрыторыю часова ўключанай у межы Літоўскай Рэспублікі³³⁰.

У сувязі з гэтым лістом ураду Ластоўскага да польска-літоўскай мірнай канфэрэнцыі ў Брусэль былі дэлегаваныя Карабач і Кахановіч, першы нібыта ад імя Беларускай цэнтральнай рады Віленскай і Гарадзенскай земляў, другі — ад імя Вільнацбелкаму. У сапраўднасці ні адзін, ні другі наагул ня мелі мандатаў для прадстаўніцтва беларускай думкі, а выехалі ў Брусэль толькі на даручэнне ўраду Ластоўскага.

Згаданыя дэлегацы павінны былі прадставіць на канфэрэнцыі мэмарандум у справе прыналежнасці беларускіх тэрыторыяў. Мэмарандум падаваў статыстыку, абапёртую на звестках прафэсараў Кракаўскага ўніверсітэту — Кшыжаноўскага³³¹ і Куманецкага³³². Афіцыйную польскую статыстыку ён адкідаў, лічачы яе фальшывай і тэндэнцыйнай.

Грунтуючыся на рашэннях зьезду прадстаўнікоў Віленскай і Гарадзенскай земляў, які адбыўся ў Вільні 9 і 10 чэрвеня 1919 г., мэмарандум сцьвярджаў, што ўжо ў 1919 г. беларусы Віленшчыны хіліліся да Літвы, і завяршаўся жаданнем:

Каб ня толькі спрэчныя тэрыторыі, якія Савецкая Расея саступіла Літве згодна з дамовай ад 12 ліпеня 1920 г., але і ўсе беларускія тэрыторыі, аддадзеныя бальшавікамі Польшчы, таксама былі далучаныя да Літоўскай Рэспублікі³³³.

Супраць самазванай дэкларацыі Карабача і Каханоўскага³³⁴ ў Брусэлі выступіла Беларускае Найвышэйшае Рада ў Вільні, якая 5 траўня 1921 г. выслала пратэст на імя старшыні мірнай канфэрэнцыі ў Брусэлі.

³³⁰ Францускамоўны арыгінал ліста гл: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 2. Вільня—Нью-Ёрк—Менск—Прага, 1998. С. 1076—1077.

³³¹ Кшыжаноўскі (Krzyżanowski) Адам (1873—1963) — польскі эканаміст, прафэсар Ягелёнскага ўніверсітэту, прыхільнік лібэралізму ў гаспадарчым і палітычным жыцці.

³³² Куманецкі (Kumaniecki) Казімер Уладзіслаў (1880—1941) — польскі навуковец і палітык, прафэсар адміністрацыйнага права Ягелонскага ўніверсітэту. Маецца на ўвазе французскамоўная праца А. Кшыжаноўскага і К. У. Куманецкага «Tableau Statistique de la Pologne» («Статыстычныя табліцы Польшчы»), выдадзеная ў Кракаве ў 1915 г.

³³³ Часткова французскамоўны арыгінал гэтага мэмарандуму, падпісаны, аднак, толькі А. Карабачом, зьмешчаны ў выданні: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 2. Вільня—Нью-Ёрк—Менск—Прага, 1998. С. 1080.

³³⁴ Так тут і далей у тэксьце. На самай справе маецца на ўвазе Міхал Кахановіч.

У згаданым пратэсьце, падпісаным Дубейкаўскім, зазначалася, што Найвышэйшая Рада Беларускай Народнай Рэспублікі ў Вільні пратэстуе супраць выкладзеных у мэмарандуме Карабача і Каханоўскага пажаданьняў далучэньня Віленшчыны і Гарадзеншчыны да Літвы. У пратэсьце адзначалася, што жаданьні, выкладзеныя ў мэмарандуме, не падзяляюцца беларускім насельніцтвам і іх падача ажыццявілася дзякуючы фальшывым звесткам, прысланым з Коўна.

Такім чынам, канфэрэнцыя ў Брусэлі атрымала дзьве ўзаемна супярэчныя дэкларацыі ў беларускай справе, што, безумоўна, магло толькі пашкодзіць гэтай справе на міжнароднай арэне.

БЕЛАРУСКІЯ СПРАВЫ Ў КОВЕНСКОЙ ЛІТВЕ

Разьдзел XXVII

Беларускае міністэрства. Адносіны зь літоўскім урадам.
Вяртаньне канфіскаваных немцамі беларускіх грошай.
Літоўска-савецкая агітацыя. Праекты беларуска-літоўскай
фэдэрацыі. Стаўленьне беларускіх дзеячоў да Ластоўскага

Беларуская справа разьвівалася ня толькі на тэрыторыі Сярэдняй Літвы. Яна мела свае праявы ў Польшчы, Ковенскай Літве і Савецкай Расеі.

Разгледзеўшы праявы і гісторыю беларускага руху ў Сярэдняй Літве да перадвыбарчага часу ў 1922 г., зьвернемся да беларускага руху ў Ковенскай Літве, дзе ў асноўным разьвіваў дзейнасьць беларускі прэм'ер-міністар Ластоўскі.

Як ужо зазначалася вышэй, немцы ў 1917 г. дазволілі стварыць т. зв. Тарыбу, часовы літоўскі ўрад. Літоўцы, схіляючыся да ідэі фэдэрацыі зь беларусамі, стварылі Беларускае міністэрства і запрасілі ў Тарыбу ў якасьці сяброў ураду шэсьць беларусаў.

З таго часу адносіны трохі зьмяніліся.

Беларускае міністэрства было інстытуцыяй, якая ўтрымлівала кантакт зь беларускім рухам. Пачаткова гэты рух для літоўцаў быў сфэрай палітычнай спэкуляцыі. На беларускага міністра і падначаленых яму беларускіх чыноўнікаў яны глядзелі як на няпрошаных гасьцей, якія не апраўдваюць сваё існаваньне і выкарыстоўваюць кожную магчымасьць для стварэньня канфліктаў. У 1920 г. мела месца нават значнае напружаньне беларуска-літоўскіх адносінаў. У лютым 1920 г. быў затрыманы кур'ер

беларускага міністра, які ехаў у Маскву. У выніку гэтага былі зробленыя ператрус і часовы арышт усяго пэрсаналу беларускага міністра. Тагачасны беларускі міністар Язэп Варонка, лідэр беларускіх сацыялістаў-фэдэралістаў, перакананы праціўнік Польшчы, пасля гэтага факту прызнаў немагчымым далейшае знаходжаньне на пасадзе. Ён адмовіўся ад яе і разам з гэтым пачаў працэс супраць літоўскага ўраду, адначасова просячы сфэры, блізкія да Найвышэйшай Рады ў Менску, каб яны дабіліся ў польскіх уладаў дазволу на ягонае вяртаньне на радзіму.

Беларускім міністрам быў прызначаны Сямашка, чалавек, які не вызначаўся асаблівымі здольнасьцямі, а як палітык быў пасярэднасьцю і пасіўным інструмэнтам у руках літоўцаў.

Беларуска-літоўскія ўзаемяны не зьмяніліся на лепшае і пасля заняцьця Вільні літоўскімі войскамі ў 1920 г. Патрабаваньні Вільнацбелкаму і аб'яднаных у ім партыяў ігнараваліся літоўцамі, а саступкі ў культурна-асьветніцкай сфэры толькі абцяцаліся.

Паказчыкам стаўленьня віленскіх беларусаў да ковенскага ўраду была пастанова зьезду беларускіх арганізацыяў у Вільні, якая выказвала Сямашку недавер³³⁵. Аднак Сямашка, лічачы сябе літоўскім чыноўнікам, не адрэагаваў на гэтую пастанову.

Кароткачасовая літоўская акупацыя Вільні расчаравала беларусаў у адносінах да Літвы. Праявай гэтага можа быць факт, пра які ўжо казалася раней, а менавіта тое, што ўрад Ластоўскага наладзіў кантакт з пасланцом Найвышэйшай Рады Цярэшчанкам, а пасля дасягненьня паразуменьня з апошнім — і з панам Васілеўскім, паўнамоцным міністрам Польскай Рэспублікі ў Рызе.

Беларускія дзеячы прапанавалі міністру Васілеўскаму падтрымку польскіх прэтэнзіяў на беларускія тэрыторыі ўзамен на гарантыю Польшчай, пасля прызнаньня беларускай незалежнасьці ў прынцыпе, шэрагу саступак у адміністрацыйнай, культурнай і асьветніцкай галінах.

Аднак надзеі беларусаў, якія яны ўскладалі на аб'яднаньне беларускіх земляў пад польскай уладай на канфэрэнцыі ў Рызе, ня спраўдзіліся. Ластоўскі вымушаны быў вярнуцца ў Коўна, дзе ў той час да беларускіх памкненьняў пачалі ставіцца больш сур'ёзна.

У Сярэдняй Літве дзейнічалі Вацлаў Іваноўскі (былы дырэктар Дэпартаменту аправізацыі), Тарашкевіч (шэф сэкцыі беларускай асьветы), якія атрымалі пэўныя саступкі для беларускага руху. У якасьці супрацьвагі гэтым дзеячам Ковенская Літва выставіла ўрад Ластоўскага, якому на літоўскай зямлі быў дадзены прытулак. Акрамя таго, на тэрыторыі Літвы знаходзіўся шэраг дзеячоў, антыпольскія погляды якіх можна было выкарыстаць. Гэта былі: Цьвікевіч (адвакат і міністар ва ўрадзе Ластоўскага), інжынэр Душэўскі,

³³⁵ Відаць, маюцца на ўвазе пастановы Віленскага БНК ад 21 верасьня 1920 г., пададзеныя М. Кахановічам і кс. А. Станкевічам старшыні Рады міністраў Літвы, старшыні літоўскага сойму і фракцыям.

Захарка, Крачэўскі (старшыня Рады міністраў), Грыб (міністар), Чарапук³³⁶, Бадунова (дзяржаўны сакратар), Аўсянік.

Гэтыя дзеячы празь Сярэдняю Літву падтрымлівалі пастаянны кантакт зь Менскам, дзе іх паўнамоцным прадстаўніком быў Мамонька, беларускі левы эсэр, легалізаваны бальшавікамі. З гэтага часу Коўна робіцца самым шматлікім і інтэнсіўным асяродкам беларускай палітыкі наагул і антыпольскай у прыватнасьці.

З Коўна ўрад Ластоўскага рассылаў шматлікія ноты, пратэсты і мэмарандумы, сваіх прадстаўнікоў у заходнія краіны, дамагаючыся сваіх правоў у Лізе нацыяў.

Літоўская дапамога ў гэты час абмяжоўвалася субсыдыяваннем беларускага школьніцтва (галоўным чынам, як падаецца, на тэрыторыі Польшчы і Сярэдняй Літвы), утрыманьнем Беларускага міністэрства, якое мела толькі 12 чыноўнікаў, выданьнем «Часопісі Міністэрства Беларускіх Спраў»³³⁷, а таксама падтрымкай выдавецтва «імя Францішка Скарыны» (некалькі падручнікаў і 8 рукапісаў). У палітычнай галіне літоўцы прызнавалі беларускія дыпляматычныя пашпарты, а таксама абавязваліся пасля атрыманьня Віленшчыны прызнаць аўтаномныя правы Беларусі.

У лістападзе 1920 г. было заключанае пагадненьне паміж беларускім і літоўскім урадамі, тэкст якога падаваўся вышэй.

У вайсковай галіне літоўцы дазволілі беларускаму батальёну (каля 500 чалавек) біцца ў 1920 г. на фронце з палякамі. Гэты батальён утварыўся пасля раззбраеньня польскімі ўладамі ў 1920 г. гарадзенскага беларускага палка³³⁸. Пасля заканчэньня кампаніі літоўцы далі гэтаму палку шмат адзнак «за айчыну». Акрамя таго, яны паабяцалі далейшы рост беларускага войска, які арганізоўваў Аўсянік, былы сябра Вайсковай камісіі ў Менску.

Літоўцы дабіліся для беларусаў вызваленьня немцамі з арышту каля 16 мільёнаў нямецкіх марак, якія пару гадоў да гэтага былі пазычаныя беларусам Пятлюрам і былі разьмешчаныя ў нямецкіх банках. Гэтыя грошы былі яблыкам нязгоды паміж урадам Ластоўскага і Найвышэйшай Радай. Іх атрыманьне было для ўраду Ластоўскага выдатнай аплатай за антыпольскую дзейнасьць. За гэтыя грошы ўрад Ластоўскага жыві, забясьпечваў

³³⁶ Чарапук Янка (1896—1957) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. З 1918 г. — сябра БПСР. Сакратар Вайскова-дыпляматычнай місіі БНР у Латвіі. Удзельнік Беларускай нацыянальна-палітычнай канфэрэнцыі ў Празе ў 1921 г. У 1922 г. выехаў у ЗША. Адзін з арганізатараў беларускага руху сярод эмігрантаў у Амэрыцы.

³³⁷ «Часопісь Міністэрства Беларускіх Спраў» — часопіс, які выдаваўся ў Коўне Міністэрствам беларускіх справаў Літоўскай Рэспублікі ў 1919—1920 гг. Друкаваў дакумэнты і матэрыялы ўраду БНР, асьвятляў пытаньні беларускай вайсковай справы, гісторыі, культуры, мовы, літаратуры і г. д. Вядома шэсьць нумароў.

³³⁸ Першы гарадзенскі беларускі полк быў утвораны 21 сьнежня 1918 г. паводле загаду Рады дзяржаўнай абароны Літвы як складовая частка літоўскіх збройных сілаў. 29 красавіка 1919 г. полк перайшоў пад загад польскага камэнданта Гарадзенскай крэпасьці. Частка беларускіх вайскоўцаў, конны эскадрон і 5 рота адышлі на тэрыторыю Літвы. Сам полк быў канчаткова расфармаваны польскімі ўладамі 12 чэрвеня 1919 г.

замежныя пляцоўкі, субсыдыяваў працу Вільнацбелкаму, газэтаў «Наша думка»³³⁹ і «Кгуніса»³⁴⁰.

Як ужо адзначалася вышэй, добрыя ўзаемны беларусаў і палякаў пасьля заняцця Беларусі паступова псаваліся. На гэта, з аднаго боку, уплывалі рэпрэсіі польскіх уладаў (закрыццё школаў, беларускіх інстытуцыяў і г. д.), а з другога — агітацыя. Падаецца, што менавіта агітацыя была сапраўднай і найгалоўнейшай прычынай, якая давала імпульс і ўзмацняла варожасьць да ўсяго польскага. Гэтая агітацыя мела дзьве крыніцы: урад Ластоўскага ў Коўне і савецкі ўрад у Менску, але адну агульную мэту.

На гэтую агульную мэту антыпольскай прапаганды давалі грошы і ўрад Ластоўскага ў Коўне, і ўрад у Менску.

Трэба адзначыць, што ў сваіх дэкларацыях урад Ластоўскага выказваўся супраць Саветаў, аднак кантакт паміж двума ўрадамі ўтрымліваўся. Пра гэта сьведчыць хоць бы арышт літоўскімі ўладамі беларускага кур'ера ў Менск.

Прыхільнікі Ластоўскага перш за ўсё стараліся здабыць сабе ўплыў на сялянства, распаўсюджаючы па вёсках агітацыйную літаратуру, ад якой патыхала нянавісьцю да ўсяго польскага. Ня маючы магчымасьці легальнай дзейнасьці, адозвы, якія друкаваліся ў Коўне і Вільні, яны распаўсюджвалі нелегальна.

Акрамя ўплыву на сялянства, агітатары Ластоўскага стараліся ўздзейнічаць на расейскі элемэнт, даволі шматлікі ў гарадах. Расейцы былі зьбітым з панталыку, палітычна дэзарыентаваным элемэнтам, які ахвотна хінуўся да беларускага руху, маючы такім чынам магчымасьць дзейнічаць супраць Польшчы. Дзякуючы гэтай прапагандзе расейцаў неаднаразова ўдавалася зрабіць беларусамі.

Урад Ластоўскага атрымаў ад ковенскага ўраду пазыку 1 млн нямецкіх марак, а таксама 40 млн ад нямецкага ўраду на арганізацыю атрадаў дзеля ўжываньня іх у барацьбе з Польшчай у выпадку літоўска-польскай вайны. Як беларусы, так і літоўцы прадбачылі, што ў 1920 і 1921 г. паміж Ковенскай Літвой і Польшчай выбухне ўзброены канфлікт за Вільню. У гэты час зьявіўся наступны плян.

Калі б пачалася ўзброеная барацьба Ковенскай Літвы і Беларусі з Польшчай, павінна было пачацца антыпольскае паўстаньне ў той частцы Беларусі, якая, згодна з Рыскай дамовай, належала Польшчы. У гэтым выпадку на дапамогу Літве і Беларусі прыйшлі б савецкія войскі.

У сувязі з канцэпцыяй агульнай барацьбы Беларусі і Літвы з Польшчай узьнік праект будучай фэдэрацыі Літвы і Беларусі. 11.XI.1920 г. у Коўне была падпісаная беларуска-літоўская дамова (глядзі вышэй), а Пурыцкіс, літоўскі міністар замежных справаў, заявіў у інтэрвію з рыскім карэспан-

³³⁹ «Наша думка» — беларуская газета, выдавалася ў Вільні са снежня 1920 г. да ліпеня 1921 г. пад рэдакцыяй Максіма Гарэцкага.

³⁴⁰ «Кгуніса» — беларуская газета, друкаваны орган беларускіх хрысьціянскіх дэмакратаў. Выдавалася зь перапынкамі ў 1917—1940 гг., у 1925—1937 г. мела назву «Bielaruskaja Kgunica».

дэнтам расейскай газеты «Сегодня»³⁴¹, што ў выпадку стварэння незалежнай Беларусі была б магчымай яе федэрацыя зь Літвой.

У пачатку 1922 г. склад ураду Ластоўскага ў Коўне быў наступны:

Вацлаў Ластоўскі — прэм'ер-міністар,

Аляксандар Цьвікевіч — міністар юстыцыі,

Жытлоўскі — міністар нацыянальных меншасцяў і прадстаўнік Усясьветнай сіянісцкай арганізацыі³⁴².

Акрамя таго, у склад ураду ўваходзілі інжынэр К. Душэўскі, сябры Рады Рэспублікі Язэп Варонка, Галавінскі, палкоўнік Езавітаў, былы кіраўнік дыпляматычнай і вайскавай місій у Латвіі і Эстоніі, Бароўскі, Ермачэнка і інш.

Кожны захад гэтага ўраду ў галіне замежнай палітыкі быў інспіраваны немцамі пры пасярэдніцтве альбо нават без пасярэдніцтва Ковенскай Літвы. Гэтая залежнасць вынікала зь фінансавай падтрымкі, якую ўраду Ластоўскага ўдзялялі немцы, а пасля сіяністы. Акрамя таго, гэты ўрад фінансава падтрымліваўся і савецкім урадам.

Як вядома, ноччу з 4 на 5 сакавіка 1922 г. зь Вільні былі выселеныя ў Ковенскую Літву 33 беларускія і літоўскія дзеячы. Сябры Беларускага нацыянальнага камітэту Гарэцкі, Карабач, Краскоўскі, Пракулевіч і іншыя накіраваліся ў Коўна. Як ковенскі ўрад, так і ўрад Ластоўскага прынялі іх вельмі добразычліва. Літоўцы прапанавалі Краскоўскаму заняць пасаду міністра беларускіх справаў пры ковенскім урадзе, але супраць гэтага рашуча выступіў Ластоўскі. Прычынай яго пратэсту было тое, што Ластоўскі не лічыў Краскоўскага паслухмяным інструмэнтам уласнай палітыкі. На пасадзе беларускага міністра Ластоўскі лічыў за лепшае бачыць Гарэцкага, але як Гарэцкі, так і Краскоўскі прапанаванай пасады не прынялі і выехалі ў Латвію.

Ластоўскі выслаў у Беларускі нацыянальны камітэт Аляксея Палікшу (аднаго з дэпартаваных), які ад імя яго ўраду прасіў паўплываць на Максіма Гарэцкага, каб той прыняў прапанаваны яму партфэль міністра беларускіх справаў. Місія Палікшы не дасягнула мэты, бо Беларускі нацыянальны камітэт ня даў ніякага адказу.

Краскоўскі і Гарэцкі накіраваліся ў Дзвінск, дзе латыскі ўрад прызначыў Краскоўскага на пасаду інспэктара беларускіх сярэдніх школаў у Латыскай Рэспубліцы.

Нэгатыўнае стаўленьне беларускіх дзеячоў да Ластоўскага было вынікам палітычнай ролі, якую той адыгрываў на ковенскай тэрыторыі. Атрымліваючы грошы ад літоўскага і нямецкага ўрадаў, Ластоўскі, натуральна, мусіў быць сьляпым інструмэнтам літоўска-нямецкай палітыкі,

³⁴¹ «Сегодня» — расейская «незалежная дэмакратычная» газета, якая выдавалася ў Рызе ў 1919—1940 гг.

³⁴² Усясьветная сіянісцкая арганізацыя — асноўнае усясьветнае аб'яднаньне прыхільнікаў ідэалёгіі сіянізму. Створаная ў 1897 г. на I Усясьветным сіянісцкім кангрэсе. Мела свае рэгіянальныя арганізацыі практычна ва ўсіх краінах, у якіх існавала значная габрэйская дыяспара. Арганізоўвала выезд габрэй у Палестыну.

што не заўсёды адпавядала палітычным памкненням беларусаў. Акрамя таго, было вядома, што Ластоўскім кіраваў Зуземіль³⁴³, былы настаўнік гімназіі ў Пінску, немец паводле паходжаньня, агент генэрала Людэндорфа.

Такога роду яскравыя факты адпінхнулі ад Ластоўскага частку сумленых беларускіх палітыкаў.

Вынікам гэтага нэгатыўнага стаўленьня да Ластоўскага быў раскол у Беларускім нацыянальным камітэце ў Вільні. Большасьць беларускіх эсэраў выйшла з шэрагаў прыхільнікаў Ластоўскага і была гатовая весці культурную працу ў межах польскай дзяржавы. Адным з выразнікаў гэтага згодніцкага кірунку ў адносінах да Польшчы быў Ярэміч, пра канфлікт якога зь Беларускім нацыянальным камітэтам была гаворка раней.

Аднак Ярэміч ня здолеў навязаць свайго пункту гледжаньня ўсяму Нацыянальнаму камітэту.

САВЕЦКАЯ БЕЛАРУСЬ

Разьдзел XXVIII

Беларуская кампанія да 1920 г. Дэкрэт аб незалежнасьці Беларусі 16.VIII.1920 г. Зьезд Камуністычнай партыі Беларусі 23.XI.1920 г. Савет народных камісараў Беларусі. Сэсія Цэнтральнага выканаўчага камітэту 4.II.1921 г., справы беларускай мовы і школьніцтва. Інстытут беларускай культуры. Беларуская прэса

Вышэй ужо часткова казалася пра беларуска-савецкія стасункі. Беларуска-савецкая справа пад савецкай уладай выглядала наступным чынам:

І Усебеларускі зьезд, які адбываўся ў Менску ў сьнежні 1917 г., быў для Саветаў вельмі нявыгадны, улічваючы небясьпеку, якая магла ўзьнікнуць у выпадку існаваньня моцнай, незалежнай і небальшавіцкай беларускай

³⁴³ Зуземіль (Susemihl) Эдмунд (1881 — пасля 1938) — нямецка-беларускі палітычны дзяяч. Перад Першай усясьветнай вайной жыў у Пінску, супрацоўнічаў з газэтай «Наша Ніва». Супрацоўнічаў з германскай выведкай. Валодаў беларускай мовай, дзякуючы чаму падчас Першай усясьветнай вайны быў прызначаны цэнзарам газэты «Гоман». У 1918 г. супрацоўнічаў з Радай БНР. Пасля вайны жыў у Кёнігсбэргу, падтрымліваў сувязі зь беларускімі дзеячамі, у першую чаргу з В. Ластоўскім. Пісаў артыкулы ў выдаваны апошнім часопіс «Крывіч». Імкнуўся наладзіць супрацоўніцтва з II аддзелам польскага Генэральнага штабу. У 1920—1930-я гг. падтрымліваў нямецкіх нацыянал-сацыялістаў.

арганізацыі. Гэты зьезд быў расколаты, а затым разагнаны сілай (глядзі вышэй). Непасрэдна на зьездзе пры Савеце народных камісараў быў створаны адмысловы Беларускі народны камісарыят³⁴⁴. Ён адыграў вялікую прапагандысцкую ролю дзеля прыхільнага стаўленьня да стварэння Беларускай Савецкай Рэспублікі.

Калі ацэньваць стан справаў рэальна, непасрэдная кампанія камісарыяту абмежавалася, бадай што, толькі правядзеньнем у Маскве курсаў беларускай культуры пад назвай «Беларускі народны ўнівэрсытэт», а таксама арганізацыяй школаў для дзяцей беларускіх уцекачоў у Пецярбург³⁴⁵. 12.XII.1918 г. быў створаны беларускі ўрад Жылуновіча, а ў Беларусі пачаў усталёўвацца камуністычны лад³⁴⁶.

1.I.1919 была абвешчаная самастойнасьць Беларускай Савецкай Рэспублікі. 2.I.1919 г. урад Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі выдаў маніфэст, у якім заявіў пра ўступленьне Савецкай Беларусі ў фэдэрацыю свабодных народаў Расеі, Латвіі, Літвы і Ўкраіны.

Акрамя гэтага, бальшавікі распачалі вырашэньне зямельнага пытання ў Беларусі, але не зусім згодна са спадзяваньнямі беларускага сялянства. Быў распушчаны Беларускі народны камісарыят, які заставаўся пасля I Усебеларускага зьезду 1917 г., і створаны Беларускі пададзел нацыянальных меншасцяў пры Камісарыяце народнай асьветы ў Маскве. Праца гэтага пададзелу, аднак, абмяжоўвалася амаль выключна рээвакуацыяй беларускіх школаў.

Дзеля захаваньня цэласнасьці выкладаньня матэрыялу на гэтым месцы ўзгадаем пра т. зв. «Літбелрэспубліку» і дапоўнім зьвесткі пра яе.

Згодна зь незалежніцкім дэкрэтам, Беларуска-Савецкая Рэспубліка павінна была складаць незалежны дзяржаўны і нацыянальны арганізм, але як частка агульнай Расейскай Фэдэрацыі. Беларускасьць гэтай рэспублікі абмяжоўвалася толькі назвай. З мэтай захаваньня адміністрацыйнай еднасьці і непадзельнасьці земляў колішняга «заходняга краю» Беларуска-Літоўская савецкія рэспублікі былі злучаныя ў адну Літбелрэспубліку, і ўсе кіроўныя беларускія ўстановы былі перанесеныя зь Менску ў Вільню. Заходнім краем называліся землі былых Менскай, Віленскай і Ковенскай губэрняў. Згадаем таксама, што гэта мела месца ў той час, калі ў выніку рэвалюцыі ў Нямецчыне нямецкія войскі вярталіся на сваю радзіму, а бальшавікі займалі пакінутыя немцамі тэрыторыі. Такое становішча трымалася да сярэдзіны красавіка 1919 г. і атрымала назву «літбеларускай эры». 19 красавіка 1919 г. польскія войскі занялі Вільню, а 8.VIII — Менск. Восеньню 1919 г. было заключанае пагадненьне паміж эсэрамі і бальшавікамі.

³⁴⁴ Відаць, маецца на ўвазе Беларускі нацыянальны камісарыят (Белнацкам) на чале з Аляксандрам Чарвяковым, створаны ў студзені 1918 г. пры Народным камісарыяце ў справах нацыянальнасьцяў РСФСР.

³⁴⁵ Так у тэксце. Насамрэч расейская сталіца тады насіла назву Петраград.

³⁴⁶ Тут відавочная памылка ў даце. Пытаньне «Стварэньне рабоча-сялянскага ўраду Беларусі» было ўпершыню разгледжанае на Першай канфэрэнцыі беларускіх сэкцыяў РКП(б) у Маскве, якая адбывалася 21—23 сьнежня 1918 г. Сам жа ўрад на чале з Жылуновічам быў створаны разам з абвешчэньнем Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусі 2 студзеня 1919 г.

Цэнтрабежныя тэндэнцыі, якія па меры разьвіцьця другой расейскай рэвалюцыі пачалі праяўляцца на ўсёй тэрыторыі Савецкай Расеі, прымусілі ўрад Саветаў да саступак на карысьць паасобных народаў. Па меры прасоўваньня польскай арміі на ўсход беларускі рух набыў значэньне козыру, якім кожны з ваюючых бакоў жадаў сябе забясьпечыць. Гэта асабліва выразна стала відаць у Савецкай Расеі пасля паўторнага (1920 г.) заняцьця Менску бальшавікамі, а асабліва пасля заключэньня перамір'я паміж Польшчай і Расеяй. Гэтая новая палітыка Савецкай Расеі ў дачыненні да беларусаў выявілася ў абвяшчэньні ў жніўні 1920 г. незалежнасьці Беларускай Савецкай Рэспублікі. На гэты раз «беларускасьць» гэтай рэспублікі не была толькі фармальнай.

Менавіта 16 жніўня 1920 г. Чычэрын³⁴⁷ падпісаў дэкрэт аб незалежнасьці Савецкай Беларусі³⁴⁸.

Асноўныя пастулаты гэтага дэкрэту былі наступныя:

1. Абвяшчаецца незалежнасьць Беларусі.
2. Дыпляматычнае прадстаўніцтва Беларусі і яе замежная палітыка павінны быць скаардынаваныя з тымі савецкімі рэспублікамі, якія ўжо існуюць ці могуць быць створаныя ў будучыні.
3. Узброеныя сілы новай рэспублікі падпарадкоўваюцца найвышэйшаму камандаваньню Чырвонай Арміі на ўвесь час рэвалюцыйных войнаў.
4. Зраўнаньне ў правах насельніцтва, якое размаўляе па-польску, па-беларуску, па-габрэйску і па-расейску.
5. Прыватная ўласнасьць скасоўваецца назаўсёды.
6. Ствараецца Вайсковы Рэвалюцыйны Камітэт зь неабмежаванымі правамі, у склад якога ўваходзяць прадстаўнікі партый:
 - а) Арганізацыі камуністаў Беларусі.
 - б) Прадстаўнікі партыі камуністаў Літвы і Беларусі, а таксама прадстаўнікі Бунду.
7. Усе ўстановы, якія існуюць у Савецкай Расеі, уключаючы і ЧК³⁴⁹, ствараюцца ў новай Беларускай Рэспубліцы.

На падставе гэтага трактату ўсе дыпляматычныя прадстаўнікі Беларусі за мяжой мусяць скласьці свае паўнамоцтвы Саветам Беларусі.

Нягледзячы на гэты акт, савецкія ўлады выразна зазначалі, што ніякай акцыі, неадпаведнай прынцыповым падставам савецкага ладу, яны цярьпець ня будуць.

³⁴⁷ Чычэрын Георгі Васільевіч (1872—1936) — савецкі дзяржаўны дзяяч, дыплямат. Народны камісар замежных справаў РСФСР (з 1922 г. — СССР) у 1918—1930 гг.

³⁴⁸ Цяжка сказаць, што тут дакладна мелі на ўвазе аўтары «Кароткага нарысу...». Насамрэч другое абвяшчэньне БССР адбылося 31 ліпеня 1920 г., калі сход кіроўных работнікаў кампартыі Літвы і Беларусі, Менскага ВРК і іншых партыйных органаў прыняў «Дэкларацыю аб абвяшчэньні незалежнасьці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусі». Чычэрын жа, зьяўляючыся толькі міністрам замежных справаў Савецкай Расеі, натуральна, ня меў паўнамоцтваў падпісваць дэкрэты аб незалежнасьці якіх бы то ні было дзяржаваў.

³⁴⁹ ЧК (Чрезвычайная комиссия, «чрезвычайка») — Надзвычайная камісія па барацьбе з контра-рэвалюцыйнай і сабатажам — арганізацыя, якая існавала ў Савецкай Расеі ў 1918—1922 гг. і выконвала перш за ўсё карныя функцыі.

Пасля адступлення ў 1920 г. польскіх войскаў за размежавальную лінію на тэрыторыі, занятай бальшавікамі, засталіся разнастайныя беларускія элементы, якія непрыхільна ставіліся да савецкай улады.

Бальшавікі, хочучы стварыць сабе прызны настрой і супернічаць з Польшчай за ўплывы на Беларусь, не душылі беларускі рух, а, наадварот, пачалі падтрымліваць арганізацыі, якія дзейнічалі ў камуністычным духу.

Непасрэдна пасля заняцця ў 1920 г. менскай зямлі войскамі Савецкай Расеі мясцовая адміністрацыйная ўлада была перададзена рэвалюцыйнаму камітэту (*Ревком*), які быў вылучаны зь Беларускай камуністычнай партыі. На чале *Ревкома* стаў Чарвякоў, былы сябра Беларускай Сацыялістычнай Грамады, вядомы камуністычны дзяяч.

Сфера дзейнасці беларускага *Ревкома* была аналягічная зь дзейнасцю губэрнскіх *ревкомов*.

Выразныя тэндэнцыі да выкарыстання беларускай справы ў якасці інструменту польскай палітыкі зрабілі зь яе фактар, які выкарыстоўваўся ў савецкай кампаніі супраць Польшчы. Чаго ня выкарысталі палякі, тое намагаліся выкарыстаць бальшавікі. Савецкі ўрад быў дакладна паінфармаваны аб факце, што большая частка беларускіх дзеячоў, якія ў 1918 г. чакалі, што Польшча пасля заняцця ўсходніх земляў пажадае энэргічна разьвіваць беларускі рух, у 1920 г. гэтую веру страцілі.

З мэтай прыцягнення гэтых дзеячоў на свой бок урад Саветаў прадэманстраваў у гэты час прыхільнасць да беларускага адраджэнскага руху. Ён абвясціў самастойнасць Беларускай Савецкай Рэспублікі, зрабіў беларусам значныя культурна-нацыянальныя саступкі.

Згодна з усім тым, што было вышэй сказана пра больш сур'эзнае стаўленне бальшавікоў да беларускага руху, яны 15.VIII.1920 г. пачалі выдаваць па-беларуску штодзённую газету «Савецкая Беларусь»³⁵⁰, а таксама дазволілі дзейнасць найбольш шматлікай беларускай партыі — эсэраў.

23.XII.1920 г. адбыўся I зьезд Камуністычнай партыі Беларусі³⁵¹. Гэты зьезд павінен быў даць імпульс да арганізацыі рабочых і сялянскіх саветаў у правінцыі. У арганізацыйны перыяд, падчас выбараў у згаданыя саветы, адбылася першая сутычка беларускіх камуністаў, якія падтрымліваліся габрэямі і расейцамі, зь беларускімі эсэрамі. Вынікам гэтай сутычкі быў шэраг рэпрэсіяў, якія зрабілі немагчымым апанаваньне правінцыйных саветаў партыяй сацыялістаў-рэвалюцыянераў.

13.XII.1920 г. адбыўся Ўсебеларускі зьезд Саветаў, які абвясціў існаваньне Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі³⁵². На гэтым зьездзе быў

³⁵⁰ «Савецкая Беларусь» — штодзённая грамадзка-палітычная газета, якая выдавалася на беларускай мове з 1920 да 1933 г. 15 жніўня 1920 г. — гэта дата, пачынаючы зь якой газета выходзіла ў Менску і стала афіцыйным органам Рэўкаму БССР. Але яшчэ да гэтага, з 1 лютага 1920 г., двухтыднёвік пад такой назвай выдаваўся Беларускай рэдакцыйнай калегіяй ЦК КП(б)Б Літвы і Беларусі ў Смаленску (усяго выйшла 10 нумароў).

³⁵¹ Насамрэч тут ідзе гаворка пра III зьезд КП(б)Б, які адбыўся 22—26 лістапада 1920 г.

³⁵² Другі Ўсебеларускі зьезд Саветаў праходзіў у Менску з 13 па 17 сьнежня 1920 г. Ён прыняў дадаткі да Канстытуцыі ССРБ 1919 г., згодна зь якімі вызначалася новая структура кіраваньня рэспублікай.

выбраны Цэнтральны выканаўчы камітэт саветаў Беларусі (ЦВК БССР), якому перадаў уладу ранейшы *Ревком*.

Зьезд ратыфікаваў дамову аб часовым перамер'і РСФСР з Польшчай і даў паўнамоцтвы маскоўскаму Савету народных камісараў на правядзеньне далейшых перамоваў з Польшчай у Рызе.

Акрамя таго, аднагалосна і без дыскусіяў была прынятая Канстытуцыя Савецкай Беларусі, распрацаваная на аснове Канстытуцыі Савецкай Расеі. Далей было прынятае рашэнне насуперак камуністычнай палітыцы з улікам выключных умоваў Беларусі надзяліць зямлёй малазямельных і беззямельных за кошт колішніх памешчыцкіх абшараў. Пры матывацыі гэтай пастановы было выразна адзначана, што надзяленьне сялян зямлёй забярэ ў Польшчы ўплыў на Беларусь.

У далейшым разьвіцці падзеяў, нягледзячы на пэўныя ваганьні пры вырашэнні зямельнага пытання згодна з патрэбамі сялянства, гэты фактар, які ўскладняў паразуменьне беларусаў з Польшчай і рабіў магчымым вырашэнне беларускага пытання з апорай на Саветы, вельмі палегчыў супрацоўніцтва беларускіх незалежнікаў з урадам Саветаў.

Пытанні беларускай мовы, адукацыі і выдавецкай справы на гэтым зьездзе не закраналіся.

На згаданым зьездзе прысутнічалі прадстаўнікі тых павеатаў, якія з гэтага часу павінны былі ўваходзіць у склад Беларускай Рэспублікі, а менавіта: 1) Бабруйскага, 2) Барысаўскага, 3) Ігуменскага, 4) Менскага, 5) Мазырскага і 6) Слуцкага.

Акрамя таго, у гэтым зьездзе бралі ўдзел камуністы (у колькасці 150 чалавек), беспартыйныя (у колькасці 24 чалавекі) і эсэры. Эсэры пасля рэпрэсіяў, якія адбыліся ў сувязі з жаданьнем апанаваньня імі сялянскіх саветаў, бралі ўдзел у зьездзе пераважна як беспартыйныя.

Непасрэдна пасля зьезду Цэнтральны выканаўчы камітэт саветаў Беларусі прызначыў Савет народных камісараў Беларусі ў наступным складзе:

Чарвякоў (беларус) — старшыня Савету народных камісараў,

Адамовіч (беларус) — камісар унутраных і ваенных справаў,

Ігнатоўскі (беларус) — камісар асьветы,

Славінскі³⁵³ (паляк) — камісар земляробства,

Кнорын³⁵⁴ (латыш) — камісар замежных справаў,

Адамайціс³⁵⁵ (расеец) — камісар харчовага забеспячэння.

³⁵³ Славінскі (Качароўскі) Адам (1885—1937) — дзяржаўны дзяяч БССР, паводле паходжаньня паляк. З 1921 г. — наркам земляробства БССР, у 1924—1928 гг. — прадстаўнік КПЗБ пры ЦК КП(б)Б, узначальваў Бюро дапамогі КПЗБ.

³⁵⁴ Кнорын Вільгельм (1890—1938) — савецкі дзяржаўны і партыйны дзяяч. У 1917—1918 гг. — сакратар Паўночна-Заходняга абласнога камітэту РКП(б). У 1919—1920 гг. — сакратар ЦК КП(б) Ліб, у 1920—1922 гг. — сакратар ЦБ КП(б)Б, у 1927—1928 гг. — першы сакратар ЦК КП(б)Б.

³⁵⁵ Адамайціс Юсіф Адамавіч (1896—1938) — дзяржаўны дзяяч БССР. Са жніўня 1920 па сакавік 1924 г. — наркам харчаваньня БССР. З красавіка 1924 г. — намесьнік упаўнаважанага Наркамату замежнага гандлю СССР па БССР. Зь ліпеня 1924 г. — старшыня Віцебскага акрыўканкаму. З траўня 1926 г. — наркам замежнага і ўнутранага гандлю БССР. Са сьнежня 1928 г. — на адказных пасадах у Маскве. Рэпрэсаваны.

На чале Надзвычайнай камііі (ЧК) стаў Ротэнбэрг³⁵⁶ (габрэй). Усе пералічаныя, за выключэннем Чарвякова і Ігнатоўскага, ня ведалі беларускай мовы.

Згаданыя дзеячы-беларусы змагаліся з русіфікацыйнымі тэндэнцыямі, праводзілі беларусізацыю кіроўных устаноў камісарыятаў асьветы, сельскай гаспадаркі і замежных справаў, якія перайшлі на беларускую мову. У астатніх камісарыятах выкарыстоўвалася расейская мова.

Апарат беларускага ўраду быў арганізаваны вельмі хутка. У камісарыятах, шматлікіх камісіях і аддзелах працавалі некалькі тысяч чалавек. Найбольшы адсотак складалі габрэі, палякі і расейцы, і толькі пасля ішлі беларусы. Пры гэтым беларусы працавалі перш за ўсё ў камісарыятах асьветы, сельскай гаспадаркі і замежных справаў.

Пытаньнямі асьветы і культуры, якія І зьезд не закранаў, занялася толькі сэсія Цэнтральнага выканаўчага камітэту 4.ІІ.1921 г.³⁵⁷. На гэтым паседжаньні абмяркоўваліся патрэбы школьніцтва, выдавецтваў, а таксама беларускай культуры. Абмеркаваньне пералічаных пытаньняў мела месца пад уплывам усё больш частых патрабаваньняў іх вырашэньня, якія высоўвалі беларускія эсэры, а таксама праз усё большы рост беларускіх уплываў у Сярэдняй Літве і энэргічнай кампаніі Ластоўскага ў Коўне.

На згаданай сэсіі адзіны нацыянальна настроены і шчыра адданы беларускаму руху камуніст Жылуновіч правёў зацятую палемічную барацьбу з праціўнікамі правоў беларускага народу і мовы. У гэтай барацьбе Жылуновічу дапамаглі атрыманыя непасрэдна перад сэсіяй інструкцыі з Масквы, т. зьв. «Тэзы Сталіна», прынятыя затым Х зьездам Камуністычнай партыі³⁵⁸. Намесьнік камісара асьветы Фрумкіна³⁵⁹ выказалася за падтрымку беларускай мовы ў адукацыі, але супраць увядзеньня яе ў дзяржаўныя ўстановы. Яна, аднак, прызнала патрэбу валоданьня беларускай мовай чыноўнікамі, якія пры выкананьні сваіх службовых абавязкаў сутыкаюцца з насельніцтвам.

У выніку сэсія 4.ІІ.1921 г. прыняла наступную пастанову:

³⁵⁶ Ротэнбэрг Аляксандар Ёсіфавіч (1886—пасля 1939) — савецкі чэкіст, у 1920—1921 гг. — старшыня ЧК БССР. Пасля працаваў за межамі Беларусі.

³⁵⁷ Насамрэч гэтая сэсія адбылася не 4, а 5 лютага 1921 г.

³⁵⁸ Х зьезд РКП (б) праходзіў з 8 па 16 сакавіка 1921 г. у Маскве. Сталін выступаў на ім з дакладам «Аб чарговых задачах партыі ў нацыянальным пытаньні». У выніку зьезд канстатаваў, што сутнасьць нацыянальнага пытаньня — у ліквідацыі палітычнай, сацыяльна-эканамічнай і культурнай адсталасьці раней прыгнечаных народаў, у наданьні ім магчымасьці «дагнаць цэнтральную Расею і ў дзяржаўных, і ў культурных, і ў гаспадарчых адносінах».

³⁵⁹ Фрумкіна Марыя (пс. Эстэр) (1880—1941) — нараджэнка Менску, актыўная ўдзельніца рэвалюцыйнага руху ў Расеі. З 1901 па 1919 гг. была адным зь лідэраў Бунду, пасля далучылася да Камуністычнай партыі. З восені 1920 г. займала пасаду наркама асьветы БССР. З 1921 г. кіравала габрэйскай сэкцыяй маскоўскага Камуністычнага ўнівэрсытэту нацыянальных меншасьцяў Захаду імя Ю. Мархлеўскага, у 1925—1936 гг. была рэктарам гэтага ўнівэрсытэту. Рэпрэсаваная.

Пацвярджаючы дэкрэт Саўнаркаму Літбел ад 1919 г., які датычыць расейскай, габрэйскай і польскай моваў, поўнасьцю прызнаючы заканадаўства Савецкай Расеі ў справе асьветы нацыянальных меншасьцяў і ўхваляючы палітыку Беларускага камісарыяту асьветы — Цэнтральны выканаўчы камітэт Беларусі загадвае:

Камісарыяту асьветы ўзмацніць працу на мове пераважнай большасьці насельніцтва — беларускай мове. Камісарыят асьветы павінен у сваёй працы безумоўна кіравацца прынцыпам сыстэматычнага і паступовага пераходу навучаньня ў ўстановах, у якіх выхоўваюцца беларускія дзеці, на іх матчыну беларускую мову. Для выкананьня гэтага павятовыя аддзелы асьветы павінны распачаць рэалізацыю пераходу на беларускую мову яшчэ ў гэтым годзе (1921 — **заўвага аўтара «Кароткага нарысу...»**).

Камісарыят асьветы як мага хутчэй павінен прыступіць да падрыхтоўкі настаўнікаў, якія змогуць навучаць па-беларуску. Акрамя ўжо наяўных курсаў у Менску належыць яшчэ ў гэтым годзе арганізаваць курсы ў кожным горадзе. Павінны быць створаныя адмысловыя дадатковыя курсы беларускай мовы для працаўнікоў асьветы з тых школаў, у якіх навучаюцца дзеці беларусаў. Інстытут нацыянальнай асьветы і трохгадовыя курсы ў Бабруйску і Барысаве павінны быць паступова пераўтвораныя ва ўстановы, якія рыхтавалі б настаўнікаў беларускай мовы. Ва ўсіх школах другой ступені (сярэдніх), прафэсійных падрыхтоўчых курсах, інструктарскіх курсах, спэцыяльных і вышэйшых навучальных установах Беларусі, незалежна ад мовы выкладаньня, уводзіцца абавязковае вывучэньне беларускай мовы як асобнага предмету.

Камісарыят асьветы і яго органы, а асабліва Дзяржвыдат, павінны зьвярнуць сур'ёзную ўвагу на выданьне літаратуры на мясцовых мовах. Дзяржаўнае выдавецтва і літаратурна-выдавецкі аддзел Народнага камісарыяту асьветы да 15 лютага павінны прадставіць плян выданьняў па-беларуску. Згаданыя выдавецтвы мусяць штодзень здаваць справаздачу Цэнтральнаму выканаўчаму камітэту аб ходзе працы.

Цэнтральны выканаўчы камітэт выдзяляе 10 мільёнаў на заснаваньне ў Менску Цэнтральнай беларускай бібліятэкі. Адначасова асыгнуецца 5 мільёнаў на выданьне ўзнагарод аўтарам найлепшых беларускіх падручнікаў, а таксама 2 мільёны ў распараджэньне камісарыяту асьветы на падтрымку немажжных аўтараў і навукоўцаў, якія пішуць на мясцовых мовах³⁶⁰.

Аднак гэтая важная ў праўных адносінах пастанова, якая давала вялікія магчымасьці для разьвіцьця беларускай мовы, ажыцьцяўлялася вельмі павольна³⁶¹.

Вельмі сьціплыя матэрыяльныя сродкі, а таксама перашкоды, якія чыніліся русіфікатарамі-камуністамі, дазволілі да 15.IV.1921 г. арганізаваць

³⁶⁰ Гэтая ў арыгінале расейскамоўная пастанова ў «Кароткім нарысе...» падаецца зь нязначнымі скарачэньнямі.

³⁶¹ Уся пастанова ад 4.II.1921 г. была толькі дэмагогіяй, бо 28.VII.1926 г. Нацыянальная камісія ЦВК Беларусі, абапіраючыся на рашэньні II сэсіі ЦВК аб прызначэньні на 15.VII.1925 г. тэрміну пераходу цэнтральных установаў на беларускую мову, пастанавіла звольніць тых чыноўнікаў, якія не навучыліся беларускай мовы. Акрамя таго, толькі ў лістападзе—сьнежні 1926 г. адбылася канфэрэнцыя ў справе ўстанавленьня беларускага правапісу (гл. ніжэй) (**заўвага аўтара «Кароткага нарысу...»**).

толькі настаўніцкія курсы для беларусаў, а таксама ўвесьці беларускую мову ў якасці асобнага прадмету ў некаторыя навуковыя ўстановы.

На беларускіх курсах для дзяржаўных функцыянераў было адзначана вельмі малое наведванне.

Створаны 23 студзеня 1921 г. Інстытут беларускай культуры атрымаў сур'ёзнае фінансаванне, якое зрабіла магчымым даволі актыўную выдавецкую кампанію. У ім працавалі беларускі камуніст Жылуновіч, а таксама Бадунова, Бядуля, Янка Купала, Лёсік, Некрашэвіч і Родзевіч.

У вайскавай галіне нацыянальныя пастулаты, якія пастаянна высоўваліся беларускімі эсэрамі, ня браліся пад увагу нават у самай малой ступені. Так званыя тэрытарыяльныя палкі нічым не адрозніваліся ад іншых савецкіх палкоў — у іх поўнасьцю панавала расейская мова.

У асветнай і культурнай галінах трэба адзначыць наступныя здабыткі, якія, апроча пералічаных, мелі месца ў гэты час:

Пры Камісарыяце асветы ў Менску паўстала камісія для стварэння беларускай навуковай тэрміналогіі (сярод іншых была створаная матэматычная тэрміналогія). У Менску быў адчынены Беларускі ўніверсітэт, на чале якога сталі беларусы, якія дагэтуль працавалі ў Маскоўскім універсітэце, — Пічэта, Турук³⁶² і Янчук³⁶³. У 1921/22 навучальным годзе ў гэтым універсітэце былі наступныя факультэты:

- 1) мэдыцыны,
- 2) рабочы,
- 3) гуманітарна-грамадзкі:
 - a) прававая сэкцыя,
 - b) эканамічная сэкцыя,
 - c) філязофская сэкцыя,
 - d) пэдагагічная сэкцыя.

Колькасьць слухачоў у 1921/22 навучальным годзе была наступная:

- 1) на гуманітарна-грамадзкім факультэце — 800 чалавек,
- 2) на рабочым факультэце — 285 чалавек,
- 3) на факультэце мэдыцыны — 280 чалавек.

Разам: 1365 чалавек,

а таксама 17 прафэсараў.

Акрамя Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэту ў Менску стварыўся Беларускі дзяржаўны політэхнічны інстытут з шасьцю факультэтамі, на якіх вучыліся 624 слухачы. Разам у абедзвюх вышэйшых навучальных установах у той час вучыліся 1989 чалавек.

³⁶² Турук Фёдар (1889—1960) — беларускі гісторык і грамадзка-палітычны дзяяч. З сакавіка 1918 г. — загадчык аддзелу Беларускага нацыянальнага камісарыяту. З 1919 г. — загадчык беларускага пададдзелу аддзелу асветы нацыянальных меншасцяў Наркамату асветы РСФСР. У 1921 г. выдаў кнігу «Белорусское движение: Очерк истории национального и революционного движения белоруссов».

³⁶³ Янчук Мікалай (1859—1921) — беларуска-ўкраінска-расейскі навуковец-славіст і пісьменьнік. У 1918—1921 гг. — сябра Беларускага навукова-тэхнічнага таварыства ў Маскве. Удзельнічаў у працы камісіі па арганізацыі Беларускага ўніверсітэту, у 1921 г. — прафэсар катэдры беларускай літаратуры і этнаграфіі БДУ.

У 1921/22 г. у Менску існавалі наступныя прафэсійныя школы:

№№ пп/п	Назва школы	Тэрмін навучання	Колькасць навучэнцаў	Колькасць выкладчыкаў	Мова выкладання
1	Першы педагагічны тэхнікум	4 гады	480	16	расейская
2	Другі педагагічны тэхнікум	4 гады	330	25	расейская і беларуская
3	Габрэйскі тэхнікум	4 гады	160	39	габрэйская
4	Беларускія 10-месячныя настаўніцкія курсы	10 месяцаў	80	15	беларуская
5	9-месячныя курсы для выкладчыкаў	9 месяцаў	60	18	беларуская
6	Польскія педагагічныя курсы	2 гады	59	8	польская
7	Курсы выхавання і павы- шэння кваліфікацыі	1 год	100	15	беларуская і расейская
Разам			1269	136	

Акрамя таго, 6-тыднёвыя курсы для настаўнікаў, разлічаныя на 250 чалавек кожныя, былі адкрытыя ў Барысаве і Слуцку. Кіраўнікамі гэтых курсаў былі Лёсік і прафэсар Пічэта.

Агульная адукацыя выглядала вельмі сьціпла. Недахоп настаўніцкіх сілаў, падручнікаў, а таксама прыдзіркі і супрацьдзеянне ідэі беларускага школьніцтва з боку расейскай правінцыйнай інтэлігенцыі былі галоўнымі прычынамі слабога развіцця гэтай галіны працы беларускага руху.

У Менску існавала 11 школаў I ступені (агульныя) з 66 настаўнікамі, 1 школа II ступені (сярэдняя) з 12 настаўнікамі.

У Бабруйскім павеце — 13 школаў I ступені, 1 школа II ступені.

У астатніх паветах колькасць школаў дакладна не ўстаноўленая, аднак ні ў адным зь іх яна не перавышала дзесяці.

Трэба зазначыць, што патрэба ў настаўніках-беларусах пастаянна павялічвалася, а старэйшае насельніцтва вучылася граматыцы беларускай мовы ў культурна-асветных гуртках, якія ўсё болей распаўсюджваліся і набывалі папулярнасць.

У культурнай галіне належыць зазначыць, што ў 1921 годзе ў Эстонію і Латвію былі высланыя беларускія камісіі з задачай зрабіць замовы на беларускія друкаваныя выданні, сярод іншага і на школьныя падручнікі ў вельмі вялікай колькасці. Акрамя таго, былі прыкладзеныя вялікія намаганні, каб вярнуць расьсеяных на тэрыторыі Савецкай Расеі беларускіх дзеячоў і народных настаўнікаў. Так, сярод іншых вярнуўся ў Беларусь вядомы беларускі паэт Якуб Колас.

Былі заснаваныя новыя выданні: «Культура і школа Советской Белоруссии»³⁶⁴, а таксама «Зорка»³⁶⁵, месячнік для дзяцей пад рэдакцыяй З. Бядулі.

³⁶⁴ «Культура і школа Советской Белоруссии» — часопіс, 2 нумары якога былі выдадзеныя ў Менску ў 1919 і 1921 гг.

³⁶⁵ Маецца на ўвазе дзіцячы часопіс «Зоркі», які выдаваўся ў Менску Наркаматам асветы Беларусі зь лютага 1921 да чэрвеня 1922 г.

Быў павялічаны наклад штодзённай газеты «Савецкая Беларусь», і ў значнай ступені былі ліквідаваны перашкоды для яе распаўсюджвання.

Беларускі тэатар і хор Тэраўскага³⁶⁶ атрымалі некаторыя матэрыяльныя падставы для свайго далейшага разьвіцця.

Быў арганізаваны Дом беларускага артыста, а таксама Дом беларускага мастацтва.

У Маскве быў выдадзены ў перакладзе на расейскую мову томік паэзіі Янкі Купалы³⁶⁷.

Беларускую прэсу прадстаўляў тыднёвік «Вольны сыцяг»³⁶⁸, рэдагаваны Янкам Купалам, а таксама штодзённік «Савецкая Беларусь».

У 1921 г. публіцысты зь лягеру Найвышэйшай Рады і эсэраў пісалі патрыятычныя артыкулы савецкай афарбоўкі, часткова дзеля атрымання ўхвалення аддзелу прэсы. Разьмяшчалася шмат інфармацыі з Ковенскай і Сярэдняй Літвы, перадрукі з «Нашай думкі». «Савецкая Беларусь» уважліва сачыла за разьвіццём беларускага руху ў Польшчы, сувора крытыкуючы стаўленне Польшчы да Беларусі. Рэпрэсіі і перашкоды для разьвіцця беларускага руху польскім урадам скрупулёзна выкарыстоўваліся беларускімі публіцыстамі і былі матэрыялам для агітацыйных антыпольскіх артыкулаў.

У палітычнай сфэры беларускі рух ня меў вельмі лёгкіх умоваў існавання. Нягледзячы на дзяржаўнае распаўсюджваньне, рэдакцыя «Савецкай Беларусі» (газэта выходзіла накладам 3000 паасобнікаў) мела пастаянныя канфлікты з аддзелам прэсы, які прыдзіраўся да яе і папракаў у шавіністычных тэндэнцыях.

Жыццё палітычных партыяў у 1921 г. рабілася ўсё цяжэйшым. Некаторыя зь іх, напрыклад, Хрысьціянска-дэмакратычная злучнасьць, пасля выезду ў Польшчу кс. Абрантовіча, кс. Цікоты³⁶⁹, а таксама цэлага шэрагу найбольш здольных сяброў партыі, зусім не вялі працы, баючыся нават браць удзел у беларускіх набажэнствах.

Амаль усе лідэры сацыял-дэмакратаў эмігравалі на тэрыторыю Сярэдняй Літвы альбо ў Польшчу. Сябра Найвышэйшай Рады Лёсік ня браў удзелу ў палітычным жыцці, а старшыня Найвышэйшай Рады Серада выехаў у Маскву, баючыся, каб чым-небудзь не зьвярнуць на сябе ўвагу *чрезвычайкі*³⁷⁰.

³⁶⁶ Тэраўскі Ўладзімер (1871—1938) — беларускі харавы дырыжор, кампазытар. Пасля ўтварэння Беларускага дзяржаўнага тэатру ў Менску (БЛТ-1) яго галоўны хормайстар. У 1920-я гг. кіраваў харавымі калектывамі пры БДУ, Менскім пэдагэгікуме, супрацоўнічаў з музычнай сэкцыяй Гібелкульту.

³⁶⁷ Маецца на ўвазе зборнік вершаў Я. Купалы «Избранные произведения в переводах русских поэтов», выдадзены ў Маскве ў 1919 г.

³⁶⁸ «Вольны сыцяг» — літаратурна-мастацкі часопіс, які выходзіў у Менску ў верасьні 1920— студзені 1922 г. Усяго выйшла 9 нумароў.

³⁶⁹ Цікота Андрэй (1891—1952) — беларускі рэлігійны і культурна-грамадзкі дзяяч, каталіцкі сьвятар. Адзін з заснавальнікаў Беларускай хрысьціянскай дэмакратычнай злучнасьці. Пасля 1923 г. жыў у Друйскім кляштары айцоў марыянаў, у 1933—1939 гг. двойчы абіраўся генэрам Ордэну айцоў марыянаў у Рыме.

³⁷⁰ Насамрэч Янка Серада жыў і працаваў у Менску.

Удзел у палітычным жыцці бралі толькі беларускія эсэры, якія, карыстаючыся сваім напаяўлегальным становішчам, паступова апанавалі школьніцтва ў Беларусі, не губляючы, аднак, і кантакту з сялянствам. Таму эсэры былі галоўным аб'ектам рэпрэсіяў з боку «чрезвычайкі». У сярэдзіне лютага 1921 г. былі арыштаваныя ўсе лідэры партыі — Трафімаў, Бадунова, Мамонька, а таксама 150 сяброў партыі ў правінцыі. У красавіку 1921 г. усе яны былі выпушчаныя на волю, аднак заставаліся пад пільным наглядом. У гэты час сярод эсэраў пазначыўся раскол, бо большая іх частка, ідучы за настроямі сялянства, не пагаджалася на занадта малую, у складзе шасці паветаў, тэрыторыю Савецкай Беларусі.

У Беларускай камуністычнай партыі ў тым самым 1921 г. беларусаў было вельмі мала. Пераважную большасць сяброў партыі складалі расейцы, а пасля зьліцця камуністычнай партыі з Бундам таксама і габрэі. Акрамя Чарвякова, Ігнатоўскага, Жылуновіча, адданных нацыянальнай справе, выбітных індывідуальнасьцяў беларускія камуністы ня мелі. У гэты самы час было арганізавана афіцыйнае прадстаўніцтва Савету народных камісараў Савецкай Беларусі ў Маскве, на чале якога стаў камуніст-беларус Мароз³⁷¹, а ягоным намеснікам быў беларускі дзяяч Бурбіс.

Настрой Беларускай вёскі ў пачатку 1921 г. рабіўся ўсё болей варожы да камуністаў. Прычынай гэтага былі велізарныя бяспраўныя рэквізыцыі на карысьць войска. Яны часта выклікалі ўзброены супраціў. У выніку карных экспэдыцыяў у лясках ствараліся банды т. зв. «зялёных»³⁷².

Падзел зямлі, ухвалены зьездам беларускіх саветаў, выкананы ня быў. Насельніцтва чакала прыходу беларускіх войскаў з Польшчы. Генэрал Балаховіч быў вельмі папулярны. Чакалі, што ён вызваліць Беларусь з бальшавіцкай няволі.

Пажары савецкіх харчовых складаў, тартакоў, млыноў, фабрык паўтараліся ўсё часцей.

У такой атмасфэры савецкая ўлада не адчувала сябе ўпэўнена і знаходзілася бы на вулькане. Гарадзкае насельніцтва таксама чакала новых падзеяў і верыла ў банкруцтва тагачаснага стану рэчаў.

Калі казаць пра настрой насельніцтва ў Савецкай Беларусі, дык трэба адзначыць «зялёную» і «чырвоную» арыентацыі.

Арыентацыі «зялёных» прытрымліваліся ўсе незадаволеныя савецкім ладам і вельмі шматлікія дэзэртэры. Яны верылі ў нетрываласьць міру, які існаваў пасля падпісаньня Рыскай дамовы, і ў выгнаньне бальшавікоў за Дняпро беларускімі войскамі, якія фармаваліся ў лясках. Яны верылі ў ства-

³⁷¹ Мароз Міхаіл (1895—1947) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1921—1924 гг. — паўнамоцны прадстаўнік БССР пры ўрадзе РСФСР, адначасова загадчык беларускага сэктару Камуністычнага ўнівэрсытэту нацыянальных меншасьцяў Захаду. У 1925—1928 гг. — кіраўнік справаў СНК БССР.

³⁷² «Зялёныя» (зялёнаармейцы) — пашыраная назва на тэрыторыі былой Расейскай імперыі ў гады Грамадзянскае вайны асобаў, якія хаваліся ў лясках ад вайскавай службы і стваралі ўласныя вайсковыя фармаваньні дзеля барацьбы з бальшавікамі.

рэньне беларускай дзяржавы, «у якой ніхто ня будзе рэквізаваць і якая будзе ў саюзе з Польшчай». Акрамя дапамогі з боку «зялёных» войскаў, сфармаваных у нэўтральнай паласе, беларусы разлічвалі на дапамогу Польшчы, а таксама т. зв. тэрытарыяльных палкоў, мабілізаваных у Беларусі.

Эсэры высоўвалі ў якасьці саюзніка Літву. Меншасьць з Бадуновай на чале прапагандавала саюз з Савецкай Расеяй, але толькі пасля спыненьня савецкай акупацыі і пашырэньня межаў Беларусі на ўсход і на захад.

«Чырвоная» арыентацыя мела вытокі і прыхільнікаў у камуністычных вайсковых сфэрах. Для аслабленьня польскай арыентацыі ў прэсе шырока асьвятляліся антыбеларускія рэпрэсіі на тэрыторыі Польшчы, сялянскія бунты, якія павінны былі прывесьці да антыпольскага паўстаньня з мэтай аб'яднаньня ўсёй Беларусі пад уладай Саветаў. Гэты кірунак быў інспіраваны маскоўскімі ўладамі. Нягледзячы на гэта, сярод сялянаў панавалі нянавісьць да бальшавікоў і сабатаж.

У 1921 г. ні ў адным з шасьці беларускіх павеатаў не была выкананая т. зв. «*продразвёрстка*», т. зн. дзяржаўная харчовая пастаўка. Нягледзячы на шырокую агітацыю і ўжываньне карных экспэдыцыяў, удалося атрымаць усяго толькі палову вызначанай колькасьці збожжа. Супраціў сялянаў настроіў бальшавіцкую адміністрацыю настолькі пэсымістычна, што тром павеатам — Бабруйскаму, Мазырскаму і Слуцкаму — даравалі невыкананьне павіннасьці.

Вясковае насельніцтва асабліва зьненавідзела камуністаў-габрэяў, якія пасля зьліцьця камуністычнай партыі з Бундам мелі вялікую перавагу на адміністрацыйных пасадах. Пры рэквізыцыйнай працы ў вёсках шмат габрэяў-камуністаў забівалі, таму нават была прынятая партыйная пастаnova габрэяў-камуністаў у вёскі не накіроўваць.

Пэўнае зьмякчэньне стаўленьня беларускай вёскі да бальшавікоў адбылося пасля пачатку ажыцьцяўленьня зямельнай рэформы (пастанова II Усебеларускага зьезду³⁷³). Зямельную рэформу пачалі рэалізоўваць у найбольш упартых павеатах — Ігуменскім і Менскім, што значна зьменшыла рэвалюцыйныя настроі насельніцтва. Акрамя таго, баючыся паўстаньня, маскоўскія савецкія ўлады былі вымушаныя выдзеліць беларусам дапамогу падчас сяўбы. Да 30.IV.1921 г. гэтая дапамога выявілася ў наступным: 304 вагоны аўса, 18 вагонаў праса, 6 вагонаў грэчкі, 3885 пудоў агароднага насеньня, 1122 плугі, 40 жняўрак, 20 малатарняў, 60 сеялак, 15 сячкараняў, 62 000 зубоў для барон і 25 000 кос.

³⁷³ Так у арыгінале. Маецца на ўвазе II Усебеларускі зьезд Саветаў.

БЕЛАРУСКІЯ СПРАВЫ ў Польшчы ў 1922—1927 гг.

Разьдзел XXIX

Сойм 1922 г. і беларуская кампанія

Пастанова Віленскага сойму, якая далучала Віленскую зямлю да Польшчы, акрамя пратэстаў выклікала ўзмоцненую антыпольскую кампанію. Разьвярнулася агітацыя. Па вёсках і ў мястэчках арганізаваліся эсэраўскія рэвалюцыйныя ячэйкі. Розныя беларускія легальныя грамадзка-культурныя ўстановы дзейнічалі галоўным чынам супраць Польшчы і служылі ў якасьці сеткі эсэраўска-агітацыйнай арганізацыі і асновы для канспірацыйнай працы. Праводзілі апошнюю розныя прыезджыя бальшавіцкія камісары. Такую ролю выконваў галоўным чынам беларускі каапэратыў «Зара», які меў свае аддзелы ў павятовых гарадох Віленшчыны, па вёсках і мястэчках. Рыхтавалася ўзброенае паўстаньне ў Віленшчыне і Гарадзеншчыне. Ствараліся дывэрсійныя банды, якія на польска-савецкім памежжы рабілі ўзброеныя напады. Groшы на гэтую мэту і агітацыйная літаратура ішлі зь Менску і з Коўна, ці, дакладней, праз Коўна — з Бэрліну. Беларуская прэса ў дачыненні да Польшчы займала непрымьірымую пазыцыю.

У гэты час, восеньню 1922 г., адбываліся выбары ў Варшаўскі сойм на ўсёй тэрыторыі Рэспублікі. Беларусы падчас выбараў у Віленскі сойм пераканаліся, што пазыцыя байкоту не прыводзіць да жаданага выніку. Выбары ў Віленскі сойм часткова адбыліся бязь іх удзелу (галасавала 64 % насельніцтва), і справа Віленшчыны была вырашаная насуперак волі найбольш зацятых беларусаў. У выбарчай кампаніі ў Варшаўскі сойм было вырашана ўзяць найактыўнейшы ўдзел і напружыць усе свае сілы, каб у якава большай колькасьці ўвайсьці ў яго.

Супольна створаны беларусамі, украінцамі і габрэямі выбарчы блёк³⁷⁴ скіраваў на крэсы сотні агітатараў нацыянальных меншасьцяў і пры дапамозе габрэйскіх, бальшавіцкіх і нямецкіх грошай павёў сялянскія масы і габрэйскае насельніцтва да выбарчых урнаў пад знакам сьпісу № 16.

Зь беларускага боку ў агітацыі бралі ўдзел настаўніцтва, платныя агенты, нават вучні Праваслаўнай духоўнай сэмінарыі, спэцыяльна вызваленыя ад заняткаў і разасланыя па вёсках. Усёй перадвыбарчай працай блёку кіраваў Луцкевіч. Зробленай яму прапановы балятавацца ў паслы ён не прыняў, жадаючы застацца ў цені і адтуль аказваць вырашальны ўплыў на ўсю беларускую палітыку на крэсах.

³⁷⁴ Акрамя беларусаў, украінцаў і габрэяў у перадвыбарчы Блёк нацыянальных меншасьцяў Польскай Рэспублікі ў 1922 г. уваходзілі таксама прадстаўнікі нямецкай і расейскай меншасьцяў.

Намаганні нацыянальных меншасцяў на крэсах прывялі да пасьпеху. Беларусы правялі ў Варшаўскі сойм паслоў: 1) Баранава, 2) Якавюка³⁷⁵, 3) Ярэміча, 4) Кахановіча, 5) Мятлу, 6) Аўсяніка, 7) Рагулю, 8) Рак-Міхайлоўскага, 9) кс. Адама Станкевіча і 10) Тарашкевіча.

У сэнат былі выбраныя наступныя сэнатары-беларусы: 1) Багдановіч і 2) Уласаў³⁷⁶.

Такім чынам, разам у сойм і сэнат былі выбраныя 12 беларускіх паслоў і сэнатараў, што складае 2,7 % агульнай колькасці паслоў і сэнатараў³⁷⁷.

Беларускія паслы і сэнатары стварылі Беларускі пасольскі клуб, на чале якога стаў пасол Тарашкевіч.

У студзені 1923 г., падчас дыскусіі над праграмным выступленьнем прэм'ера генэрала Сікорскага³⁷⁸, выступаў пасол Тарашкевіч, які востра раскрытыкаваў кіраваньне камісара Асмалоўскага на крэсах. Пад канец сваёй прамовы Тарашкевіч прачытаў ад імя Беларускага пасольскага клубу наступную дэкларацыю:

Стоячы на грунце тэрытарыяльнай аўтаноміі з Краёвым Соймам у Вільні дамагаемся: Найхутэйшага спынення штучнай калянізацыі і ліквідацыі вайсковага асадніцтва; нацыяналізацыі ўсіх лясоў і безадкладна выданьня закону, рэгуліруючага вырубку лясоў, з мэтай забесьпячэння краю ад зьнішчэння; увядзеньня ў жыццё зямельнай рэформы, якая б насамперш забяспечвала б інтарэсы мясцовай безьзямельнай і малазямельнай люднасці, надзяляючы яе зямлёю бяз выкупу; звароту рэпатрыянтам канфіскаванай дзяржаваю зямлі; адбудовы зруйнаваных вайною вёсак і мястэчак; дапамогі рэпатрыянтам; свабоды арганізацый у эканамічным жыцці; безадкладнага выданьня законаў, забяспечваючых беларускай люднасці культурнае і прасьветнае разьвіццё; дапушчэння беларускай мовы ў адміністрацыі і судзе; няўмешваньня адміністрацыйных уладаў у рэлігійнае жыццё; адміністрацыі зь мясцовых элемэнтаў; увядзеньня дэмакратычных прынцыпаў, суда прысяжных і выбарнасьці міравых судзьдзяў, урэшце, тэрытарыяльнай арганізацыі войска³⁷⁹.

У справах беларускага школьніцтва Беларускі пасольскі клуб накіраваў на адрас міністра рэлігійных вызнаньняў і публічнай асьветы наступную прапанову:

³⁷⁵ Якавюк Сымон (1881—1973) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1922 г. выбраны паслом польскага сойму. У 1923 г. быў абвінавачаны ў арганізацыі партызанскага руху ў Заходняй Беларусі, перад пагрозай арышту выехаў у Літву. У 1932—1940 гг. — старшыня Беларускага культурна-прасьветнага таварыства ў Літве. З 1918 г. быў агентам ГПУ. Выконваў заданьне па разбурэньні беларускага нацыянальнага руху, браў удзел у ліквідацыі ўраду БНР у 1925 г.

³⁷⁶ У пераліку выбраных у 1922 г. беларускіх парламентароў прапушчаныя пасол Уладзімер Каліноўскі і сэнатар Аляксей Назарэўскі.

³⁷⁷ Усяго ў склад польскага сойму ўваходзілі 444 паслы, а ў склад сэнату — 111 сэнатараў.

³⁷⁸ Сікорскі (Sikorski) Уладзіслаў (1881—1943) — польскі палітычны і вайсковы дзяяч, генэрал. У 1923 г. — прэм'ер-міністар і міністар унутраных справаў.

³⁷⁹ Беларускі тэкст дэкларацыі падаецца згодна з выданьнем: Беларускі каляндар на 1924 год. Вільня, 1923. С. 40.

1. Не рабіць перашкоды пры адкрыцці беларускіх пачатковых і сярэдніх школаў.

2. Беларускія пачатковыя школы, якія налічваюць 40 вучняў, павінны перайсці на ўтрыманьне дзяржавы.

3. У справах дазvolaў на адкрыццё беларускіх школаў адпаведныя школьныя інспэктары павінны на працягу тыдня адказаць пісьмова на заявы, пададзеныя па гэтым пытаньні.

4. Беларускія настаўнікі, якія знаходзяцца цяпер на польскіх курсах у Кракаве³⁸⁰, павінны пасля заканчэння курсаў атрымаць пасады ў беларускіх школах.

5. Прыняцьце неадкладных захадаў дзеля заснаваньня беларускай настаўніцкай сэмінарыі.

6. Беларускія сярэднія школы павінны нароўні з польскімі субсыдыявацца ўрадам.

Гэтыя шэсьць пунктаў, якія датычылі адукацыі, складалі мінімум патрабаваньняў беларускіх паслоў, ад прыняцця якіх яны рабілі залежным сваё далейшае стаўленьне да ўраду.

Гэта быў момант, калі пэўныя саступкі на карысьць беларускай асьветы маглі паўплываць на зьмякчэньне супярэчнасьцяў у беларуска-польскіх узаемаадносінах. Аднак польскі ўрад гэтай сытуацыі ня выкарыстаў.

Разьдзел XXX

Арганізацыя і дзейнасьць дывэрсійна-паўстанцкіх групаў:

а) партыі беларускіх эсэраў, б) Саюзу сялянскай самаабароны

Вышэй мы ўжо неаднаразова згадвалі пра антыпольскую кампанію. Яна не была ініцыятывай народу. Яна сыстэматычна і мэтаскіравана падсілкоўвалася замежнымі ўплывамі, у інтарэсах якіх было выкарыстаньне ўсялякіх супярэчнасьцяў у польска-беларускіх адносінах і абвастрэньне ўсіх праяваў незадавальненьня. У пачатку гэтага дакладу падрабязна абгрунтоўвалася, чаму беларускім рухам зацікавіліся Нямецчына, Літва і Савецкая Расея. Цяпер мы агульна раскроем, якім чынам беларускія

³⁸⁰ Беларускія настаўніцкія курсы ў Кракаве праходзілі са студзеня да сьнежня 1922 г. Іх закончылі 250 настаўнікаў. Большасьць зь іх перад гэтым закончыла беларускія настаўніцкія курсы ў Вільні. За мэту курсаў абвешчалася падвышэньне кваліфікацыі настаўнікаў няпольскага паходжаньня ў польскай мове, а таксама ў польскай гісторыі і географіі. Але пасля заканчэньня курсаў большасьць іх выпускнікоў былі накіраваныя на працу ў школы, якія знаходзіліся не на тэрыторыі Заходняй Беларусі, а ў этнаграфічнай Польшчы.

антыпольскія арганізацыі ад імя Беларусі дзейнічалі на карысьць сумежных дзяржаваў.

Далучэньне Віленшчыны да Польшчы абудзіла зацятую антыпольскую агітацыю. Беларусы пачалі больш энэргічна рыхтавацца да паўстаньня, якое павінна было выбухнуць у той момант, які падаўся б ім найбольш адпаведным. Існавалі дзьве арганізацыі дывэрсійна-паўстанцкага характару: вайсковая арганізацыя Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў і Саюз сялянскай самаабароны.

Перш чым распачаць апісаньне дывэрсійна-паўстанцкай арганізацыі Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, дзеля паўнаты падаём некаторыя звесткі пра саму гэтую партыю.

Яна была арганізаваная наступным чынам: на чале стаяў Цэнтральны выканаўчы камітэт, які складаўся з прадстаўнікоў Гарадзеншчыны, Віленшчыны, Кіеўшчыны, Меншчыны, Магілёўшчыны і Віцебшчыны.

Цэнтральнаму выканаўчаму камітэту на тэрыторыі Польшчы падпарадкоўваліся тры рэгіянальныя камітэты: Гарадзенскі, Віленскі і Палескі. Гэтым камітэтам падпарадкоўваліся раённыя і павятовыя камітэты.

У Гарадзенскі рэгіянальны камітэт уваходзілі: 1) Баранаў, 2) Іванюк, 3) Кузьняцоў-Курбскі, 4) У. Новікаў, 5) Трафімаў.

Павятовыя камітэты на Гарадзеншчыне існавалі ў наступных гарадах: 1) Бельску, 2) Брэсьце-Літоўскім, 3) Кобрыне, 4) Пінску, 5) Пружанах, 6) Слоніме, 7) Саколцы і 8) Ваўкавыску.

На Віленшчыне акрамя рэгіянальнага камітэту ў Вільні існавалі павятовыя камітэты ў наступных гарадах: 1) Дзисьне, 2) Лідзе, 3) Наваградку, 4) Ашмянах, 5) Сьвянцянах, 6) Вілейцы і 7) Валожыне.

У 1922—1923 г. праца эсэраў ішла па двух кірунках: 1) здабыццё ўплываў на беларускія масы і 2) арганізацыя дывэрсійных атрадаў.

Разгледзім па чарзе абодва віды працы.

Беларускі рух да 1922 г. ня быў вельмі папулярным сярод шырокіх пластоў беларускага насельніцтва. Пералом у гэтым сэнсе зрабілі перадвыбарчая кампанія і выбары ў сойм і сэнат у лістападзе 1922 г. Факт, што на вачах уладаў бясспека можна было амаль адкрыта і беспакарана арганізоўваць і праводзіць выразна антыдзяржаўную і антыпольскую выбарчую кампанію, што дзякуючы гэтай кампаніі ўдалося стварыць выбарчы блёк нацыянальных меншасьцяў і правесці ў польскія заканадаўчыя палаты цэлы шэраг сваіх людзей, быў для грамадзянаў няпольскіх нацыянальнасьцяў доказам бясспільнасьці польскіх уладаў і адсутнасьці ў польскага народу здольнасьці да самаабароны. Такія настроі ва ўсходніх ваяводзтвах сярод беларусаў выклікалі перш за ўсё эсэры, і ўмела іх выкарысталі. Эсэраўскія акруговыя, павятовыя і гмінныя выбарчыя камітэты акурат і былі гнёздамі зацятай антыпольскай прапаганды, вынікам якой быў посьпех выбарчай кампаніі, а таксама, што больш важна, арганізацыйнае, палітычнае, маральнае і клясавае апанаваньне масаў.

Адной з прычынаў, якая забяспечыла посьпех эсэраўскай кампаніі і дала эсэрам уладу над сялянствам, была ўмелая апора выбарчай агітацыі на

вельмі папулярнае патрабаваньне «падзелу панскай зямлі бяз выкупу». Гэтае патрабаваньне аб'яднала беларускія народныя масы і зрабіла зь іх згуртаваны лягер, які ахвотна ішоў за эсэраўскімі агітатарамі.

Перад выбарамі існавалі толькі нешматлікія мясцовасьці, апанаваныя эсэраўскай арганізацыяй. Дзякуючы выбарам Антон Луцкевіч, старшыня Беларускага цэнтральнага выбарчага камітэту, з дапамогай выбарчай арганізацыі здолеў дабрацца да мястэчак і вёсак і ўцягнуць у працу шмат асобаў, якія перад гэтым ня бралі ўдзелу ў беларускім руху.

Пасьля выбараў сетка выбарчых арганізацыяў не была ліквідаваная. Эсэры выкарысталі яе, як і завязаны з масамі кантакт, для далейшага правядзеньня сваёй кампаніі ўжо ў зьмененых умовах. Было створанае Беларускае таварыства дапамогі ахвярам вайны³⁸¹, а ранейшыя выбарчыя камітэты былі ператвораныя ў філіі і аддзелы гэтага таварыства. Акрамя гэтага, эсэры спраектавалі стварэньне Беларускай нацыянальнай рады, якая павінна была быць наступным этапам у нацыянальным і палітычным разьвіцьці іх кампаніі.

Пасьля зацьверджаньня пададзенага дэлегату ўраду статуту Беларускай нацыянальнай рады існаваўшае дагэтуль Беларускае таварыства дапамогі ахвярам вайны павінна было аддаць у распараджэньне рады ўсе свае вядомыя, павятовыя і гмінныя аддзелы.

Сваю арганізацыйную працу эсэры хавалі таксама пад асьветніцкай дзейнасьцю. Яна таксама дазваляла ўзмацніць антыпольскую нацыянальную сьвядомасьць. Цэнтральная беларуская школьная рада ў Вільні была прадстаўніцтвам цэнтру эсэраўскай змовы. Пры пасярэдніцтве гэтай Рады пад выглядам асьветніцкіх мэтаў «ластоўшчыкі» хацелі нават падманым чынам вымантачыць у польскага ўраду грошы. Вядома, што яны былі б патрачаныя на антыдзяржаўную працу.

Эсэраўская кампанія заключалася ў правядзеньні нелегальнай працы, прыкрытай лягальным супрацоўніцтвам з польскімі ўладамі. Гэта знаходзіла сваю праяву нават ва ўзаемадзяньні з вайсковымі ўладамі.

Менавіта Паўстанцкі камітэт выбіраў спрытных людзей, якія зьвярталіся да польскіх вайсковых уладаў як ахвотнікі быць выведнікамі за лініяй фронту. Высланыя за мяжу выконвалі функцыю эсэраўскіх кур'ераў у Менску. Адначасова яны давалі ўладам Савецкай Беларусі інфармацыю пра спосаб і схему арганізацыі польскай выведкі — выконваючы такім чынам чыста шпіёнскую функцыю.

Дапаможныя арганізацыі таксама служылі эсэрам у правядзеньні падрыўной кампаніі. Ёсць несумненныя доказы таго, што, напрыклад, каапэратыў «Адраджэньне» ў Новым Мядзелі нелегальна распаўсюджваў літаратуру, а таксама заставаўся ў шчыльным кантакце з партызанскай акцыяй. Гэты каапэратыў быў базай паўстанцкага руху ў Дунілавіцкім паве-

³⁸¹ Таварыства дапамогі ахвярам вайны было створанае задоўга да парлямэнцкіх выбараў 1922 г. Так, у Горадні арганізацыйны зьезд па стварэньні мясцовага камітэту таварыства адбыўся яшчэ 1 сакавіка 1922 г.

це. Падобныя рэчы адбываліся таксама з каапэратывам «Зерне» ў Паставах і каапэратывам «Еднасьць» у фальварку Антокаль Дунілавіцкай гміны, якія таксама былі асяродкамі падрыўнога беларускага руху і г. д.

З вышэйсказанага вынікае, што ўсе прыведзеныя формы канспірацыі эсэраўскай арганізацыі адпавядалі пададзенаму ніжэй распараджэнню № 2 камэнданта IV групы паўстанцкай дывізіі ад 10.I.1922 г., у пар. 7 якога казалася:

... Усе вышэйзгаданыя арганізацыі з мэтай добрай канспірацыі ў месцах сваёй дзейнасці носяць назву, напрыклад, каапэратываў, царкоўных брацтваў, асьветніцкіх гурткоў і г. д.

У кампаніі дзеля здабыцця ўплываў на насельніцтва бралі ўдзел таксама і беларускія паслы, якія, акрамя таго, карыстаючыся пасольскай недатыкальнасцю, падбухторвалі натоўпы да антыпольскіх выступленняў.

На тэрыторыі Гарадзеншчыны такім чынам дзейнічалі паслы Баранаў Сяргей і Якавюк.

Дзеля працы, звязанай з выкліканьнем антыпольскага паўстання на Беларусі, у партыі беларускіх эсэраў стварылася вайсковая арганізацыя, мэты якой выразна вызначаюць пададзеныя ніжэй загады і адозвы.

Прыступаючы да апісання справы выклікання паўстання дзвюма ўжо згаданымі арганізацыямі (вайсковай арганізацыяй беларускіх эсэраў і Саюзам сялянскай самаабароны), трэба адразу адзначыць, што яны карысталіся значнай падтрымкай нямецкага, літоўскага і савецкага генэральных штабоў і выведніцкіх органаў, выконваючы ўзамен за яе шпіёнскую службу.

Праграма абедзвюх дывэрсійна-паўстанцкіх арганізацыяў падзялялася на праграмы: I) вайсковую, II) дзяржаўную, III) нацыянальную і IV) сацыяльную. Разгледзім па чарзе гэтыя праграмы.

I. Вайсковую праграму можна падзяліць на дзве часткі: на праграму «сённяшняга дня» і «на будучыню».

«Праграма сённяшняга дня» (у 1922/23 гг.) заключалася ў выкананьні дробнай выведніцкай вайсковай службы на карысьць іншаземных узброеных сілаў. Звесткі, атрыманыя зь яе дапамогай, эсэры празь Мерач³⁸², Уцяны³⁸³ і Таўрогін³⁸⁴ адсылалі ў Коўна і Бэрлін, а Саюз сялянскай самаабароны (*Союз крестьянской самозащиты*) празь Менск, Барысаў і Смаленск — у Маскву.

«Праграма на будучыню» мела на мэце выкарыстаньне згаданых арганізацыяў падчас магчымай вайны. Яны павінны былі паралізаваць мабілізацыю польскіх узброеных сілаў шляхам зьнішчэння тэлеграфных і тэлефонных камунікацыяў, падрываў мастоў на шашах і чыгунках, стан-

³⁸² Мерач (літ. Merkinė (Меркіне)) — мястэчка на паўднёвым захадзе Літвы, у пачатку 1920-х гг. — штаб, адзін з галоўных цэнтраў беларускай антыпольскай партызанкі.

³⁸³ Уцяны (літ. Utena (Утэна)) — горад на паўночным усходзе Літвы.

³⁸⁴ Таўрогін (літ. Taurage (Таўраге)) — горад у Літве.

цыйнай сувязі, сэмафораў, чыгуначных шляхоў, а таксама розных вайсковых аб'ектаў. Праз узброеныя паўстанцкія дывэрсіі меркавалася пашыраць дэзарганізацыю і паніку сярод аддзелаў польскага войска.

II. Дзяржаўная праграма дывэрсійных арганізацыяў праектавала адарванне беларускіх тэрыторыяў ад Польшчы. Гэта выразна вынікае з прыведзенай ніжэй адозвы. Мусіла быць створаная незалежная беларуская дзяржава ў федэрацыі зь Літвой (эсэры) ці Савецкай Расеяй (Саюз сялянскай самаабароны), або нават не сфэдэраваная ні з адной з гэтых дзяржаваў у выпадку поўнай і самастойнай перамогі.

III. Нацыянальная праграма прадугледжвала ўтварэнне беларускай дзяржавы як дзяржавы нацыянальнай. Беларусы лічылі, што, акрамя габрэяў і ўкраінцаў, на тэрыторыі Беларусі жылі толькі беларусы. Палякаў, якія жылі на Беларусі, яны лічылі спаліянізаванымі беларусамі, якіх хацелі паўторна абеларусіць. Такі спосаб выкарыстоўваўся ў Латвіі. Беларускае школьніцтва на савецкай тэрыторыі першапачаткова імкнулася да поўнай беларусізацыі іншародцаў. Беларускія эсэры ў Латвіі працавалі над беларусізацыяй жывучых там палякаў. Доктар Цьвікевіч у сваёй працы пад назвай «Адраджэнне Беларусі і Польшча»³⁸⁵ сьцьвярджаў, што поўнае выцясненне польскага памешчыцтва зьяўляецца асноўнай умовай нацыянальнага і культурнага разьвіцця беларусаў. Кіраўнікі паўстанцкіх бандаў неаднаразова прапагандавалі прымяненне крывавага тэрору супраць палякаў наагул «як супраць ворагаў усяго беларускага».

IV. Сацыяльная праграма згаданых арганізацыяў імкнулася да стварэння Беларусі як клясавай сялянскай дзяржавы. З мэтай распаўсюджвання сваіх уплываў на сялянскія масы, найбольш шматлікую частку беларускага грамадства, яны настойліва высювалі лэзунг падзелу зямлі бяз выкупу, а таксама востра выступалі супраць польскага вайсковага асадніцтва, нібыта з мэтай захавання як мага большай колькасці зямлі для мясцовага сялянства.

Прыступаючы да апісання вайсковай арганізацыі Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў, трэба адзначыць, што палітычнай уладай для яе быў урад Ластоўскага ў Коўне, які служыў нямецкай і літоўскай антыпольскай палітыцы. Акрамя гэтага, урад Ластоўскага заставаўся ў кантакце зь беларускімі эсэрамі і камуністамі ў Савецкай Беларусі. Дзякуючы гэтаму дывэрсійна-паўстанцкі эсэраўскі рух атрымліваў праз Коўна інструкцыі з Бэрліну і ад Чарвякова і Смоліча зь Менску.

У Польшчы ад ураду Ластоўскага дзейнічаў законспіраваны Паўстанцкі камітэт, функцыі якога, як падаецца, выконваў Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні.

Вайсковая арганізацыя эсэраў перш за ўсё стварыла «Брацтва беларусаў», мэты якога прадстаўляліся ў ніжэйпададзенай адозьве пад назвай «У чым заключаецца праграма «Братоў беларусаў»:

³⁸⁵ Кніга Аляксандра Цьвікевіча «Адраджэнне Беларусі і Польшча» была выдадзена ў 1921 г.

Найважнейшая і першая мэта нашага брацтва — аб'яднаньне ўсіх беларусаў, незалежна ад клясаў і рангаў, бо «Брацтва» імкнецца не да падзелу ўсёй сілы і творчасці народу, а стараецца засяродзіць усю нацыянальную энэргію ў моцнае вялікае цэлае.

Праграма «Брацтва беларусаў» не зьяўляецца ідэалам якой-небудзь адной цяпер існай партыі, будзь яна манархісцкай, кадэцкай, сацыял-рэвалюцыйнай, меншавіцкай, бальшавіцкай, камуністычнай ці анархісцкай. Гэта праграма ўсіх, бо стараецца выбраць з праграмы кожнай партыі найлепшую частку, якая найбольш адпавядае і прыстасаваная да жыцця нашага працавітага, вечна ўцісканага і закінутага беларускага народу. Усе партыйныя праграмы ня ў стане задаволіць памкненьні шырокіх народных масаў, не адчуваюць так добра патрэбаў чалавека, як ідэальныя выняткі паасобных партыйных праграмаў. Толькі ў такой праграме кожны сапраўдны беларус, жыхар свайго вельмі пакутнага краю, знойдзе тое, чаго жадае.

Дзейнасьць «Брацтва беларусаў» не заключаецца ў пастаянным зьвяртаньні ўвагі на знаходжаньне ў межах выпрацаванай праграмы. Наадварот, яна імкнецца да асэнсаваньня і практычнага ўдакладненьня згаданай праграмы. Да найважнейшых памкненьняў «Брацтва» належыць таксама абавязак як мага хутчэйшага арганізаваньня ўсёй Беларусі да актыўнага змаганьня супраць прыгнятальнікаў і непрыяцеляў беларускага народу і як мага хутчэйшага абуджэньня вялікага сучаснага дэмакратычнага руху.

«Самавызначэньне народу» і змаганьне з ворагам у імя вызваленьня нашага краю — гэта «Брацтва» ставіць першым пунктам сваёй праграмы.

У «Беларускае брацтва» можа ўступіць кожны, хто называе сябе сьвятым імем беларуса: і той, у каго сапраўды б'ецца беларускае сэрца, і той, хто любіць стагодзьдзямі прыгнятанага польскай шляхтай працаўніка-беларуса.

Брацтва дабіваецца ад кожнага, каб ён сьвята любіў свой народ, сваю веру і сваю Беларусь, а калі хтосьці ня любіць тых, якія сваімі спрацаванымі рукамі трымаюць сусьвет — той ня сябар, а вораг народу і ня можа быць сябрам «Брацтва беларусаў».

Аднак у тым, што «Брацтва беларусаў» было дывэрсійнай і паўстанцкай антыпольскай арганізацыяй, нас пераконвае «распараджэньне № 1» — «да ўсіх начальнікаў брыгад», у якім сярод іншага казалася:

Пункт 2. Да моманту паўстаньня ўсе называюцца сябрамі «Брацтва беларусаў».

Пункты 5 і 6. Палітычныя і вайсковыя зьвесткі, пратаколы, наяўную колькасць польскіх войскаў у сваім рэгіёне, іх нумарацыю, месца дысьлякацыі і колькасць пяхоты, кавалерыі і артылерыі, браневікоў і г. д. — перасылаць тры разы на месяц павятовым «старшынам» або мне (на арыгінале падпісана — Хмара)³⁸⁶.

Пункт 10. Усімі сродкамі перашкаджаць і не дапускаць выбараў у Віленскі сойм.

Усяго пунктаў у згаданым распараджэньні — 13, дата — 19.XII.1921 г., подпіс 4 ПР /-/ Хмара.

Пра вайсковую праграму дывэрсійнай арганізацыі выразна сьведчыць ніжэйпададзены дакумэнт:

³⁸⁶ Хмара — псэўданім Вячаслава Разумовіча.

Загад № 8

да ўсіх камэндантаў і начальнікаў атрадаў, раёнаў і сэкцыяў
ад 31 студзеня 1922 г.

Пар. 1.

Нешматлікае, але добра інфармаванае пра сілы і намеры праціўніка войска заўсёды разьбівае і перамагае моцнага суперніка. Выведка і сувязь — гэта вочы і вушы арміі. Таму загадваю зьвярнуць як мага большую ўвагу на дысьлякацыю і сыстэматычна, тры разы на месяц, перасылаць мне падрабязныя і праўдзівыя весткі і рапарты:

- 1) колькі пяхоты, кавалерыі і артылерыі разьмешчана ў рэгіёне кожнага нашага начальніка і камэнданта, да якіх дывізіяў належаць паасобныя палкі, іх назва і фармаваньне, дзе знаходзяцца штабы і ніжэйшыя камандаваньні, прозьвішчы камэндантаў і начальнікаў да камэндантаў палкоў уключна, агульную колькасць людзей, пяхотных кулямётаў, коней і кавалерыйскіх вінтовак, а таксама гармат у артылерыйскіх палках і батарэях. Адначасова трэба назваць падрабязныя адрасы і месцы пастою;
- 2) дзе і ў якой колькасці знаходзяцца аэраплянны, радыёстанцыі, браневікі, танкі, мінамёты, легкавыя і грузавыя аўтамабілі, тэлефонныя і тэлеграфныя станцыі, склады амуніцыі, правіянту і г. д.;
- 3) усімі спосабамі перахопліваць загады і пісьмовыя распараджэньні да аддзелаў непрыяцельскай арміі, разгадваць па меры магчымасці задумы праціўніка. Акрамя таго, перасылаць усе распараджэньні камунальных уладаў, а таксама мясцовыя газеты;
- 4) калі непрыяцель пачынае зьмяняць дысьлякацыю — дакладна даведвацца, калі, дзе, адкуль і зь якой мэтай;
- 5) на станцыях даведвацца і праводзіць стараннае назіраньне за складам і колькасцю вагонаў і паравозаў — назіраць і дакладваць пра кірунак руху вайсковых цягнікоў;
- 6) дакладна ведаць і дакладваць пра колькасць мастоў;
- 7) дзе і ў якой колькасці знаходзяцца жандармэрыя і паліцыя, а таксама патаемныя непрыяцельскія арганізацыі;
- 8) у неадкладных выпадках высылаць ганцоў. Гэта абавязкова і вельмі важна, як дзеля майго агульнага інфармаваньня, так і дзеля таго, што гэтыя зьвесткі паслужаць таму, каб у адпаведны момант выдаць загад, бо мы пачынаем вялікую справу — вызваленьне ад уціску «ляхаў». Усе мы ў недалёкай будучыні павінны неспадзявана і нечакана напасці на ворага і захапіць ягоную зброю. Па першым закліку, не чакаючы чужой дапамогі, мы мусім узброіць слаўных найпершых змагароў за «свабоду» і «бацькаўшчыну».

Пар. 2.

Прыняць усе магчымыя крокі па забеспячэньні сталай сувязі паміж начальнікамі раёнаў, камэндантамі атрадаў, начальнікамі сэкцыяў, а таксама 3 разы на месяц выходзіць на сувязь з маім штабам.

Пар. 3.

Прысылаючы канспірацыйныя рапарты, дакладна паведамляць, дзе і навошта знаходзяцца партызаны. Падаваць прозьвішчы і псеўданімы камэндантаў, 2 сяброў кожнага штабу і колькасць наяўнага ўзбраеньня.

Пар. 4.

Начальнікам атрадаў даручаецца як мага хутчэй завязаць тактычную сувязь праз штабы або атрады з суседнімі атрадамі, а пра выкананьне гэтага неадкладна мне дакладваць.

На арыгінале падпісаўся:
Камэндант IV групы /—/ Хмара

Арганізацыйная схема дывэрсійна-паўстанцкай арганізацыі беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў у 1922 г. была наступная.

На чале яе стаяў Галоўны беларускі штаб зь сядзібай у Коўне, арганізацыйна найпрост залежны ад галоўнага штабу літоўскага войска. Літоўскі штаб, у сваю чаргу, знаходзіўся ў пастаянным кантакце зь нямецкім генэральным штабам. Галоўнаму беларускаму штабу ў той час падпарадкоўваліся «камандаваньні паўстанцкіх групаў», якіх было чатыры.

Штабы II, III і IV групаў знаходзіліся на Ковеншчыне, што ж датычыць штабу і тэрыторыі дзеяньня I групы, то падрабязнасьцяў мы ня маем.

Магчымая дысьлякацыя выглядае наступным чынам:

I група — ахоплівала тэрыторыю Віленскага і суседніх паветаў. Месца знаходжаньня штабу ня выяўлена.

II група — ахоплівала тэрыторыю Ашмянскага павету. Месцам знаходжаньня штабу павінны былі быць Араны³⁸⁷.

III група — ахоплівала тэрыторыю Браслаўскага павету. Штаб групы павінен быў знаходзіцца ва Ўцянах.

IV група — ахоплівала тэрыторыю Гарадзеншчыны, часова тэрыторыі Берасьцейскага і Наваградзкага паветаў. Месцам знаходжаньня штабу мусіў быць Мерач (Літва). Тэрыторыя групы не была дакладна вызначаная і не супадала зь межамі паветаў.

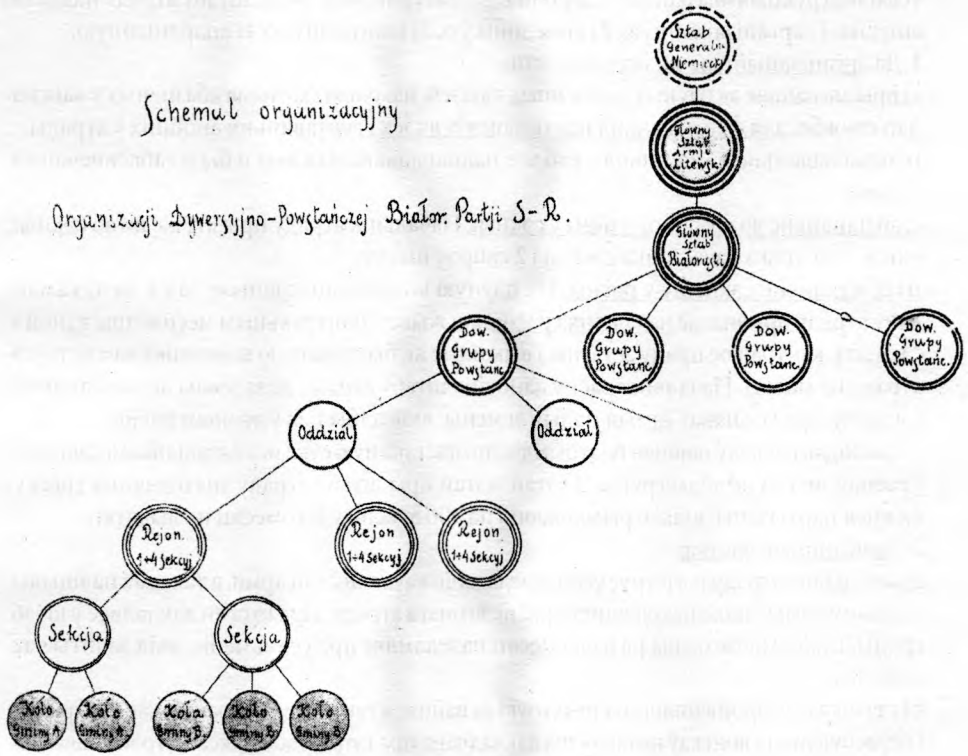
Фактычна былі пацверджаныя існаваньне і дзейнасьць IV групы ў Мерачы і III ва Ўцянах. Магчыма, што I і II групы існавалі толькі ў плянах.

Вызначана, што беларускія партызанскія групы ў Ковенскай Літве складалі арганізацыйную частку «камандаваньня партызанскага фронту», шэфам якога быў падпалкоўнік Усьпенскі³⁸⁸, адзін з арганізатараў беларускага вайсковага руху, былы камандзір беларускага батальёну ў Ваўкавыску.

³⁸⁷ Араны (літ. Varėna (Варэна) — мястэчка ў паўднёвай частцы Літвы.

³⁸⁸ Усьпенскі Аляксандар — беларускі вайсковы дзяяч, палкоўнік. I лютага 1919 г. быў прызначаны камандуючым 1-га батальёну 1-га Гарадзенскага беларускага палка і кіраўніком падафіцэрскай школы. У канцы красавіка 1919 г. кароткі час быў камандзірам палка, падпісаў пагадненьне з польскім камандаваньнем, каб замест эвакуацыі ў Літву пакінуць яго ў Горадні. Летам 1919 г. на кароткі час арыштоўваўся палякамі. У верасьні 1920 г. — камэндант афіцэрскіх курсаў у Літве. З 27 верасня па 9 кастрычніка 1920 г. кіраваў фармаваньнем беларускага батальёну ў складзе літоўскай арміі, які пазьней узначаліў. У пачатку 1920-х гг. кіраваў штабам беларускай антыпольскай партызанкі ў Літве. На чэрвень 1924 г. знаходзіўся ў м. Лейпона. Аўтар успамінаў «1-шы беларускі полк у Горадні і як палякі яго раззброілі».

Рысунк 1.

У склад шасці групаў «усходняга партызанскага фронту» ўваходзілі III і IV беларускія групы, зь якіх апошняя знаходзілася пад камандаваньнем Хмары-Разумовіча.

Астатнія 4 групы былі літоўскія. Высветлена таксама, што ў партызанскія групы былі прызначаныя ў якасці інструктараў нямецкія афіцэры і падафіцэры. На тэрыторыю Польшчы з мэтай фармаваньня баёвак і паўстанцкіх атрадаў высылаліся беларускія інструктары.

Схема паўстанца-дывэрсійнай эсэраўскай арганізацыі дывізіі прадстаўленая на рысунку.

Падрабязныя звесткі пра арганізацыю, працу і праграмы згаданай арганізацыі мы знаходзім у «Інструкцыі для камэндантаў атрадаў»:

Інструкцыя для камэндантаў атрадаў.

Уся праца камэндантаў падзяляецца на: 1) арганізацыйную, 2) выведніцкую, 3) палітычную і 4) апэрацыйную.

Штаб атраду складаецца з камэнданта атраду, 4 сяброў штабу, 3 партызанаў-сувязных і 4 начальнікаў раёнаў.

Штаб атраду непасрэдна падпарадкоўваецца камэнданту групы і забяспечваецца ўсімі інструкцыямі, грашымі, зброяй і літаратурай. Уся праца штабу атраду падзяляецца на: 1) арганізацыйную, 2) выведніцкую, 3) палітычную і 4) апэрацыйную.

1. Да арганізацыйнай часткі належыць:

- а) прыцягванне актыўных, надзейных людзей, наколькі магчыма абазнаных у вайсковай службе, для фармавання партызанскіх ячэек і гуртавання апошніх у атрады;
- б) прыкладанне намаганьняў, каб усе падпарадкаваныя людзі былі забяспечаныя зброяй;
- с) аб'яднанне ячэек адной гміны ў сэкцыі. Начальнік атраду прызначае штаб сэкцыі, які складаецца з начальніка сэкцыі і 2 сяброў штабу;
- д) аб'яднанне сэкцыяў у раёны. На пэўную колькасць сэкцыяў (ад 1 да 4) камэндант атраду прызначае начальніка раёну, які жыве ў цэнтральным месцы пры адной з сэкцыяў, кантралюе працу астатніх і выконвае як бы функцыю памочніка камэнданта атраду на месцы. Начальнік раёну даносіць штабу атраду, незалежна ад начальнікаў сэкцыяў, пра ўсе нават самыя малыя зьмены, якія адбыліся ў ягоным раёне;
- е) камэндант атраду павінен падтрымліваць пастаянную сувязь з начальнікамі сэкцыяў і раёнаў, як і са штабам групы. З гэтай мэтай пры штабе атраду знаходзяцца тры сувязныя партызаны, якія атрымліваюць па 900 аўксінаў штомесяц на выдаткі.

2. Выведніцкая частка:

- а) камэндант атраду рэгіструе ўсе аддзелы войскаў польскай арміі, а таксама паліцыю і жандармэрыю, якія знаходзяцца ў раёне ягонага атраду. Пра гэта ён дакладвае ў штаб групы, і, акрамя таго, два разы на месяц паведамляе пра ўсе зьмены, якія за гэты час адбыліся.
- б) у выпадку ўзбройваньня і падрыхтоўкі да вайны, а таксама мабілізацыі, канцэнтрацыі і перасоўваньня войскаў неадкладна дакладваць пра гэта штабу. Таксама трэба паведамляць пра ўсе канспірацыйныя польскія арганізацыі, створаныя з вайсковымі мэтамі. У падобных выпадках трэба любой цаной мець у гэтых арганізацыях сваіх людзей.

3. Палітычная частка:

- а) камэндант атраду праз сваіх людзей праводзіць агітацыю супраць існага парадку, выкарыстоўвае ўсе факты незадавальнення сярод мясцовага насельніцтва;
- б) распаўсюджае агітацыйную літаратуру;
- с) зьвяртае адмысловую ўвагу на прапаганду ў войску, асабліва сярод літоўцаў і беларусаў, выкарыстоўваючы пры гэтым факты зьверскага абыходжання афіцэраў, дрэннае харчаваньне і благое абмундзіраваньне.

4. Апэрацыйная частка: складаецца з падрыхтоўчай і актыўна-падрыхтоўчай працы. Штаб атраду:

- а) абдумвае плян раззбраеньня непрыяцельскіх афіцэраў;
- б) рэгіструе ўсе склады зброі і выбуховых матэрыялаў дзеля таго, што штаб групы можа выслаць толькі абмежаваную колькасць зброі, і тады штаб атраду будзе вымушаны ўзброіць сваіх людзей зь непрыяцельскіх складаў;
- с) абдумвае пляны падрыву найважнейшых шашэйных і чыгуначных мастоў, стрэлак чыгуначных шляхоў, сэмафораў і г. д., а таксама перарваньня сувязі, хоць бы нават на некалькі гадзін. Кожны раз ён павінен апырэдджаць пляны непрыяцеля і тым самым даваць партызанам магчымасьць злучэньня ў большыя групы з мэтай выкананьня задачай згодна з плянам паўстаньня;

d) абдумвае плян знішчэння тэлефонных і тэлеграфных правадоў і станцыяў, бо разрыў сувязі робіць праціўніка глухім і сляпым, і тым самым забяспечвае лёгкую перамогу. Абдумвае плян знішчэння падчас выбуху паўстання найвышэйшага польскага камандавання, што разам зь іншымі дзеяннямі выкліча замяшанне ў складзе паасобных камандаванняў і прыгнечаны стан у войсках. Гэта лёгка будзе выкарыстаць для выклікання бунту і разбраення польскіх аддзелаў. Актыўна-апэратыўная дзейнасць заключаецца ў выкананні плянаў, прынятых штабам групы. Да актыўнай дзейнасці штабы атрадаў прыступаюць толькі пасля атрымання даручэння ад камэнданта групы. Пра ўсе падрыхтоўчыя пляны дакладваць у штаб не пазней за 20 лютага, а таксама да 20 чысла кожнага месяца трэба прысылаць у штаб звесткі пра ўсе ўдакладненыя і змены, якія праводзяцца.

Штабы атрадаў павінны праводзіць працу зусім канспірацыйна і ў ніякім разе не паведамляць масам пра рыхтаваныя пляны.

Загадзя падзяліць працу паміж атрадамі, памятаючы, аднак, што ў шчыльнай канспірацыйнай еднасці і арыентацыі, а таксама адзінстве дзеянняў, знаходзіцца гарантыя перамогі.

Начальнік штабу:

Камэндант групы:

/—/ Валосіч*

/—/ Хмара

У сувязі з арганізацыйнай справай згодна з распараджэннем №³⁸⁹ ад 19.XII.1921 г. паветы Гарадзеншчыны пазначаліся нумарамі наступным чынам:

Гарадзенскі павет — № 1.

Сакольскі павет — № 2.

Беластоцкі павет — № 3.

Бельскі павет — № 4.

Кобрынскі павет — № 6.

Пружанскі павет — № 7.

Ваўкавыскі павет — № 8.

Слонімскі павет — № 9.

Пра арганізацыю штабоў дывэрсійна-паўстанцкіх адзінак інфармуе распараджэнне № 2 Камэнданта IV групы ад 10.01.1921 г., у якім, сярод іншага, гаворыцца:

У новай арганізацыі штабоў, пададзенай да ведама ў Распараджэнні № 1 ... ствараюцца штабы атрадаў у складзе: 3 асобы, сярод іх камэндант, а акрамя гэтага ў вёсках арганізуюцца штабы сэкцыяў («звёнаў») — таксама з трох асобаў, сярод іх камэндант вясковага гуртка.

Пар. 2.

Усе сябры штабоў павінны быць паінфармаваныя пра ўсе штабныя справы, каб, у выпадку адсутнасці начальніка штабу, яго аўтаматычна можна было б замяніць.

³⁸⁹ Нумар распараджэння ў тэксце адсутнічае.

Пар. 3.

Парадак старшынства і прызначэнняў: штаб гуртка падпарадкоўваецца штабу сэкцыі, штаб сэкцыі — штабу атраду, штаб атраду — камэнданту групы. Пра ўсе прызначэнні паведамляць канспірацыйнаму атраду «С. V.» (камэнданту групы).

Пар. 4.

Сьпісы ўсіх сяброў штабу, гурткоў («звьёнаў»), сэкцыяў і атрадаў прадстаўляе камэндант групы ў канспірацыйны атрад «С. V.».

Пар. 7.

Усе вышэйзгаданыя арганізацыі, з мэтай добрай канспірацыі, у месцах сваёй дзейнасці носяць легальныя назвы, напрыклад: каапэратывы, царкоўныя брацтвы, асьветніцкія гурткі і г. д.

Пар. 8.

Склад літаратуры для ўсіх начальнікаў штабоў знаходзіцца ў [...] ³⁹⁰. Трэба намагацца, каб літаратура як мага больш інтэнсіўна раскідвалася як на тэрыторыі Гарадзеншчыны, так і на Віленшчыне, пра што неадкладна паведамляць.

Пар. 9.

Даручаю не пазьней, чым да 18 студзеня, сабраць як мага больш пратаколаў аб фактах гвалту, зробленых падчас выбараў у Віленскі сойм.

Пар. 10.

Падаю да ведама, што каля польска-літоўскай дэмаркацыйнай лініі знаходзяцца штабы: Мерач — IV групы, Араны — II групы, Уцяны — III групы і г. д.

Пры кожнай групе існаваў «агітацыйны аддзел», які складаўся зь людзей «Паўстанцкага камітэту», пра які згадвалася вышэй. Гэты аддзел праводзіў прапаганду за паўстаньне, дзэртэрства з польскага войска, падбухторваў насельніцтва да супраціўленьня ўладам і г. д. Акрамя таго, існаваў канспірацыйны аддзел, т. зв. «С. V.», мабыць, аналягічны нашаму II аддзелу Генэральнага штабу.

Разглядаючы тактыку дывэрсійных арганізацыяў, мы канстатуем, што яна была тэарарыстычнай і рэвалюцыйнай. Крывавы тэрор прымяняўся згодна з адозвамі, асабліва ў дачыненні да польскіх памешчыкаў. Рабаўнічыя банды беларускіх паўстанцаў неаднаразова пагражалі крывавым тэрорам ня толькі польскім памешчыкам, але і наагул палякам, аднак ім не хапала сілаў для ажыццяўленьня гэтых пагроз.

Служба сувязі займалася яе наладжваньнем паміж камандаваньнем групы з паасобнымі атрадамі. Датычная яе інструкцыя патрабуе, каб кожныя 10, 20 і 30 чыслы месяца сэкцыі прысылалі праз службовыя каналы, г. зн. праз штабы атрадаў, вынікі назіраньняў за людзьмі і ўзбраеньнем для гру-

³⁹⁰ Пропуск у тэксьце.

пы. У неадкладных выпадках высылаюцца адмысловыя сувязныя. У службовай карэспандэнцыі выкарыстоўваецца адмысловы патаемны шыфр.

Узбраенне партызанскія атрады атрымлівалі зь літоўскіх арсэналаў, тыя ж — зь нямецкіх складоў. Атрады, арганізаваныя недалёка ад нэўтральнага пасу на польскай тэрыторыі, забясьпечваліся зброяй наступным чынам. Іх сябры прабіраліся ў Мерач, атрымлівалі зброю і вярталіся на месца свайго пастую.

Некаторыя паветы мелі ўласныя склады зброі, амуніцыі і выбуховых матэрыялаў, за якімі вёўся пастаянны нагляд.

Часткова атрады ўзбройваліся зброяй, якая пасяля вайны заставалася ў сховішчах па вёсках. Акрамя таго, яе прыносілі дэзэртэры — жаўнеры беларускага і літоўскага паходжаньня.

Фінансы. Увесь паўстанцкі рух фінансаваўся праз пасярэдніцтва літоўскага ўраду нямецкім урадам. Вышэй казалася пра атрыманьне літоўскім урадам для беларусаў 40 000 000 нямецкіх марак. Акрамя таго, Ластоўскі ў 1920 г. атрымаў ад літоўскага ўраду 1 000 000 аўксінаў, а таксама неаднаразова атрымліваў ад немцаў для сваёй арганізацыі вялікія грашовыя сумы.

Як сьведчыць пададзеная ніжэй адозва, беларускія эсэры разьлічвалі, што міжнародная канфэрэнцыя ў Гаазе³⁹¹ прыме рашэньне аб пазбаўленьні Польшчы ўсходніх ваяводзтваў, і таму стрымлівалі выбух антыпольскага паўстаньня. Адозва гучала так:

Беларусы Гарадзеншчыны і Віленшчыны!

Памятайце мудрыя словы: «На Бога спадзявайся, ды сам не давайся». Ніхто ня хоча вызваляць нас з польскай няволі. Рыхтуйцеся самі да вызваленьня сябе і сваёй айчыны ад польскіх акупантаў і ў час апошняга бою акажыцеся годнымі сынамі сваёй айчыны. Глядзіце, усе браты і сыны! «Беларускія партызаны» стаяць у першых слаўных шэрагах змагароў за свабоду беларускага народу і айчыны. Ідзіце за прыкладам першых бясстрашных змагароў за Беларусь.

Палякі называюць нашых слаўных партызанаў «бандытамі» таму, што яны першыя выступілі ў абарону свайго народу. А якой назвы заслугоўвае польскі ўрад, калі сам пан Пілсудзкі зьяўляецца ашуканцам і правакатарам?

Надыходзіць Божы суд над палякамі. Не выратуюць «паноў» ні «даніна», ні розныя падаткі, ні тэрор. Чым яны заплацяць сотні мільярдаў даўгоў? Ці змогуць яны справіцца з [...] ³⁹² і абрабаванымі польскім урадам беларусамі, літоўцамі, украінцамі, русінамі (галічанамі) і немцамі? Дзе і хто зьяўляецца сябрам Польшчы? Іх няма. Расплата набліжаецца. Палякі Скірмунты ³⁹³ і іншыя ашукваюць Антанту сваёй маной, а расплюшчыць ёй вочы можаць толькі вы самі, беларусы. З 20 чэрвеня, калі канфэрэнцыя ў Гаазе ня вызваліць нас ад польскай акупацыі і ня выганіць палякаў зь Вільні,

³⁹¹ Міжнародная канфэрэнцыя ў Гаазе праходзіла з 15 чэрвеня па 19 ліпеня 1922 г. Яна насіла ў першую чаргу фінансава-эканамічны характар і палітычных рашэньняў не прымала.

³⁹² Пропуск слова ў арыгінале.

³⁹³ Скірмунт (Skirmunt) Канстанцін (1866—1951) — польскі палітык і дыплямат. З 11 чэрвеня 1921 г. да 6 чэрвеня 1922 г. займаў пасаду міністра замежных справаў Польшчы.

Горадні, Беластоку і Берасьця — хапайцеся ўсе за зброю, злучайцеся са слаўнымі беларускімі партызанамі і выганяйце польскіх акупантаў за раку Буг, як толькі атрымаеце загад аб пачатку вайсковай кампаніі.

А цяпер, не марнуючы і гадзіны, загадваю вам узмацніць тэрор. Біце жандараў і ўсю польскую банду, бурыце масты, чыгункі, паліце панскія палацы і гатовы будаўнічы матэрыял, псуіце тэлефонныя і тэлеграфныя сеткі.

Калі Антанта ня хоча выслухаць беларускіх мольбаў, то няхай яна пабачыць дым пажараў, гукі выбухаў і стрэлаў.

Надыходзіць Божа суд! Наперад! За волю, за праўду, за айчыну!

Прэч польскіх акупантаў! Сьмерць подлым здраднікам, якія называюць сябе беларусамі, а прадаюцца «панам».

Сьведчу сапраўднасьць копіі:

Начальнік штабу:

/—/ Крывы*

Галоўны штаб

беларускіх партызанаў:

/—/ Г. Хмара.

Дзяржаўная паліцыя выкрыла эсэраўскую антыдзяржаўную і антыпольскую змову і ў лютым і сакавіку 1922 г. часткова яе ліквідавала, так што да выбуху паўстаньня справа не дайшла. У канцы жніўня 1922 г. быў ліквідаваны V раён, які належаў да III паўстанцкай групы. Гэты атрад арганізаваўся на тэрыторыі Занарацкай, Семяслаўскай, Войстамскай і Вішнеўскай гмінаў. Атрад складаўся з 30 чалавек, зь якіх 26 былі аддадзеныя сьледчаму, а 4 зьбеглі. Нягледзячы на гэта, змова надалей існавала і разьвівалася. Доказам гэтага могуць служыць напады, якія беларускія паўстанцкія банды рабілі на працягу 1922 г. на чыгуначныя аб'екты, пасты і патрулі паліцыі і жандармэры, а таксама на двары і маэнткі польскіх памешчыкаў на крэсах, асабліва на Віленшчыне і Гарадзеншчыне.

Апісаны паўстанцкі рух у канцы 1921 і пачатку 1922 гг. яшчэ не пагражаў дзяржаве, бо не абапіраўся на масы беларускага сялянства. Ён не знаходзіў у іх зразуменьня, а значыць — і водгуку. Сытуацыя карэнным чынам зьмянілася пасля выбараў у Сойм і Сэнат восеньню 1922 г., пра што ішла гаворка трохі вышэй.

Пры далейшым плянаваньні паўстаньня беларускія эсэры разьлічвалі на выбух вайны Літвы і Расеі з Польшчай. Гэтай вайне павінна было папярэднічаць паўстаньне, праведзенае ў паразуменьні з украінцамі. Беларускія эсэры меліся выклікаць паўстаньне беларусаў на Гарадзеншчыне, Віленшчыне і на Палесьсі, у той жа самы час як украінскія эсэры — на Валыні. Такім чынам, пры падтрымцы бальшавіцкіх арганізацыяў і пры дапамозе і ўдзеле Ковенскай Літвы паўстаньне павінна было часткова дэарганізаваць, а значыць і паслабіць, польскія вайсковыя сілы. З гэтага мелася скарыстаць Савецкая Расея, прайсьці праз Польшчу і злучыцца зь Нямецчынай. Пасля гэтага мусіла быць утвораная незалежная Беларусь, магчыма, сфэдэраваная зь Літвой ці Савецкай Расеяй.

Гэты плян прынялі ня толькі «ластоўшчыкі» на чале зь Беларускім нацыянальным камітэтам, але і Смоліч з Чарвяковым, г. зн. кіроўныя сфэры Савецкай Беларусі.

У студзені 1923 г. Беларускі нацыянальны камітэт на жаданьне Ластоўскага прыняў наступныя пастановы:

1. Неадкладна прыступіць да арганізацыі даверанымі асобамі Беларускага нацыянальнага камітэту гмінных «ячэек».
2. Праводзіць сярод сялянцаў патаемную дзейнасьць, а адкрытую прыпыніць.
3. Праводзіць дакладны ўлік кандыдатаў-паўстанцаў.
4. Зрабіць захады на стварэньне адзінага фронту зь Зялёным Дубам і Беспартыйнымі беларускімі актывістамі.

Цяжка вызначыць шматлікасьць эсэраўскай арганізацыі. Улічваючы, аднак, паўсюдную непрыязь, якую беларускае насельніцтва мела да польскай крэсавай адміністрацыі, адкрытую антыпольскую агітацыю падчас выбараў, а таксама вельмі папулярныя лёзунгі «надзяленьня панскай зямлёй бяз выкупу», можна меркаваць, што арганізацыя мела падтрымку сялянскіх масаў. Таму з эсэраўскай арганізацыяй пасля выбараў у Варшаўскі Сойм трэба было сур'эзна лічыцца.

Паводле паказаньняў змоўнікаў і іншага наяўнага матэрыялу, паўстанцкая арганізацыя мела каля 12 000 чалавек, а зыходныя групы ў Літве разам зь беларускім зыходным батальёнам — ад 5 да 6 тыс. Гэтыя лічбы, відаць, перабольшаныя, але можна меркаваць, што некалькі тысяч арганізаваных паўстанцаў усё ж было.

У працы над арганізацыяй эсэраўскіх дывэрсійна-паўстанцкіх атрадаў на даручэньне галоўнага літоўскага штабу вельмі актыўны ўдзел браў Хмара-Разумовіч, камандзір IV групы.

Тыя ж самыя мэты, але іншага паплечніка, мела другая беларуская дывэрсійна-паўстанцкая група, арганізацыя Саюз сялянскай самаабароны (*Союз крестьянской самозащиты*). Гэтая арганізацыя была выяўленая ў Віленскім і Ашмянскім павэтах, а таксама ў Савецкай Беларусі. У прынцыпе ж яна павінна была дзейнічаць на ўсёй беларускай этнаграфічнай тэрыторыі, асабліва ў памежных з Савецкай Расеяй павэтах.

Пра мэты гэтай арганізацыі сьведчыць наступнае распараджэньне:

Задачы сяброў Саюзу сялянскай самаабароны.

1. Імкнуцца да правядзеньня шырокай агітацыі супраць польскіх уладаў.
2. Сачыць за чыгункамі, ці не вядзецца на іх будаўніцтва, па магчымасьці дзе, навішта і якое.
3. Сачыць, ці будуецца плятформы пад цяжкія батарэі, ці рамантуюцца вясковыя дарогі і масты, ці будуецца лягерныя склады вайсковых матэрыялаў.
4. Сачыць за станам нямецкіх акупаў, а таксама вузкакалеек.
5. Сачыць за групуваньнем польскіх аддзелаў (палітычных, паліцэйскіх, вайсковых аддзелаў, белагвардзейскіх бандаў) і як мага хутчэй пра гэта паведамляць.
6. Адсочваць настроі і паводзіны байцоў і іншага насельніцтва, дасьледаваць зьмены і іх прычыны.
7. Пацвярджаць і выяўляць прыдатнасьць да ўжываньня зброі і выбуховых матэрыялаў.

8. Інфармаваць паўстанцкія атрады.
9. Захоўваць найстражэйшую канспірацыю.
10. Кожныя 10 дзён прысылаць кур'ераў.

Сыстэма арганізацыі Саюзу сялянскай самаабароны дакладна невядомая. Вядома, што на чале яго баёвак стаялі аб'язныя бальшавіцкія інструктары-камісары, камуністы. З паасобных атрадаў ствараліся брыгады, а з брыгадаў — групы. Пацвёрджана існаваньне II і IV групаў. Як атрады, так і брыгады кіраваліся штабамі. Час ад часу інструктары-камісары ў агітацыйна-прапагандысцкіх мэтах рабілі зьезды.

У 1922 г. Саюзам сялянскай самаабароны кіравала т. зв. *Закордонное отделение (Закордонт)*, якое ўтварылася ў 1921 г.

Цэнтральны камітэт *Закордонта* знаходзіўся ў Менску. У яго склад уваходзілі: 1) Чарвякоў, 2) Чындараў, 3) Янсэ́н Генрык, 4) Калмановіч, 5) Шоўкаў, 6). Вайнэр, 7) Жылуновіч Зьміцер.

У 1924 г. бальшавіцкай дывэрсійнай кампаніяй на ўсходніх крэсах кіраваў «дывэрсійна-партызанскі атрад», які быў складовай часткай *Разведывательного управления штаба Западного фронта*, які ўваходзіў у склад «штабу Заходняга фронту».

Дывэрсійна-партызанскім аддзелам кіраваў Дыпан' (латыш), які карыстаўся паслугамі *Пограничного особого отделения № 1* у Полацку. *Пограничному особому отделению* падпарадкоўваліся ўсе існыя ўздоўж памежжа т. зв. «пограничные особности». «*Особности*» падзялялі тэрыторыю на адрэзкі, якія заставаліся пад кіраўніцтвам «начальнікаў участкаў». Гэтыя адрэзкі на тэрыторыі Польшчы ахоплівалі па некалькі гмінаў. «Начальнікі участкаў» у далейшых гмінах па пяцёркавай сыстэме арганізоўвалі баёўкі, якія называліся «У.5.».

У Дзісенскім павеце палітычным кіраўніком арганізацыі быў Сянкевіч' (псеўданім Вальдэнберг), а вайсковым кіраўніком — Шубін'.

Усёй арганізацыйнай кампаніяй кіраваў Уладзімер Адамовіч³⁹⁴, камісар Беларускай Савецкай Фэдэратыўнай Рэспублікі³⁹⁵, разам з т. зв. Сакрэтным паўстанцкім камітэтам у Менску, у склад якога ўваходзілі: Чарвякоў, Шоўкаў, Жылуновіч і іншыя.

Мэтай гэтай арганізацыі, якая знаходзілася ў кантакце з маскоўскім урадам, было стварэньне незалежнай самастойнай беларускай дзяржавы, якая даходзіла б ажно да Бугу.

Для вайсковай падрыхтоўкі паўстанцаў на тэрыторыі Савецкай Беларусі была абвешчаная мабілізацыя «добраахвотнікаў», якой падлягалі беларусы ва ўзросьце 18—37 гадоў. Завэрбаваныя ахвотнікі былі навучаныя карыстацца зброяй. Зь іх на памежжы сфармавалі т. зв. «ударныя» атрады. Аднак дзеля таго, што на тэрыторыі Савецкай Беларусі гэтая акцыя не карысталася падтрымкай, яе перанеслі на тэрыторыю польскай Беларусі.

³⁹⁴ Магчыма, маецца на ўвазе Язэп Адамовіч.

³⁹⁵ Так у тэксьце.

Такім чынам, дзейнасць Саюзу сялянскай самаабароны развівалася пад непасрэдным кіраўніцтвам камуністычных агітатараў, якія патаемна пракрадаліся праз мяжу з Савецкай Расеяй.

У Саюзе сялянскай самаабароны акрамя згаданых вышэй сяброў Сакрэт-нага беларускага камітэту ў Менску важную ролю адыгрывалі: 1) Юрген-сан — начальнік і арганізатар баёвак, 2) Смольскі³⁹⁶ — камісар, намеснік начальніка, 3) і 4) Язэп і Станіслаў Лятэцкія — сябры кіраўніцтва баёвак, 5) Сярдзяка Карл, 6) Кавярневіч Мікалай, 7) Ябланоўскі Ян, 8) Бяджыцкі³⁹⁷.

Разьдзел XXXI

Узмаценьне беларускай кампаніі. Вільнацбелкам як галоўная беларуская арганізацыя. Беластоцкі працэс. Справа польска-літоўскіх межаў

Беларускі рух арганізоўваўся ня толькі ў Польшчы. Беларускія нацыянальныя рады, якія дзейнічалі за мяжой, пачалі дамаўляцца паміж сабой і рабіць уплыў на разьвіцьцё беларускага руху ў Польшчы. Ад гэтых радаў беларускі рух, як і ад ураду Ластоўскага, атрымліваў дырэктывы і грошы.

Пасьля ўваходу беларусаў у польскія заканадаўчыя органы замежныя рады вырашылі выкарыстаць іх становішча і з пасольскай трыбуны зрабіць адзін з цэнтраў беларускай дзейнасьці. Парлямэнт павінен быў служыць для ўнутранай і міжнароднай агітацыі. Беларускія паслы павінны былі складаць чыста дэманстрацыйныя інтэрпэляцыі, пра якія было адразу вядома, што яны ня могуць быць прынятыя. Гэта рабілася толькі для эфэкту, для здабыцця прыхільнасьці выбаршчыкаў, для перакананьня масаў, што Польшчы

³⁹⁶ Смольскі — супрацоўнік менскага ГПУ, адзін з кіраўнікоў бальшавіцкай дывэрсійнай кампаніі на тэрыторыі Польшчы. У сакавіку 1926 г., паводле зьвестак польскай выведкі, браў удзел у якасьці госьця ў зьездзе Саюзу літоўскіх стральцоў (шаўлісаў) у Коўне, на якім абмяркоўваліся далейшыя кірункі барацьбы літоўцаў супраць Польшчы. Акрамя яго на згаданым зьездзе прысутнічалі як госьці віцэ-старшыня Ковенскага беларускага камітэту Сымон Якавіч, сябра Беларускай рады ў Празе Язэп Мамонька і нямецкі афіцэр выведкі Кляйн (Klein) (CAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2691. К. 55).

³⁹⁷ Магчыма, маецца на ўвазе Бядрыцкі Яўген (1888—?). Вядома, што ў 1925 г. ён вярнуўся ў Менск з Коўна і працаваў пасьля гэтага ў выдавецтве наркамату земляробства. У канцы 1927 г. арыштаваны ГПУ БССР і высланы ў Вятку на 3 гады. Пасьля адбыцця тэрміну некаторы час жыў у Днепрапятроўскай вобласці, у траўні 1931 г. быў паўторна арыштаваны па справе «Саюзу вызваленьня Беларусі». Абвінавачваўся, сярод іншага, у тым, што «зь’яўляўся добраахвотнікам у арміі С. Булак-Балаховіча». Асуджаны на 3 гады канцлягераў. Далейшы лёс невядомы.

шча стрымлівае разьвіццё беларускага руху, для абвінавачвання яе перад замежжам за нецярпімасць у адносінах да нацыянальных меншасцяў.

Беларускія паслы, разьлічваючы на падтрымку ўкраінскай і габрэйскай меншасцяў, павінны былі, згодна з дырэктывамі беларускіх нацыянальных замежных радаў, падаць інтэрпэляцыі ў наступных справах:

- 1) аб спыненні высякання лясоў,
- 2) аб вызваленні арыштаваных беларусаў,
- 3) аб выдаленні зь беларускіх вёсак аддзелаў польскага войска,
- 4) аб пашырэнні бюджэту для ўзмацнення асветы сярод беларусаў,
- 5) аб арганізацыі беларускага войска,
- 6) аб вяртанні цэркваў, пераробленых на касцёлы,
- 7) аб дзяржаўнай дапамозе пры адбудове гаспадарак, знішчаных вайной,
- 8) аб памяншэнні падаткаў, накладзеных на беларускіх сялянаў, і г. д.

Акрамя таго, дырэктывы замежных радаў гаварылі пра неабходнасць стварэння пасольскіх сакратарыятаў, якія, з аднаго боку, утрымлівалі б кантакт з выбаршчыкамі, а зь іншага — зь беларускімі радамі за мяжой³⁹⁸.

Адной са справаў, якая выклікала асаблівую зацікаўленасць, была справа школьніцтва. Улічваючы недахоп сродкаў, беларусы стараліся, каб гэтай справай заняўся, з аднаго боку, польскі ўрад, празь фінансаванне беларускіх школаў нароўні з польскімі, зь іншага — Беларускі пасольскі клуб. Апошні павінен быў асабліва клапаціцца пра адпраўку ўсіх беларускіх выпускнікоў у Прагу Чэскую. Беларускае войска, стварэння якога беларускія паслы павінны былі дамагацца ў адной з інтэрпэляцыяў, таксама павінна было служыць пашырэнню сьведомасці беларускай моладзі. Польскі ўрад павінен быў гэтакое войска стварыць і ўтрымліваць. Беларусы ж пасьпяшаліся б у ім канспірацыйна агітаваць, згодна з сваімі інтарэсамі.

Беларускія нацыянальныя замежныя рады павінны былі таксама вынесці беларускую справу на міжнародную арэну. Беларускія дзеячы і прэса павінны былі справакаваць рэпрэсіі з боку польскага ўраду, якія, разьдзьмутыя, маглі быць прадстаўленыя замежжу як доказы сталага і плянавага ўціску беларусаў.

Згодна з гэтымі дырэктывамі, беларускія газеты, што выходзілі ў Вільні, набылі ў гэты час настолькі правакацыйны тон, што адміністрацыйныя і судовыя органы мусілі на гэта зрэагаваць. Была закрытая газета «Наша будучына»³⁹⁹, канфіскавалася створанае на яе месцы «Нашае жыццё»⁴⁰⁰.

³⁹⁸ Расенне выслаць вышэйвыкладзеныя рэкамендацыі беларускім паслам было прынятае на паседжанні сацыялістычных партыяў беларускага руху (БПСР, БПСФ і БПСД), якое адбылося ў Коўне 17 студзеня 1923 г. Пракакол гэтага паседжання быў перахоплены II аддзелам Генэральнага штабу і цяпер захоўваецца ў архіўным фондзе гэтай установы: CAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2475. Podteczka 19. XI/A/3/B/1a. S. 18—27.

³⁹⁹ «Наша будучына» — штотыднёвая беларуская радыкальная газета, орган Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі. Выдавалася ў Вільні з 8 сьнежня 1922 да 14 студзеня 1923 г. Выйшла 9 нумароў, зь якіх 2 былі канфіскаваныя.

⁴⁰⁰ «Нашае жыццё» — грамадзка-палітычная і літаратурная беларуская газета, орган Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі. Выдавалася ў Вільні з 30 траўня да 25 чэрвеня 1923 г. Выйшла 6 нумароў, зь якіх некаторыя былі канфіскаваныя.

«Вольны сыцяг»⁴⁰¹, неафіцыйны друкаваны орган Вільнацбелкаму, неаднаразова канфіскаваўся за артыкулы, якія былі прапагандай на карысьць Савецкай Расеі і прыніжалі аўтарытэт Польшчы.

Акрамя таго, узмацнілася культурна-асьветніцкая дзейнасьць сярод беларускага народу. У Ковенскай Літве ўтварылася партыя «Грамада»⁴⁰², старшынём якой стаў Язэп Варонка, віцэ-старшынём — Лявон Заяц, сакратаром — поп Нядзьвецкі*.

Задачай «Грамады» была арганізацыя беларускага школьніцтва. Культурна-асьветніцкі рух узмацніўся ў гэты час ня толькі на тэрыторыі Польшчы. У Латвіі, пры Міністэрстве асьветы, утварылася Інспэкцыя ў беларускіх справах, на чале якой стаў Эзавітаў. У Люцыне (у Латвіі) адкрылася беларуская гімназія, дырэктарам якой стаў Іван Краскоўскі. У Дзьвінску ўтварыліся настаўніцкія курсы і дзьве беларускія школы.

У Вільні адбыўся Зьезд настаўнікаў сярэдніх школаў, мэтай якога была, сярод іншага, распрацоўка адзінага школьнага пляну на будучыню. На гэтым зьездзе Антон Луцкевіч, а таксама паслы Васіль Рагуля і ксёндз Адам Станкевіч агітавалі ў антыпольскім духу⁴⁰³.

Настаўнікі беларускіх школаў пачалі настолькі інтэнсіўную агітацыйную працу сярод беларускіх масаў, што гэта змусіла органы бясьпекі да ўмяшаньня, тым больш што былі зафіксаваныя кантакты настаўніцтва з асобамі, якіх падазравалі ў дывэрсійнай кампаніі. У выніку арыштаў сярод агітатараў, якія дзейнічалі ў Сьвянцянскім і Вялейскім паветах, антыпольская кампанія закансьпіравалася. Толькі беларускія паслы ў сваіх акругах праводзілі яе адкрыта.

У верасьні 1923 г.⁴⁰⁴, пасля адстаўкі кабінэту Вітаса⁴⁰⁵, місію стварэньня новага ўраду атрымаў пасол Тугут⁴⁰⁶. Беларусы спадзяваліся на атрыманы ад гэтага ўраду значных палітычных саступак. Пасол Тугут, вывучаючы настроі партыяў у дачыненні да фармаванага ім кабінэту, размаўляў сярод іншых са старшынём Беларускага пасольскага клюбу паслом Тарашкевічам. Пасол Тарашкевіч ад імя свайго клюбу зрабіў падтрымку кабінэту залежнай ад выкананьня наступных пастулятаў:

1. Памяншэньне падаткаў на войска.
2. Неадкладнае скасаваньне закону аб асадніцтве.

⁴⁰¹ «Вольны сыцяг» — беларуская радыкальная газета, орган Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі. Выдавалася ў Вільні з 5 чэрвеня па 25 кастрычніка 1923 г. пад рэдакцыяй Язэпа Лагіновіча.

⁴⁰² Маецца на ўвазе гаварыства «Беларуская грамада», створанае ў Коўне ў лістападзе 1922 г.

⁴⁰³ Зьезд настаўнікаў беларускіх сярэдніх школаў адбыўся ў Вільні з 11 па 14 красавіка 1923 г. Згодна з дакумэнтамі зьезду, Васіль Рагуля на ім наагул не прысутнічаў, Адам Станкевіч прысутнічаў, але не выступаў. Антон Луцкевіч выступаў з дакладам выключна пэдагагічнага зьместу.

⁴⁰⁴ Кабінэт Вінцэнта Вітаса быў адіраўлены ў адстаўку ня ў верасьні, а ў сьнежні 1923 г.

⁴⁰⁵ Вітас (Witos) Вінцэнт (1874—1945) — польскі палітык, адзін зь лідэраў сялянскага руху, у ліпені 1920—верасьні 1921 г., траўні — сьнежні 1923 г. і ў траўні 1926 г. — прэм'ер-міністар Польшчы.

⁴⁰⁶ Тугут (Thugutt) Станіслаў Аўгуст (1873—1941) — польскі палітык, у 1922—1924 гг. — старшыня Польскай народнай партыі «Вызваленьне». У 1924—1925 гг. быў міністрам без партфэлю ва ўрадзе У. Грабскага, курыраваў нацыянальныя праблемы.

3. Абследаванне ўсіх турмаў і неадкладнае ўручэнне актаў абвінавачвання арыштаваным беларусам

4. Стварэнне пасады беларускага падсакратара стану ці міністра ў беларускіх справах.

5. Адхіленне ад пасадаў наваградзкага, віленскага і беластоцкага ваяводаў. Асабліва тэрмінова павінна адбыцца адкліканне наваградзкага ваяводы (генэрала Янушайціса⁴⁰⁷), а ягонае месца павінен заняць ваявода беларускай нацыянальнасці.

6. Допуск беларусаў да дзяржаўнай службы.

У школьнай справе:

1. Скасаванне школьных акругаў Наваградзкага, Віленскага і Беластоцкага ваяводзтваў.

2. Стварэнне адзінай школьнай акругі. Намесьнікам куратара павінен быць беларус.

3. У Наваградзкім ваяводстве школьнымі інспэктарамі павінны быць беларусы.

4. Неадкладнае адкрыццё ста беларускіх школаў.

5. Адкрыццё дзевюх настаўніцкіх сэмінарыяў і адной беларускай гімназіі.

Але, як вядома, паслу Тугуту не ўдалося стварыць кабінэту. Кабінэт стварыў міністар Ул. Грабскі⁴⁰⁸. Надзеі беларусаў на выкананне іх патрабаванняў праваліліся. Ажывіліся і ўзмацніліся кантакты паміж Менскам і Вільняй. Цэнтрам беларускага руху поўнасьцю стаў Менск. Усе найбуйнейшыя беларускія дзеячы падпарадкаваліся вяршэнству Менску і прызналі яго. Факт савецка-беларускіх адносінаў, факт дастаўкі Саветам патрабаванага імі матэрыялу вельмі пераканаўча пацвярджае перахоплены ліст старшыні народных камісараў Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Чарвякова да Антона Луцкевіча наступнага зместу:

Дарагі Антон! Прабач, калі ласка, маё залішне доўгае маўчаньне. Ня меў магчымасці прыслаць вам усё тое, пра што мы з табой гаварылі. Усё тое, што вы прасілі, я пасылаю вам праз Бандарчука*. Даляры прышлем праз Соню. У прэсе падавайце інфармацыю, што грошы вы атрымалі з Амэрыкі.

За агітацыю ў прэсе я вам вельмі ўдзячны. У Маскве ёю надзвычай задаволеныя.

Прышліце каго-небудзь на зезд саветаў. Літаратуру друкуем. Прасіце ўсё, што вам патрэбна — будзем вам высылаць.

З павагай

/—/ Чарвякоў

P. S. Ад тав. Якубецкага мы атрымалі добры матэрыял.

Ч. /—/.

⁴⁰⁷ Янушайціс (Januszajtis) (пс. Жэгота) Марыян (1889—1973) — польскі вайсковы і палітычны дзеяч, генэрал. У 1923—1925 г. — наваградзкі ваявода.

⁴⁰⁸ Грабскі (Grabski) Уладзіслаў (1878—1938) — польскі палітык і эканаміст. У 1920 і 1923—1925 г. быў прэм'ерам Польшчы, шмат разоў займаў пасаду міністра фінансаў. Падчас свайго прэм'ерства правёў банкаўска-фінансавую рэформу і стабілізаваў эканоміку краіны. Акрамя гэтага, пры ім былі распрацаваныя т. зв. «моўныя законы» і некаторыя іншыя законапраекты ў нацыянальнай сфэры, якія, аднак, збольшага засталіся на паперы. Пасля траўня 1926 г. перастаў займацца палітыкай і прысьвяціў сябе навуковай працы.

У сувязі з антыпольскімі выступленнямі пераважнай большасці беларускіх дзеячоў дарэчы будзе сказаць пару словаў пра самую галоўную зь беларускіх арганізацыяў — Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні.

У гэты час (верасень 1923 г.) адчуваўся падзел Вільнацбелкаму на лявіцу, даволі неакрэслены цэнтар і правіцу.

Лявіцу складалі: сэнатар Вячаслаў Багдановіч, пасол Фабіян Ярэміч, Кахановіч, Красінскі⁴⁰⁹ Мікалай, Лагіновіч⁴¹⁰, пасол Пятро Мятла і пасол Васіль Рагуля.

Згаданую групу часта падтрымліваў цэнтар у асобах паслоў ксяндза Адама Станкевіча, Сымона Рак-Міхайлоўскага, а таксама Трэпкі Антона, Знамяроўскага⁴¹¹, сэнатара Ўласава і Пяткевіча⁴¹².

Правіцу складалі: пасол Валэйша⁴¹³, Самойла⁴¹⁴ і Ляўковіч Гальяш.

Улічваючы незразумелую сытуацыю, якая тады (верасень 1923 г.) панавала ў Польшчы праз урадаваы крызіс, цікава будзе больш падрабязна ўгледзецца ў тагачасную дзейнасць ВБНК.

9.IX.1923 г. адбылося паседжаньне прэзыдыюму ВБНК, на якім Луцкевіч запатрабаваў, каб быў скліканы пленум камітэту, улічваючы важнасць перажыванага моманту, які вымагаў як мага большага ўзмацнення беларускай кампаніі. Луцкевіч сьцьвярджаў, што сам прэзыдыюм ня можа браць на сябе адказнасці за выкананьне задачаў камітэту без выразнай яго на тое згоды. Прэзыдыюм пагадзіўся з прапановай Луцкевіча, пасля чаго разгледзеў плян дзейнасці камітэту і вызначыў парадак паседжаньяў пленуму.

⁴⁰⁹ Красінскі Мікалай (1886 (ці 1891)—1938) — беларускі культурна-грамадзкі дзеяч, педагог. Сябра Беларускага нацыянальнага камітэту. Працаваў у Віленскай духоўнай праваслаўнай сэмінарыі спачатку ў якасьці настаўніка, а пазьней — інспэктара. Выступаў за беларусізацыю Праваслаўнай царквы ў Заходняй Беларусі. Працаваў у Віленскай беларускай гімназіі (1922—1924), пасля выехаў у СССР.

⁴¹⁰ Лагіновіч Язэп (1891—1940) — беларускі палітычны дзеяч. Адзін са стваральнікаў Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі ў 1922 г., у ліпені 1923 г. кааптаваны ў склад ЦК КПЗБ. З восені 1925 г. да лютага 1936 г. — палітычны сакратар ЦК КПЗБ.

⁴¹¹ Знамяроўскі Ўладзіслаў — беларускі грамадзка-культурны дзеяч, рэдактар, выдавец. Паходзіў з Латгаліі, скончыў у Вільні гандлёвую школу, працаваў карэктарам у «Нашай Ніве». У 1920—1930-х гг. меў у Вільні прыватнае выдавецтва. Выдаваў беларускую арыгінальную і перакладную літаратуру, падручнікі, слоўнікі. Рэдагаваў шэраг беларускіх віленскіх газэтаў, за што прыцягваўся да судовай адказнасці.

⁴¹² Пяткевіч Міхал (?—1945 (?)) — беларускі педагог. У 1914 г. скончыў Віленскі настаўніцкі інстытут, выкладаў у Векшніцкай зьмешанай вышэйшай пачатковай вучэльні Шаўляўскага павету Ковенскай губэрні. Удзельнік I Усебеларускага зьезду 1917 г. У Заходняй Беларусі — настаўнік Віленскай беларускай гімназіі, сябра Беларускага нацыянальнага камітэту, Беларускай цэнтральнай школьнай рады і Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны. У канцы 1920-х гг. — сябра Галоўнай управы ТБШ. Па некаторых зьвестках, быў забіты супрацоўнікамі НКВД падчас допыту.

⁴¹³ Станіслаў Валэйша ніколі ня быў паслом польскага сойму.

⁴¹⁴ Самойла Ўладзімер (1878—1941) — беларуска-расейскі грамадзка-палітычны дзеяч. У 1923—1927 гг. — адзін зь вядучых публіцыстаў заходнебеларускага пэрыядычнага друку, у асноўным пісаў пад псеўданімам «Суліма».

Было прызнана, што перш за ўсё трэба змагацца за нацыянальную школу, за магчымасьць арганізацыі ўсіх беларускіх сілаў для супольнай культурнай і асьветніцкай працы. Быў прызнаны дзейным надалей ранейшы кірунак дзейнасьці ВБНК, а таксама патрэба аб'яднаньня ўсяго беларускага грамадства вакол камітэту.

Пасьля быў вызначаны наступны парадак паседжаньняў пленуму:

1. Выбары ў прэзыдыюм.
2. Плян далейшай дзейнасьці камітэту.

Пленарны сход быў прызначаны на 17.IX.1923 г. Аднак з той прычыны, што ня ўсе арганізацыі здолелі правесці ў сябе выбары дэлегатаў, гэты тэрмін быў перанесены на 23.IX.1923 г.

23.IX.1923 г. адбылося пленарнае паседжаньне. У ім узялі ўдзел 19 сяброў з мандатамі ад розных беларускіх арганізацыяў. Былі прызнаныя сапраўднымі 17 мандатаў. Інжынэр Зямкевіч⁴¹⁵, які прыбыў з Горадні як прадстаўнік тамтэйшага беларускага прытулку ад імя Беларускага камітэту дабрачыннасьці ў Горадні⁴¹⁶, быў прыняты з правам дарадчага голасу.

На сходзе прысутнічалі: 1) сэнатар Багдановіч Вячаслаў, 2) пасол Ярэміч Фабіян, 3) Гарэцкі Максім, 4) Красінскі Мікалай, 5) Лагіновіч, 6) Ляўковіч Гальяш, 7) пасол Рак-Міхайлоўскі, 8) пасол Аўсянік Антон, 9) Пяткевіч, 10) Самойла, 11) пасол кс. Станкевіч Адам, 12) Трэпка Антон, 13) сэнатар Уласаў Аляксандар, 14) Валэйша, 15) інжынэр Зямкевіч Р., 16) друкар-выдавец Знамяроўскі.

Старшынём прэзыдыюму ВБНК большасьцю галасоў быў выбраны пасол Фабіян Ярэміч.

Намеснікам старшыні прэзыдыюму ВБНК большасьцю галасоў быў выбраны Антон Луцкевіч.

Сакратаром ВБНК большасьцю галасоў быў выбраны Лагіновіч.

Скарбнікам ВБНК большасьцю галасоў быў выбраны Кахановіч (які на сходзе не прысутнічаў).

Сход прыняў наступную прапанову Луцкевіча:

Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні (ВБНК) зьяўляецца найвышэйшым кіроўным органам для ўсіх беларускіх арганізацыяў і таварыстваў.

Плян далейшай працы Вільнацбелкаму было вырашана разгледзець на сходзе 30.IX.1923 г.

⁴¹⁵ Зямкевіч Рамуальд (1881—1943 (ці 1944)) — беларускі бібліёграф, публіцыст, гісторык беларускай літаратуры, калекцыянэр. Жыў у Варшаве. Сабраў унікальную калекцыю беларускіх старажытнасьцяў, якая загінула падчас Другой усясьветнай вайны, папаўняў яе не заўсёды маральнымі і законнымі спосабамі. У 1920-я гг. супрацоўнічаў з II аддзелам Генэральнага штабу польскага войска, быў яго платным канфідэнтам і пісаў сакрэтныя рапарты пра стан рэчаў у беларускім нацыянальным руху ў Польшчы.

⁴¹⁶ Маецца на ўвазе Гарадзенскае беларускае дабрачыннае таварыства — грамадская арганізацыя, створаная прыблізна ў 1923 г. У 1924 г. старшынём таварыства быў выбраны Станіслаў Новік.

У сходзе, які адбыўся 30.IX.1923 г., узялі ўдзел 39 асобаў, прычым 19 — з правам голасу. Старшыня Беларускага пасольскага клубу, пасол Тарашкевіч, на гэтым сходзе ўпершыню зрабіў справаздачу аб працы беларускіх паслоў у сойме. Пры гэтым ён адзначыў, што ўрады як Сікорскага, так і Вітаса ставіліся ваража да патрабаванняў беларускіх паслоў, якія дамагаліся задавальнення патрэбаў і памкненняў беларускага народу.

Далей пасол Тарашкевіч сказаў, што Беларускі пасольскі клуб распрацаваў шэраг праектаў, якія датычылі аўтаноміі для беларусаў, школьніцтва, грамадзянства і г. д., а таксама — што ён збіраецца іх унесці на найбліжэйшай соймавай сесіі. Аднак ён адразу ж заявіў, што ня трэба мець надзеяў, што гэтыя праекты пройдуць у сойме, улічваючы варажае стаўленьне соймавай большасці да беларускай справы.

Пры канцы свайго выступлення пасол Тарашкевіч зазначыў, што стаўленьне польскай ляміцы да беларускіх паслоў, нягледзячы на вонкавую прыязнасць, насампраўдзе няшчырае.

Падчас дыскусіі ў справе тактыкі Беларускага пасольскага клубу выявіўся толькі адзін апазыцыянэр, які выступіў з вострай крытыкай дзейнасці клубу.

Потым сход пры адзіным голасе супраць ухваліў наступную пастанову:

Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні, выслушаўшы ў засяданні сваім 30 верасня 1923 г. справаздачу Старшыні Беларускага Пасольскага Клубу аб дзейнасці гэтага Клубу, прызнае,

што Пасольскі клуб ляльна выпаўняў забавязанні перад Беларускім Насяленьнем Заходняй Беларусі, абвешчаныя ў выбарнай плятформе і прызвае беларускіх паслоў і далей зь яшчэ большай энэргіяй ісьці па абранай дарозе і падтрымліваць найцяснейшую сувязь зь вёскаю⁴¹⁷.

1.X.1923 г. адбылося паседжаньне прэзыдыюму ВБНК, на якім Луцкевіч выказваўся пра важнасць сучаснага моманту, а таксама заклікаў сяброў ВБНК да напружвання ўсіх сілаў з мэтай як мага больш хуткага дасягнення мэты, за якую беларусы змагаюцца.

Старшыня Ярэміч прадбачыў, што хутка ў Польшчы выбухне рэвалюцыя, у якой беларусы павінны ўзяць актыўны ўдзел.

Мы павінны быць напегатове, каб у любы момант падтрымаць працоўны люд.

Агульную думку паседжання можна каратка сфармуляваць як прадбачаньне, што пастаянны і непамерны рост дарагоўлі непазьбежна выкліча наступленьне працоўных масаў, якое беларускі народ павінен выкарыстаць.

5.X.1923 г. адбылося паседжаньне прэзыдыюму ВБНК, цалкам прысьвечанае справе канфіскацыяў прэсы.

На сходзе 25.XI.1923 г. была прынятая наступная прапанова, якая вызначала склад пленуму камітэту:

⁴¹⁷ Беларускі тэкст рэзалюцыі падаецца паводле: Вольны сыцяг. 1923. 3 кастрычніка. № 15. С. 4.

Усе беларускія арганізацыі высылаюць у ВБНК сваіх дэлегатаў, выбраных на 1 год, паводле наступнага ключа:

1. Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў — 2 дэлегаты.
 2. Партыя беларускіх сацыял-дэмакратаў — 2 дэлегаты.
 3. Партыя беларускіх хрысьціянскіх дэмакратаў — 2 дэлегаты.
 4. Беларускае навуковае таварыства — 2 дэлегаты.
 5. Беларуская цэнтральная школьная рада (разам з сэкцыямі сярэдніх і пачатковых школаў) — 4 дэлегаты.
 6. Беларускі камітэт ахвяраў вайны (разам з жаночым гуртком) — 3 дэлегаты.
 7. Беларуская прэса — 2 дэлегаты.
 8. Віленская беларуская гімназія — 2 дэлегаты.
 9. Саюз студэнтаў-беларусаў — 2 дэлегаты.
 10. Беларуская гімназія ў Радашкавічах — 1 дэлегат.
 11. Беларускае выдавецкае таварыства ў Вільні — 2 дэлегаты.
- Усяго — 24 дэлегаты.

Вырашальнымі ў справе фактычнага аб'яднаньня ВБНК з камуністамі былі выбары ў Віленскую касу хворых⁴¹⁸. Менавіта прэзыдыюм ВБНК вырашыў падтрымаць камуністычны сьпіс № 6. Дзеля выкананьня гэтай пастановы неафіцыйны друкаваны орган ВБНК «Вольны сьцяг» зьмясьціў адозву з агітацыяй за гэты сьпіс⁴¹⁹.

Некаторыя сябры ВБНК асабіста агітавалі за камуністычны сьпіс № 6.

Ня могуць здабыць на парлямэнцкім грунце жаданых саступак, нацыянальныя меншасьці вырашылі яшчэ раз выступіць на міжнароднай арэне.

З гэтай мэтай беларусы разам з усімі нацыянальнымі меншасьцямі падалі скаргу ў Лігу нацыяў. Увесь матэрыял, які абвінавачваў польскія ўлады, быў сабраны пасольскімі сакратарыятамі і ВБНК. Згодна з пастановай прэзыдыюму ВБНК Антон Луцкевіч пераслаў сабраны матэрыял Ластоўскаму, які атрымаў паўнамоцтвы для перадачы ўсёй справы Радзе Лігі нацыяў.

Незалежна ад гэтай скаргі беларускім паслам было рэкамэндавана ў пачатку соймавай сэсіі падаць інтэрпэляцыю аб нацыянальным уціску і здзеках зь беларусаў, зьняволеных у Беластоку.

⁴¹⁸ Каса хворых (бальнічная каса) — адна з найбольш распаўсюджаных у Польшчы формаў таварыстваў узаемадапамогі. Паводле польскіх законаў, у Раду касы хворых павінны былі ўваходзіць 2/3 прадстаўнікоў ад працаўнікоў і 1/3 — ад працадаўцаў. Кожная з палітычных групавак у міжваеннай Польшчы імкнулася здабыць і замацаваць свае ўплывы ў гэтых арганізацыях праз выбары, якія рэгулярна праводзіліся.

⁴¹⁹ На выбарах у Раду Віленскай касы хворых, якія адбываліся 30 верасьня 1923 г., № 6 меў сьпіс т. зв. «Адзінага фронту» (сапраўды камуністычны). Астатнія сьпісы былі польскія і габрэйскія. Газэта «Вольны сьцяг» заклікала беларускіх рабочых аддаваць голас за сьпіс № 6, «бо гэта адзіны сьпісак, які ня робіць розьніцы паміж палякам, жыдам ці беларусам, не нясе нацыянальна-шавіністычных клічаў разьдзелу на нацыянальным грунце ў работніцкай сям'і» (гл.: Яз. Выбары ў Касу Хворых // Вольны сьцяг. 1923. 26 верасьня. № 12. С. 2). У выніку на выбарах «Адзіны фронт» атрымаў 533 галасы з 4863 узяўшых удзел у галасаваньні, заняў 4 месца і здабыў 3 мандаты з 32 магчымых.

Падрыхтоўка беларускага паўстання была выкрытая польскімі ўладамі ў 1922 г. Была захопленая банда атамана Скамароха⁴²⁰, якая налічвала 45 чалавек⁴²¹ і дзейнічала на тэрыторыі Белавескай пушчы. Банда была аддадзеная пад суд. Справу разглядаў Беластоцкі акруговы суд. Сьледства выявіла, што банда дзейнічала ў паразуменьні з Коўнам. Былі скампрамэнтаваныя паслы Баранаў і Якавюк, першы зь якіх быў асуджаны на турэмнае зьнявольне, а другі зьбег у Коўна. Беластоцкі працэс вельмі раздражніў беларусаў. Яны разьдзьмухвалі гісторыю працэсу, надаючы яму выгляд нацыянальнай трагедыі, стараліся ўзьняць яго да ўзроўню міжнароднай праблемы. З гэтай мэтай была выдадзеная адмысловая аднадзёнка пад назвай «Наша доля»⁴²². На судовых паседжаньнях бывалі ўсе беларускія паслы, якія самі абклалі сябе падаткам на карысьць асуджаных. Сярод беларускага грамадства пад імя апошніх зьбіраліся складкі.

Адносна мяккія пакараньні зьвялі ўсю справу да мясцовага ўзроўню. Эўропу яна не зацікавіла.

Як вядома, вырашэньню віленскай справы, ухваленаму Віленскім соймам і зацьверджанаму соймам Варшаўскім, не хапала міжнароднай санкцыі. Гэта неаднаразова давала літоўцам і іншым ворагам Польшчы магчымасьць вынясьленьня віленскай справы на міжнародную арэну.

Вельмі важнай падзеяй у гэтай справе было прызнаньне Радай паслоў⁴²³ 15 сакавіка 1923 г. наяўных межаў Польшчы з Расеяй і Літвой. Пры гэтым польска-літоўская мяжа была дакладна апісаная.

Што датычыць дэталю і правядзеньня памежнай лініі на месцы, то Рада паслоў пакінула гэтую справу зацікаўленым урадам. Папраўкі ў дэталях, якія прызнаваліся б абодвума бакамі неабходнымі, маглі вырашацца шляхам узаемнага паразуменьня.

⁴²⁰ Скамарох (Шыманюк Герман) (1892—?) — беларускі дзяяч, партызанскі камандзір. Да канца 1921 г. быў артыстам Маскоўскага тэатру «Буфф». Магчыма, агент ОГПУ з 1921 г. У снежні 1921 г. вярнуўся на радзіму. Кіраўнік беларускага антыпольскага руху на Гарадзенічыне. Узначальваў штаб Бельскага савету беларускіх партызанаў 6 траўня 1922 г. польская паліцыя разьбіла лягер атраду Г. Шыманюка, але сам ён здолеў уцячы. Зь сярэдзіны 1922 г. Г. Шыманюк у Літве, а з канца 1923 г. — у БССР. З 1926 г. — сябра КП(б)Б. Закончыў Камуністычны ўнівэрсытэт Беларусі пры Цэнтральнай савпартшколе ў Менску. З 1930 г. працаваў у Полацкім райгандлі. З 1933 году — кіраўнік Магілёўскага заавтрабфаку. У 1937 г. арыштаваны органамі НКВД. Далейшы лёс невядомы.

⁴²¹ Насамрэч атрад Германа Шыманюка — «Скамароха» налічваў куды больш людзей. 45 чалавек фігуравалі ў якасьці абвінавачаных у гэтай справе на судовым працэсе ў Беластоку ў траўні 1923 г. Усяго ў 1921—1923 гг. на тэрыторыі Беластоцкага ваяводства за ўдзел у беларускіх незалежніцкіх арганізацыях пад судовы перасьлед былі аддадзеныя 234 чалавекі. Акрамя таго, ня менш за сто чалавек судзілі ў 1924—1925 гг.

⁴²² Аднадзёнкі пад назвай «Наша доля» ў Заходняй Беларусі ніколі не выходзіла. Маецца на ўвазе аднадзёнка «Беларуская доля», якая выйшла 23 траўня 1923 г.

⁴²³ Рада паслоў — рэкамэндацыйны орган, які існаваў пры Лізе нацыяў у 1920—1931 гг. Ажыццяўляў агульны нагляд за выкананьнем мірных дамоваў, прымаў, сярод іншага, і рашэньні ў справах дзяржаўных межаў. У склад Канфэрэнцыі паслоў уваходзілі паслы Вялікабрытаніі, Францыі, Італіі і Японіі, а таксама пасол ЗША ў якасьці наглядальніка.

Гэтае рашэнне не было прызнана ковенскім урадам, які выступіў з новым абгрунтаваннем патрэбы перадачы Вільні Літве, а таксама дамагаўся склікання канфэрэнцыі саюзных дзяржаваў і Літвы для вызначэння польска-літоўскай мяжы.

Апярэджваючы некаторыя іншыя падзеі, якія мелі месца ў беларускай справе, апішам справу польска-літоўскай мяжы за пэрыяд да 1.І.1927 г.

17.X.1923 г. канфэрэнцыя паслоў выслала наступную ноту, якая канчаткова адхіляла літоўскія прэтэнзіі і рэкамэндавала Літве наладзіць нармальныя адносіны з Польшчай. Вось вынятка з гэтай ноты:

Саюзныя ўрады, клапацячыся пра паскарэнне вяртаньня міру ва Ўсходняй Эўропе, рэкамэндавалі літоўскаму і польскаму ўрадам цэлы шэраг сродкаў, якія палічылі прыдатнымі, і дагэтуль перакананыя ў іх пасьпяховасьці для паляпшэньня ўзаемаадносінаў паміж гэтымі двума ўрадамі. Польскі ўрад хутка паведаміў канфэрэнцыі паслоў, што гатовы прыслухацца да гэтых парадаў настолькі, наколькі гэта ад яго залежыць. Канфэрэнцыя са шкадаваньнем канстатуе, што літоўскі ўрад ня схільны да гэтага...

...Саюзныя ўрады, са шкадаваньнем прымаючы гэтую пазыцыю да ведама, ні ў якім разе не намерваюцца пачынаць зь літоўскім урадам спрэчак на тэму справаў, якія абгаворваюцца ў лісьце ад 17.X і далучаным да яго мэмарандуме. Асабліва саюзныя ўрады мусяць цалкам адхіліць інтэрпрэтацыю, нададзеную літоўскім урадам артыкулу 87 Вэрсальскай дамовы⁴²⁴ і правам, якія гэты артыкул ім дае...

...Мэмарандум падкрэсьлівае, што Ліга нацыяў не прызнала рэзалюцыі, якую канфэрэнцыя паслоў прыняла 15 сакавіка 1923 г. згодна са згаданым артыкулам 87, з мэтай канчатковага прызнаньня ўсходніх межаў Польшчы і ад імя галоўных саюзных дзяржаваў. Саюзным урадам дастаткова сьцьверджаньня, што Рада Лігі нацыяў прыняла да ведама паведамленьне яе пра вышэйзгаданае рашэнне і таго, што 21 сьнежня 1923 г. яна прыняла рапарт, пададзены ёй п. Гімансам, у якім казалася:

«Так як з дапамогай працэдуры, прадугледжанай Вэрсальскай дамовай і прынятай літоўскім урадам, палітычная мяжа была вызначана, то пытаньне, якім займалася Рада падчас сваёй апошняй сэсіі, адышло цяпер у гісторыю спрэчкі».

З пратаколу гэтага самага паседжаньня Рады вынікае, што прадстаўнік Літвы, робячы свае агаворкі, заявіў, што Рада Лігі нацыяў, калі казаць пра яе, лічыць справу вырашанай. Нарэшце, рэзалюцыя ад 15 сакавіка 1923 г. была зарэгістраваная ў Генэральным сакратарыяце і зьмешчаная ў Зборніку дамоваў.

У гэтых умовах саюзныя ўрады мусяць заявіць, што вяртаньне да дыскусіі ў справе межаў, вызначаных рэзалюцыяй, прынятай 15 сакавіка 1923 г. з выкананьнем правоў, дадзеных ім артыкулам 87 Вэрсальскай дамовы, зьяўляецца немагчымым, і таму мы ня можам падтрымаць праектаванае літоўскім урадам скліканьне канфэрэнцыі.

⁴²⁴ Артыкул 87 Вэрсальскай мірнай дамовы вызначаў перш за ўсё, што «Нямеччына прызнае, як гэта ўжо зрабілі Саюзныя і Аб'яднаныя Дзяржавы, поўную незалежнасьць Польшчы і адмаўляецца на карысьць Польшчы ад усялякіх правоў на тэрыторыі, абмежаваныя Балтыйскім морам, усходняй мяжой Нямеччыны...».

Канфэрэнцыя паслоў падтрымлівае рэкамендацыі, сфармуляваныя ў лісьце ад 2 чэрвеня 1924 г., і зноў выказвае надзею, што літоўскі ўрад, лепей зразумеўшы свае асноўныя інтарэсы, прыслухаецца да рэкамендацыяў, якія ў гэтым лісьце ўтрымліваюцца.

Ковенская Літва да рэкамендацыяў канфэрэнцыі паслоў не прыслухалася і надалей лічыць, што знаходзіцца ў стане вайны з Польшчай. У 1925 г. літоўскія войскі спрабавалі заняць частку польскай тэрыторыі, аднак былі змушаны адступіць. 28 верасня 1926 г. урад Ковенскай Літвы заключыў з савецкім урадам дамову, згодна зь якой Савецкая Расея і Літва абавязаліся захоўваць поўны прыязны нэўтралітэт у выпадку нападу на адзін з бакоў трэцяй дзяржавы або групы дзяржаваў. Абодва бакі абавязаліся не далучацца да ўсялякіх кааліцыяў, якія імкнуцца да эканамічнага ці фінансавага байкоту аднаго з контрагентаў. Абодва бакі абавязаліся вырашаць узаемныя спрэчкі на мірнай аснове. Акрамя таго, дамова прадугледжвала цэлы шэраг момантаў прыязнага супрацоўніцтва на міжнароднай арэне.

Пра Польшчу і Віленшчыну, як і пра балтыйскія дзяржавы, у пагадненьні ня згадвалася. Затое да галоўнай канвэнцыі быў далучаны адмысловы дадатак, у якім Літва атрымала ад Савецкай Расеі запэўненьне, што савецкі ўрад не прызнае заняцьця Віленшчыны Польшчай і лічыць Віленшчыну часткай тэрыторыі літоўскай дзяржавы, згодна з прынятымі ў галоўнай дамоў абавязкамі. Паняцьце Літвы ў дадатку акрэсьлівалася межамі, вызначанымі літоўска-расейскай дамовай ад 12 ліпеня 1920 г.⁴²⁵

Польскі ўрад, даведаўшыся пра заключэньне дамовы і дадатку да яе,

улічваючы тое, што яны датычаць некаторых абшараў, якія ляжаць на захад ад польска-савецкай мяжы, вызначанай артыкулам II Рыскай дамовы ад 18 сакавіка 1921 г., і складаюць неад'емную частку тэрыторыі Польскай Рэспублікі,
(польская нота ад 23.X.1926 г.)

выслаў савецкаму ўраду і асабіста ў рукі народнаму камісару замежных справаў Чычэрыну ноту, якая была ўручана 23.X.1926 г. У згаданай ноце

...Урад Польскай Рэспублікі зноў канстатуе, што ў артыкуле III Рыскай дамовы ўрад СССР адрокся ад усіх правоў і прэтэнзіяў на землі, якія знаходзяцца на захад ад мяжы, вызначанай у артыкуле II гэтай дамовы, а таксама заявіў, што, раз у склад гэ-

⁴²⁵ Менавіта заключэньне гэтай савецка-літоўскай дамовы стала штуршком для напісаньня ў той самы дзень беларускім паэтам Уладзімерам Дубоўкам вядомага верша «На ўшанаваньне новага падзелу беларускай зямлі» («За ўсе краі, за ўсе народы сьвету...»). У арыгінале верша былі такія радкі, апушчаныя рэдакцыяй (відаць, з самацэнзурных меркаваньняў) пры яго першапублікацыі ў 1927 г. у віленскай палянафільскай газэце «Беларуская культура»:

*Дзе наша Віленшчына, Нёмну хвалі?
Зь іх луніць скуру, узяўшы ў Рызе, пан.
І сёньня васьмь Літве замацавалі
Наш гэты край, стаптаны на дзірван.*

тых земляў уваходзяць тэрыторыі, спрэчныя паміж Польшчай і Літвой, то справа прыналежнасці гэтых тэрыторыяў адной зь дзвюх дзяржаваў зьяўляецца справай выключна Польшчы і Літвы...

У адказ на сваю ноту ад 23.X.1926 г. 20.XI.1926 г. польскі ўрад атрымаў ад надзвычайнага і паўнамоцнага пасла Войкава⁴²⁶ ноту, у якой, сярод іншага, казалася:

...Урад СССР адначасова заяўляе, што, падпісваючы дамову ад 28 верасня г. г. з урадам Літоўскай Рэспублікі, ён ні ў якой ступені ня меў намеру паставіць пад сумненне артыкул II Рыскай дамовы, які вызначае мяжу паміж СССР і Польскай Рэспублікай...

Такім чынам, надзеі літоўцаў і беларусаў яшчэ раз паставіць пад сумнеў трываласць прыналежнасці Віленшчыны да Польшчы і стварэння з гэтага міжнароднай праблемы аказаліся марнымі.

САВЕЦКАЯ БЕЛАРУСЬ І БЕЛАРУСКАЯ ЭМІГРАЦЫЯ

Разьдзел XXXII

Менская дамова 17.III.1923 г. Канфэрэнцыя ў Празе Чэскай у чэрвені 1923 г. Павелічэнне тэрыторыі Савецкай Беларусі ў лютым 1924 г. Акт аб'яднання беларускіх эсэраў з камуністамі

Эўрапейскія дзяржавы беларускай справай наагул не займаліся. Акрамя Нямеччыны, зацікаўленай у яе разьвіцці, ні канфэрэнцыя паслоў, ні Ліга нацыяў не хацелі прызнаць беларускае пытаньне праблемай міжнароднага характару. Польскі ўрад разьвіццё беларускага руху, несумненна, бачыў, але недаацэньваў яго. Натуральна, ён і ня думаў пра абвяшчэнне незалежнасці Беларусі. Бачачы, што ні міжнародная, ні ўнутрыпольская сытуацыя не спрыяюць разьвіццю нацыянальнага беларускага руху і не даюць яму ніякіх надзеяў на лепшае, левыя беларускія дзеячы звярнуліся да Савецкай Расеі. Яны лічылі бальшавікоў сваімі адзінымі моцнымі саюзнікамі, якія могуць распачаць вайну з Польшчай. Ад гэтай вайны беларусы шмат для сябе чакалі.

⁴²⁶ Войкаў Пётар Лазаравіч (1888—1927) — савецкі дзяржаўны дзяяч, дыплямат. З 1924 г. — паўнамоцны прадстаўнік СССР у Польшчы. Забіты ў Варшаве Барысам Кавэрдам, які перад гэтым браў удзел у дзейнасці Часовай беларускай рады А. Паўлюкевіча.

У Менску паміж левымі беларускімі партыямі і ўрадам Савецкай Беларусі адбываліся перамовы, вынікам якіх стала пагадненне, падпісанае 17.ІІІ.1923 г. Тут трэба нагадаць, што 15 сакавіка 1923 г. канфэрэнцыя паслоў прызнала ўсходнія межы Польшчы.

Пагадненне ад 17 сакавіка 1923 г. падпісалі ў Менску прадстаўнікі беларускіх партыяў, якія ўваходзілі ў склад ураду Беларускай Народнай Рэспублікі Ластоўскага, а таксама ўраду Беларускай Савецкай Рэспублікі.

На падставе паўнамоцтваў Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў, Беларускай партыі сацыял-дэмакратаў і Беларускай партыі сацыялістаў-фэдралістаў інжынер Аляксандар Галавінскі, пасол Аляксандар Вальковіч, генэрал Ануфрый Галубінцаў⁴²⁷, а таксама на падставе паўнамоцтваў ураду Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Хведар Жылуновіч і падпалкоўнік Ігнатоўскі⁴²⁸ склалі ніжэйпададзенае пагадненне і падпісалі ад імя вышэйзгаданых партыяў.

Пар. 1.

Усе партыі, якія бяруць удзел у гэтым пагадненні, павінны аб'яднаць усе сілы ў барацьбе за беларускі сацыялістычны незалежніцкі рух.

Усе дэлегаты павінны памятаць, што сіла партыі павялічваецца, калі ўнутры яе пануе поўная згода. Ня трэба забывацца пра тое, што ўсе мы вырашылі агульнымі сіламі вызваліць з-пад польскага ўціску тую частку Заходняй Беларусі, якую захапілі польскія памешчыкі і на якой мучаюцца 4 мільёны беларусаў.

Мы можам і павінны іх вызваліць, маючы бяспрэчнае права на барацьбу за нашу волю.

Пераходзячы да сутнасці справы, мы павінны абгаварыць наступныя пытанні:

1. Правядзеньне палітычнай працы ў Польшчы.
2. Справа ўраду Ластоўскага.
3. Вайсковыя справы.
4. Замежныя справы.
5. Справы будучай Беларускай Незалежнай Рэспублікі.

1. Праца ў Польшчы павінна быць зменена, бо змянілася праграма, вызначаная пагадненнем, падпісаным з Ластоўскім у 1919 г.

Дзякуючы таму, што цяпер мы маем сваіх людзей у польскім сойме, мы павінны вырашыць празь іх большасць справаў, бо невядома, ці надарыцца нам яшчэ калі-небудзь

⁴²⁷ Мабыць, маецца на ўвазе Галубінцаў Аляксандар Васілевіч (1882—1963) — генэрал-маёр. Удзельнік Першай усясьветнай вайны, белага руху ў Расеі (ваяваў у Данскай арміі). Пасьля яе разгрому выехаў у Баўгарыю. У беларускі рух уцягнуты Іванам Ермачэнкам, у 1921 г. прызначаны ім кіраўніком консульскага аддзелу БНР у Баўгарыі. Пасьля пераехаў у Нямеччыну, падчас Другой усясьветнай вайны служыў у казацкіх частках нямецкіх войскаў і ў Расейскай вызваленчай арміі. Пасьля вайны жыў у ЗША, памёр у Кліўлэндзе.

⁴²⁸ Дадатковых звестак пра тое, што Усевалад Ігнатоўскі меў падпалкоўніцкі вайсковы чын, ня выяўлена. Тут альбо памылка аўтараў працы, альбо маецца на ўвазе нейкі іншы Ігнатоўскі. Што датычыць Хведара Жылуновіча, то тут аўтар «Кароткага нарысу...» відавочна памыліўся, назваўшы так Зьмітра Хведаравіча Жылуновіча.

такая добрая магчымасць. Дзеля таго, што яны зьяўляюцца афіцыйнымі дзеячамі, яны павінны цяпер адмыслова працаваць над падрыхтоўкай грунту для вызвалення той часткі Беларусі, якая застаецца пад польскай акупацыяй. Праводзіць гэта яны павінны даступнымі ім сродкамі, як, напрыклад, патрабаваць у сойме адкрыцця на крэсах і наагул сярод беларусаў уласных беларускіх школаў, як сярэдніх, так і спецыяльных, арганізоўваць культурна-асветніцкія гурткі і пры іх дапамозе праводзіць працу па ўсведамленьні старэйшага пакаленьня сялян, друкаваць газэты, брашурны і кнігі (толькі на беларускай мове), у якіх трэба згадваць пра балючыя для сялян пытаньні і ўсе недахопы, а таксама выкарыстоўваць матывы, шкодныя для Польшчы. Гэтая літаратура павінна распаўсюджвацца сярод сялян, асабліва сярод моладзі.

Самі паслы павінны часьцей арганізоўваць мітынгі, зьезды і канфэрэнцыі, на якіх павінны пашыраць сьведомасьць у масах. Паслы павінны напружыць усе намаганьні, каб з турмаў былі вызвалены арыштаваныя беларускія палітычныя дзеячы, якіх адчуваецца вялікі недахоп для ідэйнай працы. Каго ня ўдасца вызваліць пры дапамозе пададзенай інтэрпэляцыі, трэба старацца вызваліць на аснове закону аб амністыі.

2. У дачыненні да літоўцаў павінна вытрымлівацца тая самая лінія палітыкі, якая прымянялася і раней. Па меры магчымасьці яны не павінны здагадвацца пра тыя адносіны, якія існуюць паміж намі. Няхай яны маюць надзеі, што ў найбліжэйшы час мы вызвалім Беларусь і ўключым у яе склад Вільню. У той жа самы час мы будзем патрабаваць ад літоўцаў ліквідацыі і высяленьня з тэрыторыі Літвы ўраду Ластоўскага. У гэтым выпадку мы, можа, і будзем змушаныя згарнуць сваё прадстаўніцтва ў Літве, аднак гэта поўнасьцю адхіліць усялякія падазрэнні, што мы знаходзімся ў паразуменьні.

3. Вайсковыя справы павінны памалу рыхтавацца. Наяўны беларускі батальён некалі будзе нашым. Пакуль ён павінен утрымлівацца літоўцамі, а нашая задача — выхаваньне зь яго жаўнераў сапраўдных беларусаў. Грошы на гэта павінны і будуць давацца намі зь Менску ў такой колькасці, у якой гэтага патрабуе справа і як вырашыць камісарыят фінансаў у паразуменьні з Цэнтральным камітэтам Беларускай камуністычнай партыі.

Што тычыцца ўзброеных выступленьняў на тэрыторыі Польшчы, то ад іх цяпер трэба, безумоўна, устрымацца. Імі можна толькі папсаваць справу, а карысьці ў дадзены момант яны не даюць ніякай. Яны бескарысныя падчас поўнага спакою звонку.

Паўстаньне будзе вельмі карыснае ў выпадку вайны Савецкай Расеі з Польшчай, якая непазьбежна адбудзецца. У той час хоць бы невялікая колькасць кадравых партызанаў, калі мы іх будзем мець, значна дапаможа атакуючаму войску. Іх задачы будуць вельмі важныя, але і вельмі цяжкія: ажыццяўленьне нападаў на тылы праціўніка, дэманстрацыі, псаваньне чыгуначных шляхоў, паленьне складоў і г. д.

У сучасны момант ёсьць магчымасьць знаходжаньня гэтай невялікай групкі партызанаў на тэрыторыі Літвы, а падчас вайны яна будзе выкарыстаная для больш важных мэтаў, чым цяпер. Літва павінна і будзе яе ўтрымліваць, а калі не — то мы зможам растлумачыць Літве, якую яна сама будзе мець з гэтага карысьць.

У той жа самы час тым самым шляхам трэба дамагацца ад літоўцаў сродкаў на ўтрыманьне партызанаў у Літве. Гэта, безумоўна, павінен рабіць урад Ластоўскага, бо мы, камуністы, маем адмысловых ворагаў у гэтай краіне.

У выпадку патрэбы мы без ваганьняў паведамім літоўцам пра гэта пагадненьне, а таксама пра тое, дзеля чаго мы ўтрымліваем партызанаў.

Было б вельмі пажаданым, каб паручніка Разумовіча, які стаіць цяпер на чале партызанаў, як грамадзяніна старых расейскіх традыцыяў і ўдзельніка барацьбы з Савецкай Расеяй замяніць на больш адпаведнага чалавека.

4. Закежная палітыка павінна надалей ісьці тым самым шляхам. Трэба толькі зрабіць асаблівы акцэнт, каб заходнія дзяржавы глядзелі на гэтую справу як на акцыю не бальшавіцкую, а нацыянальна-беларускую, нібыта ўрад Ластоўскага ня мае нічога супольнага з бальшавікамі і Менскам. Калі гэтага ня ўдасца, то мы будзем вымушаныя разарваць кантакт, бо ня зможам нічога атрымаць ад замежжа, чаго так доўга дамагаемся.

Усе замежныя прадстаўнікі Беларусі павінны праводзіць чыста палітычную дзейнасьць, зусім не займаючыся камуністычнымі справамі, а ў адносінах да бальшавікоў павінны быць настроеныя як мага горш.

Для адарваньня Заходняй Беларусі ад Польшчы мы павінны прыняць наступны спосаб працы:

Як вядома, Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка сфэдэраваная з Расейскай Сацыялістычнай Фэдэратыўнай Рэспублікай (РСФСР), якая на падставе Рыскай дамовы аддала Заходнюю Беларусь Польшчы. Дзеля гэтага Беларуская ССР, як залежная ад Савецкай Расеі, ня можа выступаць ні перад Лігай нацыяў, ні перад вялікімі дзяржавамі Заходняй Эўропы ў абарону правоў Заходняй Беларусі. Існы ўрад Ластоўскага, які лічыцца ўрадам, варожым Савецкай Расеі, павінен працягваць сваю працу і ў вачах Заходняй Эўропы надалей быць беларускім урадам.

Што датычыць самога Ластоўскага, то ён не павінен стаяць на чале ўраду, як чалавек малаадукаваны і непапулярны ў дыпляматычных сфэрах Заходняй Эўропы. Трэба яго замяніць больш адпаведным чалавекам. Гэтую зьмену трэба зрабіць так, каб выглядала, што нібыта ўсярэдзіне ўраду ўзьніклі непаразумыні, і Ластоўскі сам пайшоў у адстаўку. На яго месца можна запрасіць прафэсара Ляцкага⁴²⁹ або Жытлоўскага, цяперашняга міністра нацыянальных меншасьцяў. Таксама мы нічога ня будзем мець супраць, калі будуць заангажаваныя Лур'е або Цьвікевіч. Ластоўскі павінен атрымаць такую пасаду, на якой меў бы як мага больш справаў зь літоўцамі, бо сярод літоўскіх партыйных дзеячоў ён найбольш папулярны і літоўцы найбольш яму сымпатызуюць. Усе іншыя пасады і асобы, якія іх займаюць, застаюцца нязьменнымі.

У справе ўраду непадзельнай Беларусі захоўвае сваю сілу дамова 1919 г., падпісаная Ластоўскім у Менску.

Пра матэрыяльную падтрымку шмат казаць ня будзем, бо выдатна разумеем, што нашая справа вымагае ўсяго гэтага. Вядома, што ніхто з нас ня будзе выкарыстоўваць гэта для сябе, мы працуем толькі за ідэю. Усе рахункі і справаздачы з выдаткаў будуць прадстаўляцца, а грашовыя сродкі будуць выдавацца авансам, не перавышаючы, аднак, 15 000 франкаў штомесяц.

⁴²⁹ Ляцкі Яўген Аляксандравіч (1868—1942) — расейска-беларускі этнограф і гісторык літаратуры. Нарадзіўся ў Менску. Пасьля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. жыў у эміграцыі, з 1922 г. — у Празе. Быў прафэсарам расейскай мовы і літаратуры Карлава ўнівэрсытэту. Дасьледаваў беларускі фальклёр і этнаграфію, у 1927—1928 гг. апублікаваў у чэшскім часопісе «Slavia» цыкль артыкулаў «Нататкі па беларусазнаўстве».

Калі вядзеньне справаў будзе патрабаваць большай колькасці грошай, яны без аніякіх цяжкасцяў будуць асыгнаваныя на спецыяльнае патрабаваньне. Авансы будуць выплачывацца ў іншаземнай валюце, пераважна ў франках і амэрыканскіх далярах. Гэта будзе сьведчыць, што ўрад Ластоўскага мае ўласныя сродкі або атрымлівае дапамогу з-за мяжы.

На ўтрыманьне партызанаў і беларускага батальёну хопіць грошай, атрыманых ад літоўскага ўраду.

Сувязь будзе ўтрымлівацца праз Латвію (Дзьвінск і Рыгу), улічваючы тое, што камунікаваньне на тэрыторыі Літвы магло б выклікаць падазрэньні літоўскага ўраду, а таксама прадстаўніцтва РСФСР у Літве.

У Дзьвінску пунктам абмену поштай будзе Езавітаў, у Рызе — Чарвякоў⁴³⁰, у Празе Чэскай — Вярышын⁴³¹, у Бэрліне — Бароўскі, у Варшаве і Вільні — Шыла, Будзька, Тарашкевіч, у Горадні — Якімовіч⁴³², Баран і Якавюк, у Гданьску — Лур'е і Дрыер*.

17 траўня 1923 г. Камуністычная партыя Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі, прадстаўленая выбранымі Жылуновічам і тав. Ігнатоўскім з аднаго боку, і Беларускай партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, Беларускай партыя сацыял-дэмакратаў і партыя сацыялістаў-фэдэралістаў, прадстаўленыя Галавінскім, Вальковічам і Галубінцавым з другога боку, склалі і падпісалі вышэйпададзенае пагадненьне ў Менску. Пагадненьне складзена ў двух паасобніках, адзін зь якіх павінен быць аддадзены Камітэту Народных Камісараў Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі, другі — Радзе Беларускіх народных саюзаў.

Акрамя таго, зробленыя восем копіяў, якія будуць уручаныя па аднаму паасобніку асобным партыям беларускага дэмакратычнага нацыянальнага руху.

Няхай жыве Беларуска вольная, незалежная і непадзельная Рэспубліка!

Няхай жыве Беларуска камуністычная партыя!

Няхай жыве беларускі народ!

Няхай жыве Беларуска партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў!

Няхай жыве Беларуска партыя сацыял-дэмакратаў!

⁴³⁰ Чарвякоў Мікалай — беларускі дзяяч, паходзіў зь Менскай губэрні. У канцы 1919 г. жыў у горадзе Тамэрфорсе (Фінляндыя), дзе ўсталяваў кантакт з К. Езавітавым. Апошні прызначыў яго кіраўніком рэгістрацыйна-пашпартнага аддзелу Вайскова-дыпляматычнай місіі БНР у Рызе ў Фінляндыі. Пасьля пераехаў у Рэвель, кіраваў мясцовым аддзяленьнем Беларускага прэс-бюро.

⁴³¹ Так у тэксьце. Маецца на ўвазе Мікалай Вярышын.

⁴³² Якімовіч Мікалай (1896—1929) — беларускі дзяяч. Сябра БПСР, Гарадзенскага БНК і іншых беларускіх арганізацыяў. Дзейнічаў у асноўным у Горадні. Неаднаразова арыштоўваўся польскімі ўладамі. Увосень 1922 г. вылучаўся ад Блёку нацыянальных меншасцяў на выбарах у польскі сойм па Бельскай выбарчай акрузе. Пасьля пазбаўленьня мандату пасла С. Якавюка ў 1925 г. павінен быў замяніць апошняга, але ня здолеў гэтага зрабіць дзеля адмовы папярэдняга ў сьпісе кандыдата-габрэя саступіць яму сваё месца, што прадугледжвалася перад-выбарчым пагадненьнем. Браў удзел у працы Беларускай сялянска-работніцкай грамады, быў адным з 56 падсудных на судовым працэсе над яе лідэрамі. Вызвалены з турмы за чатыры дні да сьмерці.

Няхай жыве Беларуская партыя сацыялістаў-фэдэралістаў!
 Няхай жыве саюз усіх беларускіх сацыял-дэмакратычных партый!
 На падставе паўнамоцтваў БССР:

/—/ Жылуновіч, /—/ Ігнатоўскі

На падставе паўнамоцтваў БПСР, БПСД, БПСФ:

/—/ Галавінскі, /—/ Вальковіч, /—/ Галубінцаў

Правамоцнасьць гэтай дамовы, як і ўласнаручнасьць подпісаў тав. Жылуновіча, Ігнатоўскага, Галавінскага, Вальковіча і Галубінцава — пацвярджаю подпісам і адбіткам службовай пячаткі:

Народны камісар БССР

/—/ Чарвякоў.

Менск, 30.II.1923 г.⁴³³

Вышэйпададзенае пагадненьне, а менавіта пратакол канфэрэнцыі, падпісаны паўнамоцнымі дэлегатамі, паказвае ўсю двудушнасьць палітыкі ўраду Саветаў і тых беларускіх партыяў, якія трымаюць зь ім кантакт. Саветы павінны былі дамагацца ад Літвы ліквідацыі ўраду Ластоўскага для адцягваньня ўвагі ад факту, што на самай справе гэты ўрад быў ім патрэбны. Менавіта гэты ўрад павінен быў хадайнічаць аб сродках на ўтрыманьне партызанскіх атрадаў, праводзіць беларускія справы замест камуністаў, якія на тэрыторыі Коўна не маглі дзейнічаць легальна. З прыкладзенага пагадненьня выразна відаць, што як урад Ластоўскага, так і згаданыя партыі былі толькі бальшавіцкай агентурай, залежнымі і ў фінансавым пляне, і ў пляне сваёй дзейнасьці ад Менску.

У разьдзеле XXVIII прыводзілася пастанова II сэсіі БЦВК ад 4.II.1921 г., якая датычыла беларускай мовы. У гэтай пастанове выказвалася патрэба «паступовага пераходу навучаньня ў школах... на беларускую мову». Акрамя таго, на згаданай сэсіі было прынята вырашана пра неабходнасьць увядзеньня беларускай мовы ў дзяржаўныя ўстановы. Службоўцы народных камісарыятаў і іншых установаў павінны былі навучыцца беларускай мовы. Аднак гэтыя пастановы ў той час былі толькі дэмагогіяй, і ўвядзеньне іх у жыцьцё ішло вельмі павольна. Нарэшце быў устаноўлены тэрмін, да якога цэнтральныя ўстановы Беларусі павінны былі перайсьці на беларускую мову. Гэтым тэрмінам быў дзень 15.VII.1925 г.

Аднак толькі ў сярэдзіне 1926 г. пазначыўся энэргічны паварот у нацыянальнай палітыцы ўладаў Савецкай Беларусі і імкненьне да сапраўднага ажыццяўленьня законаў, датычных беларускай мовы. Пачалося надзвычай спешнае вырашэньне нацыянальнай справы з наданьнем беларускаму насельніцтву асаблівых прывілеяў. Згаданая кампанія вынікала з агульнай нацыянальнай палітыкі Саюзу ССР.

28.VIII.1926 г. Нацыянальная камісія Цэнтральнага выканаўчага камітэту Беларусі, абпіраючыся на пастанову II сэсіі ЦВК Беларусі ад 4.II.1921 г. аб вызначэньні на 15.VII.1925 г. тэрміну пераходу цэнтральных установаў на

⁴³³ Такая дата ў арыгінале «Кароткага нарысу...». Відавочна, што тут, аднаведна ўсёй папярэдняй інфармацыі, павінна стаяць дата 17.III.1923 г.

беларускую мову, пастанавіла звольніць, бяз права паўторнага прыняцьця на службу, пэўную колькасьць тых службоўцаў Народнага камісарыяту сельскай гаспадаркі і Беларускага сельскагаспадарчага трэсту, якія яшчэ не навучыліся беларускай мовы. Адначасова Нацыянальная камісія ЦВКБ адмяніла інстытут перакладчыкаў беларускай мовы ва ўсіх установах, а таксама прадугледзела прыцягненьне іх кіраўнікоў да адказнасьці за неўвядзеньне ў практыку беларускай мовы.

29.VIII.1926 г. менская прэса надрукавала пастанову Бюро Цэнтральнага камітэту Камуністычнай партыі Беларусі, якая датычыла нацыянальнага складу партыйных, прафэсійных, дзяржаўных і іншых установаў. У гэтай пастанове Бюро ЦК КПБ падкрэсьлівала імкненьне да вылучэньня беларусаў на кіроўныя пасады. Далей пастанова патрабавала веданьня чыноўнікамі беларускай мовы і дзяржаўных моваў БССР, а таксама рэкамэндавала прыцягненьне да працы і адпаведнае выкарыстаньне прадстаўнікоў палякаў, габрэяў і г. д.

Акрамя гэтага, Бюро ЦК КПБ рэкамэндавала павелічэньне колькасьці беларусаў у складзе: 1) акруговых, раённых камітэтаў і камітэтаў іншых арганізацыйных адзінак, 2) прэзыдыюму Цэнтральнай рады прафсаюзаў, 3) калегіяў народных камісарыятаў, 4) прэзыдыюму Найвышэйшага савету народнай гаспадаркі, 5) выкладчыкаў і слухачоў Дзяржаўнага ўнівэрсытэту і Сельскагаспадарчай акадэміі, 6) управаў цэнтральных прамысловых, фінансавых, гандлёвых і каапэратыўных органаў, 7) адказных працаўнікоў ГПУ.

Не памяншаючы колькасьці габрэяў, было вырашана павялічыць колькасьць беларусаў у складзе: 1) прэзыдыюму Цэнтральнай рады прафсаюзаў, 2) Цэнтральнага бюро прафсаюзаў, 3) Найвышэйшага кіраўніцтва Цэнтральных управаў прафсаюзаў, 4) аддзелаў акруговых дзяржаўных органаў і іншых. Вырашана таксама не дапускаць да памяншэньня колькасьці беларусаў і габрэяў у складзе прэзыдыюмаў акруговых бюро прафсаюзаў.

Зьмена ва ўнутранай палітыцы СССР датычыла ня толькі нацыянальных справаў. Яна выявілася таксама ў зьмене палітыкі камуністычнай партыі ў адносінах да сялянаў, згодна зь лёзунгам «тварам да вёскі». Цэнтральны эканамічны камітэт Саюзу ССР пад уплывам розных трывожных праяваў паводзінаў насельніцтва выдаў інструкцыю, паводле якой да выбараў мясцовых саветаў — г. зн. мясцовых органаў улады — дапускаліся больш шырокія колы мясцовага насельніцтва. Акрамя таго, інструкцыя прадугледжвала зьмяншэньне адміністрацыйнага ціску пры правядзеньні выбараў.

Зьмена выбарчага закону выклікала вельмі актыўны ўдзел у выбарах у мясцовыя саветы халупнікаў⁴³⁴ і іншых асобаў, пазбаўленых раней выбарчага права. Гэтыя выбары адбыліся на ўсёй тэрыторыі Саюзу ССР. Яны паказалі ў Савецкай Беларусі «несумненны рост актыўнасьці ўсіх пластоў вёскі». Найбольшую цікавасьць да выбараў прадэманстравалі сярэднія пласты сялянства, ніжэйшыя ж пласты — парабкі і бедната, цікавіліся імі менш. Гарадзкая інтэлігенцыя, напрыклад, настаўніцтва, паводзіла сябе пасіўна.

⁴³⁴ Халупнікі — сяляне, якія мелі хату, але ня мелі зямлі.

Што датычыць гарадскога насельніцтва, то дробная буржуазія брала ў вы-
барах большы ўдзел, чым пралетарыят.

У сувязі з разьвіццём беларускай справы на тэрыторыі Савецкай
Беларусі трэба згадаць пра наступнае.

З 15.XII. па 20.XII.1926 г. у Менску адбывалася акадэмічная канфэрэнцыя,
скліканыя Інстытутам беларускай культуры для ўнармаваньня беларускага
правапісу⁴³⁵. У гэтай канфэрэнцыі бралі ўдзел дэлегаты з Коўна, Рыгі, Бэрліну
і Менску⁴³⁶. З Польшчы прыехаў прафэсар Галомбэк⁴³⁷, выкладчык Вольна-
га польскага ўнівэрсытэту (*Wolnej Wszechnicy Polskiej*) у Варшаве⁴³⁸.

Старшынём канфэрэнцыі быў Ігнатоўскі. Найбольш знакамітымі
дзеячамі былі Ластоўскі, Галавінскі, Езавітаў, рэктар Ковенскага ўнівэрсытэту
Біржышка, прафэсар Бэрлінскага ўнівэрсытэту Ясмэр⁴³⁹ і іншыя.

Паводле думкі замежных навукоўцаў, якія бралі ўдзел у канфэрэнцыі,
яе ўзровень быў вельмі нізкі. Адзіны сапраўды навуковы даклад зрабіў пра-
фэсар Галомбэк на тэму «Дасьледаваньне беларускай літаратуры XIX ст. да
1863 г.». Канфэрэнцыя паказала, што кругагляд наваўзніклых беларускіх
«навукоўцаў» — вельмі прымітыўны і, зважаючы на ўзровень разгляду
праблемаў, іх нельга нават параўноўваць з іншаземнымі навукоўцамі, якія
бралі ўдзел у канфэрэнцыі. Трэба зазначыць, што ў прамовах паасобных
дэлегатаў антыпольская нота чулася рэдка. Наадварот, трэба адзначыць,
што ў адносінах з прафэсарам Галомбэкам усе паводзілі сябе вельмі добра,
а даклад яго прынялі з удзячнасьцю і прызнаньнем. Ветлівасьць у адносінах
да Польшчы зайшла так далёка, што было нават выкрыкнута: «Хай жыве
польская культура!».

Адной з праяваў узмацненьня беларускай кампаніі была канфэрэн-
цыя, якая адбывалася ў чэрвені 1923 г. у Празе Чэскай. У ёй бралі ўдзел
прадстаўнікі беларускіх групаў, якія дзейнічалі ў Польшчы, а таксама дзея-
чы, якія засталіся на эміграцыі. Палянафільскі кірунак беларускай палітыкі
прадстаўляў пасол Тарашкевіч, старшыня Беларускага пасольскага клю-

⁴³⁵ Насамрэч Акадэмічная канфэрэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі праходзіла ў
Менску 14—19 лістапада 1926 г.

⁴³⁶ Меліся браць удзел у канфэрэнцыі і беларусы зь Вільні, але польскі ўрад адмовіўся выдаць ім
замежныя пашпарты. Праўда, палякі былі гатовыя выпусьціць у Менск сябра Беларускага ся-
лянскага саюзу, вядомага філёляга Янку Станкевіча, аднак апошні адмовіўся ад гэтага ў знак
салідарнасьці з астатнімі, «невязымі» беларусамі.

⁴³⁷ Галомбэк (Gołąbek) Юзэф (1889—1939) — польскі навуковец, літаратуразнаўца-славіст. Аўтар
публікацыяў на беларускую тэматыку, у прыватнасьці, нарысу «Пачаткі беларускага тэатру» і
кнігі «Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, польска-беларускі паэт» (Вільня, 1932).

⁴³⁸ *Wolna Wszechnica Polska* (Вольны польскі ўнівэрсытэт) — прыватная ВНУ, якая была створана ў
Варшаве ў 1920 г. на аснове Таварыства навуковых курсаў. Папярэднікам гэтых курсаў быў пата-
емны польскі ўнівэрсытэт, які дзейнічаў на тэрыторыі «расейскага забору». Мела матэматычна-
прыродазнаўчы, гуманітарны, палітычны, грамадазнаўчы і пэдагагічны факультэты.

⁴³⁹ Ясмэр. Так у тэксьце. Маецца на ўвазе Фасмэр (Vasmer) Макс (1886—1962) — нямецкі філёляг-
славіст, аўтар шматлікіх працаў па славянскіх мовах і гісторыі расьсяленьня народаў ва Ўсходняй
Эўропе, дасьледчык усходнеславянскай антрапаніміі і тапаніміі.

бу. Прадстаўніком эсэраўскага кірунку ўраду Ластоўскага быў міністар замежных справаў — адзін з найбольш выдатных беларускіх дзеячоў Аляксандар Цьвікевіч.

На згаданай канфэрэнцыі абмяркоўвалася патрэба ўзгаднення дзейнасці беларускіх палітыкаў і дзеячоў, якія працуюць у Польшчы і на эміграцыі. Праектавалася ўтварэнне сялянскай партыі, якая прыцягвала б абыякавыя ў адносінах да эсэраўскай і камуністычнай агітацыі народныя масы. Прадстаўнікі эміграцыі патрабавалі ад краёвых палітыкаў адмовы ад ранейшага ляяльнага стаўлення ў дачыненні да Польшчы.

Агучвалася меркаванне, што ўжо вясной 1924 г. адбудзецца польска-бальшавіцкі ўзброены канфлікт, заняцце Вільні савецкімі войскамі і перадача яе, разам з населенымі беларусамі ваколіцамі, Беларусі.

Тарашкевічу і ягоным нешматлікім прыхільнікам тлумачылася, што беларусы нічога ня страцяць ад адмовы ад ляяльнай пазыцыі ў дачыненні да Польшчы, бо польскі ўрад ставіцца да беларускай справы nepřыхільна, і ад Польшчы нічога чакаць не даводзіцца. У той самы час адмова ад ляяльнасці да Польшчы стрымае палянізацыю беларусаў-каталікоў на Віленшчыне і ў Беластоцкім ваяводстве. Выступаючы супраць згодніцкай і прапольскай палітыкі Тарашкевіча, адзін з прамоўцаў, які выступаў па культурна-асветніцкіх справах, згадаў пра беларускія кнігі, выдадзеныя ў Коўне на літоўскія грошы, і запытаў: «А Вы што зрабілі для беларускай культуры сваёй згодніцкай палітыкай?»

Наяўныя крыніцы не даюць інфармацыі, якія ўхвалы былі прынятыя на праскай канфэрэнцыі. Аднак пасля яе быў зафіксаваны нечаканы паварот у дзейнасці памяркоўных да гэтага палітыкаў, перш за ўсё Тарашкевіча.

Пасля шэрагу няўдачаў і расчараванняў яны перайшлі на шлях выразнай антыдзяржаўнай і антыпольскай палітыкі, якая праводзілася пад кіраўніцтвам Вільнацбелкаму і пасольскіх сакратарыятаў, расьсеяных па Беларусі. Пасля Беластоцкага працэсу, які абвастрыў польска-беларускія адносіны, гэтая праца атрымала разьвіццё, асабліва сярод правадыроў беларускага руху.

Менская і праская канфэрэнцыі і дзейнасць паасобных групавак мелі на мэце стварэнне адзінага беларускага фронту ў краіне, незалежна ад палітычных поглядаў асобных дзеячоў.

Беларуская прэса набыла выразна антыдзяржаўны тон, што выклікала канфіскацыі газэт. На нарадзе беларускіх дзеячоў з Луцкевічам на чале было вырашана змяшчаць у газэтах як мага больш антыпольскіх артыкулаў, каб праз пастаянныя канфіскацыі газэт выклікаць сярод чытачоў абурэнне ўяўным перасьледам беларускай прэсы і ўсяго нацыянальнага руху.

У той самы час урад Ластоўскага ў Коўне ліквідаваўся, нібыта праз адсутнасць сродкаў (гл. вышэй пра Менскую дамову). Ластоўскі і Душэўскі засталіся ў Коўне ў якасці літоўскіх дзяржаўных функцыянераў, бо Ластоўскі меў сувязі ў літоўскіх палітычных колах і ва ўрадзе. Рэшта сяброў былога ўраду восенню 1923 г. перабралася ў Прагу Чэскую, дзе стварыла антыпольскую т. зв. Беларускую нацыянальную раду, якая знаходзілася пад моцным уплывам бальшавікоў.

Ластоўскі разам з Душэўскім рэдагавалі часопіс «Крывіч»⁴⁴⁰. Акрамя таго, яны заставаліся і ў кантакце з ВБНК.

Пра агульны характар працы беларусаў у Літве сьведчыла адозва, падпісаная Захаркам і скіраваная да Гальваноўскага⁴⁴¹ ў справе Клайпэды. Адозва была антыпольскай, яна пратэставала супраць інтэрнацыяналізацыі Клайпэды і нэўтралізацыі Нёману⁴⁴² — у імя інтарэсаў няіснай Беларускай Народнай Рэспублікі.

У сувязі зь беларускай кампаніяй, якая праводзілася за мяжой, трэба прывесці пастановы ЦВК БССР ад 1.VII.1923 г., якія гучалі наступным чынам:

1. Узмацніць і распаўсюдзіць як мага больш шырокую агітацыю на ўсёй тэрыторыі Польшчы з мэтай інспіраваньня дзяржаўнага перавароту.
2. Праводзіць агітацыю ў шчыльным кантакце зь іншымі беларускімі партыямі. У мясцовасьцях з моцнымі рэлігійнымі настроямі трэба пераконваць насельніцтва, што палякі ўціскаюць праваслаўе.
3. Прымяніць тэрор у дачыненьні да найважнейшых адміністрацыйных чыноўнікаў.
4. Узмацніць у Польшчы вайсковую контравыведку.
5. Для ўсіх гэтых мэтай асыгнаваць сродкі.

Адным з тэрарыстычных актаў было забойства Язэпа Балаховіча, якое мела месца восеньню 1925 г.⁴⁴³.

Пачатак 1924 г. адзначыўся вельмі важным для Беларусі выпадкам. У лютым 1924 г. у Менску адбывалася канфэрэнцыя Цэнтральнага выканаўчага

⁴⁴⁰ «Крывіч» — грамадзка-палітычны і літаратурны часопіс, які выдаваўся ў Коўне ў 1923—1927 гг. Усяго выйшла 12 умароў.

⁴⁴¹ Гальваноўскі (Гальванаўскас) (Galvanauskas) Эрнэстас (1882—1967) — літоўскі палітычны дзяяч, у 1919—1920 гг. — прэм'ер-міністар Літвы, у 1922—1924 гг. — прэм'ер-міністар і адначасова міністар замежных справаў.

⁴⁴² Паводле ўмоваў Вэрсальскай мірнай дамовы 1919 г. горад Клайпэда (Мэмель) з прылеглым раёнам быў забраны ў Нямеччыны, але часова нікому не аддадзены. Кіраваньне горадам у той час ажыццяўляла вярхоўная адміністрацыя з прадстаўнікоў чатырох краін — Францыі, Вялікабрытаніі, Італіі і Японіі. Як найбольш верагодны варыянт разглядалася наданьне Мэмелью статусу «вольнага гораду» па аналёгіі з Данцыгам (Гданьскам). Але ў студзені 1923 г., скарыстаўшыся абвастрэньнем нямецка-францускіх адносінаў, літоўскія войскі занялі Мэмельскую вобласць. У 1924 г. была падпісаная т. зв. Клайпэдзкая канвэнцыя, па ўмовах якой Клайпэда з прылеглым раёнам уваходзіла ў склад Літвы.

Што тычыцца нэўтралізацыі Нёману, то сутнасьць праблемы была ў тым, што літоўцы імкнуліся ў сваёй барацьбе з Польшчай задзейнічаць у тым ліку і эканамічныя рычагі, дзеля чаго блякавалі сплаў польскіх грузаў у Балтыйскае мора Нёманам. Дзеля гэтага Польшча падымала пытаньне, каб зрабіць воды гэтай ракі нэўтральнымі.

⁴⁴³ Булак-Балаховіч Язэп (1894—1923) — брат Станіслава Булак-Балаховіча, камандаваў 1-й кавалерыйскай дывізіяй у арміі на чале з апошнім. Пасьля інтэрнаваньня балаховіцкай арміі жыў у Белаавежы. Забіты ня восеньню 1925 г., а ў траўні 1923 г.

камітэту Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі з прадстаўнікамі Цэнтральнага камітэту Расейскай камуністычнай партыі і Часовага Цэнтральнага бюро Беларускай камуністычнай партыі. Вынікам нарадаў была пастанова ад 19.ІІ.1924 г., сілай якой да Савецкай Беларусі былі далучаныя новыя тэрыторыі Віцебскай, Гомельскай і Смаленскай губэрняў, а таксама Магілёўскі, Рагачоўскі, Калінінскі і частка Рэчыцкага паветаў⁴⁴⁴.

Адмыслова створаная камісія прыняла пералічаныя землі, пра што старшыня ЦВК Беларусі Чарвякоў абвясціў 21.ІІ.1924 г. наступным чынам:

Прэзыхдыюм ЦВК Саветаў Беларусі гэтым абвясчае пастанову ўпаўнаважанай камісіі Саўнаркаму Беларусі ў справе прыняцця новадалучаных да Беларусі тэрыторыяў Віцебскай, Гомельскай і Смаленскай губэрняў, а таксама прыняцця згаданай камісіяй Магілёўскага, Рагачоўскага, Калінінскага і часткі Рэчыцкага паветаў, што падаецца да ведама ўсіх дзяржаўных, грамадзкіх і гаспадарчых органаў Беларусі.

Старшыня ЦВК

/—/ Чарвякоў

Сакратар ЦВК

/—/ А. Сташэўскі⁴⁴⁵

У гэтай працы ўжо неаднаразова апісваліся выступленьні Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў. Выхаваныя на расейскіх рэвалюцыйных ідэалах, а таксама з прычыны свайго паходжаньня, яны заўсёды зьвярталіся да Расеі, ня верачы ў магчымасьць задавальненьня Польшчай сваіх патрабаваньняў. Цяпер мы прыводзім акт аб'яднаньня беларускіх эсэраў з камуністамі, заключаны ў сакавіку 1924 г.

Выконваючы пастанову, прынятую ў лютым 1924 г. на паседжаньні Беларускай камуністычнай партыі, Беларускае партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў абвясціла 1 сакавіка 1924 г. ніжэйпрыведзены камунікат:

Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў утварылася ў пачатку 1918 г. зь левага крыла т. зв. Беларускай сацыялістычнай грамады і скіравала ўсю сваю тактыку і праграму ў бок рэвалюцыйна-сацыяльнай барацьбы за інтарэсы сялян і пралетарыяту Беларусі, а таксама стварэньня самастойнай Беларускай Рэспублікі.

Спачатку партыя хацела стварыць Беларускую Дэмакратычную Нацыянальную Рэспубліку і з гэтай мэтай, насуперак наяўнай рэвалюцыйнай тактыцы, яна пайшла на кампраміс з дробнабуржуазнымі партыямі і групамі і ўзяла ўдзел у Радзе Беларускай Народнай Рэспублікі, якая ўтварылася ў Менску на пачатку рэвалюцыі.

⁴⁴⁴ Насамрэч пастанова «Аб аб'яднаньні ў складзе БССР усіх тэрыторыяў з большасьцю беларускага насельніцтва» была выдадзеная Прэзыдыюмам Усесаюзнага ЦВК 3 сакавіка 1924 г.

⁴⁴⁵ Сташэўскі Аляксандар Восіпавіч (1889—1938) — дзяржаўны дзяяч БССР. У 1918 г. — сябра БПСР, у 1920 г. — адзін з стваральнікаў Беларускай камуністычнай арганізацыі. Зь лістапада 1921 г. — сакратар ЦВК і СНК БССР, зь ліпеня 1924 г. — старшыня Полацкага акруговага выканкаму. Зь лютага 1926 г. — наркам унутраных справаў БССР, зь верасьня 1928 г. — наркам юстыцыі і пракурор БССР. Рэпрэсаваны.

Затым, у снежні 1919 г., яна ўнесла раскол у асяродзьдзе сяброў Рады. Пасьля яе дэзарганізацыі праз выключэньне буржуазных групавак партыя разам зь Беларускай партыяй сацыялістаў-фэдэралістаў стварыла — насуперак Найвышэйшай Радзе — Беларускаю Народную Раду і ўрад.

Аднак прэзыдыюм Рады і ўрад, створаныя Партыяй сацыялістаў-рэвалюцыянераў і змушаныя да эміграцыі, пераехалі за мяжу, страцілі кантакт з партыяй і праводзілі палітыку, неадпаведную інтарэсам пралетарыяту. Зь цягам часу гэты ўрад апанавалі сацыялісты-фэдэралісты і беспартыйныя. Ён дагэтуль існуе ў Літве, дзе кіруе контррэвалюцыйнай палітыкай.

У пачатку 1920 г. партыя пераканалася ў нікчэмнасьці парлямэнцкіх формаў кіраваньня і стала на пазыцыю савецкага ладу.

Аднак частка партыі не змагла вызваліцца ад апартуністычных поглядаў, у выніку чаго тактыка ўсёй партыі ня мела пэўнай і адназначнай лініі. Часам партыя станавілася на пазыцыі актыўнай рэвалюцыйнай барацьбы, поўнасьцю прымала лёзунгі савецкага ладу, заклікала да рашучай барацьбы з буржуазіяй, а часам ішла на перамовы са згодніцкімі групоўкамі і працавала разам зь імі. Гэтая нявызначанасьць палітычнай думкі і тактыкі Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў не дала ёй магчымасьці заняць акрэсьленае становішча ў палітычным жыцьці Беларусі і пацягнуць за сабой працоўныя масы да рашучай барацьбы з капіталізмам. Гэта ўрэшце прывяло да расколу ў партыі і выклікала варожыя стасункі паміж ёй і камуністычнай партыяй.

У гэты час распачатая пралетарыятам пад кіраўніцтвам камуністычнай партыі барацьба з буржуазіяй на тэрыторыі былой Расейскай імперыі прывяла пралетарыят на ўсходзе Эўропы да поўнай перамогі, у выніку чаго былі закладзеныя моцныя падмуркі сацыяльнага ладу. Прыгнечаныя народы, у тым ліку і беларусы, атрымалі магчымасьць свабоднага разьвіцьця. Стварыўся моцны баявы цэнтар пралетарыяту — Камінтэрн,⁴⁴⁶ — які паказаў адпаведны кірунак пралетарыяту Заходняй Эўропы і ўсяго сьвету.

У той самы час буржуазія, якая пасля вайны 1914 г. пад уплывам рэвалюцыйных выбухаў гатовая была пайсьці на саступкі пралетарыяту, у апошні момант апамяталася і перайшла ў контранаступ.

З разьвіцьцём капіталістычнай эксплюатацыі ўзрастае нацыянальны ўціск. Фашызм — сучаснае дзіця капіталу — захоплівае ўсё большыя тэрыторыі. Будучы ў сваёй аснове нацыянальным, фашызм робіцца міжнародным і стварае вялікую небяспеку для сацыяльнага разьвіцьця. Згодніцкія сацыялістычныя партыі, якія ўваходзяць у Другі Інтэрнацыянал⁴⁴⁷, сваім згодніцтвам з буржуазіяй і хісткай тактыкай у справе

⁴⁴⁶ Камінтэрн (Камуністычны Інтэрнацыянал, Трэці Інтэрнацыянал) — міжнародная рэвалюцыйная арганізацыя ў 1919—1943 г. Была створаная ў сакавіку 1919 г. з ініцыятывы Расейскай камуністычнай партыі (бальшавікоў). Празь яе маскоўскія бальшавікі каардынавалі і кантралявалі разьвіцьцё камуністычнага руху ва ўсім сьвеце.

⁴⁴⁷ Другі Інтэрнацыянал — міжнароднае аб'яднаньне сацыялістычных партыяў і арганізацыяў, створанае ў 1889 г. Ставіў за сваю галоўную мэту барацьбу за правы рабочых і імкнуўся да пераўтварэньня грамадзкага жыцьця згодна з сацыялістычнымі прынцыпамі. Пасьля Першай усясьветнай вайны II Інтэрнацыянал раскалоўся, зь яго выйшлі камуністы, якія заснавалі ўласны III (Камуністычны) Інтэрнацыянал і востра выступалі супраць сацыял-дэмакратаў, якія засталіся ў II Інтэрнацыянале.

абароны працоўных масаў толькі дапамагаюць разьвіццю фашызму і перашкаджаюць пралетарыяту ў рэвалюцыйнай барацьбе. Само сялянства, без палітычнай сувязі з пралетарыятам і без яго кіраўніцтва, ня можа дасягнуць перамогі над капіталістамі і палепшыць сваё становішча.

Распыленьне сялянства, адсутнасць еднасьці і сучаснай думкі робіць яго палітычна бясьсільным. Яскравым прыкладам гэтага зьяўляецца Баўгарыя, дзе сялянская сацыялістычная партыя, узяўшы на два гады ўладу ў свае рукі, ня здолела яе ўтрымаць на больш працягла час⁴⁴⁸. Лёзунгі Камінтэрну аб адным пралетарскім фронце, аб сувязі пралетарыяту зь сялянствам і вызваленьні ўсіх прыгнечаных народаў зь імперскага ярма і калянізацыйных сыстэмаў не сустрэраюць глыбокага водгуку ў сацыялістычных партыях, затое працоўныя масы гэтыя лёзунгі разумеюць і вакол іх яднаюцца. Цяпер ствараюцца два лягеры-супернікі: капіталістычны, авангардам якога зьяўляецца фашызм, і сацыялістычны, авангардам якога зьяўляецца Камінтэрн. Усе астатнія плыні вагаюцца паміж імі. Другі Інтэрнацыянал схіляецца да першага кірунку, а той пры пасярэдніцтве парлямэнтаў злучаецца з фашызмам. Актыўны рэвалюцыйны рух скіроўвае погляды на Камінтэрн. Найбольш яскрава такая расстаноўка праяўляецца ў Нямецчыне, дзе ствараюцца буржуазныя ўрады, якія яднаюцца з буйной буржуазіяй, а за імі цягнуцца толькі сацыял-дэмакраты. Затое працоўныя масы ва ўсё большай колькасьці ідуць за лёзунгамі Камуністычнай партыі Нямецчыны, якая стала выразьніцай ня толькі грамадзкіх, але і нацыянальных ідэяў нямецкіх працоўных масаў.

Надзеі палітычных і грамадзкіх дзеячоў Заходняй Беларусі, якая знаходзіцца цяпер у межах «панскай» Польшчы, а таксама беларускіх эміграцыйных колаў, якія падаюць дэкларацыі буржуазным урадам з мэтай здабыць вызваленьне беларускага народу, — не прывядуць ні да чаго і прывесць ня могуць, бо лягічныя законы капіталізму абапіраюцца на імперыялізм, эксплюатацыю і калянізацыю.

Спробы беларускіх рэвалюцыйных арганізацыяў, у тым ліку і Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў Заходняй Беларусі⁴⁴⁹, самастойнага пачатку барацьбы з панскай Польшчай за грамадзкія і нацыянальныя правы беларускага пралетарыяту і сялянства не прыводзяць да перамогі і прывесць ня могуць, бо капіталізм прыныпова зьяўляецца міжнародным і перамагчы яго нельга выключна нацыянальнымі сіламі, без выразнага ўключэння элемэнтаў клясавай барацьбы.

Польшча ўтварылася як вынік рэвалюцыі 1917 г. Аднак нягледзячы на тое, што яна сама нядаўна вызвалілася ад нацыянальнага ўціску, дзякуючы стварэньню сваёй дзяржаўнасьці на капіталістычных прынцыпах яна самым дзікім і жорсткім чынам прыгнятае нацыянальныя меншасьці.

У гэты самы час у Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы хутка прагрэсуе разьвіццё нацыянальнай і культурнай працы і выяўляецца самастойнасьць працоўных масаў.

⁴⁴⁸ У кастрычніку 1919 г. у Баўгарыі быў сфармаваны кааліцыйны ўрад, галоўную ролю ў якім адыгрываў Баўгарскі земляробчы народны саюз (БЗНС) на чале з Аляксандрам Стамбалійскім. У траўні 1920 г. быў сфармаваны аднапартыйны ўрад БЗНС, які працаваў да чэрвеня 1923 г., пакуль ня быў скінуты ў выніку дзяржаўнага перавароту.

⁴⁴⁹ Так у арыгінале «Кароткага нарысу...».

Прыменены Камінтэрнам у нацыянальным пытанні спосаб дзеяння гарантуе шырокія магчымасці развіцця беларускага культурнага і гаспадарчага жыцця. Беручы гэта ўсё пад увагу і бачачы, што камуністычная партыя ў нацыянальных і грамадзкіх пытаннях вядзе да мэтаў, якія поўнасьцю адпавядаюць інтарэсам беларускага пралетарыяту і сялянства,

Мы, былыя сябры Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў, прыйшлі да пераканання, што далейшае існаванне Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў зьяўляецца беспадстаўным, што яе існаванне разбівала б адзіны фронт працоўных масаў, стрымлівала б развіццё сацыяльнай рэвалюцыі і замінала б узмацненню савецкага ладу на Беларусі, а тым самым зьяўлялася б контррэвалюцыйным зьявішчам.

Мяркуючы, што ў такі адказны момант барацьбы пралетарыяту з буржуазіяй рэвалюцыйныя сілы ня могуць заставацца бяздзейнымі, мы заяўляем, што гатовыя далей змагацца з капіталізмам за сацыяльныя і нацыянальныя правы працоўнага народу Беларусі і ўсяго сьвету пад сьцягам Камуністычнай партыі і заклікаем усіх астатніх сяброў, былых ці сённяшніх, як тут, так і за мяжой, якія маюць моцны рэвалюцыйны дух, каб і яны пайшлі нашай дарогай.

Няхай жыве пралетарскі фронт у саюзе зь сялянствам пад кіраўніцтвам Камінтэрну!!!

Няхай жыве Камінтэрн і Камуністычная партыя!

Няхай жыве рабоча-сялянская ўлада ва ўсім сьвеце!

Няхай жыве Беларуская Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка!!!

Дэкларацыю падпісалі:

/—/ Балевіч Р.* , /—/ Бараноўскі А., Берднік, Бялькевіч Я.⁴⁵⁰, Дзямідовіч А.* , Дубіна У., Фёдараў Ц.⁴⁵¹, Гаржэўскі* В., Карабач А., Каспяровіч М.⁴⁵², Касмовіч П.⁴⁵³, Мацкевіч* М., Мальчыц⁴⁵⁴, Маліцкі*, Міскевіч* П., Амхоўскі*, Асьвяціцкі М.,

⁴⁵⁰ Бялькевіч Янка (1883—1960) — беларускі мовазнавец, у 1920—1925 гг. працаваў загадчыкам беларускага аддзелу ў Народным камісарыяце асьветы БССР, з 1925 г. — дырэктарам Мсьціслаўскага пэдагагічнага тэхнікуму, з 1927 г. — у слоўнікавай камісіі Інбелкульту. У 1930 г. высланы за межы Беларусі.

⁴⁵¹ Фёдараў Пятро — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, археоляг, юрыст. З 1919 г. — сябра БПСР. У 1920 г. уваходзіў у Слуцкі БНК і беларускі каапэратыў «Зара». У 1920-я гг. жыў у Слуцкім павеце. У 1924 г. удзельнічаў у ліквідацыйным зьездзе БПСР. Далейшы лёс невядомы.

⁴⁵² Каспяровіч Мікола (1900—1937) — беларускі гісторык, мовазнавец, этнограф. З 1926 г. — вучоны сакратар Цэнтральнага бюро краязнаўства пры Інбелкульту і АН БССР. Рэпрэсаваны.

⁴⁵³ Касмовіч Павал (1898—?) — беларускі дзяяч, паводле адукацыі каморнік. Урадженец вёскі Зарэчча Наваградзкага павету. У 1918 г. скончыў Пскоўскую каморніцкую школу, браў удзел у дзейнасці Пскоўскага беларускага камітэту. Пасьля працаваў у Наваградзкім зямельным камітэце, жыў у Гарадзеі. У 1920 г. быў інструктарам Часовага Беларускага нацыянальнага камітэту ў Менску.

⁴⁵⁴ Мальчыц — так у тэксце. На самай справе гаворка ідзе пра Мікалая Мамчыца (1899 — ?) — беларускага нацыянальнага дзяяча, пэдагога. Быў сябрам БПСР. У 1919—1920 гг. настаўнічаў у Слуцкім і Бабруйскім паветах. Сябра Слуцкага культурна-асьветнага таварыства «Папараць-Кветка». Зь лістапада 1920 па 1921 г. — інструктар беларускага пададдзелу народнай адукацыі ў Бабруйскім павеце. Зь верасьня 1923 г. — студэнт БДУ, адначасова працаваў у адной зь менскіх школаў. Займаўся краязнаўствам. У 1924 г. быў удзельнікам ліквідацыйнага зьезду БПСР, пасьля працаваў у сыстэме адукацыі. У 1930 і 1937 гг. арыштоўваўся. Далейшы лёс невядомы.

Пашкевіч М., Рэўке* К., Шчэгельскі К.⁴⁵⁵, Шчэхерскі*, Трафімаў А., Вышкевіч* В., Залускі* В.

Менск, 1 сакавіка 1924 г.⁴⁵⁶.

Разьдзел XXXIII

Дывэрсія

1924 і 1925 гг. адзначыліся ва ўсходніх ваяводзтвах дывэрсійнай кампаніяй.

Мясцовае насельніцтва жыло ў нястачы з прычыны беспрацоўя, выкліканага зьнішчэньнем падчас вайсковых дзеяньняў месцаў працы, перанаселенасьці вёскі, дрэннага стану зямельнай гаспадаркі і г. д. Гэтая нястача выклікала тое, што ў шэрагу памежных гмінаў кантрабанда і разбой былі адзінымі прафэсіямі, зь якіх магчыма было жыць. Саветы ўмела выкарыстоўвалі галечу насельніцтва. Яны стварылі зь яе аснову, на якой дывэрсійная кампанія інтэнсіўна разьвівалася.

Урад СССР, выкарыстоўваючы адносіны на ўсходзе краіны, імкнуўся да падарваньня аўтарытэту польскіх уладаў і дыскрэдытацыі іх як у вачах насельніцтва, так і замежжа, ствараючы карціну пастаяннай палітычнай нестабільнасьці ў Польшчы на нацыянальнай глебе. Дывэрсіі павінны былі прадэманстраваць насельніцтву беспакаранасьць антыдзяржаўнай кампаніі з прычыны бясьсільнасьці ўладаў, імкнуліся да навязваньня мясцоваму насельніцтву перакананьня пра часовасьць наяўнай дзяржаўнай сытуацыі на ўсходзе Польшчы. Апрача гэтага, Саветы, учыняючы дывэрсійную акцыю з удзелам мясцовага насельніцтва, хацелі справакаваць польскія ўлады на рэпрэсіі супраць яго. Бальшавікі лічылі, што дзякуючы рэпрэсіям створацца невыносныя ўмовы і праз гэта ўдасца лягчэй падбухторыць масы да пачатку паўстаньня супраць Польшчы

⁴⁵⁵ Шчэгельскі Кастусь (1900 — ?) — беларускі дзяяч, паходзіў з Бабруйска. Скончыў Бабруйскую мужчынскую гімназію, працаваў у школе на Бабруйшчыне. У канцы 1919 г. прызначаны інструктарам Часовага Беларускага нацыянальнага камітэту ў Менску ў школьных і нацыянальна-арганізацыйных справах на Бабруйскі павет. У лістападзе 1919 г. выбіраўся дэлегатам у Радз БНР ад Культурна-прасьветнага гуртка настаўнікаў Бабруйскага і Слуцкага павеатаў. У красавіку 1920 г. быў выбраны сакратаром Бабруйскага Часовага БНК. У бальшавіцкім «Сьпісе ўдзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)...» фігуруе як «старшыня Бабруйскай арганізацыі эсэраў, арганізатар бойскаўцкіх атрадаў у Бабруйску».

⁴⁵⁶ Насамрэч ліквідацыйны зьезд Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў праходзіў у Менску з 8 па 9 чэрвеня 1924 г. і па яго выніках была прынятая зусім іншая дэкларацыя.

дзеля адарваньня ўсходніх ваяводзтваў на карысьць СССР. Здабыўшы прыхільнасьць насельніцтва, урад СССР меў бы значныя палёгкі ў выпадку вайны з Польшчай.

Дывэрсіі належыць падзяляць на: 1) маральныя, 2) нападныя і 3) пажарныя. Праўда, уся дывэрсійная акцыя насампраўдзе была маральнай, бо дзейнічала не на карысьць Польшчы на псыхіку крэсовага насельніцтва. Аднак, нягледзячы на гэта, пад назвай «маральная дывэрсія» мы будзем разумець адмысловы яе від.

З трох відаў дывэрсіі толькі маральная ня несла непасрэдных матэрыяльных стратаў. Яе распачалі літоўцы вясною 1924 г., абвясціўшы дэманстрацыйнае велікоднае паломніцтва ў Вільню. Яно павінна было паказаць, што валоданьне Вільняй патрэбна Літве ня толькі з палітычных меркаваньняў, але і з рэлігійных. Паведамленьне пра паломніцтва разам з пастаянным падкрэсьліваньнем літоўцаў, што яны застаюцца ў стане вайны з Польшчай, выклікала як сярод мясцовага насельніцтва, так і сярод польскіх цэнтральных уладаў пэўную занепакоенасьць. Усе чакалі нейкага літоўскага ўзброенага выступленьня, нейкай вераломнай атакі на Вільню. Аднак літоўцы ні на якую вайсковую кампанію не наважыліся, таму выпадак з паломніцтвам трэба лічыць толькі адной з праяваў маральнай дывэрсіі.

Да яе ж патрэбна залічваць сыгналы пра гатовае адбыцца паўстаньне насельніцтва ва ўсходніх ваяводзтвах, якія паўтараліся кожную вясну. Яны, без сумневу, мелі на мэце недапушчэньне наладжваньня жыцьця на ўсходняй мяжы.

Беларуская нападная дывэрсія, створаная і падтрыманая Саветамі, пачала праяўляцца з красавіка 1924 г. Пачатак яе правядзеньня быў вынікам беспасьпяховасьці паўстанцкай акцыі. Спачатку яна заключалася ў тым, што за мяжой ствараліся і навучаліся банды, якія патаемна пераходзілі мяжу ў месцах, дзе была слабая ахова, рабілі задуманыя налёты, пасля чаго адступалі назад за мяжу ці расьсейваліся па лясах.

Усёй дывэрсійнай акцыяй гэтага віду кіраваў *Иностранный отдел* ГПУ ў Маскве празь *секретные оперативные части* (Соч), якія знаходзіліся пры ГПУ ў Менску (для Беларусі) і пры ГПУ ў Харкаве (для Ўкраіны).

У чыста вайсковых справах Соч для Беларусі быў залежны ад «штабу акругі» ў Смаленску.

Секретные оперативные части мелі 3 аддзелы: 1) прапагандысцкі, 2) апэратыўны і 3) інфармацыйны.

Прапагандысцкі аддзел праводзіў агітацыю, арганізоўваў дывэрсійныя курсы, падтрымліваў адносіны зь беларускімі арганізацыямі ў Польшчы і за мяжой.

Апэратыўны аддзел падзяляўся на 2 пададдзелы: а) вайсковы і б) рэгістрацыйны. Задачай гэтага аддзелу было правядзеньне вайсковых работаў, інспэкцыі, улік, зацьверджаньне плянаў нападаў і г. д.

Інфармацыйны аддзел меў 2 пададдзелы: а) выведніцкі і б) контравыведніцкі. Задачай гэтага аддзелу была глыбокая і павярхоўная выведкі, а таксама контравыведка.

Уздоўж польска-савецкай мяжы знаходзіліся 3 участкі (*ударные участки* ці *комучастки*), зь якіх Беларусь была ахопленая адным на паўночным участку. Ён межаваў з заходнім участкам, які ахопліваў тэрыторыю Валынскага ваяводзтва ўздоўж лініі Азёры—Хочын—Красноўка.

На чале *ударного участка* стаяў *головной атаман*, які падпарадкоўваўся *Секретной оперативной части* (Соч) пры ГПУ ў Менску. Пры галаўным атамане быў т. зв. *главный уполномоченный*, падпарадкаваны ГПУ. Падзел функцыяў паміж галаўным атаманам і «галоўным упаўнаважаным» быў наступны. Абавязкам галаўнога атамана было выкананьне атрыманых апэратыўных загадаў, за што ён быў асабіста адказны. «Галоўны ўпаўнаважаны» быў абавязаны трымаць сувязь ГПУ з мясцовымі дывэрсійнымі ўладамі і камандзірамі бандаў, а таксама прадстаўляць гэтыя ўлады перад удзельнікамі бандаў. Акрамя гэтага, ён займаўся нацыянальнымі і палітычнымі справамі, а таксама забесьпячэньнем і ўзбраеньнем дывэрсійных атрадаў. «Галоўнаму ўпаўнаважанаму» непасрэдна падпарадкоўваліся прадстаўнікі (*уполномоченные*) пры паасобных групах і бандах.

Беларускі *ударный участок* дзяліўся на 2 групы — барысаўскую і сліцкую. Мяжою паміж тэрыторыяй дзейнасьці кожнай зь іх была лінія Уша—Радашкавічы—Буцавічы, якія належалі да барысаўскай групы. На чале кожнай групы стаяў *групповодитель*, а таксама прадстаўнік ГПУ. Камандаваньне кожнай групы знаходзілася пры мясцовым ГПУ.

Дывэрсійнай акцыяй непасрэдна кіравалі памежныя ГПУ. На тэрыторыі кожнага зь іх пры савецкім памежным атрадзе (*погранотряде*) былі арганізаваныя «дывэрсійныя банды» (т. зв. *отряды*). На чале кожнай зь іх стаяў атаман (*командир*), а таксама прадстаўнік ГПУ. У справах, якія датычылі забесьпячэньня і паўстанцкай работы, банды падпарадкоўваліся праз упаўнаважаных камісарам, прызначаным мясцовымі ГПУ. Такі камісар звычайна адначасова зьяўляўся кіраўніком мясцовых дывэрсійных курсаў, якія павінны былі існаваць у кожным павеце. Гэтае правіла, аднак, не заўсёды выконвалася. Павеці, якія ня мелі ўласных курсаў, атрымлівалі палаўненьне, якое навучалася на дывэрсійных курсах пры камандаваньні групаў, г. зн. у Барысаве і Сліцку.

На ўчастку кожнага ГПУ знаходзілася да 5 дывэрсійных бандаў. Акрамя гэтага, ствараліся асобныя банды, якія прызначаліся для адмысловых акцыяў. Пасля выкананьня працы яны расфармоўваліся альбо ўключаліся ў іншыя.

У апэратыўных справах банды падпарадкоўваліся *Секретной оперативной части* (Соч). У выпадку пачатку паўстаньня або вайны дывэрсійныя банды павінны былі стаць кадрамі для вялікіх паўстанцкіх тактычных адзінак (батальёнаў, палкоў, партызанскіх брыгадаў).

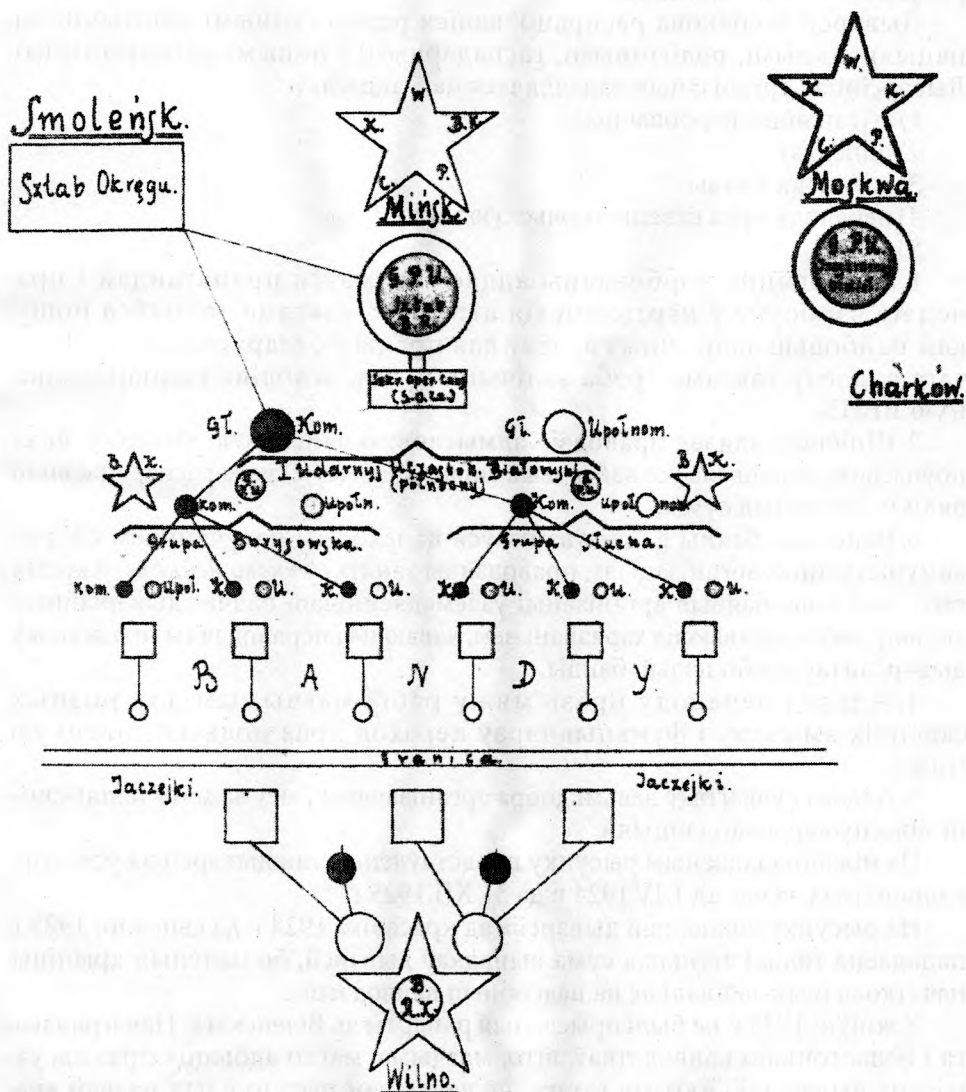
Апрача нападаў банды займаліся стварэньнем «ячэек» на тэрыторыі Польшчы. Яны трымалі сувязь з сваімі бандамі праз «упаўнаважаных» бандаў. Банды дастаўлялі ячэйкам зброю, грашовыя сродкі і інструктараў.

Ячэйка складалася з трох сяброў, а таксама зь неабмежаванай колькасці арганізацыйна не звязаных з ёю прыхільнікаў (т. зв. *сотрудников*). Зь ячэек ствараліся баёўкі (*боевые отряды*), якія налічвалі да 6 чалавек.

Ячэйкі бралі ўдзел у дывэрсійнай акцыі сваіх бандаў. Яны далучаліся да бандаў у зборным пункце на тэрыторыі Польшчы. Месцы пераходу мяжы і тэрмін кожны раз вызначаліся «прадстаўнікамі» банды.

Такой была схема дывэрсійнай арганізацыі. Для лепшага ўспрымання яна падаецца на рысунку 2.

Рысунк 2.

У пачатку 1925 г. дывэрсійныя банды, якія дзейнічалі ва ўсходніх ваяводзтвах, можна падзяліць на 3 наступныя катэгорыі:

1) банды, падначаленыя ГПУ. Яны ўжываліся для вялікіх паходаў і павінны былі рабіць уражаньне паўстанцкіх рухаў;

2) банды, арганізаваныя савецкімі памежнымі атрадамі (*погранотрядами*) з уласных жаўнераў. Іх задачамі былі дэстабілізацыя і дэмаралізацыя насельніцтва памежнай зоны;

3) банды, арганізаваныя камандзірамі памежных атрадаў або іншымі элементамі савецкай памежнай адміністрацыі, адмыслова дзеля рабункаў — бязь ведама ГПУ.

Дывэрсіі ўсебакова распрацоўваліся разнастайнымі палітычнымі, нацыянальнымі, рэлігійнымі, гаспадарчымі і іншымі арганізацыямі. Дывэрсійная арганізацыя падзялялася на 5 аддзелаў:

1) агітацыйна-вэрбовачны,

2) шпіёнскі,

3) вайскова-баявы,

4) пераводу праз савецка-польскую мяжу,

5) сувязі.

1. Агітацыйна-вэрбовачны аддзел займаўся прапагандай і праводзіў вэрбоўку ў партызанскія атрады, а таксама займаўся пошукам найбольш энэргічных асобаў для працы ў беларускім руху. Да гэтага аддзелу таксама трэба залічыць прэсу, асабліва падпарадкаваную ВБНК.

2. Шпіёнскі аддзел праводзіў адмысловую вайсковую выведку, якая поўнасьцю ахоплівала ўсе вайсковыя справы. Ён меў у сваім распараджэньні вялікія грашовыя сумы.

3. Вайскова-баявы аддзел займаўся вайсковым навучаньнем сяброў камуністычных арганізацыяў, праводзячы заняткі ў «*комячейках*». Акрамя таго, вайскова-баявыя арганізацыі ўзаемадзейнічалі падчас дывэрсійных акцыяў, забясьпечваючы харчаваньнем, хаваючы і пераводзячы празь мяжу дывэрсантаў альбо цэлыя банды.

4. Аддзел пераводу празь мяжу рабіў магчымым для розных савецкіх эмісараў і функцыянераў пераход праз польска-савецкую мяжу.

5. Аддзел сувязі быў вельмі добра арганізаваны і меў за мэту палягчэньне абмену карэспандэнцыяй.

На ніжэйпададзеным рысунку прадстаўлены стан дывэрсіі ва ўсходніх ваяводзтвах за час ад 1.IV.1924 г. да 31.XII.1925 г.

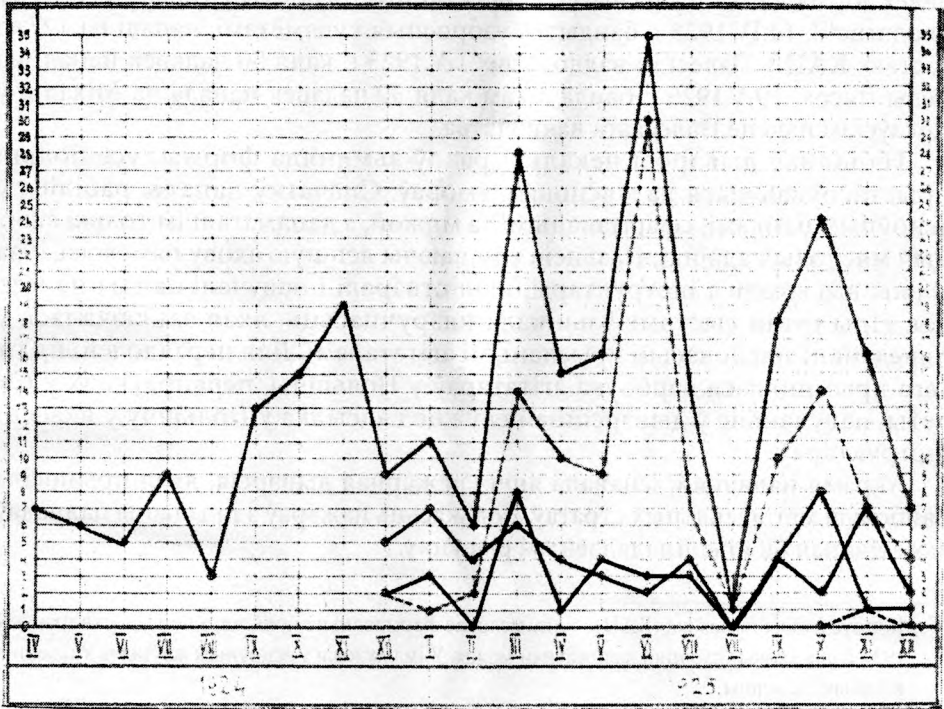
На рысунку «нападнай дывэрсіі» ад красавіка 1924 г. да сьнежня 1925 г. пададзена толькі агульная сума выпадкаў дывэрсіі, бо наяўныя крыніцы пачаткова не разьбівалі яе на паасобныя ваяводзтвы.

У жніўні 1925 г. не былі прысланыя рапарты зь Віленскага, Наваградзкага і Беластоцкага ваяводзтваў, што, магчыма, магло адбыцца праз адсутнасьць дывэрсіяў. Акрамя гэтага, на дадзеным рысунку пад назвай «нападнай дывэрсіі» трэба разумець дывэрсійныя і рабункавыя налёты, а

Рысунк 3.

Означэніа:

—	Стан дыверсіі агульнай
—	" " w woj. wileńskim,
—	" " w woj. nowogródzkim,
—	" " w woj. polskim,
—	" " w woj. białostockim.

таксама пашкоджанні тэлефонных, тэлеграфных і чыгуначных лініяў. Дзеля спрашчэння рысунку яны ахопленыя агульнай назвай «нападныя дыверсіі». Розніцу паміж імі можна прасачыць у табліцы, якую падамо ніжэй.

Дыверсіі ва ўсходніх ваяводзтвах у значнай ступені залежалі ад пары году. Зімой яны былі абцяжараныя перш за ўсё атмасфернымі зьявамі. Акрамя гэтага, сляды, што заставаліся на сьнезе, спрыялі пагоні. Вясна і восень былі даволі адпаведнымі парамі для дыверсійных нападаў, лета ж не падыходзіла таму, што падчас жніва вясковае насельніцтва было поўнасьцю занятае сельскагаспадарчымі работамі. Дзякуючы гэтаму была меншая прапанова ахвотнікаў на дыверсійную працу.

Вясной 1925 г. было зафіксаванае значнае павелічэнне дыверсіяў. Найбольшая колькасць выпадкаў адбылася ў Палескім ваяводзтве, а таксама

ў мясцовасцях, якія знаходзіліся не ў памежнай зоне, а ў глыбіні краіны. Гэта тлумачыцца перш за ўсё жаданнем ахопу дывэрсійнымі актамі новых тэрыторыяў, а таксама цяжкасцямі ў дзейнасці на добра пільнаваных тэрыторыях у зоне адказнасці КАП⁴⁵⁷. Інтэнсіўнасць дывэрсійнай акцыі вясной 1925 г. можна, акрамя гэтага, растлумачыць далейшай і ўсё больш паслядоўнай савецкай антыпольскай кампаніяй.

Да такіх налётаў належалі: налёт на Стоўпцы, зроблены бандай людзей, узброеных кулямётамі⁴⁵⁸, на цягнік пад Лясной. 24.III.1925 г. банда з 30 чалавек абрабавала касу на чыгуначнай станцыі Ляхавічы ў Наваградскім ваяводстве⁴⁵⁹. 14.IV.1925 г. бандыты, узброеныя кулямётамі, напалі на 127-ю заставу КАП у Палескім ваяводстве. 1.V.1925 г. каля 50 чалавек напалі на Белы Лясок. 19.V.1925 г. банда лікам каля 50 чалавек напала на Міхалін у Косаўскім павеце Палескага ваяводства.

Нападная дыверсія некалькі разоў змяняла формы, усё больш прыстасоўваючыся да мясцовых умоваў. Спачатку напады рабіліся ў асноўным бандамі, сфармаванымі за мяжой, а дапамагалі ім толькі асобныя мясцовыя адзінкі. Пазней, улічваючы лепшую ахову памежжа, з-за мяжы высылаліся інструктары, якія стваралі і навучалі банды на месцы. Пры гэтай сыстэме ўзнікала нязручнасць, якая заключалася ў няведанні мясцовасці прысланымі агітатарамі. Для пераадолення гэтага прымянялася вэрбоўка агітатараў у Польшчы, перапраўка іх у Саветы, навучанне ў дывэрсійнай службе і адсылка ў Польшчу ў якасці інструктараў.

Акрамя нападнай, існавала яшчэ пажарная дыверсія, якая прыносіла найбольш матэрыяльных стратаў. Колькасць пажараў з прычыны падпалаў змешчаная на ніжэйпададзеным рысунку.

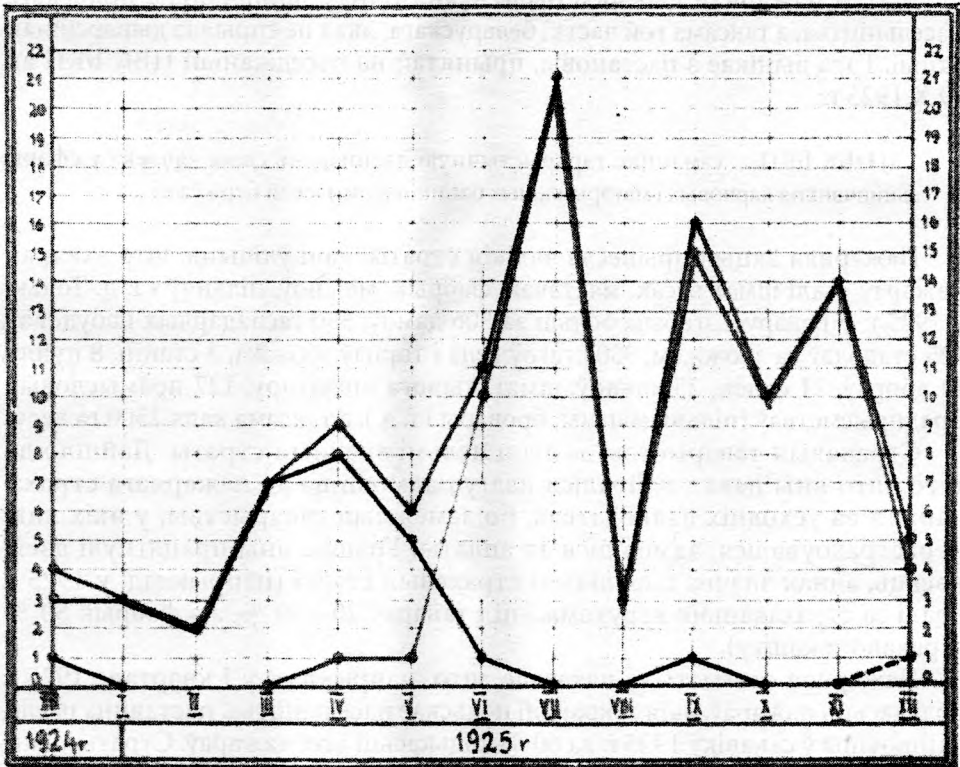
⁴⁵⁷ Корпус аховы памежжа (КАП) — адмысловае фармаванне польскага войска, створанае ў 1924 г. для аховы ўсходняй дзяржаўнай мяжы. У ім служылі ў асноўным жаўнеры з заходніх рэгіёнаў Польшчы.

⁴⁵⁸ Налёт на Стоўпцы партызанаў пад камандаваннем Станіслава Ваўпшасавы (54 чалавекі) адбыўся 3 жніўня 1924 г. Партызаны разграмілі гарнізон і чыгуначную станцыю, а таксама староства, павятовую паліцэйскую ўправу, гарадзкі паліцэйскі пастарунак, захапілі турму і вызвалілі кіраўніка вайскавай арганізацыі Кампартыі Польшчы С. Скульскага (Мертэнса) і лідэра КПЗБ Язэпа Лагіновіча (Корчыка). Пры гэтым 8 паліцыянтаў былі забітыя, а 3 — параненыя.

⁴⁵⁹ Пра напад на станцыю Ляхавічы тагачасная прэса паведамляла наступнае: «23-га гэтага сакавіка а 21 гадзіне (9 гадзіна ўвечары) банда сілаю ў 30—40 чалавек напала на чыгуначную станцыю Ляхавічы ў Баранавіцкім павеце. Бандыты прыехалі на фурманках і каля станцыі падазяліліся на дзве групы. Адна зрабіла напад на паліцэйскі пастарунак, раззброішы паліцыянтаў і забраўшы зброю. Камэндант пастарунку моцна пабіты бандытамі. Другая група ў той самы час абабрала чыгуначную касу. Пасля нападу абедзве групы адыйшлі ў напрамку савецкае граніцы. Напад цягнуўся няпоўныя 15 мінут. На месца нападу выехаў баранавіцкі стараста, паліцыя і прадстаўнікі К.О.Р. Прасьледаванне бандытаў пакуль што рэзультатаў не дало» (Бандыцкі напад на ст. Ляхавічы // Грамадзкі голас. 1925. 25 сакавіка. № 14. С. 4).

Рысунк 4.

Ilość pożarów z powodu podpalenia ujęto w poniższy wykres:

На вышэйпададзеным рысунку не прыведзена колькасць выпадковых пажараў і пажараў з няведаных прычынаў.

У ніжэйпададзенай табліцы вельмі характэрнай зьяўляецца колькасць выпадковых пажараў, а таксама пажараў з нявыяўленых прычынаў. Калі нават гэтая колькасць сапраўды зьяўляецца колькасцю пажараў «выпадковых», то яна красамоўна сьведчыць, якой бядой для ўсходніх ваяводзтваў ёсць пажары. Немагчыма ў разьдзеле пра дывэрсіі выкласці падрабязнасьцяў, аднак трэба заўважыць, што часта за лічбай «1 выпадак» стаіць пажар усёй вёскі.

Пэралік «выпадковых» пажараў

Ваяводзтва	1924 год				1925 год								Разам	
	Месяц	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	XIX	X		XI
Віленскае	—	—	1	1	3	4	5	—	—	1	2	—	1	18
Наваградзкае	3	5	8	12	30	38	7	—	—	—	—	—	—	103
Палескае	—	—	—	1	—	10	29	20	7	19	10	17	13	126
Беластоцкае	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Разам	3	5	9	14	33	52	41	20	7	20	12	17	14	247

Мэтай пажарнай дывэрсіі было эканамічнае зьнішчэнне польскага насельніцтва, а таксама той часткі беларускага, якая не спрыяла дывэрсійнай акцыі. Гэта вынікае з пастановы, прынятай на паседжаньні ЦВК БКП ад 19.X.1925 г.:

...3) ЦВК БКП... узмацняе тэарарыстычную дзейнасьць сваіх «ячэек» у сфэры зьнішчэння харчовых і матэрыяльных багацьцяў польскай буржуазіі...

Пажарная акцыя прынесла вялікія страты, калі ўлічыць, што ахвярай пажараў сталі шмат вёсак, мястэчак, фабрык, млыноў, пільняў і г. д. Толькі ў 1925 г. у Беларусі згарэла больш за 506 дамоў, 550 гаспадарчых пабудоваў, 125 стадолаў са збожжам, 350 стагоў сена і торпаў збожжа, 3 стайні, 8 пуняў, 14 абораў, 21 склеп, 25 хлявоў, шмат жывога інвэнтару, 127 прамысловых прадпрыемстваў (пільні, млыны, бровары і г. д.), а таксама каля 2500 га лесу.

Страховыя таварыствы зазналі вельмі значныя страты. Дайшло да таго, што яны нават зьбіраліся наагул адмовіцца ад пажарнага страхаваньня ва ўсходніх ваяводзтвах, бо замежныя таварыствы, у якіх яны перастрахоўваліся, адмовіліся ад аплаты. Урэшце яны працягнулі дзейнасьць, аднак значна павялічылі страхавыя стаўкі (напрыклад, у 1925 г. бралі са страхаваньня нерухомасьці і тавараў 20—30 %, а з фабрык 50 % страхавога кошту).

Пажарная статыстыка паказвае, што, напрыклад, у I квартале 1925 г. колькасць пажараў, якія закраналі польскае насельніцтва, пастаянна расла, дайшоўшы ў сакавіку 1925 г. да 60 % колькасці ўсіх пажараў. Страты польскага насельніцтва з прычыны пажараў склалі ў тым жа сакавіку 93,9 % агульных стратаў, прычынёных падпаламі, а таксама пажарамі, прычына якіх ня выяўленая. У красавіку 1925 г. 92,5 % стратаў з прычыны пажараў прыпадала на палякаў. Зьвесткі, якія датычаць пажараў у кастрычніку, лістападзе і сьнежні, ня ўлічваюць нацыянальнасьці пагарэльцаў, аднак гэта не мяняе сутнасьці справы. Ніжэй прыводзіцца адсоткавая табліца стратаў у выніку пажараў сярод насельніцтва ўсходніх ваяводзтваў у 1925 г.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Палякі	33,4	61,4	93,9	92,5	10,25	26,75	11,1	20,0	50,0
Беларусы	2,1	22,2	3,0	3,0	1,50	—	—	20,0	—
Іншыя	64,5	16,4	3,1	4,5	88,25	71,25	88,9	60,0	50,0

Што датычыць барацьбы з дывэрсіяй з боку польскіх уладаў, то належыць адзначыць наступныя факты.

Колькасьць злачынстваў ва ўсходніх ваяводзтвах была значнай, у той час як колькасьць выкрытых злачынцаў — вельмі малой. Гэта відаць з наступнага параўнаньня:

За пэрыяд ад 1.XII.1924 г. да 31.XII.1926 г. было ўчынена агульным лікам 310 дывэрсійных і рабаўнічых налётаў, пашкоджаньняў чыгуначных, тэлефонных і тэлеграфных лініяў, пашкоджаньняў драцяных засекаў, падпалаў будынкаў, зьнятага ўраджаю і лясоў. З гэтых 310 выпадкаў толькі ў 70 удаляся выкрыць і арыштаваць злачынцаў, што складае толькі 22,6 %.

Пэрыяд часу	1.XII.24— 1.III.25		1.III.—1.VI.		1.VI.—1.IX.		1.IX.— 31.XII.25		Агульна	
	Колькасьць выпадкаў									
Від	выпадак	арыштаў	выпадак	арыштаў	выпадак	арыштаў	выпадак	арыштаў	выпадак	арыштаў
Дывэрсійных нападаў	14	2	29	4	22	3	7	3	72	12
Рабаўнічых нападаў	9	7	12	2	22	6	38	11	81	26
Пашкодж. камунік. лініяў	3	0	18	3	6	1	19	4	46	8
Разам	26	9	59	9	50	10	64	18	199	46
Пажар нерухомых аб'ектаў	9	1	18	0	29	8	44	15	100	24
Лясных пажараў	—	—	4	0	7	0	—	—	11	0
Разам	9	1	22	0	36	8	44	15	111	24
Агульна	35	10	81	9	86	18	108	33	310	70

Другім характэрным момантам быў факт, што Міністэрства ўнутраных справаў забараніла ваяводам, паводле распараджэньня ад 22.II.1926 г., высылаць рапарты камандуючым акруговымі карпусамі⁴⁶⁰. Гэты крок быў выкліканы, сярод іншага, тым, што Генэральны штаб у сваіх квартальных рапартах, ствараных для лепшага адсочваньня дывэрсійных зьяваў, падкрэсьліваў беспакаранасьць гэтых акцыяў і няўмеласьць органаў бясьпекі. Прычынай такога становішча справаў была маладая, яшчэ належным чынам не скансалідаваная і недасьведчаная ўнутраная арганізацыя дзяржавы, часта неадпаведны адбор людзей на кіроўныя пасады ва ўсходнія ваяводзтвы, іх неналежнае навучаньне і падрыхтоўка, а перш за ўсё — адсутнасьць добрай, арганізаванай і энэргічнай выведкі, якая дазволіла б павялічыць працэнт выкрытых злачынстваў і зьменшыць гэтым іх масавасьць.

Дзякуючы ўсё лепшаму прыстасаваньню КАП да мясцовых умоваў, узмацненьню намаганьняў органаў бясьпекі, а таксама неаднаразовай ліквідацыі мясцовых арганізацыяў КПЗБ шырокамаштабная дывэрсійная

⁴⁶⁰ Маюцца на ўвазе акруговыя карпусы, на якія была падзеленая тэрыторыя Польшчы ў міжваенны пэрыяд. Гэты вайсковы падзел ня быў ідэнтычны адміністрацыйнаму. Усяго такіх акруговых карпусоў у Польшчы было 10, тэрыторыю Заходняй Беларусі ахоплівалі 2: III зь сядзібай у Горадні і IX зь сядзібай у Берасьці.

кампанія была затарможаная, і ў 1925 г. выпадкаў дывэрсіяў не адзначалася. У далейшым працягвалася, аднак у меншым маштабе, толькі пажарная дывэрсія.

У сувязі зь дзейнасьцю органаў бясьпекі трэба зазначыць, што ў красавіку 1925 г. у Наваградзкім ваяводзтве дывэрсійныя арганізацыі былі часткова ліквідаваныя. Дзякуючы здабытым матэрыялам выявілася, што ў павятовых мястэчках былі арганізаваныя т. зв. павятовыя камітэты, якія падзялілі свае тэрыторыі на раёны, створаныя ячэйкамі. Ячэйкі існавалі амаль у кожнай вёсцы.

Падчас ліквідацыі дывэрсійных бандаў было выяўленае існаваньне іх у наступных павеатах:

Наваградзкае ваяводзтва: Стаўпецкі, Валожынскі, Лідзкі, Нясьвіскі, Наваградзкі і Слоні́мскі павеатаы.

Віленскае ваяводзтва: Сьвянцянскі і Вялейскі павеатаы.

Беластоцкае ваяводзтва: Гарадзенскі, Сакольскі і Ваўкавыскі павеатаы.

Несумненна, дывэрсійныя банды існавалі на значнай тэрыторыі. Аднак іх ліквідацыя праводзілася не зусім правільна, бо ад даты абвяшчэньня пачатку ліквідацыі да яе выкананьня прайшло 5 месяцаў. Раз камуністы, безумоўна, мелі сваіх людзей сярод дзяржаўных працаўнікоў, то яны ведалі пра меркаваную ліквідацыю паўстанцкіх бандаў, у выніку чаго здолелі зьнішчыць шмат рэчавых доказаў. Таму толькі супраць 140 з 1000 падазроных можна было завесьці судовыя справы.

24.VI.1925 г. у Сьвянцянскім павеце была ліквідаваная Беларуская паўстанцкая грамада, якая існавала з 1922 г., зьяўляючыся пасярэдніцай паміж Менскам і беларускімі пасламі, вэрбуючы ў Польшчы ахвотнікаў у дывэрсійныя школы ў Савецкую Расею, арганізуючы дывэрсійную кампанію і кантрабанду праз польска-савецкую мяжу і г. д.

Падчас ліквідацыі паасобных камуністычных і дывэрсійных арганізацыяў выявілася, што ў іх працы вельмі актыўны ўдзел бралі паслы Беларускага пасольскага клюбу, клюбу Беларускай сялянска-работніцкай грамады і Незалежнай сялянскай партыі.

БЕЛАРУСКІЯ АРГАНІЗАЦЫІ З 1924 ДА 1927 ГГ.

Разьдзел XXXIV

Беларускі рэвалюцыйны камітэт. Камуністычная партыя Заходняй Беларусі (КПЗБ). Уплывы Камуністычнай партыі Польшчы і пастановы Цэнтральнага выканаўчага камітэту Беларускай камуністычнай партыі (ЦВК БКП)

Беларускі рэвалюцыйны камітэт утварыўся ў Менску ў лютым 1924 г. у выніку паседжаньняў эсэраўска-камуністычнага зьезду, на якім адбылося зьліццё эсэраў з камуністамі. У сувязі з гэтым ЦВК БКП на паседжаньні ў лютым 1924 г. пасля праслухоўваньня дакладаў Ігнатоўскага, Каліноўскага⁴⁶¹ і Смоліча пастанавіў:

- 1) пачаць больш рашучую і сплянаваную барацьбу ў Польшчы;
- 2) стварыць новую сетку арганізацыяў, якія працавалі б пад шчыльным кантролем ЦВК БКП згодна з дырэктывамі менскага цэнтру;
- 3) Беларускае партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў павінна неадкладна апублікаваць паведамленьне пра сваё зьліццё зь Беларускай камуністычнай партыяй і дэлегаваць у ЦВК БКП сваіх прадстаўнікоў (глядзі разьдзел XXXII).

Мэтай Беларускага рэвалюцыйнага камітэту было імкненьне да выкліканьня ўзброенага паўстаньня ў польскай Беларусі, адарваньня польскіх тэрыторыяў да Бугу і Нарава і ўключэньня іх у Савецкую Беларусь.

Кіроўны асяродак Беларускага рэвалюцыйнага камітэту знаходзіўся ў Менску. Яго складалі: 1) Берднік, 2) Бадунова, 3) Хануцкі, 4) Домбал⁴⁶², 5) Каліноўскі, 6) Кроль, 7) Мамонька, 8) Асьвяцімскі, 9) Пашкевіч (старэйшы), 10) Хмара-Разумовіч, 11) Шоўкаў і 12) Трафімаў. Дэлегатамі з Заходняй Беларусі былі: 1) Макар Косьцевіч, 2) Козіч, 3) Лагіновіч, 4) Пятро Мятла, 5) Родзевіч, 6) Русак і 7) Жылка.

Арганізацыя здолела пакрыць сеткай сваіх «ячэек» Віленшчыну і Наваградзкае ваяводзтва. У Віленскім ваяводзтве асабліва моцна арганізацыя разьвівалася ў Дунілавіцкім, Дзісенскім, Ашмянскім, Вялейскім і Валожынскім паветах.

Віленскай філіяй Беларускага рэвалюцыйнага камітэту быў т. зв. Віленскі рэвалюцыйны камітэт. Яго складалі, паводле адных крыніцаў: 1) Косьцевіч

⁴⁶¹ Каліноўскі Ўладзімер (1889—1940(?)) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1922 г. абраны дэпутатам польскага сойму. Уваходзіў у Беларускі пасольскі клуб. У чэрвені 1923 г. польскім судом пазбаўлены дэпутацкага мандату праз адсутнасьць польскага грамадзянства. Са сьнежня 1923 г. — у Менску, працаваў у Беларускім інстытуце сельскай гаспадаркі, БДУ, ЦВК БССР. Рэпрэсаваны.

⁴⁶² Домбал (Dąbał) Томаш (1890—1938) — польскі і беларускі рэвалюцыйны дзяяч. З 1919 г. — пасол сойму Польшчы. З 1923 г. — у СССР. Намесьнік генэральнага сакратара Выканкаму Сялянскага Інтэрнацыяналу. У 1932—1935 гг. — віцэ-прэзыдэнт АН БССР.

Макар, 2) Лагіновіч, 3) Мамонька, 4) Хмара-Разумовіч і 5) Шыла; паводле іншых: 1) Багдановіч Вячаслаў і паслы: 2) Мятла Пятро, 3) Аўсянік, 4) Рак-Міхайлоўскі Сымон і 5) Рагуля Васіль. Яшчэ адна крыніца сярод сяброў Віленскага рэвалюцыйнага камітэту называе: Красінскага Мікалая, Луцкевіча Антона, а таксама былых сяброў ПСЛ «Вызваленьне», а цяпер НПХ Баліна⁴⁶³, Шакуна⁴⁶⁴ і Шапелья⁴⁶⁵.

Дзеля дасягнення мэты Беларускі рэвалюцыйны камітэт ствараў тэ-рарыстычныя атрады, арганізоўваў на тэрыторыі Заходняй Беларусі паўстанца-дывэрсійныя банды, якія, паводле дырэктываў Менску, нападлі на польскія памежныя пасты, маёнткі і г. д. Акрамя гэтага, праектаваліся падрывы мастоў, псаваньне чыгунак і г. д.

У згаданых партызанскіх атрадах служылі беларусы, якія ўцяклі з Польшчы перад прызывам, а таксама літоўскія і польскія камуністы пад кіраўніцтвам афіцэраў-беларусаў.

Выпрацоўваючы плян паўстаньня, падумалі і пра стварэнне афіцэрскіх кадраў. Іх павінны былі складаць беларусы — былыя сябры Беларускай вайскавай камісіі, былой I Слуцкай брыгады, вайсковыя і цывільныя функ-

⁴⁶³ Балін (Ballin) Станіслаў (1897—1937) — польска-беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1916—1917 гг. — сябра БСГ, з 1917 г. — сябра ПСЛ «Вызваленьне». Заўсёды падкрэсьліваў сваё беларускае паходжаньне. З 1922 па 1927 гг. быў паслом польскага сойму, першапачаткова ўваходзіў у пасольскі клуб ПСЛ «Вызваленьне». У ліпені 1924 г. выступіў у сойме з пратэстам супраць прыняцця т. зв. моўных законаў, нявыгадных беларусам і іншым нацыянальным меншасцям. У знак пратэсту разам з У. Шакуном выйшаў з «Вызваленьня» і першапачаткова меў намер далучыцца да Беларускага пасольскага клубу. Адзін з заснавальнікаў і лідэраў Незалежнай сялянскай партыі. Пасля яе роспуску выехаў у Гданьск і ўступіў у КПП. У 1928 г. быў у Нямеччыне, Бэльгіі і Францыі, дзе арганізоўваў кампанію ў абарону БСРГ. З 1929 г. — у СССР, вучыўся ў Міжнароднай ленінскай школе ў Маскве. Арыштаваны ў 1934 г. Расстраляны.

⁴⁶⁴ Шакун (Szakun) Уладзімер (1883—1944) — польска-беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Залічваў сябе да беларускай нацыянальнасці. З 1922 па 1927 гг. — пасол польскага сойму, прайшоў у яго ў Наваградзкай акрузе па сьпісе ПСЛ «Вызваленьне». З 1924 г. адзін зь лідэраў НПХ. У 1927 г. адзін з арганізатараў Радыкальнай сялянскай партыі беларускіх земляў. У верасні 1927 г. разам з А. Шапелем падаваў заяву на ўступленьне ў Беларускі пасольскі клуб, але абодва паслы не былі ў яго прынятыя дзеля таго, што «на працягу пяці гадоў зрабілі шмат шкоды беларускаму народу, належачы да розных польскіх, варажых да беларускіх спраў арганізацыяў, а таксама дзеля таго, што пасля падачы ў Беларускі клуб заявы не выказалі аніякіх пачынаньняў у кірунку наравы іх мінулай шкодніцкай працы». Пасля заканчэння пасольскіх паўнамоцтваў арыштаваны, пасля вызваленьня з турмы пакінуў палітыку. Жыў па-за межамі Заходняй Беларусі. Падчас Другой усёсьветнай вайны загінуў у канцэнтрацыйным лягеры Штудхоф.

⁴⁶⁵ Шапель (Szapiel) Антон (1891—1944(?)) — польска-беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Залічваў сябе да беларускай нацыянальнасці. З 1922 па 1927 гг. быў паслом польскага сойму, прайшоў у яго ў Сьвянцянскай акрузе па сьпісе ПСЛ «Вызваленьне». З 1924 г. — адзін зь лідэраў НПХ. У 1927 г. — адзін з арганізатараў Радыкальнай сялянскай партыі беларускіх земляў. Арыштоўваўся польскімі ўладамі. Падчас вайны жыў у Варшаве, пасля выехаў у родныя мясціны. Далейшы лёс невядомы.

цыянэры і нават беларусы — былыя эсэры і афіцэры польскага войска. На першы заклік усе гэтыя афіцэры павінны былі накіравацца на вызначаныя пункты для прыняцця камандавання над паўстанцкімі атрадамі. З афіцэрамі-беларусамі з польскага войска павінна была збегчы і значная колькасць беларусаў-жаўнераў.

Плян паўстання і пункты пераходу партызанскіх атрадаў з Савецкай Беларусі на тэрыторыю Польшчы невядомыя. Устаноўлена толькі, што праектаваліся напады з тэрыторыяў Літвы, Савецкай Беларусі і нават Латвіі. Акрамя таго, беларусы ўвайшлі ў кантакт з украінскімі паўстанцкімі атрадамі, якія, зрэшты, у выпадку паўстання або вайны Літвы ці Савецкай Расеі з Польшчай павінны былі ўдарыць першымі.

Зброю і боепрыпасы даваў СССР, а таксама Нямецчына, прычым апошняя — у абмен на лясныя канцэсіі ў Савецкай Беларусі.

Устаноўлена, што ў паўстанні павінны былі ўзяць удзел наступныя афіцэры: 1) Анусевіч⁴⁶⁶ (Беларуская вайсковая камісія — БВК), 2) Бендрык⁴⁶⁷, 3) Берднік (БВК), 4) Бандарчык (БВК), 5) Булыгін⁴⁶⁸ (БВК), 6) Гаўрыловіч⁴⁶⁷ (I Слуцкая брыгада), 7) Якубецкі Андрэй (прызначаны на высокую пасаду ў камандаванні), 8) Езавітаў (беларускі палкоўнік, прызначаны на высокую пасаду ў камандаванні), 9) Канапелька⁴⁶⁸ (БВК), 10) Коршун⁴⁶⁸, 11) Корзун⁴⁶⁹, 12) Косьцевіч Макар (БВК), 14) Машчынскі⁴⁷⁰, 15) Навумовіч⁴⁷¹ (БВК), 16) Новікаў, 17) Пашкевіч Іван (БВК), 18) Плескачэўскі⁴⁷² (БВК), 19) Пракаповіч⁴⁷³ (былая I Слуцкая брыгада), 20) Русак Міхал (БВК),

⁴⁶⁶ Анусевіч Зьміцер — беларускі нацыянальны дзяяч. Паходзіў з Магілёўскай губэрні. Быў падпаручнікам у царскай арміі, затым — афіцэрам Беларускай вайсковай камісіі.

⁴⁶⁷ Гаўрыловіч Ахрэм — падпалкоўнік, нараджэнец Слуцкіны, падчас Слуцкага паўстання 1920 г. — камандзір I-га Слуцкага палка 1-ай Слуцкай брыгады. Пасля падаўлення паўстання жыў у Заходняй Беларусі, у 1924 г. вярнуўся на радзіму. У 1925 г. арыштаваны ДПУ, асуджаны на 5 гадоў канцлягераў. Далейшы лёс невядомы.

⁴⁶⁸ Магчыма, маецца на ўвазе той Коршун, пра якога А. Бочка ў сваіх успамінах, прысьвечаных Слуцкаму паўстанню, напісаў, што «паручнік Коршун, камандзір брыгады, у 1939 г. вывезены бальшавікамі з Клецку».

⁴⁶⁹ Нейкі Антон Корзун згадваецца ў якасці шараговага 4-й роты 2-га Грозаўскага палка Слуцкай брыгады.

⁴⁷⁰ Іван Машчыцкі значыцца капралам 2-й роты 2-га Грозаўскага палка Слуцкай брыгады.

⁴⁷¹ Уладзімер Навумовіч — шараговы 1-й роты 2-га Грозаўскага палка Слуцкай брыгады.

⁴⁷² Плескачэўскі Анатоль — беларускі дзяяч, паручнік. Восенню 1919 г. быў сябрам Таварыства беларускіх вайскоўцаў у Горадні. У 1920 г. быў працаваў у Беларускай вайсковай камісіі. Зь лістапада 1920 г. па люты 1921 г. быў камандуючым Беларускай этапнай ротай у Горадні. На чатак 1920-х гг. — у Літве. У ліпені 1922 г. кіраўніком курсаў беларускай мовы пры беларускім асобным батальёне ў Літве. У сакавіку 1923 г. знаходзіўся ў Марыямпалі, у снежні 1923 г. — у Вілкавішках, адкуль у лясце прасіў В. Ластоўскага дапамагчы пераехаць зь сям'ёю ў Менск. Далейшы лёс невядомы.

⁴⁷³ Лаўрэн і Арцём Пракаповічы згадваюцца як капрал і шараговец 2-й роты 2-га Грозаўскага палка Слуцкай брыгады.

21) Сак' Канстанцін (БВК), 22) Сарока⁴⁷⁴ (БВК), 23) Сіманенка⁴⁷⁵ (БВК), 24) Шклярэўскі (былы афіцэр арміі генэрала Балаховіча), 25) Сьвятагор-Штэпін, 26) Туронак⁴⁷⁶.

У канцы красавіка 1924 г. арганізацыя была выкрытая ўладамі.

Сярод беларускіх палітычных арганізацыяў да 1918 г. найбольш актыўнай была Беларуска-Сацыялістычная Грамада; пасля яе распаду ў 1918 г. найбольшы ўдзел у беларускім палітычным жыцці брала Беларуска-Партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў. У сваю чаргу пасля зьліцця БПСР у лютым 1924 г. з камуністычнай партыяй апошняя пачала рабіць энэргічныя намаганьні па апанаваньні беларускага грамадзтва.

Беларуская⁴⁷⁷ партыя Заходняй Беларусі (КПЗБ) утварылася ў сьнежні 1923 г. Менавіта тады некалькі беларускіх арганізацыяў, сярод іх і Беларуска-рэвалюцыйная арганізацыя, прыйшлі да высноваў, якія былі выкладзеныя ў прыведзеных вышэй адозвах, аб немагчымасьці правядзеньня пераможнай барацьбы за вызваленьне беларускага пралетарыяту толькі ўласнымі сіламі. У сьнежні 1923 г. адбылася канфэрэнцыя, на якой быў выбраны «Часовы Цэнтральны камітэт КПЗБ». Зыходзячы з палажэньня, што беларускі пралетарыят можа заваяваць сабе ў Польшчы нацыянальныя і сацыяльныя правы толькі змагаючыся разам з польскім пралетарыятам, Часовы ЦК КПЗБ пастанавіў злучыцца з Камуністычнай рабочай партыяй Польшчы (КРПП). Цэнтральны камітэт КРПП зацьвердзіў гэтую пастанову.

⁴⁷⁴ Сарока Міхал (каля 1896—?) — беларускі дзяяч, сябра БПСР. У канцы 1918 г. — сябра Гарадзенскай беларускай павятовай рады. Разам з П. Алексюком у лютым 1919 г. езьдзіў у Коўна ў якасьці прадстаўніка беларускага насельніцтва Гарадзеншчыны. Магчыма, вясной 1919 г. служыў у 1-м Гарадзенскім беларускім палку. Тады ж быў арыштаваны палякамі. Пасля быў дыпкур'ерам пры ўрадзе БНР, сябрам Вайскова-дыпляматычнай місіі БНР у Рызе. Паводле стану на сьнежань 1919 г. быў агітатарам-інфарматарам у Асобным атрадзе БНР у Эстоніі. Удзельнічаў у канфэрэнцыі БПСР у Рызе 31 чэрвеня 1920 г. у якасьці прадстаўніка Цэнтральнай замежнай Рады БПСР. У якасьці намесьніка старшыні Гарадзенскай арганізацыі БПСР удзельнічаў у ліквідацыйным зьезьдзе БПСР у Менску 8 чэрвеня 1924 г. У пачатку 1930 г. зноў прыехаў у Горадню, дзе 29 сакавіка 1930 г. правёў арганізацыйны сход па аднаўленьні БПСР. У красавіку 1930 г. выдаў у Горадні на гектографе першы нумар газэты «Змагар». Паводле зьвестак польскай паліцыі, 20 чэрвеня 1930 г. выехаў з Горадні ў Вільню, дзе сустрэкаўся зь нейкім Т. Сапселем. Далейшы лёс невядомы.

⁴⁷⁵ Можа мецца на ўвазе Сіманенка Алесь, які ў 1920 г. быў інструктарам Часовага Беларускага нацыянальнага камітэту ў Менску ў нацыянальна-арганізацыйных і культурна-просьветных справах на Менскі павет, ці Сіманенка Іван, выхадзец зь Менскай губэрні, які ў 1920 г. быў прыняты Пэрсанальна-эвідэнцыйнай падкамісіяй Беларускай вайсковай камісіяй кандыдатам на службу ў Беларускае войска.

⁴⁷⁶ Магчыма, маецца на ўвазе вядомы беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзяяч Браніслаў Туронак (1896—1938). Адзін з заснавальнікаў Беларускага студэнцкага саюзу. У 1923—1925 гг. — рэдактар газэты «Кругіса». У 1926—1927 гг. — адзін з кіраўнікоў Беларускага інстытуту гаспадаркі і культуры. Ягоны сын, вядомы дасьледчык Юры Туронак, мяркуе, што ён мог трапіць у сьпіс, які складаўся ў асноўным з афіцэраў-случакоў, як мэдык па адукацыі і прафэсіі.

⁴⁷⁷ Так у тэксьце. Відавочна, патрэбна слова — «Камуністычная».

Гаворачы пра КПЗБ, трэба вярнуцца трохі назад, каб у агульных рысах намаляваць ход разьвіцця Камуністычнай партыі Польшчы, арганізацыйна звязанай са створанай пазьней КПЗБ.

Камуністычная рабочая партыя Польшчы (КРПП) утварылася ў сьнежні 1918 г. пасля аб'яднаньня Сацыял-дэмакратыі Каралеўства Польскага і Літвы (СДКПіЛ)⁴⁷⁸ і ППС-лявіцы.

І зьезд партыі (арганізацыйны) адбыўся ў сьнежні 1918 г. На ім была прынятая праграма:

I) у палітычнай сфэры: а) стварэньне шляхам рэвалюцыі Польскай Рэспублікі Саветаў рабочых і сялянскіх дэпутатаў; б) адмена пастаяннага войска і арганізацыя Чырвонай Арміі, прыстасаванай да патрэбаў пралетарскай рэвалюцыі;

II) у сацыяльнай сфэры: а) увядзеньне 6-гадзіннага працоўнага дня з мэтай памяншэньня колькасці беспрацоўных; б) радыкальная зьмена сыстэмы забесьпячэньня, жыльля, аховы здароўя і адукацыі; в) увядзеньне грамадзкага страхаваньня на выпадак калецтва, хваробы, непрацаздольнасьці, старасьці і мацярынства;

III) у гаспадарчай сфэры: а) нацыяналізацыя буйных і сярэдніх зямельных гаспадарак, лясоў, водаў і ўсіх крыніцаў энэргіі без кампэнсацыі; б) нацыяналізацыя банкаў, шахтаў, а таксама ўсіх гандлёвых і прамысловых прадпрыемстваў, кантроль за вытворчасцю на яшчэ не нацыяналізаваных прадпрыемствах, які б ажыццяўляўся прафэсійнымі саюзамі і фабрычнымі камітэтамі ў паразуменьні з саветамі рабочых дэпутатаў.

І канфэрэнцыя КРПП адбылася ў канцы красавіка 1920 г. і была прысьвечаная справе польска-большавіцкай вайны. Сярод іншага была ўхвалена адозва рабочых і салдацкіх масаў, каб рэвалюцыйным шляхам спыніць імперыялістычную вайну супраць Савецкай Расеі і на руінах капіталістычнай Польшчы пры дапамозе дыктатуры рабочай клясы пабудаваць Польскую савецкую рэспубліку.

II канфэрэнцыя КРПП адбылася ў лютым 1921 г. З найважнейшых пастановаў гэтай канфэрэнцыі трэба згадаць прызнаньне абавязковымі для КРПП умоваў III Інтэрнацыяналу⁴⁷⁹, ухваленыя на II Кангрэсе Камінтэрну з 17.XII.1919 г. да 8.VIII.1920 г., а таксама ўхвалу, якая пастанаўляла ўзяць удзел у выбарах у II польскі сойм для рэвалюцыйнага выкарыстаньня парлямэнту ў якасьці агітацыйнай трыбуны.

III канфэрэнцыя КРПП адбылася ў красавіку 1922 г. На ёй былі прынятыя пастановы, якія датычылі адзінства пралетарскага фронту, аграрнай праграмы і ўнутрана-арганізацыйных справаў.

⁴⁷⁸ Сацыял-дэмакратыя Каралеўства Польскага і Літвы (СДКПіЛ) — польская партыя, створаная ў 1893 г. Змагалася за ажыццяўленьне ўсясьветнай пралетарскай рэвалюцыі, зьнішчэньне капіталістычнага ладу, ліквідацыю нацыянальных дзяржаваў і ўвядзеньне пралетарскай улады. Непрыязна ці варожа ставілася да незалежніцкіх памкненьняў і да супрацоўніцтва зь сялянскімі арганізацыямі. У 1918 г. разам зь левай часткай ППС утварыла Камуністычную рабочую партыю Польшчы.

⁴⁷⁹ III Інтэрнацыянал — іншая назва Камінтэрну.

II зьезд КРПП адбыўся ў жніўні—верасьні 1923 г. На ім былі зацьверджаныя новараспрацаваная зямельная праграма, дырэктывы для агітацыі сярод безьзямельных і малазямельных, сярод жанчын і моладзі. Нацыянальным меншасьцям прызнавалася права самавызначэньня аж да аддзяленьня ад польскай дзяржавы.

Пасьля гэтага зьезду ў партыі адбыўся разлад. Вымаляваліся два кірункі. Адзін — т. зв. «група трох», другі — т. зв. «група чатырох»⁴⁸⁰. Першую групу складалі старыя дзеячы партыі і яе найвыбітнейшыя тэарэтыкі. Яны прынялі ідэалёгію Троцкага і Радэка⁴⁸¹, г. зн. намагаліся ісьці шляхам кампрамісаў, без пасьпешлівых і непадрахтаных выступленьняў. Акрамя гэтага, яны намагаліся супрацьстаяць перавазе Масквы.

«Група чатырох» прыняла ідэалёгію Леніна і цалкам падпарадкоўвалася дырэктывам Масквы. У сярэдзіне 1924 г. барацьба абедзвюх групаў пагражала расколам партыі. Справай гэтай барацьбы заняўся V кангрэс Камінтэрну⁴⁸². Зіноўеў⁴⁸³ і Сталін асудзілі кіраўніцтва «групы трох». У сувязі з гэтым ранейшыя кіраўнікі КРПП былі замененыя прыхільнікамі кірунку «групы чатырох». У сьнежні 1923 г., як ужо зазначалася, да КРПП далучылася КПЗБ.

III зьезд КРПП адбыўся ў сакавіку 1925 г. Ён быў скліканы для ліквідацыі ўзьніклага паміж групамі «трох» і «чатырох» канфлікту і ўвядзеньня ў жыцьцё пастановаў V кангрэсу Камінтэрну. Апрача ліквідацыі канфлікту, III зьезд прыняў пастановы, якія датычылі асноваў праграмы і арганізацыі. На гэтым зьездзе, абапіраючыся на досьвед Савецкай Расеі, Вугоршчыны і Нямеччыны, камуністы прыйшлі да перакананьня, што рэвалюцыю ў Польшчы ня ўдасца правесці без удзелу сялянскіх масаў. У выніку гэтага было пастаноўлена імкнуцца да апанаваньня вясковых масаў, асабліва мала- і безьзямельных. Каб падкрэсьліць, што камуністы ў Польшчы змагаюцца за паляпшэньне жыцьця ўсіх працоўных масаў, г. зн. і рабочых, і сялянскіх, партыя памяняла назву на Камуністычную партыю Польшчы (КПП).

Арганізацыйная схема КПП у 1923 г. выглядала наступным чынам: найвышэйшай уладай быў партыйны зьезд, які склікаўся сама меней раз на год. У надзвычайных выпадках яго замяняла партыйная канфэрэнцыя або нават пашыраны пленум Цэнтральнага камітэту. Галоўнай выканаўчай і кіроўнай уладай у пэрыяд паміж зьездамі, а таксама зьнешнім прадстаўніцтвам быў «Цэнтральны камітэт Камуністычнай партыі Польшчы» (ЦК КПП). Ён падзяляўся на 9 аддзелаў: 1) прафсаюзнаы, 2) каапэратыўны, 3) чыгуначны, 4) зямельны, 5) вайсковы, 6) моладзі, 7) жаночы, 8) культурна-асьветны,

⁴⁸⁰ У сучаснай гістарыяграфіі больш прынятае азначэньне гэтых дзвюх фракцыяў у КРПП як адпаведна групы «меншасьці» і групы «большасьці».

⁴⁸¹ Радэк (сапр. Сабельсон) Карл (1885—1939) — савецкі дзяяч, адзін зь лідэраў міжнароднага камуністычнага руху. У 1919—1924 гг. — сябра ЦК РКП(б), у 1920—1924 гг. — сябра Выканкаму Камінтэрну.

⁴⁸² V кангрэс Камінтэрну праходзіў з 17 чэрвеня па 8 ліпеня 1924 г. у Маскве.

⁴⁸³ Зіноўеў (сапр. Радамысьльскі) Рыгор Яўсеевіч (1883—1936) — савецкі дзяяч, адзін зь лідэраў бальшавіцкай партыі. У 1919—1926 гг. — старшыня Выканкаму Камінтэрну.

9) габрэйскі. Акрамя 9 аддзелаў, пры ЦК існавалі 4 бюро: 1) палітычнае, 2) арганізацыйнае, 3) нацыянальных справаў, 4) тэхнічнае.

Тэхнічным бокам выканання даручэнняў ЦК займаецца Выканаўчае бюро ЦК, якое складаецца з наступных аддзелаў: 1) інфармацыйнага, 2) фінансавага, 3) выведніцкага, 4) жыллёвага, 5) сувязі паміж ЦК і акруговымі камітэтамі (АК), а таксама Камінтэрнам, 6) рэдакцыі і 7) сакратарыяту.

Цэнтральнаму камітэту падпарадкоўваюцца 2 аўтаномныя вобласці: 1) Камуністычная партыя Заходняй Беларусі (КПЗБ) і 2) Камуністычная партыя Заходняй Украіны (КПЗУ).

Цікавая для нас вобласць КПЗБ ахоплівала тэрыторыі ваяводзтваў: 1) Беластоцкага, 2) Віленскага, 3) Наваградзкага і 4) Палескага. Падзялялася яна на 7 акругаў: 1) Берасьце, 2) Беласток, 3) Горадня, 4) Вільня, 5) Баранавічы, 6) Маладэчна (у 1925 г. у працэсе арганізацыі), 7) Пінск, 8) Ліда. Абедзьве аўтаномныя вобласці ў сапраўднасьці былі нацыянальнымі камуністычнымі партыямі — беларускай і ўкраінскай. Яны мелі нават уласныя цэнтральныя камітэты, аднак падпарадкоўваліся ЦК КПП у праграмных і тактычных справах, бо ў адной дзяржаве, паводле пастулятаў Камінтэрну, ня можа быць больш чым адна камуністычная партыя — сябра III Інтэрнацыяналу.

Незалежна ад падзелу на вобласці, якія ахоплівалі ўсходнія ваяводзтвы, тэрыторыя ўсёй дзяржавы дзялілася на акругі. Акругай кіраваў акруговы камітэт (АК), які выбіраўся акруговай канфэрэнцыяй. Акруговы камітэт падзяляўся на 10 аддзелаў: 1) прафэсійны; 2) прафсаюзны, 3) вясковы, 4) вайсковы, 5) жаночы, 6) моладзі, 7) фінансавы, 8) культурна-асьветніцкі, 9) тэхнікі і 10) нацыянальнае бюро.

У акруговы камітэт уваходзяць: 1) платныя функцыянэры, якія прызначаюцца ЦК і выконваюць адпаведныя выканаўчыя функцыі, 2) сябры, выбіраныя «акруговай канфэрэнцыяй». Яны выконваюць менш адказныя функцыі.

Кожная акруга распадалася на раёны, якія ахоплівалі дакладна вызначаную тэрыторыю з камуністычнымі ячэйкамі, што на ёй знаходзіліся.

Раёнам кіраваў раённы камітэт, які выбіраўся на раённай канфэрэнцыі. Раённы камітэт складаўся з 1) платнага кіраўніка раёну, прызначанага АК, 2) старшыні камітэту, 3) раённага тэхніка, 4) скарбніка, 5) сакратара.

Раён, які меў значную колькасць камуністычных ячэек, дзяліўся на т. зв. падраёны.

Самай нізкай арганізацыйнай адзінкай была камуністычная ячэйка. Ячэйкі, арганізаваныя ў асяродку супрацоўнікаў таго ці іншага прадпрыемства, павінны ахопліваць усіх сяброў партыі, якія ў ім працуюць. Кіраўнік ячэйкі адначасова зьяўляецца даверанай асобай раённага камітэту і адказвае перад ім за дзейнасьць ячэйкі.

КПЗБ была фінансава забяспечанай арганізацыяй. Акрамя складак сяброў кам'ячэек, якія ў прынцыпе павінны былі перасылацца ў раёны, але ў сапраўднасьці ўжываліся на мясцовыя патрэбы, усе звышпianaвыя выдаткі пакрываліся з сумаў, прысланых вышэйшай інстанцыяй.

За доўгі час канспірацыйнай працы арганізацыя натрэніравалася ў дзеяньнях і ў тактыцы, стварыла сабе добра арганізаваны ахоўны апарат, вывучыла тэрыторыю дзейнасьці і тыя адносіны, якія панавалі на ёй.

Стан камуністычнай арганізацыі ў Беластоцкім ваяводстве ў 1925 г. выглядаў наступным чынам:

На тэрыторыі Беластоцкага ваяводства сутыкаліся ўплывы КПП і КПЗБ. Першая з гэтых партыяў мела акруговыя камітэты ў Ломжы і Сувалях. Таксама яны дзейнічалі сярод чыгуначнікаў. КПЗБ мела 2 акруговыя камітэты — у Беластоку і Горадні. Асяродкамі дзейнасьці КПЗБ былі, акрамя гэтага, Бельск, Ваўкавыск (у Беластоцкім павеце), а таксама Вялікая Бераставіца і Скідзель (у Гарадзенскім павеце). Арганізацыя КПЗБ на тэрыторыі Беластоцкага ваяводства была вельмі разьвітая.

На тэрыторыі Палескага ваяводства КПЗБ мела дастаткова добра разьвітую камуністычную сетку. Дзякуючы характару мясцовага насельніцтва камуністычны рух ня мае выбуховага характару, але яго ліквідацыя з тэрытарыяльных прычынаў складала б вялікія цяжкасьці. КПЗБ мела 2 акруговыя камітэты: у Брэсьце-Літоўскім і ў Пінску, а таксама моцныя асяродкі: Бяроза Картуская, Косава і Пружаны.

Падобна як і ў Палескім ваяводстве, у Наваградзкім ваяводстве камуністычны рух мае нацыянальна-паўстанцкі характар. Камуністычная сетка — даволі моцна разьвітая. Акруговы камітэт знаходзіўся ў Баранавічах. Моцнымі камуністычнымі асяродкамі былі Ліда, Нясьвіж, Слонім, Стоўпцы і Валожын.

У Віленскім ваяводстве камуністычны рух разьвіўся слаба. Акруговы камітэт знаходзіўся ў Вільні і Маладэчне. У Вільні знаходзіўся выканаўчы орган КПЗБ, які налічваў 7 сяброў і 3 намесьнікі.

КПЗБ пашырала прапаганду камунізму, арганізоўвала камуністычныя кадры, а таксама стварала тэарыстычныя групы і паўстанцкія атрады. У прызнаны адпаведным момант яны павінны былі актыўна выступіць супраць польскай улады з мэтай адарваньня беларускіх земляў ад Польшчы і далучэньня іх да Савецкай Беларусі. Акрамя гэтага, КПЗБ праводзіла ўсебаковую выведку.

КПЗБ, падпарадкаваная арганізацыям міжнароднага характару, ня мела незалежніцкіх тэндэнцыяў. Яе «беларускасьць» была толькі прынадай для сялянскіх масаў — сродкам, які спрыяў павелічэньню яе папулярнасьці ў сфэрах нацыянальна сьвядомай працоўнай інтэлігенцыі, прыцягненьне якой было вельмі патрэбнае камуністам. Вышэйпададзенае падкрэсьліваем дзеля таго, што пазьнейшае разьвіцьцё беларускага руху паказала, што беларускія арганізацыі, якія спачатку апэравалі лэзунгам незалежнасьці, пазьней пад уплывам камуністаў гэты лэзунг адкінулі. Характэрнымі тут будуць паводзіны галоўнай беларускай арганізацыі — ВВНКаму, які ў 1926 г. упершыню ня ўзяў удзелу ў адзначэньні беларускага нацыянальнага сьвята 25 сакавіка, нягледзячы на тое, што ў папярэднія гады, з 1918 г., менавіта ў яго асяродку гэтае сьвята адзначалася.

У камуністычнай кампаніі 1924—1925 гг. мелі месца як спрыяльныя, так і неспрыяльныя факты для яе разьвіцьця. Да спрыяльных перш за ўсё трэба

залічыць перажываны гаспадарчы крызіс, які аблягчаў агітацыю, далучэньне да КПЗБ у лютым 1924 г. Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, а ў жніўні 1924 г. — Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі⁴⁸⁴, супрацоўніцтва з камунізмам Незалежнай сялянскай партыі (Незалежнай партыі хлопскай — НПХ), створанай у 1924 г. у выніку расколу ў ПСЛ «Вызваленьне», а таксама з замежнімі беларускімі зьездамі. У сувязі са згадкай пра НПХ значным, што найбольш актыўнымі яе сябрамі былі паслы, якія паходзілі зь Беларусі: Балін, Бон⁴⁸⁵, Фідэркевіч⁴⁸⁶, Галавач⁴⁸⁷, Шакун, Шапель і Ваявудзкі⁴⁸⁸.

Пра аб'яднаньне эсэраў з камуністамі гаворка вялася ў разьдзеле XXXII.

Беларуская рэвалюцыйная арганізацыя, уступаючы ў жніўні 1924 г. у КПЗБ, выдала наступны камунікат:

⁴⁸⁴ Рашэньне пра самароспуск Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі і яе ўваход у склад КПЗБ было прынятае на краёвай канфэрэнцыі БРА 30 сьнежня 1923 г. Аб'яднаньне з камуністычнай партыяй Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў адбылося на зьездзе БПСР у чэрвені 1924 г.

⁴⁸⁵ Бон (Bon) Адольф (1890—1944) — польска-беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Жыў у Берасьці. З 1921 г. — сябра ПСЛ «Вызваленьне». З 1922 па 1927 гг. — пасол польскага сойму, спачатку ўваходзіў у пасольскі клуб ПСЛ «Вызваленьне», з 1924 г. — у пасольскі клуб Незалежнай сялянскай партыі (НПХ). Сябра сакратарыяту і старшыня Берасьцейскага акруговага камітэту НПХ. Рабіў няўдалыя спробы выданьня на Палесьсі газэтаў на расейскай мове «Борьба» і «Пахарь». У 1927 г. адзін з арганізатараў Радыкальнай сялянскай партыі беларускіх земляў. Пасьля 1928 г. займаўся каапэрацыяй.

⁴⁸⁶ Фідэркевіч (Fiderkiewicz) Альфрэд (1886—1972) — польскі грамадзка-палітычны дзяяч, лекар. У 1904—1922 гг. жыў і працаваў у ЗША. З 1922 па 1927 гг. — пасол польскага сойму, да 1924 г. — сябра пасольскага клубу ПСЛ «Вызваленьне», пасля — НПХ. Быў шчыльна звязаны з КПП і блізкімі да яе арганізацыямі. Некалькі разоў арыштоўваўся польскімі ўладамі. Пад час вайны дзейнічаў у падпольлі, неаднаразова арыштоўваўся немцамі. У 1943 г. зьмешчаны ў канцэнтрацыйны лягер у Асьвенцім, быў лекарам у бараках для сухотнікаў. У 1945 г. — сябра Краёвай Рады Нарadowой (КРН), прэзыдэнт г. Кракава. Пасьля на дыпляматычнай службе ў Вялікабрытаніі, Канадзе і Вугоршчыне. Аўтар шматлікіх успамінаў.

⁴⁸⁷ Галавач (Hołowacz) Фэлікс (1886—1972) — беларуска-польскі грамадзка-палітычны дзяяч. Паходзіў з Валожыншчыны. У 1917 г. быў сябрам БСГ, прадсталяў беларусаў на Дзяржаўнай нарадзе 1917 г. у Маскве. У 1922—1927 гг. быў паслом у польскі сойм, прайшоў у яго ў Лідзкай акрузе па сьпісе ПСЛ «Вызваленьне». Падкрэсьліваў сваё беларускае паходжаньне. У 1924 г. адзін са стваральнікаў і лідэраў Незалежнай сялянскай партыі. Быў арыштаваны ў студзені 1927 г. разам з пасламі ад БСРГ. Вызвалены праз 18 месяцаў без суду, пасля чаго аж да пачатку Другой усясьветнай вайны быў войтам Мірскай гміны, арганізоўваў там каапэрацыю. У 1939 г. арыштаваны савецкімі ўладамі, вывезены ў Казахстан. Быў сябрам Саюзу польскіх патрыётаў. Падаваў заяву на ўступленьне ў армію Андэрсэ, аднак яна не была задаволеная. У чэрвені 1942 г. ягоная кандыдатура разглядалася палякамі ў якасьці магчымага беларускага прадстаўніка ў Нацыянальнай Радзе пры польскім эміграцыйным урадзе ў Лёндане. Пасьля вайны жыў на захадзе Польшчы, займаўся арганізацыяй там дзяржаўнай адміністрацыі і харчовай прамысловасьці.

⁴⁸⁸ Адзін зь пералічаных паслоў, Альфрэд Фідэркевіч, паходзіў з Усходняй Галіччыны і ніколі ня меў ніякага дачыньня да Беларусі. Большасьць жа астатніх сапраўды лічыла сябе беларусамі, а Сільвэстар Ваявудзкі быў т. зв. «крэсовым палякам».

Прымаючы пад увагу, што толькі салідарная барацьба ўсіх працоўных проціў уціску і вызыску абшарнікаў і капіталістаў прывядзе да поўнай перамогі працоўных і вызвалення ад усіх формаў панявольнення; што нацыянальнае панявольненне аканчальна счэзьне толькі тады, калі працоўныя масы вызваляцца ад эканамічнага і сацыяльнага панявольнення, стварыўшы ўладу работнікаў і сялянаў, прыклад чаго мы бачым у згодным сужыцці ўсіх нацыянальнасьцей у Саюзе Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік, што адзінай партыяй, якая ставіць сваім заданьнем поўнае вызваленне ўсяго працоўнага народу ад панявольнення, у якіх формах яно ні выяўлялася, і вядзе рашучую рэвалюцыйную барацьбу ў гэтым напрамку, зьяўляецца Камуністычная Партыя; што ўсе іншыя партыі, якія хоць і называюць сябе сацыялістычнымі і народнымі, як ППС і «Вызваленне», сваёй палітычнай угодай з буржуазіяй і няшчырым падыходам да разьвязваньня нацыянальнага пытання, прычыняюцца толькі да абніжэньня рэвалюцыйнай сілы працоўнага народу.

Беларуская рэвалюцыйная арганізацыя, меўшая на мэце шляхам рэвалюцыйнай барацьбы змагацца за вызваленне Заходняй Беларусі з-пад ярма панскага панаваньня і аб'яднаньня яе з рэштай беларускіх абшараў у адну Работніцка-Сялянскую Рэспубліку, на канфэрэнцыі, якая адбылася ў сьнежні 1923 года, паставіла аб'яднацца з Камуністычнай Партыяй Заходняй Беларусі, каб супольнымі сіламі вясьці далей рэвалюцыйную барацьбу за поўнае вызваленне працоўнага народу ад усялякіх формаў уціску і панявольнення, як сацыяльнага, так і нацыянальнага.

Абвешчаючы аб гэтым беларускіх работнікаў, сялянаў і працоўную інтэлігенцыю, Беларуская Рэвалюцыйная Арганізацыя лічыць сваё існаваньне як асобнай арганізацыі зьліквідаваным і заклікае ўсіх сябраў і прыхільнікаў арганізацыі і ўвесь беларускі працоўны народ згуртавацца пад чырвоным сьцягам Камуністычнай Партыі Заходняй Беларусі для рашучай барацьбы з уладай абшарнікаў і капіталістаў за поўнае як эканамічнае і сацыяльнае, так і нацыянальнае вызваленне.

Цэнтральны камітэт Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі⁴⁸⁹.

Згаданыя факты былі зьвязаныя з кампаніяй, якая мела на мэце кансалідацыю камуністычнага лягеру, асабліва беларуска-камуністычнага. У выніку яе, нягледзячы на раскол у КПЗБ, пра які будзе ісьці гаворка ніжэй, у красавіку 1925 г. КПП прыйшла да паразуменьня з КПЗБ, якое тычылася правядзеньня ўзгодненай кампаніі на тэрыторыі ўсходніх ваяводзтваў Рэспублікі і ўзаемнай ня толькі маральнай, але і матэрыяльнай падтрымкі. У тым самым красавіку 1925 г. ЦВК КПЗБ прыйшоў да паразуменьня ў справе ўзгодненай кампаніі з ЦВК КПЗУ. У чэрвені 1925 г. на зьездзе прадстаўнікоў КПП і КПЗБ была распрацаваная праграма сумеснай працы. Зьезд у Празе Чэскай, ліквідацыя ўраду Цьвікевіча і 2 бэрлінскія зьезды таксама спрычыніліся да ўзмацненьня пазыцыяў камуністаў у беларускім руху.

Т. зв. Другая беларуская канфэрэнцыя адбылася ў Празе Чэскай з 22.IV. па 25.IV.1925 г. Яна мела неафіцыйны характар і была акружаная глыбокай таямніцай. У ёй бралі ўдзел: 15 дзелячоў з асяродзьдзя беларускай эміграцыі

⁴⁸⁹ Беларускі тэкст камунікату падаецца паводле машынапіснай копіі, якая захоўваецца: Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 60-п. Воп. 3. Спр. 606. А. 57—58.

на чале зь Цьвікевічам і праф. Крачэўскім, два дэлегаты з польскай Беларусі: прадстаўнік віленскіх беларусаў Грыневіч⁴⁹⁰ і пасол Браніслаў Тарашкевіч зь Беларускага пасольскага клубу, а таксама тры прадстаўнікі ЦК БКП: Ігнатоўскі, Смоліч і Бэкер⁴⁹¹.

Адной з галоўных мэтаў праскай канфэрэнцыі было абмеркаваньне справы стварэньня агульнабеларускага фронту і праграмы, якая дазволіла б дасягнуць гэтай мэты. Пасьля праслухоўваньня шэрагу дакладаў, сярод іншых, Цьвікевіча, Крачэўскага і Смоліча, канфэрэнцыя перш за ўсё прызнала, што:

«Беларусы ў Польшчы ўціскаюцца мацней, чым у іншых дзяржавах» (напрыклад, у Літве, Латвіі), і што сучасны момант зьяўляецца адпаведным для прыняцьця як мага больш катэгарычнай пастановы аб вызваленьні Заходняй Беларусі з польскай няволі, і для напружаньня ўсіх сілаў для дасягненьня пастаўленай мэты. Як характэрны факт трэба прывесці заклік да аб'яднаньня Беларусі ў Саюзе Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік. Увасабленьнем настрою, які панаваў на канфэрэнцыі, можа служыць наступны ўрывак з дэпэшы, высланай да маскоўскага Савету Народных Камісараў:

... Беларускі люд Заходняй Беларусі сустракае па-братэрску працягнутую дапаможную далонь у сваіх намаганьнях дасягненьня ўжо блізкага вызваленьня ад ярма панюў і капіталістаў, а таксама да аб'яднаньня ўсіх беларусаў у адно цэлае пад чырвоным сьцягам III Інтэрнацыяналу...

10.IX.1925 г. у Менску адбылося паседжаньне прэзыдыюму ЦВК БКП з удзелам, сярод іншых, Адамовіча, Чарнушэвіча, Грузэля⁴⁹², Ігнатоўскага, Левіна і Прышчэпава⁴⁹³. На гэтым паседжаньні былі прыняты наступныя пастановы, якія знаходзіліся ў шчыльнай сувязі зь беларускімі канфэрэнцыямі, што музілі адбыцца ў Бэрліне ў верасьні і кастрычніку 1925 г.

Было пастаноўлена:

1. Аказаць неадкладную матэрыяльную дапамогу ўсім замежным беларускім арганізацыям, якія працуюць над вызваленьнем захопленых беларускіх земляў, з выключэньнем арганізацыяў, якія атрымліваюць дапамогу ад тых дзяржаваў, у якіх працуюць.

⁴⁹⁰ Грыневіч Антон (1877—1937) — беларускі грамадзка-культурны дзяяч, зьбіральнік беларускага музычнага фальклёру. У 1922—1923 гг. — сакратар ТБШ. З 1925 г. жыву ў Менску.

⁴⁹¹ Нейкі Бэкер фігураваў у складзеным савецкімі спэцслужбамі «Сьпісе ўдзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)...» як «сябра Беларускай калёні ў Латвіі, сябра камісіі па фінансаваньні БНР».

⁴⁹² Грузэль Вацлаў Пятровіч (1884—1937) — савецкі дзяржаўны дзяяч. З 1921 г. — старшыня Менскага павятовага выканкаму, сакратар Бабруйскага павятовага камітэту КП(б)Б, старшыня Бабруйскага павятовага выканкаму. У 1924—1926 гг. — наркам Рабоча-сялянскай інспэкцыі БССР, старшыня Бюджэтнай камісіі ЦВК БССР, да 1925 г. — старшыня Цэнтральнай кантрольнай камісіі КП(б)Б. У 1926 накіраваны на работу ў РСФСР. Рэпрэсаваны.

⁴⁹³ Прышчэпаў Зьміцер (1896—1940) — дзяржаўны і грамадзкі дзяяч БССР у 1924—1929 гг. — наркам земляробства БССР, пасьля намесьнік старшыні Дзяржплану БССР. Прыхільнік ідэі «хутарызацыі». Рэпрэсаваны.

2. Аказаць неабходную дапамогу ў скліканьні другой беларускай палітычнай канфэрэнцыі дзеля таго, каб яна адбылася ў Менску.

3. Увайсьці ў паразуменьне зь літоўскім урадам у справе аказання дапамогі Беларускаму камітэту ў Коўне; са свайго боку прыкласьці ўсе намаганьні да падтрымкі прэтэнзіяў літоўцаў да Польшчы.

4. Увайсьці ў паразуменьне зь нямецкім урадам і прапанаваць за падтрымку пастулятаў беларускіх арганізацыяў у Літве, Польшчы і Латвіі падтрымку ўсіх прэтэнзіяў да Польшчы, выстаўленых нямецкім урадам.

5. Прапанаваць усім замежным арганізацыям і групам узгадненьне дзейнасьці, а таксама выступіць з прапановамі Менскага камітэту чыну⁴⁹⁴, ствараючы такім чынам адзіны беларускі рэвалюцыйны фронт для барацьбы за вызваленьне ўсіх беларускіх земляў, а таксама аб'яднаньне іх з Савецкай Беларуссю.

6. Гэтую пастанову ЦВК Савецкай Беларусі давесьці да Цэнтральнага камітэту ўсіх беларускіх замежных рэвалюцыйных арганізацыяў, адначасова прапануючы ім неадкладна пачаць перамовы зь нямецкім і літоўскім урадамі.

Пра вынікі перамоваў ЦК павінен у належны час паведаміць непасрэдна ЦВК Савецкай Беларусі праз адмысловых кур'ераў.

Для дасягненьня адзінага рэвалюцыйнага беларускага фронту трэба было ліквідаваць антыбальшавіцкі ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі, які яшчэ існаваў у той час. Гэты ўрад, як вядома, у 1918 г. пад напорам бальшавікоў, якія займалі пакінутыя немцамі тэрыторыі, па чарзе перабіраўся ў Вільню, Горадню і нарэшце апынуўся ў Празе Чэскай.

Раз ён быў антыбальшавіцкім урадам, яго ліквідацыя была пажаданая для кансалідацыйных памкненьняў камуністаў.

Бальшавікі ціснулі на ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі з дапамогай беларускіх ковенскіх, латвійскіх і віленскіх дзелячоў. У выніку прэм'ер праскага беларускага ўраду А. Цьвікевіч пачаў перамовы са старшынём Савету Народных Камісараў Беларускай Савецкай Рэспублікі Аляксандрам Адамовічам і ўпаўнаважаным Народнага камісарыяту замежных справаў Ітві⁴⁹⁵ і 4.Х.1925 г. абвясціў пра ліквідацыю ўраду. Цьвікевіч падаў заяву

⁴⁹⁴ Як выявілі самі супрацоўнікі II аддзелу Генэральнага штабу яшчэ ў 1925 г., на самай справе Менскага камітэту чыну ніколі не існавала. Гэты камітэт нібыта быў проста прыдуманым платным інфарматарам шэрагу польскіх спецслужбаў Вячаславам Адамовічам (Дзергачом) і фігураваў у большасці ягоных сакрэтных данясенняў (больш падрабязна гл.: Пашкевіч, А. В.; Чарнякевіч, А. М. Атаман Дзяргач: невядомыя старонкі біяграфіі, ці Да гісторыі палітычнага авантурызму ў беларускім нацыянальным руху // Берасцейскі хранограф. 2004. Вып. 4. С. 314—334). Таму даволі складана растлумачыць фігураваньне, хоць і адзінкавае, гэтай арганізацыі ў працы таго ж II аддзелу ў 1928 г., г. зн. праз 3 гады пасля выкрыцця Дзергача. Магчыма, за гэты час II аддзелу ўдалося здабыць нейкія дадатковыя звесткі, якія пацвярджалі сапраўднае існаваньне гэтага «Камітэту», або аўтар «Кароткага нарысу» сьвядома ці несьвядома скарыстаўся пры яго напісаньні старым рапартам В. Адамовіча. У любым выпадку да інфармацыі пра паседжаньне ЦВК БССР ад 10 верасьня 1925 г., улічваючы вышэйпадазенае, трэба ставіцца асабліва крытычна.

⁴⁹⁵ Ітві (Падгорнаў) Мікалай Пятровіч — дзяржаўны дзяяч БССР, з 1922 г. — намесьнік наркамза замежных справаў БССР, у 1924—1927 гг. — упаўнаважаны Наркамату замежных справаў СССР пры СНК БССР, сябра Камісіі па распрацоўцы прапановаў па праекце Канстытуцыі СССР.

аб адстаўцы Крачэўскаму, старшыні Рады Беларускай Народнай Рэспублікі, пасля чаго быў напісаны ліквідацыйны акт, падпісаны А. Цьвікевічам, старшынём Рады Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі, В. Захаркам, міністрам фінансаў, У. Пракулевічам, дзяржаўным канцлерам, а таксама Л. Зайцам, дзяржаўным кантралёрам.

Крачэўскі ліквідацыю ўраду Цьвікевіча ўспрыняў як толькі ягоную адстаўку. Ня хочучы дапусьціць зьнішчэньня беларускага ўраду, незалежна ад Саветаў, у паразуменьні з Грыбам і Мамонькам ён узяў на сябе функцыю старшыні Рады Міністраў і праз тэлеграф запрапанаваў В. Ластоўскаму і Душэўскаму партфэлі ў створаным новым урадзе.

У другой палове верасьня 1925 г. у Бэрліне адбылася канфэрэнцыя прадстаўнікоў розных беларускіх групавак. У ёй бралі ўдзел: з Коўна: Цьвікевіч і Валынец⁴⁹⁶, зь Менску: Дыла, Карабач, Краскоўскі і Трафімаў, зь Вільні: Грыневіч, зь Латвіі: Дварчанін і Якубецкі, зь Парыжу: М. Хвілецкі, зь Прагі Чэскай: праф. Крачэўскі і Мамонька. Мэтай канфэрэнцыі была распрацоўка праграмы для «другой беларускай нацыянальна-палітычнай канфэрэнцыі». Сродкі на яе скліканьне мусілі выдаткаваць ЦВК БКП, а таксама нямецкае Міністэрства замежных справаў.

Згаданая другая беларуская нацыянальна-палітычная канфэрэнцыя адбылася 12—15.X.1925 г. у Бэрліне. У ёй узялі ўдзел 16 наступных дэлегатаў:

зь Менску:	1) Дварчанін ⁴⁹⁷ ,
	2) Дыла,
	3) Грыневіч,
	4) Якубецкі Андрэй,
	5) Карабач,
	6) Краскоўскі,
	7) Пракулевіч,
	8) Трафімаў,
зь Коўна:	9) Цьвікевіч,
	10) Галавінскі,
зь Латвіі:	11) Езавітаў,
зь Вільні:	12) пас. Ярэміч,
	13) Якавюк ⁴⁹⁸ ,
зь Парыжу:	14) Хвілецкі,
зь Прагі Чэскай:	15) Крачэўскі,
	16) Мамонька.

⁴⁹⁶ Валынец Флягонт (1879—1937) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Быў настаўнікам Радашкавіцкай беларускай гімназіі, адным з найактыўнейшых дзеячоў ТБШ. У 1928 г. — пасол польскага сойму, уваходзіў у склад Беларускага сялянска-работніцкага пасольскага клубу «Змаганьне». У 1930 г. арыштаваны польскімі ўладамі, у 1932 г. выехаў у СССР. Арыштаваны, загінуў на Салаўках.

⁴⁹⁷ Ігнат Дварчанін ня мог быць дэлегатам ні з Латвіі, ні зь Менску. У 1925 г. ён яшчэ вучыўся ў Карлавым унівэрсытэце ў Празе.

⁴⁹⁸ Сымон Якавюк з канца 1923 г. жыў у Коўне.

У склад прэзідыюму канфэрэнцыі ўвайшлі: Езавітаў у якасці старшыні, а таксама Галавінскі і Пракулевіч.

Другая беларуская нацыянальна-палітычная канфэрэнцыя паказала апанаваньне беларускага руху камуністычнымі ўплывамі.

Яна, аднак, утрымлівала моманты барацьбы нямецка-ангельскіх уплываў з бальшавіцкімі. Характэрна, што на працягу канфэрэнцыі не пачуўся ніводзін палянафільскі голас. Гэта сьведчыць пра тое, што палянафільскі рух, калі нават існаваў сярод беларусаў, быў настолькі слабы, што ня здолеў закрануць асяродак актыўных беларускіх палітыкаў.

Хада канфэрэнцыі была наступная: пасля выбараў прэзідыюму Цьвікевіч прадставіў яму акт ліквідацыі ўраду Беларускай Народнай Рэспублікі. Канфэрэнцыя, нягледзячы на апазыцыю Крачэўскага і Мамонькі, прызнала, што ў сувязі з існаваньнем Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі з Саветам Народных Камісараў у якасці яе ўраду лішнім зьяўляецца існаваньне па-за межамі дзяржавы іншага ўраду.

Крачэўскі даказваў, што Савет Народных Камісараў поўнасьцю залежыць ад Масквы, і ў сувязі з гэтым абавязкова патрэбнае існаваньне беларускага ўраду, ад яе незалежнага. Ён дзейнічаў згодна з інтарэсамі Нямецчыны і Ангельшчыны, бо ліквідацыя праскага ўраду сьведчыла б пра поўную страту нямецкіх уплываў на хаду беларускіх справаў і пра канчатковую перамогу бальшавіцкага ўплыву.

Ня хочучы выпускаць з рук магчымасьці дзейнасьці з дапамогай беларускага руху супраць Польшчы і, магчыма, супраць СССР, нямецкі ўрад паабяцаў матэрыяльную дапамогу Крачэўскаму. Ангельшчына ж праз Крачэўскага магла ўплываць на антысавецкую дывэрсію на тэрыторыі Савецкай Беларусі.

На Бэрлінскай канфэрэнцыі было зроблена шмат дакладаў, у якіх выразна ўвасобіліся антыпольскія настроі. Выступалі Цьвікевіч, Дыла, Галавінскі, Якубецкі, Езавітаў, Карабач, Краскоўскі, Крачэўскі і Пракулевіч.

Трэба адзначыць, што пасол Ярэміч выступаў з паўнамоцтвамі як ад Беларускага пасольскага клюбу, так і ад ВБНКаму. Калі узяць да ўвагі факт, што пасол Ярэміч не выказваўся супраць ліквідацыі ўраду Цьвікевіча і падпісаў ад імя прадстаўленых арганізацыяў рэзалюцыі канфэрэнцыі, то гэта зьяўляецца адным з доказаў таго, што як Вільнацбелкам, так і Беларускі пасольскі клуб падпарадкаваліся Савету Народных Камісараў Савецкай Беларусі.

25.XI.1925 г. адбылося паседжаньне ЦВК БКП, на якім займаліся пастановай «другой беларускай палітычнай канфэрэнцыі» ў Бэрліне, якая тычылася Рыскай дамовы. Пры моцнай падтрымцы Ігнатоўскага, Карабача, Каранеўскага⁴⁹⁹, Лёсіка, Прышчэпава і Смоліча былі прынятыя наступныя пастановы:

1. ЦВК БКП далучаецца да пастановы, прынятай Другой беларускай палітычнай канфэрэнцыяй.

⁴⁹⁹ Каранеўскі Язэп Пятровіч (1888—1937) — беларускі палітычны і грамадзкі дзяяч. У 1920-я г. быў намеснікам старшыні і сябрам прэзідыюму Інбелкульту, у 1929—1931 гг. рэктар БДУ.

2. ЦВК БКП лічыць немагчымым далейшае існаваньне мяжы, якая дзеліць беларускі працоўны народ на дзве часткі і аддае больш за трэцюю частку беларускага працоўнага народу пад уладу буржуазіі і капіталістаў панскай Польшчы. З гэтай прычыны ЦВК БКП ужыве ўсе магчымыя сродкі для падтрымкі і ўзмацнення барацьбы за далучэньне Заходняй Беларусі да СССР.

3. Улічваючы гэта, ЦВК БКП пастанаўляе неадкладна выбраць дэлегацыю з 3 сяброў з мэтай накіраваньня яе ў ЦВК СССР (былі выбраныя Чарвякоў, Калнін⁵⁰⁰ і Вайнэр), якой даручаецца растлумачыць у цэнтры пазыцыю, занятую ЦВК БКП у справе заходніх межаў Савецкай Беларусі, а таксама папярэдзіць ЦВК СССР пра магчымасьць узьнікненьня ў блізкай будучыні сур'ёзных ускладненьняў, у тым ліку вострых інцыдэнтаў на заходняй мяжы, у выпадку абвастрэньня барацьбы за вызваленьне беларускіх працоўных масаў з-пад уціску Польшчы і імкненьня іх да аб'яднаньня з Савецкай Беларуссю.

Апісаньня вышэй факты можна лічыць паспяховымі для разьвіцьця кампаніі. Непаспяховымі ж трэба лічыць частковую ліквідацыю партыі, зьдзейсьненую акруговымі аддзеламі палітычнай паліцыі, а таксама раскол у КПЗБ.

У Палескім ваяводзтве ў пачатку верасьня 1924 г. быў праведзены шэраг арыштаў сярод дзеячоў КПЗБ. Дзякуючы супрацоўніцтву КПП, Незалежнай сялянскай партыі і КПЗБ, пачынаючы ад ліпеня 1924 г. асабліва моцнае разьвіцьцё камуністычнай кампаніі пазначылася ў Брэст-Літоўскім, Драгічынскім, Кобрынскім, Косаўскім, Лунінецкім, Пінскім і Пружанскім павятах. Гэта вымусіла ўлады да згаданага ўмяшаньня.

Раскол у КПЗБ выглядаў наступным чынам.

Узаемаадносіны паміж КПП і КПЗБ ад сьнежня 1923 г. (г. зн. ад стварэньня КПЗБ) да кастрычніка 1924 г. складваліся нармальна. Яны пачалі псавацца, калі КПП прыйшла да высновы, што КПЗБ дзейнічае занадта слаба і ня можа стварыць сваёй арганізацыйнай сеткі. У выніку гэтага ЦК КПП паслаў на тэрыторыю КПЗБ пэўную колькасць сваіх дзеячоў паходжаньнем з Кангрэсаўкі⁵⁰¹, якія, заняўшы адпаведныя пасады, пачалі ствараць арганізацыйны апарат КПЗБ. Гэта выклікала востры пратэст беларускіх камуністаў.

На фоне непаразуменьняў паміж ЦК КПП і ЦК КПЗБ, а таксама на фоне імкненьня часткі беларускіх камуністаў стаць незалежнымі ад КПП шляхам стварэньня сэкцыі ў Камінтэрне пад назвай сэкцыі Заходняй Беларусі ў кастрычніку 1924 г. пачаўся, а ў студзені 1925 г. канчаткова аформіўся раскол

⁵⁰⁰ Калнін А. Я. (1889—1941) — дзяржаўны і партыйны дзеяч БССР. З 1919 г. — старшыня Віцебскага губэрнскага савету прафсаюзаў, з 1924 г. — старшыня ВСНГ БССР, з 1927 г. — старшыня ЦКК КП(б)Б і наркам Рабоча-сялянскай інспекцыі БССР, адначасова ў 1930—1932 гг. — намесьнік старшыні СНК БССР. У 1932 г. пераведзены на працу ў РСФСР.

⁵⁰¹ Кангрэсаўка (Kongresówka) — маецца на ўвазе тэрыторыя былога Польскага Каралеўства, якая ўвайшла ў склад Расейскай імперыі згодна з умовамі Венскага кангрэсу 1815 г.

(сэцэсія) КПЗБ. На чале сэцэсіі сталі: Эрнэст Паліпенка⁵⁰² (псэўд. Стары)⁵⁰³, сябра ЦК КПЗБ, і Міхал Гурын⁵⁰⁴ (псэўд. Стасько⁵⁰⁵), скарбнік ЦК КПЗБ. Яны стварылі новы ЦК КПЗБ, які складаўся з трох асобаў. Міхал Гурын (Стасько) забраў для сэцэсіі значныя сродкі ЦК КПЗБ, што дало ёй магчымасьць друкаваць два выданьні: «Большевик»⁵⁰⁶ і «Чырвоны сыцяг»⁵⁰⁷.

⁵⁰² Паліпенка Эрнэст — партыйны псэўданім Карла Мэльперта (1884—?), камуністычнага дзеяча, які паходзіў з Латвіі. У 1925 г. арыштаваны, знаходзіўся ў Беластоцкай турме. Быў падсудным у т. зв. «працэсе 133» над камуністычнымі дзеячамі ў 1928 г. Асуджаны ў СССР у 1933 г. Тут аўтары «Кароткага нарысу...» не зарыентаваліся, што ў камуністаў-нелегалаў была прынятая практыка пастаянна зьмяняць партыйныя мянушкі. Дзеля гэтага Паліпенку-Мэльперта (які сапраўды меў партыйную мянушку Стары) пераблыталі зь іншым дзеячам, які насіў тую самую мянушку.

⁵⁰³ Стары зьяўляецца адной з самых таямнічых фігураў заходнебеларускай гісторыі. Сапраўднае ягонае прозьвішча з пэўнасьцю не вядомае да гэтай пары. Такая сытуацыя была вынікам у тым ліку таго, што Стары быў непераўздызеным майстрам кансьпірацыі і знаходзіўся на нелегальным становішчы яшчэ з 1898 г. У 1960-я гг. супрацоўнік Інстытуту гісторыі партыі пры ЦК КПБ, адзін з былых лідэраў КПЗБ Мікалай Арэхва рабіў спробы ўстанавленьня асобы Старога і зь ліставаньня з шэрагам старых падпольшчыкаў прыйшоў да высновы, што сапраўднае прозьвішча гэтага дзеяча — Тамашэўскі. Гэтая інфармацыя была ўведзеная ў навуковы ўжытак і фактычна замацавалася ў гістарыяграфіі. Аднак азнаямленьне зь першаснымі матэрыяламі не дазваляе адназначна сьцьвярджаць, што Стары — гэта безумоўна Тамашэўскі. Ня выключана, што гэта быў проста яшчэ адзін са шматлікіх ягоных псэўданімаў.

Падамо толькі некаторыя ўрыўкавыя зьвесткі, які на сёньняшні dzień маюць пра Старога аўтары гэтай публікацыі. Згодна з анкетай, асабіста запоўненай гэтым дзеячам падчас II зьезду КРПП у 1923 г., ён нарадзіўся ў 1877 г. у сям'і рамесьніка на тэрыторыі Расейскай імперыі, быў палякам па нацыянальнасьці і меў сярэднюю адукацыю. Да рэвалюцыйнага руху далучыўся ў 1895 г. Спачатку быў сябрам ППС, пасля расколу гэтай партыі далучыўся да яе левай часткі. У 1918 г. уступіў у Камуністычную партыю Літвы і Беларусі, узначальваў віленскую партыйную арганізацыю. Са сьнежня 1922 г. быў сябрам Камуністычнай рабочай партыі Польшчы. Быў вядомы як добры арганізатар тэхнічнага боку функцыянаваньня партыі, менавіта дзеля гэтага яму ў пачатку 1920-х гг. была даручаная задача арганізацыі партыйнай друкарні. Задача была паспяхова выкананая, але праз супярэчнасьці Старога з кіраўніцтвам КРПП і КПЗБ друкарня была ўведзеная ў дзеянне толькі пасля вылучэньня «сэцэсіі». Ёсць зьвесткі, што крыніцай супярэчнасьцяў было пытаньне статусу віленскай партыйнай арганізацыі: Стары настойваў на яе самастойнасьці і падпарадкаваньні непасрэдна Камінтэрну.

⁵⁰⁴ Гурын (Маразоўскі) (сапр. Ханевіч) Міхал (1891—1928) — беларускі дзеяч. Да рэвалюцыі 1917 г. быў настаўнікам, скончыў Пскоўскі настаўніцкі інстытут. Сымпатызаваў эсэрам: 3 1920 г. жыў у Менску, рэдагаваў шэраг газэтаў, у тым ліку «Савецкую Беларусь». У 1924 г. быў падпольна пасланы зь Менску ў Заходнюю Беларусь для арганізацыі камуністычнага руху. Стаў адным зь лідэраў т. зв. сэцэсіі ў КПЗБ у канцы 1924 г. Пасьля сядзеў у польскай турме, пасля выходу зь якой выказваўся за супрацоўніцтва з польскімі ўладамі. Зьбіраўся даваць паказаньні на працэсе над лідэрамі Беларускай сялянска-работніцкай грамады, але 16 сакавіка 1928 г. быў забіты ў Вільні С. А. Клінцэвічам як правакатар. Пакінуў успаміны «З недалёкага мінулага», якія публікаваліся ў другой палове 1927 г. у беларускай палянафільскай газэце «Беларускі день».

⁵⁰⁵ Стасько — так у тэксьце. Насамрэч Міхал Гурын меў партыйны псэўданім Стах.

⁵⁰⁶ «Большевик» («Бальшавік») — газэта, орган ЦК КПЗБ, выдавалася са сьнежня 1924 да 1936 гг., спачатку на расейскай, а пасля і на беларускай мове.

⁵⁰⁷ «Чырвоны сыцяг» — нелегальная газэта, орган ЦК КПЗБ у 1920—1938 гг.

У гэтых выданьнях праводзілася кампанія супраць КПП. Акрамя таго, сэцэсія імкнулася апанаваць усе камуністычныя арганізацыі. Лічачы, што яны адзіныя адлюстроўваюць рэвалюцыйныя настроі і памкненні насельніцтва Заходняй Беларусі, сэцэсіяністы вырашылі стварыць Краёвую камуністычную партыю, незалежную ад КПП. Яны зыходзілі з прынцыпу, што няма падставаў для арганізацыйнай сувязі паміж КПП і КПЗБ з прычыны абсалютна рознай псыхалёгіі і ўмоваў побыту беларускіх і польскіх масаў. Выступаючы супраць КПП, сэцэсіяністы высунулі супраць яе цэлы шэраг абвінавачванняў:

1. Бяссплённыя дыскусіі, якія забіваюць у сябрах партыі ўсялякую рэвалюцыйную ініцыятыву, вядуць да раскладання партыі. Сьцьвярджалася, што КПП пры адпаведных умовах ня зможа ўзяць ініцыятывы ва ўласныя рукі.

2. У сялянскім і нацыянальным пытаннях ЦК КПП, абмяжоўваючыся бяссплённым дэляраваньнем псэўдабальшавізму, на практыцы бяссьільны даць бальшавіцкую ацэнку падзеям, якія адбываюцца, сваім бязьдзеяннем давёўшы справу да таго, што кіраўніцтва сялянскім рухам узяла ў свае рукі Незалежная сялянская партыя (негалосна падтрыманая КПП), якая дзейнічала і на тэрыторыі Заходняй Беларусі, паступова палянізуючы яе.

3. Не абмяжоўваючыся этнаграфічнай тэрыторыяй Польшчы, ЦК КПП пераносіць свой апартунізм і псэўдабальшавізм і ў акупаваную Заходнюю Беларусь, якая кіпіць стыхійным рэвалюцыйным рухам, да якога ЦК КПП ставіцца паблажліва і зь недаверам.

4. КПП няўмела і няправільна выкарыстоўвае спэцыфічныя асаблівасьці беларускага нацыянальна-рэвалюцыйнага руху, які зьяўляецца найлепшай глебай для бальшавізацыі масаў Заходняй Беларусі. У выніку гэтага рэвалюцыйныя элементы вёскі пачалі ствараць самастойныя паўстанцкія арганізацыі, напрыклад, «Пралетарская Грамада», «Арганізацыя імя Леніна» і «Чырвоная Зорка».

5. КПП не пагадзілася з умовай байкоту польскіх школаў на крэсах і не падзяляе погляду, што ажыццяўленьне падпольнага беларускага нацыянальнага саманавучаньня, ігнараваньне і байкот рашэньняў польскіх уладаў пасьпяхова нэўтралізуюць палянізацыю і дзякуючы гэтаму ўзмацняюць імкненьне да аб'яднаньня з Савецкай Беларусьсю пад сьцягам СССР. Гэтае аб'яднаньне сэцэсіяністы лічылі асновай сваіх рэвалюцыйных памкненьняў⁵⁰⁸.

КПП безвынікова спрабавала дамовіцца з сэцэсіяністамі. Асуджаныя Менскам і Масквой, Стары і Стасько пачалі арганізацыю Краёвай камуністычнай партыі, незалежнай ня толькі ад КПП, але і ад Камінтэрну.

⁵⁰⁸ Гэтыя і іншыя абвінавачваньні ў бок кіраўніцтва КПП былі выкладзеныя «сэцэсіяністамі» ў так званым «Камунікаце да ўсіх сяброў партыі, да ўсіх рэвалюцыйных рабочых і сялянў Заходняй Беларусі», які быў надрукаваны ў № 2 падпольнай газеты «Большевик» за 31 сьнежня 1924 г. (першым нумары гэтай газеты, які выдавала «сэцэсійная» рэдакцыя).

Улады бясъпекі правялі ў верасні і кастрычніку 1925 г. поўную ліквідацыю сэцэсіі на тэрыторыі Беластоцкага і Віленскага ваяводстваў, дзе яна, дзякуючы вельмі актыўнай працы, мела прыхільнікаў.

Для пашырэння сваіх уплываў камуністычная партыя з 1924 г. вяла ажыўленую зьнешнюю кампанію ў выглядзе актыўнай агітацыі.

У першую чаргу КПЗБ пачала кампанію, накіраваную на апанаваньне прафэсійных саюзаў у гарадах. У іх складзе быў выкліканы раскол, а пасля ўтвораная Лявіца клясавых прафэсійных саюзаў, якая цалкам знаходзілася пад камуністычным уплывам. Аднак кампанія ў гарадах разьвівалася слаба. Гэта пацьвердзіў V кангрэс Камінтэрну, што прайшоў у Маскве ў ліпені 1924 г.⁵⁰⁹ Ён прапанаваў лэзунг адзінага рабочага фронту, зразумеўшы, што без авалоданьня сялянскімі масамі нельга будзе выклікаць рэвалюцыю ў паасобных дзяржавах. Выконваючы пастановы V кангрэсу Камінтэрну, беларускія камуністы ў жніўні 1925 г. павярнуліся да вёскі, галоўным чынам беларускай, дзе работа была больш лёгкай з прычыны наяўнасьці больш падатнага матэрыялу для стварэння кам'ячэек. У многіх гмінах солтысы, а ў некаторых і войты былі кіраўнікамі камуністычнай прапаганды. Разьвіццё камуністычнай кампаніі на вёсцы спрыяла таксама перасяленьне мясцовай інтэлігенцыі, якая мела невялікія гаспадаркі, у гарады ў выніку эканамічнага крызісу.

Камуністычная агітацыя была вельмі ўмелай. У раскіданых адозвах падымаліся найбольш балючыя праблемы мясцовага насельніцтва. Яны заклікалі не плаціць падаткаў, не ісьці на вайсковую службу прызыўнікам, гаварылі пра шкоду, якую наносіць вайсковае асадніцтва, закраналі справу зьнішчаных вайною гаспадарак і г. д. Камуністычныя агітатары як больш дасьведчаныя за звычайнага селяніна людзі неаднаразова дабіваліся ад мясцовай адміністрацыі палёгкаў у падатках, падводнай павіннасьці і г. д., чаго сам селянін дабіцца ня мог. Дзякуючы такой кампаніі агітатар часта рабіўся даверанай асобай, прысутнасьць якой на вёсцы прыносіла значную карысьць. Дзякуючы гэтаму раслі ўплыў і значэньне Камуністычнай партыі.

Узмацненьне ў жніўні 1925 г. камуністычнай кампаніі на вёсцы, асабліва ў Беластоцкім ваяводстве, а таксама «засыпка»⁵¹⁰ сэцэсіі дазволілі ўладам бясъпекі правесці ў верасні і кастрычніку 1925 г. ліквідацыю камуністычных арганізацыяў. Арышты і ператрусы, праведзеныя ў Беластоцкім павеце, далі матэрыял, які дазваляў прыступіць да ліквідацыі партыі на тэрыторыі астатніх павеатаў Беластоцкага ваяводства, а таксама ў Наваградзкім і Віленскім ваяводствах.

⁵⁰⁹ V кангрэс Камінтэрну праходзіў з 17 чэрвеня да 8 ліпеня 1924 г.

⁵¹⁰ У арыгінале слова гучыць як «wsypanie», якое можна перакласьці і ў сэнсе, што «сэцэсія» «засыпалася» сама, і ў сэнсе, што яе «засыпалі», гэта значыць — здалі польскай паліцыі. На гэты момант трэба звярнуць увагу, бо ва ўступе да ўспамінаў Гурына, што друкаваліся ў газэце «Беларускі дзень», адзначалася, што Гурына здалі дэфэнзыве самі верныя Маскве камуністы. Гэтая інфармацыя, аднак, дасюль не пацьверджаная.

У жніўні ў Беластоцкім і Бельскім паведах былі арыштаваныя 200 чалавек (сярод іх правадыры сэцэсі Стасько і Стары)⁵¹¹, у верасьні 500 чалавек, зь якіх з доказамі віны былі аддадзеныя пад суд 404 чалавекі. У Беластоку былі ліквідаваныя акруговы камітэт, 5 раённых камітэтаў і 44 ячэйкі. Сярод арыштаваных былі 6 сяброў ЦК КПЗБ.

Дзякуючы праведзеным ператрусам былі знойдзеныя зброя, порах, піраксылін, выкрытыя «тэрарыстычныя пяцёркі», а ў Наваградзкім ваяводстве ліквідаваная дывэрсійная банда, якая налічвала 43 асобы. У гэтым ваяводстве быў арыштаваны і перададзены судовым уладам 71 чалавек. Дзякуючы ліквідацыйнай акцыі, у выніку якой былі арыштаваныя многія найбольш мабільныя і актыўныя агітатары, дзейнасьць камуністаў была стрыманая.

У лістападзе 1925 г. дзейнасьць камуністаў ізноў актывізавалася. Цыркуляр ЦК КПЗБ «Найбліжэйшыя задачы ў прафсаюзным руху» загадваў наноў прыступіць да арганізацыі камуністычных ячэек, спачатку сярод гарадзкіх працоўных, а пасля і сярод вясковых.

Трохі пазьней настаў пэрыяд поўнай унутранай пераарганізацыі працы. Яе асновай была як мага большая ўнутраная і вонкавая кансьпірацыя. Вонкавая засноўвалася на тым, што скампрамэтаваныя або арыштаваныя сябры партыі адхіляліся ад партыйнай працы. Яны маглі толькі ўдзельнічаць у дэманстрацыях, у якіх затое не маглі ўдзельнічаць нескампрамэтаваныя сябры. Унутраная кансьпірацыя грунтавалася на тым, што сябры ячэек не маглі нічога ведаць пра сяброў іншых ячэек. Тыя, хто падазраваўся ў

⁵¹¹ Пра арышт Старога падчас ліквідацыі сэцэсі дадатковых зьвестак ня выяўлена. Аляксандра Бэргман пісала, што падчас разгрому сэцэсі ён арыштаваны ня быў. Ёсьць урыўкавыя зьвесткі пра тое, што ён дзейнічаў у Вільні да 1927 г. Так, у верасьні 1926 г. у лісьце аднаго з актывістаў КПЗБ, нейкага Сяргея, праходзіла інфармацыя, што ў віленскай камуністычнай арганізацыі пазначылася апазыцыйная ў дачыненні да гарадзкога камітэту КПЗБ група і «гэтая група знаходзіцца ў шчыльным кантакце са Старым і тут ва ўсім ягоная рука». Далей у тым самым лісьце гаварылася, што са Старым зноў наладзіў кантакт Міхал Гурын, які незадоўга перад гэтым быў выпушчаны з польскай турмы: «...правадыр гэтай групы, на маю думку, не падыходзіць для кваліфікацыі яго як правакатара, але ён вялікі дурань і, так як ён зьвязаны са Старым, то апошняму няцяжка было даведацца ў яго пра склад цяперашніх працаўнікоў, і такім чынам усё гэта дайшло да Стаха, бо незразумела, адкуль Стах і Мамонька маглі ведаць увесь склад АК (акруговага камітэту КПЗБ — заўв. камэнтатараў) і верхавіны КСМ у Вільні» (Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НА РБ). Ф. 242-п. Воп. 1. Адз. зах. 86. А. 52).

Апошняя пакуль выяўленая згадка пра Старога ў дакумэнтах датуецца 9 студзеня 1927 г. Той жа Сяргей у сваім чарговым зашыфраваным лісьце пісаў: «Ня так даўно Мягла нам перадаваў, што Стары зьвярнуўся з прапановай да Астроўскага аб перадачы яму друкарні. Абмяркоўваючы гэтае пытаньне, мы вырашылі катэгарычна забараніць мець якія б то ні было справы са Старым. Аказваецца, калі Сямён быў у Вільні, ён даведаўся, што знаёмыя ўсё ж такі ўблыталіся ў гэтую справу, прапанаваўшы Старому перанесьці друкарню на адну кватэру. [...] Мы [...] забаранілі працягваць справу, бо няма абсалютна ніякай гарантыі не патрапіць у [...] вельмі брудную небясьпечную гісторыю. Тут вельмі моцна можа пахнуць правакацыяй» (НА РБ. Ф. 242-п. Воп. 1. Адз. зах. 86. А. 100, 102).

супрацоўніцтве з паліцыяй, паддаваліся пад сачэнне, а ў пэўных выпадках перадаваліся тэрарыстычнай пяцёрцы, г. зн. забіваліся.

Быў выкарыстаны новы арганізацыйны прынцып, апісаны вышэй. Ячэйка складалася толькі з 5 сяброў (раней з 7). Для большай канспірацыі былі выбраныя так званыя старшыні ячэек, якія мелі непасрэдны кантакт з кіраўнікамі раёну, тыя ж — непасрэдна з сакратарыятам акруговага камітэту. Акруговы кур'ер ведаў толькі аднаго сябра раённага камітэту, ад якога атрымліваў і якому вяртаў пошту.

Асобным сябрам рэкамэндавалася ўступаць у адміністрацыю, войска, ва ўсе ўстановы, каб паўсюль мець сваіх людзей. Тэрор стаў адным са сродкаў барацьбы як супраць сяброў сваёй партыі, што падазраваліся ў здрадзе, так і супраць усіх асобаў, якія маглі пашкодзіць камуністычнай кампаніі.

Камуністычныя арганізацыі пачалі энэргічна займацца зьбіраньнем зброі і амуніцыі, вайсковай падрыхтоўкай камуністаў, стварэньнем вайсковых аддзелаў і г. д.

Пачалося распаўсюджваньне нелегальнай камуністычнай літаратуры, у якой закраналіся актуальныя праблемы, пра што ішла гаворка вышэй.

У лістападзе 1925 г. у Менску адбылося паседжаньне ЦВК БКП з удзелам прадстаўнікоў ЦВК Украінскай і Расейскай камуністычных партыяў, на якім было вырашана:

1. ЦВК БКП, ЦВК УКП, ЦВК РКП зьвяртаюцца да кампартыі Польшчы, Заходняй Беларусі і Ўкраіны з заклікам да больш шчыльнага згуртаваньня сваіх шэрагаў і паслядоўнага імкненьня да мэты.

2. З мэтай пазьбегнуць далейшых масавых арыштаў і ліквідацыяў камуністычных арганізацыяў трэба правесці сэлекцыю іх сяброў.

3. Непастаянным сябрам давяраць толькі распаўсюджваньне адозваў і сьцягоў, а адказныя функцыі давяраць выпрабаваным старэйшым сябрам кампартыі.

4. Выкарыстоўваць усе наяўныя сродкі для апанаваньня войска. Стварыць ячэйкі зь дзяржаўных, самаўрадавых, чыгуначных, артылерыйскіх, паштовых і тэлеграфных працаўнікоў. Гэтыя ячэйкі павінны быць вядомыя толькі найвышэйшым кіраўнікам арганізацыі.

5. Правесці дэталёвы ўлік усіх палітычных, вайсковых і грамадзкіх дзеячоў. Арганізаваць палітычныя ячэйкі, задачай якіх было б назіраньне за асобнымі дзяржаўнымі і адміністрацыйнымі ўстановамі, а таксама за рознага роду таварыствамі і арганізацыямі. Асобна павінны праводзіцца ўлік і адсочваньне арганізацыяў і асобных людзей, задачай якіх ёсьць барацьба з камуністычнымі арганізацыямі. Сябры камуністычных ячэек любым спосабам мусяць трапіць у палітычныя і адміністрацыйныя ўстановы, у вайсковыя і палітычныя таварыствы, адкуль змогуць здабываць матэрыял супраць асобаў, шкодных для камуністычнай кампаніі.

Акрамя таго, павінны быць арганізаваныя кантрольныя ячэйкі. Задача іх сяброў — збор інфармацыі пра ўсе праявы грамадзкага, культурнага, гаспадарчага і іншага жыцця, зьвесткі ж гэтыя павінны падавацца ў выглядзе рапартаў непасрэдна ЦК. Справу існаваньня такіх ячэек можа вырашаць толькі ЦК дадзенай партыі.

На камуністычную агітацыю і імкненне выклікаць усясьветную рэвалюцыю бальшавікі выдзялялі вялізныя сумы. Аднак вынікі гэтага былі нязначныя, карысьць ад прыкладзеных намаганьняў — малая. Разуменьне гэтага прымусіла Камінтэрн шукаць новыя шляхі зьнішчэньня ўсясьветнай буржуазіі. Адносна Польшчы зьмененая тактыка камуністычнай партыі выглядала наступным чынам: бачачы, што кампартыя не карыстаецца ў Польшчы папулярнасьцю і што яна ня здолела рэвалюцыянізаваць польскага грамадства, было вырашана апанаваць шэраг ужо існых легальных левых арганізацыяў, а таксама стварыць шэраг новых. У такіх арганізацыях як публічныя мэты, так і праграма з тактыкай былі б легальныя.

Ніжэйшыя кіраўнікі і сукупнасьць сяброў гэтых арганізацыяў маглі ня ведаць пра схаваны сэнс іх існаваньня. Маглі ня ведаць яны і пра тое, што вышэйшыя кіраўнікі арганізацыяў складаюць камуністычны штаб. Дзякуючы такой нават унутранай канспірацыі камуністы мелі доступ да тых шырокіх пластоў насельніцтва, якія не згаджаліся з праграмай, адкрыта прапагандаванай як камуністычнай. Празь непасрэдныя зносіны камуністычныя дзеячы маглі паступова знаёміць масы з камуністычнымі лёзунгамі, а таксама ўздзейнічаць на больш падатных на іх агітацыю асобаў. Такіх людзей пасля адмысловай падрыхтоўкі прымалі ў склад камуністычнай партыі.

Незалежна ад акцыі ў сфэры грамадзкіх арганізацыяў, камуністы імкнуліся раскалоць беларускае грамадства праз падтрымку рэлігійных сэктаў, бо і праваслаўе, і каталіцтва былі сур'ёзнымі перашкодамі на шляху разьвіцьця бальшавізму. Ня могуць апанаваць гэтыя цэрквы, камуністы імкнуліся падарваць іх унутранае адзінства і раздрабніць.

На тэрыторыі Беларусі, апрача Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі (КПЗБ), дзейнічалі, адпаведна з апісанай вышэй тактыкай, Незалежная сялянская партыя (НПХ) і Беларуская сялянска-работніцкая грамада, створаная Тарашкевічам у канцы 1925 г. відавочна на загад Камінтэрну⁵¹².

⁵¹² Роля Камінтэрну (фактычна маскоўскіх камуністычных уладаў) у стварэньні БСРГ сапраўды была значная. Дастаткова згадаць жнівеньскую канфэрэнцыю 1925 г. у Гданьску, на якой лідэры Грамады сустрэліся з прадстаўнікамі КП(б)Б, КПЗБ і КПП, удзел Б. Тарашкевіча ў IV канфэрэнцыі КПП у канцы 1925 г. і III канфэрэнцыі КПЗБ у пачатку 1926 г. (на апошні ён быў патаемна прыняты ў Камуністычную партыю Заходняй Беларусі). Сярод іншых на III канфэрэнцыі КПЗБ было праведзенае і адмысловае паседжаньне па праблеме БСРГ. Дэлегатам паграбавалася вырашыць, які характар мусіць мець наваствораная легальная і ў перспэктыве масавая арганізацыя: нацыянальны ці тэрытарыяльны. У першым выпадку Грамада рабілася арганізацыяй, якая гуртавала б толькі беларусаў, а паралельна зь ёй на тэрыторыі Заходняй Беларусі дзейнічалі б падобныя арганізацыі для іншых народаў. Другі варыянт прадугледжваў існаваньне Грамады як чыста тэрытарыяльнай арганізацыі, сябрамі якой маглі б быць прадстаўнікі «працоўных масаў» усіх нацыянальнасьцяў, якія жылі ў Заходняй Беларусі. Пасьля дыскусіі было прынятае рашэньне, што Грамада стане тэрытарыяльнай заходнебеларускай арганізацыяй. Пры гэтым цікавы быў сам характар дыскусіі: розныя дзеячы-камуністы выказвалі свае меркаваньні, але ніхто не прапанаваў даведацца думку на гэты конт афіцыйных кіраўнікоў Грамады. Больш падрабязна пра гэта гл.: Тэрытарыяльная ці нацыянальная?: Дыскусія аб Грамадзе на III канфэрэнцыі Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі / Падрыхтоўка публікацыі, прадмова і каментарыі А. Пашкевіча // Гістарычны альманах. 2006. Т. 12. С. 163—170.

У лістападзе 1925 г. на прапанову пасла Фідэркевіча (НПХ), зробленую з соймавай трыбуны, адбылося заключэньне пагадненьня паміж Незалежнай сялянскай партыяй (НПХ), Беларускай сялянска-работніцкай грамадой (БСРГ) і Камуністычнай партыяй Польшчы — разам зь беларускай і ўкраінскай падсэкцыямі. Гэтая «трайна» партыя прыступіла да сыстэматычнай падрыхтоўкі рэвалюцыі ў Польшчы. Пачалося стварэньне т. зв. народнай міліцыі (на польскім грунце) і Беларускай вайсковай арганізацыі (на беларускім грунце) — аналягічнай Польскай вайсковай арганізацыі⁵¹³.

На чале гэтай арганізацыі, мэтай якой была падрыхтоўка вясковага насельніцтва да ўзброенага выступленьня супраць маёмасных клясаў і адарваньне паўночна-ўсходніх ваяводзтваў ад Польшчы, стаў т. зв. Цэнтральны камітэт. Ён складаўся з 3 прадстаўнікоў НПХ, 3 прадстаўнікоў КПП і 2 прадстаўнікоў БСРГ. Створаныя баёўкі складаліся з аддзелаў па 10 чалавек. Кожныя 5 аддзелаў утваралі адзін атрад. Кожныя 5 атрадаў мелі адзінае акруговае кіраўніцтва. Усе акруговыя камэндатуры падпарадкоўваліся Цэнтральнаму кіраўніцтву.

У канцы 1925—пачатку 1926 гг. камуністы актыўнасьці не праяўлялі. Гэта было вынікам ліквідацыі, праведзенай у верасьні 1925 г. Камуністычная партыя пераўтваралася ўнутрана і з гэтай прычыны вонкавая актыўнасьць была для яе справай меншага значэньня. Праявы агітацыі сталі заўважацца толькі ў канцы студзеня 1926 г. Пачалося раскідваньне адозваў, агітацыя сярод беспрацоўных у гарадах, а таксама, праз пасярэдніцтва НПХ і БСРГ, сярод сялянаў на вёсцы. Агітацыя была накіраваная на ўзмацненьне і выкарыстаньне незадаволенасьці насельніцтва дзеля стварэньня рэвалюцыйных настрояў. У працы кампартыі пасля правядзеньня ўнутранай рэарганізацыі ўжо заўважалася і вонкавая дзейнасьць, якая рабілася амаль выключна праз пасярэдніцтва легальна дзейных грамадзкіх і палітычных арганізацыяў. Дзякуючы прысутнасьці ў іх камуністаў, кампартыя валодала інфармацыяй пра ўсе праявы жыцьця на тых тэрыторыях, на якіх сама дзейнічала. Асабліва ўвага была зьвернутая на апанаваньне моладзевых саюзаў, якія мелі ў сваіх шэрагах ідэйны, імпульсіўны і лёгкі для выкарыстаньня элемент.

У пачатку лютага 1926 г. у Менску адбылася ІІІ канфэрэнцыя КПЗБ⁵¹⁴, якая прызнала памылковымі сыстэму і мэтады, прынятыя на ІІ канфэрэнцыі КПЗБ⁵¹⁵, зьмяніла іх і прыняла новую праграму працы, якая ўвасобілася ў ніжэйпададзеных пастановах.

Перш за ўсё, ІІІ канфэрэнцыя КПЗБ прызнала памылковым рашэньне ІІ канфэрэнцыі КПЗБ, якое сьлепа кідала масы на ўзброенае паўстаньне,

⁵¹³ Польская вайсковая арганізацыя (ПВА) — патаемная вайсковая арганізацыя, утвораная ў жніўні 1914 г. у Варшаве з ініцыятывы Юзэфа Пілсудзкага. Першапачаткова дзейнічала толькі на тэрыторыі расейскага «забору», потым пашырылася на Галіччыну і Вялікую Польшчу. У асноўным займалася ажыцьцяўленьнем дывэрсійных акцыяў і вайсковай падрыхтоўкай сваіх сяброў. Пасьля набыцьця Польшчай незалежнасьці ў лістападзе 1918 г. распушчаная загадам Пілсудзкага.

⁵¹⁴ ІІІ канфэрэнцыя КПЗБ праходзіла з 5 па 18 студзеня 1926 г. у Маскве.

⁵¹⁵ ІІ канфэрэнцыя КПЗБ праходзіла 30 лістапада 1924 г. у Вільні, ва ўмовах канспірацыі.

нягледзячы на слабасць кампарты, неарганізаванасць масаў і недахоп інфармацыі, якая магла б забяспечыць перамогу. Тактыцы II канфэрэнцыі была супрацьпастаўленая тактыка папярэдняга ахопу сваімі ўплывамі большасці гарадскога пралетарыяту, а таксама найбольш клясава вызначанага вясковага пралетарыяту і паўпралетарыяту.

Паводле рашэнняў III канфэрэнцыі КПЗБ, толькі партыя, якая зьяўляецца авангардам вызваленчага руху масаў, можа аб'яднаць, разьвіць і павесці да вырашальнай бітвы і да канчатковай перамогі над польскай буржуазіяй гарадзкі і вясковы пралетарыят, які ідзе адзіным фронтам.

Каб рэалізаваць свае задачы, камуністычная арганізацыя старалася прыстасаваць свае формы і мэтады да змененай сытуацыі і паставіла за мэту здабыцьцё і забеспячэнне сваіх уплываў ва ўсіх легальных рабоча-сялянскіх арганізацыях (прафэсійных саюзах, фабрычных камітэтах, каапэратывах, сельскагаспадарчых гуртках, касах хворых, камітэтах беспрацоўных, сялянскіх камітэтах і г. д.), а таксама культурных асяродках, якія існавалі на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Усе гэтыя арганізацыі лічыліся тымі пляцоўкамі, авалодаўшы якімі, КПЗБ стане на чале масавага рабоча-сялянскага руху і скіруе яго ў рэвалюцыйнае рэчышча.

Дзеля аб'яднання вакол сябе ўсіх рэвалюцыйных сілаў КПЗБ імкнецца да стварэння адзінага фронту рабоча-сялянскіх масаў, і дзеля гэтага ў рашэннях III канфэрэнцыі КПЗБ быў прапанаваны цэлы шэраг праграмаў арганізацыяў і партыяў, якія павінны былі гэтыя масы арганізаваць і павесці за сабою.

Лічачы, што толькі правільнае ажыццяўленьне рашэнняў канфэрэнцыі можа забяспечыць поспех рэвалюцыйнаму руху ў Заходняй Беларусі, а нацыянальнае вызваленне і вырашэнне пытання аб формах дзяржаўнага існавання можна ажыццявіць толькі ў выпадку перамогі агульнапольскай рэвалюцыі, канфэрэнцыя засьцерагла перад бязьдзеянасцю і чаканнем чужой інтэрвенцыі, а таксама заклікала да аб'яднання шэрагаў рабочых і сялянаў усіх нацыянальнасцяў Заходняй Беларусі. У барацьбе са згодніцкімі партыямі КПЗБ намагалася:

1. Супрацьпаставіць працоўныя масы, якія ўваходзілі ў такія партыі, і іх правадыроў і пасля самой завалодаць гэтымі масамі.

2. Аб'яднаць рабочых і беспрацоўных.

3. Арганізаваць вясковы пралетарыят з рабочымі, якія працуюць на тартаках (лесапільнях).

4. Узмацніць агітацыю сярод польскіх рабочых, уплыў на якіх згодніцкіх партыяў слабы.

5. Узмацніць барацьбу з ідэалёгіяй Бунду і ППС сярод габрэйскіх рабочых, высоўваючы лезунгі клясавай барацьбы рабочых бяз розніцы нацыянальнасцяў.

6. Весці кампанію сярод польскіх і беларускіх рабочых за збліжэнне з габрэйскім рухам, змагацца з антысэмітызмам у рабочай сям'і.

Адносна габрэйскага паўпралетарыяту КПЗБ паставіла сабе наступныя задачы:

1. Вырваць яго з-пад уплыву клерыкалізму буржуазных нацыяналістычных партыяў.

2. Завалодаць ім як саюзнікам у барацьбе рабоча-сялянскіх масаў Заходняй Беларусі.

Для дасягнення гэтых мэтаў камуністычная арганізацыя намагалася:

1. Паказаць здраду габрэйскай буржуазіі, якая, ствараючы ілюзіі адзінства нацыянальных інтарэсаў усяго габрэйскага народу, нібыта ідзе попач з польскай буржуазіяй і абшарнікамі супраць рэвалюцыйнага руху ў Польшчы і Заходняй Беларусі.

2. Усімі сіламі інфармаваць і тлумачыць габрэйскім масам пра «вялікую культурную, эканамічную і творчую працу», якая вядзецца сярод габрэйскіх масаў у СССР і пра ўсё тое, што здзейсніла ў гэтай галіне савецкая ўлада пад кіраўніцтвам камуністычнай партыі.

3. Праводзіць рашучую барацьбу зь нібыта жудаснай палітыкай польскага ўраду супраць габрэяў Заходняй Беларусі.

4. Пераканаць, што поўнае задавальненне і сапраўднае вызваленне габрэяў магчымыя толькі пасля перамогі рэвалюцыйнага пралетарыяту, а таксама вельмі барацьбу за наданне габрэям роўных правоў паводле рашэнняў III з'езду КПП у нацыянальным пытанні.

5. Праводзіць рашучую барацьбу з антысэмітызмам ва ўсіх яго праявах.

Вырашальным рэвалюцыйным фактарам КПЗБ лічыць беларускіх сялянаў, прыводзячы ім у прыклад Савецкую Беларусь і паведамляючы, што ў інтарэсах сялянаў савецкая ўлада пад кіраўніцтвам кампартыі правільна вырашыла аграрнае пытанне, правільна праводзіць нацыянальную палітыку, якая адпавядае інтарэсам усіх народаў. КПЗБ намагаецца пераканаць іх, што шляхам да перамогі над буржуазіяй і абшарнікамі, да стварэння ў Польшчы рабоча-сялянскага ўраду, да атрымання зямлі і нацыянальнага вызвалення зьяўляецца рэвалюцыйная барацьба ў кантакце і пад кіраўніцтвам пралетарыяту пад сьцягам КПЗБ.

Кляімуючы згоднікія партыі Заходняй Беларусі (Беларускую сялянскую раду, Саюз сялянаў і «Вызваленне»⁵¹⁶), КПЗБ хоча пераканаць сялянаў, што толькі саюз бядняцкіх і сярэдняцкіх сялянскіх пластоў пад кіраўніцтвам пралетарыяту супраць вясковай буржуазіі забяспечыць перамогу рэвалюцыі. Гэтая рэвалюцыя аддасць абшарніцкія землі сялянству Заходняй Беларусі і ажыццёвіць яго нацыянальныя пастулаты.

Задачай камуністычнай арганізацыі зьяўляецца таксама выцягванне рабочых і сялянскіх масаў Заходняй Беларусі з-пад уплываў польскіх згодніцкіх і буржуазных партыяў. Праводзячы зацятую барацьбу з гэтымі партыямі, КПЗБ стараецца выкрыць ілжывасць іх палітыкі і супярэчнасць клясавых інтарэсаў капіталістаў і абшарнікаў з клясавымі інтарэсамі рабочых і сялянаў, тым самым хочучы выкарыстаць рабочых і сялянаў у сваіх мэтах і аб'яднаць з рэвалюцыйнымі масамі беларусаў, габрэяў і літоўцаў.

⁵¹⁶ Маюцца на ўвазе Часовая беларуская рада, Беларускі сялянскі саюз і Польская народная партыя «Вызваленне».

Галоўнай і прынцыповай задачай камуністычнай арганізацыя лічыла падпарадкаванне сваім уплывам большасці рабочых Заходняй Беларусі, што працуюць у прамысловых цэнтрах і на фабрыках. Рэалізацыі гэтай задачы перашкаджае нешматлікасьць і разнароднасьць прамысловага пралетарыяту Заходняй Беларусі і існаваньне вясковага пралетарыяту. Найбольш рэвалюцыйных і клясава сьвядомых сялянаў КПЗБ таксама стараецца прыцягнуць да сябе.

Лічачы, што адносіны ў Польшчы ўсё больш абвастраюцца, камуністычная арганізацыя паставіла сабе за задачу цэнтралізаваць усе сілы пралетарскага, сялянскага і нацыянальнага рухаў Заходняй Беларусі. Выкарыстоўваючы тактыку адзінага фронту ў барацьбе за штодзённыя патрэбы рабоча-сялянскіх масаў, камуністычная арганізацыя перапыніла самастойныя выступленьні, не абапёртыя на масы.

Дакладна агульнапалітычныя, рабочыя, сялянскія і нацыянальныя пастуляты гучаць наступным чынам:

А. Агульнапалітычныя пастуляты

III канфэрэнцыя КПЗБ выступае:

а) супраць распродажу Польшчы замежнаму капіталу і ператварэньня яе ў паўкалёнію, за гаспадарчую «санацыю»;

б) за гаспадарчае збліжэньне з СССР;

в) супраць задушэньня выбарчага закону, за роспуск сойму і скасаваньне сэнату і за поўную свабоду новых выбараў;

г) супраць палітыкі ўзбраеньня і за скарачэньне выдаткаў на войска, паліцыю і бюракратычны апарат, за адбыцьцё вайскавай службы мясцовым насельніцтвам на тэрыторыі свайго краю;

д) за адмену надзвычайнага становішча ў Заходняй Беларусі і Заходняй Украіне і за адмену ваенна-палявых (даразных) судоў;

е) за фактычнае існаваньне ў Заходняй Беларусі гарантаваных Канстытуцыяй дэмакратычных свабодаў (свабода арганізацыяў і саюзаў, сходаў, стачак, друку, слова і веравызнаньня);

з) супраць прызначэньства і за фактычную выбіральнасьць органаў самакіраваньня (ваяводзкія і павятовыя соймакі, гмінныя рады, войты і солтысы);

і) супраць закону аб высяленьні іншаземцаў, пад катэгорыі якіх падводзіцца значная частка насельніцтва Заходняй Беларусі;

к) за адмену ўскосных падаткаў і барацьбу з дарагоўляй;

л) супраць буржуазнай крэдытнай палітыкі, за крэдытную палітыку на карысьць рабочых і сялянскіх каапэратыўных органаў⁵¹⁷.

Б. У рабочым руху

а) за 8-гадзінны працоўны дзень;

б) за павелічэньне заробкаў;

⁵¹⁷ Пры пераліку агульнапалітычных пастулятаў КПЗБ у тэксьце «Кароткага нарысу...» чамусьці быў прапушчаны пункт ж) *супраць белага тэрору і самавольства, за вызваленьне палітзьняволеных і за палітычную амністыю.*

- в) за ўвядзеньне ангельскай суботы⁵¹⁸;
- г) за ўвядзеньне інспэктаратаў працы;
- д) супраць выкіданьня мясцовых рабочых з фабрык і заводаў;
- е) супраць вывазу фабрычнага абсталяваньня з Заходняй Беларусі;
- ж) за ўсебаковую абарону інтарэсаў беспрацоўных, за распаўсюджваньне закону аб выдачы прадуктовай дапамогі беспрацоўным і на тэрыторыі Заходняй Беларусі, за павелічэньне дапамогі беспрацоўным, за шырокае ўжываньне грамадзкіх работ для беспрацоўных;
- з) супраць закрыцьця прафсаюзаў і фабзаўкамаў;
- і) за ўнутрысаюзную дэмакратыю;
- к) за адзінства прафруху і за далучэньне да Ангельска-савецкага камітэту адзінства⁵¹⁹;
- л) за стварэньне адмысловага органу ў Вільні, які аб'ядноўваў бы працу прафсаюзаў на тэрыторыі Заходняй Беларусі.

В. У сялянскім руху

- а) за канфіскацыю і перадачу мясцоваму сялянству (празь сялянскія камітэты) памешчыцкіх, царкоўных і казённых земляў;
- б) за адмену закону аб асадніцтве і парцэляцыі⁵²⁰;
- в) за вызваленьне ад падаткаў бяднейшага і сярэдняцкага сялянства і за перакладаньне падатковых цяжараў на маёмасныя клясы;
- г) за дзяржаўную доўгатэрміновую пазыку і бясплатную выдачу будаўнічых матэрыялаў на аднаўленьне зруйнаваных вайной сялянскіх гаспадарак;
- д) супраць пазбаўленьня сялянаў права карыстацца сэрвітутамі⁵²¹;
- е) за крэдытную падтрымку сельскагаспадарчай каапэрацыі;

⁵¹⁸ Ангельскай суботай у Эўропе традыцыйна называецца скарачаны працоўны дзень.

⁵¹⁹ Ангельска-савецкі камітэт адзінства — орган супрацоўніцтва савецкіх прафсаюзаў з брытанскімі трэд-юніёнамі, створаны на ангельска-савецкай прафсаюзнай канфэрэнцыі ў Лёндане ў красавіку 1925 г. Ліквідаваны ў верасні 1927 г. у сувязі з разрывам Ангельшчынай адносінаў з СССР.

⁵²⁰ Маецца на ўвазе закон аб зямельнай рэформе, прыняты соймам 28 сьнежня 1925 г. У яго аснову быў пакладзены прынцып добраахвотнай парцэляцыі (падзелу на ўчасткі) памешчыкамі сваіх земляў, калі іх агульная колькасьць перавышала 180 га (на Палесьсі і Валыні — 300 га). Толькі ў выпадку, калі б за год памешчыкі добраахвотна не распарцэлявалі 200 тыс. га зямлі, парцэляцыя мусіла праводзіцца прымуова, але ў любым выпадку па рынкавых коштах. Першынтство ў набыцьці зямлі мелі сельскагаспадарчыя рабочыя і малазямельныя сяляне, што, аднак, практычна было фікцыяй праз высокія на яе кошты. Акрамя таго, права на ўдзел у парцэляцыі былі пазбаўленыя тыя асобы, якія бралі ўдзел у антыўрадавых выступленьнях ці ўхіляліся ў 1920 г. ад службы ў войску.

⁵²¹ Сэрвітут — абмежаванае права карыстаньня зямлёй, якое забяспечвае іншаму землекарыстальніку магчымасьць карыстаньня ёю з пэўнымі абмежаваньнямі, вызначанымі законам або дамовай. На тэрыторыі Беларусі сэрвітутнае права датычыла перш за ўсё супольнага выкарыстаньня сялянамі і памешчыкамі лясоў, лугоў і пашаў. Самі па сабе сэрвітуты былі перажыткам фэадальнага грамадства, але іх адмена польскімі ўладамі ў 1920-я гг. балюча ўдарыла па інтарэсах найбяднейшых пластоў заходнебеларускай вёскі.

ж) за пераважнае выкарыстаньне дзяржаўных сродкаў на дапамогу гаспадаркам найбяднейшага сялянства.

Г. У нацыянальным пытаньні

а) супраць калянізатарскай і палянізатарскай палітыкі польскага акупацыйнага ўраду ў Заходняй Беларусі;

б) супраць закрыцьця беларускіх школаў і ператварэньня іх у дзвюхмоўныя, за дзяржаўныя школы на ўсіх родных мовах мясцовага насельніцтва;

в) за легалізацыю патаемных беларускіх школаў і за спыненьне рэпрэсіяў у адносінах да настаўнікаў і бацькоў дзяцей гэтых школаў;

г) за дапушчэньне ва ўсіх дзяржаўных установах і органах самакіраваньня ўсіх мясцовых моваў (беларускай, габрэйскай, украінскай і літоўскай) і за перавод справаводзтва ўсіх установаў Заходняй Беларусі на мову большасьці насельніцтва;

д) супраць выкідваньня зь дзяржаўных установаў і органаў самакіраваньня беларускіх, габрэйскіх, літоўскіх і ўкраінскіх службоўцаў, за прыняцьце іх назад, за дапушчэньне іх на роўных умовах на службу ў гэтыя органы;

е) супраць перасьледу беларускай, украінскай і літоўскай прэсы;

ж) супраць закрыцьця беларускіх каапэратываў і культурна-асьветніцкіх арганізацыяў;

з) супраць палянізацыі мясцовага насельніцтва ў Заходняй Беларусі праз касьцёлы і цэрквы.

Працягваючы тлумачыць масам і падкрэсьліваць, што толькі ў барацьбе за пралетарскую рэвалюцыю і разбурэньне капіталістычнага ладу магчымыя сапраўднае вырашэньне нацыянальнага пытаньня і поўнае ажыцьцяўленьне прынцыпу права нацыяў на самавызначэньне аж да аддзяленьня, КПЗБ будзе падтрымліваць, сярод іншага, патрабаваньне стварыць краёвы сойм і атрымаць аўтаномію, а таксама імкнуцца да ўзмацненьня супольнай барацьбы рабочых і сялянаў за паасобныя пастуляты.

Імкнучыся да арганізацыі шырокіх сялянскіх масаў у прафэсійных саюзах, камуністычная арганізацыя прапануе шэраг пастулятаў, датычных барацьбы за штодзённыя жыцьцёвыя патрэбы рабочай клясы ва ўсіх сфэрах яе жыцьця. Аднак яна пазьбягае таго, каб прапаноўваць пастуляты ППС і Бунду, каб не адпужваць ад прафэсійных саюзаў і барацьбы беспартыйныя і сацыял-згодніцкія рабочыя масы.

У барацьбе за прафэсійныя саюзы КПЗБ не імкнецца да авалоданьня іх кіроўнымі органамі, а хоча толькі здабыцьця ўплыву і ідэйнага кіраўніцтва над масамі. Для забесьпячэньня прафэсійных саюзаў ад рэпрэсіяў камуністычная арганізацыя стараецца ставіць на чале іх беспартыйных або сяброў ППС, нягледзячы на апанаваньне саюзу камуністычнай большасьцю. У прафэсійным руху КПЗБ імкнецца да таго, каб у найбліжэйшы час аб'яднаць і арганізаваць вясквы і гарадзкі пралетарыят і тэрмінова прымяніць у Заходняй Беларусі ўказаньні IV канфэрэнцыі КПП⁵²².

⁵²² IV канфэрэнцыя КПП адбылася з 24 лістапада па 23 сьнежня 1925 г.

З прычыны слабай арганізацыі гарадскога пралетарыяту і існавання вялізных масаў пралетарыяту і паўпралетарыяту на вёсцы, КПЗБ імкнецца да:

1) узмацнення аднасьці існых саюзаў у гарадах, ператварэння іх у масавыя баявыя арганізацыі, здольныя кіраваць у змаганні за авалоданне саюзамі і ў барацьбе за ўплывы на рабочыя масы, пераважна на польскіх рабочых;

2) арганізацыі раз'яднаных масаў вясковага пралетарыяту і паўпралетарыяту і злучэння іх з гарадзкім пралетарыятам.

Для пераадолення ранейшых перашкодаў і для атрымання права на легальнае існаванне прафэсійных саюзаў і іх узмацненне КПЗБ намагаецца перанесці барацьбу за прафсаюзы на тэрыторыю цэнтральнай Польшчы і ўсё польскі пралетарыят уцягнуць у барацьбу за легальнасць прафэсійнага руху ў Заходняй Беларусі.

Перш за ўсё, КПЗБ імкнецца спыніць выхад з саюзаў і дзеля таго ўвяла прынцып: «няма сябра партыі, які працуе за плату і не зьяўляецца сябрам саюзу».

КПЗБ імкнецца да аб'яднання прафэсійных саюзаў, дагэтуль раз'яднаных і падзеленых на польскія, габрэйскія, жоўтыя⁵²³, НПраўскія⁵²⁴, хадэцкія⁵²⁵ і г. д. Дробныя саюзы, нават апанаваныя камуністамі, павінны быць ліквідаваныя, а іх сябры пераведзеныя ў клясавыя саюзы.

У барацьбе за нацыянальныя правы прафэсійнага руху ў Заходняй Беларусі КПЗБ жадае моўнага раўнапраўя, увядзення беларускай мовы ва ўсіх саюзях, у якіх ёсць беларускія рабочыя, змагаецца супраць спробаў ператварэння прафэсійных саюзаў у асяродкі палянзацыі, імкнецца да стварэння сакратарыяту прафэсійных саюзаў у Вільні і г. д. Што датычыць забастовак, то КПЗБ імкнецца так іх арганізоўваць і імі кіраваць, каб не адабляцца ад масаў. Беспрацоўе кампартыя таксама стараецца выкарыстаць у сваіх мэтах. Праз значную колькасць сезонных рабочых, якія прыбываюць у Беларусь, КПЗБ імкнецца да стварэння сезонных камітэтаў.

Акрамя гэтага, КПЗБ імкнецца да стварэння моцнай левай апазыцыі ў пэпэсаўскіх, бундаўскіх, дробнэраўскіх⁵²⁶, энпэраўскіх і хадэцкіх праф-

⁵²³ «Жоўтымі» ў міжваеннай Польшчы называліся прафсаюзы, залежныя ад працадаўцаў ці нават непасрэдна імі створаныя. Звычайна яны былі цесна звязаныя з Каталіцкім касцёлам.

⁵²⁴ Маюцца на ўвазе прафсаюзы, арганізаваныя Нацыянальнай рабочай партыяй (НРП) (Narodowa Partia Robotnicza — NPR) — польскай правацэнтрыскай партыяй, якая існавала ў 1920—1937 гг. Асноўны ўплыў мела на тэрыторыі т. зв. «прускага забору». У 1926 г. перажыла раскол у пытанні стаўлення да пераварту Пілсудзкага. У 1937 г. аб'ядналася з Хрысціянскай дэмакратыяй у Партыю працы.

⁵²⁵ Маюцца на ўвазе прафсаюзы, арганізаваныя Польскай партыяй хрысціянскай дэмакратыі (Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji), якая існавала ў 1919—1937 гг. і займала правацэнтрыскае пазыцыі.

⁵²⁶ Дробнэр (Drobner) Баляслаў (1883—1968) — польскі палітычны дзеяч, сябра ППС. Быў прыхільнікам супрацоўніцтва з камуністамі. Падчас Другой усясьветнай вайны некаторы час быў зьявольны савецкімі ўладамі. Пасля вайны займаў важныя пасады: бургамістра Уроцлава, кіраўніка Кракаўскага камітэту ПАРП.

саюзах дзеля барацьбы супраць падзелу прафсаюзаў, за адзінства прафсаюзнага руху, за адзіны фронт рабочай барацьбы, за паасобныя пастулаты і г. д. КПЗБ імкнецца таксама да ўцягвання ў прафсаюзы жанчын і да ўзмацнення працы сярод моладзі Заходняй Беларусі.

Увогуле, ня трэба ніколі забывацца, што апошнім часам камуністычная партыя імкнецца да выкарыстання ўсіх легальных формаў рабочага і сялянскага руху, да здабыцця ўплываў у каапэрацыі, культурна-асветніцкіх пляцоўках і г. д., выцягвання іх з-пад уплываў нацыянальных партыяў.

Праца КПЗБ пасля III канфэрэнцыі мела сваёй мэтай:

- 1) узмацненне сувязі партыі з вялікімі масамі рабочых і сялянаў;
- 2) рацыянальны кірунак росту партыі ў Заходняй Беларусі;
- 3) падрыхтаваць унутрыпартыйныя формы і метады будовы і кіравання да новых задачаў і забяспечыць арганізацыйнае існаванне партыі;
- 4) падрыхтаваць і навучыць кіроўныя кадры, а таксама палітычна адукаваць партыйныя шэрагі.

Працуючы над правільнай разбудовай партыі ў Заходняй Беларусі, КПЗБ намагаецца падпарадкаваць сабе ўсе актыўныя элементы з рэвалюцыйнага сялянства, узмацніць для правільнага большавіцкага выхавання партыі свой кіроўны апарат і партыйныя кадры. Прыняцце ў партыю новых сяброў робіцца вельмі асцярожна. Кожны кандыдат павінен быць пэрсанальна зацверджаны гарадзкімі і абласнымі камітэтамі, а ў партыю ён прымаецца толькі пасля зацвярджэння акруговым камітэтам. Каб ня быць раскрытай уладамі, партыя імкнецца захаваць максымальна магчымую канспірацыю і асцярожнасць. Так, напрыклад, усе сябры партыі, што працуюць у легальных установах, ня могуць уваходзіць у склад нелегальных партыйных камітэтаў. У сваю чаргу, усе нелегальныя сябры і тыя, хто падазраецца паліцыяй, ізалююцца ад палітычнай працы.

Вынікам ужывання дэтальна апрацаванай новай тактыкі камуністычнай партыі можна лічыць вялізны рост псеўдалегальных арганізацыяў БСРГ і НПХ, якія імкнуцца да ўзяцця ўсіх прыхільных да рэвалюцыйнага элементаў у сваё арганізацыйнае падпарадкаванне. БСРГ на працягу другога паўгоддзя 1926 г. здолела стварыць каля 1200 гурткоў з амаль што 100 000 сяброў і 400 000 спачуваючых. Гэта можа складаць пагрозу для дзяржавы.

Пад уплывам травеньскага пералому (1926 г.)⁵²⁷ у камуністычнай партыі пачалася новая рэарганізацыя, а менавіта поўная цэнтралізацыя. У чаканні адпаведнага моманту пад уплывам першых звестак пра травеньскія падзеі некаторыя акруговыя камітэты КПЗБ распачалі мабілізацыю сваіх арганізацыяў і правялі праверку запасаў зброі. Хуткае заканчэнне травеньскіх падзеяў не дало камуністам магчымасці правесці больш актыўныя выступленні.

Трэба адзначыць, што ў імкненні да пашырэння сваіх уплываў на ўсе пласты насельніцтва камуністы не забываліся і пра войска. БСРГ, НПХ, КПЗБ і КПП, дзейнічаючы сярод сялянаў і рабочых, працягнулі

⁵²⁷ Маецца на ўвазе дзяржаўны пераварот, ажыццёўлены Юзэфам Пілсудзікім 12 траўня 1926 г.

свае рукі ня толькі да шарагоўцаў і падафіцэраў, але і кадравых афіцэраў, лічачы, што прыхільнасьць апошніх да ідэяў камунізму дазволіць арганізаваць у войску камуністычныя ячэйкі і здолее падарваць вайсковую дысцыпліну.

Такім чынам, камуністы, як лабайой атакай праз КПП, КПЗБ і КПЗУ, так і ўскосна, праз пасярэдніцтва НПХ, БСРГ і апанаваных імі некамуністычных арганізацыяў, імкнуліся да таго, каб выклікаць у Польшчы сацыяльную рэвалюцыю. Пасля адарваньня ад Польшчы беларускіх ваяводзтваў павінна была ўтварыцца Беларуска-Рэспубліка ў этнаграфічных межах, шчыльна зьвязаная з СССР.

Улічваючы, што, як было неаднаразова адзначана ў гэтым разьдзеле, камуністычная кампанія імкнулася да апанаваньня Заходняй Беларусі, у тым ліку і праз пасярэдніцтва легальных інстытуцыяў, мы падаем гістарычны нарыс разьвіцця Беларускага сялянска-работніцкага блёку зь Беларускай сялянска-работніцкай грамадой на чале.

Разьдзел XXXV

Сялянска-работніцкі блёк, Беларуска-сялянска-работніцкая грамада (БСРГ), Беларускі нацыянальны камітэт у Варшаве, ВБНКам, Беларускі нацыянальны камітэт у Коўне

У папярэднім разьдзеле мы ўжо казалі пра тое, што камуністычная партыя імкнулася здабыць уплывы ня толькі шляхам наўпроставага ўздзеяньня, але і праз падпарадкаваньне сабе ўжо існых або толькі што ўтвораных арганізацыяў. У імкненьні да стварэньня адзінага камуністычнага фронту важным крокам наперад было стварэньне ў ліпені 1925 г. Сялянска-работніцкага блёку. Гэты блёк аб'ядноўваў наступныя арганізацыі: 1) Беларуска-сялянска-работніцкую грамаду (БСРГ), 2) Беларускі нацыянальны камітэт у Варшаве, 3) Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні, 4) Беларускі нацыянальны камітэт у Коўне. Улічваючы агульнасьць мэтаў, сюды можна таксама залічыць 5) Незалежную сялянскую партыю.

Аб'яднаньня ў гэтым блёку беларускія арганізацыі імкнуліся да ўзбунтаваньня беларускага насельніцтва, а НПХ — польскага.

Незалежная сялянская партыя ўзьнікла ў 1924 г. і здолела здабыць уплывы, сярод іншага, і ва ўсходніх ваяводзтвах. Беларуска-сялянска-работніцкая грамада ўзьнікла перш за ўсё на парлямэнцкай аснове. У Беларускім пасольскім клубе адбыўся раскол, вынікам якога стала стварэньне соймавага клубу БСРГ. У яго склад увайшлі паслы: Браніслаў Тарашкевіч, Пятро

Мятла, Павал Валашын⁵²⁸, Сымон Рак-Міхайлоўскі, а затым пасол Юры Сабалеўскі⁵²⁹. Пасля стварэння БСРГ, якая такім чынам легалізавалася як палітычная арганізацыя, НПХ саступіла ёй сваіх сяброў-беларусаў. Пасля разгрому органамі бясъепкі КПЗБ апошняя перадала БСРГ тых сваіх сяброў, якія, маючы магчымасць пакуль легальна працаваць у Грамадзе, маглі тым самым прынесці пэўную карысць кампартыі. Гэта адбылося ў выніку пагаднення паміж ЦВК БКП у Менску і БСРГ, якое тычылася ўключэння пэўнай колькасці кам'ячэек у Грамаду. За згоду на гэта БСРГ атрымала грашовую дапамогу.

Аб супрацоўніцтве Грамады і ЦВК БКП сьведчаць таксама праверкі працы Грамады, якія выконваліся С. А. Кролем, Некрашэвічам і Максімам Гарэцкім — сябрамі Беларускай камуністычнай партыі⁵³⁰.

БСРГ стварыла ў многіх мясцовасцях так званыя сельсаветы, або апорныя пункты, якія ў любы момант былі гатовыя распачаць вызначаныя для іх дзеянні. Яны існавалі ў наступных паветах: 1) Віленска-Троцкім, 2) Вялейскім, 3) Дзісенскім, 4) Ашмянскім, 5) Сьвянцянскім, 6) Браслаўскім, 7) Лідскім, 8) Дунілавіцкім, 9) Стаўпецкім, 11) Нясвіскім, 11) Валожынскім, 12) Гарадзенскім, 13) Слонімскім, 14) Косаўскім, 15) Пружанскім, 16) Ваўкавыскім, 17) Бельскім, 18) Беластоцкім, 19) Кобрынскім, 20) Сакольскім, 21) Баранавіцкім, 22) Лунінецкім, 23) Наваградскім.

Сельсаветы існавалі пад рознымі назвамі. Часта іх функцыі выконвалі мясцовыя гурткі і кам'ячэйкі. Здаралася, што сельсаветы былі адначасова агітпунктамі.

Гэтыя агітпункты ў форме т. зв. хатаў-чытальняў ці сялянскіх бібліятэк былі рассяяныя пераважна незалежна ад сельсаветаў. Дзякуючы энэргічнай прапагандзе, агітпункты мелі вялікі поспех. Ствараліся гурткі, якія, сярод іншага, збіралі грошы на закупку кніжак, шукалі памяшканні, кіраўнікоў для хатаў-чытальняў і бібліятэк, дастаўлялі ім пэрыёдыку і кнігі. У разьвіцці гэтай кампаніі брала ўдзел Беларускае кнігарня ў Вільні, якая дала магчымасць асобным гурткам набываць кнігі ў крэдыт, або ў пэўныя пэрыяды са зніжкай да 50—60 % і г. д.

У хатах-чытальнях вялася агітацыя ў кірунку разьвіцця беларускага школьніцтва, дыскрэдытаваліся некамуністычныя арганізацыі, што

⁵²⁸ Валашын Павал (1891—1937) — беларускі палітычны дзяяч. У 1923—1927 гг. — пасол польскага сойму, адзін са стваральнікаў БСРГ. З 1927 па 1932 гг. зняволены ў польскай турме. З 1932 г. — у Менску. Рэпрэсаваны.

⁵²⁹ Сабалеўскі Юры (1889—1957) — беларускі нацыянальны дзяяч. У 1926—1927 гг. быў дэпутатам польскага сойму, уваходзіў у пасольскі клуб БСРГ, затым у Беларускі пасольскі клуб. Падчас нямецкай акупацыі быў адным зь лідэраў беларускай калябаранцыі. Пасля вайны жыву на эміграцыі.

⁵³⁰ Тут Максім Гарэцкі пераблытаны са сваім братам Гаўрылам. Пад праверкай апошнім працы БСРГ разам са Сьцяпанам Некрашэвічам, падобна на тое, маецца на ўвазе іх прыезд у Польшчу ў жніўні 1926 г. (гл. разьдзел XXVI). Зьвестак пра сяброўства Гарэцкага і Некрашэвіча ў камуністычнай партыі ня выяўлена.

дзейнічалі сярод рабочых і сялянаў, такія, як ППС і НПР, а прысутным стараліся навязаць ідэалёгію БСРГ.

Дзейнасць БСРГ была скіраваная на: 1) агітацыю на карысьць адкрыцця беларускіх усеагульных школаў і пратэст супраць адкрыцця польскіх школаў, 2) арганізацыю беларускіх народных дамоў, хатаў-чытальняў, пры якіх закладаліся гаспадарчыя сялянска-работніцкія палітычныя і вайсковыя гурткі, 3) арганізацыю апорных пунктаў, гатовых да актыўнага выступлення ў кожную хвіліну, 4) агітацыю на карысьць вызвалення палітычных вязняў, 5) заснаваньне гурткоў Грамады, 6) усталяваньне сувязі з НПХ і КПЗБ і да т. п.

Апрача гэтага, на шматлікіх мітынгх і зьездах беларускія паслы агітавалі за скасаваньне сьмяротнага пакараньня, палявых судоў, дамагаліся спынення белага тэрору, надзяленьня сялянаў зямлёй бяз выкупу і г. д., азнаямлялі людзей з тымі лёзунгамі, якія пасля былі зьмешчаныя ў праграме БСРГ.

У Вільні найбольш дзейнымі сябрамі БСРГ былі: 1) Данілкевіч⁵³¹, 2) Гаўрылюк⁵³¹, 3) Манкевіч⁵³² Уладзімер, 4) студэнт унівэрсытэту Стэфана Баторыя⁵³³ Марцінчык⁵³⁴, 5) дырэктар беларускай гімназіі Радаслаў Астроўскі, 6) студэнт унівэрсытэту Стэфана Баторыя Ўладзімер Самойла⁵³⁵, 7) настаўнік Іван Савіцкі⁵³⁵, 8) Сіняўскі⁵³⁶ Мікалай. У памежнай паласе, асабліва ў Вялейскім павеце, дзейнічалі паслы: 1) Рак-Міхайлоўскі, 2) Аўсянік, 3) Тарашкевіч і 4) сэнатар Уласаў, а таксама пасол Пятро Мя-

⁵³¹ Магчыма, маецца на ўвазе Гаўрылік Язэп (1893—1937) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, педагог. У 1922—1928 гг. выкладаў у Радашкавіцкай беларускай гімназіі беларускую мову і сьпе-вы. З 1928 па 1930 гг. — пасол польскага сойму, старшыня Беларускага сялянска-работніцкага пасольскага клубу «Змаганьне».

⁵³² Манкевіч Уладзімер — настаўнік беларускай пачатковай школы, сябра БСРГ, делегат Вільнацбелкаму (1926). У 1930-я гг. уваходзіў у Цэнтральны саюз беларускіх культурна-асьветных і гаспадарчых арганізацыяў, займаўся каапэрацыяй. Трымаў беларускую кнігарню ў Вільні на вул. Вастрабрамскай, д. 1. Адзін з кіраўнікоў Беларускага прафэсійнага настаўніцкага саюзу.

⁵³³ Імя Стэфана Баторыя ў міжваенны пэрыяд насіў Віленскі ўнівэрсытэт.

⁵³⁴ Марцінчык Мікалай (1901—1980) — беларускі нацыянальны дзяяч. Да 1927 г. вучыўся ў Віленскім унівэрсытэце на мэдыцынскім факультэце. Старшыня Беларускага студэнцкага саюзу, рэдактар часопіса «Студэнская думка». З 1925 г. — інструктар і сакратар Галоўнага праўленьня ТБШ.

⁵³⁵ Савіцкі Іван (1893—?) — беларускі настаўнік і грамадзкі дзяяч левай арыентацыі, віцэ-старшыня і кіраўнік канцылярыі ТБШ. Выкладаў усясьветную гісторыю і гісторыю Беларусі ў Віленскай беларускай гімназіі. У 2-й пал. 1920-х гг. быў старшынём Віленскага беларускага нацыянальнага камітэту. У 1927 г. пасля арышту лідэраў Грамады, кароткачасова ўваходзіў у дырэкцыю Беларускага каапэратыўнага банку. Паводле некаторых зьвестак, у 1930-х гг. жыў у БССР.

⁵³⁶ Сіняўскі Мікалай — настаўнік Віленскай беларускай гімназіі, выкладаў матэматыку і гімнастыку. Актыўны сябра БСРГ, сябра Ўправы ТБШ (1926). У 1930-х гг. уваходзіў у Цэнтральны саюз беларускіх культурна-асьветных і гаспадарчых арганізацыяў, рэдагаваў яго друкаваны орган «Беларускі зван». У 1933—1935 гг. быў рэдактарам газэты «Родны край». Быў сябрам прэзы-дыюму, сакратаром і старшынём Бацькоўскага камітэту Віленскай беларускай гімназіі.

тла ў Дзісенскім павеце. Асабліва інтэнсіўную дзейнасць згаданыя паслы разгарнулі ў канцы 1925 г.

Дэмагагічныя лезунгі, асабліва тыя, што датычылі перадачы сялянам «панскай» зямлі бяз выкупу, прыносілі партыі вялікую папулярнасць сярод шырокіх пластоў беларускага насельніцтва.

У выніку зробленага падзелу працы 1) пас. Рак-Міхайлоўскі ўзяў на сябе аддзел прэсы і народнай асветы, 2) пас. Б. Тарашкевіч — сувязі з НПХ і КПП, 3) пас. Валашын — аддзел агітацыі і прапаганды, 4) пас. Мятла — стаў скарбнікам БСРГ.

Пра характар БСРГ выдатна сведчыць ніжэйдалучаная пастанова ЦВК БКП, прынятая на паседжанні апошняга 9.X.1925 г. Гэтая пастанова сведчыць, акрамя ўсяго астатняга, пра тое, наколькі важнай была для беларускіх камуністаў кампанія Рабоча-сялянскага блёку, асабліва БСРГ.

1. ЦВК БКП зьявртаецца з гарачым заклікам да Сялянска-работніцкай грамады, каб яна шчыльнай згуртавала свае шэрагі з мэтай разгортвання больш інтэнсіўнай працы над падрыхтоўкай рэвалюцыйнага перавароту дзеля пераняцця ўлады працоўнымі масамі.

2. ЦВК БКП ухваляе дзейнасць правадыроў БСРГ у кірунку патрабавання правоў для беларускага насельніцтва ў Польшчы, маючы надзею, што БСРГ увойдзе ў агульны пралетарскі фронт, які ствараецца ЦВК БКП для барацьбы з акупантамі беларускіх земляў.

3. ЦВК БКП са свайго боку абяцае падтрымку, а таксама дапамогу ўсім рэвалюцыйным выступленням С.-Р. блёку і ўзмацніць тэрарыстычную дзейнасць сваіх ячэек у сфэры знішчэння харчовых і матэрыяльных багаццяў польскай буржуазіі, маючы надзею, што ў гэтай працы тэрарыстычныя ячэйкі кампартыі знойдуць падтрымку ў шэрагах С.-Р. блёку, што палегчыць выкананьне сваіх задачаў тэр'ячэйкамі.

4. ЦВК БКП гарача вітае прынятае Камітэтам БСРГ рашэнне аб правядзенні ў жыццё камуністычнай праграмы.

5. ЦВК БКП пасылае сваё пралетарскае прывітаньне таварышам зь Сялянска-рабочага блёку ў Польшчы, заклікаючы да захавання душэўнай раўнавагі ў барацьбе з польскай буржуазіяй, а таксама выказвае надзею, што ў недалёкай будучыні да буржуазіі ўсяго сьвету будуць кінутыя апошнія заклікі: «Прэч з дарогі!», «Няхай жыве вызвалены пралетарыят усяго сьвету!».

Пасол Мятла разам з групай соймавых паслоў быў у СССР, адкуль вярнуўся 28.I.1926 г.⁵³⁷. На наступны дзень ён даваў справаздачу са сваёй паездкі на сходзе з удзелам Антона Луцкевіча, Марцінчыка, Р. Астроўскага і Зенюка⁵³⁸. Пасол Мятла сказаў, што Цьвікевіч, між іншага, паведаміў яму, што,

⁵³⁷ У СССР у студзені 1926 г. езьдзіла дэлегацыя польскага сойму ў складзе 9 чалавек. Акрамя Пятра Мятлы, у яе ўваходзіў і старшыня Беларускага пасольскага клюбу Фабіян Ярэміч. Вяртаньне дэлегацыі ў Польшчу адбылося не 28, а 27 студзеня 1926 г.

⁵³⁸ Зянюк Адольф (1895—1938) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, сябра Беларускага студэнцкага саюзу. З 1925 г. — рэдактар часопіса «Студэнская думка». Затым працаваў судзьдзём на Палесьсі і ў Вільні.

падобна на тое, беларускае пытаньне хутка ўдасца ўзняць на міжнародным узроўні, а таксама раіў кінуць ідэю беларуска-літоўскага аб'яднання, якую прапагандуе Ластоўскі. Цьвікевіч нібыта прадбачыў, што згаданая ідэя прынесла б карысьць літоўцам за кошт беларускіх інтарэсаў, а перш за ўсё — стра-ту Вільні на карысьць Літвы. Ён заклікаў да энэргічнай барацьбы з польскай буржуазіяй пры дапамозе Савецкай Беларусі.

Важнай падзеяй у жыцьці БСРГ было абвяшчэньне 17.IV.1926 г. у № 7 «Бюлетэню Соймавага Клубу Беларускай Сялянска-Работніцкае Грамады»⁵³⁹ праграмы партыі. У гэтай праграме Беларуска-сялянска-работніцкая грамада дамагалася магчымасьці самавызначэньня для народаў, стварэньня на ўсіх аб'яднаных беларускіх землях незалежнай Беларускай Сялянска-Работніцкай Рэспублікі, падзелу памешчыцкай зямлі, дзяржаўных і царкоўных маёнткаў паміж сялянамі, ліквідацыі цывільнага і вайсковага асадніцтва і падзелу зямлі толькі паміж мясцовымі жыхарамі, мэліярацыі і асушэньня балотаў за кошт дзяржавы і на карысьць мясцовага насельніцтва, аграрнамічнай дапамогі і таннага крэдыту для сялянаў, адмены ўскосных падаткаў, а таксама перакладаньня прамых падаткаў на маёмасныя пласты насельніцтва, узбуйненьня малазямельных гаспадарак да стану самазабесьпячэньня, замены пастаяннага войска на міліцыю з мэтай зьмяншэньня выдаткаў на войска, пашырэньня сельскагаспадарчай і прафэсійна-тэхнічнай адукацыі, нічым не абмежаванай магчымасьці ўжываньня роднай мовы, ліквідацыі нацыянальнага прыгнёту, спыненьня рабаўнічага высяканьня лясоў і г. д.

Паводле статуту БСРГ, найвышэйшым органам яе кіраўніцтва зьяўляецца Агульны зьезд, які вызначае галоўныя кірункі палітыкі партыі, яе дзейнасьці, тактыкі, праграмы. На зьездзе выбіраецца Галоўны камітэт⁵⁴⁰ і Рэвізійная камісія Грамады. Абодва гэтыя органы адказныя перад зьездам, які павінен склікацца Галоўным камітэтам прынамсі раз на год. Галоўны камітэт складаецца з 11 сяброў. Яго прэзыдыюм складаюць: старшыня, віцэ-старшыня, сакратар, намесьнік сакратара і скарбнік. Галоўнаму камітэту непасрэдна падпарадкоўваюцца акруговыя камітэты, якія зьяўляюцца найвышэйшай уладай для павятовых камітэтаў. Найніжэйшай арганізацыйнай адзінкай зьяўляецца гурток, кіраваны мясцовым камітэтам, які складаецца са старшыні, сакратара і скарбніка. Пры Галоўным камітэце існуе т. зв. Рада Грамады, што складаецца з прадстаўнікоў павятовых камітэтаў і даве-

⁵³⁹ «Бюлетэнь Соймавага Клубу Беларускае-Сялянска-Работніцкае Грамады» — друкаваны орган пасольскага клубу БСРГ, у якім друкаваліся перш за ўсё прамовы грамадоўскіх паслоў з соймавай трыбуны, а таксама іхныя інтэрпэляцыі і прапановы. Выходзіў зь ліпеня 1925 г. да сьнежня 1926 г. (перад гэтым выйшлі 3 нумары «Бюлетэню Беларускага Пасольскага Клубу»). Праграма БСРГ была надрукаваная не ў № 7, а ў № 9 «Бюлетэню Соймавага Клубу Беларускае-Сялянска-Работніцкае Грамады».

⁵⁴⁰ Так тут і далей у тэксьце «Кароткага нарысу...». Увогуле кіроўны орган Грамады называўся Цэнтральным камітэтам. Таксама часам ужывалася і азначэньне Галоўнага ўправа. Гэтая ж заўвага датычыць і Галоўнага сакратарыята БСРГ у тэксьце — насамрэч ён называўся Цэнтральным сакратарыятам.

раных асобаў, якую Галоўны камітэт склікае з мэтай вырашэння адмысловых неадкладных пытанняў.

Гэты статут, выдадзены 13.VI.1926 г. Галоўным камітэтам разам з праграмай, зьяўляецца пераходным, бо яшчэ не адбыўся Агульны зьезд, які мог бы яго зацьвердзіць. Статут перад абвяшчэньнем быў прыняты толькі Радай Грамады на паседжаньні 13.V.1926 г.⁵⁴¹.

У выніку разьвіцьця арганізацыі і прыняцьця статуту Радай Грамады пачалося стварэньне асобных арганізацыйных адзінак. 1.VI.1926 г. Галоўны камітэт у Вільні стварыў сакратарыят Грамады, кіраўніком якога стаў Язэп Шнаркевіч⁵⁴².

У Галоўным камітэце існавалі дзьве пяцёркі, г. зн. галоўная і выканаўчая. Першую складалі Радаслаў Астроўскі, а таксама паслы Сымон Рак-Міхайлоўскі, Пятро Мятла, Браніслаў Тарашкевіч, Павал Валашын. Згаданая пяцёрка была асяродкам, які кіраваў усёй арганізацыяй БСРГ, самастойна вырашаў усе яе справы, а таксама прадстаўляў яе ў замежных стасунках. Для ўзгадненьня поглядаў сваіх паасобных сяброў галоўная пяцёрка праводзіла патаемныя паседжаньні, а прынятыя на іх пастановы Галоўны камітэт пасьля рэалізоўваў.

У працы гэтай пяцёркі ўдзельнічаў і Антон Луцкевіч, асабліва калі абмяркоўваліся справы выдавецтва, чытаньня дакладаў і г. д.

Выканаўчую пяцёрку складалі: пасол Юры Сабалеўскі, Уладзімер Самойла, поп А. Коўш⁵⁴³, Мітрафан Кэпель⁵⁴⁴ і Антон Войцік⁵⁴⁵. Гэтая пяцёрка, у адрозьненьне ад галоўнай, мела ў Галоўным камітэце толькі выканаўчыя функцыі. У выпадку прыняцьця нейкіх рашэньняў яны перад выкананьнем мусяць зацьвердзіць галоўнай пяцёркай.

7.VI.1926 г. была абвешчаная інструкцыя аб стварэньні паасобных арганізацыйных адзінак БСРГ. У ёй падкрэсьлівалася, што арганізацыя зьяўляецца легальнай. У інструкцыі адзначалася, што для асобаў, маладзей-

⁵⁴¹ Насамрэч прыняцьце праграмы і арганізацыйнага статуту БСРГ адбылося 12 траўня 1926 г.

⁵⁴² Шнаркевіч Язэп (1886—1974) — беларускі нацыянальны дзяяч. У 1920 г. працаваў у Наркамасьветах БССР у лістападзе 1920 г. паводле сакрэтнай дамовы паміж КП(б)Б і БПСР накіраваны ў Заходнюю Беларусь для арганізацыі антыпольскага падпольнага руху. Працаваў настаўнікам, арганізаваў Нясьвіскую беларускую гімназію. Адзін з арганізатараў БСРГ, кіраўнік яе Цэнтральнага камітэту ў Вільні. Браў актыўны ўдзел у дзейнасьці ТБШ.

⁵⁴³ Коўш Аляксандар (1890—1943) — беларускі грамадзка-палітычны і рэлігійны дзяяч, праваслаўны сьвятар, адзін зь лідэраў БСРГ.

⁵⁴⁴ Кэпель Мітрафан — беларускі дзяяч, старшыня Бацькоўскага камітэту пры Віленскай беларускай гімназіі, старшыня Рэвізійнай камісіі Беларускага грамадзянскага сабранныя. З 1926 г. — сябра БСРГ, быў сябрам і скарбнікам Галоўнай управы ТБШ.

⁵⁴⁵ Войцік Антон (1898—1948) — беларускі журналіст, рэдактар, перакладчык. У 1924 г. быў рэдактарам газэты «Сялянская праўда», арыштаваны пасьля яе закрыцьця і асуджаны на 2 гады турмы. Сядзеў у Вільні на Лукішках, займаўся ў турме перакладчыцкай дзейнасьцю. У 1930 і 1936 гг. судзіўся як выдавец беларускіх адрывных календароў. Пасьля Другой усясьветнай вайны быў кіраўніком аддзелу Саюздруку Літоўскай ССР.

шых за 18 гадоў, ствараюцца т. зв. моладзевыя гурткі Грамады, асобы ж, старэйшыя за 18 гадоў, могуць быць сапраўднымі сябрамі арганізацыі.

Пачатак росту Грамады датуецца сярэдзінай красавіка 1926 г. Менавіта тады на вёску пачалі пасылаць інструктараў, сярод задачаў якіх была і арганізацыя мясцовых гурткоў. У II квартале 1926 г. гурткі найбольш інтэнсіўна пачалі стварацца ў наступных паветах: Дунілавіцкім, Дзісенскім, Гарадзенскім, Кобрынскім, Лунінецкім, Ашмянскім, Пружанскім, Слоніўскім, Стаўпецкім, Вялейскім і Валожынскім. Далей разьвіцьцё арганізацыі ішло вельмі нераўнамерна. Калі ад сакавіка да канца ліпеня ўзьнікла каля 100 мясцовых гурткоў, то ў жніўні — 330, а ў верасьні і кастрычніку — каля 165.

У першым са згаданых прамежкаў часу, г. зн. ад сакавіка да канца ліпеня, галоўная ўвага зьвярталася на распрацоўку праграмы і статуту — увогуле на арганізацыю партыі. Пасьля завяршэньня гэтай працы ў ліпені 1926 г. пачалося стварэньне асобных арганізацыйных адзінак на правінцыі. Таму ў жніўні адбылося найбольшае колькаснае разьвіцьцё і прырост партыйных адзінак. Пазьней жа, у верасьні і кастрычніку, пасьля далучэньня гатовага да ўступленьня ў партыю элементу, тэмп прыросту гурткоў паслабеў, але, тым ня менш, яшчэ ішоў, пакрываючы сеткай усю Беларусь.

Сьпяраша БСРГ, як ужо адзначалася, ахоплівала элемент, які быў нязручны для кампартыі, але вельмі пажаданы для Грамады. Пазьней, пачынаючы ад верасьня, тэмп разьвіцьця арганізацыі паслабеў, бо пачалося пашырэньне ўплыву на абсалютна новыя элементы.

Паводле стану на 1.XI.1926 г., Грамада здолела стварыць каля 800 гурткоў, якія мелі ад 50 000 да 60 000 сяброў і больш за тысячу давераных асобаў. Гэтыя гурткі ва ўсходніх ваяводзтвах былі разьмешчаныя наступным чынам:

- У Віленскім ваяводзтве — 174 гурткі,
- у Наваградскім ваяводзтве — 199 гурткоў,
- у Беластоцкім ваяводзтве — 169 гурткоў,
- у Палескім ваяводзтве — 62 гурткі.

Агулам: 604 гурткі, якія ўдалося выявіць.

Арганізацыя большых за гурткі адзінак — паветаў — не была яшчэ скончаная. Не былі створаныя павятовыя камітэты ў наступных паветах: 1) Маладэчанскім, 2) Ашмянскім, 3) Віленска-Троцкім, 4) Сьвянцянскім, 5) Лунінецкім. На 1.X.1926 г. існавалі наступныя павятовыя камітэты: 1) Віленскі гарадзкі камітэт, 2) Вялейскі, 3) Дзісенскі, 4) Пастаўскі, 5) Гарадзенскі, 6) Лідзкі, 7) Стаўпецкі, 8) Слоніўскі, 9) Пінскі, 10) Косаўскі.

У красавіку 1926 г. пачалі высылацца інструктары, прычым на кожны павет прыпадала па 1—3 асобы. Улічваючы значнае і пастаяннае разьвіцьцё Грамады, колькасьць інструктараў пасьля была павялічаная ўтрая і складала 3—10 асобаў на павет. Інструктары непасрэдна падпарадкоўваліся Галоўнаму сакратарыяту ў Вільні.

З той прычыны, што шэраг павятовых камітэтаў яшчэ ня быў арганізаваны, іх функцы выконваў Галоўны камітэт БСРГ і яе Галоўны сакратарыят. З гэтай прычыны праца ў сакратарыяце доўжылася з 7 да 22 гадзінаў, не выключаючы нядзеляў і сьвятаў.

4. Распрацаваць перадвыбарчы агітацыйны плян для стварэння супольнага беларускага фронту і нерасьцярушвання беларускіх нацыянальных сілаў. З гэтай мэтай дамовіцца аб стварэнні ў выпадку выбараў у варшаўскі сойм аднаго беларускага выбарчага сьпісу.

5. Распрацаваць мэмарандум для рымскага папы з мэтай абгрунтавання права беларусаў мець свайго біскупа ці суфрагана⁷²¹. Вырашана выкарыстаць дзеля гэтага беларускіх паслоў і падтрымку ксяндза кардынала О'Рурка, прадстаўніка папы ў Гданьску.

6. Аднавіць арганізацыю Саюз беларускіх стральцоў, пры гэтым з пэўных асобаў часова стварыць штаб саюзу зь сядзібай у Гданьску.

7. Выслаць Федаровіча ў якасьці дэлегата ў Амэрыку для зьбіраньня ахвяраваньняў на карысьць Цэнтральнага беларускага нацыянальнага замежнага камітэту.

8. Сядзібай Цэнтральнага беларускага нацыянальнага замежнага камітэту выбраць вольны горад Гданьск. Выбары ў згаданы камітэт павінны адбыцца сама пазьней 10.IV.1926 г.

Пастановы Гданьскай канфэрэнцыі былі падпісаныя яе старшынём Якавюком, сакратаром Крачэўскім Пятром і ўсімі прысутнымі.

Адразу пасья закрыцьця канфэрэнцыі эсэры пачалі рэалізацыю яе рашэньняў. 3.III.1926 г., паводле пункту 5, быў высланы мэмарандум да папы рымскага. Было дасягнутае паразуменьне з Хмарам-Разумовічам, якое датычыла ягонаі працы ў якасьці кіраўніка Саюзу беларускіх стральцоў, сябра рэдакцыйнага камітэту і г. д.

10 сакавіка 1926 г. у Празе Чэскай адбылося паседжаньне Рады Беларускай Народнай Рэспублікі, на якім Вячаслаў Захарка, старшыня Рады, зрабіў справаздачу аб працы Гданьскай канфэрэнцыі. У дыскусіі падкрэсьлівалася, што рашэньні гэтай канфэрэнцыі маюць толькі тэарэтычнае значэньне, аднак яны ня вырашылі пытаньня наконт аднаўленьня дзейнасьці партыі Беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў у Беларусі і не паказалі ні крыніцаў, ні спосабаў здабыцьця патрэбных грашовых сродкаў. Далей адзначалася, што партыя Беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў прыйшла да паразуменьня зь Беларускім сялянскім саюзам і Беларускай часовай радай, аднак працягваецца барацьба зь Беларускай сялянска-работніцкай грамадой, якая мае найбольшыя ўплывы на беларускіх сялянаў. Цягам ажыўленай дыскусіі было вырашана адкласьці заснаваньне Цэнтральнага беларускага нацыянальнага замежнага камітэту з прычыны недахопу сродкаў і прынятае рашэньне аб неадпаведнасьці Гданьску ў якасьці сядзібы для гэтага камітэту. Таксама былі выказаныя сумневы адносна магчымасьці шырокай працы Хмары-Разумовіча ў Рэдакцыйнай камісіі і ў Саюзе беларускіх стральцоў. Некаторыя сябры Рады лічылі Хмару-Разумовіча ненадзейным чалавекам.

На паседжаньні 10.III.1926 г. было вырашана:

⁷²¹ Суфраган — у рымска-каталіцкім касьцёле біскуп без эпархіі, памочнік дыяцэзійнага біскупа.

1. Напружыць усе сілы для аднаўлення дзейнасці Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў у Заходняй Беларусі, адпаведна з пастановамі канфэрэнцыі ў Гданьску.

2. Дэлегаваць Грыба Тамаша ў Рэдакцыйную камісію, а таксама часова перанесці яе з Гданьску ў Прагу Чэскую.

3. Прапанаваць Беларускаму сялянскаму саюзу ў Вільні адначасова пачаць супольную кампанію з мэтай аб'яднання беларускіх нацыянальных сілаў падчас перадвыбарчай кампаніі.

4. Запатрабаваць ад Хмары-Разумовіча штотыднёвыя рапартаў аб дзейнасці па арганізацыі Беларускага саюзу стральцоў.

5. У красавіку 1925 г. прымацаваць да штабу Саюзу беларускіх стральцоў давераную асобу.

Засьцярогі, якія выказваліся ў дачыненні да Хмары-Разумовіча сябрамі Рады БНР, былі слушныя. У гэты самы час Хмара вёў патаемныя размовы з прадстаўнікамі літоўскіх, нямецкіх і польскіх уладаў.

Зь літоўскімі дэлегатамі ксяндзом Дылісам*, Гедройцам⁷²² і Шымкісам⁷²³, а таксама зь нямецкім баронам фон Нольдэ* Хмара-Разумовіч вёў размовы падчас Гданьскай канфэрэнцыі (24—27.ІІ.1926 г.). Перамовы Хмары-Разумовіча зь нямецкім дэлегатом часткова вяліся бязь ведама літоўскіх дэлегатаў. Апошнія прапанавалі Хмару аднаўленьне ўзброенай кампаніі супраць Польшчы, а барон фон Нольдэ парэкамэндаваў зрабіць тэхнічную апрацоўку і каштарыс антыпольскай кампаніі беларускіх партызанскіх атрадаў, сфармаваных па-за межамі Польшчы. Фінансавую падтрымку гэтага мерапрыемства нібыта браў на сябе нямецкі генэральны штаб.

Незалежна ад перамоваў Хмары-Разумовіча зь нямецкім дэлегатом, якія мелі больш асабісты, чым агульнабеларускі характар, зь немцамі перамаўляўся таксама прафэсар Крачэўскі Пятро. Гэта было выклікана дрэнным матэрыяльным становішчам эсэраў і мела на мэце здабыцьцё фінансавай падтрымкі ад нямецкіх уладаў. Такая падтрымка, вядома, магла быць дадзена эсэрам толькі пры ўмове, што яны разгорнуць актыўную антыпольскую дзейнасць на тэрыторыі польскай Беларусі. Дзякуючы перамоваў зь нямецкім Генэральным штабам Крачэўскі атрымаў пэўную нязначную суму ў лік будучай кампаніі.

⁷²² Асоба дакладна не ўстаноўленая. Магчыма, гаворка ідзе пра Гедройца Леанарда (1883—1947) — падпалкоўніка літоўскага войска, у 1919—1920 і 1926—1940 гг. ад'ютанта прэзыдэнта Літвы Антанаса Сьмятоны. Акрамя таго, нейкі палкоўнік Б. Гедройц (Гедрайціс) у 1919 г. прысутнічаў у Горадні ў якасьці прадстаўніка літоўскага Генэральнага штабу пры 1-м Гарадзенскім беларускім палку і ўваходзіў у склад вайсковага сакратарыяту пры Міністэрстве беларускіх справаў. Ня выключана, што празь некалькі гадоў гэтаму самаму вайскоўцу зноў даручылі заняцца беларускімі справамі.

⁷²³ Магчыма, маецца на ўвазе Шымкус (Šimkus) Ёнас (1873—1944) — літоўскі грамадзка-палітычны дзяяч і навуковец. Перад расейскай рэвалюцыяй працаваў выкладчыкам у Маскоўскім унівэрсытэце. У 1918—1919 гг. — міністар гандлю і прамысловасьці, у 1921—1922 гг. — міністар абароны краю Літвы. У 1922—1923 гг. — рэктар Ковенскага ўнівэрсытэту, у 1926—1940 гг. — ганаровы консул Літвы ў Нарвэгіі.

Імкнучыся да выканання сваёй палітычнай праграмы, эсэры вы-
рашылі:

1. Ствараць агітацыйныя пункты для пашырэння прапаганды і літарату-
ры сярод беларускага насельніцтва.

2. Ствараць ячэйкі, асабліва ў тых месцах, дзе яны існавалі раней.

3. Арганізаваць у беларускіх вёсках спартовыя арганізацыі з пэрспекты-
вай, у выпадку патрэбы, ператварэння іх у баявыя дружыны.

4. Стварыць моцны эсэраўскі асяродак і ўсталяваць непасрэдную су-
вязь зь ім усіх эсэраўскіх арганізацыяў, якія існуюць у Польшчы, Саветах
і іншых краінах Эўропы.

5. Ствараць уласныя эсэраўскія каапэратывы, сельскагаспадарчыя і крэ-
дытныя гурткі, а таксама апаноўваць ужо дзейныя, выцясьняючы зь іх эле-
мэнты, варожыя эсэрам.

6. Ствараць у аддзелах польскага войска эсэраўскія ячэйкі для пра-
вядзеньня ў іх кампаніі на карысьць Беларускай Народнай Рэспублікі.

7. Стварыць Саюз беларускіх стральцоў з асобаў, якія імкнуцца да ства-
рэння незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі.

Для ажыццяўлення гэтых праектаў эсэраўскі праскі асяродак дэлегаваў
у Польшчу дзвюх паўнамоцных асобаў: Грыба Тамаша і Мамоньку Язэпа.
Грыб павінен быў прыехаць у Польшчу пасля здачы апошніх экзаменаў у
Праскім унівэрсытэце, Мамонька ж, у сваю чаргу, у другім квартале 1926 г.
знаходзіўся ў Вільні, дзе разгортваў напружаную кампанію па ўсталяваньні
сувязяў і пачатку супрацоўніцтва зь беларускімі некамуністычнымі
арганізацыямі. З гэтай мэтай ён сустракаўся з пасламі Ярэмічам, Рагулем,
дырэктарам Р. Астроўскім, Косьцевічам, Арановічам⁷²⁴ — прадстаўніком
віленскага Бунду, езьдзіў у Латвію, у Варшаву і г. д. Трэба адзначыць, што
Мамонька, так сама, як і доктар Паўлюкевіч, выступаў супраць А. Луцкевіча,
спрабуючы дыскрэдытаваць яго праз прэсу.

Ён вінаваціў А. Луцкевіча ў: 1) супрацоўніцтве з бальшавікамі;
2) супрацоўніцтве з французскай, нямецкай і польскай выведкамі. Паводле
Мамонькі, дзякуючы супрацоўніцтву [А. Луцкевіча. — *заўв. перакл.*] з поль-
скай паліцыяй і бальшавіцкімі ўладамі шмат беларускіх эсэраў трапілі за
краты; 3) растраце 500 000 залатых рублёў на гулянкі падчас знаходжань-
ня ў 1919 г. у Парыжы на мірнай канфэрэнцыі⁷²⁵.

Травеньскі пераварот эсэры палічылі пачаткам рэвалюцыі ў Польшчы і
падзей, якая можа толькі зашкодзіць Польшчы. Паводле іх перакананняў,
у Польшчы павінен быў пачацца ўнутраны крызіс і ўзмацніцца супрацьста-
няне паміж асобнымі пластамі польскага грамадзтва.

У ліпені і верасьні 1926 г. Мамонька пачаў перамовы зь Міхалам Гуры-
ным, былым сябрам сэцэсіі КПЗБ, аб стварэнні Бюро сацыялістычнага
аб'яднання, арганізацыі, якая аб'яднала б беларусаў з ППС, Бундам і г. д. У

⁷²⁴ Арановіч Язэп — віленскі габрэйскі дзяяч, настаўнік габрэйскай гімназіі. Сябра Бунду.

⁷²⁵ Луцкевіч адказаў на ўсе закіды Мамонькі ў вялікім адмысловым лісьце, надрукаваным у № 22
газэты «Беларуская справа» ад 11 ліпеня 1926 г.

верасьні Мамонька і Гурын правялі нарады з Ігнатам Дварчаніным, Макарам Косьцевічам, Яўгенам Міткевічам і Янам Маразовічам⁷²⁶ з мэтай стварэньня Беларускай нацыянальнай сацыялістычнай партыі. Гэтая арганізацыя павінна была пачаць барацьбу з БСРГ і аб'яднаць пад сваім уплывам беларускіх рабочых і сялянаў на аснове праграмы Новага інтэрнацыяналу.

Аднак усе спробы Мамонькі і вышэйзгаданых дзеячоў наладзіць супрацоўніцтва зь якой бы то ні было беларускай арганізацыяй скончыліся нічым. Беларуска нацыянальная сацыялістычная партыя і цэлы шэраг пастановаў, якія тычыліся ўзмацненьня эсэраўскай кампаніі, засталіся толькі ў сфэры праектаў, пакуль не рэалізаваных.

Польская Беларусь

Разьдзел ХІІ

Ліквідацыя Беларускай сялянска-работніцкай грамады

Рост БСРГ да некалькіх дзясяткаў тысяч сяброў, яе апанаваньне чужымі элемэнтамі і дзейнасьць, скіраваная супраць Польшчы, прывялі да таго, што польскі ўрад, каб пазьбегнуць сур'ёзных наступстваў, вырашыў ліквідаваць БСРГ і НПХ.

Ноччу з 14 на 15 студзеня 1927 г., адначасова ў Варшаве, Беластоку, Горадні, Наваградку, Вільні, на Палесьсі і нават у Познанскім ваяводстве былі праведзеныя шэраг ператрусаў і арыштаў. Сярод іншых, былі арыштаваныя тры паслы: Браніслаў Тарашкевіч, старшыня соймавага клюбу Беларускай сялянска-работніцкай грамады, і два сябры гэтага клюбу: Сымон Рак-Міхайлоўскі і Павал Валашын. Арышты паслоў без дазволу сойму былі праведзеныя згодна з пунктам 4 артыкулу 21 Канстытуцыі ад 17 сакавіка 1923 г.⁷²⁷, у якім гаварылася:

У выпадку, калі пасла засьпелі на месцы злчынства і калі яго затрыманьне зьяўляецца неабходным для забесьпячэньня акту правасудзьдзя і для ліквідацыі вынікаў злчынства, судовая ўлада мае абавязак неадкладна паведаміць пра гэта маршалку сойму, каб атрымаць дазвол на арышт і на далейшыя дзеянні. На патрабаваньне маршалка арыштаваны павінен быць неадкладна вызвалены.

⁷²⁶ Маразовіч Янка (1895—1938) — беларускі грамадзка-палітычны дзеяч, рэдактар сатырычнага часопіса «Маланка».

⁷²⁷ Так у тэксьце. Маецца на ўвазе Канстытуцыя 1921 г.

Маршалак сойму, даведаўшыся аб арыштаванні ў Вільні трох паслоў сойму, выслаў 15.I.1927 г. міністру ўнутраных справаў Мэйштовічу⁷²⁸ ліст наступнага зместу:

Я прыватным чынам даведаўся, што нібыта гэтай ноччу былі арыштованыя (у Вільні) на загад тамтэйшага пракурора паслы: Тарашкевіч, Рак-Міхайлоўскі, Валошын.

Прашу пана міністра паведаміць мне, ці адпавядаюць гэтыя звесткі рэчаіснасці, і калі так, то па якой прычыне праведзеныя арышты. Прашу пана міністра адказаць як мага хутчэй.

/—/ Мацей Ратай⁷²⁹

Маршалак сойму.

15.I.1927 г. у 19 гадзін 30 хвілін да маршалка сойму прыбыў міністар юстыцыі, які пасля падрабязнага вуснага інфармавання ўручыў яму наступны ліст:

У адказ на ліст ад 15.I. гэтага году маю гонар паведаміць пану маршалку, што, паводле тэлефоннай справядачы, на загад падпракурора Апэляцыйнага суду ў Вільні сёння былі затрыманыя соймавыя паслы: Браніслаў Тарашкевіч, Павал Валошын і Сымон Рак-Міхайлоўскі пры факце правядзеньня злачыннай дзейнасці, скіраванай супраць бяспекі і цэласнасці дзяржавы і кіраванай чужымі элементамі за замежныя грошы.

Гэтае затрыманьне было неабходным для забеспячэння акту правасудзьдзя, а таксама для ліквідацыі вынікаў злачынства. Запыт аб выданні згаданых паслоў і яго падрабязнае абгрунтаванне будуць прадстаўленыя пану маршалку ў самы бліжэйшы час.

Адразу пасля атрымання ліста пана маршалка я прыступіў да складання Вам паведамлення, неабходнага паводле артыкулу 21 Канстытуцыйнага закону.

Мэйштовіч

міністар юстыцыі⁷³⁰.

⁷²⁸ Мэйштовіч (Meysztowicz) Аляксандар (1864—1943) — польскі дзяржаўны і палітычны дзяяч, памешчык зь Віленшчыны. У 1909—1917 гг. сябра расейскага Дзяржаўнага савету, старшыня праўлення Віленскага зямельнага банку, дзяяч Польскага савету міжпартыйнага аб'яднання. У 1927 г. — міністар юстыцыі Польшчы.

⁷²⁹ Ратай (Rataj) Мацей (1884—1940) — польскі палітык, адзін зь лідэраў сялянскага (людовага) руху ў міжваеннай Польшчы. Быў паслом сойму ў 1919—1935 гг. і ягоным маршалкам у 1922—1927 гг. У 1938—1939 гг. старшыня Народнай партыі (Stronnictwo Ludowe).

⁷³⁰ Як цяпер вядома, гэты абмен лістамі паміж маршалкам сойму і міністрам юстыцыі быў толькі добра зрэжысэраваным спектаклем. Мацей Ратай быў загадзя пайнфармаваны пра антыграмадоўскія рэпрэсіі, што маюць адбыцца, і даў сваю папярэднюю згоду на арышт паслоў БСРГ. Згодна зь ягонымі пазнейшымі ўспамінамі, ён нават уласнаручна рэдагаваў першапачаткова ня вельмі пераканаўчыя тлумачэнні Мэйштовіча, каб надаць ім большую верагоднасць. Падрабязней гл.: Смалянчук, А. Разгром «Грамады»: за кулісамі палітычнага скандалу // Гістарычны альманах. 2003. Т. 8. С. 214—227.

У справе праведзенай акцыі па ліквідацыі Беларускай сялянска-работніцкай грамады ўрад 16.I.1927 г. выдаў наступны камунікат:

Пэўныя арганізацыі, што працяглы час дзейнічалі на тэрыторыі дзяржавы, разгарнулі дзейнасьць, кошт якой выключае магчымасьць фінансаваньня яе ўласнымі сродкамі. Шчодрэ аплачваньне інструктараў, агітатараў і агентаў, выданьне шматлікіх адозваў, брашураў і пэрыёдыкаў, якія распаўсюджваліся задарма, раздача беззваротных крэдытаў для згуртаваньня сваіх прыхільнікаў сьведчаць пра тое, што дзейнасьць гэтых арганізацыяў аплачвалі чужыя элементы.

На чале гэтых арганізацыяў сталі некалькі соймавых паслоў, якія шчодрэй рукой распараджаліся сродкамі, што паходзілі з іншаземных крыніцаў. Такой дзейнасьці, накіраванай на шкоду дзяржавы, урад далей трываць ня мог. Урад ня мог дапусьціць да пашырэньня хваляваньняў сярод спакойнага насельніцтва і ажыцьцяўленьня злачынных плянаў, што імкнуліся выклікаць беспарадкі на загад замежных чыньнікаў. Паслы, якія стаялі на чале згаданых арганізацыяў, а менавіта Тарашкевіч, Валашын і Рак-Міхайлоўскі, былі арыштаваныя разам зь іншымі правадырамі гэтых арганізацыяў.

16.I.1927 г. на тэрыторыі ўсяго Віленскага ваяводзтва была распаўсюджаная наступная адозва:

Да насельніцтва Віленскага ваяводзтва.

Назіраньні, якія праводзіліся ўжо доўгі час, а таксама шматлікія сабраныя доказы ма-тэрыялы ў выглядзе паказаньняў асобных людзей, раскіданых праклямацыяў і ўлётак, якія заклікалі да антыдзяржаўнага перавароту, рэвалюцыяў і пастановаў, прынятых на некаторых мітынгх і сходах, пастановаў чарговых канфэрэнцыяў КПП і КПЗБ, як прадстаўніцтваў Камінтэрну ў Польшчы, а таксама выпадкаў забойстваў тэрарыстычнага кшталту і іншых злачынстваў крымінальнага характару, здзейсьненых і запланаваных пад уплывам шкоднай агітацыі, высьветлілі, што шэраг легальна дзеючых на тэрыторыі Віленскага ваяводзтва арганізацыяў і інстытуцыяў створаных і кіруюцца эмісарамі Камінтэрну разам зь дзеячамі Камуністычнай партыі Польшчы, яе Цэнтральным камітэтам і так званай Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі.

Кансьпірацыйная праца падрыўных элементаў, якая доўгі час праводзілася ўсярэдзіне гэтых легальных арганізацыяў, з аднаго боку, палягчала гэтым элементам выкананьне задачы Камінтэрну па правакаваньні ў Польшчы крывавай сацыяльнай рэвалюцыі на ўзор расейскай, з другога — уводзіла ў гэтыя арганізацыі момант раскладаньня мэтадам правакацыі пад выглядам нібыта падтрымкі нацыянальных памкненьняў ці мэтаскіравана абвастрала сацыяльныя, нацыянальныя або рэлігійныя супярэчнасьці. Гэтая антыдзяржаўная дзейнасьць цалкам і шчодрэ фінансавалася з-за мяжы Камінтэрнам і здолела ўцягнуць у арбіту сваіх уплываў паасобныя маласьвядомыя элементы, якія пад уплывам працяглага агульнадзяржаўнага эканамічнага крызісу і беспрацоўя, будучы малаўстойлівымі перад дэструкцыйным узьдзеяннем, лягчэй паддаваліся камуністычнай правакацыі, робячы ўчынкі, супярэчныя Крымінальнаму кодэксу, і трапляючы пад пакараньні і рэпрэсіі дзяржаўнай улады, у той час як камуністычныя кіраўнікі і эмісары, што кіравалі гэтай правакацыйнай кампаніяй збоку і кансьпірацыйна, заставаліся непакаранымі.

Супрацьдзяржаўная кампанія, якая праяўлялася ў розных формах, знайшла свой адбітак у выглядзе выразнай і вельмі занепакоенай грамадзкай думкі, а таксама, асабліва ў апошні час, у выпадках масавага чыннага супраціву насельніцтва камуністычнай кампаніі, які праяўляецца ў гвалтоўных дзеяннях у дачыненні да агітатараў і камуністычных дзеячоў⁷³¹.

Падаю да агульнага ведама, што дзяржаўныя органы, пакліканыя да захавання парадку і грамадзкага спакою, зрабілі неабходныя дзеянні для абясшкоджання змоўніцкіх намераў, задуманых пры падтрымцы Камінтэрну, і з гэтай прычыны ўсялякія самадзейныя выступленні групавыя і асобных людзей супраць камуністычных дзеячоў, выкліканыя агульным абурэннем у грамадстве, з'яўляюцца недапушчальнымі. Заклікаючы насельніцтва Віленскага ваяводства да захавання поўнага спакою, папярэджаю адначасова аб адказнасці за знаходжанне ў складзе арганізацыяў, апанаваных антыдзяржаўнымі элементамі.

/—/ Рачкевіч

Ваявода.

г. Вільня, 16 студзеня 1927 г.

16 студзеня былі арыштаваныя яшчэ два паслы: Фэлікс Галавач, сябра соймавага клубу НПХ, і Мятла Пятро з БСРГ. Пасля атрымання паведамлення аб далейшых арыштах сярод паслоў маршалак сойму Ратай выслаў вечарам 17.І. наступны ліст да міністра юстыцыі Мэйштовіча:

Да пана міністра юстыцыі

...Грунтуючыся на лісьце ад 15 г. м. і на інфармацыі пана міністра, датычнай акалічнасцяў, у якіх адбыўся арышт паслоў Тарашкевіча, Валашына і Рак-Міхайлоўскага, як і дзеянняў, за якія яны былі затрыманыя, я дагэтуль не знайшоў дастатковых падставаў, каб патрабаваць іх вызвалення і ўзяць на сябе адказнасць за наступствы гэтага.

Даведзеныя, аднак, што на працягу ўчарашняга дня былі пазбаўленыя свабоды паслы Галавач і Мятла, я не магу разабрацца, адбылося гэта ў сувязі са справай, па якой былі затрыманыя і тры вышэйзгаданыя паслы, ці тут ідзе гаворка пра іншую справу. Прашу хутка даслаць мне тлумачэнні.

Асабліва прашу паведаміць, ці былі паслы Галавач і Мятла засьпетыя на месцы злачынства. Ня маючы магчымасці вывучыць справу ва ўсіх дэталях самастойна, я вымушаны абавірацца на інфармацыю пана міністра.

Хачу толькі адзначыць, што калі пазбаўленне волі паслоў Галавача і Мятлы адбылося ў сувязі са справай трох першых паслоў, то факт, што арышт адбыўся амаль на 24 гадзіны пазней, выклікае сумнеў у тым, што гэтыя паслы былі засьпетыя на месцы злачынства⁷³².

Ратай

Маршалак сойму.

⁷³¹ Падобна на тое, што тут польскія ўлады паспрабавалі сьпісаць на «народны гнеў» праведзены паліцыйны гвалтоўны разгон павятовага зьезду БСРГ у мястэчку Старабарозава Бельскага павету ў снежні 1926 г., падчас якога былі жорстка пабітыя соймавыя паслы-грамадоўцы Павал Валашын і Пятро Мятла.

⁷³² Сумняваўся ў тым, што арыштаваныя паслы былі засьпетыя на месцы злачынства, ня толькі Мацей Ратай. У той час на соймавых кулюарах хадзілі пагалоскі, што, напрыклад, пасол Галавач быў затрыманы, калі даў сваю карову. Такі «гарачы злачынны ўчынак» стаў пасля ў парлямэнце прадметам кпінаў з маршалка і Мэйштовіча.

Акрамя некалькіх вусных тлумачэнняў маршалку сойму з боку міністра юстыцыі, апошні 19.І.1927 г. напісаў маршалку ліст наступнага зместу:

Маю гонар паведаміць пану маршалку, што паслы Пятро Мятла і Фэлікс Галавач былі затрыманыя, першы ў Глыбокім, а другі ў Валожыне, на факце здзяйснення злачыннай працы, скіраванай супраць бясъепкі дзяржавы і праводзімай пры падтрымцы чужых элементаў за грошы, якія ішлі з-за мяжы.

Іх затрыманьне адбылося на загад падпракурора пры Апэляцыйным судзе ў Вільні, выдадзеным адначасова з загадам аб затрыманьні паслоў Тарашкевіча, Валошына і Рак-Міхайлоўскага, і было неабходным для забеспячэння акту правасудзьдзя, а таксама абясшкоджання вынікаў злачынства.

Мэйштовіч
міністар юстыцыі.

У сувязі з арыштам пасла Галавача, сябра соймавага клюбу НПХ, старшыня гэтага клюбу Сьylvэстар Ваявудзкі зьвярнуўся да пана маршалка сойму Ратая з просьбай аб умяшаньні ў справу арышту пасла Галавача. Маршалак Ратай адказаў Ваявудзкаму, што, маючы ліст міністра юстыцыі і азнаёміўшыся з матэрыяламі абвінавачваньня, умешвацца ён ня будзе.

21.І.1927 г. міністар юстыцыі пераслаў маршалку сойму просьбу аб выданьні суду арыштаваных пяці паслоў. З гэтай просьбы вынікала, што паслы абвінавачваліся ў шпіянажы і дзяржаўнай здрадзе, паводле арт. 102 ч. 1 і арт. 110 ч. 1 п. 2. Крымінальнага кодэксу. Згодна з дакумэнтам, паслы Браніслаў Тарашкевіч, Сымон Рак-Міхайлоўскі, Павал Валошын, Пятро Мятла і Фэлікс Галавач бралі ўдзел у арганізацыі Камуністычнай партыі Польшчы і Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі і на даручэньне Цэнтральнага камітэту гэтых партыяў стварылі патаемную групу, якая кіравала дзейнасьцю легальных групавак Беларускай сялянска-работніцкай грамады і Незалежнай сялянскай партыі. Дзейнасьць згаданых паслоў і абедзвюх арганізацыяў была скіраваная на ажыцьцяўленьне памкненьняў ураду Савецкай Беларусі: выклікаць узброены бунт з мэтай зьнішчэння наяўнага ў Польшчы грамадзкага ладу і адарваньня ад Рэспублікі часткі яе тэрыторыі. Гэтая кампанія разьвівалася паводле дырэктываў Камінтэрну.

Далей просьба аб выданьні паслоў зьмяшчала шэраг датаў, якія тычыліся разьвіцця кампаніі. У верасьні 1923 г. на канфэрэнцыі, скліканай у Маскве Камінтэрнам, быў створаны г. зв. *Крестинтерн* — міжнародны Сялянскі камітэт, мэтай якога было правядзеньне падтрыўной кампаніі сярод сялянаў усяго сьвету⁷³³.

У ліпені 1925 г. пасол Тарашкевіч атрымаў даручэньне стварыць Беларускаю сялянска-работніцкую грамаду і з гэтай мэтай разам з паслом Рак-Міхайлоўскім меў у Гданьску нараду з прадстаўнікамі Савецкай Беларусі,

⁷³³ Міжнародны сялянскі савет (Крестинтерн) — міжнароднае аб'яднаньне радыкальных партыяў і арганізацыяў розных краін, якое было створанае ў кастрычніку 1923 г. і дзейнічала да пачатку Другой усясьветнай вайны.

Камінтэрну, Камуністычнай партыі Польшчы і Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі⁷³⁴. На гэтай канфэрэнцыі пасол Тарашкевіч абавязаўся ў выпадку вайны з Польшчай аказваць дывэрсійную ўзброеную дапамогу Савецкай Беларусі і нават выклікаць узброены бунт ва ўсходніх ваяводзтвах. Выконваючы гэты плян, арыштаваныя паслы стваралі кам'ячэйкі ў войску, а таксама камуністычныя ячэйкі ўнутры дзвюх згаданых арганізацыяў — БСРГ і НПХ. Акрамя таго, на канфэрэнцыі ў Гданьску было вырашана заснаваць банк, які фінансаваў бы гэтую кампанію з палітычных меркаванняў. Згодна з гэтым рашэннем, у Вільні быў заснаваны Беларуска-каапэратыўны банк зь філіямі ў Глыбокім і Пінску.

Грошы, якія ішлі на кампанію Грамады, паходзяць з Савецкай Беларусі, а не з сяброўскіх складак. Сумы, якімі апэравала арганізацыя, значна пераўзыходзяць матэрыяльныя сродкі саміх дзеячоў. Зафіксаваная таксама грашовая сувязь праз Рыгу паміж Савецкай Беларуссю і арыштаванымі пасламі. Пры арыштаваных знойдзеныя значныя сумы ў далярах і плацёжныя лісты для шэрагу асобаў, зь якіх некаторыя прызналася, што пастаянна атрымлівалі грошы. Паслы Тарашкевіч, Рак-Міхайлоўскі і Мятла атрыманыя даляры клалі ў адну зь фінансавых устаноўаў як на патрэбы агульнай справы, так і на асабістыя рахункі.

У просьбе аб выданні паслоў суду ўтрымліваюцца наступныя абвінавачванні:

1. Пасла Тарашкевіча — што як старшыня Цэнтральнага сакратарыяту Грамады ён уласнаручна адрэдагаваў праект цыркуляру Цэнтральнага камітэту Камуністычнай партыі Польшчы, дзе апісаў тактыку, якая павінна выкарыстоўвацца пры правядзенні антыдзяржаўнай кампаніі, і што ён выдаваў дакумэнты на праезд за мяжу, якія трактаваліся таксама як пашпарты іншай дзяржавы. Таксама яму закідалася, што на канфэрэнцыі ў Гданьску ён атрымаў ад агента іншай дзяржавы 15 000 даляраў на антыдзяржаўную кампанію. За гэтыя грошы ён праводзіў мяцежную і здрадніцкую дзейнасць, а таксама захоўваў у сябе для наступнага распаўсюджвання значную колькасць злачыннай літаратуры.

2. Пасла Валашына — што кіраваў вайсковымі заняткамі ў «гуртках», падбіваў беларускае насельніцтва на выступленні супраць польскіх уладаў, заклікаў выказаць паліцыю і чыноўнікаў, не плаціць падаткаў, не служыць у войску і г. д.

⁷³⁴ Насамрэч Сымон Рак-Міхайлоўскі не прысутнічаў на нарадзе кіраўніцтва БСРГ з прадстаўнікамі КП(б)Б, КПП і Камінтэрну, якая адбылася ў канцы жніўня 1925 г. у курортным горадзе Сопаче каля Гданьску. Грамаду, акрамя Браніслава Тарашкевіча, на нарадзе прадстаўлялі Радаслаў Астроўскі, Мікалай Марцінчык і Язэп Шнаркевіч. Увогуле ж выкладзеныя ў «Кароткім нарысе...» звесткі пра механізм арганізацыі Грамады былі атрыманыя следчымі органамі ў першую чаргу ад былога лідэра т. зв. сэцэсіі ў КПЗБ Міхала Гурына, які падчас свайго знаходжання ў турме ў 1925—1926 гг. наважыўся на супрацоўніцтва з польскімі ўладамі і даў падрабязныя паказанні. Менавіта Гурыну адводзілася роля асноўнага сьведкі абвінавачвання на працэсе Грамады, але гэтым плянам перашкодзіла забойства гэтага дзеяча ў сакавіку 1928 г. актывістам КПЗБ Сямёнам Клінцэвічам.

3. Пасла Рак-Міхайлоўскага, акрамя вышэйпрыведзеных абвінавачванняў, — таксама ў тым, што кіраваў у Вільні натоўпам, які ішоў на турму, і заахвочваў яго да ўзброеных выступленняў.

4. Пасла Мятлу — што арганізаваў баёўкі ў Дзісенскім павеце з мэтай узброенага паўстання і што дзеля гэтай мэты абавязаўся даставіць зброю з сумежнай дзяржавы.

5. Пасла Галавача — што ў 1924 г. у паразуменні з органамі сумежнай дзяржавы арганізаваў на тэрыторыі Наваградзкага ваяводства дывэрсійныя банды, прычым падтрымліваў пастаянныя кантакты з сумежнай дзяржавай і некалькі разоў нелегальна пераходзіў мяжу.

Прапанова ўраду 25.I.1927 г. была адаслана пленумам сойму ў Рэгля-мэнтную камісію.

4 лютага 1927 г., пасля дакладу пасла Дабжаньскага⁷³⁵ (Народна-нацыянальны саюз)⁷³⁶ і ажыўленай дыскусіі, у якой бралі ўдзел паслы Рагуля, Шрэйбэр⁷³⁷, Балін, Марвэг⁷³⁸, Сахацкі⁷³⁹, Лібэрман⁷⁴⁰, Ярэміч, Строньскі⁷⁴¹ і Домбскі^{742, 743} было арганізавана пайменнае галасаваньне, у выніку якога:

⁷³⁵ Дабжаньскі (Dobrzański) Стэфан Анджэй (1883—1945) — польскі палітык, адвакат. У 1922—1927 гг. пасол сойму са сьпісу Нацыянальна-народнага саюзу (эндэкаў), сябра соймавага Ганаровага суду. У 1928—1930 гг. сэнатар.

⁷³⁶ Народна-нацыянальны саюз (Związek Ludowo-Narodowy) — назва парламэнцкай фракцыі польскіх нацыянал-дэмакратаў (эндэкаў), якія стаялі на выразна нацыяналістычных пазыцыях.

⁷³⁷ Шрэйбэр (Schrejber) Давід (1874—1941) — габрэйскі грамадзка-палітычны дзяяч, адвакат з Усходняй Галічыны. Прыхільнік сіянісцкага руху. Пасол сойму ў 1922—1927 гг., уваходзіў у т. зв. Габрэйскае кола. Падчас Другой усясьветнай вайны загінуў у львоўскім гета.

⁷³⁸ Марвэг (Marweg) Ян (1885—1936) — польскі грамадзка-палітычны дзяяч, журналіст. У 1922—1927 гг. пасол сойму ад Народна-нацыянальнага саюзу (эндэкаў).

⁷³⁹ Сахацкі (Sochacki) (Чашэйка-Сахацкі) Ежы (1892—1933) — польскі камуністычны дзяяч. Да пачатку 1920-х гг. быў адным зь лідэраў ППС, з 1921 г. — сябра КПП і ЦК КПП. У 1924—1927 і 1928 гг. пасол польскага сойму, уваходзіў у Камуністычную пасольскую фракцыю. У 1928 г. пазбаўлены пасольскай недатыкальнасці, эміграваў у СССР, дзе быў рэпрэсаваны.

⁷⁴⁰ Лібэрман (Lieberman) Герман (1870—1941) — польскі палітык і адвакат, адзін зь лідэраў ППС. Пасол сойму ў 1919—1933 гг., пасля жывіў у эміграцыі ў Францыі. Адзначаўся прыхільным стаўленьнем да нацыянальных меншасцяў Польшчы, быў адным з адвакатаў Вінцэнта Гадлеўскага на судзе ў 1926 г.

⁷⁴¹ Строньскі (Stroński) Станіслаў (1882—1955) — польскі палітык, прафэсар Люблінскага каталіцкага ўнівэрсытэту, прыхільнік нацыянальных дэмакратаў. Рэдагаваў правыя часопісы «Rzeczpospolita» і «Warszawianka». У 1919—1935 гг. быў паслом сойму, у 1927 г. уваходзіў у фракцыю Народна-нацыянальнага саюзу (эндэкаў).

⁷⁴² Домбскі (Dąbski) Ян Тамаш (1880—1931) — польскі палітычны і дзяржаўны дзяяч, дыплямат. Узначальваў дэлегацыю Польшчы пры падпісаньні Рыскай мірнай дамовы. Пасол польскага сойму ў 1919—1931 гг. Уваходзіў у Польскую народную партыю «Піст», з 1926 г. — адзін зь лідэраў Народнай партыі.

⁷⁴³ Апрача названых паслоў, падчас згаданай дыскусіі выступіў яшчэ ўкраінскі пасол Сяргей Казіцкі. Усе прамоўцы, акрамя Яна Марвэга і Станіслава Строньскага, выказваліся супраць выдачы паслоў суду. Ян Домбскі паведаміў, што ягоны клуб ад галасаваньня ўстрымаецца.

1. За выдачу пасла Тарашкевіча галасавалі — 159 паслоў, супраць — 89, прызнана несапраўднымі — 12 картак.
2. За выдачу пасла Рак-Міхайлоўскага галасавалі — 165 паслоў, супраць — 83, прызнана несапраўднымі — 11 картак.
3. За выдачу пасла Мятлы галасавалі — 166 паслоў, супраць — 83, прызнана несапраўднымі — 4 карткі.
4. За выдачу пасла Валашына галасавалі — 165 паслоў, супраць — 85, прызнана несапраўднымі — 9 картак.
5. За выдачу пасла Галавача галасавалі — 165 паслоў, супраць — 84, прызнана несапраўднымі — 10 картак.

Трэба адзначыць, што падчас дыскусіі ўрад абвінавачваўся як у тым, што не падаў канкрэтных доказаў віны арыштаваных паслоў, так і ў тым, што паслы не былі засьпетыя на месцы злачынства.

Апошнім этапам у гісторыі БСРГ і НПХ перад судовым працэсам, які завяршыў гісторыю абедзвюх арганізацыяў, зьяўляецца распараджэньне міністра ўнутраных справаў, якое абвясчала іх нелегальнымі. У сувязі з гэтым камісар ураду на горад Варшаву і беластоцкі, наваградзкі, палескі і віленскі ваяводы распаўсюдзілі адозвы, у якіх паведамлялася пра рашэньне міністра ўнутраных справаў.

Паведамленьне камісара ўраду на горад Варшаву гучала наступным чынам:

Незалежная сялянская партыя амаль ад самага пачатку свайго існаваньня ішла і ідзе ў кірунку, які пагражае бясьпецы дзяржавы. Знаходзячыся пад уплывам камуністычнай арганізацыі, Незалежная сялянская партыя пашырала камуністычную ідэалёгію і падчас сваёй дэструктыўнай дзейнасьці змагалася зь існымі ладам і заканадаўствам, выступала супраць рашэньняў уладаў, разбурала ўнутранае адзінства дзяржавы, парушала спакой і грамадзкі парадак.

З гэтай прычыны пан міністар юстыцыі як чалавек, які стаіць на варце ўнутранага спакою і бясьпекі дзяржавы і поўнасьцю адказны за гэта перад соймам і грамадствам, ня мог далей трымаць гэтай варожаі для дзяржавы дзейнасьці і прызнаў Незалежную сялянскую партыю (і Беларускаю сялянска-работніцкую грамаду) незаконнымі арганізацыямі.

Папярэджаваю насельніцтва, каб яно ня брала ўдзелу ў працы гэтых арганізацыяў, паколькі яны ад гэтага часу зьяўляюцца забароненымі.

Хачу падкрэсьліць, што кожны, хто, нягледзячы на гэта папярэджаньне, будзе належаць да Незалежнай сялянскай партыі і будзе зь ёй супрацоўнічаць, будзе з усёй суровасьцю прыцягвацца да судовай адказнасьці.

Варшава, 21 сакавіка 1927 г.

Камісар ураду на горад Варшаву

/—/ Ул. Ярашэвіч⁷⁴⁴.

Пасьля абвяшчэньня 21.ІІІ.1927 г. рашэньня аб нелегальнасьці БСРГ і НПХ у Варшаве, Вільні і ўсіх паветах, у якіх дзейнічалі гэтыя арганізацыі, у памяшканьнях іх сакратарыятаў адбыліся ператрусы, пасля чаго памяшканьні былі апячатаныя. Частка знойдзеных дакумэнтаў была перададзеная сьледчым уладам. Ніякіх арыштаў не праводзілася. Акцыя не сустрэла супраціву з боку насельніцтва.

На заканчэньне трэба адзначыць, што насельніцтва наагул спакойна паставілася да ліквідацыі абедзвюх арганізацыяў⁷⁴⁵. Цяпер, пасля ліквідацыі, у некаторых мясцовасьцях можна заўважыць выхад пэўных частак беларускага насельніцтва з-пад уплываў БСРГ і больш прыхільнае іх стаўленьне да польскіх уладаў. Тое ж адбываецца і ў ТБШ — у некаторых яго акругах заўважаецца жаданьне супрацоўніцтва з уладамі, каб адцягнуць моладзь ад палітыкі і гэтым самым зьменшыць антыпольскія настроі і зьмякчыць супярэчнасьці.

⁷⁴⁴ Ярашэвіч (Jaroszewicz) Уладзіслаў (1887—1947) — польскі палітык, у 1926—1939 гг. зь невялікім перапынкам быў дэлегатам польскага ўраду на горад Варшаву. Пасьля пачатку Другой усяьветнай вайны жыў у эміграцыі.

⁷⁴⁵ Такое сьцьверджаньне — не бясспрэчнае. Насельніцтва Заходняй Беларусі ўсё ж намагалася аказваць супраціў арыштам і разгону БСРГ, хоць, вядома, маштаб гэтых пратэстаў зусім не адпавядаў фармальнай колькасьці сяброў арганізацыі. Але, напрыклад, у студзені—лютым 1927 г. прайшлі дэманстрацыі ў Слоніме, Скідалі, Вялейцы, Маладэчне, якія ахапілі каля 20 тыс. чалавек. Дэманстрацыя прагэсту ў Косаве 6 лютага была расстраляная, пры гэтым загінулі 6 сялянаў. Тым ня менш, польскім уладам, якія фактычна абезгаловілі нацыянальны рух, удалося зьбіць хвалю пратэстаў. Вельмі ўдала выказаўся пра падзеі зімы 1927 г. іх сьведка, паэт Валянцін Таўлай: «Стыхія, пабурлеўшы, апала...»

тых польскімі войскамі тэрыторыях, у тым ліку і ў беларускім. Наваствораны рэфэрат узначаліў былы камэндант Галоўнай камэндатуры III Польскай вайсковай арганізацыі (ПВА) ва Ўкраіне і афіцэр сувязі польскага Галоўнага камандаваньня з украінскай арміяй Сымона Пятлюры капітан Віктар Чарноцкі, а ў ягоным падначаленьні апынуліся капітан Тадэвуш Крук-Стшэлецкі, падпаручнік Станіслаў Блонскі-Ліс і Генрык Ян Сухэнэк-Сухоцкі. Прозьвішчы ўсіх гэтых асобаў пералічваюцца тут зусім не выпадкова, бо менавіта ад гэтых людзей амаль да сярэдзіны 1920-х гг. у значнай ступені залежала фармаваньне аблічча беларускага нацыянальнага руху ў вачах польскіх уладаў, і такім чынам яны актыўна ўплывалі на асноўныя кірункі разьвіцьця беларуска-польскіх адносінаў.

Неўзабаве пасья стварэньня Рэфэрату па нацыянальных справах у траўні 1920 г. была зроблена спроба стварыць асобны рэфэрат па беларускіх справах пры Эвідэнцыйным бюро II аддзелу Галоўнага камандаваньня, узначаліць які павінен быў Сьільвэстар Ваявудзкі. Такі рэфэрат, як таксама рэфэрат па ўкраінскіх справах, у рэшце рэшт сапраўды быў створаны, але адбылося гэта не раней, чым 1 верасьня 1920 г. Ва ўсялякім разе, у дакумэнтах адзначаецца, што менавіта тады са складу аддзяленьня V-b—Расея быў вылучаны рэфэрат Сьільвэстра Ваявудзкага⁷⁵¹. Праўда, у іншым дакумэнце ў якасьці палітычнага рэфэрэнта па беларускіх справах пры II аддзеле камандаваньня Літоўска-Беларускага фронту фігуруе прозьвішча ротмістра Станіслава Трацяка⁷⁵².

Ліпеньскае наступленьне бальшавікоў у 1920 г. і часовы адыход польскіх войскаў на захад аўтаматычна ліквідавалі стварэньня перад гэтым арганізацыйныя структуры II аддзелу польскага Галоўнага камандаваньня на тэрыторыі Беларусі. Іхнае аднаўленьне адбывалася ўжо толькі восеньню 1920 г. і абাপіралася на камандаваньні асобных арміяў і вайсковых частак. Так, загадам ад 7 лістапада 1920 г. на тэрыторыі, дзе дзейнічала польская 4 армія (а менавіта 11 і 18 дывізіяў), узнаўлялася сетка філіяў і пастарункаў дэфэнзывы. Сярод іншых былі створаныя экспазытура ў Стоўпцах пад кіраўніцтвам паручніка Бародзіча з пастарункамі ў Рубяжэвічах, Нясьвіжы і Грозаве; экспазытура ў Семежаве на чале з падпаручнікам Січакам і пастарункамі ў Слуцку, Старобіне і Сіняўцы; экспазытура ў Лунінцы на чале з паручнікам Лахетай і пастарункамі ў Тураве, Грабаве, Палянцы і Пінску і цэнтральная сэкцыя II аддзелу 4 арміі зь сядзібай у Слоніме. Менавіта на гэтым кірунку польская выведка адсочвала падзеі Слуцкага паўстаньня. Аднак ужо ў канцы лістапада ў сувязі з адыходам польскіх частак за дэмаркацыйную мяжу зноў адбылося перагрупаваньне пастарункаў і экспазытураў дэфэнзывы⁷⁵³.

⁷⁵¹ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW) w Rembertowie. II Oddział Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego (NDWP). Sygn. I.301.8.250.

⁷⁵² Тамсама. Sygn. I.301.8.675. К. 406—407.

⁷⁵³ ДАББ. Ф. 67. Воп. 1. Спр. 6. А. 8; Спр. 34. А. 149. Больш падрабязна на гэтую тэму гл.: Karpus, Z., Rezmer, W. Powstanie sluckie 1920 r. w świetle polskich materiałów wojskowych // Białoruskie Zeszyty Historyczne. 1996. № 1 (5). S. 75—81.

Спыненне вайсковых дзеянняў знайшло сваё адлюстраванне таксама і ў чарговых зьменах у структуры II аддзелу. На чале беларускага рэфэрату з канца 1920 г. стаў Антоні Кульвець. У гэты ж самы час быў арганізаваны Крэсовы аддзел (Wydział Kresowy) II аддзелу Галоўнага камандаваньня⁷⁵⁴.

У сярэдзіне 1921 г., адразу пасля падпісаньня Рыскай дамовы, Сэкцыя дэфэнзывы II аддзелу, якая перад гэтым уваходзіла ў структуру Генэральнага штабу, перадаецца Міністэрству вайсковых справаў. Адным з наступстваў гэтай рэарганізацыі стаў адыход II аддзелаў пры камандаваньнях асобных армій ад выкананьня функцыяў уласна палітычнай выведкі і абмежаваньне іх дзейнасьці выключна «афэнзывай і контравыведкай». Згодна з загадам міністра вайсковых справаў ад 12 жніўня 1921 г. ствараліся экспазытуры (прадстаўніцтвы) II аддзелу Генэральнага штабу, у тым ліку № 1 у Вільні і № 6 у Берасьці, якія павінны былі весці выведку на тэрыторыі суседніх Расеі, БССР, Літвы і УССР⁷⁵⁵. Такая тэрытарыяльная арганізацыя польскай вайсковай выведкі захоўвалася да чарговай яе рэарганізацыі ў 1923 г.

II.

Першыя спробы ўсталяваньня кантактаў паміж органамі польскай вайсковай выведкі і беларускім рухам адносяцца да студзеня — лютага 1919 г., калі большая частка Беларусі, у тым ліку Меншчына і Віленшчына, была занята Чырвонай Арміяй, а вузкі пас паміж Горадняй і Берасьцем заставаўся ў руках 10-ай нямецкай арміі. Польшча ў параўнаньні з Украінай, Літвой і Савецкай Расеяй у гэты момант ня мела ініцыятывы ў вырашэньні «беларускага пытання». Згаданыя дзяржавы, якія разьлічвалі на выкарыстаньне ў сваіх інтарэсах беларускага нацыянальнага руху, які за час вайны і рэвалюцыі значна ўзмацніўся, да таго часу ўжо пасьпелі зрабіць пэўныя рэальныя крокі насустрач. Так, у пачатку 1919 г. Украіна выдзеліла ўраду БНР грашовы крэдыт, літоўскі ўрад арганізаваў Міністэрства беларускіх справаў, а бальшавікі абвесьцілі Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку Беларусь. Нават генэрал-вялікадзяржаўнік Антон Дзянікін прызнаў самазваную беларускую Дырэкторыю Аляксандра

⁷⁵⁴ Магчыма, што пад Крэсовым аддзелам трэба разумець Інфармацыйна-палітычную сэкцыю Галоўнага камандаваньня войскаў Сярэдняй Літвы, адным з рэфэрэнтаў якога са студзеня па жнівень 1921 г. быў Станіслаў Блонскі-Ліс. Перад гэтым ён пасьпеў, пасля згаданай вышэй працы ў рэфэраце па нацыянальных справах II аддзелу Галоўнага камандаваньня, пабыць кіраўніком сэкцыі дэфэнзывы пры камандаваньні 7 арміі, афіцэрам сувязі з аддзеламі С. Булак-Балаховіча і кіраўніком II аддзелу пры арміі апошняга. Гл.: Pełoński, A. Kontrwywiad... S. 18; Sylwester Wojewódzki przed Sądem Marszałkowskim. S. 254, 260.

⁷⁵⁵ Pełoński, A. Kontrwywiad... S. 18; Sylwester Wojewódzki przed Sądem Marszałkowskim. S. 254, 260.

Бахановіча. Адно толькі польскі бок у той час упарта «не заўважаў» беларускага руху, аддаючы перавагу выключна мілітарным мэтадам адстойваньня сваіх інтарэсаў на гэтых землях. І толькі пасья правалу акцыі польскай самаабароны ў першай палове студзеня, калі зьнікла надзея на заняцьце Вільні і Горадні з апорай выключна на мясцовыя польскія нацыянальныя сілы, Польшча намаганьнямі сваіх Міністэрства замежных справаў і Генэральнага штабу пачынае рыхтаваць глебу для больш шырокай кампаніі дзеля ўключэньня ў свой склад земляў былога Вялікага Княства Літоўскага з улікам той дыпляматычнай гульні, якая распачалася напярэдадні мірных перамоваў у Парыжы.

Вядома, што яшчэ ў пачатку студзеня 1919 г. з мэтай знаёмства зь беларускім рухам II аддзел Галоўнага камандаваньня Войска Польскага накіраваў у Горадню, дзе з канца сьнежня 1918 г. знаходзіўся ўрад БНР, свайго інфарматара паручніка Яна Квяткоўскага, які дзеля прапаганды польска-беларускага ўзаемадзеяньня нават уступіў у фармаваны якраз у той час беларускі полк. Аднак зробленыя Квяткоўскім захады, падобна на тое, не далі нейкага канкрэтнага выніку⁷⁵⁶.

Аднак ужо неўзабаве на непасрэдны кантакт з самім старшынём ураду БНР Антонам Луцкевічам выйшаў камісар польскага ўраду на Гарадзенскую губэрню Станіслаў Іваноўскі — родны брат вядомага беларускага дзеяча Вацлава Іваноўскага. Падчас сустрэчы двух дзеячоў у сувязі з магчымай у хуткім часе перадачай Горадні Польшчы ішла гаворка сярод іншага пра меркаваную сустрэчу Луцкевіча з польскай урадавай дэлегацыяй, у складзе якой у горад павінны былі прыбыць і два прадстаўнікі Генэральнага штабу — маёр Стажэўскі і ягоны ад’ютант паручнік Чарневіч. Аднак жа далейшыя падзеі перакрэсьлілі гэтыя пляны: нямецкае войска засталася ў Горадні яшчэ на чатыры месяцы, а польскую дэлегацыю немцы спынілі на станцыі Лапы. Улічваючы гэта, Луцкевіч ад далейшых кантактаў з польскім бокам вырашыў часова ўхіліцца⁷⁵⁷.

У хуткім часе польская выведка пераходзіць да больш актыўных дзеяньняў, скіраваных на тое, каб узяць ініцыятыву ў «беларускім пытаньні» ў свае рукі. Ня ў стане перашкодзіць выдачы ўкраінскага крэдыту ўраду БНР, польскі бок у сярэдзіне лютага 1919 г. спрабуе перахапіць гэтыя грошы на іх шляху з Роўна ў Горадню. Беларускі кур’ер штабс-капітан Барыс Шымковіч, які павінен быў перадаць прэм’ер-міністра БНР А. Луцкевічу паведамленьне аб выдзяленьні Украінай 4 мільёнаў карбованцаў пазыкі, да Горадні не даехаў. Палякі арыштавалі яго на станцыі Лапы і перавезьлі ў Варшаву, перакананыя, што менавіта ён вязе з сабою ўкраінскія грошы⁷⁵⁸.

⁷⁵⁶ Латышонак, А. Беларускія вайсковыя фармаваньні: 1917—1923 гады // Латышонак, А. Жаўнеры БНР. Беласток—Вільня, 2009. С. 79.

⁷⁵⁷ Relacja Stanisława Iwanowskiego z jego udziału w pracach Samoobrony w Lidzie i Grodnie oraz z działalności w Komisariacie Rządu w Grodnie (CAW, Wojskowe Biuro Historyczne. Sygn. 400. 3194). S. 10. Дакумэнт быў атрыманы аўтарамі ад сп. А. Латышонка (Беласток); Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie. Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie. Sygn. 341. K. 1—4; Луцкевіч, А. Дзённік // Польшча. 1991. № 5. С. 170, 180.

⁷⁵⁸ Чарнякевіч, А. Гарадзенскія апосталы. Беларускі нацыянальны рух у Гродна ў 1918—1920 гг. Гродна, 1999. С. 16.

Адначасова з гэтым польскія дзеячы не пакідалі спробаў дасягнуць палітычнага паразуменьня зь беларусамі. У канцы сакавіка 1919 г. адбыліся перамовы паміж прадстаўніком беларускага палка і польскім камісарам С. Іваноўскім па пытаньні ўзаемадзейня беларускіх і польскіх вайсковых фармаваньняў у выпадку ўступленьня апошніх у Горадню⁷⁵⁹. Тады ж, у канцы сакавіка 1919 г., у Горадні мела месца беларуска-польскае паседжаньне, на якім з польскага боку, згодна з дакладам беларускага дзеяча Паўла Алексюка, прысутнічалі мясцовыя дзеячы Цытаржынскі, Жабакліцкі, рэдактар газэты «ЕCHO» Лашкевіч і яшчэ «два невядомыя палякі, хутчэй за ўсё прадстаўнікі польскай выведкі»⁷⁶⁰.

Акрамя гэтага, С. Іваноўскі ініцыяваў высылку беларускай дэлегацыі з Горадні ў Варшаву да польскага прэм'ер-міністра Ігната Падарэўскага ў складзе Казімера Цьвірка-Гадыцкага і камандзіра другой роты 1-га Гарадзенскага беларускага палка палкоўніка А. Янсана⁷⁶¹ з рэзалюцыяй ад імя Беларускага краёвага зьезду, які нібыта адбыўся 28—30 студзеня 1919 г. у Наваградку. У рэзалюцыі сьцьвярджалася, што «існаваньне самастойнай Беларускай дзяржавы — немагчыма», таму Беларусь «у сваіх этнаграфічных межах» павінна была ўвайсьці ў «свіцільны зьвязак з Польскай Рэчупаспалітай»⁷⁶². Падчас знаходжаньня ў Варшаве К. Цьвірка-Гадыцкі, акрамя перамоваў з польскім прэм'ерам, меў яшчэ шэраг сустрэчаў. Сярод іншага ён наведаў і польскі Генэральны штаб⁷⁶³. Відаць, менавіта актыўнасьць Цьвірка-Гадыцкага ў Варшаве выклікала заклапочанасьць нямецкіх уладаў, бо практычна адразу ж пасля свайго вяртаньня ў Горадню ў пачатку красавіка 1919 г. ён быў імі арыштаваны і пасаджаны ў мясцовую турму⁷⁶⁴. Характэрна, што ў хуткім часе С. Іваноўскі атрымаў ад Генэральнага штабу заданьне вызваліць К. Цьвірку-Гадыцкага і прыклаў усе намаганьні, каб гэтую місію выканаць. Ён даведаўся пра дату адпраўкі вязьня ў Коўна, і калі таго пад вартай везьлі на чыгуначны вакзал, на ахову напаў атрад Польскай вайсковай арганізацыі⁷⁶⁵.

⁷⁵⁹ Пра праведзеньня перамовы Іваноўскі неадкладна адрапартаваў польскаму камандаваньню. Гл.: Karpus, Z. Wschodnie sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919—1920. Toruń, 1999. S. 155, 156; Karpus, Z. Białoruskie formacje wojskowe w Polsce w latach 1919—1921 // Pomorze—Polska—Europa. Studia i materiały z dziejów XIX i XX wieku. Toruń, 1995. S. 223—224.

⁷⁶⁰ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 325. Воп. 1. Спр. 22. А. 88—91.

⁷⁶¹ Янсан А.— палкоўнік. 1 лютага 1919 г. быў прызначаны камандзірам другой роты 1-га Гарадзенскага беларускага палка. Кіраваў падрыхтоўчымі заняткамі сярод добраахвотнікаў у беларускі полк. У траўні 1919 г. зьвярнуўся да польскіх вайсковых уладаў з пранановай аб стварэньні замест 1-га Гарадзенскага беларускага палка беларускіх частак у Беластоку, дзе, на ягоную думку, былі слабейшыя нямецка-літоўскія ўплывы. 18 чэрвеня 1919 г. абраны старшынём прэзыдыюму Беларускай вайсковай арганізацыі ў Вільні.

⁷⁶² Сідарэвіч, А. М. Беларускі краёвы з'езд // Эцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т.1. Мінск, 1993. С. 433—434.

⁷⁶³ Бацькаўшчына. 1919. 8 красавіка. № 4.

⁷⁶⁴ НАРБ. Ф. 325. Воп. 1. Спр. 22. А. 47; Беларускі дзяржаўны архіў-музэй літаратуры і мастацтва (БДАМЛіМ). Ф. 3. Воп. 1. Спр. 283. А. 1—7.

⁷⁶⁵ Relacja S.Iwanowskiego... S. 12—13.

Падаецца, што вызваліць К. Цьвірку-Гадыцкага палякі ўсё ж ня здолелі, але сам факт правядзеньня такой апэрацыі сьведчыць пра тое, што гэтаму дзеячу польскія спэцслужбы адводзілі не апошнюю ролю ў сваіх наступных дзеяньнях на беларускім кірунку.

Гэтыя дзеянні пачаліся неўзабаве. Вельмі важнай задачай для палякаў у той час была нэўтралізацыя беларускага палка. У сярэдзіне красавіка 1919 г. у Горадню прыбыў упаўнаважаны польскага Генэральнага штабу палкоўнік Нямірскі, які павінен быў замяніць захварэўшага на сыпны тыф С. Іваноўскага. Можна меркаваць, што прадстаўнік польскага штабу не выпадкова затрымаўся ў тым жа самым гатэлі, у якім жылі і некаторыя афіцэры беларускага палка. Праз палкоўнікаў П. Шчэрбу-Равіча і Юшкевіча Нямірскі прапанаваў палкоўніку А. Усьпенскаму, які ў той час выконваў абавязкі камандзіра беларускага палка, заключыць пагадненьне аб тым, каб гэтая вайсковая адзінка не чыніла супраціву ўваходу ў Горадню польскага войска. У выніку 29 красавіка, на наступны дзень пасля таго, як горад занялі польскія рэгулярныя часткі, Гарадзенскі беларускі полк перайшоў у падначаленьне польскага камандаваньня Гарадзенскай крэпасці⁷⁶⁶. Важнасьць гэтай падзеі падкрэсьліваў сам начальнік польскай дзяржавы Юзаф Пілсудзкі ў лісьце да свайго паплечніка і дарадцы Леана Васілеўскага 4 траўня 1919 г.:

Пры ўсялякай магчымасьці ў прыватных размовах ці праз газеты падкрэсьлівай той факт, што беларускі полк у Горадні здаўся ў палон... У выніку цяпер я настолькі паную над становішчам у палку, што магу ў любы момант, не праліваючы крыві, змусіць яго да добраахвотнага роспуску. Не раблю я гэтага толькі таму, што прыязныя адносіны з гэтым палком аслабляюць значэньне і ўплыў Тарыбы⁷⁶⁷.

Праўда, у гэтай ролі полк патрабаваўся Пілсудзкаму нядоўга, і ўжо ў сярэдзіне чэрвеня 1919 г. ён быў ліквідаваны польскімі ўладамі.

З заняцьцем палякамі Вільні і Горадні распачынаецца новы этап у разьвіцьці адносін беларускіх нацыянальных дзеячоў з польскай выведкай, ад якіх абодва бакі імкнуліся атрымаць максымальную карысьць. Адрозьні трэба падкрэсьліць, што ў гэты пэрыяд і недзе аж да 1922 г. П аддзел лічыўся нефармальным палітычным прадстаўніцтвам Юзафа Пілсудзкага, таму супрацоўніцтва зь ім сымбалізавала перш за ўсё падтрымку палітычнай праграмы начальніка польскай дзяржавы, асновай якой, прынамсі публічна, у той час зьяўлялася т. зв. фэдэралісцкая канцэпцыя⁷⁶⁸. Гэты факт трэба аба-

⁷⁶⁶ Karpus, Z. Białoruskie formacje wojskowe... S. 225; Jednodniówka Koła Związku POW. Grodno, 1936. S. 30.

⁷⁶⁷ Wasilewski, L. Józef Piłsudski jakim go znałem. Warszawa, 1935. S. 183—187.

⁷⁶⁸ Менавіта так апраўдвалі ў афіцыйнай заяве колішнюю службу свайго лідэра Сьльвэстра Вавудзкага ў П аддзеле соймавыя паслы ад Незалежнай сялянскай партыі, калі той у 1927 г. быў пастаўлены перад адмысловым парлямэнцкім Маршалкоўскім судом па абвінавачваньні ў наўмыснай правакацыі сваіх калегаў — арыштаваных незадоўга перад гэтым соймавых паслоў з клубу Беларускай сялянска-работніцкай грамады. Гл.: Dymek, B. Niezależna Partia Chłopska 1924—1927. Warszawa, 1972. S. 301.

вязкова ўлічваць пры ацэнцы тагачасных дзеянняў беларускіх дзеячоў, бо многія зь іх ішлі на шчыльнае супрацоўніцтва з П аддзелам, кіруючыся перадусім ідэйнымі, а не мэкантыльнымі меркаваньнямі.

Адным зь першых беларускіх дзеячоў, з кім размаўляў у справе супрацоўніцтва П аддзел Галоўнага камандаваньня ў асобах капітана Валера Славэка і маёра Тадэвуша Каспшыцкага, быў вышэй згаданы камандзір 2-ой роты Першага беларускага палка палкоўнік А. Янсан, якога інструктар польскай Стражы Крэсовай у сваім рапарце ахарактарызаваў як чалавека «з-пад чорнай зоркі»⁷⁶⁹. У траўні 1919 г. Янсан зьвярнуўся да польскіх вайсковых уладаў з прапановай аб стварэньні замест 1-га Гарадзенскага беларускага палка беларускіх вайсковых частак у Беластоку, дзе, на ягоную думку, «былі слабейшыя нямецка-літоўскія ўплывы»⁷⁷⁰. Пазьней «канкурэнцыю» А. Янсону стварыў падпалкоўнік Радштэйн, намагаючыся ўзяць у свае рукі фармаваньне беларускіх частак пад эгідай Польшчы⁷⁷¹.

Паступова, аднак, па меры паглыбленьня польска-беларускіх адносінаў, да перамоваў з польскім бокам далучаліся і больш вядомыя ды ўплывовыя беларускія дзеячы. У канцы траўня 1919 г. Браніслаў Тарашкевіч разам з Паўлам Алексюком зьвярнуліся да кіраўніцтва Цывільнай управы ўсходніх земляў (ЦУУЗ) па дазвол на арганізацыю беларускага зьезду прадстаўнікоў Віленшчыны і Гарадзеншчыны. Аднак жа, лічачы, што правядзеньне мерапрыемства на такім узроўні выходзіць за межы іхнай кампэтэнцыі, Ян Пілсудзкі, брат начальніка польскай дзяржавы, і Генэральны камісар ЦУУЗ Ежы Асмалоўскі паралілі беларусам спачатку сустрэцца з Валерам Славэкам⁷⁷².

У хуткім часе гэтая сустрэча адбылася на кватэры Славэка ў Вільні.

Прыняў нас ласкава, — *узгадваў пазьней пра гэтую падзею Б. Тарашкевіч.* — Гаварыў, што чуў пра мяне ад нашых агульных знаёмцаў, пра мой удзел у вучнёўскія гады ў польскім руху за незалежнасьць, расказваў пра сваю баявую рэвалюцыйную дзейнасьць... Згадзіўся даць дазвол на зьезд і наапошку ўсхваляваным голасам сказаў: «Было б справаю надзвычайнае палітычнае вагі, калі б вы маглі правесці на гэтым зьездзе абвешчаньне Пілсудзкага вялікім князем Вялікага Княства Літоўскага»⁷⁷³.

⁷⁶⁹ Яшчэ 23 сакавіка 1919 г., як згадвалася вышэй, ён разам з К. Цьвіркам-Гадыцкім перадаў на імя польскага прэм'ер-міністра Ігната Падарэўскага пэтыцыю аб жаданьні беларусаў аб'яднацца з Польшчай.

⁷⁷⁰ Karpus, Z. Wschodni sojusznicy Polski... S. 159.

⁷⁷¹ Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy. Dział Starych Druków i Rękopisów. Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich. Nr. akc. 1773/3/III. У справаздачы Таварыства Стражы Крэсовай за травень 1919 г. гэты дзеяч акрэсьліваўся наступным чынам: «*Новы ў Горадні чалавек з паўночнай Расеі. Прытрымліваецца польскай арыентацыі.*»

⁷⁷² Аўтабіяграфія Браніслава Адамавіча Тарашкевіча, члена КПП (КПЗБ) з 1925 году / Прадмова А. Валахановіча, У. Міхнюка; Стылізаваны пераклад Ю. Бушлякова, В. Караткевіч // Спадчына. 1996. № 4. С. 105—106.

⁷⁷³ Тамсама.

Захаваліся сьведчаньні пра гэтую сустрэчу і другога боку. Валеры Сла-вэк 23 траўня 1919 г. пісаў у сваім рапарце ў Ад'ютантуру Галоўнага каман-даваньня:

Усталяваў кантакты зь некалькімі беларускімі дзеячамі, якія выказваюцца выразна за унію з Польшчай (Аляксук з Горадні, Тарашкевіч — сябра галоўнай Беларускай Рады зь Менску, Янсан і інш.). Перамовы зь першымі двума прывялі да пагадненьня аб арганізацыі 7 чэрвеня ў Вільні зьезду беларускіх дзеячоў. Мэтаю зьезду будзе прыняцьце агульных пастановаў у сэнсе неабходнасьці уніі з Польшчай... Трэба сабраць пэўную колькасьць прадстаўнікоў, каб такую пастанову ня здолеў аспрэчыць ніводзін зь існых беларускіх урадаў, у склад якіх уваходзяць і людзі, зьвязаныя з Тарыбай, і прарасейскі настроеныя дзеячы... Маю намер гэтую дапамогу ў арганізацыі зьезду выкарыстаць дзеля агітацыі на карысьць саюзу з Польшчай⁷⁷⁴.

У выніку беларусы атрымалі ня толькі дазвол на правядзеньне зьезду, але і каля 10 тысяч царскіх рублёў на ягоную арганізацыю. Пра вынікі размовы з прадстаўніком польскай контравыведкі Б. Тарашкевіч асабіста паведаміў нібыта толькі Аркадзь Смолічу, Кляўдыю Дуж-Душэўскаму і брату беларускага прэм'ера Івану Луцкевічу. Аднак у выніку пра факт перамоваў, нягледзячы на просьбу В. Слаўэка захаваць таямніцу, ведалі значна болей асобаў⁷⁷⁵.

На Беларускі зьезд Віленшчыны і Гарадзеншчыны, які адбыўся 9—10 чэрвеня 1919 г., былі запрошаныя ў якасьці ганаровых гасьцей і адначасова сьведкаў маючай адбыцца гістарычнай падзеі аб'яднаньня Беларусі з Польшчай шэраг даволі вядомых польскіх палітыкаў: Аляксандар Прыстар, Аляксандар Лядніцкі, Ежы Іваноўскі, Мэдард Даўнаровіч, соймавыя паслы ад Польскай народнай партыі «Вызваленьне» (ПСЛ «Вызваленьне»; Polskie Stronnictwo Ludowe «Wyzwolenie») Тамаш Начніцкі, Ян Смола, Анджэй Валерон і інш.⁷⁷⁶ Аднак нечаканае супрацьдзеянне з боку радыкальна настроеных беларускіх дзеячоў (перш за ўсё сацыялістаў-рэвалюцыянераў) на чале з Тамашам Грыбам сарвала пляны арганізатараў мерапрыемства⁷⁷⁷.

Параза на зьездзе дзеячоў палянафільскай пльыні была першым сур'ёзным пралікам II аддзелу і наагул Ю. Пілсудзкага, які шчыра разьлічваў,

⁷⁷⁴ AAN. Akta Archiwów Obcych. Adiutantura Generalna Naczelnego Dowództwa. M-396. 876/9.

⁷⁷⁵ Аўтабіяграфія Браніслава Адамавіча Тарашкевіча... С. 106.

⁷⁷⁶ SAW. II Oddział NDWP. Sygn. I.301.8.673; Gomółka, K. Między Polską a Rosją. Białoruś w koncepcjach polskich ugrupowań politycznych 1918—1922. Warszawa, 1994. S. 65; Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (LCVA). F. 395. Ap. I. B. 11. L. 152—155. Дакумэнт быў атрыманы аўтарамі ад сп. І. Героўскай-Калаўр (Варшава).

⁷⁷⁷ Павал Аляксук пазьней так ацаніў вынік беларускага зьезду Віленшчыны і Гарадзеншчыны: *«Дзякуючы таму, што вельмі імат часу пайшло на арганізацыйную ці, так бы мовіць, рэпрэзэнтацыйна-палітычную працу з нашага боку, калі ішла гаворка пра стаўленне да прадстаўнікоў польскай дзяржавы, то зьезд даў нам, ініцыятарам гэтай думкі, даволі нечаканыя вынікі, а менавіта зусім выразны... антыпольскі характар»*. Гл.: Sylwester Wojewódzki przed Sądem Marszałkowskim. S. 98—99.

што праз слабасць беларускага руху ён будзе мець магчымасць свабодна маніпуляваць ім у сваіх інтарэсах. Увогуле трэба адзначыць, што зменлівая палітычная кан'юнктура — як міжнародная, так і ўнутраная, а таксама адсутнасць з боку Польшчы агульнай дзяржаўнай палітыкі адносна «беларускага пытання» прыводзілі да нараджэння ў кабінэтах II аддзелу, Міністэрства замежных справаў і Цывільнай управы ўсходніх земляў нечаканых праектаў, пра якія потым гэтак жа хутка забываліся. Тое, што сёння ўспрымаецца як адзіная стратэгічная лінія польскага ўраду, пры больш уважлівым разглядзе аказваецца ланцугом рознага кшталту не даведзеных да канца мерапрыемстваў і няпэўных крокаў, якія часта мелі цалкам непрадказальныя вынікі. Іх наступствы часам праяўляліся ўжо ў зусім іншых палітычных абставінах. Да падобных праектаў можна залічыць, напрыклад, спробы арганізацыі беларускіх вайсковых фармаванняў пры польскім войску.

Так, ужо 14 чэрвеня 1919 г., усяго празь некалькі дзён пасля беларускага зьезду ў Вільні, была створана Беларуска вайсковая арганізацыя (БВА), аднак, як заўважыў гісторык Алег Латышонак, «польскае камандаваньне... якое спачатку прыхільна ставілася да БВА, у ліпені ўжо ня ведала, што зь ёю рабіць»⁷⁷⁸. «Беларускай вайскавай арганізацыяй апякуецца паручнік Зьберанскі — шэф экспазытуры II аддзелу штабу Літоўска-Беларускага фронту... — дакладваў у сваім рапарце кіраўнік Таварыства Стражы крэсовай у Горадні С. Мыдлярж. — Капітан Славэк, шэф II аддзелу штабу Літоўска-Беларускага фронту, ня мае ў гэтай справе ніякай канкрэтнай лініі, хаця б трошкі больш выразнай — ён зусім нерашучы»⁷⁷⁹. У выніку Беларуска вайсковая арганізацыя ва ўмовах адсутнасці падтрымкі з боку польскіх уладаў засталася ўтварэннем чыста фармальным і ў хуткім часе ўвогуле знікла з палітычнага жыцця.

Пасля заняцця Менску ў жніўні 1919 г. беларуская справа зноў на кароткі час набывае для палякаў актуальнасць, галоўным чынам як элемент далейшай палітычнай гульні, хоць палякі скептычна ацэньвалі маштаб уплываў беларускіх дзеячоў на грамадства. Так, 27 жніўня 1919 г. паручнік К. Сьвітальскі тэлеграфаваў В. Славэку:

Сьвядомых беларусаў існуе нязначная колькасць у Менску і мястэчках. Яны маюць нязначныя ўплывы на вясковае насельніцтва. Аднак пачалі паволі выплываць наверх ужо «пахаваныя» ранейшыя дзеячы, такія як Лёсік, Рак і г. д. ... зь імі было б лягчэй паразумецца, чым з тутэйшай Радаю [маецца на ўвазе створаная ў выніку беларускага зьезду ў чэрвені 1919 г. Цэнтральная беларуская рада Віленшчыны і Гарадзеншчыны — *аўтары*]⁷⁸⁰.

Адным з галоўных палітычных пастулятаў беларускага боку, разам са стварэннем нацыянальных узброеных сілаў, зьяўлялася тады скліканьне

⁷⁷⁸ Латышонак, А. Беларуска вайсковыя фармаваньні... С. 111.

⁷⁷⁹ AAN. Towarzystwo Straży Kresowej (TSK). Sygn. 306. K. 37—38.

⁷⁸⁰ AAN. Akta Archiwów Obcych. Adiutantura Generalna Naczelnego Dowództwa. M-396. 1396/T2.

Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. Хоць палякі адносна гэтага мелі пэўныя засьцярогі, ужо 6 верасня 1919 г. першы раз амаль за год сабраўся канвэнт сэннёраў Рады БНР.

Аднак скліканьне самой Рады ўвесь час адкладалася. На гэта паўплывала ня толькі пазыцыя польскіх уладаў, але і байкатаваньне Рады часткай саміх беларускіх дзеячоў, што было вынікам унутрыпалітычных спрэчак⁷⁸¹. У выніку «рэанімацыя» дзейнасьці Рады аказалася магчымай толькі са згоды самога Ю. Пілсудзкага. Гэты момант — надзвычай важны ў тым ліку і для разьвіцьця стасункаў беларускага нацыянальнага руху з польскай дэфэнзай, бо менавіта тады на сцэну ўпершыню выходзіць новая палітычная фігура, якой у наступныя гады наканавана было адыграць у гэтых адносінах вельмі важную ролю. Гаворка ідзе пра «палітычнага рэфэрэнта па беларускіх справах» II аддзелу Сыльвэстра Ваявудзкага.

Ваявудзкі паходзіў са шляхецкай сям'і, якая мела маёнтак Дэйнароўшчына ў Лідзкім павеце. Ён вучыўся ў Горадні, Вільні, Пецяярбурскім псыханэўралягічным інстытуце (хоць у афіцыйных дакумэнтах пісаў, што мае цывільнай адукацыі ўсяго толькі 8 клясаў Гарадзенскай гімназіі без атэстату). З маладосьці зьяўляўся актыўным дзеячом польскага незалежніцкага руху, быў сябрам Польскай сацыялістычнай партыі. Напярэдадні Першай сусьветнай вайны вучыўся ў афіцэрскай школе Польскага стралецкага саюзу ў Пецяярбургу (нелегальна) і ў Кракаве, пазьней служыў у польскіх легіёнах. Быў адным са стваральнікаў Польскай вайсковай арганізацыі (ПВА) на тэрыторыі, якая знаходзілася пад нямецкай акупацыяй. Сярод іншага ён быў арганізатарам і камэндантам абласьцей ПВА ў Велюні і ў Пётркаве (гарады ў цэнтральнай Польшчы), палітычным рэфэрэнтам Пётркаўскай акругі і Галоўнага штабу ПВА ў Кельцах і нават арыштоўваўся нямецкімі ўладамі ў Пётркаве за арганізацыю маніфэстацыі супраць зьнявольенья Ю. Пілсудзкага. Пазьней, са сьнежня 1918 г., ён займаў пасаду намесьніка начальніка Народнай міліцыі ў Варшаве⁷⁸².

Першае вядомае нам сутыкненьне С. Ваявудзкага зь беларускім рухам адносіцца да часу ягонай вучобы ў Гарадзенскай гімназіі. Так, у лютым 1910 г. ён прысутнічаў на першай беларускай вечарыне, якую ладзіў Гарадзенскі гурток беларускай моладзі. Ня траціў сувязі зь беларусамі ён і ў пазьнейшыя часы. Напрыклад, пра знаёмства з С. Ваявудзкім у Вільні і Пецяярбургу пазьней згадвала Паўліна Мядзёлка⁷⁸³.

Як прадстаўнік II аддзелу польскага Генштабу ў Вільні Ваявудзкі пачынае займацца беларускімі справамі толькі з кастрычніка 1919 г., калі паступіў на службу ў якасьці палітычнага рэфэрэнта пры II адзеле Літоўска-Беларускага фронту. Да гэтага часу імя С. Ваявудзкага ў кантэксьце польска-беларускіх

⁷⁸¹ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. Вільня—Нью-Ёрк—Менск—Прага, 1998. С. 429.

⁷⁸² Sylwester Wojewódzki przed Sądem Marszałkowskim. S. 5, 6; CAW. Kolekcja Akt Personalnych. Sygn. 1177 (Sylwester Wojewódzki). S. 1.

⁷⁸³ Мядзёлка, П. Сцежкамі жыцця. Мінск, 1974. С. 176.

адносінаў у вядомых нам афіцыйных дакумэнтах ня згадваецца. Адзінае ж, што можа ў пэўным сэнсе сьведчыць пра гэта ўскосна — згадка Паўліны Мядзёлкі пра тое, што «*пэнэсавец Ваявудзкі быў знаёмы з Тамашам [Грыбам — аўтары] яшчэ ў Вільні да нашага першага арышту ў Гродне*», гэта значыць да ліпеня 1919 г.⁷⁸⁴

Павал Аляксук пазьней дакладна агучыў момант сваёй першай сустрэчы з Сьльвэстрам Ваявудзім у якасьці прадстаўніка II аддзелу — 22 кастрычніка 1919 г. Гэта не выпадковая дата. Менавіта ў гэты дзень Юзаф Пілсудзкі падпісаў доўгачаканы дэкрэт аб арганізацыі беларускага войска і зацьвердзіў склад Беларускай вайскавай камісіі (БВК), на чале якой стаў вышэйзгаданы П. Аляксук. Адною з галоўных функцыяў БВК павінна было стаць каардынаваньне намаганьняў польскіх вайсковых інстытуцый і беларускіх нацыянальных арганізацый у справе стварэньня беларускіх вайсковых фармаваньняў⁷⁸⁵. Як бачым, момант зьяўленьня С. Ваявудзкага прыпадае якраз на той час, калі Ю. Пілсудзкі адчуваў патрэбу мець ляляльнага ў дачыненьні да сябе і адначасова кампэтэнтнага правадніка ідэяў Генштабу на беларускім кірунку. Немалаважнае значэньне мела таксама тое, што Ваявудзкі карыстаўся даверам некаторых аўтарытэтных беларускіх дзеячоў (напрыклад, Браніслава Тарашкевіча). Апошні ў сваім лісьце ў сярэдзіне сьнежня 1919 г. прадстаўляў яго А. Луцкевічу, як «*майго старога прыяцеля... палітычнага рэфэрэнта на беларускіх справах*»⁷⁸⁶.

Афіцыйнае прызначэньне Ваявудзкага больш за ўсё расчаравала вядомага сваёй палянафільскай арыентацыяй Паўла Алексюка, які, згодна зь ягоным пазьнейшым асабістым выказваньнем, меў адносна асобы С. Ваявудзкага дзьве галоўныя засьцярогі. Па-першае, прадстаўнік II аддзелу нібыта ведаў беларускі рух толькі «тэарэтычна», як паляк, а па-другое, Ваявудзкі ня ставіў перад сабою мэты падтрымліваць выключна палянафільскі кірунак (чытай — самога П. Алексюка), а намагаўся разьвіваць беларускі рух цалкам, не выключаючы нават ягоныя радыкальныя плыні⁷⁸⁷. Менавіта гэтая апошняя пазыцыя — відавочнае імкненьне абараняць беларускасьць ва ўсіх яе праявах — рабіла Сьльвэстра Ваявудзкага знакавай постацьцю і вылучала яго сярод астатніх польскіх дзеячоў, якія ў той ці іншай ступені займаліся беларускімі справамі. Гэта аднагалосна засьведчылі самі ягоныя калегі. Так, непасрэдны начальнік Ваявудзкага, шэф II аддзелу ў Менску ротмістар К. Стаміроўскі пазьней так ахарактарызаваў свайго падначаленага:

Ваявудзкі быў заядлым беларусам, прымаў усю іх канцэпцыю сур'эзна на ўсе сто адсоткаў, нечувана шырока, і ў выніку я зь яго меў выгаду, і яны [беларусы — аўтары] ставіліся да яго як да чалавека, адданага ім на сто адсоткаў. Ён працаваў у мяне, я быў разам зь ім у Рачкевіча. Трэба было сварыцца зь імі [беларусамі — аўтары], трэба

⁷⁸⁴ Мядзёлка, П. Сцежкамі жыцця // Польшча. 1993. № 5. С. 194—195.

⁷⁸⁵ Лагышонак, А. Беларускія вайсковыя фармаваньні... С. 114.

⁷⁸⁶ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. С. 542.

⁷⁸⁷ Sylwester Wojewódzki przed Sądem Marszałkowskim. S. 101, 102.

было даваць ім шэраг розных рэчаў. Ваявудзкі скардзіўся на Шаптыцкага [камандуючага Літоўска-Беларускім фронтам — *аўтары*], калі ня мог атрымаць вінтовак, мундураў ці бязліны [для беларускіх вайсковых частак — *аўтары*], ён рабіў гвалт, супраціўляўся, бо так пераймаўся і быў такім заядлым беларусам. Гэта было мне вельмі выгадна, бо ў ягонай асобе я меў своеасаблівы буфэр⁷⁸⁸.

Тагачасны кіраўнік Менскай акругі ЦУУЗ Уладзіслаў Рачкевіч з кепска схаваным сарказмам называў С. Ваявудзкага «*беларусам большым, чым самі беларусы*», а кіраўнік палітычнага рэфэрату пры Літоўска-Беларускім фронце Марыян Касьцялкоўскі адзначаў, што С. Ваявудзкі ў 1919—1920 гг. «*патрабаваў для беларусаў больш, чым яны самі патрабавалі*»⁷⁸⁹.

Ваявудзкага найлепей выкрыў Загорскі (Zahorski), — *занатаваў у сваім дзёньніку тагачасны кіраўнік Усходняга аддзелу Міністэрства замежных справаў Польшчы М. С. Касакоўскі*, — калі падчас шчырай размовы закрануў пытаньне аб тым, што рабіць з тым насельніцтвам Меншчыны, якое лічыць сабе палякамі: — Трэба зрабіць зь іх беларусаў, — адказаў Ваявудзкі⁷⁹⁰.

Ад самага пачатку С. Ваявудзкі меў адыгрываць ролю асабістага прадстаўніка Ю. Пілсудзкага ў «беларускім пытаньні», у тым ліку і перад мясцовай польскай адміністрацыяй на акупаванай тэрыторыі. Вельмі хутка пасья прызначэньня на пасаду яму давялося ўступіць з гэтай самай адміністрацыяй у канфлікт. Пра гэта, у прыватнасьці, праз 2 гады, у 1921 г., напісаў у сваім вялікім рапарце, прасьвечаным гісторыі і сучаснасьці беларускага нацыянальнага руху, выканаўца абавязкаў Дэлегата ўраду Польскай Рэспублікі ў Вільні Анджэй Тупальскі:

Вяртаючыся да адозвы Галоўнакамандуючага Войска Польскага [маецца на ўвазе адозва «Да жыхароў былога Вялікага Княства Літоўскага», выдадзеная Ю. Пілсудзім пасья заняцця Вільні 22 красавіка 1919 г. — *аўтары*], трэба адзначыць, што розныя польскія дзяржаўныя органы па-рознаму пажадалі інтэрпрэтаваць зьмешчаныя ў ёй палажэньні, што стала прычынай частых непаразуменьняў паміж уладамі і, што з гэтага вынікае, крыніцай хаосу ў загадах, у пачынаньнях кожнага з органаў у кірунку ўплыву на сітуацыю ў Беларусі.

Два органы: Экспазытура II аддзелу Генэральнага штабу ў Менску, дзе ў выніку адпаведных захадаў найвышэйшых чыньнікаў сканцэнтравалася беларускі рух, і Менская акруговая ўправа ЦУУЗ дзейнічалі незалежна адна ад аднае і часта зусім адрозна ў дачыненні да атрыманых дырэктываў. Субсыды, якія даваліся беларускім інстытуцыям, паходзілі з абедзвюх гэтых крыніц, і абедзве яны праводзілі цензуру беларускай літаратуры і агітацыйных матэрыялаў — асабліва пасья яе ўвядзеньня начальнікам Менскай акругі ў дачыненні да штодзённай прэсы.

⁷⁸⁸ Sylwester Wojewódzki przed Sądem Marszałkowskim. S. 7.

⁷⁸⁹ Тамсама. S. 14.

⁷⁹⁰ Archiwum Polskiej Akademii Nauk. (PAN) Diariusz M. S. Kossakowskiego. Sygn. IV. T. 5. 1920 r. S. 135.

Вельмі энэргічныя захады начальніка Менскай акругі часта стрымліваліся органам Галоўнага камандавання, які меў шырокія, атрыманыя ад найвышэйшых уладаў паўнамоцтвы. У той жа час сытуацыя вымагала энэргічных і вельмі рашучых захадаў, бо неаднаразова субсыдыявання дзяржавай праз пасярэдніцтва таго ці іншага органа беларускія інстытуцыі дзейнічалі ня столькі стваральна ў адносінах да разьвіцця беларускага нацыянальнага руху — але наўпрост на шкоду ўмацаваньню польскіх уплываў, пашыраючы эсэраўскія, а часта і бальшавіцкія ідэі. Беларускі рух, які штучна падтрымліваўся пастаянным фінансаваньнем сваіх галоўных органаў, быў ад пачатку атручаны змаганьнем дзвюх палітычных партый — С.-Д. і С.-Р., якія змагаліся за пальму першынства на ўсіх пляцоўках⁷⁹¹.

У гэтым запісе, натуральна, шмат суб'ектывізму (на ацэнку аўтарам сытуацыі відавочна ўплывала ягонае выразна нэгатыўнае і перадузятае стаўленьне да ўсяго беларускага руху — ён, напрыклад, лічыў, што «*нацыянальнага беларускага руху як выразу настрою народных масаў няма і не было*»), але ўвогуле тагачасная сытуацыя тут была ацэнена правільна, што пацьвярджаецца іншымі крыніцамі — адзінства ў 1919 г. не было ні ў самім беларускім руху, ні ў польскіх уладных колах, якія мусілі выпрацоўваць асновы палітыкі ў дачыненьні да яго. Найбольш яскрава такі стан рэчаў праявіўся напрыканцы 1919 г., калі менскія беларускія дзеячы перайшлі да непасрэднай рэалізацыі сваіх плянаў — аднаўленьня дзейнасьці Рады БНР. 12 лістапада 1919 г. у Менску падчас адкрыцьця першай сэсіі Рады, як і ў выпадку зь віленскім зьездам, з дэкларацыяй «аб спыненьні польскага тэрору на Беларусі» выступіла фракцыя БПС-Р⁷⁹². Гэта выклікала незадавальнае з боку адміністрацыі Цывільнай управы ўсходніх земляў. Старшыню Рады Язэпа Лёсіка абвінавчвалі ў тым, што апошні склікаў сэсію без папярэдняй згоды кіраўніцтва Менскай акругі ЦУУЗ. У выніку праца Рады была спынена на неакрэсьлены час. Сьлывэстар Ваявудзкі не пагадзіўся з такім рашэньнем адміністрацыйных уладаў, пісьмова засьведчыўшы, што ён атрымаў вусную згоду ад Ю. Пілсудзкага на тое, каб не перашкаджаць Радзе. Аднак ягонае ўмяшаньне не дало ніякіх вынікаў. Намесьнік кіраўніка Менскай акругі Яленскі папярэдзіў Я. Лёсіка аб неабходнасьці перад наступным паседжаньнем Рады зьвярнуцца па дазвол да ўладаў вышэйшай інстанцыі⁷⁹³.

Нягледзячы на гэта, Ваявудзкі не выходзіў з гульні і працягваў настойваць на скліканьні чарговага паседжанья Рады БНР. Тут ён выступаў выразнікам тагачаснага погляду самога начальніка польскай дзяржавы Ю. Пілсудзкага,

⁷⁹¹ AAN. TSK. Sygn. 44. K. 2.

Згаданы рапарт А. Тупальскага быў выяўлены адразу ў двух архівах: Літоўскім цэнтральным дзяржаўным архіве (LCVA. F. 21. Ap. 1. V. 7. L. 16—40) і Архіве новых актаў у Варшаве (AAN. TSK. Sygn. 44). Тут і далей аўтары будуць спасылацца на паасобнік рапарту, які захоўваецца ў Архіве новых актаў. Дакумэнт быў атрыманы аўтарамі ад сп. Ю. Грыбоўскага (Варшава).

⁷⁹² Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. С. 488—489.

⁷⁹³ Gierowska-Kańaur, J. Zarząd Cywilny Ziemi Wschodnich (19 lutego 1919 — 9 września 1920). Warszawa, 2003. S. 307—308; Sylwester Wojewódzki przed Sądem Marszałkowskim. S. 101.

які якраз у тыя дні, 20 лістапада 1919 г., у сваёй варшаўскай рэзідэнцыі Бэльвэдэры сустрэўся з Антонам Луцкевічам. Узамен на сваю падтрымку, паводле сьведчаньня Луцкевіча, кіраўнік польскай дзяржавы запрапанаваў беларускаму боку адмовіцца ад незалежніцкіх пазыцыяў, але, тым ня менш, прызнаў саму патрэбу існаваньня Рады Рэспублікі, ад імя якой беларусы выступалі б на міжнароднай арэне. Падчас гэтай сустрэчы ўпершыню з польскага боку прагучала ідэя аб утварэньні «беларускага П'емонту» — культурнага асяродку беларушчыны на частцы занятых Польшчай тэрыторыяў былога ВКЛ⁷⁹⁴. Фактычна ўжо інтэрнаванаму Антону Луцкевічу, улічваючы сярод іншага і тагачаснае абвастрэньне супярэчнасьцяў ўнутры беларускага ўраду, нічога не заставалася, як узяць у гэты час кірунак на супрацоўніцтва з атачэньнем Ю. Пілсудзкага.

У канцы лістапада — пачатку сьнежня 1919 г. адбылася прыватная размова паміж Антонам Луцкевічам, кіраўніком Менскай акругі ЦУУС Уладзіславам Рачкевічам і Сьільвэстрам Ваявудзкім, падчас якой нібыта ішла гаворка пра тое, што Рада БНР добраахвотна ліквідуецца і ёй патрэбна толькі яшчэ два дні паседжаньняў, «каб адцягнуць увагу». Пасьля гэтага П аддзел павінен быў прыняць на сябе неафіцыйную ролю арганізатара чарговага паседжаньня Рады.

Луцкевіч уплывае вельмі пазытыўна на большую частку сяброў. — *Дакладваў напярэдадні яго кіраўнік польскай контравыведкі ў Менску Марыян Касьцялкоўскі. — Ён карыстаецца амаль ува ўсіх вялікім аўтарытэтам і рашуча ідзе ў бок паразуменьня з Польшчай. Толькі эсэры не праявілі разуменьня «рэальнай» палітыкі старых правадыроў і рашуча настроеныя на апазыцыю да існага беларускага ўраду і барацьбу з акупацыяй.*

Пры гэтым эсэры ацэньваліся як адна з найбольш мабільных групавак сярод беларусаў, пра што сьведчыла іх здольнасьць вельмі хутка сабраць у Менску сваіх прадстаўнікоў з правінцыі, каб мець на момант адкрыцьця паседжаньня Рады большасьць сярод сабраных. *«Калі ў горад не прыбудзе група «людоўцаў» [гаворка, хутчэй за ўсё, ідзе аб групе на чале зь Янкам Станкевічам — аўтары], аб якой прыслаў дэпешу падпаручнік Ваявудзкі, — працягваў свой рапарт польскі афіцэр, — дык, незалежна ад згоды з Варшавы на правядзеньне ліквідацыйнага паседжаньня, Луцкевіч не адважыцца на адкрыцьцё паседжаньня Рады».* Тым ня менш, М. Касьцялкоўскі быў перакананы, што ўдасца *«стварыць раскол сярод эсэраў, у сувязі з чым сытуацыя ў самой Радзе будзе зусім зразумелая»*⁷⁹⁵.

Аднак жа ў апошні момант, 9 сьнежня 1919 г. У. Рачкевіч на запыт аб дазvole Беларускай Радзе на арганізаваньне яшчэ двух — ліквідацыйных паседжаньняў, раптам атрымаў катэгарычную адмову ад генэральнага камісара Ежы Асмалоўскага. У адказ на гэта прадстаўнік П аддзелу

⁷⁹⁴ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. С. 507—509.

⁷⁹⁵ AAN. Akta Leona Wasilewskiego. Sygn. 40. K. 3—4.

С. Ваявудзкі параіў Рачкевічу не паведамляць пра рашэнне прэзідыюму Рады, а толькі аднаму Антону Луцкевічу. У паразуменьні з кіраўніком Менскай акругі С. Ваявудзкі сустрэўся зь беларускім прэм'ерам, які ў новых абставінах згадзіўся вярнуцца ў Варшаву, нібыта дзеля далейшых перамоваў наконт дазволу на паседжаньне Рады. Тым самым ён павінен быў спрыяць таму, каб сабраныя ў Менску дэлегаты як мага хутчэй раз'ехаліся.

Аднак аказалася, што па-антыпольску настроеныя беларускія дзеячы былі гатовыя пайсьці на самыя радыкальныя крокі, нават коштам парушэння адзінства ўсяго беларускага руху. У выніку паседжаньне Рады ўсё ж такі было «рэвалюцыйным парадкам» адкрытае 13 сьнежня Пятром Крачэўскім, які разам з Васілём Захаркам, Палутай Бадуновой, Навумам Козічам і Язэпам Мамонькам увайшоў у склад прэзідыюму новастворанай Народнай Рады. Адначасова быў абраны новы склад ураду БНР на чале з Вацлавам Ластоўскім⁷⁹⁶. У гэтай сытуацыі прыхільнікам А. Луцкевіча заставалася толькі перайсьці да пасыўнай абароны. Адмовіўшыся ўдзельнічаць у агульным сходзе, яны арганізавалі на кватэры Аляксандра Ўласава Найвышэйшую Раду, якая ў агульных рысах нагадвала склад сэн'ёр-канвэнту Рады БНР⁷⁹⁷. Найвышэйшая Рада не стварала новага кабінэту міністраў, а толькі заклікала А. Луцкевіча да далейшага выкананьня абавязкаў прэм'ера. Больш таго, ня маючы гарантыяў з польскага боку, яна ўстрымалася ад усялякіх дэклярацыяў на карысьць саюзу з Польшчай. Пазьней II аддзел наўпрост назаве галоўнай прычынай расколу *«адсутнасьць з боку польскіх уладаў пасьядоўнай палітыкі, і ў сувязі з гэтым — недавер з боку ўплывовых беларускіх дзеячоў»*⁷⁹⁸. Антон Луцкевіч жа праз шмат гадоў сьцьвярджаў, што менавіта II аддзел польскага Генштабу прывёў да расколу ў Радзе БНР:

Усе людзі Ластоўскага атрымалі ад II аддзелу ў Вільні пропускі на бясплатны праезд зь Вільні да Менску туды і назад: відавочна, што Другі Аддзел быў інфармаваны пра мэты падарожжа і палічыў барацьбу ўнутры Рады карыснай для польскіх інтарэсаў⁷⁹⁹.

Аднак жа пры гэтым нельга ня ўлічваць таго факту, што пра ход падзеяў падчас сьнежаньскага паседжаньня Рады С. Ваявудзкаму паведаміў сам А. Луцкевіч⁸⁰⁰.

Калі 14 сьнежня 1919 г. В. Ластоўскаму і В. Захарку ўдалося, абмінуўшы вайсковую цэнзуру, высласьць паведамленьне аб абраньні новага прэзідыюму Рады на адрас дыпляматычных прадстаўніцтваў БНР за мяжой, у справу вырашылі ўмяшацца мясцовыя польскія ўлады ў асобе У. Рачкевіча, які выдаў загад арыштаваць найбольш актыўных кіраўнікоў расколу: Я. Мамоньку, П. Бадунову, Н. Козіча, В. Ластоўскага і інш. Менавіта раскол Рады

⁷⁹⁶ AAN. Akta Leona Wasilewskiego. Sygn. 40. K. 5, 19, 22, 23.

⁷⁹⁷ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. С. 530—531, 623.

⁷⁹⁸ CAW. Oddział II NDWP. Sygn. I.301.8.317.

⁷⁹⁹ Луцкевіч, А. Да гісторыі беларускага руху: Выбраныя творы. Мінск, 2003. С. 206.

⁸⁰⁰ AAN. Akta Leona Wasilewskiego. Sygn. 40. K. 22, 23.

і арышты беларускіх дзеячоў даволі яскрава выявілі розніцу ў поглядах на беларускую справу з боку II аддзелу Генэральнага штабу і адміністрацыі ЦУУЗ. Так, пакуль У. Рачкевіч і ягонае атачэнне вырашалі справу сілавымі метадамі, М. Касьцялкоўскі ў сваім рапарце раіў «*паабяцаць беларусам, што яны ў найхутчэйшым часе атрымаюць грошы на вядзеньне сваёй палітычнай дзейнасці, а на працу культурна-асветніцкую аванс выплаціць ужо цяпер*»⁸⁰¹.

Сытуацыю яшчэ больш забытвала невыразная пазыцыя самога Ю. Пілсудзкага, на аўтарытэт якога спасылаліся абодва бакі. Прадстаўнік Генэральнага камісара ЦУУЗ у Варшаве М. С. Касакоўскі так апісваў у сваім дзёньніку рэакцыю начальніка польскай дзяржавы на падзеі ў Менску:

Тут пануе неапісальны хаос. Цывільныя ўлады, прызначаныя Галоўнакамандуючым, праводзяць адну палітыку, вайсковыя — другую, а яшчэ іншую — Міністэрства замежных справаў. Ніякай каардынацыі... Калі Рачкевіч арыштаваў у Менску беларускі ўрад, які праводзіў паседжанні з парушэннем адміністрацыйных распараджэнняў, аказалася, што дазвол на паседжаньне выдаў прадстаўнік Галоўнага камандаваньня паручнік Ваявудзкі ад імя Начальніка Дзяржавы. Асмалоўскі далажыў пра гэта Пілсудзкаму, і калі ўжо падавалася, што ці Рачкевіч, ці ўласна гэты прадстаўнік будзе звольнены, Пілсудзкі толькі заявіў Рачкевічу, што той зрабіў правільна⁸⁰².

Замест таго, каб арыштоўваць беларускіх дзеячоў, прыхільнікі лініі Ю. Пілсудзкага ў II аддзеле былі за тое, каб выслаць іх «на правінцыю» ў якасці прадстаўнікоў Часовага Беларускага Нацыянальнага Камітэту (ЧБНК) і тым самым разрадзіць становішча ў самім Менску. Працу ў гэтым кірунку ў канцы 1919 г. якраз і праводзіў Сыльвэстар Ваявудзкі.

Сягодні я нясу сьпіс інструктараў Ваявудзкаму, — *наведамляў 29 сьнежня 1919 г. Антону Луцкевічу Аркадзь Смоліч зь Менску*. — Набралася 10 чалавек пэўнейшых, але між імі Пашковіч і Трахімаў [сябры БПС-Р — *аўтары*]. Думаю, што ляпей будзе, калі яны зьедуць на правінцыю. Але ня ведаю, ці згодзіцца Ваявудзкі⁸⁰³.

Ужо на другі дзень, 30 сьнежня 1919 г., Смоліч пісаў Луцкевічу пра размовы, якія Ваявудзкі праводзіў з прадстаўнікамі БПС-Р Я. Трафімавым, М. Пашковічам і Бандарчыкам. У такім кірунку справы ішлі некаторы час і далей. 5 студзеня 1920 г. С. Ваявудзкі прысутнічаў на адмысловым банкце ў гонар вяртаньня з бальшавіцкага палону Вацлава Іваноўскага⁸⁰⁴, а ўжо 18 студзеня Кузьма Цярэшчанка згадваў у лісьце да А. Луцкевіча пра «*грошы ад В.*» [Ваявудзкага — *аўтары*] на дзевяць беларускіх інструктараў⁸⁰⁵.

⁸⁰¹ SAW. Oddział II NDWP. Sygn. I.301.8.317.

⁸⁰² Archiwum PAN. Dziennik M. S. Kossakowskiego. Sygn. IV. T. 5. 1920 r. S. 41.

⁸⁰³ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. С. 568.

⁸⁰⁴ Тамсама. С. 590—591.

⁸⁰⁵ Тамсама.

У той жа самы час цывільныя польскія ўлады, хоць і былі вымушаныя даць згоду на высылку беларускіх інструктараў на правінцыю, ставіліся да гэтай справы, як і да ўсяго ініцыяванага ІІ аддзелам, з засьцярогамі. Напрыклад, А. Тупальскі пазьней сьведчыў, што «*дзейнасьць іх, аднак, зусім не аднавядала назьве, якую яны насілі*». Паводле яго, многія інструктары былі пасьяля выкрытыя польскімі паліцэйскімі органамі як асобы, што праводзілі «*выразна антыдзяржаўную агітацыю, пераважна сацыял-рэвалюцыйную*», але «*дзіўная рэч, што неаднаразова арыштаваньня за такую агітацыю інструктары знаходзілі апеку і нават абарону ў Менскай экспэдыцыі ІІ аддзелу Галоўнага камандаваньня*»⁸⁰⁶.

У той жа самы час далейшыя спробы высветліць, на чым жа баку стаіць Ю. Пілсудзкі і з чьёй ініцыятывы ІІ аддзел Генштабу працягвае падтрымліваць беларускі рух, як і раней, ня мелі посьпеху. У лютым 1920 г. М. С. Касакоўскі зрабіў у сваім дзёньніку наступны запіс:

Адбылася цяпер у Вільні нарада ў прысутнасьці Пілсудзкага, на якую былі выкліканыя: Асмалоўскі, Славэк, Рачкевіч. Асмалоўскі з Рачкевічам правакавалі Славэка да таго, каб ён выказаў факт, што існуе нязгодная з галоўнай лініяй палітычная дзейнасьць непадурядных Генэральнаму камісару органаў... На ўсе гэтыя абвінавачваньні Пілсудзкі адказаў выразна і ясна: «Гэта адбываецца нязгодна з маёю палітыкай, гэта недапушчальна. Я выступаю за некаторыя значныя саступкі на карысьць разьвіцьця беларускай культуры, аднак палітычных саступак на карысьць беларускай фікцыі рабіць ня буду». Пасьяля гэтага капітан Славэк адмовіўся ад свайго ўдзелу ў гэтай так выразна раскрытыкаванай Пілсудзкім акцыі»⁸⁰⁷.

Падпісаная ў сакавіку 1920 г. беларуска-польская дамова, у заключэньні якой з польскага боку ўдзельнічалі ўсё тэя ж У. Рачкевіч і С. Ваявудзкі, толькі яшчэ больш забытала справу стаўленьня польскіх уладаў да беларускага пытаньня. М. С. Касакоўскі намагаўся растлумачыць сытуацыю так:

Пілсудзкі, Асмалоўскі, Рачкевіч, Кяневіч і шмат іншых перажылі калісьці ілюзіі, што існуе канкрэтная Беларусь і магчыма ў ёй уваскрэсьціць беларусаў; аднак яны прыйшлі да перакананьня, што знайсці іх немагчыма. Яшчэ толькі Васілеўскі, Славэк, Ваявудзкі трымаюцца былых кансэрватыўных мрояў свайго ідэйнага правадыра. Таксама цікавай падаецца кааліцыя ў беларускіх справах паміж эндэцыяй і сацыялістамі. Яны трымаюцца іншых поглядаў, нават іншых канцэпцыяў, аднак часова пагаджаюцца паміж сабою і дазваляюць праціўнікам праводзіць экспэрымэнт, разьлічваючы на ягоную няўдачу. Экспэрымэнталізм, аднак, характарызуе ў першую чаргу самога Пілсудзкага. Ён ведае, што абодва ягоньня выканаўцы, Ваявудзкі і Рачкевіч, дзейнічаюць па сваіх лініях, якія разыходзяцца ў розныя бакі. Пілсудзкі ня ўмешваецца, а толькі прыглядаецца; кожнаму дзеля падтрымкі шапне на вуха — «Ты маеш рацыю, а ня ён!» — і далей глядзіць, што з гэтага будзе. Так часамі робяцца адкрыцьці. Пілсудзкі, напэўна,

⁸⁰⁶ AAN. TSK. Sygn. 44. K. 4.

⁸⁰⁷ Archiwum PAN. Diariusz M. S. Kossakowskiego. Sygn. IV. T. 5. 1920 r. S. 67—68.

разлічвае, што гэтымі эксперымэнтамі ён здолее знайсці ключ да вырашэння беларускага пытання⁸⁰⁸.

Як бы там ні было, само заключэнне беларуска-польскай дамовы сведчыла хутчэй пра тое, што П аддзел і вясной 1920 г. у цэлым яшчэ трымаўся сваёй ранейшай палітыкі. Невыпадкова беларускія справы займалі галоўнае месца ў палітычным рапарце П аддзелу пры камандаваньні 4 арміі за канец красавіка 1920 г. Пры гэтым у згаданым рапарце асабліва падкрэслівалася, што тая схема паводзінаў у дачыненні да беларускага руху, правядзеныя якой лабіраваў П аддзел, апраўдвае сябе, бо дазваляе прыцягнуць на свой бок беларускую эліту. Так, у дакумэнце сярод іншага адзначалася:

У сувязі з частковай рэалізацыяй беларускіх пагадненняў ад 9 сакавіка, заўважаецца рост уплываў Найвышэйшай Рады, якая ў вачах беларускага грамадства атрымала ад Польшчы саступкі і грошы. Сур'ёзна ўзмацнілася праца кааператываў, а таксама культурна-асветніцкая і гаспадарчая; рассяярушаныя да гэтага часу ў пошуку кавалка хлеба беларускія дзеячы-інтэлігенты прыяжджаюць у Менск ужо ня дзеля палітычных нарадаў, а дзеля рэальнай працы з забяспечаным побытам. Зьменшылася колькасць беспрацоўных і галодных да гэтага часу інструктараў і дзеячоў на правінцыі. Абапіраючыся на платны арганізацыйны апарат, з кожным днём пашыраюцца сферы інтарэсаў і працы. Зразумелая рэч, што гэтыя ўплывы яшчэ не дасягаюць шырокіх масаў у форме, якая б змякчала польска-беларускія адносіны, там і надалей паглыбляецца антаганізм, працягваюць расці рэвалюцыйныя настроі з усё больш шматлікімі спробамі іх рэалізацыі і існуе паняцце: «паляк — гэта пан». Аднак, калі гаворка ідзе пра тых, хто ўжо як сьвядомыя беларусы назіралі цяжкасці ў развіцці беларускага руху без дапамогі з боку польскай дзяржавы, калі размова ідзе пра інструктарска-дапаможныя сілы, пра ўсю інтэлігенцыю і паўінтэлігенцыю, якая да гэтага часу скептычна глядзела на высілкі Найвышэйшай Рады, каб нешта атрымаць ад Польшчы, — дык сёння папярэднія становішча змяняецца на нашу карысць: самі сабой ліквідуюцца «галодныя і рэвалюцыйныя» настроі, а фінансавая залежнасць — ускосна ад Польшчы, а непасрэдна ад Найвышэйшай Рады, псыхалогічна стварае «беларускі актывізм»⁸⁰⁹.

Аднак жа такая сытуацыя пратрывала нядоўга. Ужо ў канцы красавіка — пачатку траўня 1920 г. узнік чарговы крызіс у беларуска-польскіх адносінах, выкліканы канфліктам паміж камандуючым беларускімі часткамі палкоўнікам Гасанам Канапацкім і Беларускай вайскавай камісіяй. Падчас гэтага на першы погляд унутрыбеларускага канфлікту выявіліся супярэчнасці ўжо сярод саміх польскіх вайсковых колаў, а менавіта паміж П аддзелам Генштабу і П аддзелам пры камандаваньні Менскай этапнай акругі. Высветлілася, як пазней заўважыў П. Аляксюк, «дзіўная рэч, што існавалі дзве выведкі, гэта значыць выведка, незалежная ад той выведкі, якую прадстаўляў П аддзел»⁸¹⁰.

⁸⁰⁸ Archiwum PAN. Diariusz M. S. Kossakowskiego. Sygn. IV. T. 5. 1920 r. S. 135, 137.

⁸⁰⁹ CAW. Oddział II NDWP. Sygn. I.301.8.675. S. 433.

⁸¹⁰ Sylwester Wojewódzki przed Sądem Marszałkowskim. S. 104—105.

Ротмістар К. Стаміроўскі падыходзіў да вырашэння праблемы з прагматычнага пункту гледжання. У «Палітычным рапарце» II аддзелу за 21 красавіка ягонага аўтарства мы чытаем:

1. Калі тыя ці іншыя палітычныя меркаваньні патрабуюць ліквідацыі ці далейшага зацягвання з вырашэннем беларускай вайсковай справы, то цяпер склалася вельмі зручная для гэтага сытуацыя:

а) калі пакінуць палкоўніка Канапацкага і выканаць ягоныя патрабаванні, то гэта дазволіць выдаліць з БВК палітычна-ідэйны элемент. Тады зь людзьмі такога тыпу, як палкоўнік Канапацкі, Якубоўскі і Лапа—Стажанеўскі, можна лёгка вырашыць усю справу «палюбоўна»;

б) калі запатрабаваць на месца палкоўніка Канапацкага новага беларуса з высокім афіцэрскім званьнем, які б даў нам гарантыі, то справу можна зацягнуць на любы пэрыяд часу, бо ў беларусаў такога кандыдата няма.

2. Назіраючы за ўсёй сукупнасьцю ўмоваў, у якіх знаходзіцца беларускі рух, і беручы пад увагу палітычную сытуацыю на беларускіх ускраінах, можна лічыць, што далейшае затрыманьне нават самага слабога разьвіцьця беларускай вайсковай справы можа выклікаць далейшае непатрэбнае абвастрэньне стасункаў, выштурхоўваньне яшчэ некалькіх дзясяткаў [варожа] настроеных людзей у канспіратыўнае падпольле дзеля правядзеньня варожай Польшчы працы, выхад з т. зв. [Най]вышэйшай рады (В. Іваноўскага), якая знаходзіцца ва ўсё больш цяжкой сытуацыі ў сувязі з узрастаньнем варожых Польшчы настройаў — самага сур'эзнага аргумэнту чысьціні польскіх намераў⁸¹¹.

Адзначаючы далей, што стаўленьне да гэтага пытаньня Камандаваньня Менскай этапнай акругі зусім іншае, ротмістар тым ня менш запрапанаваў Галоўнаму камандаваньню падтрымаць чальцоў БВК супраць палкоўніка Г. Канапацкага. На думку А. Латышонка, Ю. Пілсудзкі, хутчэй за ўсё, у дадзеным выпадку прызнаў рацыю К. Стаміроўскага (аднаго са сваіх найбольш давераных супрацоўнікаў), і менавіта таму 22 траўня прыняў адстаўку палкоўніка Канапацкага⁸¹².

Яшчэ больш ускладняла сытуацыю тое, што II аддзел праводзіў сваю палітыку не ў бесканкурэнтных палітычных умовах. Дасягнутыя ў тым ліку і ягонымі намаганьнямі ўзмацненьне пазыцыяў Найвышэйшай Рады і пашырэньне польскіх уплываў адбываліся на фоне павелічэньня актыўнасьці на беларускім кірунку бальшавіцкіх уладаў Савецкай Расеі. Так, у палітычным рапарце II аддзелу 4 арміі ў канцы красавіка 1920 г. пісалася:

Да Менскага БНК на працягу некалькіх дзён зьвяртаюцца сяляне з паведамленьнем пра прапанову з боку бальшавіцкіх агітатараў аб стварэньні «беларускай партызанкі»... Зразумела, што сьвядомыя беларусы ў меру сваіх уплываў стрымліваюць насельніцтва ад выбуху абурэньня, аднак магчымасьць такая ўвесь час існуе, так што можна

⁸¹¹ Латышонка, А. Беларускія вайсковыя фармаваньні... С. 122.

⁸¹² Тамсама.

сьцьвярджаць, што ўся Меншчына зьяўляецца замінараванай. Новаю зьяваю ў тактыцы бальшавікоў ёсьць тое, што яны, ці дзеля справакаваньня рэпрэсіяў у дачыненні да беларускага руху, ці дзеля большай бясьпекі ў выпадку раскрыцьця ўзброеных выступленьняў, загадваюць цяпер сваім інструктарам працаваць не пад бальшавіцкай «фірмай», а пад беларускай (левых беларускіх эсэраў). Так, напрыклад, пры ліквідацы падзеяў у Слуцку арыштаваньня першапачаткова сьцьвярджалі, што з бальшавікамі наагул нічога супольнага ня маюць, што зьяўляюцца беларускімі эсэрамі, і толькі пры далейшым дазнанні яны прызналіся, што казалі так на загад зьверху⁸¹³.

Бачачы такую сытуацыю, кіраўніцтва армейскай дэфэнзывы наважылася на шырокамаштабныя рэпрэсіі. Найбольш буйныя рэпрэсіўныя захады былі зробленыя вясной 1920 г., напярэдадні савецкага наступленьня. 27 сакавіка 1920 г. у Менску і Маладэчне дэфэнзываю былі арыштаваныя 42 чалавекі, 17 красавіка ў Слуцку — каля 80. Галоўным сьледчым у справе арыштаваных у Менску беларускіх эсэраў на чале з Тамашам Грыбам быў Люцыян Красуцкі (П. Мядзёлка называе яго шэфам 6-га пастарунку дэфэнзывы 4 арміі). Але ўжо чарговы раз армейскі П аддзел не знайшоў падтрымкі сваіх дзеяньняў з боку дэфэнзывы П аддзелу Галоўнага камандаваньня:

Лёс наш залежаў ад вынікаў партыйнага змаганьня Красуцкага — прадстаўніка польскай эндэцыі, з пэпэсаўцам Ваявудзкім, афіцэрам П аддзелу Генэральнага штабу, — *апівсвала пазьней у сваіх успамінах у разьдзеле «У лапах белапольскай дэфэнзывы» гэты эпізод Паўліна Мядзёлка.* — Мне ўсё роўна, — *нібыта меў сказаць С. Ваявудзкі Т. Грыбу,* — ці вы мне верыце, ці не, ці бачыце ўва мне таварыша-сацыяліста, ці шпіка. Я аднаго ад вас хачу, каб вы дапамаглі мне змагацца з Красуцкім. У змаганьні з эндэцыяй і ад вас часткова залежыць, хто з нас пераможа. Я хачу вас выратаваць ня толькі праз асабістую сымпатыю да вас, у якую вы, пэўна ж, ня верыце, але і з боку нашых чыста польскіх інтарэсаў. Нам ня выгадна, каб вы сталі ахвярай, каб народ бачыў у вашай асобе змагаара за сваю волю, а нас, палякаў, лічыў сваімі катамі⁸¹⁴.

Далейшыя падзеі, паводле словаў Мядзёлкі, набылі драматычны характар:

31 траўня шэф дэфэнзывы Красуцкі апавядаў Тамашу [Грыбу — *аўтары*], што гэтай ноччу мы будзем расстраляныя. За дзень-два да гэтага трое сяброў Тамаша, занепаконныя лёсам яго, пайшлі да афіцэра П аддзелу Генэральнага штабу пэпэсаўца... Ваявудзкага і заявілі яму, што калі расстраляюць Грыба, дык будуць узарваньня ўсе масты пры адступленьні польскай арміі, паляцяць дзясяткі першых галоваў польскага камандаваньня... Ваявудзкі... выслухаўшы такую заяву ад сяброў Тамаша, адпусьціў іх, а сам пабег да галоўнакамандуючага генэрала Шаптыцкага і ўгаворваў яго, што палякам нявыгадна расстрэльваць Грыба, рабіць зь яго нацыянальнага героя, што гэта можа пашкодзіць польскім інтарэсам на крэсах. Шаптыцкі згадзіўся з довадамі Ваявудзкага і ў яго прысутнасьці пазваніў Красуцкаму і сказаў:

⁸¹³ SAW. Oddział II NDWP. Sygn. I.301.8.675. S. 434—435.

⁸¹⁴ Мядзёлка, П. Сцежкамі жыцця. Мінск, 1974. С.151, 165.

— Za włos z głowy Hryba Pan własną głową odpowiesz.

— Jutro Pan generał może mnie rozstrzelać, a dzisiaj w nocy ja go rozstrzelę — адказаў Красуцкі.

Скончылася тым, што ў гэтую ноч загадам генэрала Шаптыцкага зьнялі з пасады Красуцкага, а на яго месца прызначылі іншага⁸¹⁵.

Трэба абавязкова памятаць і ўлічваць, што Паўліна Мядзёлка рыхтавала свае ўспаміны праз шмат гадоў пасля апісаных ёй падзеяў і да таго ж мусіла аглядацца на савецкую цэнзуру, у сувязі з чым нельга выключыць, што ў яе апаведзе могуць быць фактычныя недакладнасці. Аднак жа несумненна, што прынамсі ў асноўным яна рацыю мела — Тамаш Грыб быў выратаваны ад сьмерці менавіта дзякуючы ўмяшаньню ў ягоную справу Сьільвестра Ваявудзкага. Такую выснову мы можам зрабіць дзякуючы таму, што сьведчаньне Мядзёлкі абсалютна не супярэчыць сьцьверджаньню А. Тупальскага, які ў сваім вышэйзгаданым рапарце ў 1921 г. таксама ўспамінаў (з абурэньнем), што «*арыштаваны за падбухторваньне ў польскай арміі беларускі дзяяч Грыб, асуджаны на расстрэл генэралам Шаптыцкім, ацалеў дзякуючы ўплывам гэтага органу [П аддзелу Генэральнага штабу — аўтары]*»⁸¹⁶.

Акрамя таго, ёсьць таксама звесткі (праўда, супярэчлівыя), што Т. Грыб быў не адзіным беларускім дзеячам, якога С. Ваявудзкі выцягнуў у той час з польскай турмы. На пазьнейшым допыце ў НКУС Аляксандар Ульянаў, адна са знакавых постацяў у гісторыі беларускага руху ў міжваеннай Заходняй Беларусі, паказаў, што і ён нібыта быў абавязаны жыцьцём афіцэру польскага Генштабу⁸¹⁷. Да гэтага застаецца толькі дадаць, што і Б. Тарашкевіч у сваіх паказаньнях згадваў, як Вацлаву Іваноўскаму ўдалося ўратаваць ад турмы агента бальшавікоў, беларуса Эдмунда Русецкага дзякуючы таму, што ён заручыўся за яго перад П аддзелам (наймаверней, што перад тым жа самым Ваявудзкім)⁸¹⁸.

І надалей яшчэ даволі працяглы час асобныя фігуры зь ліку кіраўніцтва польскай выведкі лічылі патрэбным хоць бы вонкава захоўваць больш-менш прызныя стасункі зь беларускім рухам, займаючы пазыцыю насыярожанага нэўтралітэту ў дачыненні да тых дзеячоў, якія акцэнтавалі сваю прапольскую пазыцыю. Вядома, напрыклад, што камандаваньне П аддзелу 4 польскай арміі патаемна спрыяла беларусам — удзельнікам Слуцкага паўстаньня. 15 лістапада 1920 г. начальнік П аддзелу гэтай арміі паведамляў свайму начальству, што

беларускі камітэт запатрабаваў для свайго войска ад 4 арміі 3000 вінтовак, пэўную колькасць ручных гранат і выбуховых матэрыялаў, а таксама просіць аб выдзяленьні

⁸¹⁵ Мядзёлка, П. Сцежкамі жыцця // Польша. 1993. №5. С. 194—195.

⁸¹⁶ AAN. TSK. Sygn. 44. K. 6.

⁸¹⁷ Илькевич, Н. Н.; Платонов, Р. П. Александр Ульянов и версия НКВД об антисоветском подполье в БССР (Фальсификация органами НКВД уголовных дел в 1937—1938 гг.). С. 14—15.

⁸¹⁸ Аўтабіяграфія Браніслава Адамавіча Тарашкевіча... С. 109.

афіцэраў-інструктараў, перш за ўсё для штабу пяхотнай брыгады, якая мае ўзнікнуць, і якіх нібыта Галоўнае камандаваньне абяцала выдзеліць.

18 лістапада 1920 г., калі 4 армія ўжо сыходзіла са Случчыны, выконваючы ўмовы прэлімінаарнай мірнай дамовы, заключанай незадоўга да гэтага ў Рызе з бальшавіцкімі ўладамі Савецкай Расеі, гэты ж самы афіцэр выдаў зусім сакрэтнае распараджэньне аб пакіданьні на гэтай тэрыторыі зброі і амуніцыі. У ім казалася наступнае:

Нацыянальнай беларускай камісіі трэба неафіцыйна і незаўважна аказаць усемагчымую падтрымку. На рукі Жаўрыда выдаць і канспірацыйна пакінуць усе лішнія вінтоўкі... амуніцыю, выбуховыя матэрыялы, ручныя гранаты, дакладваючы назад шэфрам, чаго даставіць ім ня можаце, у той жа час вызначаючы месца, куды вышэйзгаданыя недахопы прыслаць.

У той жа час у другой частцы гэтага ж распараджэньня адзначалася, што

паводле прэлімінаарнай мірнай дамовы якая-небудзь падтрымка, дапамога або забеспячэньне беларускага ўраду і беларускіх аддзелаў зьяўляецца недапушчальным і ня можа мець месца. Трэба гэтыя непадтрыманьне і недапамогу рабіць афіцыйна і дэманстратыўна⁸¹⁹.

III.

Параза Слуцкага паўстаньня разам зь няўдачай вайскавай кампаніі генэрала С. Булак-Балаховіча, якая адбывалася ў той жа самы час і атрымала шырокую падтрымку з боку Ю. Пілсудзкага і II аддзелу⁸²⁰, выразна засьведчыла, што мары беларускіх дзеячоў пра стварэньне ўласнай дзяржавы, ня маюць шанцаў на ажыцьцяўленьне, прынамсі ў найбліжэйшы час. Рабілася відавочным, што надыходзяць новыя часы, вайна паміж Польшчай і Савецкай Расеяй заканчваецца, а тэрыторыя Беларусі будзе паміж гэтымі дзяржавамі падзелена. У зьмененых палітычных умовах II аддзел на тэрыторыі, якая мелася адысьці да Польшчы, паступова, але няўхільна адмаўляцца ад ролі правадніка фэдэралісцкіх ідэяў і контрагента беларускага руху. Праўда, разуменьне гэтага факту спачатку нялёгка давала-

⁸¹⁹ SAW. Dowództwo 4 Armii. Sygn. I.311.4.238.

⁸²⁰ Пра вайсковую кампанію Станіслава Булак-Балаховіча ў 1920 г. гл.: Латышонак, А. Жаўнеры БНР. Беласток—Вільня, 2009. С. 134—167, 254—270.

ся абодвум бакам — як польскаму, так і беларускаму. Так, у канцы студзеня 1921 г. супрацоўнік II аддзелу 2 арміі так камэнтаваў роспуск Гарадзенскага БНК і закрыццё мясцовай газеты «Беларускае слова» польскімі цывільнымі ўладамі:

На сённяшні дзень у Горадні ўжо няма II аддзелу камандавання 3 арміі, які кіраваў усімі беларускімі справамі, а мясцовая сэкцыя ня мае ніякіх інструкцый — як афіцыйных, так і неафіцыйных — аб тым, што рабіць зь беларускай справай. Пасья апошніх падзеяў, гэта значыць пасья роспуску Камітэту, мясцовыя беларускія дзеячы зьвяртаюцца ўвесь час да мясцовай сэкцыі па дапамогу і апеку... Сэкцыя захоўвае як мага большую дыстанцыю як да цывільных уладаў, так і да беларускага элементу⁸²¹.

У лютым 1921 г. II аддзел 2 арміі зьвяртаўся ў Генэральны штаб ў пытаньні «*аб тактычных інструкцыях адносна беларускай прапаганды*», а ў рэзалюцыі на агентурных дакумэнтах за 16 сакавіка 1921 г. было пазначана: «*У справе беларускай прапаганды прапануецца ўстрымацца ад супрацьдзеяньня, зразумела, калі яна не зьяўляецца варожай да польскай дзяржаўнасьці*»⁸²².

На працягу 1921 г. II аддзел Генэральнага штабу яшчэ рабіў актыўныя спробы выкарыстаць беларускі рух для арганізацыі дывэрсійнай акцыі супраць Савецкай Расеі (якраз дзесьці ў той час пры спрыяньні польскіх спецслужбаў і была заснаваная вядомая беларуская партызанская арганізацыя «Зялёны дуб» на чале з агентам II аддзелу Вячаславам Адамовічам-«Дзергачом»), але гэта адразу ж выклікала ягоны сур'ёзны канфлікт з ​​органами польскай цывільнай адміністрацыі ўсходніх ваяводзтваў, якія былі зацікаўленыя якраз у адваротным — у стабілізацыі сытуацыі на памежных тэрыторыях⁸²³. Найбольш выразна супярэчнасьці паміж вайсковымі і цывільнымі ўладамі праявіліся ў Наваградзкім ваяводстве ў дачыненнях паміж мясцовай камэндатурай паліцыі і II аддзелам 2 арміі. Так, у траўні 1921 г. II аддзел падаў рапарт аб злоўжываньнях паліцыі ў Баранавічах, а ў верасьні ўжо паліцыя зрабіла ператрус у мясцовым II адзеле, спасылаючыся на падтрымку апошнім антыдзяржаўных элементаў. У іншых мясцовасцях на захадзе Беларусі ўзаемаадносіны паміж паліцыяй і II аддзелам складваліся таксама не бясхмарна. Дакладваючы пра беларускую арганізацыю ў Маладэчне ў пачатку жніўня 1921 г., афіцэр паліцыі асабліва

⁸²¹ CAW. Oddział II NDWP. Sygn. I.301.8.770.

⁸²² Тамсама.

⁸²³ Падрабязней пра беларускі рух і арганізацыю дывэрсійнай акцыі супраць Савецкай Расеі, акрамя ўжо цытаванай працы А.Пеплонскага, гл.: Raport atamana Tymoteusza Chwiedosz-czeni dotyczący działalności partyzantskiej na terenie Białorusi sowieckiej w okresie 10—29 czerwca 1921 r. / Przyg. J. Januszewska-Jurkiewicz // Białoruskie Zeszyty Historyczne. Białystok, 2000. Z. 14. S. 220—230; Симонова, Т. М. «Прометеизм» во внешней политике Польши. 1919—1924 гг. // Новая и новейшая история. 2002. №4. С. 47—63; Гиленсен, В. М. В поединке с польской «двойкой» победили советские «монархисты» // Военно-исторический журнал. 2001. № 6. С. 71—76; Борис Савинков на Лубянке: Документы. Москва, 2001.

падкрэсьліваў, што «ўсе прыналежныя да гэтай арганізацыі ходзяць у мундурах польскага войска (без арлоў) са зброяй наверх, маюць легітымацыі ІІ аддзелу Штабу»⁸²⁴. У паліцэйскім рапарце за 4 жніўня 1921 г. дакладна апісваўся шлях перакіду дывэрсійных групаў з Варшавы празь Ліду і Глыбокае, дзе мясцовымі экспазытурамі ІІ аддзелу ім выдаваліся ежа і зброя, у Савецкую Расею.

Пасья ператрусу ў Маладэчне ў гатэлі «Вільня»... — пісалася ў паліцэйскай справаздачы за 10 жніўня 1921 г., — у функцыянера ІІ аддзелу камандаваньня 2 Арміі былі знойдзеныя інструкцыі беларускага партызанскага штабу для кіраўнікоў аддзелаў «Зялёнага дубу» і інструкцыя для атамана Касінскага, за подпісам Дзергача і капітана Карча... Хаця ў інструкцыях ішла гаворка аб варожай дзейнасьці толькі на тэрыторыі Савецкай Расеі, існуе падозраньне, што беларускія партызанскія арганізацыі дзейнічаюць і ў Лідзе з Маладэчнам... Іх існаваньне фатальна ўплывае на настроі мясцовых жыхароў і памежных уладаў.

Аднак жа дзіўна, — *рабіў далей выснову аўтар рапарту*, — што, нягледзячы ні на што, ІІ аддзел штабу беларусам ці дапамагае, ці наагул не перашкаджае, выкарыстоўваючы вельмі часта іх прадстаўнікоў, а, магчыма, і лідэраў у якасьці канфідэнтаў, быццам бы не разумеючы таго, што тыя дзейнічаюць напэўна двухаблічна⁸²⁵.

Паведамляючы 11 жніўня 1921 г. пра сутычку на мяжы паміж атрадам «Зялёнага дубу» і 4 Варшаўскім этапным батальёнам, падчас якой быў забіты адзін з польскіх жаўнераў, паліцыя рабіла выснову: «*Найгоршае ж з гэтага тое, што яны [зялёнадубцы — аўтары] атрымліваюць зброю ад нас пры пасярэдніцтве ІІ аддзелу штабу*». У выніку 15 жніўня 1921 г. наваградзкі ваявода Чэслаў Крупскі выдаў распараджэньне аб недапушчэньні стварэньня якіх-небудзь паўстанцкіх ці партызанскіх фармаваньняў на тэрыторыі ваяводства, а 26 жніўня 1921 г. выйшла чарговая пастанова, якая прадугледжвала, што зь сябрамі ўсіх беларускіх вайсковых груп, затрыманымі на тэрыторыі Польшчы пры пераходзе мяжы з Савецкай Расеяй, трэба абыходзіцца як з ваеннапалоннымі і выдаваць іх савецкім уладам. Арыштаваных беларусаў належала ўспрымаць «*як сяброў нелегальнай і вельмі небясьпечнай для Польшчы арганізацыі*»⁸²⁶.

Пры гэтым, праўда, трэба адзначыць, што і ў вайсковых асяродках адзінай думкі адносна стаўленьня да беларускага пытаньня не было. Напрыклад, кіраўнік ІІ аддзелу 4 арміі падпаручнік С. Блонскі яшчэ ў рапарце за 3 сакавіка 1921 г. лічыў патрэбным супрацьдзейнічаць пашырэньню ўплываў «Зялёнага дубу», бо лічыў, што пазьней іх будзе цяжка зьліквідаваць⁸²⁷.

⁸²⁴ Дзяржаўны архіў Гарадзенскай вобласці (ДАГВ). Ф. 662. Воп. 3. Спр. 1. А. 73адв., 75—77.

⁸²⁵ Тамсама. А. 128, 129.

⁸²⁶ Тамсама. А. 306—307.

⁸²⁷ Латышонак, А. Беларускія вайсковыя фармаваньні... С. 215.

IV.

Усё адзначанае ў папярэднім разьдзеле датычыць тых тэрыторый, якія мусілі ўвайсьці ў склад Польшчы паводле ўмоваў Рыскай мірнай дамовы і з гэтага часу згодна зь міжнародным правам не зьяўляліся спрэчнымі. Але цалкам адметная сытуацыя склалася ў гэты час на тэрыторыі «Сярэдняй Літвы», якая была створана ў выніку «бунту» генэрала Л. Жалігоўскага ў кастрычніку 1920 г. і да сакавіка 1922 г. фармальна ў склад Польшчы не ўваходзіла. Польшка-літоўская тэрытарыяльная спрэчка і палітычная напружанасьць вакол віленскага пытання, якое ў перспэктыве мусіла стаць прадметам разгляду Лігі нацыяў, спрыялі тут пэўнай рэанімацыі фэдэралісцкай канцэпцыі і прымушалі да выпрацоўкі варшаўскімі і віленскімі ўладамі адмысловай тактыкі ў дачыненні да беларускага руху на гэтай тэрыторыі.

Беларускае пытаньне узьнікла яшчэ на стадыі падрыхтоўкі «бунту» Жалігоўскага. Палякі тады праводзілі зь некаторымі прыхільна настроенымі ў дачыненні да Польшчы беларускімі дзеячамі сур'ёзныя перамовы, імкнучыся зацікавіць іх перспэктываю стварэньня ў Вільні пасьяла яе захопу ўраду з удзелам у ім беларусаў. Першапачаткова нават саму наваствораную квазідзяржаву нібыта плянавалася назваць «Заходняй Беларуссю», і толькі ў апошні момант яе стваральнікі ўсё ж схіліліся да назвы «Сярэдняй Літва». Тым ня менш, у склад Часовай урадавай камісіі Сярэдняй Літвы спачатку ўсё ж увайшлі беларусы В. Іваноўскі (як дырэктар дэпартаменту аправізацыі) і Б. Тарашкевіч (як кіраўнік беларускага сэктару ў дэпартаменце асьветы). Абодва дзеячы сваё знаходжаньне на гэтых пасадах скарысталі ў інтарэсах беларускай справы: пры спрыянні Іваноўскага на Віленшчыне была заснаваная сетка беларускіх каапэратываў, а намаганьнямі Тарашкевіча на гэтай тэрыторыі адчыніліся больш за 200 беларускіх школаў.

Аднак жа палякі думалі, натуральна, у першую чаргу не пра тое, каб разьвіваць беларускі рух, а як яго лепей скарыстаць у сваіх мэтах. Яшчэ 4 лістапада 1920 г., празь няпоўны месяц пасьяла заняцьця Вільні, з ініцыятывы кіраўніка Ёсходняга аддзелу Міністэрства замежных справаў Польшчы Міхала Касакоўскага ў Вільні адбылася прадстаўнічая нарада з мэтай абмеркаваньня беларускіх справаў. У ёй сярод іншых бралі ўдзел і афіцэры II аддзелу — Казімер Стаміроўскі (як прадстаўнік Міністэрства вайсковых справаў) і Віктар Чарноцкі (як прадстаўнік Генэральнага штабу). На нарадзе былі прадстаўленыя два погляды на далейшыя кірункі беларускай палітыкі. Прыхільнікі першага выступалі за падаўленьне палітычнага беларускага руху на тэрыторыі польскай дзяржавы (да якой аўтаматычна ўжо залічвалася і Сярэдняй Літва, нягледзячы на яе фармальную незалежнасьць), але лічылі дапушчальным разгортваньне беларускай культурна-асьветнай працы сярод праваслаўнага насельніцтва дзеля «*дэрусіфікацыі абруселых беларусаў*». У той жа час іх апанэнты лічылі неабходным стварэньне «*малога беларускага П'емонту*» на ўсходзе Польшчы, у якім гуртаваліся б беларускія дзеячы, якія трымаліся прыхільнай да польскай дзяржаўнасьці

палітычнай плятформы. Пасьяла дыскусіі прысутныя у цэлым пагадзіліся з мэтазгоднасьцю прытрымлівацца наступных прынцыпаў у правядзеньні беларускай палітыкі, прапанаваных М. Касакоўскім:

- 1) прымаецца за аснову, што Беларусь існуе толькі па-за межамі польскай дзяржавы, і згодна з гэтым прынцыпам належыць падаўляць беларускую палітычную акцыю на тэрыторыі Польшчы;
- 2) абмяжоўваючы беларускую палітычную акцыю на тэрыторыі Польскай Рэспублікі, мэтазгодным зьяўляецца дапушчэньне культурна-асьветніцкай акцыі на тэрыторыях, населеных пераважна праваслаўным насельніцтвам, дзеля аслабленьня моцных у цяперашні час расейскіх уплываў;
- 3) з тае прычыны, што мэтай польскай палітыкі зьяўляецца ўзмацненьне польскага элементу на ўскраінах, а таксама ўтрыманьне мясцовага насельніцтва ў прыхільным да польскай дзяржаўнасьці духу, належыць:
 - a) падтрымліваць польскія арганізацыі, у першую чаргу каапэратывы;
 - b) падтрымліваць польскую адукацыю, а беларускую — толькі ў праваслаўных асяродках;
 - c) рыхтаваць мясцовых людзей да заняцьця адміністрацыйных пасадаў, высылаючы іх дзеля гэтага на практыку ў этнічна польскія землі⁸²⁸.

Нягледзячы на такія ў цэлым ня надта карысныя для беларусаў рашэньні, прынятыя на нарадзе, II аддзел Генэральнага штабу цалкам ім не падпарадкаваўся і імкнуўся ўсё ж утрымаць найбольш уплывовых віленскіх беларускіх дзеячоў у рэчышчы прыхільнай да Польшчы палітыкі. Хутчэй за ўсё, ня без удзелу польскай выведкі 3 лютага 1921 г. была арганізавана «канфэрэнцыя прадстаўнікоў Беларускага палітычнага камітэту В. Адамовіча і П. Алексюка з прадстаўнікамі іншых палітычных груп пп. Б. Тарашкевічам і А. Уласавым». Беларускамоўная копія пратаколу гэтай канфэрэнцыі захавалася ў архіўным фондзе II аддзелу. У гэтым пратаколе пісалася наступнае:

П. Тарашкевіч — выкладае погляд канечнасьці аб'яднаньня усіх напрамкаў беларускай палітычнай мысьлі пад агульным кіраўніцтвам Найвышэйшай Рады з тым, каб быў створаны як бы кабінэт міністраў па прынцыпу запрашэньня прэм'ераў асоб з глаўных кірункаў беларускай палітычнай мысьлі. Такімі ён лічыць Слуцкую Беларускую Раду, Беларускі Палітычны Камітэт, групу Найвышэйшай Рады. П. Тарашкевіч накінуў прыблізны пэрсанальны склад кабінэту, у які б уваходзілі: Тарашкевіч — старшыня (Найвыш[эйшая] Рада), Адамовіч (Беларускі Палітычны Камітэт), Паўлюкевіч (Слуцкая Рада), Смоліч (Найвышэйшая Рада), Жаўрыд (Слуцкая Рада). Побач з гэтым Тарашкевіч лічыць патрэбным стварэньне пакуль што ваеннай нарады, якая магла б быць перайменавана ў Ваенную Раду, у склад Наряды [павінны] былі бы ўвайсьці: Балаховіч, прадстаўнік Вайскавай Камісіі, прадстаўнік Зялёнадубцаў, прадстаўнік вайсковых у Сярэдняй Літве — Іваноўскі, кандыдатура апошняга вызывае адмоўныя ўвагі са стараны сябраў Камітэту.

Што датычыць адносін ваеннай нарады да габінэту, дык п. Тарашкевіч сам гэтае справы добра не ўясняе, а Уласаў гавора аб неактуальнасці цяпер Найвышэйшай Рады, аб непатрэбе высування яе на палітычны форум, аднак лічыць, што твораны габінэт мусіць мець прыёмную сувязь з Радаю⁸²⁹.

Перамовы з прадстаўнікамі Беларускага палітычнага камітэту (а празь іх фактычна і з II аддзелам) дзелячы, згуртаваныя вакол Найвышэйшай Рады, працягвалі і надалей, выяжджаючы дзеля гэтага ў тым ліку і ў Варшаву, нягледзячы на тое, што Рада БНР з Коўна адкрыта заклікала іх рашуча адмовіцца ад усялякага супрацоўніцтва з палякамі⁸³⁰. 15 сакавіка 1921 г., паводле рапарту, пададзенага камандзірам запаснога стралковага батальёну войска Сярэдняй Літвы і адначасова вайсковага кіраўніка беларускіх партызанскіх аддзелаў (як ён сам сябе рэкамэндаваў) падпалкоўніка Гапановіча Галоўнакамандуючаму войскамі Сярэдняй Літвы, у Вільні была створана «*Беларуская краёвая палітычная група, якая цвёрда стаіць на грунце польска-беларускага яднаньня*», у якую, акрамя самога Гапановіча, увайшлі таксама такія вядомыя беларускія дзеячы, як Вацлаў Іваноўскі, Браніслаў Тарашкевіч, Аркадзь Смоліч, Кузьма Цярэшчанка, Аляксандар Уласаў, Францішак Аляхновіч, Сымон Рак-Міхайлоўскі, Фэлікс Стацкевіч і іншыя⁸³¹. Зьвязаны з эміграцыйным урадам БНР беларускі дзеяч Уладзімер Пігулеўскі, які ў той час знаходзіўся ў Вільні, у сваёй справаздачы Вацлаву Ластоўскаму ад 1 красавіка 1921 г. таксама згадваў пра вядзеньне беларусамі перамоваў з палякамі, а створаную імі структуру на чале з В. Іваноўскім і А. Смолічам менаваў «Камітэтам польска-беларускага збліжэньня»⁸³².

Гэты камітэт, відаць, успрымаўся польскімі службоўцамі толькі як прамежкая стадыя на шляху да стварэньня больш сур'ёзнай беларускай прапольскай палітычнай структуры. Для практычнай рэалізацыі гэтай амбітнай задумы была зроблена стаўка на Яўгена Ладнова — міністра замежных справаў БНР, які яшчэ раней быў завербаваны II аддзелам для працы сярод беларускіх дзеячоў у Парыжы і Празе з выдаткаваньнем на ягоную выведную дзейнасьць 5 тысяч франкаў штомесяц⁸³³. Неабходнасьць прыезду Ладнова ў Вільню была артыкулявана яшчэ ў лістападзе 1920 г. падчас вышэйзгаданай нарады ў беларускай справе польскіх вайсковых і цывільных колаў, але зьявіўся ў Вільні ён толькі ў красавіку 1921 г. Адразу пасьяля прыезду Я. Ладноў здолеў пераканаць мясцовых дзеячоў у неабходнасьці стварэньня адзінага каардынацыйнага цэнтру беларускага руху, які б адцягнуў частку беларусаў з-пад уплываў Нямецчыны і Савецкай Расеі, і тым самым падтрымаў Ю. Пілсудзкага ў ягоных намаганьнях па стварэньні адміністрацыйна-аўтаномнай адзінкі ў складзе польскай дзяр-

⁸²⁹ SAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.5169.

⁸³⁰ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1044—1045.

⁸³¹ LCVA. F. 21. Ap. 1. B. 7. L. 89.

⁸³² Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1074.

⁸³³ AAN. Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ). Sygn. 5326. K. 27—28.

жавы⁸³⁴. Вынікам гэтых дзеянняў стала стварэньне 17 красавіка 1921 г. Беларускага дзяржаўнага камітэту, якому Найвышэйшая Рада (якая да гэтага часу фактычна існавала ўжо толькі на паперы), дэлегавала свае паўнамоцтвы галоўнага прадстаўнічага органу⁸³⁵. «Пілсудчыкі, уступіўшы зь Беларускаім дзяржаўным камітэтам у перагаворы, — сьведчыў Б.Тарашкевіч, — ... запэўнялі, што Пілсудзкі мае цьвёрды намер разьвязаць віленскую праблему ў сэнсе аўтаномна-фэдэрацыйным з краёвым соймам у Вільні»⁸³⁶.

Галоўнай мэтай, якая ставілася П аддзелам пры стварэньні Беларускага дзяржаўнага камітэту, быў перанос каардынацыйнага цэнтру беларускага нацыянальнага руху з Коўна, дзе ў той час афіцыйна знаходзіўся ўрад БНР, у Вільню. Дзеля гэтага П аддзел спрыяў узаемным кантактам віленскіх і ковенскіх беларусаў, забясьпечваючы віленскіх дзеячоў, якія кіраваліся ў Коўна, неабходнымі пропусамі і нават аказваючы ім матэрыяльную падтрымку⁸³⁷.

Сярод іншага Беларускаі дзяржаўны камітэт паводле жаданьня П аддзелу ўпаўнаважыў Я. Ладнова падпісаць дамову аб узаемадзеяньні з генэралам Станіславам Булак-Балаховічам⁸³⁸. Беларускаі дзеяч Кузьма Цярэшчанка згадваў пра гэта празь некалькі месяцаў пасья падзеяў:

Паручнік Блонскі, афіцэр П аддзелу, увесь час быўшы афіцэрам зьвязі паміж Начэльным Давуцтвам і Балаховічам... заявіў, што хоча па вельмі важнай справе перагаварыць зь беларусамі. Гаварыў я і Смоліч. Ён перадаў, што Начэльнае Давуцтва з прыемнасьцю будзе падтрымліваць беларусаў у іх змаганьні з бальшавікамі, але для большай карысьці трэба аб'яднаць беларускія небальшавіцкія групы. Нач. Дав. раіць перагледзець нашыя адносіны да Балаховіча і ісьці разам зь ім як з чалавекам вельмі здольным. Прапанаваў арганізаваць асобны камітэт, які здолее атрымаць ад французаў падтрыманьня, як грашыма так і зброяй. Пры гэтым дадаваў, што французы бяз ума ад Балаховіча і што калі яны будуць з кім гаварыць зь беларусаў, дык толькі зь ім⁸³⁹.

Факт вядзеньня перамоваў з Балаховічам і тое, што падчас іх былі дасягнутыя некаторыя пазытыўныя вынікі, пацвярджаў у сваіх паказаньнях і Браніслаў Тарашкевіч⁸⁴⁰.

⁸³⁴ Сам Ладноў у 1923 г. заяўляў, што ён «на аснове дакумэнтаў і канфідэнцыйнай інфармацыі» здолеў давесці беларускім дзеячам, што паміж Савецкай Расеяй і Нямецчынай заключана патаемная змова, якая скіравана супраць Польшчы і Антанты і мае на мэце: 1) паўздыейнічаць на абвастрэньне адносінаў паміж палякамі і беларусамі, літоўцамі і ўкраінцамі, выклікаць нацыянальныя, рэлігійныя і клясавыя сутычкі; 2) на рэпрэсіі польскіх уладаў адказаць узмацненьнем антыпольскай прапаганды ў краіне і ў замежнай прэсе; 3) у адпаведны момант ўзьняць нацыянальнае паўстаньне ў Беларусі, на Валыні, у Галічыне і ў Сілезіі; 4) выклікаць узброеную інтэрвэнцыю Савецкай Расеі ў абарону «ўцісканых братоў» і такім чынам ліквідаваць Польшчу. Гл.: Ładnow, E.; Dubiejkowski L. List do redakcji // Kurjer Poranny. 1923. 12 kwietnia. № 73.

⁸³⁵ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1082—1083.

⁸³⁶ Аўтабіяграфія Браніслава Адамавіча Тарашкевіча... С. 121.

⁸³⁷ Тамсама.

⁸³⁸ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1090—1091.

⁸³⁹ НАРБ. Ф. 60. Воп. 3. Спр. 456. А. 30—35адв.—41адв., 45адв.—49.

⁸⁴⁰ Аўтабіяграфія Браніслава Адамавіча Тарашкевіча... С. 121.

Надзеі, якія віленскія беларускія дзеячы ў той час зноў пачалі ўскладаць на падтрымку сваіх нацыянальных памкненняў з боку польскіх палітыкаў — прыхільнікаў ідэяў фэдэралізму, знайшлі сваё адлюстраваньне і на старонках мясцовай беларускай прэсы. Так, А. Луцкевіч пад псеўданімам «В. Каліноўскі» неўзабаве пасья заснаваньня Беларускага дзяржаўнага камітэту пісаў:

Калі ідзе гутарка аб Польшчы сучаснай, аб Польшчы Грабскіх і Дмоўскіх, дык хіба ня знойдзеца ніводнага беларуса, каторы бы сказаў: так! Але апрача гэтай панскай Польшчы ёсьць і тая другая — народная, тая, што на адзін момант паказала свой праўдзівы твар, выганяючы наездчыкаў і творачы сапраўды дэмакратычны ўрад... З той другой Польшчай мы хочам і можам ісьці⁸⁴¹.

Аднак жа ўжо ў хуткім часе (паводле Б. Тарашкевіча, праз «тры ці чатыры месяцы») усе крокі беларускіх дзеячоў ў гэтым кірунку былі спыненыя, а Беларускі дзяржаўны камітэт зьліквідаваны, нібыта пасья таго, як беларускія дзеячы даведаліся пра цесныя сувязі Я. Ладнова з францускай выведкай і II аддзелам⁸⁴². Аднак жа апісаны вышэй характар узаемаадносін беларускага нацыянальнага руху з II аддзелам перад гэтым дазваляе да такога тлумачэньня правалу місіі Ладнова ставіцца скептычна, тым больш што і Браніслаў Тарашкевіч, і Антон Луцкевіч, са словаў якіх нам у асноўным вядомыя падрабязнасьці гэтай справы, пісалі свае сьведчаньні ў вельмі спэцыфічнай сытуацыі — фактычна даючы паказаньні НКВД. Тое, што за ідэяй заснаваньня Беларускага дзяржаўнага камітэту стаіць II аддзел Генэральнага штабу, не магло ад самага пачатку быць таямніцай для людзей, якія самі з гэтай установай цесна супрацоўнічалі выключна ў інтарэсах, як яны, безумоўна, лічылі, беларускай справы. У любым выпадку, гэтае пытаньне патрабуе больш грунтоўнага дасьледаваньня.

Нам жа падаецца больш вераежным, што правал місіі Я. Ладнова быў вынікам уплыву на сытуацыю шматлікіх незалежных ад волі беларускіх дзеячоў палітычных абставінаў. У першую чаргу тут можна згадаць супрацьдзеяньне з боку польскага Міністэрства замежных справаў, Прадстаўніцтва польскага ўраду ў Сярэдняй Літве і чыноўнікаў Часовай урадавай камісіі Сярэдняй Літвы, якія ў дадзеным выпадку выступалі праціўнікамі II аддзелу і ня бачылі пэрспэктываў у далейшай рэалізацыі «фэдэралісцкай канцэпцыі» ў любой яе форме. Тое, што гэтыя сілы былі настроеныя вельмі рашуча, каб не дапусьціць паўтарэньня сытуацыі 1920 г., добра відаць з мэмарандуму аб разьвіцьці беларускага руху, складзенага ў ліпені 1921 г. і падпісанага выканаўцам абавязкаў Дэлегата польскага ўраду ў Вільні палкоўнікам Тупальскім (які неаднаразова цытаваўся вышэй). У ім адносна наяўнай палітычнай сытуацыі сярод іншага гаварылася:

⁸⁴¹ Каліноўскі, В. Дзьве Польшчы // Беларускі зьвон. 1921. 28 красавіка. № 5. С. 6.

⁸⁴² Аўтабіяграфія Браніслава Адамавіча Тарашкевіча... С.121—122; Луцкевіч, А. Да гісторыі беларускага руху. С. 211.

Польскі ўрад унутры свайго дзяржаўнага арганізму церпіць элемент, супярэчны ягоным уласным дзяржаўным памкненням. Розныя органы ўлады, атрымаўшыя паўнамоцтвы з розных крыніц, уплываюць у двух розных напрамках і выдаюць розныя рашэнні ў адной справе. Такім чынам, атрымліваецца сумная, ужо створаная і ствараная надалей, карціна сутыкнення палітыкі польскага ўраду з палітыкай П адзелу Галоўнага Камандавання.

Выклікала раздражненне з боку адміністрацыйных уладаў Сярэдняй Літвы і адзначанае вышэй спрыянне П адзелу пастаянным непасрэдным кантактам віленскіх беларусаў з урадам Вацлава Ластоўскага ў Коўне. Пішучы пра гэта, складальнік дакумэнту зазначаў, што

гэтыя паездкі палягчае П адзел Генэральнага штабу выдачай пропускаў на праезд у Коўна і назад паасобным дзеячам варожага нам беларускага лягеру... Калі П адзел мае поўнасьцю сплянаваныя намеры, згодна зь якімі палягчае камунікаваньне паміж сабой віленскіх папличнікаў Ластоўскага зь ягоным цэнтрам у Коўне, то трэба было б зьвярнуць увагу, што залішне частае паўтарэнне падобных манэўраў прыносяць дзяржаве вялікую шкоду⁸⁴³.

Увогуле Дэлегат ураду асабліва зазначаў, што і на момант падрыхтоўкі рапарту

сымпатыя П адзелу Галоўнага Камандавання да паасобных сяброў Рады ня зьнікла. П адзел у Вільні не перастае праяўляць пэўнай паблаглівасьці у адносінах да Віленскага беларускага камітэту, старшыня якога пан Ярэміч у момант падрыхтоўкі гэтага дакладу знаходзіцца ў Варшаве і праводзіць, падобна на тое, нейкія перамовы з тамтэйшым П адзелам Галоўнага камандавання⁸⁴⁴.

Урэшце ў самым канцы вялікага мэмарандуму кіраўніцтвам Сярэдняй Літвы выразна фармулявалася тэза, што адной з асноўных прычын фактычнага банкруцтва польскай нацыянальнай палітыкі ў Сярэдняй Літве, акрамя «індэфэрэнтнасьці нацыянальна несьвядомых і змучаных вайною народных масаў» і «адсутнасьці ідэйных беларускіх дзеячоў, на якіх можна было б бапярціся», зьяўляецца таксама «асобнасьць і супярэчнасьць праводзімай незалежна адзін ад аднаго палітыкі органамі ўраду Рэчы Паспалітай і П-мі аддзеламі Галоўнага камандавання». Таму, на думку аўтара дакладу, «ранейшая палітыка, якая праводзілася ў дачыненні да беларусаў, павінна быць прызнана шкоднай і істотна зьмяніцца», а дзеля гэтага «неабходным

⁸⁴³ Таксама ў мэмарандуме знайшоў адлюстраваньне наступны факт: «Пэўны кароткі прамежак часу заданы П адзел субсыдыяваў беларускі тыднёвік «Беларускі зван», які выходзіў у Вільні... Пры знешне ўгадовых пачынаньнях «Беларускі зван» аказваў на чалавека, які не арыентаваўся ў рэчаіснасьці, уражаньне органа беларускіх незалежнікаў, які проста ўнікае сур'ёзных сутыкненняў з урадам Польскай Рэспублікі» (AAN. TSK. Sygn. 44. K. 36).

⁸⁴⁴ AAN. TSK. Sygn. 44. K. 39.

зьяўляецца фактычнае спыненне правядзення якой-небудзь палітыкі II-мі аддзеламі Галоўнага камандавання»⁸⁴⁵.

Цывільныя ўлады не абмяжоўваліся толькі канстатацыяй фактаў і рабілі канкрэтныя крокі, скіраваныя на супрацьдзеянне беларускай палітыцы II аддзелу. Так, 3 траўня 1921 г. палітычная паліцыя арыштавала ў Вільні беларускіх дзеячоў Антона Аўсяніка і Ўладзімера Пігулеўскага, празь якіх галоўным чынам забяспечваліся сталыя кантакты паміж віленскімі і ковенскімі беларусамі. Праведзенае сьледства паказала, што абодва дзеячы мелі пры ажыццяўленьні сваёй дзейнасьці спрыянне з боку II аддзелу (28 красавіка 1921 г. яны прыехалі ў Вільню з Коўна, маючы пропускі, выданыя гэтай інстытуцыяй). У выніку 11 траўня 1921 г. было прынята рашэнне А. Аўсяніка як грамадзяніна Польшчы з-пад варты вызваліць, але ўзяць пад пільны нагляд, у той час як У. Пігулеўскага, асобу зь няпэўным грамадзянствам, інтэрнаваць і накіраваць у канцэнтрацыйны лягер для ваеннапалонных і бежанцаў з Расеі з мэтай далейшага яго абмену з Савецкай Расеяй на польскіх палонных⁸⁴⁶.

У той жа час цывільныя ўлады імкнуліся на ўсялякі выпадак мець і свае рычагі ўплыву на ўласна беларускі рух праз утрыманьне падкантрольнай сабе арганізацыі. Стварыць такую арганізацыю ўзяўся вядомы беларускі дзеяч Павал Аляксук, які, праўда, ня меў асаблівага аўтарытэту сярод іншых беларусаў праз свой пастаянны ўдзел у розных афэрах, у тым ліку і фінансавага характару. Аляксук, які прыехаў з Варшавы ў Вільню ў пачатку 1921 г., быў, магчыма, закліканы на польскую службу з ініцыятывы Дэлегата польскага ўраду ў горадзе Вільні Ўладзіслава Рачкевіча, зь якім ён цесна і бесперапынна супрацоўнічаў яшчэ з 1919 году, з таго часу, як Рачкевіч займаў пасаду кіраўніка Менскай акругі ЦУУЗ. Пры падтрымцы Дэлегатуры ўраду Аляксук у канцы красавіка 1921 г. заснаваў новую беларускую арганізацыю выразна палянафільскага кірунку пад назвай «Краёвая сувязь» і пачаў выдаваць газету «Jednaść». Апанэнты цывільных віленскіх уладаў зь ліку афіцэраў II аддзелу пабачылі ў гэтых дзеяньнях пэўную небяспеку для ўласных палітычных плянаў і дзеля гэтага паспрабавалі аказаць ім рашучае супрацьдзеянне.

У пачатку чэрвеня 1921 г. П. Аляксук быў нечакана арыштаваны па афіцыйным абвінавачаньні ў грашовых злоўжываньнях, якія мелі месца яшчэ ў тыя часы, калі гэты дзеяч узначальваў Беларускаю вайсковую камісію. Фактычна ж гэта была, як выглядае, спроба II аддзелу і асабіста С. Ваявудзкага, які ў гэты час яшчэ заставаўся на службе ў дадзенай структуры ў якасьці кіраўніка палітычна-нацыянальнага рэфэрату пры Віленскай экспазытуры II аддзелу Генэральнага штабу, вывесці з гульні непажаданага палітычнага канкурэнта. Так, 6 чэрвеня 1921 г. па дарозе з Вільні ў Варшаву, дзе павінна было абмяркоўвацца пытанне ўнутранай палітыкі на Віленшчыне, М. С. Касакоўскі запісаў у сваім дзённіку наступную заўвагу:

⁸⁴⁵ AAN. TSK. Sygn. 44.

⁸⁴⁶ LCVA. F. 21. Ap. I. B. 7. L. 42—44.

«*Пару дзён таму ён [С. Ваявудскі — аўтары] прыгразіў арыштаваць Аляксюка, а ўжо ў Вільні мы даведаліся, што Аляксюк, насуперак засьцярогам з боку ўраду, ужо арыштаваны»⁸⁴⁷.*

Са словаў самога П. Аляксюка, падзеі разгортваліся наступным чынам:

Я зьяўляўся адзіным прадстаўніком таго кірунку, які вядзе працу на карысьць саюзу з Польшчай. У мяне былі найлепшыя адносіны зь Міністэрствам замежных справаў, з генэралам Л. Жалігоўскім. Аднаго дня прыходзіць дэпеша Галоўнакамандуючага; у мяне адбываецца ператрус, мяне арыштоўваюць і адвозяць у Варшаву... Пазьней справу высветлілі, і праз два дні я паехаў дахаты. У гэты час якраз зьяўляюцца артыкулы, абвінаваўчыя, што менавіта той, які стаіць за саюз, займаецца гэтакімі справамі. Зрабілася з гэтага праблема. Адзін з маіх супрацоўнікаў сустрэў Ваявудзкага ў Галоўным Камандаваньні, і Ваявудзкі яму сказаў, што хаця ператрус у Аляксюка нічога ня даў і справа пакуль закрыта, аднак, з другога боку, ён бы радзіў, каб той спыніў сваю акцыю і выехаў з Польшчы, а інакш будзе зь ім кепска...⁸⁴⁸

Аляксюк да гэтай парады не прыслухаўся і працягваў сваю працу ў Вільні далей. Як выявілася, ягоныя нядобразычліўцы ў II адзеле нічога больш ня здолелі гэтаму супрацьпаставіць. Увогуле выглядае на тое, што ў другой палове 1921 г. цывільныя ўлады Сярэдняй Літвы канчаткова перахапілі ў II адзелу Генэральнага штабу ініцыятыву ў справе вызначэньня палітыкі ў дачыненні да беларускага пытаньня, у выніку чаго ўсе «беларускія праекты», якія так ці іначай імкнуўся правесці II адзел у Сярэдняй Літве, адзін за адным праваліліся. Справа з арыштам Аляксюка была ці не апошняя і няўдалай спробай II адзелу штосьці ў гэтым пляне кардынальна зьмяніць.

Другая палова 1921 г. вызначаецца агульным наступам уладаў Сярэдняй Літвы на ўсе праявы беларускай дзейнасьці на Віленшчыне. Гэтыя ўлады не спыняліся ў выпадку патрэбы і перад адкрытымі рэпрэсіямі, прытым ня толькі ў дачыненні да прыхільнікаў радыкальных плыняў. Як адзін з найбольш яркавых прыкладаў непрыхаванага і наўпроставага стрымліваньня беларускага руху ў Сярэдняй Літве шляхам рэпрэсіяў супраць яго актыўных удзельнікаў можна згадаць арышт адміністрацыйнымі ўладамі Ашмянскага павету беларускага ксяндза, пробашча ў Барунах Міхала Пятроўскага 24 чэрвеня 1921 г. Ксёндз Пятроўскі быў спачатку пазбаўлены волі, а пасля ў ёй абмежаваны ажно да самых выбараў у Віленскі сойм, якія адбыліся ў студзені 1922 г. Быў таксама адданы пад хатні арышт другі беларускі ксёндз — Канстанцін Стаповіч (Казімер Сваяк). Адначасова з гэтым ад адміністрацыйнага перасьледу цярпела газета беларускіх хрысьціянскіх дэмакратаў «Крупіса», выхад якой дзеля надуманых фармальных дачэпак да канца 1921 г. увогуле быў спынены⁸⁴⁹.

⁸⁴⁷ Archiwum PAN. Diariusz M. S. Kossakowskiego. Sygn. IV. T. 6. 1921 r. S. 149.

⁸⁴⁸ Sylwester Wojewódzki przed Sądem Marszałkowskim. S. 106—107.

⁸⁴⁹ Станкевіч, А. Беларускі хрысьціянскі рух (гістарычны нарыс) // Станкевіч, А. З Богам для Беларусі. Вільня, 2008. С. 521—523, 545, 548.

У жніўні 1921 г. віленскай палітычнай паліцыяй (падпарадкаванай Дэлегату польскага ўраду) была праведзена акцыя, скіраваная супраць генэрала Булак-Балаховіча і афіцэраў ягонага былога войска, якія знаходзіліся ў Вільні⁸⁵⁰. Падставай для гэтага паслужыла афіцыйна тое, што

Сьледства, праведзенае Палітычнай паліцыяй Часовай урадавай камісіі Сярэдняй Літвы, не даючы рэчавых доказаў міждзяржаўнай дзейнасьці, высьветліла, аднак, што ў Вільні пад кіраўніцтвам б. генэрала Юзафа Балаховіча сабралася група б. афіцэраў арміі былога генэрала Станіслава Балаховіча і што дзейнасьць гэтых людзей авантурнага характару можа выклікаць цяжкія наступствы для Польскай дзяржавы, у выніку іх правакацыйнага нападу на Ковенскую Літву, бальшавіцкую Беларусь ці магчымага правядзеньня новага габрэйскага пагрому пад фірмай беларускага паўстаньня на Віленшчыне ці ў паветах калідору (нэйтральнай зоны паміж Ковенскай Літвой і Сярэдняй Літвой — *аўтары*)⁸⁵¹.

Пільны нагляд за балахоўцамі, якія знаходзіліся ў Вільні, вёўся палітычнай паліцыяй яшчэ ад траўня 1921 г., а непасрэдная кампанія ліквідацыі іх дзейнасьці была ажыццёўлена пасля атрыманьня 29 ліпеня 1921 г. Дэлегатам ураду шыфраванай тэлеграмы з Варшавы з подпісам М. С. Касакоўскага, у якой той паведамляў, што *«польскі ўрад пастанавіў ліквідаваць усю дзейнасьць генэрала Балаховіча і ягонага атачэньня. Трэба неадкладна падрыхтаваць ліквідацыю ўсталяваньнем пільнага нагляду. Падрыхтаваць выкананьня абгаворым у Варшаве 1 жніўня, калі Вы прыедзеце»*⁸⁵².

У час падрыхтоўкі да акцыі быў распрацаваны адмысловы дэтальёвы плян па нэўтралізацыі самога генэрала Балаховіча, які, між іншага, прадугледжваў наступнае:

Пасля правядзеньня арыштаў яго афіцэраў выклікаць самога генэрала Балаховіча ў бюро мясцовай палітычнай паліцыі і, пакінуўшы яму 10 дзён часу на вырашэньне сваіх справаў, рэкамендаваць выехаць за межы тэрыторыі Сярэдняй Літвы ў выбраным ім самім кірунку. Наколькі магчыма, паводзіць сябе ў дачыненні да яго ветліва — робячы магчымым і палягчаючы як мага хутчэйшы яго выезд. Паперы, карэспандэнцыю і фатакарткі — сканфіскаваць для магчымага далейшага ўжытку, а на зброю і амуніцыю наклаьці арышт. На ўвесь час знаходжаньня на тэрыторыі Сярэдняй Літвы аддаць яго пад адкрыты нагляд — адначасова вызначаючы аднаго функцыянера ту-

⁸⁵⁰ Улічваючы тое, што на працягу першай паловы 1921 г. з ініцыятывы II аддзелу адбываўся працэс некаторага збліжэньня Станіслава Булак-Балаховіча зь віленскімі беларускімі дзеячамі, рэпрэсіі супраць балахоўцаў таксама можна разглядаць як у пэўнай ступені зьвязаныя з працэсам агульнага падаўленьня беларускага руху ў Сярэдняй Літве ў другой палове 1921 г., нягледзячы на тое, што стаўленьне да Булак-Балаховіча і балахоўцаў у беларускіх асяродках было зусім не адназначнае, а на Беларускай нацыянальна-палітычнай канфэрэнцыі ў Празе ў верасьні 1921 г. была нават прынята адмысловая рэзалюцыя з асуджэньнем дзейнасьці генэрала.

⁸⁵¹ LCVA. F. 19. Ap. 1. B. 73. L. 4.

⁸⁵² Тамсама.

тэйшай палітычнай паліцыі — з мэтай кантролю адкрытага нагляду і прадухіленьня магчымасьці яго подкупу. Па дарозе за генэралам Балаховічам мусіць назіраць адмыслова агент, а на месцы, дзе асядзе, ён мусіць быць пераданы для нагляду дзяржаўнай паліцыі. Магчымы выезд Балаховіча ў Ковенскую Літву ці Савецкую Расею не павінен быць дапушчаны. Усіх яго афіцэраў, якія вядомыя мясцовай палітычнай паліцыі разам зь яе экспазытурамі, — арыштаваць у адзін дзень і ў адну гадзіну, правесці ў іх хатні і асабісты ператрус — зь яго ж вынікамі рабіць па аналёгіі з генэралам Балаховічам⁸⁵³.

Арышт 12 афіцэраў-балахоўцаў на чале з братам Станіслава Булак-Балаховіча Юзафам быў ажыццёўлены 16 жніўня 1921 г. у адпаведнасьці з вышэйзгаданым плянам. Цікава, што гэтую акцыю, як вынікае з архіўных дакумэнтаў, Палітычная паліцыя праводзіла ў паразуменьні з II аддзелам Галоўнага камандаваньня Войска Сярэдняй Літвы. Так, паводле дакладу дарадцы па адміністрацыйных справах Дэлегата ўраду Польскай Рэспублікі ў Вільні Гедройца свайму шэфу ад 19 ліпеня 1921 г., усе рапарты, якія да яе паступалі, палітычная паліцыя перасылала ў II аддзел, у той час як, напрыклад, дырэктар Дэпартаменту ўнутраных справаў інфармаваўся пра ўсе справы толькі «*навархоўна*»⁸⁵⁴. В. а. Дэлегата А. Тупальскі сьцьвярджаў у сваім дакладзе Касакоўскаму, што

прычынай такога падыходу да справы палітычнай паліцыі можа быць тое, што яна была сфармаваная шляхам перадачы Дэпартаменту ўнутраных справаў Сэкцыі дэфэнзывы II аддзелу Войска Сярэдняй Літвы. Фактычна зьмянілася толькі крыніца яе фінансаваньня, бо замест Міністэрства вайсковых справаў іх цяпер аплочвае Часовая ўрадавая камісія, а праца і надалей скаардынавана з II аддзелам Галоўнага камандаваньня Войска Сярэдняй Літвы⁸⁵⁵.

Такое збліжэньне пазыцыяў паміж вайсковымі і цывільнымі ўладамі, магчыма, было, сярод іншага, і вынікам палітыкі палкоўніка Станіслава Блэшынскага, які 5 сакавіка 1921 г. заняў пасаду начальніка штабу Групы Войска Сярэдняй Літвы. Заступаючы да выкананьня сваіх абавязкаў, ён мерыўся «*выкараніць палітыканства, якое заўважаецца ў дзейнасьці II аддзелу... і забараніць суперніцтва паміж Тэатрам Рэспублікі (Рэчы Паспалітай) (Польскі Тэатар) і Тэатрам Сярэдняй Літвы («Жаўнерскі» Тэатар)*»⁸⁵⁶. Але ў той жа час відавочна, што канчатковая параза фэдэрацыйных канцэпцый, якія ва ўмовах існаваньня Сярэдняй Літвы па інэрцыі яшчэ намагаліся нейкі час працягваць некаторыя функцыянеры II аддзелу, не была вынікам толькі ўнутрыпалітычнай сытуацыі і расстаноўкі палітычных сілаў у кіраўніцтве гэтай марыянэткавай дзяржавы. Маргіналізацыю фэдэралістаў у Сярэдняй Літве несумненна трэ-

⁸⁵³ LCVA. F. 19. Ap. 1. B. 73. L. 34.

⁸⁵⁴ Тамсама. L. 34адв.

⁸⁵⁵ Тамсама. L. 27адв.

⁸⁵⁶ Krajewski, Z. Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920—1922). Lublin, 1996. S. 82.

ба зьвязаць і з агульным зьмяншэньнем ролі ў польскай палітыцы ў гэты час іх галоўнага апекуна Юзафа Пілсудзкага. Пасья заканчэньня ваенных дзеяньняў з Савецкай Расеяй у Варшаве з новай сілай разгарнулася змаганьне за ўплывы паміж прыхільнікамі Пілсудзкага і прадстаўнікамі нацыянал-дэмакратычнага лягеру. Значэньне пасады Галоўнакамандуючага, якая ва ўмовах вайны натуральным чынам была найважнейшай у краіне, пасья заключэньня міру зьмяншалася, на першае ж месца ў структуры ўлады выходзіў Сойм, у якім перавагу мелі перакананыя палітычныя апанэнты Пілсудзкага, зь якімі ён на працягу ўсяго свайго жыцьця бескампрамісна змагаўся — нацыянал-дэмакраты (эндэкі).

Ужо ў пачатку 1921 г. Пілсудзкі атрымаў некалькі відавочных палітычных паразаў. Умовы Рыскага міру, заключанага 18 сакавіка 1921 г., больш адпавядалі пажаданьням эндэкаў, чым пілсудчыкаў, і фактычна азначалі крах фэдэрацыйнай канцэпцыі Пілсудзкага. А за дзень да гэтага эндэкамі быў праведзены праз Устаноўчы Сойм такі праект Канстытуцыі краіны, у якім пасада Прэзыдэнта як кіраўніка дзяржавы мела толькі сымбалічнае значэньне, і было відавочна, што нацыянал-дэмакраты правялі гэтую норму з адзінай мэтай — не дапусьціць канцэнтрацыі ў руках Пілсудзкага (найбольш рэальнага кандыдата ў Прэзыдэнты) занадта вялікай улады. Здабыцьцё ж на будучых выбарах блізкімі да Пілсудзкага палітычнымі сіламі большасьці ў парлямэнце выглядала ў тагачасных варунках нерэальным.

Прычыны фактычнага пройгрышу (як пасья аказалася, толькі часовага) Пілсудзкага сваім апанэнтам пасья заканчэньня актыўных вайсковых дзеяньняў на Ўсходнім фронце добра акрэсьліў у свой час польскі гісторык Анджэй Гарліцкі:

Ён несумненна дасягнуў посьпеху ў зьяднаньні войска і падпарадкаваньні яго сабе. Але... генэральскі асяродак ня быў інтэграваны, і ў сэнсе палітычным Пілсудзкі яго падпарадкаваць сабе ня здолеў. Лепей, хоць таксама ня цалкам здавальняюча, выглядала сытуацыя ў афіцэрскім корпусе. Ва ўсялякім выпадку, не ўдаючыся ў падрабязныя разважаньні, можна сказаць, што не ўдалося стварыць з войска бездакорнага інструмэнту палітычнага дзеяньня.

Гэта было настолькі важна, што, трацячы ў мірных умовах магчымасьць распараджацца арміяй, Пілсудзкі рабіўся палітыкам, пазбаўленым больш шырокай падтрымкі. Бэльвэдэрскі лягер — у больш вузкім разуменьні гэтага тэрміну — складала, нягледзячы на ўсё, даволі шматлікая група давераных асоб Камэнданта, якая, аднак, мела істотны ўплыў на такія важныя галіны дзяржаўнага жыцьця, як войска і замежная палітыка. У больш шырокім разуменьні бэльвэдэрскі лягер складалі ППС, ПСЛ «Вызваленьне» і ня вельмі шматлікія інтэлігенцкія групоўкі. Адданыя Пілсудзкаму дзеячы гэтых партыяў стваралі магчымасьць адпаведнага імі кіраваньня, але толькі да пэўных межаў⁸⁵⁷.

Да гэтага можна яшчэ дадаць, што пасья афіцыйнага заканчэньня польска-савецкай вайны вайна за межы Польшчы ня скончылася, аднак

⁸⁵⁷ Garlicki, A. *U źródeł obozu belwederskiego*. Warszawa, 1981. S. 357.

яе асноўны фронт перамясьціўся з усходу (дзе, акрамя Віленшчыны, заставалася фармальна нявызначаным пытаньне дзяржаўнай прыналежнасьці і Ўсходняй Галіччыны) на захад, дзе ў траўні 1921 г. выбухнула ўжо трэцяе па ліку польскае паўстаньне ў Верхняй Сілезіі, якая, паводле вынікаў раней праведзенага плебісцыту, павінна была ўвайсьці ў склад Нямецчыны. Сілеская праблема ў рэшце рэшт была вырашаная ў кастрычніку 1921 г. шляхам падзелу спрэчных тэрыторый, а да таго часу захаваньне міру на ўсходзе было для Польшчы жыцьцёва неабходным, бо вядзеньня вайны на два франты краіна магла проста ня вытрымаць. Фэдэрацыйная ж канцэпцыя магла паўнаважна адрадыцца і зноў быць пастаўлена на парадак дня толькі пры адной умове — ануляваньні Рыскага міру і пачатку новага ўзброенага канфлікту з бальшавікамі.

Пілсудзкі, як падаецца, добра ўсьведамляў правал сваёй усходняй канцэпцыі ўжо пасья заключэньня прэлімінаарнай мірнай дамовы з бальшавікамі 12 кастрычніка 1920 г. і наступных няўдач падтрыманых палякамі Слуцкага паўстаньня і вайскавай выправы Станіслава Булак-Балаховіча. Так, у сьнежні 1920 г. у размове з польскімі афіцэрамі на Віленшчыне начальнік польскай дзяржавы заявіў:

Мы павінны цяпер зноў заняць Кіеў і Менск, каб здолець злучыць фэдэрацый ці уніяй з Польшчай усю Ўкраіну, Беларусь і Літву ... Польшча гэтага ня хоча, ягелёнскія ідэі ёй чужыя, а акрамя таго — Польшча вельмі вычарпаная доўтай вайной, войска наша вельмі стомленае ... і беднае. Не, мы ня можам ускласьці на сябе гэтую задачу⁸⁵⁸.

Праўда, і пэўны час пасья гэтага выказваньня Пілсудзкі, паводле польскіх дасьледчыкаў, усё ж да канца не выключаў (ці, хутчэй, меў у душы надзею), што Рыская дамова — гэта «*толькі пераходная фаза, якая ў любы момант можа перайсьці ў стан вайны. У сувязі з гэтым польскі ўрад, а хутчэй органы II аддзелу Генэральнага штабу падтрымлівалі арганізацыі расейскіх белагвардзейцаў і ўкраінскіх нацыяналістаў, якія знаходзіліся на тэрыторыі Польшчы*»⁸⁵⁹. З інфармацыі ж, выкладзенай у гэтым артыкуле вышэй, відаць, што II аддзел пэўны час неафіцыйна падтрымліваў ня толькі расейцаў і ўкраінцаў, але і беларусаў. Аднак жа чым больш праходзіла часу, тым больш рабілася відавочным, што новая вайна з Саветамі ў найбліжэйшы час для Польшчы зусім некарысная, і ў сувязі з гэтым кола прыхільнікаў «фэдэралісцкай канцэпцыі» сярод польскіх палітыкаў надалей няўхільна звужалася. У рэшце рэшт сам Ю. Пілсудзкі на чарговую скаргу з боку У. Рачкевіча, што той адчувае супраць сябе нейкую агітацыю і што ў вырашэньні беларускай справы яму шкодзіць ад імя II аддзелу Ваявудзкі, згодна са сьведчаньнем М. Касакоўскага, адказаў: «*На жаль, на II аддзел цяпер я ня маю ўплываў... Беларускаю палітыку хай чэрыць возьмуць. Цяпер*

⁸⁵⁸ Jędrzejewicz, W.; Cisek, J. Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego. T. II. Warszawa, 1998. S. 284.

⁸⁵⁹ Kumaniecki, J. Po traktacie ryskim. Stosunki polsko-radzieckie 1921—1923. Warszawa, 1971. S. 12; Garlicki, A. Józef Piłsudski 1867—1935. Warszawa, 1989. S. 237.

цяжка што-небудзь зразумець, якая з гэтых партый штосьці варта, і, наагул, ці сярод іх хто-небудзь чаго варты»⁸⁶⁰. Улічваючы гэта, зусім не выпадковым выглядае той факт, што Сылвэстар Ваявудзкі, які па-ранейшаму заставаўся адным з найбольш зацятых фэдэралістаў, у кастрычніку 1921 г. быў звольнены з вайскавай службы ў запас⁸⁶¹.

Несумненна, паўплывала на зьмяншэньне актыўнасьці П аддзелу ў беларускай справе і тое, што неафіцыйная падтрымка ім беларускіх, украінскіх і расейскіх арганізацый не заставалася па-за ўвагай бальшавікоў, якія, карыстаючыся з зацікаўленасьці Польшчы ў прынамсі часовым захаваньні міру з Савецкай Расеяй, ставілі ў гэтай справе свае ўмовы. 7 кастрычніка міністар замежных справаў Польшчы (які перад гэтым быў адным з кіраўнікоў польскай дэлегацыі на мірных перамовах у Рызе) Ян Домбскі і савецкі прадстаўнік Леў Карахан падпісалі пратакол, згодна зь якім да 20 кастрычніка з Польшчы мусілі быць выдалены больш за дзесяць антыбальшавіцкіх лідэраў, у тым ліку генэрал Станіслаў Булак—Балаховіч. Таксама польскі ўрад абавязаўся выдаліць з памежных рэгіёнаў іншаземныя вайсковыя атрады, якія выконвалі грамадзкія працы, і перамясьціць іх у глыб краю. У рамках выкананьня гэтай дамовы восеньню 1921 г. былі арыштаваны амаль усе беларускія партызаны, якім перад гэтым П адзел аказваў падтрымку. Адзінае, на што, відаць, у такой сытуацыі хапіла магчымасьцяў П аддзелу — дабіцца нераспаўсюджаньня ўмоваў дадзенага пагадненьня на Булак-Балаховіча, які ў рэшце рэшт застаўся жыць на тэрыторыі Польшчы.

Беларускім жа нацыянальным дзеячам у Вільні ў такіх умовах нічога не заставалася, як толькі пераходзіць на выразна антыпольскія і часьцей за ўсё пралітоўскія пазыцыі, бо Літва на той момант заставалася адзінай афіцыйна прызнанай дзяржавай, якая была зацікаўленая ў актыўным выкарыстаньні «беларускай карты» і вуснамі сваіх найвышэйшых чыноўнікаў абяцала беларусам у выпадку пазытыўнага для сябе вырашэньня віленскага пытаньня шырокія нацыянальныя правы аж да тэрытарыяльнай аўтаноміі. У канцы верасня 1921 г. з ініцыятывы прэм'ера ўраду БНР на эміграцыі В. Ластоўскага ў Празе адбылася Беларуска-літоўская канфэрэнцыя, у якой узялі ўдзел беларускія дзеячы з розных краін. У рэзалюцыях, выдадзеных па выніках гэтай канфэрэнцыі, усе актыўныя беларускія сілы заклікаліся да «самай рашучай рэвалюцыйнай барацьбы ўсякімі наяўнымі ў іх спосабамі супроць падзелу Беларусі», а ад Лігі нацый і ўсіх народаў сьвету вымагалася «адкінуць агідны польскі шавінізм і імперыялізм у яго этнаграфічных межы за Буг і Нарэў». Літва прызнавалася «векавым гістарычным сябрам беларускага народу, зь якім яе звязвае агульнасьць як палітычных, гэтак і эканамічных інтарэсаў»⁸⁶². Адзінай легітымнай заканадаўчай уладай у Беларусі прызнавалася Рада БНР як «вышэйшы орган беларускага народу, бяручы свой

⁸⁶⁰ Archiwum PAN. Dziennik M. S. Kossakowskiego. Sygn. IV. T. 6. 1921 r. S. 162.

⁸⁶¹ CAW. Kolekcja Akt Personalnych. Sygn. 1177 (Sylwester Wojewódzki). S. 1.

⁸⁶² Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т.1. Кн. 2. С. 1220—1221, 1224.

пачатак ад Усебеларускага кангрэсу 1917 году». Пастанову аб гэтым сярод іншых падпісалі, хоць і з агаворкамі, і прадстаўнікі Віленскага БНК⁸⁶³.

Такім чынам, да восені 1921 г. адбылася фактычная кансалідацыя беларускага нацыянальнага асяродку ў Вільні і аб'яднанне яго вакол Рады БНР з рэзыдэнцыяй у Коўне. Адпаведна дзеячы, якія перад гэтым былі заангажаваныя ў супрацоўніцтва з II аддзелам польскага Генэральнага штабу, цяпер ад яго сталі ўхіляцца. Так, кіраўнік віленскай дэфэнзывы ў канцы 1921 г. у адной са справаздачаў згадваў пра «Беларускі паўстанцкі камітэт вызвалення Бацькаўшчыны» як пра «арганізацыю, якая была заснаваная зь ведама экспазытуры II аддзелу ў Вільні».

Арганізатары гэтага камітэту Пракулевіч, Жаўрыд, Тарашкевіч, — гаварылася ў дакумэнце, — зьяўляюцца канфідэнтамі экспазытуры і даюць вельмі сур'ёзныя і правераныя (асабліва гэты апошні) гаранты ляльнага стаўленьня да Польшчы.

На жаль, — гаварылася ў рапарце далей, — акрамя сапраўды каштоўных данясенняў аб палітычнай сытуацыі на тэрыторыі Сярэдняй Літвы, арганізацыя гэта не праявіла сябе больш нічым карысным у сфэры вайсковай выведкі, а ў апошні час... яны пачалі весці тактыку гульні на два франты... У сувязі з гэтым дамова з кіраўніцтвам Камітэту была мною анулявана, і ўжо з 4 кастрычніка Паўстанцкі камітэт не карыстаецца падтрымкай Экспазытуры і тым самым перастаў існаваць⁸⁶⁴.

Прапольскую арыентацыю ў рэшце рэшт захавала толькі «Краёвая сувязь» Паўла Алексюка. Супраць апошняга ў віленскай беларускай прэсе распачалася інтэнсіўная прапагандысцкая кампанія, якая ў выніку канчаткова знішчыла і без таго небездакорную рэпутацыю гэтага дзеяча. Выбары ў Віленскі Сойм беларускія дзеячы, аб'яднаныя вакол Віленскага БНК байкатавалі⁸⁶⁵. Улады ж Сярэдняй Літвы падчас выбарчай кампаніі паранейшаму ўвесь час дэманстравалі сваю незацікаўленасць хоць бы ў часовай падтрымцы з боку беларускіх нацыянальных дзеячоў, пра што сьведчаць, напрыклад, ліквідацыя з 1 студзеня 1922 г. дэпартаменту беларускай асьветы пры Часовай урадавай камісіі Сярэдняй Літвы⁸⁶⁶ ці адмова Галоўнага выбарчага камісара прыняць заяву БНК на беларускай мове⁸⁶⁷. Больш за тое — новы кіраўнік Часовай кіроўнай камісіі Сярэдняй Літвы Аляксандар Мэйштовіч у сваіх сакрэтных рапартах, пісаных польскаму ўраду, выстаўляў беларускіх дзеячоў, нават тых, якія працавалі выключна ў культурна-асьветных і дабрачынных арганізацыях, як небяспечных літоўскіх дывэрсантаў, значна пры гэтым перабольшваючы іхныя рэаль-

⁸⁶³ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т.1. Кн. 2. С. 1229.

⁸⁶⁴ SAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.5169.

⁸⁶⁵ Падрабязней пра выбары ў Віленскі сойм гл.: Пашкевіч, А. Выбары ў Віленскі сейм у 1922 г. і адносіны да іх беларускай грамадскасці // Беларускі гістарычны агляд. 2005. Сп. 12. Ч. 2. С. 111—131.

⁸⁶⁶ Gomółka. K. Polskie ugrupowania polityczne wobec kwestii białoruskiej. 1918—1922. Warszawa, 1994. S: 201.

⁸⁶⁷ НА РБ. Ф. 325. Воп. 1. Адз. зах. 111. А. 19.

няы ўплывы і магчымасці. Паводле рапартаў выглядала, што любая, нават самая бяскрыўдная форма беларускай нацыянальнай актыўнасці мае антыдзяржаўны характар. На думку беларускага даследчыка зь Беластоку Я. Мірановіча, Мэйштовіч гэтым самым сьвядома ствараў атмасфэру беларускай пагрозы, каб атрымаць ад польскіх дзяржаўных уладаў падтрымку пры правядзеньні супраць беларусаў шырокамаштабных рэпрэсіяў⁸⁶⁸.

Пік такіх рэпрэсіяў прыпаў на час ужо пасля выбараў у Віленскі сойм 8 студзеня 1922 г., якія прынеслі, паводле афіцыйных зьвестак, пазытыўныя для палякаў вынікі (64,4% яўкі выбарнікаў і выбраньне цалкам польскага складу Союму). У ноч з 19 на 20 студзеня 1922 г. у Вільні па абвінавачванні ў супрацоўніцтве з замежнымі, варожымі Польшчы, урадамі, былі арыштаваныя 33 беларускія і літоўскія дзеячы, якія вылучаліся сваёй актыўнасцю. Сярод арыштаваных аказаліся беларусы Максім Гарэцкі, Аляксандар Карабач, Уладзімер Пракулевіч, Андрэй Якубецкі і інш. Хоць ніякай віны арыштаваных даказаць не ўдалося, іх, тым ня менш, без суда ноччу з 4 на 5 лютага вывезьлі на тэрыторыю нэўтральнай зоны паміж Сярэдняй Літвой і Ковенскай Літвой і там пакінулі бяз права вяртаньня ў Польшчу. Фактычна гэтай акцыяй быў нанесены моцны ўдар па Віленскім БНК. Хутка пасля гэтага, 20 лютага 1922 г., Віленскі сойм прыняў рашэньне аб далучэньні Віленшчыны да Польшчы.

V.

Афіцыйнае ўключэньне Віленшчыны ў склад Польшчы стала чарговым рубяжом у польска-беларускіх адносінах. Пасля гэтай падзеі беларускае пытаньне фактычна траціла міжнароднае значэньне (прынамсі ў вачах заходніх вялікіх дзяржаваў) і ператваралася ва ўнутраную праблему Польшчы і ў пытаньне польска-савецкіх двухбаковых дачыненняў. Спачатку беларуская праблема не падавалася палякам надта складанай, бо большасьць польскіх палітыкаў, у тым ліку і кіраўніцтва спэцслужбаў, былі адзіныя ў даволі невысокай ацэнцы маштабу ўплываў беларускага руху ў паўночнаўсходніх ваяводзтвах Польшчы.

⁸⁶⁸ Mironowicz, E. Aresztowanie białoruskich oficerów w Wilnie w styczniu 1922 r. // Białoruskie Zeszyty Historyczne. 2007. № 27. S. 183. Пасля Мэйштовіч адзначыўся антыбеларускімі дзеяньнямі і ў іншай палітычнай сытуацыі: у 1927 г. , зьяўляючыся міністрам юстыцыі Польшчы, ён стаў адным з галоўных ініцыятараў і рэпрэсіяў супраць Беларускай сялянска-работніцкай грамады.

Мясцовае аселае насельніцтва, — *гаварылася ў рэфэраце II аддзелу аб беларускім руху за 18 ліпеня 1922 г.*, — ужо мае досыць усялякай няпэўнасьці, тады як пэрспектыва новай вайны ці нейкіх хваляваньняў на гэтым грунце пагражаюць яму канчатковым зруйнаваньнем таго, што яму пасыля ўсіх войнаў засталася, ці што яны пасьпелі аднавіць. Хаця ранейшае кіраваньне краем «польскімі панамі», як гэта пераконваюць агітатары, не выклікае захапленьня, а нават наадварот, прыводзіць да глухога незадавальненьня масаў, аднак найгоршым для іх была б нестабільнасьць. Тутэйшыя сяляне не маглі падтрымаць такія пляны, якія ідуць супраць іхніх жыцьцёвых інтарэсаў, у той час як этнаграфічная іх беларускасьць давала нуль з матэрыяльнага пункту гледжаньня... Такім чынам, уся заплянаваная шырокамаштабная акцыя скончылася тым, чым павінна была скончыцца — кампрамэтацыяй тых, хто ўзяўся яе выконваць... Аналіз агульнай сытуацыі паказвае беларусам адсутнасьць рэальных падставаў для іх працы і пэрспектыву захаваньня такога стану прынамсі на некалькі гадоў. Гэта падштурхоўвае беларускіх дзеячоў да «арганічнай працы» над нацыянальнай самасьвядомасьцю беларускіх масаў і павелічэньнем беларускіх культурных здабыткаў. Мара пра Незалежнасьць, пра Незалежную Беларусь сыходзіць з парадку дня, губляючы адпаведнасьць сучаснаму моманту⁸⁶⁹.

Хутка, аднак, польскім службоўцам давялося пераканацца, што беларускі рух усё ж цалкам ігнараваць і выключачь з разьлікаў нельга. Гэта яскрава выявілася падчас выбараў у польскі парлямэнт у лістападзе 1922 г. Кіраўнікі створанага 9 жніўня 1922 г. Беларускага цэнтральнага выбарчага камітэту (БЦВК), разглядалі розныя варыянты сваёй перадвыбарчай тактыкі, сярод іншага — атрыманьне субсыдыяў з боку польскага ўраду ці пагадненьне з адной з польскіх левых партый. У рэшце рэшт яны, аднак, схіліліся да супрацоўніцтва з аналягічнымі ўкраінскім, габрэйскім, нямецкім і расейскім выбарчымі камітэтамі, што прывяло да стварэньня 17 жніўня 1922 г. на канфэрэнцыі ў Варшаве перадвыбарчага Блёку нацыянальных меншасьцяў Польскай Рэспублікі, сьпіс якога атрымаў № 16. У складзе гэтага аб'яднаньня беларускія нацыянальныя дзеячы і правялі першую ў гісторыі беларускага нацыянальнага руху паўнаўтасную выбарчую кампанію⁸⁷⁰.

II аддзел польскага Генштабу ніяк ня мог застацца ўбаку ад гэтай кампаніі. З аднаго боку выбары, натуральна, выклікалі абвастрэньне ўнутранай сытуацыі ў краіне, а значыць, патрабавалі да сябе пільнай увагі з боку органаў дзяржбасьпекі; з другога ж — II аддзел, а дакладней, некаторыя былыя афіцэры з гэтай установы, самі ўзялі актыўны непасрэдны ўдзел у палітычнай гульні, выступаючы ў большасьці сваёй як прыхільнікі Ю. Пілсудзкага і праціўнікі эндэцка-хадэцкага лагэру. М. Касьцялкоўскі, В. Чарноцкі, В. Славэк, Т. Крук-Стшэлецкі і іншыя афіцэры «двуйкі», якія тым ці іншым чынам у сваёй ранейшай прафэсійнай дзейнасьці сутыкаліся

⁸⁶⁹ ДАБВ. Ф. 67. Воп. 1. Спр. 22. С. 3—4.

⁸⁷⁰ Падрабязьней пра ўдзел беларусаў у выбарах у польскі парлямэнт у 1922 г. гл.: Пашкевіч, А. В. Удзел заходнебеларускіх нацыянальных арганізацый у выбарах польскага парламэнта (1922 г.) // Вестці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук. 2006. № 1. С. 58—64.

зь беларускім пытаньнем, балятаваліся ў Сойм ад розных прыхільных да палітыкі Ю. Пілсудзкага партый і арганізацый. Актыўна ўключыўся ў перадвыбарчую барацьбу і Сьільвэстар Ваявудзкі, які пасья сваёй адстаўкі ў канцы 1921 г. стаў адным зь лідэраў Польскай народнай партыі «Вызваленьне» і рэдактарам яе віленскага друкаванага органу «Wyzwolenie Ludu» (які меў і беларускамоўную вэрсію — «Вызваленьне народу»). Пры гэтым ён неафіцыйна карыстаўся фінансавай падтрымкай II аддзелу польскага Генштабу. Кантакты С. Ваявудзкага з II аддзелам у гэты пэрыяд насілі характар асабісты, але разам з тым — і напаўслужбовы. Пазьней Ваявудзкі даводзіў, што наяўнасьць адзначаных кантактаў тлумачылася ягонай ранейшай прыхільнасьцю да асобы Ю. Пілсудзкага і сьцьвярджаў, што на неафіцыйным узроўні захоўваў сувязь з Генэральным штабам да канца 1923 г.⁸⁷¹

Падчас парлямэнцкіх выбараў 1922 г. Ваявудзкі прыклаў вялікія намаганьні дзеля таго, каб здабыць падтрымку лідэраў беларускага руху ў Польшчы⁸⁷². Пры гэтым, як выглядае, ён зусім не хаваў, што працягвае падтрымліваць неафіцыйныя адносіны з II аддзелам.

У канцы зімы 1922 году, — чытаем мы ў *паказаньнях Б. Тарашкевіча*, — пасьле выбараў у віленскі сойм у Вільні паявіўся Ваявудзкі. Ён выдаваў сабе за вельмі радыкальна настроенага і прыхільна настаўленага да беларускага руху... Гаварыў, што ў другім адзеле штабу ёсьць цэлая група рэвалюцыйна настроеных афіцэраў, назваў, прыкладам, прозьвішча Дэнгаф-Чарноцкага: мы б, маўляў, бордза навялі ў Польшчы парадкі і разагналі рэакцыйную эндэкаўскую навалач, але бяда тое, што «камэндант» (Пілсудзкі) ужо ня гэткі, якім быў раней. Ваявудзкі заявіў, што ягоная праца афіцэрам другога аддзелу — гэта чыста фармальна камандзіроўка, а галоўная задача — падрыхтаваць выбары ў варшаўскі сойм⁸⁷³.

Пакуль прыпушчалася магчымасьць супольнага з «Вызваленьнем» выстаўленьня сьпіскаў, — адзначаў далей *Б. Тарашкевіч*, — ад Ваявудзкага я атрымаў некалькі разоў ладныя сумы для пакрыцьця зробленых мною падгатоўчых да выбарчай кампаніі выдаткаў, як выклік людзей, паездкі ў Варшаву⁸⁷⁴.

Адначасова Сьільвэстар Ваявудзкі паспрабаваў (праўда, беспаспяхова) паўплываць на польскія кіроўныя колы з тым, каб польскі ўрад выдзеліў асыгнаваньні на падтрымку асобнага беларускага сьпісу, з мэтай унесьці раскол у Блэк нацыянальных меншасьцяў.

⁸⁷¹ Sylwester Wojewódzki przed Sądem Marszałkowskim. S. 31, 35, 53.

⁸⁷² Трэба адзначыць, што выбары ў польскі парлямэнт адбываліся непасрэдна пасья чарговага абвастрэньня адносінаў начальніка польскай дзяржавы Ю. Пілсудзкага са сваімі апанэнтамі з нацыянал-дэмакратычнага лягеру, якое адбылося ў ліпені 1922 г. Востры ўзаемны канфлікт тады фактычна скончыўся нічэёй, і вынікі парлямэнцкіх выбараў 1922 г. павінны былі стаць для краіны лёсавызначальнымі. Менавіта дзеля таго для Пілсудзкага падтрымка на выбарах з боку прадстаўнікоў нацыянальных меншасьцяў стала настолькі важнай, што ён проста мусіў выходзіць на іх зь нейкімі прапановамі.

⁸⁷³ Аўтабіяграфія Браніслава Адамавіча Тарашкевіча... С. 122—124.

⁸⁷⁴ Тамсама. С. 126.

Я намагаўся, — *сведчыў ён пазьней*, — каб урад разьбіў 16-ку, каб не дапусьціў да стварэньня блёку беларусаў і габрэяў зь немцамі, каб «Беларусь» была фінансавана Польшчай, а не габрэямі і немцамі... Я ездзіў у Бэльвэдэр, сустракаўся, раіўся⁸⁷⁵.

Акрамя гэтага, празь іншых асобаў, а часам непасрэдна сам Ваявудзкі падаваў інфармацыю ў выглядзе справаздач і рэфэратаў (прытым за грошы, якія пазьней аддаваў на палітычную дзейнасьць) у II аддзел Генштабу аб кірунку, у якім разьвіваецца беларускі рух. У іх ён адстойваў свой пункт погляду на беларускую справу. Для ягоных знаёмых зь ліку беларускіх дзеячоў гэта апошняе таксама не зьяўлялася сакрэтам. *«Ваявудзкі чытаў мне некалькі разоў свае даклады Пілсудзкаму аб беларускім руху, — сустракаем мы згадку ў Б. Тарашкевіча. — Прасіў інфармацыі і парадаў, каб мець магчымасьць асьвятліць сытуацыю выгадней для беларусаў»*⁸⁷⁶.

Але, нягледзячы на ўсё гэта, сваіх мэтаў Ваявудзкаму дасягнуць у той час не ўдалося. Мала таго, што ягоныя канцэпцыі не знайшлі поўнага разьменьня ў польскіх уладаў, але і некаторыя аўтарытэтныя беларускія дзеячы адкрыта выступілі супраць яго. Найбольш выразна менавіта супраць асабіста Ваявудзкага, а ня толькі супраць ягонай партыі, выступіў ксёндз Адам Станкевіч, які наважыўся на адкрытую палеміку з гэтым дзеячом на старонках прэсы. Пры гэтым распачаў яе сам С. Ваявудзкі, надрукаваўшы ў газэце «Вызваленьне народу» артыкул «Дрэнна робіць кс. Ад. Станкевіч», дзе абвінавачваў апошняга ў супрацоўніцтве з габрэйскай і нямецкай буржуазіяй і імкненьні падпарадкаваць Праваслаўную царкву інтарэсам Каталіцкага касьцёлу. Станкевіч адказаў Ваявудзкаму вялікім артыкулам пад назвай «Мой адказ п. Ваявудзкаму». Ваявудзкі ў інтэрпрэтацыі кс. Станкевіча належаў да *«правакатараў і інтрыгантаў проціў беларускага хоць бы культурнага і сацыяльнага адраджэньня»*, які *«праз увесь час апошніх некулькі гадоў праціскаўся ў беларускія справы, прыкідваючыся нашым прыяцелем, і заўсёды шкодзіў нам, як толькі мог»*. Сярод іншага Станкевіч прыгадаў і службу Ваявудзкага ў II аддзеле, адзначыўшы, што *«тады п. С. Ваявудзкі, прыкінуўшыся яшчэ большым прыяцелем беларусаў, вядомай мне дарогай, пралез у нашы справы дужа блізка і займаўся проціўбеларускай работай»*. Праўда, трэба прызнаць, што асабліва пераканаўчых доказаў Станкевіч у пацьверджаньне сваіх словаў не прывёў, адзначыўшы толькі, што *«калі ў 1919 г. з дазволу Начальніка Гаспадарства Пілсудзкага Вайсковая Беларускае Камісія пасылала на вёскі сваіх агентаў дзеля набору ахвотнікаў у Беларускае войска, а гэтых агентаў усё ж такі арыштавалі — дык гэта ўсё, каб не сказаць больш, было пану С. Ваявудзкаму добра ведама і ён мог бы перашкодзіць,*

⁸⁷⁵ Sylwester Wojewódzki przed Sądem Marszałkowskim. S. 155.

⁸⁷⁶ Далей у сваіх паказаньнях Б. Тарашкевіч пісаў пра тое, што пасыля канчатковай яго адмовы разам зь іншымі беларусамі ад перадвыбарчага саюзу з «Вызваленьнем» і пераходу да арганізацыі Блёку нацыянальных меншасцяў ягоныя асабістыя адносіны з Ваявудзкім цалкам сапсаваліся, аж да таго, што *«мы перасталі сустракацца»*. Гл.: Аўтабіяграфія Браніслава Адамавіча Тарашкевіча... С. 125—126.

ды вось інакш наступаў». Сам артыкул Ваявудзкага быў ацэнены як спроба ўцягнуць А. Станкевіча ў палеміку, падчас якой апошні павінен быў нібыта адкрыць свае псэўданімы, бо «ён [Ваявудзкі — *аўтары*], як быўшы супрацоўнік II-га аддзела (палітычнай разведкі) мусіць гэта ведаць»⁸⁷⁷. Урэшце ксёндз Станкевіч рабіў агульную выснову:

Мэта гэтых закідаў — апаганіць маё добрае імя як беларускага працаўніка-людоўца, каб на выпадак маея кандыдатуры ў Сойм я ня змог набраць сабе галасоў, каб п. С. В., захапіўшы ў свае брудныя рукі беларускую справу і ня маючы насупроць сумленных абаронцаў гэтай справы, мог зь ёй зрабіць, што яму падрыхтуе той бог, якому ён служыць!

Цяжка дакладна сказаць, чым была выклікана такая рашучая пазыцыя Станкевіча, скіраваная менавіта супраць Ваявудзкага. У абарону добрага імя апошняга неўзабаве выступілі ягоныя паплечнікі на партыі — беларусы паводле паходжаньня, якія выдалі адмысловы калектыўны ліст. У ім яны, у прыватнасці, адзначалі:

Што быў ён [Ваявудзкі — *аўтары*] афіцэрам — гэта праўда, але дай Божа больш гэтых афіцэраў у кожнай арміі. Вось жа таму, што быў ён вядомы як прыяцель беларускага руху, прыслаў яго ў Менск Начальнік Дзяржавы Язэп Пілсудзкі дзеля абароны й падмогі беларускаму народу. Бясстыдна маіць кс. Станкевіч, калі піша, што не перашкаджаў ён арыштам беларускіх інструктароў. Якраз за тое, што бараніў іх, за тое, што змагаўся, як мог, з польскай дэфэнзывай, заўсёды пісалі на яго даносы ў Варшаву, аж R.O.P. (Rada Obrony Państwa) паставіла арыштаваць яго, і калі б не Язэп Пілсудзкі, які яго абараніў, сядзеў бы грам. Ваявудзкі і ў польскім астрозе. Адзін раз толькі не перашкодзіў грам. Ваявудзкі арышту беларуса, але беларусам гэтым быў зняслаўлены «жулік» Аляксук⁸⁷⁸.

На гэтым адкрытая дыскусія паміж Ваявудзкім і Станкевічам была спыненая — відаць, абодва бакі палічылі неметазгодным у тых умовах яе працягваць. Аднак жа думкі сваёй адносна Ваявудзкага Станкевіч не змяніў ніколі: на працягу наступных гадоў лідэр беларускіх хадэкаў пасьядоўна крытыкаваў усе пачынаньні Ваявудзкага, засьцерагаючы заходнебеларускую грамадскасць ад супрацоўніцтва зь ім. Ня выключана, што ўжо ў тыя часы кс. А. Станкевіч меў большую інфармацыю пра Ваявудзкага ў параўнаньні зь іншымі беларускімі дзеячамі⁸⁷⁹.

⁸⁷⁷ Stankiewicz, A. Moj adkaz panu S. Wojawodzkamu // Krynica. 1922. 30 wieraśnia. № 5. S. 1—2.

⁸⁷⁸ Галавач, Ф.; Шакун, У.; Ігнатовіч, Б.; Бальлін, С. У абароне праўды // Вызваленне народу. 1922. 15 кастрычніка. № 7. С. 3.

⁸⁷⁹ Паводле пазнейшых успамінаў Васіля Рагулі, «кс. Адам меў сваю разведку ў другім аддзеле Міністэрства Нутраных Справаў, нейкага прыяцеля беларусаў». Гл.: Рагуля, В. Успаміны. Менск, 1993. С. 48.

Як вынікае з вышэйсказанага, Ваявудзкі падчас выбараў дзейнічаў на беларускім кірунку са згоды II аддзелу Генэральнага штабу і нават пры яго матэрыяльнай падтрымцы. Але разам з тым (магчыма, у якасці запаснога варыянту) польскія спэцслужбы падчас выбараў не адмаўляліся і ад непасрэднай падтрымкі прадстаўнікоў палянафільскай арыентацыі ў беларускім руху, апазыцыйных у дачыненні да іншых беларускіх дзеячоў. Так, II аддзел прафінансаваў выданне расейскамоўнай кнігі Я. Ладнова «Огнем и мечом, голодом и болезнями», якая выйшла ў Варшаве ў 1922 г. пад шыльдай Варшаўскага Беларускага нацыянальнага камітэту. У ёй, пры дапамозе тэндэнцыйна падабраных фактаў, даказвалася, што толькі дзякуючы нямецкім інтрыгам была знішчана Расея, а цяпер можа быць разбурана і Польшча. Акрамя гэтай кнігі, Ладнову ў той жа самы час дапамаглі выдаць прапагандысцкую брашуру на польскай мове «Супраць блёку зь немцамі» падобнага зместу, надрукаваную ў Баранавічах. Наагул жа Ладнову ў той час адводзілася фактычна ключавая роля ў забеспячэнні супрацьдзеяння выбарчай кампаніі Блёку нацыянальных меншасцяў: ледзве ня ў кожным антыблёкавым мерапрыемстве, арганізаваным з удзелам «беларусаў прапольскай арыентацыі», фігуравала прозьвішча гэтага дзеяча. Акрамя яго, адзначыліся ў працы прапольскіх выбарчых арганізацыяў (Дзяржаўнае аб'яднанне на крэсах і Аб'яднанне беларускіх актывістаў і «Зялёнага дубу») такія звязаныя з II аддзелам беларускія дзеячы, як Станіслаў Булак-Балаховіч, бацька і сын Вячаславы Адамовічы, Арсень Паўлюкевіч, Рамуальд Зямкевіч, Яўген Міткевіч, Янка Шурпа і іншыя.⁸⁸⁰

Аднак жа ў цэлым падчас выбараў, нягледзячы на ўсе намаганні, II аддзел ня змог вырашыць пастаўленыя задачы ні на першым, ні на другім кірунку сваёй дзейнасці. Палянафільскія беларускія дзеячы на выбарах цалкам праваліліся, у той час як Блёк нацыянальных меншасцяў, які так і не ўдалося раскалоць, дабіўся несумненнага поспеху⁸⁸¹. Беларусы са сьпісу Блёку, якія прайшлі ў парламэнт, утварылі ў ім Беларускі пасольскі клуб. Гэты клуб адразу вылучыўся на ролю новага цэнтру беларускага нацыя-

⁸⁸⁰ Падрабязней пра гэта гл.: Пашкевіч, А. В. Беларускія паланафільскія арганізацыі і дзеячы падчас парламенцкіх выбараў у Польшчы ў 1922 г. // Problemy cywilizacyjnego rozwoju Białorusi, Polski, Rosji i Ukrainy od końca XVIII do XXI wieku. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007. S. 161–164.

⁸⁸¹ Адзначаная вышэй поўная раўнавага ў тагачаснай расстаноўцы ўзаемна варажых палітычных сілаў у краіне забясьпечыла адносную дэмакратычнасьць правядзеньня выбараў — ніводны з двух асноўных палітычных лягераў не канцэнтраваў у сваіх руках столькі ўлады, каб мець магчымасьць рабіць значныя злужыванні на сваю карысьць. Таму парламэнцкія выбары 1922 г. увайшлі ў гісторыю як самыя дэмакратычныя ў міжваеннай Польшчы. Такімі спрыяльнымі ўмовамі выдатна скарысталася трэцяя сіла — выбарчы Блёк нацыянальных меншасцяў, які ў маштабах усёй краіны заняў другое месца сярод усіх выбарчых сьпісаў, атрымаўшы на выбарах у Сойм 1 397 538 галасоў (15,9% агульнай колькасці адданных сапраўдных галасоў) і здабыўшы 66 пасольскіх мандатаў з 444 (сярод іх II беларускіх), а ў выбарах у Сэнат — 919 407 галасоў (18,35%) і 23 сэнатарскія мандаты са 111 (3 беларускія).

нальнага руху ў Польшчы і, натуральна, стаў аб'ектам пільнай увагі з боку II аддзелу.

Аднак жа сытуацыя ў параўнаньні з ранейшымі часамі кардынальна змянілася, і з гэтага часу ў II аддзеле Генэральнага штабу ўжо больш не вядзецца гаворкі пра спрыяньне разьвіцьцю ляўнага ў адносінах да Польшчы беларускага руху, а назіраецца адно толькі імкненьне да яго разьбіцьця, дыскрэдытацыі і маргіналізацыі. Адносіны ж зь беларускім нацыянальным асяродкам адпаведна набываюць яскравы характар супрацьстаяньня. Асабліва варта падкрэсьліць тое, што ў гэты час фактычна зьнікаюць ранейшыя прынцыповыя супярэчнасьці паміж рознымі польскімі спэцслужбамі ў поглядах на «беларускае пытаньне». У большасьці польскіх дзяржаўных функцыянераў замацоўваецца ўстойлівы погляд на нацыянальныя меншасьці ў Польшчы, у тым ліку і на беларусаў, як на элемент палітычнай і гаспадарчай дэстабілізацыі ў краіне ды аб'ект замежных, антыдзяржаўных уплываў. Супрацоўнікі II аддзелу ня сталі ў гэтым пляне выключэньнем.

Праўда, пэўны час, пакуль на адказных пасадах у II аддзеле дзе-нідзе заставаліся былыя пілсудчыкі, у адносінах II аддзелу зь беларусамі яшчэ можна заўважыць пэўны водгалас колішніх асаблівых узаемадачыненьняў. Так, яшчэ 26 лютага 1923 г. беларускі соймавы пасол Фабіян Ярэміч меў прыватную гутарку з паручнікам Станіславам Блонскім⁸⁸². У сваім данясенні па выніках сустрэчы Блонскі гэтак перадаў паводле словаў Ф. Ярэміча беларускі погляд на прычыну ўзаемага канфлікту:

Беларусы падчас выбараў далучыліся да Блёку нацыянальных меньшасьцяў адзіна толькі дзеля таго, што іх зьяняжалі: польскі ўрад на мэмарыял беларусаў, у якім яны прасілі субсыдыяў на выбары, наагул не адказаў, ніводнае з польскіх аб'яднаньняў, уключаючы «Вызваленьне», зь беларусамі ствараць супольны блёк не жадалі, а аб матэрыяльнай дапамозе таксама нават не ішла гаворка... Генэрал Сікорскі (тагачасны прэм'ер Польшчы, за выказваньне вотуму даверу кабінэту якога ў студзені 1923 г. галасавалі сярод іншых і беларускія паслы — *аўтары*) яшчэ можа выправіць зло. Беларусы жадаюць толькі таго, што ім належыць згодна з Канстытуцыяй.

Як даносіў Блонскі,

пасол Ярэміч падкрэсьліваў... — зь беларусамі лепш вясці шчырую і адкрытую палітыку, што было б больш карысным як для польскай дзяржавы, так і для беларускай меншасьці⁸⁸³.

Прапановы аб правядзеньні больш лагоднай у дачыненьні да беларусаў палітыкі выказваліся і з польскага боку. У рэфэраце II аддзелу «Палітыка

⁸⁸² З 22 жніўня 1921 г. да 20 кастрычніка 1923 г. Станіслаў Блонскі-Ліс быў штатным рэфэрэнтам Адзяленьня (Рэфэрату) па справах нацыянальнасьцяў II аддзелу Генэральнага штабу. П.І.: CAW. Kolekcja Akt Personalnych. Sygn. I.481.B.8723 (Stanislaw Błoński). S. 1.

⁸⁸³ CAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2475. K. 150.

Беларускага соймавага клубу», падрыхтаваным у пачатку 1923 г., адзначалася:

У гэты момант... існуе надзвычай зручная магчымасць для ўцягвання беларусаў у арбіту польскіх уплываў. Гэта маглі б зрабіць польскія левыя партыі: ППС і «Вызваленне», да якіх беларусы маюць найбольш даверу, калі б тыя захацелі больш шырока заняцца беларускім пытанням і шчыра падтрымалі б беларускія патрабаванні ў сойме. Дзеля нязначнай падрыхтаванасці да парлямэнцкай працы беларускіх паслоў, а таксама моцнага палянафільскага настрою найбольш падрыхтаваных (Тарашкевіч), здабыццё сталых уплываў на палітыку беларускага клубу для вышэй пералічаных польскіх партыяў ня склала б вялікай цяжкасці. Гэта была б надзвычай пажаданая працява, улічваючы неабходнасць недапушчэння новай кансалідацыі блёку меншасцяў, а таксама ўлічваючы цэлы шэраг іншых мэтаў агульнапалітычнага плану⁸⁸⁴.

Аднак жа гэтыя прапановы так у рэшце рэшт прапановамі і засталіся, ніякага ўвасаблення на практыцы не атрымаўшы. Беларускія соймавыя паслы і сэнатары, прагаласаваўшы ў студзені 1923 г. за аказанне даверу ўраду на чале з Уладзіславам Сікорскім, чакалі ад яго канкрэтных крокаў, скіраваных на зьмену нацыянальнай і сацыяльнай палітыкі ў паўночна-ўсходніх ваяводзтвах, да траўня 1923 г., пасля чаго, нічога пазытыўнага для сябе не дачакаўшыся, перайшлі ў апазыцыю да новага польскага правацэнтрысцкага ўраду на чале зь Вінцэнтам Вітасам. Дадзены крок сымбалічна супаў з пачаткам першага масавага палітычнага працэсу супраць беларусаў у Польшчы — т. зв. «працэсу 45-ці» ў Беластоку, на якім перад судом былі пастаўленыя ўдзельнікі беларускай антыпольскай партызанкі на тэрыторыі Беластоцчыны і Гарадзеншчыны. Сярод сьведкаў абвінавачвання прысутнічалі і прадстаўнікі польскай выведкі, як, напрыклад, начальнік II аддзелу пры Камандаваньні акругі корпусу (ДОК) III з цэнтрам у Горадні Станіслаў Ярэцкі⁸⁸⁵. Большасць абвінавачаных беларусаў, у тым ліку і «недатыкальны» пасол на Сойм Сяргей Баран, атрымалі даволі вялікія тэрміны турэмнага знявольнення, і фактычна гэтым самым быў акрэсьлены асноўны кірунак палітыкі, да якога ў рэшце рэшт схіліліся польскія ўлады супраць беларускага руху ў Польшчы. Гэты кірунак быў перадусім рэпрэсіўны, і фактычна на працягу ўсяго міжваеннага перыяду ўсе без выключэння польскія

⁸⁸⁴ SAW. Oddzial II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2664. Podteczka 4.

⁸⁸⁵ Цікава, дарэчы, як характарызаваў Станіслава Ярэцкага карэспандэнт віленскай беларускай газеты «Нашае жыццё» ў сваім рэпартажы з працэсу: «Капітан Ярэцкі... — гэта клясычны экзэмпляр той тыповай для «Польшчы Пілсудзкага» чалавечай народы, якая так лёгка аб'яднала ў сабе адзнакі «сацыялізму» з актыўнай службай у «ахранцы», — «штабныя аксэльбанты з чырвонай какардай»... Гэта добра выхаваны, карэктны, асабіста заслугоўваючы на даверы, прадстаўнік «чыстых» вярхоў дэфэнзывы, які ня ведае тэй «чорнае» працы, празь якую атрымліваюцца тыя «наведамленні агентаў», якімі ён бяскрытычна апэрыруе, будуючы на іх усю будову свайго «элебората». Трагізм ягонага становішча ў тым, што пры ўсім сваім асабістым недаверы... нават пагардзе да сваіх агентаў, ён усё ж такі астаецца цалком у іхніх руках» (Нашае жыццё. 1923. 25 чэрвеня. № 6. С. 4.).

ўрады яго трымаліся, дапускаючы часам у тактычных мэтах толькі нязначныя зьмякчэньні і адступленьні.

П аддзелу Генэральнага штабу ў такіх умовах адводзілася толькі роля інфільтратара беларускага асяродку ў Польшчы з мэтай яго наступнай дыскрэдытацыі, разьбіцьця і пазбаўленьня ўсялякай палітычнай ролі як аб'екта замежных уплываў. Самастойным палітычным цэнтрам П аддзел быць ад гэтага часу перастаў, тым больш што ў тым жа траўні 1923 г. Юзаф Пілсудзкі на нейкі час перастаў увогуле ўплываць на польскую палітыку, сышоўшы з пасады начальніка Генэральнага штабу і на тры гады самаізаляваўшыся ў правінцыйным Сулеювэку. Узаемаадносіны беларускага нацыянальнага руху ў Польшчы і П аддзелу Генэральнага штабу пачалі грунтавацца зусім на іншых у параўнаньні з ранейшымі часамі прынцыпах, і абвінавачваньне таго ці іншага беларускага дзеяча ў супрацоўніцтве з П аддзелам зрабілася сынонімам нацыянальнай здрады. Але гэта ўжо іншая, ня менш цікавая праблема, асобныя элемэнтныя якой аўтарамі гэтага артыкулу ўжо ў той ці іншай ступені закраналіся ў папярэдніх публікацыях⁸⁸⁶.

Коротка ж падсумоўваючы сказанае ў дадзеным артыкуле, можна адзначыць, што ва ўмовах супярэчлівасьці агульнага курсу польскай палітыкі адносна беларусаў у 1919—1923 гг. такі ж супярэчлівы характар мела і палітыка П аддзелу Галоўнага камандаваньня (Генэральнага штабу) Войска Польскага. З аднаго боку, асобныя ягоныя функцыянэры бралі актыўны ўдзел у фармаваньні прапольскіх плыняў сярод беларускіх дзеячоў, але з другога — дэфэнзыва магла ў выпадку патрэбы ўжываць і рэпрэсіўныя сродкі ўздзеяньня на дзеячоў, неляяльных да Польшчы. Гэтая супярэчлівасьць, аднак, амаль цалкам зьнікае на мяжы 1922—1923 гг., калі адбыліся прынцыповыя зьмены, у тым ліку і кадравыя, як у П аддзеле, так і ў беларускім руху.

Андрэй Чарнякевіч, Аляксандар Пашкевіч

⁸⁸⁶ Пашкевіч, А. В.; Чарнякевіч, А. М. Атаман Дзяргач: невядомыя старонкі біяграфіі, ці да гісторыі палітычнага авантурызму ў беларускім нацыянальным руху // Берасцейскі хранограф. 2004. Вып. 4. С. 314—334; Пашкевіч, А.; Чарнякевіч, А. «Стары нямецкі агент» ці «Бацька радзіміцкага народу»? // Arche Пачатак. 2005. № 4. С. 147—165; Рапарты Р. Зямкевіча ў П аддзел Генеральнага штаба польскага войска за 1922 г. / Публікацыя А. В. Пашкевіча і А. М. Чарнякевіча // Беларускі археаграфічны штогоднік. Вып. 6. Мінск, 2005. С. 248—260; Чарнякевіч А.; Пашкевіч А. Псіхалогія здрады: беларускі нацыянальны рух вачыма канфідэнта П аддзела польскага Генеральнага штаба // Arche Пачатак. 2005. № 6. С. 214—271; Czerniakiewicz, A. Raporty Romualda Ziemkiewicza z lat 1923—1925 // Białoruskie Zeszyty Historyczne. 2007. № 27. S. 224—275; Чарнякевіч, А.; Пашкевіч, А. У справе рапартаў Зямкевіча // Białoruskie Zeszyty Historyczne. 2007. № 28. S. 279—280; Чарнякевіч, А. Ад супрацоўніцтва да здрады: беларускі рух і П аддзел Польскага Генеральнага штаба 1919—1939 г. // Гістарычны альманах. 2007. Т. 13. С. 13—48.

SZTAB GENERALNY — ODDZIAŁ II.
№ 176 / II. Inf. C.

L. ew. 3.

Tylko do użycia służbowego.

KRÓTKI ZARYS ZAGADNIENIA BIAŁORUSKIEGO

Warszawa, dnia 31 stycznia 1928 r.

Вокладка «Короткага нарысу беларускага пытання».

Іван Луцкевіч.

Антон Луцкевіч.

Вацлаў Іваноўскі.

Аляксандар Уласаў.

Вацлаў Ластоўскі.

Аляксандар Бурбіс.

Аркадзь Смоліч.

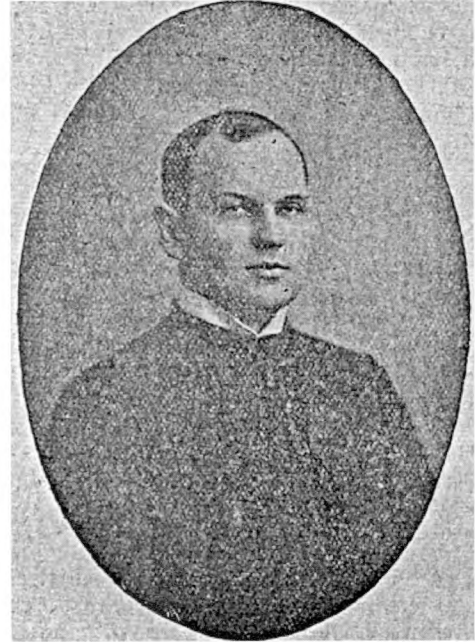
Аляксандар Прушынскі (Алесь Гарун).

Дамінік Сямашка.

Ксёндз Адам Станкевіч.

Ксёндз Вінцэнт Гадлеўскі.

Тамаш Грыб.

Язэп Мамонька.

Канстанцін Езавітаў.

Пятро Крачэўскі.

Васіль Захарка.

Станіслаў Булак-Балаховіч.

Аляксандар Чарвякоў.

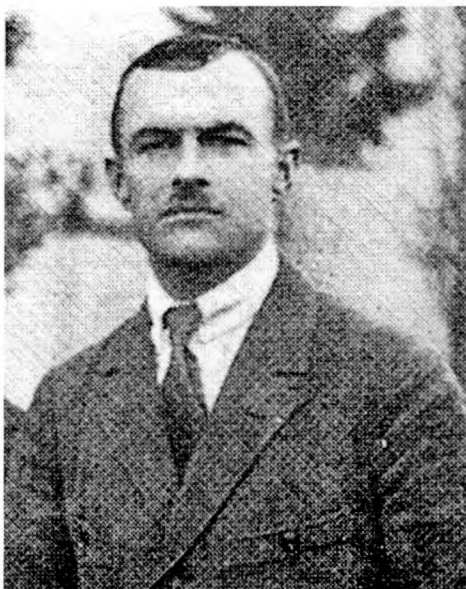
Зьміцер Жылуновіч (Цішка Гартны).

Браніслаў Тарашкевіч.

Кузьма Цярэшчанка.

Сымон Рак-Міхайлоўскі.

Іван Серада.

Кляўдый Дуж-Душэўскі.

Антон Аўсянік.

Палута Бадунова, Леапольд Родзевіч і Язэп Лагіновіч.

Макар Косьцевіч.

Васіль Рагуля.

Пятро Мятла.

Адзін зь лідэраў Варшаўскага Беларускага нацыянальнага камітэту Мікалай Грыгаровіч

Аляксандар Цвікевіч.

Павал Алясюк.

Пячаткі некаторых беларускіх арганізацыяў.

Грэмскі
Фонд № 74/166

1906(?)

БЕЛАРУСКИ КРЕСТЬЯНСКИ СОЮЗ.

2 ліста

Мужыкі гинуць ад безправія, беднаты і цемноты; для таго, каб вывесці з гэтой доли трэба перемениць увесь парадак у гасударстве, без гэтаго дабра для мужыкоу не будзе. Цяпер усе: і шляхта, і купцы і работнікі заявляюць, якіх ім трэба гасударственных парадкоу. Пара і мужыком громко і смело начаць гаварыць аб сваіх патрэбах, аб тым, як пярэмаць гасударственный парадок, каб памоч мужыцкай бядзе. Мы радзім каб аб гэтым пастанауляць прыговоры на сельских і волосных сходах і собраниях, як тут будзе паказана. Абсудзіце усе, што у гэтым прыговоры патрэбуецца і калі на то будзе ваш саглас, то пастанавіце такі прыговор і у сябе. Ужо многа сельских обществ зрабілі такія прыговоры. Трэба, каб заговорылі усе мужыкі. Годзе ужо маучаць; пара нам ужо прыпомніць, што мы такія же людзі як і усе, што мы так само маем голас.

Комитет Беларускага Крестьянскага Саюза.

Прыговор.

Мы, тут падпісаушыся, крестьяне (такого то сельскага общества, волости, уезда і губерні) собраушыся такога-то числа на сход или собрание і абсудзіушы сваю цяжкую долю, пастановілі што пры цяперашнім гасударственным непарадку не може быць ніякой наравы у нашай доли. Каб направиць дзело трэба, каб гасударством правілі не чыноунікі, а выборныя ад усяго народа, которые всдаюць нашы патрэбы і патраплюць нам памоч.

Адна зь беларускіх улётак пачатку XX ст., выдадзеная ад імя Беларускага сялянскага саюзу.

Рэдактар беларускіх газэт «Гоман» (1917—1918 гг.) і «Грамадзкі голас» (1924—1926 гг.) Язэп Салавей.

Арсень Паўлюкевіч падчас службы ў польскім войску. Пачатак 1920-х гг.

„Доктар“ Павлюкевіч: — Понимаєте?!... Сьць вь калошу!!

Карыкатура на Арсенья Паўлюкевіча ў адной з газэт Беларускай сялянска-работніцкай грамады. 1926 г.

Preis 20 Pf.

Europa's Zukunftskarte.

Preis 20 Pf.

wie die deutsch-österreichischen Heere dieselben gestalten Werden!
 Eigentum & Entwurf von Alban Rumann, Redacteur der „Saargross
 stadtbrille“ in Saarbrücken.

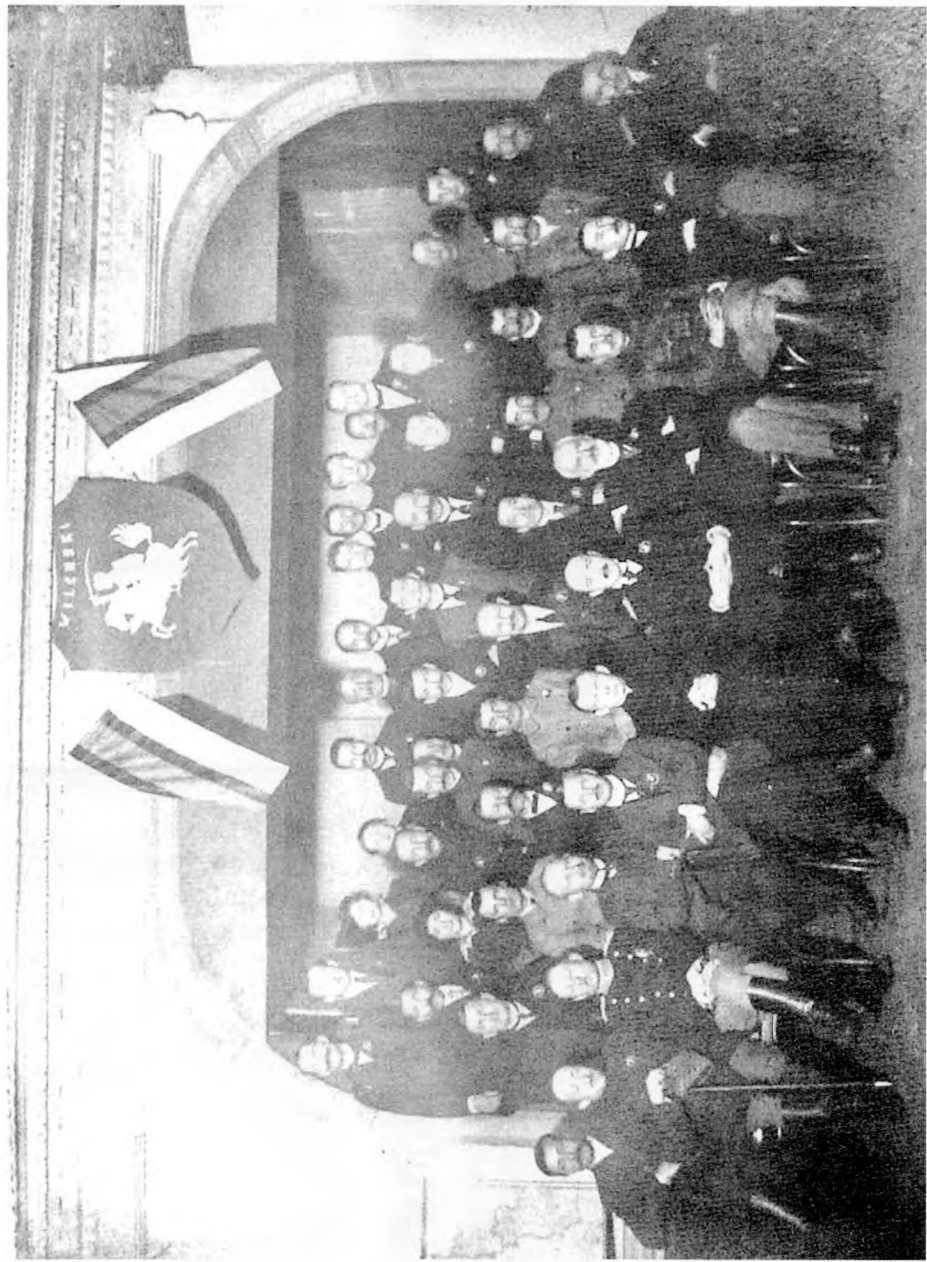
Alle Rechte vorbehalten.
 Unberechtigter Nachdruck wird gerichtlich verfolgt.
 Fritz Steidl's Verlag, Berlin W. 57.

Карта будущей Европы, как ее установить германо-австрийския войска.
 Издана редактором газеты „Saargross-stadtbrille“ вь Саарбрюкенъ, Альбавомъ Руманъ. 1912 г.

Нямецкая «Мапа будучай Эўропы», зьмешчаная ў кнізе Я. Ладнова «Огнём и мечом, голодом и болезнями».

Беларускі кавалерыйскі эскадрон. Горадня, 1919 г.

Беларуская канферэнцыя ў Вільні. Студзень 1918 г.

Міністэрства беларускіх спраў пры ўрадзе Літвы. 1919 г.

Дыпламатычны пашпарт БНР, які належаў дзяржаўнаму кантралёру Рэспублікі Леанарду Зайцу.

Беларускі прытулак у Горадні. 1920 г.

Сяброўская кніжка Грамады беларускай моладзі ў Горадні. 1921 г.

«Гарніст маладой Беларусі». Малюнак з газеты «Маладое жыццё». Кастрычнік 1922 г., №3.

Камандзір адной з частак у арміі С. Булак-Балаховіча Цімох Хведашчэня.

Атаман Чорт, атрад якога дзейнічаў у Белавескай пушчы ў пачатку 1920-х гг.

Беларускі партызанскі атаман Вячаслаў Хмара-Разумовіч. 1930-я гг.

Герман Шыманюк — атаман Скамарох.

Байцы з атраду атамана Чорта.

492385
Eugeniusz Ładnow, 1492385

PRZECIWKO BLOKOWI Z NIEMCAMI

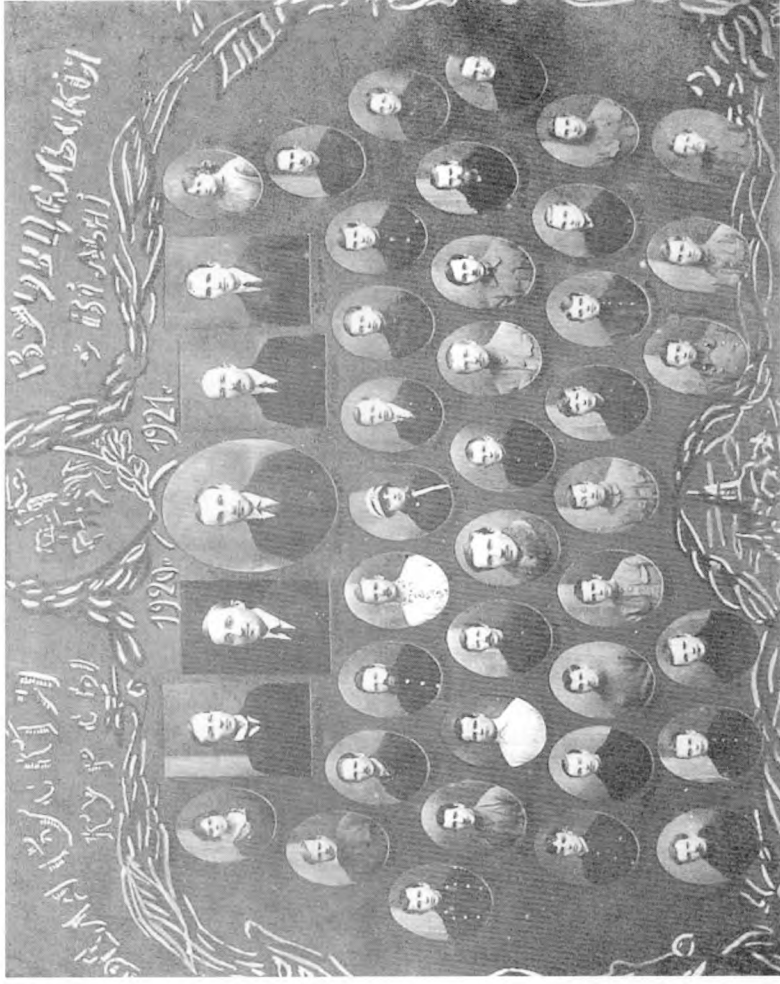

STINKES I HINDENBURG, JEDNE Z NAJWIEKSZYCH WROGÓW.
Wydawnictwo Biuletynowe Komitetu Wyborczego w Brzanewicach.
1922.

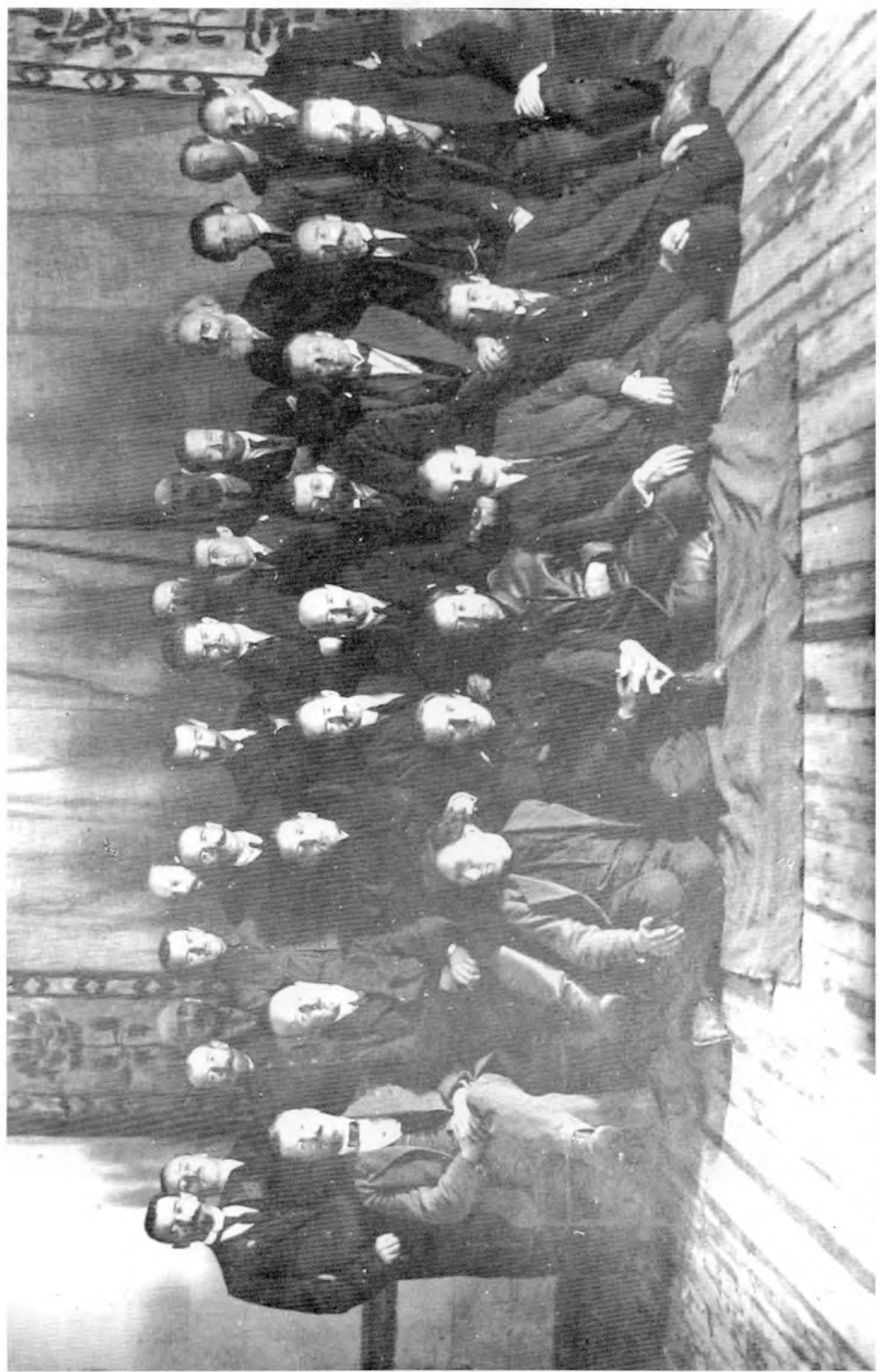
403/812

Cena 300 mk.

Вокладка кнігі Я. Ладнова «Супраць блёку з немцамі», выдданая ў 1922 г. з мэтай перашкоджання беларусам удзельнічаць у выбарах у польскі парламент разам зь іншымі нацыянальнымі меншасцямі.

Беларускія настаўніцкія курсы ў Вільні. 1921 г.

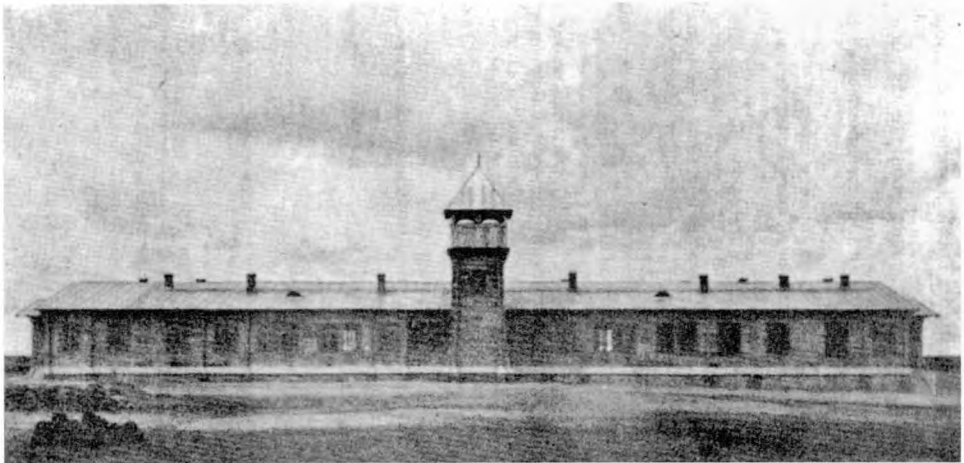
Беларускія паслы і сэнатары з гасьяцямі ў Беларускім грамадзянскім сабранны ў Вільні пасля пасляпыховых парламенцкіх выбараў. Лістапад 1922 г.

Міхал Гурын, адзін зь лідэраў і ідэолягаў т. зв. «сэцэсі» ў Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі. Сярэдзіна 1920-х гг.

Такія абарончыя ўмацаваньні на польска-савецкай мяжы будаваў у 1920–1930-х гг. Корпус аховы памежжа.

НЯХАЙ ЖЫВЕ 1-ГА МАЯ — ДЗЕНЬ БАРАЦЬБЫ І БАЯВОЙ
САЛІДАРНАСЬЦІ МІЖНАРОДНАГА ПРАЛЕТАРЫЯТУ!

Пісудзкі арганізуе вайну супроць
Савецкага Саюзу. Працоўныя масы
на абарону СССР!

Падпольныя антыпольскія лістоўкі,
што друкаваліся КПЗБ.

На рабочыя дзяржавы,
На расправу камуністаў
Точы зубы гад крываваы.
Зубы гада выб'ем чыста!
Каб ня піў крывы пан люты,
Скрышым мы фашызма пумы!

Два лягеры вядуць барацьбу не на жыццё, а на сьмерць. Рабоча-сялянскі рэвалюцыйны лягер пад кіраўніцтвам пралетарыяту і яго камуністычнай партыі і лягер фашыцкі—капіталістаў, абшарнікаў, кулакоў над камандай фашыцкай дыктатуры.

Кожны рабочы і працоўны селянін становіся ў баявыя шэрагі рэвалюцыйнага лягеру! ГАЛАСУЙ за рабоча-сялянскі антыфашыцкі сьпісак. **ВОН ГАЦЦЕ** свецьял-фашыстаў і нацыянал-фашыстаў!

Аляксандар Коўш, адзін з кіраўнікоў Беларускага каапэратыўнага банку.

Вокладка Статуту Беларускага каапэратыўнага банку.

Рэдакцыя беларускай газеты пасля паліцэйскага ператрусу.

46a

Дарагі Усевалад. Маказаны
зэтаго Сувана Бараша, ажно
чужы Вян дуч Сэмінара, стуж
чымгані астрані Беларускага
чурэйна. Наахвешуца да Вас
дзельна адрэ замітэнты ў Р.У.
но. мотэ атамбанды, ад дзе
скамі ніскамі. Араіні і б.у.у.
Сувані Усевалад Ігнацеў
20/ІІІ. 24.

Дарагі Усевалад. Маказаны зэтага наш Вуснуці Ласковіч зму-
шаны вехаць да Вас, бо будучы пазбайцены праз Польшчу Украду абывагман-
ства на, мое працабоне дамы і шкыла а на Каласовы любя імаю працякі на
дастапі. Апошні таям працабон у Радашкіскай імазіні і Уласці - агарыт-
на Радашкі. Шк. Радашкіска праціуць у дзе дапамажы гэтымлі чаабыск.
Ао едзе так самі праціуць чейк устоіць, бо на нэршы палатка - бо вы
гоў дн сака - на мой грошкі кай пазаяі у Варшаву па азу, а наша Шк
Радашкіска дымі вільна пачыно, не імаю так самі вяткамі, бо
Кашыкі і Кате не маю. Чамі гэты дзельны нільна вестка ад чужыбе?
Чамі нікога на пішан. Чі ўаецца інае дастаці купчыю хрэстель,
пра Кучо і чужы нільна атамбанды, арыды Шкыламі аду, бо трыба
табе ўсады, браціна, што кемі гэтыя дакымітэй на будзе, бо
хоць і матымоў будзе ў Польскіх аду і чужы ад агарыткі аду
права на чужы імаю, але гэты падта прора Кашыкі будзе Кашыкі
ваб. На будзе зодру. Як мотэ імаю, агарыткі аду і Ласковіч
І.ІІІ 24 Вільна.

Лісты Радаслава Астроўскага да Усевалада Ігнацеўскага на кавалках тканіны, якія зашываліся перабержчыкамі з Заходняй Беларусі ў СССР у адзеньне пры нелегальным пераходзе дзяржаўнай мяжы. 1924 г.

Дэкларацыя.

Я, ніжэй падпісаны, азнаёміўшыся з праграмамі і арганізацыйнымі статутамі, жадаю быць сябром Беларускага Сялянска-Работніцкага Грамады і прашу аб выданьні мне партыйнага білету.

Дабравольную гадавую складку на карысьць Грамады магу і забавязваюся плаціць у сумезл.гр.

Уласнаручны падпіс

..... Дня 192 .. г.
(мяісцовасьць)

За Камітэт Бел. Сял.-Раб. Грамады ў

Падпісы: {

УВАГА: Замест Камітэту можа падпісацца давераная асоба Грамады або двое сяброў Грамады, якія рэкамендуюць, а ў выключным выпадку падпісацца могуць асобы, якія адначасна складаюць свае дэкларацыі аб прыняцці ў Грамаду. Дэкларацыю трэба запоўніць акуратна (як адзін так і другі бок) і выслать па адрэсу: Вільня, Віленская вул. 12, н. 7. Цэнтральны Сакрэтарыят Беларускага Сялянска-Работніцкага Грамады.

Блянк дэкларацыі з заявай аб уступленьні ў Беларускаю сялянска-работніцкую грамаду. 1926 г.

Дэкларацыя.

Я ніжэй падпісаны (а я) (імя і прозьвішча) грамадзянін (ка) Польскага Рэчыспалітства, беларускае нацыянальнасьці, жыхар (назоў вёскі, места)
сміны (назоў гміны) навету (назоў павету) як бацька — маці — праўны спякун дзіцяці — дзяцей — у школьным веку.

1. (імя дзіцяці)

3. (імя дзіцяці)

2. (імя дзіцяці)

4. (імя дзіцяці)

на падставе артыкулу з уставу з 31 ліпеня 1924 г., зьмяняючага некаторыя паставы аб арганізацыі школьнаства (Dz. U. R. P. № 79, роз. 766), жадаю ўвядзеньня ў існуючую — маючую адкрыцца публічную народную школу ў (назоў вёскі, места) беларускае выкладовае мовы.

Дня 192 .. г.

..... (Уласнаручны падпіс)

Да Школьнага Інспэктара

ў м. (назоў места)

УВАГА: У гэтых дэкларацыі непатрэбныя словы закрэсьціць.

Друкіры Я. Лавіна Вільня Нямішчанскі 22

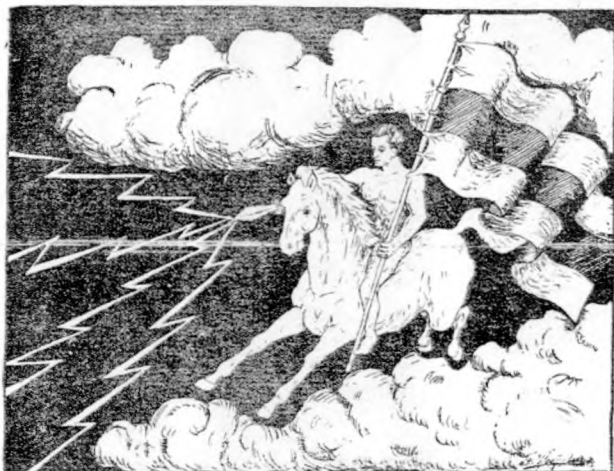
Блянк дэкларацыі, якую павінны былі падаваць бацькі, якія хацелі вучыць сваіх дзяцей у беларускай школе. 1920-я гг.

Адрес: Рэдакцыя і Адміністрацыя:
ВІЛЬНЯ, Віленская вул., № 12, кн. 6
«МАЛАНКА»

№ 9
15 КРАСАВІКА
1926 г.

ПАДПІСНАЯ ЦЕНА:
на 1 год 8 злот.,
«трэ» 4 -
«тры мес.» 2 -
«кварт.» 1 -
За грабоду: на год-тры
завары, на паўгодду-1 з.
« 50 цынт.

Досыць сваяк, досыць спрэчак!
Досыць нам нягода хмар...
Усе старо і мала!
Усе паа родны свой штандар!
Хай, над нашымі паламі
Згода вечная жыць!
Усіх да згоднай, братняй працы
Беларусай пазаве!

Хай маланкі ўсёчым стрэляюць,
Больш агнямі ляруны
На тых, што над намі ірадуць,
Як над грулам груганы.

Хай «Маланка» смале-пале,
Хай нягода прарадзе; —
Зажывем тагда мы воляна
У Беларускай Грамадзе!

Малючкі

Як мае выглядаць на практыцы новы прэсавы дэкрэт.

Для адказнага рэдактара.

Для фактычнага рэдактара.

Для аўтара.

Малючкі з гумарыстычнага заходнебеларускага часопісу «Маланка». 1926 г.

Мая хата з краю...

Селянін да паліцыянта: Чаму вы людзей не бараніце? — Бачыце нейкіх жулікі на нас напалі!

Паліцыянт: Гэта ня жулікі, а конфідэнт і асаднікі, а бараніць вас — „грамадзістаў“ мне ня сказана.

Малюнкi з гумарыстычнага заходнебеларускага часопісу «Маланка». 1926 г.

„Патрыёты“ і „ідыёты“.

У Польшчы.

Паліцыянт: Нашыя сяляне вялікія патрыёты. Як толькі даведаліся, што ўрад падняў шану на гарэлку, дык п'юць як мага болей і... добра, — хай сабе скарб узбагачаецца.

У Заходняй Беларусі.

Паліцыянт: Гэтыя беларускія мужыкі на „Крэсах“ чыстыя ідыёты: носяць пачкамі ў гміну дэкларацыі на беларускія школы, якія будуць мо' ажно пры цару Гаросе.

ІМЕННЫ ПАКАЗАЛЬНІК

- Абрамовіч, Вігальд 277
Абрамовіч, Людвік 130, 132, 277
Абрантовіч, Фабіян 92, 158
Адамайціс, Іосіф 153
Адамовіч, Аляксандар 225, 226
Адамовіч Вячаслаў (малодшы) (Дзяргач, Язэп) 95, 99, 100, 226, 316, 324, 360, 361, 381
Адамовіч, Вячаслаў (старэйшы) 53, 95, 100, 111, 316, 363, 381
Адамовіч, Уладзімер 178
Адамовіч, Язэп 117, 153, 178
Аёла (Айоло), Рыгор 135
Акінчыц (Акунчыц), Фабіян 251, 255, 313
Альгерд 33
Аляксандар I 26
Аляксюк, Павал 49, 56, 61, 69, 85, 95, 99, 101, 109, 111, 118, 121, 123, 125, 126, 140, 141, 303, 306, 342, 344, 345, 348, 355, 363, 367, 368, 375, 380
Аляхновіч, Францішак 42, 91, 304, 313—315, 364
Амхоўскі 203
Андрыс 322, 326
Андрэеў, Аляксандар 78
Анусевіч, Зьміцер 217
Арановіч, Язэп 327
Арэнь 307
Арэхва, Мікалай 230
Аскілка, Уладзімер 305
Асмалоўскі, Ежы Марцін 81, 82, 84, 162, 351, 354
Астапчык, Сяргей 255, 313
Астроўская, Антаніна 276
Астроўскі, Радаслаў 233, 246, 247, 249, 251, 152, 254, 255, 258, 261, 262, 268, 269, 273, 274, 276, 301, 302, 327, 333
Асьвяцінскі (Асьвяцімскі), Марк 68, 69, 71, 85, 87, 203, 215
Аўгустайціс, Францішак (Пранас) 123, 124
Аўргевіч, Ян (Аугевічус, Ёнас) 123, 124
Аўсянік, Антон 88, 89, 92, 106—108, 146, 162, 184, 216, 246, 367
Бабянскі, Аляксандар 288
Бабянскі, Антон 115
Багданаў 72
Багдановіч, Вячаслаў 131, 162, 183, 184, 216, 274, 288, 289, 299
Багдановіч, Максім 42
Багушэвіч, Францішак 11, 35, 38
Бадунова, Палута 57, 58, 60, 66—68, 70, 77, 85, 87—89, 92, 146, 156, 159, 160, 215, 323, 352
Балевіч, Р. 203
Балін, Станіслаў 216, 223, 259
Балуціс, Бронюс Казіс 107, 108
Баляслаў Сьмелы 23
Баляслаў Храбры 23
Бандажэўскі 91
Бандарчук 182
Бандарчык, Хведар 87, 88, 217, 353
Баранаў (Баран), Сяргей 67, 68, 87, 88, 92, 162, 164, 166, 187, 194, 383
Бараноўскі, Андрэй 67, 70, 88, 203
Бародзіч 339
Бароўскі, Андрэй 91, 148, 194, 324
Бартэль, Казімер 252, 256, 309, 313
Баршчэўскі, Ян 34
Баторый, Стэфан 24

- Бахановіч, Аляксандар 75, 341
 Белкінд Г. М. 60
 Бендрык 217
 Берднік, Янка 87, 88, 203, 215, 217
 Берзін (Бярэзін) 263, 279
 Берсан, Станіслаў 54
 Більдзюкевіч, Адам 262, 278, 279, 282, 283, 287, 288, 300—302, 304, 313, 315
 Більдзюкевіч, Усевалад 302
 Біржышка, Віктар 123, 124
 Біржышка, Міхал 123, 124, 197, 264
 Блонскі-Ліс, Станіслаў 15, 339, 340, 361, 365, 382
 Блэшыньскі, Станіслаў 371
 Боеў, Усевалад 138
 Бон, Адольф 223, 258
 Боўш 313
 Брыль, Ян 257
 Брэдаў, Мікалай 97
 Будзька (Буцько), Эдуард 87, 92, 114, 115, 117, 194
 Буйко 259
 Буйло, Канстанцыя 49
 Булак-Балаховіч, Станіслаў 15, 49, 96—99, 101, 111, 117, 138, 159, 179, 303, 340, 359, 363, 365, 370, 371, 373, 374, 381
 Булак-Балаховіч, Язэп (Юзаф) 199, 370, 371
 Булыгін 217
 Бурбіс, Аляксандар (псэўд. Піліп) 38—41, 57, 159
 Бурсевіч, Максім 251, 276, 302
 Буцька гл. Будзька, Эдуард
 Бэкер 225
 Бэкерат, фон 48
 Бэкіш, Я. 306
 Бэргман, Аляксандра 233
 Бэтман-Гольвег, Тэабальд 47
 Бяджыцкі (Бядрыцкі), Яўген 179
 Бядуля, Зьмітрок 29, 42, 156
 Бялецкі, Канстанцін 51
 Бялінскі 59
 Бяліевіч, Яфім 60
 Бялькевіч, Янка 203
 Бярдзюк 71
 Вайнэр 178, 229
 Вайцяховіч, Тамаш 273, 289
 Валейка, В. 38
 Валерон, Анджэй 345
 Валосіч 173
 Валошын, Павал 245, 247, 249, 251, 258, 273, 275, 328—333, 335
 Вальынец, Флягонт 227
 Вальковіч, Аляксандар 91, 92, 191, 194
 Валэйша, Станіслаў 49, 92, 183, 184, 302, 304, 306, 315
 Варонка, Язэп 51, 56, 58, 59, 68—70, 92, 106, 108, 125, 145, 148, 181
 Васілеўскі, Леан 103, 145, 343, 354
 Ваўпшасаў, Станіслаў 210
 Вашкевіч, Андрэй 21
 Ваявудзкі, Сыльвэстар 16, 223, 258, 259, 276, 332, 339, 347—349, 351—354, 357, 358, 367, 368, 374, 378—381
 Верас, Зоська 37
 Вернікоўскі, Тодар 269, 300, 313, 314
 Вільгельм II 64
 Вільчыцкі, Аляксандар 274
 Віт, Джон Эмануэль 301
 Вітас, Вінцэнт 181, 185, 383
 Вітка, Сьцяпан 314
 Войкаў, Пётар 190
 Войцік, Антон 249
 Вольскі, Станіслаў 41, 278, 282, 287, 289
 Выгодзкі, Якуб 127
 Вышкевіч, В. 204
 Вэнт, Павал 141
 Вялецкі, Казімер 277
 Вянковіч 309
 Вяршынін (Вяршын), Мікола 91, 194, 279, 322
 Гагалінскі, Ігнат 270, 276
 Гадлеўскі, Вінцэнт 56, 273, 289, 292, 297, 298

- Гайдэдэй 67
 Галавач, Фэлікс 223, 331, 332, 334, 335
 Галавінскі, Аляксандар 106—108, 148, 191, 194, 195, 197, 227, 228, 264
 Галер, Юзаф Уладзіслаў 140
 Галомбэк, Юзаф 197
 Галубінцаў, Аляксандар 191, 194, 195
 Гальваноўскі, Эрнэст 199
 Галык, Леанід 274
 Гамулка, Крыстына 116
 Гансеўскі 24
 Гансяроўскі, Зыгмунт 134
 Гапановіч, Язэп 263, 364
 Гардзіенка, Алег 21
 Гаржэўскі, В. 203
 Гарліцкі, Анджэй 372
 Гарошка, Мікола 323
 Гарэцкі, Гаўрыла 245, 252, 276, 277
 Гарэцкі, Максім 49, 92, 114, 117, 123, 124, 147, 148, 184, 245, 376
 Гаўрыловіч, Ахрэм 217
 Гаўрылюк (Гаўрылюк), Язэп 246, 301
 Гедройц, Б. 324, 326, 371
 Герасімчук, А. 278
 Германовіч, Міхал 266
 Героўская-Калаўр, Іаана 21
 Гіманс, Польш 102, 103, 111, 113, 142, 188
 Гінтаўт-Гевалтоўскі 261
 Гіпіўс, Зінаіда 96
 Гіршман 71
 Глагоўская, Алена 17
 Голад, Лука 299
 Гранкевіч (Грынкевіч), Станіслаў 279
 Грабінскі, Баляслаў 297
 Грабоўскі, Язэп (Грабаўскас, Юозас) 123, 124
 Грабскі, Станіслаў 253, 366
 Грабскі, Уладзіслаў 181, 182
 Грузэль, Вацлаў 225
 Грыб, Тамаш 57, 66—68, 70, 72, 87, 88, 91, 92, 110, 138, 146, 227, 269, 270, 279, 323, 324, 326, 327, 345, 348, 357, 358
 Грыб-Мамонька, Паўліна 92
 Грыбоўскі, Юрась 21, 316, 350
 Грыгаровіч, Мікалай 263
 Грыгор'еў, М. 141
 Грыневіч, Антон 225, 227
 Грынюс, Казіс 109, 120
 Грыц, Соф'я 276
 Грышкевіч, Вінцэнт 306, 323
 Гузоўскі, Міхась 323
 Гузьней, Якуб 264, 265
 Гунько 71
 Гурын (Маразоўскі), Міхал (сапр. Ханевіч, пс. Стасько, Стах) 230—232, 233, 287, 327, 328, 333
 Гурэвіч 135
 Гусак 92
 Гутман, Мойша 57
 Гушча, Тарас 15, 42
 Дабжанскі, Стэфан 334
 Данілкевіч 246
 Даўнаровіч, Мэдард 345
 Дашынскі, Ігнацы 140
 Дварчанін, Ігнат 227, 254, 255, 328
 Дземідовіч, А. 203
 Дзянікін, Антон 97, 304, 340
 Дзяніс (Валядзінскі, Канстанцін) 307
 Дмоўскі, Раман 366
 Домбаль, Тамаш 215
 Домбскі, Ян Тамаш 334
 Доўбар-Мусьніцкі, Юзаф 45
 Дранеўскі (Драпёўскі), Уладзіслаў 300
 Дробнэр, Баляслаў 242
 Друцкі-Падбярэскі, Баляслаў 306, 309, 313, 315
 Дрыер 194
 Дубейкаўскі, Лявон 94, 116, 117, 138, 141, 144
 Дубіна, Улас 118, 123, 124, 203
 Дубоўка, Уладзімер 189
 Дуж-Душэўскі, Кляўдый 137, 138, 145, 148, 198, 199, 227, 345

- Дунін-Марцінкевіч, Вінцэнт 34
 Дутаў 89
 Дыла, Язэп 57, 77, 227, 228
 Дыліс 326
 Дыліс, Яўген 322
 Дыша, Язэп (Юозас) 123, 124
 Дэнгаф-Чарноцкі 378
 Езавітаў, Канстанцін 58, 67, 72, 91, 92,
 148, 181, 194, 197, 217, 227, 228
 Ельскі, Аляксандар 35
 Ермаковіч (Ермаловіч) 276
 Ермачэнка, Іван 92, 148, 191
 Жабакліцкі 342
 Жалігоўскі, Люцыян 26, 127, 338, 362,
 368
 Жарноўскі 261
 Жаўрыд, Павал 71, 87, 88, 98, 99, 111,
 117, 118, 359, 363, 375
 Жук, Язэп 297
 Жыдаховіч 91
 Жылка, Уладзімер 11, 87, 215
 Жылуновіч, Зьміцер (Цішка Гартны)
 77, 150, 154, 156, 159, 178, 191, 194,
 195, 252
 Жытлоўскі, Самуіл 138, 148
 Загорскі 349
 Залускі, В. 204
 Заморын, Міхал 259, 276
 Зарубавэль (Зрубавел, Віткін), Якаў
 57
 Захарка, Васіль 58, 68, 70, 72, 88, 92,
 146, 227, 279, 322, 324, 325, 352
 Заяц, Леанард (Лявон) 57, 60, 68, 70,
 72, 87, 181, 322
 Здановіч 87, 89
 Зелязей, Віктар 38
 Зіноўеў (Радамысльскі), Рыгор 220
 Злобін, Павал 58, 60
 Знамяроўскі, Уладзіслаў 183, 184, 306,
 309, 315
 Зуземіль, Эдмунд 64, 149
 Зысман 71
 Зьберанскі 346
 Зямкевіч, Рамуальд 14, 184, 263, 381
 Зянюк, Адольф 247, 272, 273
 Іванова, Алена 21
 Іваноў (Іванцоў), Сямён 78
 Іваноўскі, Вацлаў (Вацюк Тройца)
 37, 38, 40, 68, 70, 77, 85, 92, 93, 116,
 145, 341, 353, 356, 358, 362—364
 Іваноўскі, Ежы 345
 Іваноўскі, Леанард 31
 Іваноўскі, Станіслаў 341—343
 Іванюк 164
 Ігнатоўскі, Усевалад 153, 154, 159, 191,
 194, 195, 197, 215, 225, 228
 Ізяслаў 23
 Інсольда (Інсода), Пётар (Пятрас)
 123, 124
 Ітві (Падгорнаў), Мікалай 226
 Каберац, Міхась 323
 Кабычкін, Аляксей 303, 304, 306, 307,
 309, 315
 Кавэрда, Барыс 71
 Кавярневіч, Мікалай 179
 Каганец, Карусь (Кастравіцкі,
 Казімер) 38, 41, 42, 85
 Казёл 87
 Казіцкі, Сяргей 334
 Казлоўскі, Міхась 273
 Казлоўскі, Яўген 289
 Калмановіч, Майсей (Новіч, Коля)
 77, 178
 Каліноўскі, Кастусь 37
 Каліноўскі, Уладзімер 162, 215
 Калнін, А. 229
 Калчак, Аляксандар 89
 Канапацкі, Гасан 302, 306, 315, 355,
 356
 Канапелька 217
 Капусьцінскі 276
 Карабач, Аляксандар 60, 92, 114, 118,
 123, 124, 143, 144, 148, 203, 227, 228,
 375
 Карабельнік, Нічыпар 261

- Каранеўскі, Язэп 228
 Каратынскі, Вінцэс 34
 Карахан, Леў 374
 Карнілаў 89
 Карскі, Яўхім 15, 30, 37, 56
 Каруза, Павал 296
 Карчынскі, Іван 51, 92, 138
 Касакоўскі, Міхал 349, 353, 354, 362, 363, 367, 370, 371, 373
 Касатая, Марыя 274
 Касінскі 361
 Касмовіч, Павал 203
 Каспшыцкі, Тадэвуш 344
 Касьпяровіч, Мікола 203
 Касьціцкі 72
 Касьцялкоўскі, Марыян 349, 351, 353, 377
 Касьцяльніцкі, Сяргей 67, 87
 Кахановіч (Кахановіч), Міхал 114, 130, 131, 133, 143—145, 162, 183, 184
 Кацярына II 26
 Квачанюк, Аляксандар 77
 Квяткоўскі, Ян 341
 Керанскі, Аляксандар 51, 54
 Кернажыцкі, Нікадзім 305, 307, 313
 Кіневіч, Г. 69
 Клаўсуць, Хведар 279
 Клімас, Пятрас 107, 108
 Клінцэвіч, Сямён 230, 333
 Кнорын, Вільгельм 153
 Козіч, Навум 67, 88, 92, 215, 265, 352
 Колас, Якуб 15, 42, 157
 Корзун, Антон 217
 Корч 361
 Коршун 217
 Косьцевіч (Краўцоў), Макар 57, 67, 215, 217, 302, 304, 306, 307, 315, 327, 328
 Коўш, Аляксандар 249, 251, 254, 256, 262, 276
 Кранікоўскі 71
 Красінскі, Мікалай 183, 184, 216
 Краскоўскі, Іван 72, 91, 92, 123, 124, 148, 181, 227, 228
 Красоўскі, Якім 297
 Красуцкі, Люцыян 357, 358
 Крачэўскі, Пятро 13, 60, 67, 68, 72, 91—93, 118, 136, 146, 225, 227, 228, 268, 322, 324—326, 352
 Кроль, С. 215, 245
 Крук, Кузьма 255, 261, 274, 276
 Крук-Стшэлецкі, Тадэвуш 339, 377
 Крывашэін, Мікалай 54, 56
 Крывы 176
 Крыцюк, Антон 305
 Крэйцар 316
 Кудрыцкі 71
 Кукель, С. 40
 Кульвець, Антоні 340
 Куманецкі, Казімер Уладзіслаў 143
 Куніцкі, Іван 273, 278, 279, 282, 283, 287, 289
 Куніцкі, Тодар 273
 Купала, Янка (Іван Луцэвіч) 41, 42, 85, 156, 158
 Купчык, Зінаіда 123, 124
 Курбскі-Кузьняцоў, Уладзімер 67, 70, 164
 Курляндзкі, Альбэрт 324
 Кухта, Язэп (Юозапас) 92, 123, 124
 Кушаль, Францішак 71, 89
 Кшыжановіч, Адам 143
 Кшыжановіч, Браніслаў 130
 Кэпель, Мітрафан 249, 254, 274, 276
 Кяневіч 354
 Лагіновіч, Мікалай 183, 184
 Лагіновіч, Язэп (Корчык) 181, 210, 215, 216
 Лагун, Язэп 57
 Ладноў, Яўген 47, 70, 116, 117, 364—366, 381
 Лазараў, Ягор 135
 Ландар, Карл 54, 59
 Ланцберг (Ландсбэргіс), Часлаў (Чэсловас) 123, 124
 Лапа-Старжанецкі (Стажанеўскі) 306, 356

- Лартас, Барыс гл. Мартас Барыс
 Ластоўскі, Вацлаў (пс. Власт);
 Ластоўскага ўрад 15, 20, 42, 48, 51,
 67, 68, 76, 87, 88, 91, 93, 97, 103, 105,
 106, 108, 109, 112, 117, 119, 120, 123,
 125, 126, 132, 134—136, 138, 141—
 149, 154, 167, 175, 177, 179, 186,
 191—193, 195, 197—199, 227, 248,
 265, 352, 364, 367, 374
 Латышонак, Алег 21, 346, 356
 Лаўскі, Вячаслаў 322
 Лахета 339
 Лашкевіч 342
 Левін 225
 Лемеш, Вінцэнт 123, 124
 Ленін (Ульянаў), Уладзімер 54, 220
 Лёсік, Язэп 42, 70, 84, 92—94, 156—
 158, 228, 346, 350
 Леўчаніўска, Алена 299
 Леўчык (Ляўковіч), Гальляш 42, 183,
 184, 263, 279, 288, 300
 Лібэрман, Герман 334
 Ліндэ 92
 Лістапад, Юрка 123
 Лукашэвіч, Уладзімер 254, 274, 276
 Лур'е, Ісак 142, 193, 194, 324
 Луцкевіч, Антон (пс. Антон Навіна,
 Лаўрыновіч, В. Каліноўскі) 18, 39,
 40—42, 46, 48, 49, 69, 70, 72, 76, 77,
 88, 93, 115—118, 129, 131, 133, 161,
 165, 181—184, 186, 198, 216, 247, 251,
 255, 266—272, 274, 276, 277, 301, 302,
 304, 307, 314, 316, 327, 341, 345, 348,
 351—353, 366
 Луцкевіч, Іван 40, 51, 277
 Луцкевічы, браты 20, 37, 38, 41, 46, 48,
 49, 60, 64, 68
 Луцэвіч, Ядвіга 82, 84
 Лучына, Янка (Неслухоўскі, Ян) 35
 Людэндорф, Эрых 48, 148
 Лявіцкі, Антон (Ядвігін Ш.) 42, 280
 Лядніцкі, Аляксандар 345
 Лялевіч, Янка 21
 Лятэцкія, браты (Язэп і Станіслаў)
 179
 Ляхоўскі, Уладзімер 21
 Ляцкі, Яўген 193
 Ляшчынскі, Станіслаў 24
 Макрэў, Іван 59
 Макулік, Сымон 274
 Малецкі, Лявон 38
 Маліцкі 203
 Малько, Іван 261
 Мамонька, Язэп 67, 68, 72, 75, 87, 88,
 92, 110, 146, 159, 179, 215, 216, 227,
 228, 233, 323, 324, 327, 328, 352
 Мамчыц (Мальчыц), Мікалай 203
 Манкевіч, Уладзімер 246, 273, 276
 Маразовіч, Янка 328
 Марвэг, Ян 334
 Марковіч, Л. 299
 Мароз, Малгажата 17, 18
 Мароз, Міхаіл 159
 Мартас (Лартас), Барыс 135
 Марцінчык, Іван 276
 Марцінчык, Мікалай 246, 247, 254,
 255, 270, 272, 274, 276, 333
 Марцішэўская (Марцішэўскайтэ),
 Марыя 123, 124
 Матушэвіч 38
 Мацкевіч, К. 278
 Мацкевіч, М. 203
 Машчынскі (Машчыцкі), Іван 217
 Мікалай I 28
 Мілер, Рамуальд 38
 Мілерыс, Юры (Юргіс) 123, 125
 Мінгайла 23
 Міндоўт 23
 Мірановіч, Яўген 376
 Міскевіч, П. 203
 Міткевіч, Яўген 96, 100, 101, 280, 316,
 328, 381
 Міхалевіч, Аляксандар 274
 Міхалевіч, Уладзімер 67, 72, 87, 92,
 118, 123, 125
 Міцкевіч (Міцкявічус)-Капсукас,
 Вінцас (Вінцэнт) 79
 Міцька, Лук'ян 278
 Міцюнас, Андрэй (Андрус) 123, 125

- Мічуліс, Піюс 57, 123, 125
 Мультан (Мільтан), Вера 263
 Мураўёў, Міхаіл 28
 Мурашка, Юстын 282, 283
 Муха, Васіль 68, 69
 Мыдляр, С. 346
 Мэйштовіч, Аляксандар 329, 331, 375, 376
 Мядзёлка, Паўліна 67, 68, 87, 347, 357, 358
 Мясьнікоў (Мясьнікян), Аляксандар 54, 77, 78
 Мятла, Паўліна 254, 276
 Мятла, Пятро 71, 118, 162, 183, 215, 216, 233, 245—247, 249, 251, 266, 273, 275, 281, 302, 331—335
 Мяшочак, Цімафей (Тамаш) 123, 125

 Навумовіч 217
 Нагродзкі, Зыгмунт 130
 Назарэўскі, Аляксей 162, 288
 Найдзянкоў, Рыгор 78
 Начніцкі, Тамаш 345
 Невядомскі, Палікарп 123, 125
 Некрашэвіч, Сьцяпан 156, 245, 252, 276, 277
 Новік, Станіслаў 68, 70, 184
 Новікаў, У. 164, 217
 Нольдэ, фон 326
 Нядзьведзкі, Станіслаў 181, 301
 Нямірскі 343

 О'Рурк, Эдвард 299
 Офэнбэрг, Ян-Якуб 46

 Павал I 26
 Падарэўскі, Ігнат 90, 342, 344
 Пазьняк, Янка 297
 Палікша, Аляксей 123, 125, 148
 Паліпенка-Мэльперт, Эрнэст (пс. Стары) 230
 Панамарэнка, В. П. 16
 Панікоўскі, Антон 130
 Пастэрнак, Іван 299

 Паўловіч, Сяргей 276
 Паўлюкевіч, Арсень 71, 111, 267, 270, 271, 302—304, 306, 307—310, 312—315, 316, 327, 363, 381
 Пац, Пётар 24
 Пачобка, Янка 263, 278
 Пашкевіч, Іван 217
 Пашкевіч (Пашковіч), Мікалай 88, 204, 215, 353
 Пашкевічы (Пашковічы), браты 71, 87
 Перамыкін (Пярмікін), Барыс 97, 98
 Пігулеўскі, Уладзімер 279, 364, 367
 Пікель, Рычард 78
 Піліп (сапр. Павел Марозаў) 300
 Пілсудзкі, Юзаф (Язэп) 38, 81—83, 85, 90, 100, 103, 123, 127, 236, 242, 257, 287, 292, 302, 308, 309, 313, 343—345, 347—351, 353, 354, 356, 359, 364, 365, 372, 373, 377—380, 384
 Пілсудзкі, Ян 100
 Пінчук-Пінкевіч, Антон 305, 307, 313
 Пічэта, Уладзімер 156, 157
 Плескачэўскі, Анатоль 217
 Пракаповічы, Лаўрэн і Арцём 217
 Пракулевіч, Уладзімер 71, 87, 92, 97, 117, 118, 122, 123, 125, 127, 148, 227, 228, 322, 324, 375, 376
 Прушынскі Аляксандар (Гарун Алесь) 42, 57, 83, 89, 93
 Прыстар, Аляксандар 57, 345
 Прышчэпаў, Зьміцер 225, 228
 Пузыроў, Ларывон 77
 Пупка, Вацлаў 99
 Пурыцкіс, Юозас 109, 147, 264
 Пурышкевіч, Уладзімер 303
 Пуслоўскі, Ціт 26
 Пяткевіч, Міхал 183, 274, 276
 Пяткевіч, Пётар 115, 184
 Пятлюра, Сымон 146, 339
 Пятровіч 115
 Пятроўскі, Міхал 369

- Равідзіс, Язэп 125
 Рагуля, Васіль 66, 69, 162, 181, 183, 216, 269, 273, 277—283, 287—289, 299, 327, 334
 Радзівіл, Мікалай Крыштаф 24
 Радзівіл, Станіслаў Альбрэхт 24
 Радзішэўскі 26
 Радзюк, Віталь 276
 Радэк (Сабэльсон), Карл 220
 Разанаў 71
 Разумовіч, Вячаслаў (пс. Хмара) 70, 138, 168, 170, 173, 176, 177, 193, 215, 216, 324—326
 Разэнбаўм (Разэнбаўмас), Сіман 107, 108
 Разэнталь, Карл 78
 Рак-Міхайлоўская, Надзея 276
 Рак-Міхайлоўскі, Сымон 53, 56, 58, 67, 68, 85, 89, 92—94, 116, 117, 162, 183, 184, 216, 245—247, 249, 251, 255, 262, 266, 268, 269, 274, 275—277, 281, 301, 302, 328—335, 346, 364
 Рамнёў 56
 Рандаманскі (Рандаманскіс), Андрэй (Андрус) 123, 125
 Ратай, Мацей 329, 331, 332
 Рачкевіч, Уладзіслаў 307, 331, 348, 349, 351—354, 367, 373
 Рогач, Сяргей 123, 125
 Родзевіч, Леапольд 49, 92, 118, 156, 215
 Роман, Валеры 127
 Ротэнбэрг, Аляксандар 154
 Рудніцкі, Шыман 16, 21
 Русак, Васіль 71, 87, 99, 215, 217, 279, 323
 Русецкі, Эдмунд 114, 117, 358
 Рцхіладзэ, Гулбат 21
 Рыдз-Сьміглы, Эдвард 81, 82
 Рэдзька, В. Ф. 60
 Рэзаўскі (Рэзанскі), Людвіг 54, 56
 Рэйнгольд, Ісак 77
 Рэўке, К. 204
 Рэшаць, Язэп 298
 Сабалеўскі, Юры 245, 249, 251, 259, 275
 Савінкаў, Барыс 96, 97, 101, 116, 138, 139, 303
 Савіцкі, Іван 78, 101, 246, 251, 254, 255, 259, 273, 274, 276, 277
 Сак, Канстанцін 218
 Сакалова-Лекант, Алена 276
 Сакалоўскі, А. 68
 Салавей, Язэп 48, 305
 Самойла, Уладзімер 183, 184, 246, 249, 251, 255, 273, 276
 Сангушка, Геранім 24
 Сапега, Я. 85
 Сапсель, Т. 218
 Сарока, Міхал 218
 Сахацкі, Ежы 334
 Семашкевіч, Янка (пс. Янка Быліна) 289
 Серада, Янка 55, 56, 58, 60, 69, 77, 92—94, 158
 Сікорскі, Уладзіслаў 162, 185, 382, 383
 Сіманенка, Алесь (Іван?) 218
 Сіняўскі, Мікалай 246, 254, 255, 274, 276
 Січак 339
 Скандратаў, Ф. (Скандракоў, Сяргей) 41
 Скарга 24
 Скарына, Францішак 34
 Скірмунт, Канстанцін 175
 Скірмунт, Раман 43, 61, 69, 313
 Скульскі, Леапольд 113
 Скульскі, С. (Мертэнс) 210
 Славінскі (Качароўскі), Адам 153
 Славэк, Валер 344—346, 354, 377
 Сладзевіч (Садзэвічус), Баляслаў 123, 125
 Смола, Ян 345
 Смоліч, Аркадзь 60, 70, 92, 94, 109, 111, 115—117, 129, 167, 176, 225, 228, 345, 353, 363—365
 Смольскі 179
 Сокал-Кутылоўскі, Антон 305, 313, 314

- Стажэўскі 341
 Сталін, Іосіф 154
 Сталыгва, Уладзіслаў 115
 Стамбалійскі, Аляксандар 202
 Стаміроўскі, Казімер 338, 348, 356, 362
 Станкевіч, Адам 37, 91, 92, 114, 117, 122, 131, 133, 145, 162, 181, 183, 184, 266, 268, 269, 273, 279—282, 287—289, 292, 296—298, 310, 379, 380
 Станкевіч, Станіслаў 37, 274, 281, 282, 289
 Станкевіч, Ян 49, 51, 64, 91, 92, 254, 255, 277, 282, 351
 Станкевічы, браты 49
 Стаповіч, Альбін 282, 289, 297
 Стаповіч, Канстанцін (пс. Казімер Сваяк) 369
 Стары 230, 231, 233
 Стацкевіч, Фэлікс (пс. Аганёк) 38, 39, 41, 254, 364
 Сташэўскі, Аляксандар 200
 Стронскі, Станіслаў 334
 Суйкоўскі, Антон 252
 Сухэнэк-Сухоцкі, Ян 339
 Сыменка 87
 Сыракомля, Уладзіслаў 34
 Сьвятагор-Стэпін (Сьвятагор-Штэпін) 118, 218
 Сьвятаполк-Мірскі, Эдмунд 304
 Сьмятона, Антанас 297
 Сьцяпура, Канстанцін 123
 Сямашка, Дамінік 51, 64, 107, 108, 113, 145
 Сямашка, Ян (Ёнас) 123, 125
 Сямёнаў 68
 Сянкевіч 49
 Сянкевіч (пс. Вальдэнберг) 178
 Сянькевіч, Язэп 96
 Сяргееў 68
 Сярдзяка, Карл 179
 Талочка, Уладзіслаў 51
 Тамашэўскі 230
 Тарашкевіч, Браніслаў 18, 20, 68, 92, 111, 116, 117, 129—131, 145, 162, 181, 184, 194, 197, 198, 225, 235, 244, 246, 247, 249, 251, 254—256, 258, 259, 266, 268, 269, 273, 275, 277, 281, 301, 302, 328—333, 335, 344, 345, 358, 362—366, 375, 378, 379
 Тарашкевіч, Вера 276, 301
 Таўлай, Валянцін 336
 Траўгут 26
 Трафімаў, Яўсей 66, 68, 72, 85, 87, 88, 159, 164, 204, 215, 227, 353
 Трацяк, Станіслаў 339
 Троцкі, Леў 54, 220
 Трэпка, Антон 77, 116, 130, 131, 183, 184, 252, 254, 255, 272, 274, 276
 Тугут, Станіслаў Аўгуст 181, 182
 Тупальскі, Анджэй 349, 350, 358, 366, 371
 Туркевіч, Язэп 64
 Туронак, Браніслаў 218, 273, 282, 283, 287, 289
 Туронак, Юры 218
 Турскі 114
 Турук, Фёдар 70, 156
 Тэраўскі, Уладзімер 158
 Удард 300
 Уласаў, Аляксандар 38, 41, 92—94, 109, 111, 162, 183, 185, 246, 254, 256, 269, 274, 276, 281, 288, 299, 301, 302, 363, 364
 Умястоўскі, Францішак (Дзядзька Пранук) 38, 100
 Унуковіч, Юрась 21
 Урангель, Пётар 97
 Урублеўскі, Тадэвуш 130
 Усевалад 23
 Усьпенскі, Аляксандар 170, 343
 Усьціновіч 87
 Фалькевіч, Казімер 51
 Фальскі, Усевалад 77
 Фасмэр (Ясмэр), Макс 197
 Фёдараў, Пятро 203, 280

- Фёдараў, Уладзімер 316
 Федаровіч 324, 325
 Фідэркевіч, Альфрэд 223, 236, 258
 Філосафаў, Дзьмітрый 96
 Фош 263
 Фрумкіна, Марыя (пс. Эстэр) 154
- Хадкевіч 66, 67, 69
 Хамінскі, Людвік 130, 132
 Хануцкі 215
 Хаўстовіч, Іван 313
 Хвілецкі, М. 227
 Хлябовіч 67
 Хлябцэвіч, Яўген 39, 271
 Хэрбэст 24
- Цепляк, Ян 298
 Церахаў 88
 Цётка (Пашкевіч), Алёйзія 11, 38, 42
 Цікота, Андрэй 158
 Цыбульскі 87
 Цытаржынскі 342
 Цьвікевіч, Аляксандар 58, 66—68, 70, 72, 75, 87, 88, 91, 106, 108, 109, 139, 140, 145, 148, 167, 193, 198, 225—228, 247, 248, 264, 322
 Цьвікевіч, Іван 91
 Цьвірка-Гадыцкі, Казімер 342—344
 Цярэшчанка, Кузьма 70, 84, 87, 88, 92—94, 103, 109, 115, 117, 118, 145, 353, 364, 365
 Цяўлоўскі, Фэліцыян 280, 316
- Чарапук, Янка 146
 Чарвякоў, Аляксандар 77, 103, 150, 152—154, 159, 167, 176, 178, 182, 195, 200, 229
 Чарвякоў, Мікалай 194
 Чаркаўскі, Міхайла 299
 Чарневіч 341
 Чарноцкі, Віктар 14, 339, 362, 377
 Чарнушэвіч, Зьміцер 77, 225
 Чарнэцкіс, Вальдэмарас Вітаўтас 107, 108
- Чарот, Міхась 88
 Чатырка, Міхал 313
 Чыжэўскі, Станіслаў 114, 115
 Чындараў 178
 Чычэрын, Георгі 151, 189
 Чэмберс 300
- Шабуня, Антон 41
 Шавель, Марыя 254, 255, 270, 276
 Шакун, Уладзімер 216, 223, 276
 Шантыр, Фабіян 56, 66, 68, 71, 77, 85, 87
 Шапавал, Мікіта 135
 Шапель, Антон 216, 223
 Шаптыцкі, Станіслаў Марыя 81, 349, 357, 358
 Шаўліс, Юргіс 107, 108
 Шклярэўскі 218
 Шнаркевіч, Язэп 249, 254, 255, 273, 274, 333
 Шоўкаў (Шаўковы), Раман 66, 87, 89, 178, 215
 Шрэйбер, Давід 334
 Шубін 178
 Шульцас, Тадас (Тадэвуш) 123, 125
 Шумас, Ян (Ёнас Шумас) 123, 125
 Шурпа, Янка 100, 308, 316, 381
 Шутовіч, Марыя 289
 Шчাপкоўскі 300
 Шчыгельскі (Шчэгельскі), Кастусь 204
 Шчэпанюк, А. 132
 Шчэрба-Равіч, П. 343
 Шчэхерскі 204
 Шыбут, Хведар 282, 283
 Шыла, Мікола 71, 72, 87, 88, 92, 118, 194, 216
 Шыманюк Герман (пс. Скамарох) 187
 Шымкіс (Шымкус), Ёнас 326
 Шымковіч, Барыс 341
 Шышкоў, Васіль 118, 304, 306, 313, 315
- Эпімах-Шыпіла, Браніслаў 15, 37

- Юдзеніч, Мікалай 89
Южык, Павал 274
Юргенсан 179
Юшкевіч 343
- Ябланоўскі, Ян 179
Ягайла, Уладзіслаў 23
Ягелончык, Казімер 23
Якавюк, Сымон 162, 166, 179, 187, 194,
227, 264, 265, 324
Якімовіч, Антон 304, 307, 313, 314
Якімовіч, Мікалай 194
Якубені, Рьшард 59, 109
Якубецкі, Андрэй 70, 87, 88, 89, 98,
116, 118, 123, 124, 127, 182, 217, 227,
228, 376
Якубоўскі 356
Ялбжыкоўскі, Рамуальд 273, 297
Яленскі 350
- Янкоўская, К. 41
Янкоўскі, Чэслаў 130, 277
Янсан, А. 342, 344
Янсэн, Генрык 178
Янушайціс, Марыян (пс.Жэгота) 182
Янчук, Мікалай 156
Яраслаў 23
Яраш 314
Ярашэвіч, Міканор 53
Ярашэвіч, Уладзіслаў 336
Яркін, Віктар 78
Ярэміч, Фабіян 114, 117, 130—133,
149, 162, 183—185, 227, 228, 247, 269,
273, 277—279, 281—283, 287, 289,
327, 334, 367, 382
Ярэцкі, Станіслаў 383
Яцкевіч (Яцкевічус), Станіслаў 123,
124
Яцына, Аляксандар 282, 289

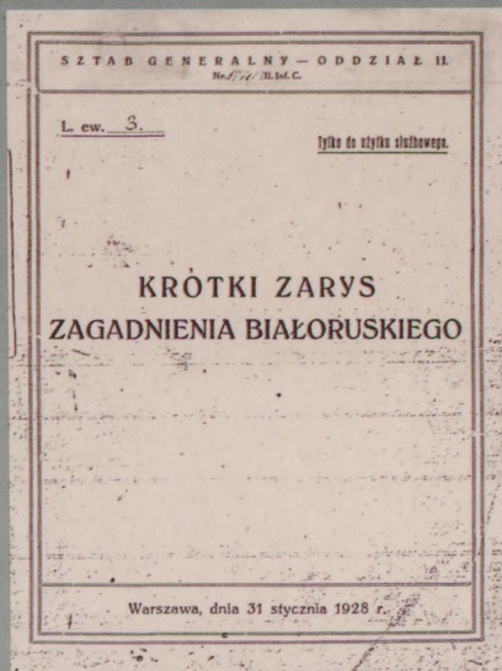
Кароткі нарыс беларускага пытання

Рэдактары: Андрэй Вашкевіч
Алесь Пашкевіч
Андрэй Чарнякевіч
Пераклад, камэнтары: Андрэй Вашкевіч
Алесь Пашкевіч
Карэктурa: Марына Салавей
Вёрстка: Сяргей Кандраценка
Дызайн: Сяргей Ждановіч

Падпісана ў друк 08.01.2009. Фармац 70x100/16. Афсэтны друк. Папера афсэтная.
Гарнітура PetersburgG. Ул.-выд. арк. 32,08. Наклад 500. Замова 1598.

Выдавец І. П. Логвінаў. ЛІ 02330/0494468 от 08.04.2009.
Пр. Незалежнасці, 19–5, 220050, г. Мінск. logvinovpress@mail.ru

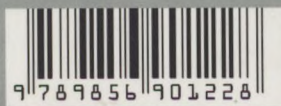
Друк ТДА «НоваПрынт». ЛП 02330/0150476 от 25.02.2009.
Вул. Купрэвіча, 2, 220047, г. Мінск

На досьвітку XX ст., калі беларуская ідэя, матэрыяльна ўвасобленая ў выглядзе кніжак Багушэвіча, вершаў Цёткі і нячастых нумароў «Нашай Нівы», яшчэ толькі пачынала зьбіраць па вёсках і мястэчках пяці заходніх губэрняў агромністай імперыі сваіх першых прыхільнікаў, бадай што ніхто не глядзеў на беларусаў іначай, як толькі праз прызму этнаграфіі.

Для царскіх чыноўнікаў, як і для расейскіх ды польскіх навукоўцаў, беларус быў ня больш чым абарыгенам пэўнай тэрыторыі — працавітым, часьцей за ўсё непісьменным, абсалютна абыякавым да сваёй калісьці слаўнай мінуўшчыны «мужыком», які па меры ўсё больш шпаркага разьвіцьця капіталістычных адноснаў хутка мусіў непазьбежна растварыцца ў расейскім і польскім этнічным моры. Праз дваццаць гадоў сытуацыя была ўжо прыцыпова іншай. Беларусы, хоць і не дамагліся паўнаважнай нацыянальнай дзяржаўнасьці, сталі, аднак, канкрэтнай палітычнай праблемай для тых краінаў, дзе яны змушаныя былі жыць пасля ганебнага Рыскага міру 1921 г. Жылка трапна напісаў, што беларус «узышоў на мапу Эўропы». Як аказалася, uzyшоў дзеля таго, каб больш зь яе не сыходзіць.

3 кароткай прадмовы да "Кароткага нарысу беларускага пытання"

МЕНСК 2009

КАРПОТКИ НАРБИС БЕЛЛА РУССКАГА ПЫТАНЬНЯ

НН